

चतुर्विंश खण्डम् ।

MAHABHARATAM

DRONA PARVA

TEXT

PUBLISHED AND DISTRIBUTED GRATIS

BY

PRATAP CHANDRA ROY, C. I. E.

श्रीमहाभारतम् ।

श्रीमन्महाप्रिवेदव्यासविरचितम् ।

द्रोणपर्वम् ।

सि, आइ, इ, उपाधिधारिणा

रायः श्रीप्रतापचन्द्रेण

प्रकाशितम्

मूल्यं विना वितोर्गञ्च ।

“इत्युपादादिसंग्रहोऽयं किमवशोऽयम्”

तृतीयसंस्करणम् ।

कलिकाता बौडन् द्वीटान्तर्गत

१ नं राजा गुजरास द्वीट् भारतयन्त्रे

श्रीकालिदास सेनेन मुद्रितम् ।

प्रकाशकः १८११ ।

स्तान् धार्तराष्ट्रान् महारथाः । व्यरोचन्त रणे राजन् द्वीप्य-
माना इवानयः ॥ ३५ ॥ सिंहनादान् भृशं चक्रुः शङ्खान् दध्नुश्च
हर्षिताः । भेरीश्च वादयामासुर्महद्भाष्यानकैः सह ॥ ३६ ॥

इति द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणिश्रव्यापयाने

पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

सञ्जय उवाच । तद्वलं सुमहद्दीर्घं त्वदीयं प्रेक्ष्य वीर्यवान् ।
दधारैको रणे राजन् वृषसेनोऽस्त्रमायया ॥ १ ॥ शरा दश-
दिशो मुक्ता वृषसेनेन संयुगे । विचिरस्ते विनिर्भिद्य नरवाजि-
रथद्विपान् ॥ २ ॥ तस्य दीप्ता महावाणा विनिश्चेरुः सहस्रयः ।
भानोरिव महाराज घर्मकाले मरीचयः ॥ ३ ॥ तेनार्हिता महा-
राज रथिनः सादिनस्तथा । निपेतुरुर्व्यां सहसा वातभग्ना इव
द्रुमाः ॥ ४ ॥ हयौघांश्च रथौघांश्च गजौघांश्च महारथः । अपा-
तयद्रणे राजञ्छतशोऽथ सहस्रयः ॥ ५ ॥ दृष्ट्वा तमेकं समरे
विचरन्तमभीतवत् । सहिताः सर्वराजानः परिवश्रुः समन्ततः ॥ ६ ॥
नाकुलिस्तु शतानीको वृषसेनं समभ्ययात् । विव्याध दशभिश्चैनं
नाराचैर्मर्मभेदिभिः ॥ ७ ॥ तस्य कर्णात्मजश्चापं छित्त्वा केतु-
मपातयत् । तं भ्रातरं परीप्सन्तो द्रौपद्याः समभ्ययुः ॥ ८ ॥
कर्णात्मजं शरव्रातैश्चक्रुश्चादृश्यमञ्जसा । तान्नुदन्तोऽभ्यधावन्त
द्रोणपुत्रमुखा रथाः ॥ ९ ॥ छादयन्तो महाराज द्रौपदेयान्
महारथान् । शरैर्नानाविधैस्तूष्णं पर्वतान् जलदा इव ॥ १० ॥
तान् पाण्डवाः प्रत्यगृह्णन्स्वरिताः पुत्रगृद्धिनः । पाञ्चालाः कौकेया
मत्सयाः रुक्मयाश्चोदतायुधाः ॥ ११ ॥ तद्युद्धमभवद्दीर्घं सुमह-
त्क्षोभहर्षणम् । त्वदीयैः पाण्डुपुत्राणां देवानामिव दानवैः ॥ १२ ॥
एवं युयुधिरे वीराः संरन्धाः कुरुपाण्डवाः । परस्परमुदीक्षन्तः

परस्परकृतागसः ॥ १३ ॥ तेषां दृष्टिरे कोपात् वपुष्यमिततेज-
 साम् । युयुत्सूनामिवाकाशे पतन्निवरभोगिनाम् ॥ १४ ॥ भीम-
 कर्णकृपद्रोणद्रौणिपार्षतसात्यकैः । वनासे च रणोद्देशः काल-
 सूर्य इवोदितः ॥ १५ ॥ तदासीत् तुमुलं युद्धं निघ्नतामितरेतरम् ।
 महावलानां वलिभिर्द्धानवानां यथा सुरैः ॥ १६ ॥ ततो युधि-
 छिरानीकमुद्धूतास्त्रवनिस्त्रनम् । लक्ष्मीयमवधीत् सैन्यं सम्प-
 द्रुतमहारथम् ॥ १७ ॥ तत् प्रभग्नं वलं दृष्ट्वा अतुभिर्भूयविच्यतम् ।
 अलं द्रुतेन वः शूरा इति द्रोणोऽभ्यभाषत ॥ १८ ॥ ततः शोण-
 हयः क्रूडश्चतुर्दन्त इव हिपः । प्रविश्य पाण्डुवानीकं युधिछिर-
 मुपाद्रवत् ॥ १९ ॥ तमविध्यच्छितैर्वाणैः कङ्कपत्रैर्युधिछिरः ।
 तस्य द्रोणो धनुष्किञ्चा तं द्रुतं समुपाद्रवत् ॥ २० ॥ चक्ररक्षः
 कुमारस्तु पाञ्चालानां यशस्करः । दधार द्रोणमायान्तं विलेव
 सरितां पतिम् ॥ २१ ॥ द्रोणं निवारितं दृष्ट्वा कुमारेण विज-
 र्पभम् । सिंहनादरवो ह्यासीत् साधुसाध्विति भाषितम् ॥ २२ ॥
 कुमारस्तु ततो द्रोणं सायकेन महाहवे । विव्याधोरसि संक्रुद्धः
 सिंहवच्च नदन्नुद्गः ॥ २३ ॥ संवार्थं तु रणे द्रोणं कुमारस्तु
 महावलः । शरैरनेकसाहसैः कृतहस्तो जितक्षमः ॥ २४ ॥ तं
 शूरमार्थ्यव्रतिनं मन्त्रास्त्रकृतनिश्चयम् । चक्ररक्षं पराभूदन् कुमारं
 विजपुद्गवः ॥ २५ ॥ स मध्यं प्राप्य सैन्यानां सर्वाः प्रविचरन् दिशः ।
 तव सैन्यस्य गोप्तासीत् भारद्वाजो विजर्पभः ॥ २६ ॥ शिखण्डिनं
 द्वादशभिर्विशल्या चोत्तमौजसम् । नकुलं पञ्चभिर्विह्वा सहदेवञ्च
 सप्तभिः ॥ २७ ॥ युधिछिरं द्वादशभिर्द्रौपदेयांस्त्रिभिस्त्रिभिः ।
 सात्यकिं पञ्चभिर्विह्वा मत्स्यञ्च दशभिः शरैः ॥ २८ ॥ व्यक्षोभय-
 द्रुणे योधान् यथामुख्यमभिद्रवन् । अभ्यवर्तत सम्प्रेपसुः कुन्ती-
 पुत्रं युधिछिरम् ॥ २९ ॥ युगन्धरस्ततो राजन् भारद्वाजं महा-
 रथम् । वारवामास संक्रुद्धं वातोद्धतमिवार्णवम् ॥ ३० ॥ युधि-

ष्ठिरं स विज्ञा तु शरैः सन्नतपर्वभिः । युगन्धरन्तु भस्मेन रथ-
नीडादपातयत् ॥ ३१ ॥ ततो विराटद्रुपदौ कैकेयाः सात्यकिः
श्रिविः । व्याघ्रदत्तश्च पाञ्चाल्यः सिंहसेनश्च वीर्यवान् ॥ ३२ ॥
एते चान्ये च बहवः परीपसन्तो युधिष्ठिरम् । आवब्रुस्तस्य
पथानं किरन्तः सायकान् बहून् ॥ ३३ ॥ व्याघ्रदत्तस्तु पाञ्चाल्यो
द्रोणं विव्याध मार्गणैः । पञ्चाशद्भिः श्रितैराजंस्तत उच्चक्रु शु-
ज्जनाः ॥ ३४ ॥ लरितं सिंहसेनस्तु द्रोणं विज्ञा महारथम् ।
प्राहसत् सहसा हृष्टस्त्रासयन् वै महारथान् ॥ ३५ ॥ ततो
विस्फार्य नयने धनुर्ज्यामवमृज्य च । तलशब्दं महत् कृत्वा
द्रोणस्तं समुपाद्रवत् ॥ ३६ ॥ ततस्तु सिंहसेनस्य शिरः कायात्
सकुण्डलम् । व्याघ्रदत्तस्य चाक्रान्त्य नलाभ्यामाहरदली ॥ ३७ ॥
तान् प्रमद्य शरज्जातैः पाण्डवानां महारथान् । युधिष्ठिररथा-
भ्यासे तस्यौ नृत्युरिवान्तकः ॥ ३८ ॥ ततोऽभवन्महाशब्दो राजन्
यौधिष्ठिरे वले । हतो राजेति योधानां समीपस्थे यतव्रते ॥ ३९ ॥
अब्रुवन् सैनिकास्तत्र दृष्ट्वा द्रोणस्य विक्रमम् । अद्य राजा धार्तरा-
ष्ट्रः कृतार्थो वै भविष्यति ॥ ४० ॥ अस्मिन् मुहूर्ते द्रोणस्तु
पाण्डवं गृह्य हर्षितः । आगमिष्यति नो नूनं धार्तराष्ट्रस्य
संयुगे ॥ ४१ ॥ एवं सञ्जल्पतां तेषां तावकानां महारथः ।
आयाज्जवेन कौन्तेयो रथघोषिण नादयन् ॥ ४२ ॥ शोणितोऽहं
रथावर्त्ता कृत्वा विशसने नदीम् । भूरास्त्रिवपुःशङ्खीष्ठां प्रेतकूला-
पहारिणीम् ॥ ४३ ॥ तां शरौघमहाफेनां प्रासमत्प्रासमाकुलाम् ।
नदीमुत्तीर्य वेगेन कुर्वन् विद्राव्य पाण्डवः ॥ ४४ ॥ ततः
किरीटी सहसा द्रोणानीकमुपाद्रवत् । ह्लादयान्निषुजालेन महता
मोहयन्निव ॥ ४५ ॥ शीघ्रमभ्यस्यतो गगान् सन्धानस्य चानि-
ग्रमः । नान्तरं हृष्टो कश्चित् कौन्तेयस्य यमस्त्रिनः ॥ ४६ ॥ न
दिशो नान्तरिक्षञ्च न दौर्नैव च मेदिनी । अदृश्यत महाराज

वाणभूता इवाभवत् ॥ ४७ ॥ नादृश्यत तदा राजस्तत्र किञ्चन
 संयुगे । वाणान्धकारे महति कृते गाण्डीवधन्वना ॥ ४८ ॥
 सूर्यं चास्तमनुप्राप्त रजसा चाभिसंवृते । नात्रायत तदा अत्रुर्न
 सुहृन्न च कश्चन ॥ ४९ ॥ ततोऽवहारं चक्रुस्ते द्रोणदुर्योधना-
 दयः । तान् विदित्वा पुनस्तस्तानयुद्धमनसः परान् ॥ ५० ॥
 खान्यनीकानि वीभक्षुः शनकैरवहारयत् । ततोऽभितुष्टुवुः पार्थं
 प्रहृष्टाः पाण्डुसृञ्जयाः ॥ ५१ ॥ पाञ्चालाश्च मनोज्ञाभिर्वाग्भिः
 सूर्यमिवर्षयः । एवं स्वशिविरं प्रायाज्जित्वा अत्रून धनञ्जयः ।
 पृष्ठतस्तस्य सैन्यानां मुद्दितो वै सकेशवः ॥ ५२ ॥ मसारगलुर्क-
 सुवर्षरूपैर्वज्रप्रवालस्फटिकैश्च मुखैः । चित्रे रथे पाण्डुसुतो
 वभासे नक्षत्रचित्रे वियतीव चन्द्रः ॥ ५३ ॥

इति द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि अर्जुनजये
 षोडशोऽध्यायः । समाप्तञ्च द्रोणाभिषेकपर्व ॥ १६ ॥

अथ संशप्तकवधपर्व ।

सञ्जय उवाच । ते सेने शिविरं गत्वा न्यविशेतां विशाम्यते ।
 यथाभागं यथान्यायं यथागुल्मञ्च सर्वशः ॥ १ ॥ कृत्वावहारं
 सैन्यानां द्रोणः परमदुर्मनाः । दुर्योधनमभिप्रेक्ष्य सव्रीडमिद-
 मब्रवीत् ॥ २ ॥ उक्तमेतन्मया पूर्वं न तिष्ठति धनञ्जये । शक्यो
 ग्रहीतुं सङ्ग्रामे द्वैरपि युधिष्ठिरः ॥ ३ ॥ इति तहः प्रपततां
 कृतं पार्थेन संयुगे । भाविशङ्खीर्वचोमह्यमजेयौ कृष्णपाण्डवौ ॥ ४ ॥
 अपनीते तु योगिन केनचिच्छेतवाहने । तत एष्यति ते राजन्
 वशमद्य युधिष्ठिरः ॥ ५ ॥ कश्चिदाह्वयतं सङ्क्षेपं देशमन्यं प्रक-
 षंतु । तमजित्वा न कौन्तेयो निवर्त्तत कथञ्चन ॥ ६ ॥ एतस्मि-
 न्नक्षरे शून्ये धर्मराजमहं नृप । ग्रहीष्यामि चमूं भित्त्वा पृष्ट-

द्युम्नस्य पश्यतः ॥ ७ ॥ एवन्तोऽहं महाराज धर्मपुत्रं शुधिष्ठिरम् ।
समानेष्यामि सगरां वशमद्य न संशयः ॥ ८ ॥ यदि तिष्ठति
सङ्ग्रामे मुहूर्तमपि पाण्डवः । तमानयामि सङ्ग्रामाद्विजयात्त-
द्विशिष्यते ॥ ९ ॥

सञ्जय उवाच । द्रोणस्य तद्वचः श्रुत्वा त्रिगर्ताधिपतिस्तथा ।
भ्रातृभिः सहितो राजन्निदं वचनमब्रवीत् ॥ १० ॥ वयं विनि-
कृता राजन् सदा गाण्डीवधन्वना । अनागः स्वपि चागस्कृद्दस्मासु
भरतर्षभ ॥ ११ ॥ ते वयं स्मरमाणास्तान् विनिकारान् पृथग्-
विधान् । क्रोधाग्निना दह्यमाना न श्रेमहि सदा निशि ॥ १२ ॥
स नो दिष्टास्त्वसम्पन्नश्चतुर्विधयमागतः । कर्त्तारः स्म वयं कर्म
यच्चिकीर्षाम हृदतम् ॥ १३ ॥ भवतश्च प्रियं यत्तदादस्माकञ्च
यश्चस्करम् । वयमेनं हनिष्यामो निष्क्रम्यायोधनादहिः ॥ १४ ॥
अद्यास्त्वनर्जुना भूमिरत्रिगर्ताथ वा पुनः । सत्यं ते प्रतिजानोमो
नैतन्निश्चया भविष्यति ॥ १५ ॥ एवं सत्यरथशोक्त्वा सत्यवर्मा च
भारत । सत्यव्रतश्च सत्येषुः सत्यकर्मा तथैव च ॥ १६ ॥ सहिताः
भ्रातरः पञ्च रथानामयुतेन च । न्यवर्त्तत महाराज कृत्वा शपथ-
माहवे ॥ १७ ॥ मालवस्तुण्डिकेरश्च रथानामयुतैस्त्रिभिः । सुशर्मा
च नरव्याघ्रः त्रिगर्तः प्रस्थलाधिपः ॥ १८ ॥ मावेलकैर्ललित्यैश्च
सहितो मद्रकैरपि । रथानामयुतेनैव सोऽगमत् भ्रातृभिः सह
॥ १९ ॥ नानाजनपदिभ्यश्च रथानामयुतेन च । समुत्थितं विशि-
ष्टानां शपथार्थमुपागमत् ॥ २० ॥ ततो ज्वलनमानाथ्य कृत्वा
सर्वं पृथक् पृथक् । जगद्भुः कुशचीराणि चित्राणि कवचानि च
॥ २१ ॥ ते च बद्धतनुद्राणा घृताक्ताः कुशचीरिणः । मौर्वी-
मेखलिनो वीराः सहस्रशतदक्षिणाः ॥ २२ ॥ यज्वानः पुत्रिणो
लोक्याः कृतकृत्यास्तनुत्यजः । योध्यमाणास्तदात्मानं यशसा
विजयेन च ॥ २३ ॥ ब्रह्मचर्यश्रुतिमुखैः क्रतुभिश्चाप्तदक्षिणैः ।

प्राप्यलोकान् संयुद्धेन क्षिप्रमेव विद्यासवः ॥ २४ ॥ ब्राह्मणां-
 स्तर्पयित्वा च निष्कन्दत्वा पृथक् पृथक् । गाश्च वासांसि च पुनः
 समामाष्य परस्परम् ॥ २५ ॥ प्रज्वाल्य कृष्णवर्त्मान्मुपगम्य रणे
 ब्रतम् । तस्मिन्नग्नौ तदा चक्रुः प्रतिज्ञां दृढनिश्चयाः ॥ २६ ॥
 शृणुतां सर्वभूतानामुच्चैर्वाचो वभाषिरे । धृतां धनञ्जयवधे
 प्रतिज्ञाञ्चापि चक्रिरे ॥ २७ ॥ ये वै लोकाद्यानृतिनां ये च वै
 ब्रह्मघातिनाम् । मयपस्य च लोका ये गुरुदाररतस्य च ॥ २८ ॥
 ब्रह्मस्वहारिणश्चैव राजपिण्डापहारिणः । शरणागतं वा त्यजतो
 याचमानं तथा घ्नतः ॥ २९ ॥ अगारदाहिनाञ्चैव ये च गां
 निघ्नतामपि । अपकारिणाञ्च ये लोका ये च ब्रह्महिषामपि ॥ ३० ॥
 स्वभार्यामृतुकालेषु यो मोहान्नाभिगच्छति । आहमैयुनिकानाञ्च
 ये चाप्यात्मापकारिणाम् ॥ ३१ ॥ न्यासापहारिणां ये च श्रुतं
 नाश्रयताञ्च ये । क्लीवेन युध्यमानानां ये च दीनानुसारिणाम्
 ॥ ३२ ॥ नास्तिकानाञ्च ये लोकां येऽग्निमातृपरित्यजाम् ।
 तानाप्रायामहे लोकान् ये च पापकृतामपि ॥ ३३ ॥ यद्यहत्वा
 वयं सर्वं निवर्त्तम धनञ्जयम् । तेन बाभ्यार्हितास्त्रासाद्भवेमहि
 पराङ्मुखाः ॥ ३४ ॥ यदित्सुकरं लोके कर्म कुर्याम संयुगे ।
 दृष्टान् लोकान् प्राप्नुयाम वयमद्य न संशयः ॥ ३५ ॥ एवमुक्त्वा
 ततो राजंस्तेऽभ्यवर्त्तन्त संयुगे । आह्वयन्तोऽर्जुनं वीराः पितृ-
 जष्टां दिशं प्रति ॥ ३६ ॥ आह्वयन्तोऽनुरव्याघ्रः पार्थः परपुरञ्जयः ।
 धर्मराजमिदं वाक्यमपदान्तरमब्रवीत् ॥ ३७ ॥ आह्वतो न
 निवर्त्तयमिति मे ब्रतमाहितम् । संग्रप्तकाश्च मां राजन्नाह्वयन्ति
 महामुधे ॥ ३८ ॥ एष च भ्रातृभिः सार्धं सुशर्माह्वयते रणे ।
 वधाय सगणस्यास्य मामनुज्ञातुमर्हसि ॥ ३९ ॥ नैतच्छक्नोमि
 संसोढुमाह्वानं पुरुषर्षभ । सत्त्वं ते प्रतिजानामि हतान् विद्धि
 परान् युधि ॥ ४० ॥

युधिष्ठिर उवाच । श्रुतन्ते तत्त्वतस्तात यद्द्रोणेन चिकी-
र्षितम् । यथा तद्वृत्तं तस्य भवेत्तत् त्वं समाचर ॥ ४१ ॥
द्रोणो हि बलवान् शूरः कृतास्त्रश्च जितश्रमः । प्रतिज्ञातञ्च
तेनैतत् ग्रहणं मे महारथ ॥ ४२ ॥

अर्जुन उवाच । अयं वै सत्यजिद्राजन्नय त्वं रक्षिता युधि ।
ध्रियमाणे तु पाञ्चाख्ये नाचार्यः काममाप्स्यति ॥ ४३ ॥ हते तु
पुरुषव्याघ्रे रणे सत्यजिति प्रभो । सर्वैरपि समेतैर्वा न स्थातव्यं
कथञ्चन ॥ ४४ ॥

सञ्जय उवाच । अनुज्ञातस्ततो राज्ञा परिष्वक्तश्च फाल्गुनः ।
प्रेम्ना दृष्टश्च बद्धश्च ह्याग्निषस्तस्य योजिताः ॥ ४५ ॥ विधायैवं
ततः पार्थस्त्रिगर्त्तान् प्रत्ययादली । क्षुधितः क्षुधितातार्थं सिंहो
ऋगगणानिव ॥ ४६ ॥ ततो दौध्योर्धनं सैन्यं मुदा परमया
युतम् । ऋतेऽर्जुनं भृशं क्रुद्धं धर्मराजस्य निग्रहे ॥ ४७ ॥ ततो-
ऽन्योन्येन ते सेने समाजग्मतुरोजसा । गङ्गासरयौवेगेन प्राहृषी-
वोत्प्लुनोदके ॥ ४८ ॥

इति द्रोणपर्वणि संप्रप्तकवधपर्वणि धनञ्जयवार्ते

सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

सञ्जय उवाच । ततः संप्रप्तका राजन् समे दिशि व्यवस्थिताः ।
व्यूहानीकं रथैरेव चन्द्राकारं मुदा युताः ॥ १ ॥ ते किरीटि-
मायान्तं दृष्ट्वा हर्षेण मारिष । उद्ग्राह्यन्तरव्याघ्राः शब्देन
महता तदा ॥ २ ॥ स शब्दः प्रदिशः सर्वा दिशः खञ्ज समा-
वृणोत् । आहतत्वाच्च लोकस्य नासीत्तत्र प्रतिस्वनः ॥ ३ ॥
सोऽतीवसम्पृहृष्टांस्तानुपलभ्य धनञ्जयः । किञ्चिदभ्युत्सृज्यन्
क्षणमिदं वचनमब्रवीत् ॥ ४ ॥ पश्यैतान् देवकीमातर्मुर्मूर्धनय

संयुगे । भ्रातृस्त्रैर्गर्तकानेव रोहितव्ये प्रहर्षितान् ॥ ५ ॥ अथ
 वा हर्षकालोऽयं त्रैर्गर्तानामसंशयम् । कुनरैर्हरवापान् द्वि-
 लोकान् प्राप्स्यन्त्यनुत्तमान् ॥ ६ ॥ एवमुक्त्वा महावाङ्महर्षी-
 केशं ततोऽजुनः । आसन्नादरण्ये व्यूढां त्रिगर्तानामनीकिनीम्
 ॥ ७ ॥ स देवदत्तमादाय शङ्खं हेमपरिष्कृतम् । दधौ वेगेन
 महता घोषिणापूरयन् दिशः ॥ ८ ॥ तेन घोषिण सन्निस्ता संशप्तक-
 वरुथिनी । निश्चेष्टावस्थिता सङ्घे चक्षुःसारमयी यथा ॥ ९ ॥
 बाहास्तेषां विवृताश्चास्तव्यकर्माशिरोधराः । विष्टव्यचरणा मूर्तं
 रुधिरञ्च प्रसृजुः ॥ १० ॥ उपलभ्य ततः संन्नामवस्थाप्य च
 वाहिनीम् । युगपत् पाण्डुपुत्राय चिच्छिपुः कङ्कपत्रिणः ॥ ११ ॥
 तान्यर्जुनः सहस्राणि दशपञ्चभिराशुगैः । अनागतान्येव शरै-
 श्चिच्छेदाशुपराक्रमः ॥ १२ ॥ ततोऽजुनं शितैर्वाणैर्दशभिर्दशभिः
 पुनः । प्रत्यविध्यत्ततः पार्यस्तानाविध्यत् त्रिभिस्त्रिभिः ॥ १३ ॥
 एकैकस्तु ततः पार्थं राजन् विव्याध पञ्चभिः । स च तान् प्रति-
 विव्याध द्वाभ्यां द्वाभ्यां पराक्रमौ ॥ १४ ॥ भूय एव तु संक्रुद्धा-
 स्तोऽर्जुनं सहकेशवम् । आपूरयन् शरैस्तूष्णं तडागयित्र वृष्टिभिः
 ॥ १५ ॥ ततः शरसहस्राणि प्रापतन्नजुनं प्रति । अमराणां
 मिव ब्राताः फल्लं द्रुमगणं वने ॥ १६ ॥ ततः सुबाहुस्त्रिंशद्भि-
 रद्रिसारमयैः शरैः । आविध्यद्विषुभिर्गाढं किरीटं सव्यसाचिनः
 ॥ १७ ॥ तैर्विपत्तैः किरीटस्थैर्हमपुङ्गैरजिह्वगैः । शतकुम्भ
 मयापौडो वभौ सूर्य इवोत्थितः ॥ १८ ॥ हस्तावापं सुबाहोस्तु
 भक्षेन युधि पाण्डवः । चिच्छेद तच्चैव पुनः शरवर्षैरवाकिरत्
 ॥ १९ ॥ ततः सुधर्मा दशभिः सुरयश्च किरीटिनम् । सुधर्मा
 सुधनुयैव सुबाहुश्च समर्पयन् ॥ २० ॥ तांस्तु सर्वान् पृथग्वाणै-
 र्वांनरप्रवरध्वजः । प्रत्यविध्यद्वाजांश्चैषां भक्षैश्चिच्छेद काञ्चनान्
 ॥ २१ ॥ सुधन्वनो धनुश्छित्वा हवांश्चास्यावधीच्छरैः । अथास्य

सशिरस्त्राणं शिरः कायादपाहरत् ॥ २२ ॥ तस्मिन्निपतिते वीरे-
वस्तास्तस्य पदानुगाः । व्यद्वन्त भयाद्भीता येन दौर्ध्र्योद्धनं
बलम् ॥ २३ ॥ ततो जवान संक्रुद्धो वासविस्तां महाचमूम् ।
शरजालैरविच्छिन्नैस्तमः सूर्य इवांशुभिः ॥ २४ ॥ ततो भग्ने
बले तस्मिन् विप्रलीने समन्ततः । सव्यसाचिनि संक्रुद्धे त्रैगर्तान्
भयमाविशत् ॥ २५ ॥ ते वध्यमानाः पार्थिव शरैः सन्नतपर्वभिः ।
अमुच्छंस्तत्र तत्रैव जस्ता मृगगणा इव ॥ २६ ॥ ततस्त्रिगर्त्तराट्
क्रुद्धस्तानुवाच महारथान् । अलं द्रुतेन वः शूरा न भयं कर्त्तु-
मर्हथ ॥ २७ ॥ अप्राप्य अपथान् घोरान् सर्वसैन्यस्य पश्यतः ।
गत्वा दौर्ध्र्योद्धनं सैन्यं किं वा वक्ष्यथ मुख्यशः ॥ २८ ॥ नाव-
हास्याः कथं लोके कर्मणा तेन संयुगे । भवेम सहिताः सर्व
निवर्त्तध्वं यथाबलम् ॥ २९ ॥ एवमुक्तास्तु ते राजन्नुदक्रोशन्मुहु-
र्मुहुः । शङ्कांश्च दक्षिणे वीरा हर्षयन्तः परस्परम् ॥ ३० ॥ ततस्ते
सन्नप्रवर्त्तन्त संशप्तकगणाः पुनः । नारायणाश्च गोपाला मृत्युं
कृत्वा निवर्त्तनम् ॥ ३१ ॥

इति द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि सुधन्ववधे

अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

सञ्जय उवाच । दृष्ट्वा तु सन्निवृत्तांस्तान् संशप्तकगणान् पुनः ।
वासुदेवं महात्मानमर्जुनः समभाषत ॥ १ ॥ चोदयास्वान् हृषी-
केश संशप्तकगणान् प्रति । नैते हास्यन्ति सङ्ग्रामं जीवन्त इति
मे मतिः ॥ २ ॥ पश्य मेऽद्य बलं घोरं बाह्योरिव्वासनस्य च ।
अद्यैतान् पातयिष्यामि रुद्रः पशुगणानिव ॥ ३ ॥ ततः कृष्णः
स्मृतं कृत्वा प्रतिनन्द्य शिवेन तम् । प्रावेशयत दुर्ध्रुवीं यत्र

यत्तैश्चर्जुनः ॥ ४ ॥ सरथो भ्राजतेऽत्यर्थमुद्यमाने रणे तदा ।
 उद्यमानमिवाकाशं विमानैः पाण्डुरैर्हयैः ॥ ५ ॥ मण्डलानि
 ततश्चक्रे गतप्रत्यागतानि च । यथा शक्ररथो राजन् युद्धे दिवा-
 सुरे पुरा ॥ ६ ॥ अथ नारायणाः क्रुद्धा विविधायुधपाणयः ।
 ह्लादयन्तः शरव्रातैः परिवन्तुर्धनञ्जयम् ॥ ७ ॥ अट्टश्वञ्च मुहूर्त्तं
 चक्रुस्ते भरतर्षभ । कृष्णेन सहितं युद्धे कुन्तीपुत्रं धनञ्जयम्
 ॥ ८ ॥ क्रुद्धस्तु फाल्गुनः सङ्घे दिगुर्याकृतविक्रमः । गाण्डीवं
 धनुरामृत्य तूष्णं जग्राह संयुगी ॥ ९ ॥ बह्वा च भुक्तुष्टिं बह्वै
 क्रोधस्य प्रतिलक्षणां । देवदत्तं महाशङ्खं पूरयामास पाण्डवः
 ॥ १० ॥ अथास्त्रमरिचकुक्षं लाट्टमभ्यस्यदर्जुनः । ततो रूप-
 सहस्राणि प्रादुरासन् पृथक् पृथक् ॥ ११ ॥ आत्मनः प्रतिसूक्ष्मै-
 स्तैर्नानास्त्रैर्विमोहिताः । अन्योन्यमर्जुनं मत्वा स्वमात्मानश्च
 जञ्चिरे ॥ १२ ॥ अयमर्जुनोऽयं गोविन्द इमौ पाण्डवयादवौ ।
 इति ब्रुवाणाः सम्मूढा जङ्घुरन्तोऽन्यमाहवे ॥ १३ ॥ मोहितः
 परमास्त्रेण क्षवं जग्मुः परस्परम् । अशोभन्त रणे योवाः
 पुष्पिता इव किंशुकाः ॥ १४ ॥ ततः शरसहस्राणि तैर्विसुक्तानि
 भक्षन्तात् । कृत्वा तदस्त्रं तान् वीराननययमसादनम् ॥ १५ ॥
 अथ ग्रहस्य बीभत्सुर्ललित्यान्मालवानपि । मावेक्षकांस्त्रिगतांश्च
 प्रीक्षेयांश्चाह्वयच्छरैः ॥ १६ ॥ ते हन्यमाना वीरेण क्षत्रियाः
 कालचोदिताः । व्यष्टजञ्जरजालानि पार्थ नानाविधानि च
 ॥ १७ ॥ ततो नैवार्जुनस्तत्र न रथो न च कौशवः । प्रत्यदृश्यन्त
 योरेण शरवर्षेण सम्भृताः ॥ १८ ॥ ततस्ते लब्धलब्धत्वादन्तो-
 ऽन्यमभिचक्रुः । हतो कृष्णाविति प्रीता वासांस्यादुधुवस्तदा
 ॥ १९ ॥ भेरीमृदङ्गघण्टांश्च दध्नुर्वीराः सहस्रशः । सिंहनाद-
 रवांश्चापि चक्रिरे तत्र मारिष ॥ २० ॥ ततः प्रसिद्धिर्दे कृष्णाः
 स्त्रिंशच्चार्यमग्नवीत् । ज्ञासि पार्थ न पश्ये त्वां कश्चिज्जीवसि

अत्रुहन् ॥ २१ ॥ तस्य तद्भाषितं श्रुत्वा त्वरमाणो धनञ्जयः ।
 वायव्यास्त्रेण तैरस्तां भरवृष्टिमपाहरत् ॥ २२ ॥ ततः संशप्तक-
 ब्रातान् साश्वद्विपरयायुधान् । उवाच भगवान् वायुः शुष्कपर्श-
 चयानिव ॥ २३ ॥ उह्यमानास्तु ते राजन् वह्न्योभन्त वायुना ।
 उड्डीनाः पक्षिणः काले वृक्षेभ्य इव मारिष ॥ २४ ॥ तांस्तथा
 व्याकुलीकृत्य त्वरमाणो धनञ्जयः । जवान निमित्तैर्वाणैः सह-
 स्त्राणि घतानि च ॥ २५ ॥ शिरांसि भल्लैरहनदाह्ननपि च सायु-
 धान् । हस्तिहस्तोपमांश्चोत्कृष्टैरुर्व्यामपातयत् ॥ २६ ॥ पृष्ट-
 च्छिन्नान् विचरणान् वाङ्मृष्टेक्षणाकुलान् । नानाङ्गाववैर्हीनान्
 चकारारीन् धनञ्जयः ॥ २७ ॥ गन्धर्वनगराकारान् विधिवत्
 कल्पितान् रथान् । शरैर्विशकलीकुर्वन् चक्रे व्यष्टरथद्विपान्
 ॥ २८ ॥ मुण्डतालवनानीव तत्र तत्र चकाशिरे । छिन्नध्वज-
 रथव्राताः केचित्तत्र क्वचित् क्वचित् ॥ २९ ॥ सोत्तरायुधिनी
 नागाः सपताकाङ्गुमध्वजाः । पेतुः शक्राग्रनिहता दुमवन्त इवा-
 चलाः ॥ ३० ॥ चामरापीडकवचाः स्रस्तान्ननयनासवः । सारोहा-
 स्तुरगाः पेतुः पार्थवाणहताः क्षितौ ॥ ३१ ॥ विप्रविद्धासिनस्तरा-
 ष्छिन्नवर्मास्थिसन्धयः । पत्तयश्छिन्नमर्माणः कृपणाः शिरते हताः
 ॥ ३२ ॥ तैर्हंतैर्हन्त्यमानैश्च पतद्भिः पतितैरपि । भ्रमद्भिर्निष्टब्धिष्व
 क्रूरमायोधनं वमौ ॥ ३३ ॥ रजस्य महदुद्धृतं शान्तं रुधिर-
 वृष्टिभिः । मही चाप्यभवद्गुर्गा कवन्धयतसङ्गता ॥ ३४ ॥ तदभौ
 रौद्रवीभक्तं वीमत्कोर्यान्माहवे । आक्रीड इव रुद्रस्य स्रतः
 कालात्यये पशून् ॥ ३५ ॥ ते वध्यमानाः पार्थेन व्याकुलाश्चरथ-
 द्विपाः । तमेवाभिसुखाः क्षीणाः शक्रस्यातिथितां गताः ॥ ३६ ॥
 सा भूनिर्भरतश्चेष्ट निहतैस्तेर्महारथैः । आस्तीर्णां सम्बभौ
 सर्वां प्रेतीभूतैः समन्ततः ॥ ३७ ॥ एतस्मिन्नन्तरे चैव प्रमत्ते
 सव्यसाचिनि । व्यूढानीकस्ततो द्रोणो युधिष्ठिरसुपादयत् ॥ ३८ ॥

तं प्रत्यगहंस्वरिता व्यूढानीकाः प्रहारिणः । युधिष्ठिरं परीप्-
सन्तस्तदासीत्तुमुलं महत् ॥ ३८ ॥

इति द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि अर्जुनयुद्धे

एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

सञ्जय उवाच । परिणाम्य निशान्तान्तु भारहाजो महा-
रथः । उक्तस्तवाहं राजेन्द्र वचनं वै सुयोधनम् ॥ १ ॥ विधाय
योगं पार्थिव संशप्तकगणैः सह । निष्क्रान्ते च तदा पार्थि संश-
प्तकवधं प्रति ॥ २ ॥ व्यूढानीकस्ततो द्रोणः पाण्डवानां महा-
चमूम् । अभ्यवाङ्मरतयेष्ठ धर्मराजजिहृक्षया ॥ ३ ॥ व्यूढं दृष्ट्वा
सुपर्णन्तु भारहाजेन तत्तदा । व्यूहेन मण्डलार्द्धेन प्रत्यव्यूहदु-
युधिष्ठिरः ॥ ४ ॥ सुखं त्वासीत् सुपर्णस्य भारहाजो महारथः ।
शिरो दुर्योधनो राजा सोदर्यैः सानुगैर्द्वितः ॥ ५ ॥ चक्षुषी
कृतवर्मा च गौतमश्चास्य भास्वरः भूतशर्मा क्षेमशर्मा करकाक्षश्च
वीर्यवान् ॥ ६ ॥ कलिङ्गाः सिंहलाः प्राच्याः शूद्राभीरा दक्षे-
रकाः । शका यवनकास्वोजास्तथा हंसपदाश्च ये ॥ ७ ॥ ग्रीवायां
शूरसेनास्तु हरदा मद्रकैकयाः । गजाश्चरथपत्नीधास्तस्युः शत-
सहस्रजः ॥ ८ ॥ भूरिचवास्तथा शल्यः सोमदत्तश्च वाल्किजः ।
अक्षौहिण्या वृता वीरा दक्षिणं पार्श्वमाश्रिताः ॥ ९ ॥ विन्दा-
नुविन्दावाबन्धौ काम्बोजश्च सुदक्षिणः । वामं पार्श्वं समाश्रित्य
द्रोणपुत्राग्रतः स्थिताः ॥ १० ॥ पृष्ठे कलिङ्गाः साम्बष्टा मागधाः
पौण्ड्रमद्रकाः । गान्धाराः शकुनाः प्राच्याः पार्वतीया वशातयः
॥ ११ ॥ पुच्छे वैकर्तनः कर्णः सपुत्रज्ञातिवान्धवः । महत्या
सेनया तस्थौ नानाजनपदीत्यथा ॥ १२ ॥ जयद्रथो भीमरथः
सम्पातिर्यजभोजयः । भूमिञ्जयो वृषः क्राथो नैषधश्च महा-

बलः ॥ १३ ॥ वृता बलेन महता ब्रह्मलोकपरिष्कृताः । व्यूह-
स्यांरसि ते राजन् स्थिता युद्धविशारदाः ॥ १४ ॥ द्रोणेन
विहितो व्यूहः पदात्पञ्चरथद्विपैः । वातोद्धूतास्त्रवाकारः प्रवृत्त्य-
न्निव लक्ष्यते ॥ १५ ॥ तस्य पक्षप्रपक्षेभ्यो निष्पतन्ति युयुत्सवः ।
सविद्युत्स्तनिता मेघाः सर्वदिग्भ्य इवोष्णाग्नि ॥ १६ ॥ तस्य
प्राग्ज्योतिषो मध्ये विधिवत् कल्पितं गजम् । आस्थितः शुशुभे
राजन् शुमानुदये यथा ॥ १७ ॥ मात्स्यदामवता राजन् श्वेत-
च्छत्रेण धार्यता । कृत्तिकायोगयुक्तेन पौर्णमास्यामिवेन्दुना
॥ १८ ॥ नीलाञ्जनचयप्रस्थो महाम्बो हिरदो वभौ । अभिवृष्टो
महामेघैर्वथा स्यात् पर्वतो महान् ॥ १९ ॥ नानानृपतिभिर्वीरै-
र्विविधायुधभूषणैः । समन्वितः पार्वतीयैः शक्रो देवगणैरिव
॥ २० ॥ ततो युधिष्ठिरः प्रेत्य व्यूहं तमतिमानुषम् । अजय-
मरिभिः सङ्गेय पार्षतं वाक्यमब्रवीत् ॥ २१ ॥ ब्राह्मणस्य वशं
नाहमियामय यथा प्रभो । पारावतसवर्णांश्च तथा नीति-
र्विधीयताम् ॥ २२ ॥

धृष्टद्युम्न उवाच । द्रोणस्य यतमानस्य वशं नैष्यसि सुव्रत ।
अहमावारयिष्यामि द्रोणमय सहानुगम् ॥ २३ ॥ मयि जीवति
कौरव्य नोद्वेगं कर्तुमर्हसि । न हि शक्नो रणे द्रोणो विजेतुं
मां कथञ्चन ॥ २४ ॥

सञ्जय उवाच । एवमुक्त्वा किरन् वाणान् द्रुपदस्य सुतो
वली । पारावतसवर्णांश्च स्वयं द्रोणमुपादवत् ॥ २५ ॥ अनिष्ट-
दर्शनं दृष्ट्वा धृष्टद्युम्नमवस्थितम् । क्षणेनैवाभवद्द्रोणो नातिहृष्ट-
मना इव ॥ २६ ॥ तन्तु सम्प्रेक्ष्य पुनस्ते दुर्मुखः शत्रुकर्षणः ।
प्रियं विकीर्णद्रोणस्य धृष्टद्युम्नमवारयत् ॥ २७ ॥ स संप्रहार-
स्तुमुलः सुधीरः समपद्यत । पार्षतस्य च शूरस्य दुर्मुखस्य च
भारत ॥ २८ ॥ पार्षतः शरजालेन क्षिप्रं प्रच्छाद्य दुर्मुखम् ।

भारद्वाजं शरौघेन महता समवारयत् ॥ २९ ॥ द्रोणमावारितं
 दृष्ट्वा भृशमायात्तवात्मजः । नानालिङ्गैः शरव्रातैः पार्श्वतं सम-
 मोहयत् ॥ ३० ॥ तयोर्विषक्तयोः सङ्घे पात्राख्यकुलमुख्ययोः ।
 द्रोणो यौधिष्ठिरं सैन्यं बद्ध्वा व्यधमच्छुरैः ॥ ३१ ॥ अनिलेन
 यथाभाणि विच्छिन्नानि समन्ततः । तथा पार्थस्य सैन्यानि
 विच्छिन्नानि क्वचित् क्वचित् ॥ ३२ ॥ सुहृत्तमिव तद्युद्धमासी-
 न्मधुरदर्शनम् । तत उन्मत्तवद्राजन् निर्मथ्यादभवत्तत ॥ ३३ ॥
 नैव स्वेन परे राजन्नाज्ञायन्त परस्परम् । अनुमानेन संज्ञाभि-
 र्युद्धं तत् समवर्त्तत ॥ ३४ ॥ चूडामणिषु निष्केषु भूषणेष्वपि
 वर्मसु । तेषामादित्यवर्णाभा रश्मयः प्रचकाशिरे ॥ ३५ ॥ तत्
 प्रकीर्णपताकानां रथवारणयाजिनाम् । बलाकासबलाभ्रानां
 दृष्ट्यै रूपमाहवे ॥ ३६ ॥ नरानेव नरा जघ्नुस्त्वदग्राश्च हया
 हयान् । रथाश्च रथिनो जघ्नुर्वारणान् वरवारणाः ॥ ३७ ॥
 समुच्छ्रितपताकानां गजानां परमहिपैः । क्षणेन तुमुलो घोरः
 सङ्ग्रामः समपद्यत ॥ ३८ ॥ तेषां संसक्तगात्राणां वर्षतामितरे-
 तरम् । दन्तसङ्घातमङ्गुष्पात्मधूमोऽग्निरजायत ॥ ३९ ॥ विप्र-
 कीर्णपताकास्ते विषाणजनिताकयः । वधूवुः खं समासाद्य
 सविद्युत इवाव्यदाः ॥ ४० ॥ विक्षिपद्भिर्नदद्भिश्च निपतद्भिश्च
 वारणैः । सम्बभूव मही कौर्णा मेघैर्द्यौरिव शारदी ॥ ४१ ॥
 तेषामाहन्यमानानां वाणतोमरवृष्टिभिः । वारणानां रवो जज्ञे
 मेघानामिव संप्लवे ॥ ४२ ॥ तोमराभिहताः केचिद्वाणैश्च परम-
 हिपाः । वित्तेशुः सर्वनागानां शब्दमेवापरेऽब्रजन् ॥ ४३ ॥ विषा-
 णाभिहताश्चापि केचित्तत्र गजा गजैः । चक्रुरार्त्तस्त्रनं घोरमुत्-
 पातजलदा इव ॥ ४४ ॥ प्रतीपाः क्रियमाणाश्च वारणा वर-
 वारणैः । उन्मथ्य पुनराजघ्नुः प्रेषिताः परमाङ्गुभैः ॥ ४५ ॥
 महाभालैर्महामात्रास्ताडिताः शरतोमरैः । गजेभ्यः पृथिवीं

जम्भुर्भूतप्रहरणाङ्गुष्ठाः ॥ ४३ ॥ निर्मनुष्याश्च मातङ्गा विनदन्त-
स्ततस्ततः । छिन्नाभ्राणीव सम्पेतुः सम्प्रविश्य परस्परम् ॥ ४७ ॥
हतान् परिवहन्तश्च पातितान् पतितायुधान् । दिशो जम्भु-
र्महानागाः केविकेचरा इव ॥ ४८ ॥ ताडितास्ताड्यमानाश्च
तोमरर्ष्टिपरश्वधैः । पेतुरार्तिस्वरं कृत्वा तदा विश्वसने गजाः
॥ ४९ ॥ तेषां शैलोपमैः काचैर्निपतद्भिः समन्ततः । आहता
सहसा भूमिश्चकम्पे च ननाद च ॥ ५० ॥ साहितैः सगजारोहैः
सपताकैः समन्ततः । मातङ्गैः शुशुभे भूमिर्विकीर्णैरिव पर्वतैः
॥ ५१ ॥ गजस्थ्याश्च महाभावा निर्भिन्नहृदया रणे । रथिभिः
पतिता भल्लैर्विकीर्णाङ्गुशतोमराः ॥ ५२ ॥ क्रौञ्चवहिनदन्तोऽप्ये
नाराचामिहता गजाः । परान् स्वांश्चापि मृदून्तः परिपेतुर्दिशो
दृश ॥ ५३ ॥ गजाश्चरथयोधादां शरीरौघसमावृता । वभूव
पृथिवी राजन् मांसशोणितकर्द्दमा ॥ ५४ ॥ प्रमथ्य च विपा-
णाग्रैः समुत्क्षिप्ताश्च वारणैः । सचक्राश्च विचक्राश्च रथैरेव महा-
रथाः ॥ ५५ ॥ रथाश्च रथिभिर्हीना निर्मनुष्याश्च वाजिनः ।
हतारोहणश्च मातङ्गादिशो जम्भुर्भूयातुराः ॥ ५६ ॥ जघानात्र
पिता पुत्रं पुत्रश्च पितरं तथा । इत्यासीत्तुमुलं युद्धं न प्राञ्चा-
यत किञ्चन ॥ ५७ ॥ आशुल्फेभ्योऽवसीदन्ते नरा लोलितकर्द्दमैः ।
दीप्यमानैः परिक्षिप्ता दावैरिव महाद्रुमाः ॥ ५८ ॥ शोणितैः
सिच्यमानानि वस्त्राणि कवचानि च । कृत्राणि च पताकाश्च सर्वं
रक्तमदृश्यत ॥ ५९ ॥ हयौघाश्च रथौघाश्च नरौघाश्च निपातिताः ।
संवृताः पुनरावृत्य बहुभा रथनेमिभिः ॥ ६० ॥ स गजौघ-
महाविगः परासुगरशैवलः । रथौघतुमुलावर्तः प्रवभौ सैन्य-
सागरः ॥ ६१ ॥ तं वाहनमहानौभिर्योधा जयधनेषिणः ।
अवगाह्याप्यमज्जन्तो वैरमोहं प्रचक्रिरे ॥ ६२ ॥ शरवर्षाभि-
वृष्टेषु योधेष्वचितलङ्घसु । न तेषु चित्ततां क्षेमे कश्चिदाहत-

लक्षणः ॥ ६३ ॥ वर्तमाने तथा युद्धे घोररूपे भयङ्करे । मोह-
यित्वा परान् द्रोणो युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ ६४ ॥

इति द्रोणपर्वणि सप्तमकवधपर्वणि सङ्कलयुद्धे
विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

सञ्जय उवाच । ततो युधिष्ठिरं द्रोणो दृष्ट्वान्तिकमुपागतम् ।
महता शरवर्षेण प्रत्यग्ल्लादभीतवत् ॥ १ ॥ ततो हलहला-
शब्द आसीद्यौधिष्ठिरे बले । जिहृक्षति महासिंहे गजानामिव
यूथपम् ॥ २ ॥ दृष्ट्वा द्रोणं ततः शूरः सत्यजित् सत्यविक्रमः ।
युधिष्ठिरमभिप्रेषसुराचार्यं समुपाद्रवत् ॥ ३ ॥ ततः आचार्य-
पाञ्चात्यौ युयुधाते महाबलौ । विक्षोभयन्तौ तत्सैन्यमिन्द्रवैरो-
चनाविव ॥ ४ ॥ ततो द्रोणं महेष्वासः सत्यजित् सत्यविक्रमः ।
अतिध्वनिमिताग्रेण परमास्त्रं व्यदर्शयत् ॥ ५ ॥ तथास्य सारथेः
पञ्च शरान् सर्पविषोपमान् । अमुच्यदन्तकप्रस्थान् सम्मुनोहास्य
सारथिः ॥ ६ ॥ अयास्य सहस्राविध्यद्वयान् दशभिराशुगैः ।
दशभिर्दशभिः क्रुद्ध उभौ च पाणिंसारथी ॥ ७ ॥ मङ्गलन्तु
समावृत्य विचरन् पृतनामुखे । ध्वजं चिच्छेद च क्रुद्धो द्रोण-
स्यामितकर्षणः ॥ ८ ॥ द्रोणस्तु तत् समालोक्य चरितं तस्य
संयुगे । मनसा चिन्तयामास प्राप्तकालमरिन्दमः ॥ ९ ॥ ततः
सत्यजितं तीक्ष्णैर्दशभिर्मर्मभेदिभिः । अविध्यच्छीघ्रमाचार्यं श्लि-
त्त्वास्य सशरं धनुः ॥ १० ॥ स शीघ्रतरमादाय धनुरन्यत् प्रताप-
वान् । द्रोणमभ्यहनद्राजंस्त्रिंशद्भिः कङ्कपतिभिः ॥ ११ ॥ दृष्ट्वा
सत्यजिता द्रोणं ग्रस्यमानमिवाहवे । चुक्रुशुः पाण्डवा राजन्
वस्त्राणि दुधवुस्र क ॥ १२ ॥ वृकस्तु पुरमः क्रुद्धो द्रोणं

पृष्ट्या स्तनान्तरे । विव्याध बलवान् राजंस्तदङ्गुतमिवाभवत् ॥ १२ ॥
 द्रोणस्तु शरवर्षेण ह्याद्यमानो महारथः । वेगं चक्रे महावेगः
 क्रोधादुदृत्य चक्षुषी ॥ १४ ॥ ततः सत्यजितश्चापं हित्वा द्रोणो
 घ्नकस्य च । षड्भिः ससृतं सहयं शरैर्द्रोणोऽवधीकृतम् ॥ १५ ॥
 अथान्यद्धनुरादाय सत्यजिह्वेणवर्त्तरम् । साश्वं ससृतं विशिखै-
 द्रोणं विव्याध सध्वजम् ॥ १६ ॥ स तं न ममृषे द्रोणः पाञ्चा-
 ल्येनादितो मधे । ततस्तस्य विनाशाय सत्वरं व्यसृजच्छरान्
 ॥ १७ ॥ हयान् ध्वजान् धनुर्मुष्टिमुभौ च पाणिं सारथी । अवा-
 किरत्ततो द्रोणः शरवर्षैः सहस्रशः ॥ १८ ॥ तथा सच्छ्रियमानेषु
 कार्मुकेषु पुनः पुनः । पाञ्चाल्यः परमास्त्रज्ञः शोणिताश्वमयो-
 धवत् ॥ १९ ॥ स सत्यजितमालोक्य तयोदीर्घं महाहवे । अर्ध-
 चन्द्रेण चिच्छेद शिरस्तस्य महात्मनः ॥ २० ॥ तस्मिन् हते महा-
 मात्रे पाञ्चालानां महारथे । अपावाज्जवनैरश्वैर्द्रोणात्तस्तो युधि-
 श्ठिरः ॥ २१ ॥ पाञ्चालाः कैकया मत्स्यग्राश्वेदिकारुषकोयलाः ।
 युधिष्ठिरमभीप्सन्तो हृष्टा द्रोणमुपाद्रवन् ॥ २२ ॥ ततो युधि-
 श्ठिरं प्रेप्सुराचार्यः शत्रुपूगहा । व्यधमत्तान्यनीकानि तूलराशि-
 मिवानलः ॥ २३ ॥ निर्दहन्तमनीकानि तानि तानि पुनः पुनः ।
 द्रोणं मत्स्यग्रादवरजः शतानीकोऽभ्यवर्त्तत ॥ २४ ॥ सूर्यरश्मि-
 प्रतीकाग्नेः कर्मारपरिमार्जितैः । षड्भिः ससृतं सहयं द्रोणं
 विह्वानदद्भुशम् ॥ २५ ॥ क्रूराय कमणे युक्तश्चिकीर्षुः कर्म
 दुष्करम् । अवाकिरच्छरव्रातैर्भारहाजं महारथम् ॥ २६ ॥ तस्य
 नानदतो द्रोणः शिरः कायात् सकुण्डलम् । क्षुरेणापाहरत्तूणं
 ततो मत्स्यग्राः प्रदुद्रुवुः ॥ २७ ॥ मत्स्यगान् जित्वाजयच्चेदीन् काञ्च-
 यान् कैकयानपि । पाञ्चालान् सृञ्जयान् पाण्डून् भारहाजः पुनः
 पुनः ॥ २८ ॥ तं दहन्तमनीकानि क्रुद्धमग्निर्वथा वनम् । दृष्ट्वा
 रुक्मरथं वीरं समक्रमन्त सृञ्जयाः ॥ २९ ॥ उत्तमं चाददानस्य

धनुरस्याशुकारिणः । ज्यावीषो निघ्नतोऽमितान् दिक्षु सर्वासु
 शुश्रुवे ॥ ३० ॥ नागानश्नान् पदातीक्ष रथिनो गजसादिनः ।
 रौद्रा हस्तवता सुक्ताः प्रमथन्ति स्म सायकाः ॥ ३१ ॥ नान्य-
 मानः पर्जन्यो भिद्यवातो हिमात्ययै । अश्ववर्षमिवावर्षन् परेषां
 भयमादधत् ॥ ३२ ॥ सर्वादिशः समचलन् सैन्यं विज्जोभयन्निव ।
 वली शूरो महेष्वासो मित्राणामभङ्गह्वरः ॥ ३३ ॥ तस्य विद्यु-
 दिवाभ्रेषु चापं हेमपरिष्कृतम् । दिक्षु सर्वासु पश्याम द्रोण-
 स्यामिततेजसः ॥ ३४ ॥ शोभमानां ध्वजे चास्य वेदीमद्राक्ष्म-
 भारत । हिमवच्छिखराकारां चरतः संयुगे शृगम् ॥ ३५ ॥
 द्रोणस्तु पाण्डवानीके वक्रार कदनं महत् । यथा दैत्यगणे विष्णुः
 सुरासुरनमस्कृतः ॥ ३६ ॥ स शूरः सत्यवाक् प्राची वलवान्
 सत्यविक्रमः । महानुभावः कल्पान्ते रौद्रो भीरुविभीषणाम् ॥ ३७ ॥
 कवचोमिध्वजावत्तो मर्त्तपूलापहारिणीम् । गजवाजिमहाग्राहा-
 मसिमीनां दुरासदाम् ॥ ३८ ॥ वीरास्थिप्रकरां रौद्रां मेरीमुरज-
 कच्छपाम् । चर्मवर्मप्लवां घोरां केशमैवलयादलाम् ॥ ३९ ॥
 शरौघिणीं धनुःयोतां बाहुपल्लवसङ्कुलाम् । रणभूमिवहां तीव्रां
 कुरुक्षेत्रयवाहिनीम् ॥ ४० ॥ मनुष्यघोषेपाषाणां सक्थिमीनां
 गदोडुपाम् । उष्णीषफेनवसनां विकीर्णान्नसरीसृपाम् ॥ ४१ ॥
 वीरापहारिणीमुग्रां मांसघ्नीणितकर्दमाम् । हस्तिग्रहां केतुवहां
 क्षत्रिवाणां निमज्जनीम् ॥ ४२ ॥ क्रूरां शरीरसङ्कुटां सादिनक्रां
 दुरत्ययाम् । द्रोणः प्रावर्त्तयत्तत्र नदीमन्तकगामिनीम् ॥ ४३ ॥
 क्रव्यादगणसंज्ञतां श्वशृगालगणायुताम् । निषेवितां महारौद्रेः
 पिप्रिताम्यैः समन्ततः ॥ ४४ ॥ तं दहन्तमनीकानि रथोदारं
 कृतान्तवत् । सर्वतोऽभ्यद्रवन् द्रोणं कुन्तीपुत्रपुरोगमाः ॥ ४५ ॥
 ते द्रोणं सहिताः शूराः सर्वतः प्रत्यवारयन् । गर्भास्तभिरिवा-
 दित्यं तपन्तं सुवनं यथा ॥ ४६ ॥ तन्तु शूरं महेष्वासं तावका-

अथ, यथायुधाः । राजानो राजपुत्राश्च समन्तात् पर्यवारयन् ॥ ४७ ॥
 शिखण्डी तु ततो द्रोणं पञ्चभिर्नतपर्वभिः । क्षत्रधर्मा च विंशत्या
 वसुदानश्च पञ्चभिः ॥ ४८ ॥ उत्तमौजास्त्रिभिर्वाणैः क्षत्रदेवश्च
 पञ्चभिः । सात्यकिश्च शतेनाजौ युधामन्युस्तदाष्टभिः ॥ ४९ ॥
 युधिष्ठिरो हादशभिर्द्रोणं विव्याध सावकैः धृष्टद्युम्नश्च दशभि-
 र्येकितानस्त्रिभिः शरैः ॥ ५० ॥ ततो द्रोणः सत्यसन्धः प्रभिन-
 द्रव कुक्षरः । अभ्यतीत्य रथानीकं दृढसेनमपातयत् ॥ ५१ ॥
 ततो राजानमासाद्य प्रहरन्तमभीतवत् । अविध्यन्नवभिः क्षेमं स-
 हतः प्रापतद्वयात् ॥ ५२ ॥ समर्थं प्राप्य सैन्यानां सर्वाः प्रवि-
 चरन् दिशः । ताता क्षभवदन्येषां न दातव्यः कथञ्चन ॥ ५३ ॥
 शिखण्डिनं हादशभिर्विंशत्या चोत्तमौजसम् । वसुदानञ्च भस्मेन
 ग्रैपवद्यमसादनम् ॥ ५४ ॥ अग्नीत्या क्षेमवर्माणं षड्विंशत्या
 सुदक्षिणम् । क्षत्रदेवन्तु भस्मेन रथनीडादपातयत् ॥ ५५ ॥
 युधामन्युं चतुःषष्ट्या त्रिंशता चैव सात्यकिम् । विद्धा रुक्मरथ-
 स्तूष्णं युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ ५६ ॥ ततो युधिष्ठिरः क्षिप्रं गुरुतो
 राजसत्तमः । अपायाञ्जवनैरश्वैः पाञ्चाल्यो द्रोणमभ्ययात् ॥ ५७ ॥
 तं द्रोणः सधनुष्कन्तु साश्वयन्तारमाक्षिणोत् । सहतः प्रापत-
 डूमौ रथाञ्जगोतिरिवाश्वरात् ॥ ५८ ॥ तस्मिन् हते राजपुत्रे
 पाञ्चालानां अग्रस्कुरे । हतद्रोणं हतद्रोणमित्यासीन्निःस्वनो
 महान् ॥ ५९ ॥ तांस्तथा शृगसंरक्ष्यान् पाञ्चालान् मत्स्यकौक-
 यान् । रुक्मयान् पाण्डवांश्चैव द्रोणो व्यक्षीमयइली ॥ ६० ॥
 सात्यकिं चेकितानञ्च धृष्टद्युम्नशिखण्डिनौ । बार्हक्षेमिञ्चैवसेनिं
 सेनाविन्दुं सुवर्चसम् ॥ ६१ ॥ एतांश्चान्यांश्च सुवहन्नानाजन-
 पदेष्वरान् । सर्वान् द्रोणोऽजययुद्धे कुरुभिः परिवारितः
 ॥ ६२ ॥ तावकाश्च महाराज जयं लब्ध्वा महाहवे । पाण्ड-
 वयान् रणे जघ्नुर्द्रवमाणान् समन्ततः ॥ ६३ ॥ ते दानवा

इवेन्द्रेण वध्यमानाः समन्ततः । पाञ्चालाः कौकया मत्सराः सम-
कम्पत भारत ॥ ६४ ॥

इति द्रोणपर्वणि संपन्नकवधपर्वणि द्रोणयुद्धे
एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । भारद्वाजेन भग्नेषु पाण्डवेषु महामुधे ।
पाञ्चालेषु च सर्वेषु कथिदन्योऽभ्यवर्त्तत ॥ १ ॥ आर्या युद्धे मर्तिं
कृत्वा क्षत्रियाणां यश्चक्षुरीम् । असेवितां कापुरुषैः सेचितां
पुरुषप्रभैः ॥ २ ॥ अहो नासीत् पुमान् कश्चिद्दृष्ट्वा द्रोणं व्यव-
स्थितम् । जृम्भमाणमिव व्याघ्रं प्रभिन्नमिव कुञ्जरम् ॥ ३ ॥
त्यजन्तमाहवे प्राणान् सन्नद्धं चित्रयोधिनम् । महेष्वासं नर-
व्याघ्रं द्विषतां भयवर्द्धनम् ॥ ४ ॥ कृतञ्चं सत्यनिरतं दुर्योधन-
हितैषिणम् । भारद्वाजं तथानीके दृष्ट्वा शूरमवस्थितम् । के-
वीराः संखवर्त्तन्त तन्ममाचक्षु सञ्जय ॥ ५ ॥

सञ्जय उवाच । तान् दृष्ट्वा चलितान् सङ्ग्रहे प्रणुन्नान् द्रोण-
सायकैः । पाञ्चालान् पाण्डवान् मत्स्रान् सृञ्जयांश्चेदिकैकयान्
॥ ६ ॥ द्रोणचापविमुक्तेन शरौघेनाशुहारिणा । सिन्धोरिव
महौघेन क्रियमाणान् यथा प्लवान् ॥ ७ ॥ कौरवाः सिंहनादेन
नानावाद्यस्वनेन च । रथद्विपनरासैव सर्वतः समवारयन् ॥ ८ ॥
तान् पश्यन् सैन्यमध्यस्थो राजा स्वजनसंवृतः । दुर्योधनोऽब्र-
वीत् कर्णं प्रहृष्टः प्रहसन्निव ॥ ९ ॥

दुर्योधन उवाच । पश्य राधेय पाञ्चालान् प्रणुन्नान् द्रोण-
सायकैः । सिन्हेनेव मृगान् वन्यान् त्रासितान् दृढधन्विना ॥ १० ॥
नैते जातु पुनर्युद्धमीह्युरिति मे मतिः । यथातु भग्ना द्रोणेन
वातिनेव महाद्रुमाः ॥ ११ ॥ अर्यमानाः शरैरेतेरुक्मपुङ्गवैर्महा-

त्मना । पथानैकेन गच्छन्ति घूर्णमानास्ततस्ततः ॥ १२ ॥ सं-
निरुद्धाश्च कौरव्यैर्द्रोणेन च महात्मना । एतेऽन्ये मण्डलीभूताः
पावकेनेव कुञ्जराः ॥ १३ ॥ भ्रमरैरिव चाविष्टा द्रोणस्य निश्चितैः
शरैः । अन्योऽन्यं समलीयन्त पलायनपरायणाः ॥ १४ ॥ एष
भीमो महाक्रोधी ह्रीनः पाण्डवसृञ्जयैः । मदीयैरावृतोयोधैः
कर्णं नन्दयतीव माम् ॥ १५ ॥ व्यक्तं द्रोणमयं लोकमद्य पश्यति
दुर्मतिः । निराशो जीवितान्नूनमद्य राज्याच्च पाण्डवः ॥ १६ ॥

कर्म उवाच । नैष जातु महावाङ्मूर्खोऽवन्नाहवमुत्सृजेत् ।
न चेमान् पुरुषव्याघ्रः सिंहनादान् सहिष्यति ॥ १७ ॥ न चापि
पाण्डवा युद्धे भज्येरन्निति मे मतिः । शूराश्च बलवन्तश्च कृतास्त्रा
युद्धदुर्मदाः ॥ १८ ॥ विषामिदूतसंक्षेपान् वनवासञ्च पाण्डवाः ।
स्मरमाणा न हास्यन्ति सङ्ग्राममिति मे मतिः ॥ १९ ॥ निवृत्तो
हि महावाङ्मरमितौजा वृकोदरः । वरान् वरान् हि कौन्तेयो
रथोदारान् हनिष्यति ॥ २० ॥ असिना धनुषा शक्त्या हयैर्नागै-
र्नरैरथैः । आयसेन च दण्डेन ब्रातान् ब्रातान् हनिष्यति ॥ २१ ॥
तमेनमन्ववर्तन्त सात्यकिप्रमुखा रथाः । पाञ्चालाः केकया मत्सराः
पाण्डवाश्च विशेषतः ॥ २२ ॥ शूराश्च बलवन्तश्च विक्रान्ताश्च
महारथाः । विशेषतश्च भीमेन संरक्ष्येनाभिचोदिताः ॥ २३ ॥
ते द्रोणमभिवर्तन्तः सर्वतः कुरुपुङ्गवाः । वृकोदरं परीप्सन्तः
सूर्य्यमभगणा इव ॥ २४ ॥ एकायनगता ह्येते पीडयिष्यन्त-
व्रतम् । अरक्ष्यमाणं शलभा यथा दीपं समूर्ध्वः ॥ २५ ॥
असंशयं कृतास्त्राश्च पर्याप्ताश्चापि वारणे । अतिमारमहं मन्ये
भारहाजे समाहितम् ॥ २६ ॥ ते शीघ्रमनुगच्छामो यत्न द्रोणो
व्यवस्थितः । कोका इव महानागं मा वै हन्युष्यतव्रतम् ॥ २७ ॥

सञ्जय उवाच । राधेयस्य वचः श्रुत्वा राजा दुर्योधन-
स्ततः । आतृभिः सहितो राजन् प्रायाद्द्रोणरथं प्रति ॥ २८ ॥

तत्र रावो महानासीदिकं द्रोणं जिघांसताम् । पाण्डवानां निवृ-
त्तानां नानावर्णैर्हयोत्तमैः ॥ २८ ॥

इति द्रोणपर्वणि संप्रपन्नकवचपर्वणि द्रोणयुद्धे
हाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । सर्वेषामेव मे ब्रूहि रथचिह्नानि सञ्जय ।
यद्द्रोणमभ्यवर्तन्त क्रुद्धा भीमपुरोगमाः ॥ १ ॥
सञ्जय उवाच । ऋष्यवर्षैर्हयैर्दृष्ट्वा व्यायच्छन्त वृकोदरम् ।
रजताश्वस्ततः शूरः सैन्यैः सन्नप्रवर्तत ॥ २ ॥ सारङ्गैश्च युधा-
मन्युरुद्धमानो हयोत्तमैः । पर्यवर्तत दुर्धर्षः क्रुद्धो द्रोणरथं
प्रति ॥ ३ ॥ पारावतसर्वश्रेष्ठो हेमदण्डैर्महाजवेः । पाञ्चाल-
राजस्य सुतो वृष्टयन्तो न्यवर्तत ॥ ४ ॥ पितरन्तु परिप्रेप्सुः
क्षत्रधर्मा यतव्रतः । सिद्धिञ्चास्य परां काङ्क्षन् शोणाश्वः सन्नप्र-
वर्तत ॥ ५ ॥ पद्मपत्रनिभांश्चाश्वान् मल्लिकाञ्चान् खलजृप्तान् ।
शैखण्डिः क्षत्रदेवस्तु स्वयं संलरयन् ययौ ॥ ६ ॥ दर्शनौयास्तु
कास्वोजा शुकपत्रपरिच्छदाः । वहन्तो नकुलं श्रीघ्नं तावका-
नभिदुद्रुवुः ॥ ७ ॥ दृष्ट्वाश्च मेघसङ्काशा अवहन्नुत्तमौजसम् ।
दुर्धर्षायाभिसन्धाय क्रुद्धा युद्धाय भारत ॥ ८ ॥ तथा तित्तिर-
कल्पापा हया वातसमां जवे । अवहन्तुमुले युद्धे सहदेवमुदा-
युधम् ॥ ९ ॥ दन्तवर्षास्तु राजानं कालवाला युधिष्ठिरम् ।
भीमवेगा नरव्याघ्रमवहन् वातरंहसः ॥ १० ॥ हेमोत्तमप्रति-
च्छन्नेर्हयैर्वातसमैर्जवे । अभ्यवर्तन्त सैन्यानि सर्वाण्येव युधि-
ष्ठिरम् ॥ ११ ॥ राजस्त्वनन्तरो राजा पाञ्चाख्यो द्रुपदोऽभवत् ।
जातरूपपरिच्छन्नः सर्वैस्तैरभिरक्षितः ॥ १२ ॥ ललामैर्हरिभि-
र्युतः सर्वशब्दसहैर्युधि । राक्ष्सां मध्ये महेष्वासः शान्तभीरभ्य-

वर्त्तत ॥ १३ ॥ तं विराटोऽन्वयाच्छीघ्रं सह सर्वमंहारथैः ।
 कैकयाश्च शिखण्डो च धृष्टकेतुस्तथैव च ॥ १४ ॥ स्त्रैः स्त्रैः सैन्यैः
 परिवृता मत्स्यराजानमन्वयुः । तन्तु पाटलपुष्पाणां समवर्ष्मा
 हयोत्तमाः ॥ १५ ॥ वहमाना व्यराजन्त मत्स्यस्याभिवर्षातिनः ।
 हरिद्रासमवर्ष्माश्च जवना हेममालिनः ॥ १६ ॥ पुत्रं विराट-
 राजस्य सत्वरं समुदावहन् । इन्द्रगोपकवर्ष्यश्च भ्रातरः पञ्च
 कैकयाः ॥ १७ ॥ जातस्त्रपसमाभासाः सर्वे लोहितकध्वजाः ।
 ते हेममालिनः शूराः सर्वे युद्धविशारदाः ॥ १८ ॥ वर्षन्त इव
 जीमूताः प्रत्यदृश्यन्त दंशिताः । आमपात्रनिकाशास्तु पाञ्चाल्य-
 मभितौजसम् ॥ १९ ॥ दन्तवर्ष्मास्तु तुरगाः शिखण्डिनमुदावहन् ।
 तथा द्वादशसाहस्राः पाञ्चालानां महारथाः ॥ २० ॥ तेषान्तु
 षट्सहस्राणि धी शिखण्डिनमन्वयुः । पुत्रन्तु शिशुपालस्य नर-
 सिंहस्य भारिष ॥ २१ ॥ आक्रीडन्तो वहन्ति स सारङ्गश्रवला
 हयाः । धृष्टकेतुस्तु चेदीनामृषभोऽतिवलान्वितः ॥ २२ ॥ काम्बोजैः
 श्वलैरश्वैरभ्यवर्त्तत दुर्जयः । वृहत्क्षत्रन्तु कैकेयं सुकुमारा
 हयोत्तमाः ॥ २३ ॥ पलालधूमसङ्काशाः सैन्धवाः शीघ्रभावहन् ।
 मल्लिकाक्षाः पद्मवर्ष्मां वाल्मिजिताः खलङ्कृताः ॥ २४ ॥ शूरं
 शिखण्डिनः पुत्रं क्षत्रदेवमुदावहन् । रुक्ममाण्डप्रतिच्छन्नाः
 कौशेयसदृशा हयाः ॥ २५ ॥ क्षमावन्तोऽवहन् सङ्ग्रहे सेनाविन्दु-
 मरिन्दुमम् । युवानमवहन् युद्धे क्रौञ्चवर्ष्मा हयोत्तमाः ॥ २६ ॥
 काश्यप्याभिमुखं पुत्रं सुकुमारं महारथम् । श्वेतास्तु प्रति-
 विध्यन्तं कृष्णाग्नीवा मनोजवाः ॥ २७ ॥ यन्तुः प्रीतिकरा राजन्
 राजपुत्रमुदावहन् । सुतसोमं तु यं सोमात् पार्थः पुत्रमयाचत ।
 माघपुष्पसवर्ष्मास्तमवहन् बाजिनो रथे ॥ २८ ॥ सहस्रसोम-
 प्रतिमो बभूव पुरे कुक्षणामुदयेन्दुनान्नि । तस्मिन् ख्यातः
 सोमसंक्रन्दमध्ये यस्मात्तस्मात् सुतसोमोऽभवत् सः ॥ २९ ॥ नाकु-

लिन्तु शतानीकं शालपुष्पनिभा हयाः । आदित्यतरुणप्रख्याः
 श्लाघनीयमुदावहन् ॥ ३० ॥ काञ्चनप्रतिमैर्योक्त्रैर्मयूरग्रीवसन्निभाः ।
 द्रौपदेयं नरव्याघ्रं श्रुतकर्माणमाहवे ॥ ३१ ॥ श्रुतकीर्त्तिं श्रुत-
 निधिं द्रौपदेयं हयोत्तमाः । जङ्गः पार्थसमं युद्धे चाप्रपन्ननिभा
 हयाः ॥ ३२ ॥ समालङ्करध्वजगुणं कृष्णात् पार्थाच्च संयुगी ।
 अभिमन्युं पित्रङ्गास्तं कुमारमवहन् रणे ॥ ३३ ॥ एकस्तु धार्तरा-
 ष्ट्रेभ्यः पाण्डवान् यः समाश्रितः । तं वृहन्तो महाकाया युधुत्-
 समवहन् रणे ॥ ३४ ॥ पलालकाण्डवर्णास्तु वार्जिक्षेभिः तर-
 स्विनम् । जङ्गः सुतुमुले युद्धे हया हृष्टाः स्वसङ्घृताः ॥ ३५ ॥
 कुमारं शितिपादास्तु रुक्मपत्नैरुरग्च्छदैः सौचित्तिमवहन् युद्धे
 यन्तुः प्रेष्यकरा हयाः ॥ ३६ ॥ रुक्मपृष्ठावकोर्णास्तु कौशेयसदृशा
 हयाः सुवर्णमालिनः क्षान्ताः श्रेणिमन्तमुदावहन् ॥ ३७ ॥ अस्त्रा-
 णाञ्च धनुर्वेदे ब्राह्मणे वेदे च पारगम् । तं सत्यवृतिमायान्त-
 मरुणाः समुदावहन् ॥ ३८ ॥ यः स पाञ्चालसेनानीद्रोणमंश-
 मकल्पयत् । पारावतसवर्णास्तं वृष्टद्युम्नमुदावहन् ॥ ३९ ॥
 तमन्वयात् सत्यवृतिः सौचित्तिर्युद्धदुर्मदः । श्रेणिमान् वसुदानस्य
 पुत्रः काश्यप्यस्य मे विभुः ॥ ४० ॥ युक्तेः परमकाश्वोजैर्ज्वनैर्हर्म-
 मालिभिः भीषयन्तो हिषां सैन्यं यमवैश्रवणोपमाः ॥ ४१ ॥
 प्रभद्रकास्तु काश्वोजाः षट्सहस्राण्युदायुधाः । नानावर्णहय-
 श्रेष्ठैर्हर्मचित्रहयध्वजाः ॥ ४२ ॥ शरव्रातैर्विधुन्वन्तः शत्रून् वितत-
 कार्मुकाः । समानमृत्ववो भूत्वा वृष्टद्युम्न समन्वयुः ॥ ४३ ॥
 वभ्रुकौशेयवर्णास्तु सुवर्णवरमालिनः । जङ्गरत्नानमनसश्रेणि-
 तानं हयोत्तमाः ॥ ४४ ॥ इन्द्रायुधसवर्णैस्तु कुन्तिभोजो हयो-
 त्तमैः । आयात् सदृश्वैः पुरजिन्मातुलः सव्यसाचिनः ॥ ४५ ॥
 अन्तरिक्षसवर्णास्तु तारकाश्रिता इव । राजानं रोचमानं ते
 हयाः सङ्घे समावहन् ॥ ४६ ॥ अश्वलोहितवर्णाश्च पाण्डुरो-

द्रतराजयः । पाञ्चाल्यं गोपतेः पुत्रं सिंहसेनमुदावहन् ॥ ४७ ॥
 पाञ्चालानां नरव्याघ्रो यः ख्यातो जनमेजयः । तस्य सर्षप-
 पुष्पाणां तुल्यवर्णां हयोत्तमाः ॥ ४८ ॥ माघवर्णाश्च जवना वृहन्तो
 हेममालिनः । दधिपृष्ठाश्चन्द्रमुखाः पाञ्चाल्यमवहन् द्रुतम् ॥ ४९ ॥
 शूराश्च भद्रकाश्चैव शरकाण्डनिभा हयाः । पद्मकिञ्जल्कवर्णाभा
 दण्डधारमुदावहन् ॥ ५० ॥ रासभारुणवर्णाभाः पृष्ठतो मूषिक-
 प्रभाः । बलगन्त इव संयत्ता व्याघ्रदत्तमुदावहन् ॥ ५१ ॥ हरयः
 कालकाश्चित्राश्चित्रमाल्यविभूषिताः । सुधन्वानं नरव्याघ्रं पाञ्चाल्यं
 समुदावहन् ॥ ५२ ॥ इन्द्राग्निमसस्पर्शा इन्द्रगोपकसन्निभाः ।
 काथ्यश्चित्रान्तराश्चित्राश्चित्रायुधमुदावहन् ॥ ५३ ॥ विभ्रतो हेम-
 मालास्तु चक्रवाकोदरा हयाः । कोशलाधिपतेः पुत्रं सुचक्रं
 वाजिनोवहन् ॥ ५४ ॥ श्रवलास्तु वृहन्तोऽश्वा दान्ता जाम्बू-
 नदस्तजः । युद्धे सत्यधृतिं क्षेमिमवहन् प्रांशव शुभाः ॥ ५५ ॥
 एकवर्ष्मन् सर्वेण ध्वजेन कवचेन च । अश्वैश्च धनुषा चैव शुक्लैः
 शुक्लोऽभ्यवर्त्तत ॥ ५६ ॥ समुद्रसेनपुत्रस्तु सामुद्रा रुद्रतेजसम् ।
 अश्वः अशङ्कसट्टयाश्चन्द्रसेनमुदावहन् ॥ ५७ ॥ नीलोत्पलसव-
 र्णास्तु तपनीयविभूषिताः । श्रेष्ठं चित्ररथं सङ्घो चित्रनाल्या-
 वहन् हयाः ॥ ५८ ॥ कलायपुष्पवर्णास्तु श्वेतलोहितराजयः ।
 रथसेनं हयश्रेष्ठाः समूह्यरुद्धदुर्मदम् ॥ ५९ ॥ यन्तु सर्वमनुष्येभ्यः
 प्राहुः शूरतरं नृपम् । तं पटच्चरहन्तारं शुक्रवर्णावहन् हयाः
 ॥ ६० ॥ चित्रायुधं चित्रमाल्यं चित्रवर्मायुधध्वजम् । जङ्घः
 किंशुकवर्णानां समवर्णां हयोत्तमाः ॥ ६१ ॥ एकवर्ष्मन् सर्वेण
 ध्वजेन कवचेन च । धनुषा रथवाहैश्च नीलैर्नीलोऽभ्यवर्त्तत
 ॥ ६२ ॥ नानास्त्रपैरत्रचिह्नैर्वस्त्रध्वजकार्मुकैः । वाजिध्वज-
 पताकाभिर्यत्रैश्चित्रोऽभ्यवर्त्तत ॥ ६३ ॥ ये तु पुष्करवर्णस्य तुल्य-
 वर्णा हयोत्तमाः । ते रोचमानस्य सुतं हेमवर्णमुदावहन् ॥ ६४ ॥

योधश्च भद्राकारश्च भरदण्डानुदण्डयः । श्वेताण्डाः कुक्कुटाण्डाश्च
 दण्डकेतुं हयावहन् ॥ ६५ ॥ केशवेन हते सङ्ग्रहे पितर्यश्च
 नराधिप । भिन्ने कपाटे पाण्डुरानां विद्रुतेषु च वन्धुषु ॥ ६६ ॥
 भीष्मादवाप्य चास्त्राणि द्रोणाद्रामात् कृपात्तथा । अस्त्रैः समलं
 सम्प्राप्य रुक्मिकर्णार्जुनाच्युतैः ॥ ६७ ॥ इवैष हारकां हन्तुं
 कृतस्त्रां जेतुञ्च मेदिनीम् । निवारितस्ततः प्राज्ञैः सुहृद्भिर्हित-
 काम्यया ॥ ६८ ॥ वैरानुबन्धसुत्सृज्य स्वराज्यमनुशास्ति यः ।
 स सारङ्गध्वजः पाण्डुरश्वन्द्रशस्त्रिभिर्हयैः ॥ ६९ ॥ वैदूर्यजाल-
 सञ्कलैर्वीर्यैर्द्रविणमाश्रितः । दिव्यं विस्फारयंश्चापं द्रोणमभ्य-
 द्रवहली ॥ ७० ॥ आट्कृष्णकवर्णाभा हयाः पाण्डुरानुयायि-
 नाम् । अवहन् रथमुखानामयुतानि चतुर्दश ॥ ७१ ॥
 नानावर्णान् रूपेण नानाकृतिमुखा हयाः । रथचक्रध्वजं वीरं
 मण्डोत्कचमुदावहन् ॥ ७२ ॥ भरतानां समेतानासुत्सृज्यैको
 मतानि यः । गतो युधिष्ठिरं भक्त्या त्यक्त्वा सर्वमभीप्सितम्
 ॥ ७३ ॥ लोहिताक्षं महाबाहुं द्रुहन्तं तमरिध्वजाः । महा-
 सत्त्वा महाकायाः सौवर्णस्यन्दन स्थितम् ॥ ७४ ॥ सुवर्णवर्णा
 धर्मज्ञमनीकस्थं युधिष्ठिरम् । राजश्रेष्ठं हयश्रेष्ठाः सर्वतः पृष्ठ-
 तोऽन्वयुः ॥ ७५ ॥ वर्णैरुच्चावचैरन्यैः सदृशानां प्रभद्रकाः ।
 संन्यवर्तन्त युद्धाय वहवो देवरूपिणः ॥ ७६ ॥ ते यत्ता भीम-
 सेनेन सहिताः काञ्चनध्वजाः । प्रत्यदृश्यन्त राजेन्द्र सैन्ध्रा इव
 दिवौकसः ॥ ७७ ॥ प्रत्यरोचत तान् सर्वान् घृष्टद्युम्नः समा-
 गतान् । सर्वाण्यपि च सैन्यानि भारद्वाजो व्यरोचत ॥ ७८ ॥
 अतीव शुशुभे तस्य ध्वजः कृष्णाजिनोत्तरः । कमण्डलुर्महाराज
 जातरूपमयः शुभः ॥ ७९ ॥ ध्वजन्तु भीमसेनस्य वैदूर्यमणि-
 लोचनम् । आजमानं महासिंहं राजतं दृष्टवानहम् ॥ ८० ॥
 ध्वजन्तु कुरुराजस्य पाण्डवस्य महौजसः । दृष्टवानस्मि सौवर्णं

सीमं ग्रहगणान्वितम् ॥ ८१ ॥ मृदङ्गौ चात्र विपुलौ द्विव्यौ
नन्दोपनन्दकौ । यन्त्रेणाहन्यमानौ च सुखनौ हर्षवर्जनौ ॥ ८२ ॥
शरभं पृष्ठसौवर्णं नकुलस्य महाध्वजम् । अपश्याम रथेऽत्युग्रं
भीषणार्थमवस्थितम् ॥ ८३ ॥ हंसस्तु राजतः श्रीमान् ध्वजे
घण्टापताकवान् । सहदेवस्य दुर्जयो द्विप्रतां शोकवर्जनः ॥ ८४ ॥
पञ्चानां द्रौपदेयानां प्रतिमाध्वजभूषणम् । धर्ममास्तमक्राणा-
नश्विनोश्च महात्मनाः ॥ ८५ ॥ अभिमन्योः कुमारस्य शार्ङ्गपक्षी
हिरण्ययः । रथे ध्वजवरो राजंस्तप्तचामीकरोज्ज्वलः ॥ ८६ ॥
घटोत्कचस्य राजेन्द्र ध्वजे गृध्रो व्यरोचत । अश्वाश्च कामगा-
स्तस्य रावणस्य यथा पुरा ॥ ८७ ॥ माहेन्द्रश्च धनुर्दिव्यं धर्म-
राजे यधिष्ठिरे । वायव्यं भीमसेनस्य धनुर्दिव्यमभून्नृप ॥ ८८ ॥
त्रैलोक्यरक्षणार्थाय ब्रह्मणा सृष्टमायुधम् । तद्विव्यमजरञ्जैव
फाल्गुनार्थाय वै धनुः ॥ ८९ ॥ वैष्णवं नकुलार्थाय सहदेवाय
चाश्विनम् । घटोत्कचाय पौलस्त्यं धनुर्दिव्यं भयानकम् ॥ ९० ॥
रौद्रमानेयकीवेद्यं याम्यं गिरिशमेव च । पञ्चानां द्रौपदेयानां
धनूरत्नानि भारत ॥ ९१ ॥ रौद्रं धनुर्वरं अष्टं लेभे यं रोहिणी-
सुतः । तं तुष्टः प्रददौ रामः सौमद्राय महात्मने ॥ ९२ ॥ एते
चान्ये च बहवो ध्वजा हेमविभूषिताः । तत्रादृश्यन्त शूराणां
द्विप्रतां शोकवर्जनाः ॥ ९३ ॥ तदभूजसम्बाधमकापुरुषसेवि-
तम् । द्रोणानीकं महाराज पटं चित्रमिवापितम् ॥ ९४ ॥
शुश्रुवुर्नामगोत्राणि वीराणां संयुगे तदा । द्रोणमाद्रवतां राजन्
स्वयम्बरमिवाहवे ॥ ९५ ॥

इति द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि ध्वजादिकथने

तयोर्विशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । व्यथयैयुरिमे सेनां दैवानामपि सञ्जया ।
 आहवे ये न्यवर्त्तन्त वृकोदरमुखा नृपाः ॥ १ ॥ संप्रयुक्तः किलै-
 वायं दिष्टे भवति पूरुषः । तस्मिन्नेव च सर्वार्थाः प्रदृश्यन्ते पृथग्-
 विधाः ॥ २ ॥ दीर्घं विप्रोषितः कालमरण्ये जटिलोऽजिनी ।
 अज्ञातश्चैव लोकस्य विजहार युधिष्ठिरः ॥ ३ ॥ स एव महतीं
 सेनां समावर्त्तयदाहवे । किमन्यद्दैवसंयोगान्मम पुत्रस्य चाभवत्
 ॥ ४ ॥ युक्त एव हि भाग्येन ध्रुवमुत्पद्यते नरः । स तथा
 कृष्यते तेन न यथा स्वयमिच्छति ॥ ५ ॥ द्यूतव्यसनमासाद्य
 क्लेषितो हि युधिष्ठिरः । स पुनर्भागधेयेन सहायानुपलब्धवान्
 ॥ ६ ॥ अद्य मे कैकया लब्धाः कौशिकाः कोशलाश्च ये । चेदय-
 यापरे वज्रा मामेव समुपाश्रिताः ॥ ७ ॥ पृथिवी भूयसी तात
 मम पार्थस्य नो तथा । इति मामब्रवीत् सूत मन्दो दुर्योधनः
 पुरा ॥ ८ ॥ तस्य सेनासमूहस्य मध्ये द्रोणः सुराक्षितः । निहतः
 पार्पतेनाजौ किमन्यद्भागधेयतः ॥ ९ ॥ मध्ये राक्ष्सां महाबाहुं
 सदा युद्धाभिनन्दिनम् । सर्वास्त्रपारगं द्रोणं कथं मृत्युमुपेयिवान्
 ॥ १० ॥ समनुप्राप्तकृच्छ्रोऽहं मोहं परममागतः । भीष्मद्रोण
 हतौ श्रुत्वा नाहं जीवितुमुक्तहे ॥ ११ ॥ यन्मां क्षत्ताब्रवीत्तात
 प्रपश्यन् पुत्रगृह्णिनम् । दुर्योधनेन तत्सर्वं प्राप्तं सूत मया सह
 ॥ १२ ॥ नृशंसन्तु परं नु स्यात् शक्त्या दुर्योधनं यदि । पुत्र-
 शेषं चिकीर्षेयं कृत्स्नेन मरणं व्रजेत् ॥ १३ ॥ यो हि धर्मं
 परित्यज्य भवत्यर्थपरो नृपः । सोऽस्माच्च ह्रीयते लोकात् क्षुद्र-
 भावञ्च गच्छति ॥ १४ ॥ अद्य चाप्यस्य राष्ट्रस्य हतोत्साहस्य
 सञ्जय । अवशेषं न पश्यामि ककुद्दे मृदिते सति ॥ १५ ॥ कथं
 स्यादवशेषाहि धर्म्ययोरभ्यतीतयोः । यौ नित्यमुपजीवामः
 क्षमिणौ पुरुषर्षभौ ॥ १६ ॥ व्यक्तमेव च मे शंस यथायुद्धमव-
 र्त्तत । केऽयुधन् केऽव्यपाकर्षन् के क्षुद्राः प्राद्वन् भयात् ॥ १७ ॥

धनञ्जयश्च मे शंस यद्यश्नक्ते रथपंभः । तस्माद्भयं नो भूयिष्ठं
भ्रातृव्याश्च वृकोदरात् ॥ १८ ॥ यथासीच्च निवृत्तेषु पाण्डवेषु
सञ्जय । मम सैन्यावशिषस्य सन्निपातः सुदारुणः ॥ १९ ॥ कथञ्च
वो मनस्तात निवृत्तेष्वभवत्तदा । मामकानाञ्च के शूरास्तेषां तत्र
न्यवारयन् ॥ २० ॥

इति द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि धृतराष्ट्रवाक्ये
चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

सञ्जय उवाच । महद्भैरवमासीन्नः सन्निवृत्तेषु पाण्डुषु ।
दृष्ट्वा द्रोणं ह्याद्यमानं तैर्भास्करमिवाश्वदैः ॥ १ ॥ तैश्चोद्धूतं
रजस्तीव्रमवचक्ते चमूस्तव । ततो हतममंस्याम द्रोणं दृष्टिपथे
हते ॥ २ ॥ तांस्तु शूरान् महेष्वासान् क्रूरं कर्म चिकीर्षतः ।
दृष्ट्वा दुर्योधनस्तूष्णं स्वसैन्यं समचूचदत् ॥ ३ ॥ यथाशक्ति
यथोत्साहं यथासत्त्वं नराधिपाः । वारयध्वं यथायोगं पाण्ड-
वानामनीकिनीम् ॥ ४ ॥ ततो दुर्मर्षणी भीममभ्यगच्छत् सुत-
स्तव । आराद्दृष्ट्वा किरन् वाणैरिच्छन् द्रोणस्य जीवितम् ॥ ५ ॥
वाणैः समाचिनोद्धीमं क्रुद्धो मृत्युरिवाहवे । तच्च भीमोऽनुद-
हाणैस्तदासीत्तुमुलं महत् ॥ ६ ॥ त ईश्वरसमादिष्टाः प्राज्ञाः
शूराः प्रहारिणः । राज्यं मृत्युभयं त्यक्त्वा प्रत्यतिष्ठन् परान्
युधि ॥ ७ ॥ कृतवर्मा शिनेः पौत्रं मत्तो मत्तमिव द्विपम् । सैन्यवः
क्षत्रवर्माणमायान्तं निषितैः शरैः ॥ ८ ॥ उग्रधन्वा महेष्वासं
यत्तो द्रोणादवारयत् । कृतवर्मा सिन्धुपतेष्किन्त्वा केतनकार्मुके
॥ ९ ॥ नाराचैर्द्दृग्भिः क्रुद्धः सर्वमर्मस्वताडयत् । अथान्यङ्गनु-

रादाय सैन्यवः कृतहस्तवत् ॥ १० ॥ विव्याध चतुर्वर्माणं रणे
 सर्वायसैः शरैः । युयुत्सुं पाण्डुवार्याय यतमानं महारथम् ॥ ११ ॥
 सुवाहोर्भातरं शूरं बन्तो द्रोणादवारयत् । सुवाहोः सधनुर्वर्णौ
 व्यस्यतः परिषीपमौ ॥ १२ ॥ युयुत्सुः सितपीताभ्यां क्षुराभ्या-
 मच्छिनङ्गजौ राजानं पाण्डवश्रेष्ठं धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् ॥ १३ ॥
 विलेव सागरं क्षुब्धं मद्रराट् समवारयत् । तं धर्मराजो वज्रभि-
 र्मर्मविद्धिरवाकिरत् ॥ १४ ॥ मद्रेशस्तं चतुःषष्ट्या शरैर्विद्धोऽन-
 दङ्गम् । तस्य नानदतः केतुमुच्चकर्तं च कार्मुकम् ॥ १५ ॥
 क्षुराभ्यां पाण्डवश्रेष्ठस्तत उच्चक्रुशुर्जनाः । तथैव राजा वाल्मिकी
 राजानं दुपदं शरैः ॥ १६ ॥ आद्रवन्तं सहानीको महानीकं
 न्यवारयत् । तद्युद्धमभवद्दीरं वृद्धयोः सहसेनयोः ॥ १७ ॥ यथा
 महायूथपयोर्विपयोः सम्प्रभिन्नयोः । विन्दानुविन्दावावन्त्यौ
 विराटं मत्स्यमाच्छताम् ॥ १८ ॥ सह सैन्यैः सहानीकं यथे-
 न्द्राग्नी पुरा वलिम् । तदुत्पिञ्जलकं युद्धमासीद्देवासुरोपमम्
 ॥ १९ ॥ मत्स्यानां कैकयैः सार्द्धमभीताश्वरथद्विपम् । नाकुलिन्तु
 शतानीकं भूतकर्मा सभापतिः ॥ २० ॥ अस्यन्तमिषुजालानि यान्तं
 द्रोणादवारयत् । ततो नकुलदायादस्त्रिभिर्भलैः सुदंशितैः ॥ २१ ॥
 चक्रे विवाङ्गशिरसं भूतकर्माणमाहवे । सुतसोमन्तु विक्रान्त-
 मायान्तं तं शरौघिणम् ॥ २२ ॥ द्रोणायाभिमुखं वीरं विविं-
 शतिरवारयत् । सुतसोमस्तु संक्रुद्धः स्वपितृव्यमजिह्वागैः ॥ २३ ॥
 विविंशतिं शरैर्भित्त्वा नाभ्यवर्तत दंशितः । अथ भीमरथः शालू-
 माशुगैरायसैः श्रितैः ॥ २४ ॥ षड्भिः साश्वनियन्तारमनय-
 यमसादनम् । श्रुतकर्माणमायान्तं मयूरसदृशैर्हयैः ॥ २५ ॥
 चित्रसैनिर्महाराज तव पुत्रमवारयत् । तौ पौत्रौ तव दुर्धर्षौ
 परस्परवधैषिणौ ॥ २६ ॥ पितृणामर्थमिद्वयं चक्रतुर्युद्धमुत्तमम् ।
 तिष्ठन्तमग्रे तं दृष्ट्वा प्रतिविश्वं महाहवे ॥ २७ ॥ द्रौणिर्मानं

पितुः कुर्वन् मार्गणैः समवारयत् । तं क्रुद्धं प्रतिविध्याध प्रति-
विन्धयः शितैः शरैः ॥ २८ ॥ सिंहलाङ्गलक्ष्माणं पितुरर्थं व्यव-
स्थितम् । प्रवपन्निव वीजानि वीजकाले नरर्षभ ॥ २९ ॥ द्रोणा-
यणिं द्रौपद्याः शरवर्षैरवाकिरन् । आर्जुनिं श्रुतकीर्तिन्तु
द्रौपदेयं महारथम् ॥ ३० ॥ द्रोणायाभिमुखं यान्तं दौःशासनि-
रवारयत् । तस्य कृष्णसमः कार्ष्णिस्त्रिभिर्भक्तैः सुसंश्रितैः ॥ ३१ ॥
धनुर्ध्वजञ्च सूतञ्च कृत्वा द्रोणान्तिकं ययौ । यस्तु शूरतमो
राजन्नुभयोः सेनयोर्मतः ॥ ३२ ॥ तं पटच्चरहन्तारं लक्ष्मणः
समवारयत् । स लक्ष्मणस्येवमनं कृत्वा लक्ष्म च भारत ॥ ३३ ॥
लक्ष्मणे शरजालानि विसृजन् बह्वशोभत । विकर्णस्तु महाप्राज्ञो
याज्ञसेनिं शिखण्डिनम् ॥ ३४ ॥ पर्यवारयदायान्तं युवानं समरे
युवा । ततस्तमिषुजालेन याज्ञसेनिः समावृणोत् ॥ ३५ ॥ विध्वय
तहाणजालं वभौ तव सुतो बली । अङ्गदोऽभिमुखं वीरमुत्तमौ-
जसमाहवे ॥ ३६ ॥ द्रोणायाभिमुखं यान्तं शरौघेण न्यवारयत् ।
ससम्पहारस्तुमुलस्तयोः पुरुषसिंहयोः ॥ ३७ ॥ सैनिकानाञ्च
सर्वेषां तयोश्च प्रीतिवर्द्धनः । दुर्मखश्च महेष्वासो वीरं पुरुजितं
बली ॥ ३८ ॥ द्रोणायाभिमुखं यान्तं वत्सहन्तैरवारयत् ।
सदुर्मुखं भ्रुवोर्मध्ये नाराचेनाभ्यताडयत् ॥ ३९ ॥ तस्य तद्विवभौ
वक्त्रं सनालमिव पङ्कजम् । कर्णस्तु कैकयान् भ्रातॄन् पश्य लोहि-
तकध्वजान् ॥ ४० ॥ द्रोणायाभिमुखं यान्तं शरवर्षैरवारयत् ।
ते चैनं भृशसन्तप्ताः शरवर्षैरवाकिरन् ॥ ४१ ॥ स च तान् ह्याह-
यामास शरजालैः पुनः पुनः । नैव कर्णो न ते पद्म ददृशुर्दाण-
सम्बताः ॥ ४२ ॥ साश्वस्तध्वजरथाः परस्परश्चराचिताः ।
पुत्रास्ते दुर्जययैव जयश्च विजयश्च ह ॥ ४३ ॥ नीलकाशजयत्
सेनांस्त्रयस्त्रीन् प्रत्यवारयन् । तद्युद्धमभवद्दोरमौक्षितप्रौतिवर्द्ध-
नम् ॥ ४४ ॥ सिंहव्याघ्रतरङ्गणां यथर्चमहिर्पर्षभैः । क्षेम-

धूर्तिवृहन्तौ तु भ्रातरो सात्वतं युधि ॥ ४५ ॥ द्रोणाभिमुख-
 मायान्तं शरैस्तीक्ष्णैस्ततश्चतुः । तयोस्तस्य च तद्वृद्धमत्यद्भुत-
 मिवाभवत् ॥ ४६ ॥ सिंहस्य द्विपमुख्याभ्यां प्रभिन्नाभ्यां यथा
 वने । राजानन्तु तथास्त्रशमेकं युद्धाभिनन्दिनम् ॥ ४७ ॥ चेद्दि-
 राजः शरानस्य क्रुद्धो द्रोणादवारयत् । ततोऽम्बष्ठोऽस्थिभेदिन्या
 निरभियच्छलाक्रया ॥ ४८ ॥ स त्यक्त्वा सशरं चापं रथात्
 भूमिमुपागमत् । वार्द्धस्त्रेभिन्तु वार्ष्णेयं कृपः शरद्वतः शरैः
 ॥ ४९ ॥ अक्षुद्रः क्षुद्रकैर्वाणैः क्रुद्धरूपमवारयत् । सुहृन्तौ
 कृपवार्ष्णेयौ वेऽपश्यंश्चितयोधिनौ ॥ ५० ॥ ते युद्धासक्तमनसो
 नान्यां कुबुधिरे क्रियाम् । सौमदत्तिस्तु राजानं मणिमन्तमत-
 न्द्रितम् ॥ ५१ ॥ पश्यैवारयदायान्तं यशो द्रोणस्य वर्द्धयन् । स
 सौमदत्तिस्त्वरितस्तस्येवमनकेतने ॥ ५२ ॥ पुनः पताकां सूतञ्च
 ह्वयं चापातयद्रथात् । अयाभुत्य रथात्तूष्णं यूपकेतुरभिव्रजा
 ॥ ५३ ॥ साश्वसूतध्वजरथं तं चक्रे वरासिना । रथञ्च स्वं
 समास्थाय धनुरादाय चापरम् ॥ ५४ ॥ स्वयं यच्छन् हयान्
 राजन् व्यधमत् पाण्डवौ चमूम् । पाण्डुमिन्दमिवायान्तमसुरान्
 प्रति जघ्नुः ॥ ५५ ॥ समर्थः सायकौघेन वृषसेनो न्यवारयत् ।
 गदापरिघनिस्त्रिंशपट्टिगयोधनप्लवैः ॥ ५६ ॥ सुपलैर्महुरैश्चक्रै-
 र्भिन्दिपालपरश्वधैः । पांशुवाताग्निसलिलैर्ममलोष्टृदण्डुमैः ॥ ५७ ॥
 आरुजन् प्ररुजन् भञ्जन् विघ्नन् विद्रावयन् क्षिपन् । सेना विभी-
 षयन्नायाद्द्रोणं प्रेप्सुषटात्काचः ॥ ५८ ॥ तन्तु नानाप्रहरणै-
 र्नानाशुद्धविशेषणैः । राक्षसं राक्षसः क्रुद्धः समाजघ्ने ह्यलम्बुषः
 ॥ ५९ ॥ तयोस्तदभिव्यङ्गं रक्षोग्रामणिमुख्ययोः । तादृक् यादृक्
 पुरा वृत्तं शस्त्ररामरराजयोः ॥ ६० ॥ एवं हन्व्यतान्यामन् रथ-
 वारणवाजिनाम् । पदातीनाञ्च भद्रन्ते तव तेषाञ्च सङ्कुले ॥ ६१ ॥
 नैतादृशो दृष्टपूर्वः सङ्ग्रामो नैव च श्रुतः । द्रोणस्याभावभावे तु

प्रसक्तानां यथानवत् ॥ ६२ ॥ इदं घोरमिदं चित्रमिदं रौद्रमिति
प्रभो ! तत्र युद्धान्यदृश्यन्त प्रतनानि वह्नि च ॥ ६३ ॥

इति द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि द्वायुद्धे
पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । तेष्वेवं सन्निवृत्तेषु प्रत्युद्यातेषु भागशः ।
कथं युयुधिरे पार्था मामकाश्च तरस्विनः ॥ १ ॥ किमर्जनश्चाप्य-
करोत् संशप्तकरथं प्रति । संशप्तका वा पार्थस्य किमकुर्वत
सञ्जय ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच । तथा तेषु निवृत्तेषु प्रत्युद्यातेषु भागशः ।
स्वयमभ्यद्रवद्भीमं नागानीकेन ते सुतः ॥ ३ ॥ सनाग इव नागेन
गोवृषिमेव गोवृषः । समाहृतः स्वयं राज्ञा नागानीकमुपाद्रवत्
॥ ४ ॥ स युद्धकुशलः पार्थो वाङ्मवीर्येण चान्वितः । अभिनत्
कुञ्जरानीकमचिरेनैव मारिष ॥ ५ ॥ ते गजा गिरिसङ्काशाः
क्षरन्तः सर्वतोभद्रम् । भीमसेनस्य नाराचैर्विमुखा विदलीकृता
॥ ६ ॥ विधमेद्भ्रजालानि यथा वायुः समुद्रतः । व्यध्रमन्ता-
न्यनीकानि तथैव पवनात्मजः ॥ ७ ॥ स तेषु विवृजन् वाणान्
भीमो नागेष्वगोमत । भुवनेष्विव सर्वेषु गभस्तीनुदितो रविः
॥ ८ ॥ ते भीमवाणाभिहताः संसक्ता विवभुर्गजाः । गभस्तिभि-
रिवार्कस्य व्योम्नि नानाबलाहकाः ॥ ९ ॥ तथा गजानां कदनं
कुर्वाणमनिलात्मजम् । क्रुद्धो दुर्योधनोऽभ्येत्य प्रत्यविध्यत् शितैः
शरैः ॥ १० ॥ ततः क्षणेन क्षितिपं क्षतजप्रतिमेक्षणः । क्षयं
निनीषुर्निशितैर्भीमो विव्याध पत्निभिः ॥ ११ ॥ स शरार्पित-
सर्वाङ्गः क्रुद्धो विव्याध पाण्डवम् । नाराचैर्कर्करश्म्याभैर्भीमसेनं
अयन्निव ॥ १२ ॥ तस्य नागं मणिमयं रत्नचित्रं ध्वजे स्थितम् ।

भलाभ्यां कार्मुकञ्चैव क्षिप्रं चिक्षेद पाण्डवः ॥ १३ ॥ दुर्योधनं
 पीडयमानं दृष्ट्वा भीमेन मारिष । चुक्षोभयिषुरभ्यागादङ्गो मातङ्ग-
 मास्थितः ॥ १४ ॥ तमापतन्तं नागेन्द्रमब्युदप्रतिमखनम् । कुम्भा-
 न्तरे भीमसेनो नाराचेनार्द्धचङ्गुघम् ॥ १५ ॥ तस्य कायं विनि-
 र्भिय न्यमञ्जद्वरणीतले । ततः पपात हिरदो वज्राहत दूवा-
 चलः ॥ १६ ॥ तस्यावर्जितनागस्य स्लेच्छस्य च पतिष्यतः । शिर-
 श्चिक्षेद भलेन क्षिप्रकारौ वृकोदरः ॥ १७ ॥ तस्मिन्निपतिते वीरे
 सम्प्राद्रवत सा चमूः । स्रष्टान्ताश्चहिपरथा पदातीनवमृद्धती
 ॥ १८ ॥ तैष्वनीकेषु भग्नेषु विद्रवत्सु समन्ततः । प्राग्ज्यो-
 तिषस्ततो भीमं कुञ्जरेण समाद्रवत् ॥ १९ ॥ चरणाभ्यामथो
 हाभ्यां संहतेन करेण च । व्यावृत्तनयनः क्रुद्धः प्रदहन्निव पाण्ड-
 वम् ॥ २० ॥ वृकोदररथं साश्वमविशेषमचूर्सयत् । पङ्क्त्यां
 भीमोऽप्यथोधावन् तस्य गात्रेष्वलीयत ॥ २१ ॥ जानन्नञ्जलिका-
 वेधं न व्यक्रामत पाण्डवः । गात्राभ्यन्तरगो भूत्वा करेण ताड्य-
 न्मुहुः ॥ २२ ॥ कालयामास तं नागं वधाकाङ्क्षिणमव्ययम् ।
 कुलालचक्रवन्नागस्तदा तूर्समथाभ्रमत् ॥ २३ ॥ नागायुतवली
 श्रीमान् कालयानो वृकोदरः । भीमोऽपि निष्क्रम्य ततः सुप्रती-
 काग्रतोऽभवत् ॥ २४ ॥ भीमं करेणावनस्य जानुभ्यामभ्यपातयत् ।
 ग्रीवायां वेष्टयित्वैनं सगजो हन्तुमैहत ॥ २५ ॥ करवेष्टं भीम-
 सेनो भ्रमं दत्वा व्यमोचयत् । पुनर्गात्राणि नागस्य प्रविवेश
 वृकोदरः ॥ २६ ॥ चावत् प्रतिगजायातं स्ववलस्थमवैचत ।
 भीमोऽपि नागगात्रेभ्यो विनिष्क्रम्य ययौ जवात् ॥ २७ ॥ ततः
 सर्वस्य सैन्यस्य नादः समभवन्नहान् । अहो धिग्निहतो भीमः
 कुञ्जरेणेति मारिष ॥ २८ ॥ तेन नागेन सन्नस्ता पाण्डवाना-
 मनीकिनी । सहसाभ्यद्रवद्राजन् यत्र तस्थौ वृकोदरः ॥ २९ ॥
 ततो युधिष्ठिरो राजा हतं मत्वा वृकोदरम् । भगदत्तं सपा-

ब्राह्मणः सर्वतः समवारयत् ॥ ३० ॥ तं रथैरयिनां श्रेष्ठः परि-
 वार्य समन्ततः । अवाकिरच्छुरैस्तीक्ष्णैः शतशोऽथ सहस्रशः
 ॥ ३१ ॥ स विधातं पृथक्कानामङ्गुथेन समाचरन् । गजेन पाण्डु-
 पाञ्चालान् व्यधमत् पर्वतेश्वरः ॥ ३२ ॥ तदङ्गुतमपश्चान्न भग-
 दत्तस्य संयुगे । तथा वृद्धस्य चरितं कुञ्जरेण विशास्यते ॥ ३३ ॥
 ततो राजा दशार्थानां प्राग्ज्योतिषमुपादवत् । तिर्यग्गमेन
 नागेन समद्वेनाशुगामिना ॥ ३४ ॥ तयोर्युद्धं समभवन्नागयो-
 र्भीमरूपयोः । सपत्नयोः पर्वतयोर्यथा सदुमयोः पुरा ॥ ३५ ॥
 प्राग्ज्योतिषपतेर्नागः सन्निवृत्त्यापहृत्य च । पार्श्वं दशार्थाधि-
 पतेर्भिस्त्वा नागमघातयत् ॥ ३६ ॥ तोमरैः सूर्यैरश्मिगामैर्भग-
 दत्तोऽथ सप्तभिः । जघान हिरदस्थं तं शत्रुं प्रचलितासनम् ॥ ३७ ॥
 व्यवच्छिद्य तु राजानं भगदत्तं युधिष्ठिरः । रथानीकेन महता
 सर्वतः पथैवारयत् ॥ ३८ ॥ सकुञ्जरस्थो रथिभिः शुशुभे सर्वतो-
 द्रुतः । पर्वते वनमध्यस्थो ज्वलन्निव हुताशनः ॥ ३९ ॥ मण्डलं
 सर्वतः श्लिष्टं रथिनामुग्रधन्विनाम् । किरतां शरवर्षाणि सनागः
 पथैवस्थितः ॥ ४० ॥ ततः प्राग्ज्योतिषो राजा परिगृह्य महा-
 गजम् । प्रेषयामास तं नागं युयुधानरथं प्रति ॥ ४१ ॥ शिनेः
 पौतस्य तु रथं परिगृह्य महाहिपः । अतिचिक्षिप वेगेन युयु-
 धानस्त्वपाक्रमत् ॥ ४२ ॥ ब्रूतः सैन्यवानश्वान् समुत्सृज्याथ
 सारथिः । तस्थौ सात्यकिनासाद्य स हतस्तं रथं प्रति ॥ ४३ ॥
 स तु लब्ध्वान्तरं नागस्त्वरितो रथमण्डलात् । निश्चक्राम ततः
 सर्वान् परिचिक्षिप पार्थिवान् ॥ ४४ ॥ ते त्वाशुगतिना तेन
 त्रास्यमाना नरर्षभाः । तमेकं हिरदं सङ्क्षेप मेनिरे शतशो
 द्विपान् ॥ ४५ ॥ ते गजस्थेन काव्यन्ते भगदत्तेन पाण्डवाः । तेषां
 प्रादवतां भीमः पाञ्चालानामितस्ततः ॥ ४६ ॥ गजवाजिहृतः
 शब्दः सुमहान् समजायत । भगदत्तेन समरे काव्यमानेषु पाण्डुषु

॥ ४८ ॥ प्राग्ज्योतिषमतिक्रुद्धः पुनर्भीमः समभ्ययात् । तस्या-
 भिद्रवतो वाहान् हस्तमुक्तेन वारिणा ॥ ४९ ॥ सिन्ध्वा व्यत्राच-
 यन्नागस्तं भीमः प्राकिरत्ततः । ततस्तमभयात्तूष्णं रुचिपर्वा
 कृतीसुतः ॥ ५० ॥ प्रवर्षन् शरवर्षिण रथस्थोऽन्तकचन्निभः । ततः
 सरुचिपर्वाणं शरेणानतपर्वणा ॥ ५१ ॥ सुवर्चाः पर्वतपतिर्निन्ये
 वैवस्वतक्षयम् । तस्मिन्निपतिते वीरे सौभद्रो द्रौपदीसुताः ॥ ५२ ॥
 चेकितानो घृष्टकेतुर्ययुत्सुश्चाह्वयन् द्विपम् । त एनं शरधाराभि-
 धाराभिरिव तोयदाः ॥ ५३ ॥ सिषिचुर्भैरवान्नादान् विनदन्तो
 जिघांसवः । ततः पार्श्वगङ्गाशङ्खैः कृतिना चोदितो द्विपः ॥ ५४ ॥
 प्रसारितकरः प्रायात् स्तब्धकर्णक्षणी द्रुतम् । सोऽधिष्ठाय यदा
 वाहान् युयुत्सोः स्तुतमारुजत् ॥ ५५ ॥ युयुत्सुस्तु रथाद्राज-
 न्नपाङ्गामत् तरान्वितः । ततः पाण्डवयोधास्ते नागराजं शरै-
 द्रुतम् ॥ ५६ ॥ सिषिचुर्भरवान्नादान् विनदन्तो जिघांसवः ।
 एवस्तु तव सम्भ्रान्तः सौभद्रस्य द्रुतो रथम् ॥ ५७ ॥ स कुक्कुरस्थो
 विरुजन्निपून्वरिषु पार्थिवः । वभौ रश्मीनिवादित्यो भुवनेषु
 समुत्थजन् ॥ ५८ ॥ तमार्जुनिर्हान्मभिर्ययुत्सुर्हृशभिः शरैः ।
 त्रिभिस्त्रिभिर्द्रौपदेया घृष्टकेतुश्च विव्यधुः ॥ ५९ ॥ सोऽतिचक्रा-
 पितैर्वाणैराचितो हिरदो वभौ । संस्यूत इव सूर्यस्य रश्मिभि-
 र्जलदो महान् ॥ ६० ॥ नियन्तुः शिल्पयत्नाभ्यां प्रेरितोऽरि-
 शराहितः । परिचिक्षेप तान्नागः स रिपून् सव्यदक्षिणम् ॥ ६१ ॥
 गोपाल इव दण्डेन यथा पशुगणान् बने । आवेष्टयत् तां सेनां
 भगदत्तस्तथा मुहुः ॥ ६२ ॥ क्षिप्रं श्वेनाभिपन्नानां वायसाना-
 मिव स्वनः । वभूव पाण्डवेयानां शृणुं विद्रवतां स्वनः ॥ ६३ ॥
 स नागराजः प्रवराङ्गुमाहतः पुरा सपत्नीऽद्रिवरो यथा नृप ।
 भयं तदा रिपुषु समादधद्भृशं वणिगृजनानामभितो यथार्थवः
 ॥ ६४ ॥ ततोऽध्वनिर्द्विरद्वयश्च पार्थिवैर्भयाद्भुवज्जिनिनितोऽति-

मैरवः । क्षितिं वियदा विदिषो दिशस्तथा समावृणोत् पार्थिव
संयुगे ततः ॥ ६५ ॥ स तेन नागप्रवरेण पार्थिवो भृशं जगाह
हिषतामनीकिनीम् । पुरा संयुप्तां विबुधैरिवाहवे विरोचना
दिववस्त्रदिनीमिव ॥ ६६ ॥ भृशं बभौ ज्वलनसखो वियद्वजः
समावृणोन्मुहुरपि चैव सैनिकान् । तमेव नागं गणशो यथा
गजान् समन्ततो द्रुतमथ मेनिरे जनाः ॥ ६७ ॥

इति द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि भगदत्तयुद्धे
षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

सञ्जय उवाच । यन्मां पार्थस्य सङ्ग्रामे कर्माणि परिपृच्छसि ।
तच्छृणुष्व महाबाहो पार्थो यदकरोन्मृधे ॥ १ ॥ रजो दृष्ट्वा
समुद्भूतं श्रुत्वा च जननिस्वनम् । भगदत्ते विकुर्वाणे कौन्तेयः
कृष्णामब्रवीत् ॥ २ ॥ यथा प्राग्ज्योतिषो राजा गजेन मधु-
सूदन । त्वरमाणोऽभिनिष्क्रान्तो ध्रुवं तस्यैष निस्वनः ॥ ३ ॥
इन्द्रादनवरः सङ्क्षेपे गजयानविशारदः । प्रथमो वा द्वितीयो वा
पृथिव्यामिति मे मतिः ॥ ४ ॥ स चापि हिरद्व्येष्टः सदाप्रति-
गजो युधि । सर्वशस्त्रातिगः सङ्क्षेपे कृतकर्मा जितक्लमः ॥ ५ ॥
सोढा शस्त्रनिपातानामग्निस्यर्षस्य चानघ । स पाण्डववलं सर्व-
मद्यैको नाशयिष्यति ॥ ६ ॥ न चावाभ्यामृतेऽन्योऽस्ति शक्तस्त्वं
प्रतिवाधितुम् । त्वरमाणस्ततो याहि यतः प्राग्ज्योतिषाधिपः
॥ ७ ॥ शत्रुसङ्घं हिपदलं वयसा चापि विस्मितम् । अद्यैनं
प्रेषयिष्यामि वलहन्तुः प्रियातिथिम् ॥ ८ ॥ वचनादथ कृष्णस्तु
प्रययौ सव्यसाचिनः । दीर्यते भगदत्तेन यत्र पाण्डववाहिनी
॥ ९ ॥ तं प्रयान्तं ततः पश्चादाह्वयन्तो महारथाः । संशप्तकाः
समारोहन् सहस्राणि चतुर्दश ॥ १० ॥ दग्धैव तु सहस्राणि

त्रिगर्तानां महारथाः । चत्वारि च सहस्राणि वासुदेवस्य
 चानुगाः ॥ ११ ॥ दीर्घ्यमाणां चमूं दृष्ट्वा भगदत्तेन मारिषः ।
 ग्राह्यमानस्य च तैरभवद्बृहदयं द्विधा ॥ १२ ॥ किन्न अयस्करं
 कर्म भवेदयेति चिन्तयन् । इह वा विनिवर्त्तयं गच्छेयं वा
 युधिष्ठिरम् ॥ १३ ॥ तस्य बुद्ध्या विचार्यैवमर्जुनस्य कुरुद्वह ।
 अभवद्भूयसी बुद्धिः संशप्तकबधे स्थिरा ॥ १४ ॥ स सन्निवृत्तः
 सहसा कपिप्रवरकेतनः । एको रथसहस्राणि निहन्तुं वासवी
 रणे ॥ १५ ॥ साहि दुर्योधनस्यासीन्नतिः कर्षास्य चोभयोः ।
 अर्जुनस्य वधोपाये तेन द्वैधमकल्पयत् ॥ १६ ॥ स तु द्रोणाग्र-
 मानो वा द्वैधीभावेन पाण्डवः । वधेन तु नराग्राणामकरोत्तां
 मृषा तदा ॥ १७ ॥ ततः शतसहस्राणि शराणां नवपर्वणाम् ।
 व्यहृजन्नर्जुने राजन् संशप्तकमहारथाः ॥ १८ ॥ नैव कुन्तीसुतः
 पार्थो नैव कृष्णो जनार्दनः । न हया न रथो राजन् दृश्यन्ते स्म
 शरैश्चिताः ॥ १९ ॥ यदा मोहमनुप्राप्तः सस्त्रेदय जनार्दनः ।
 ततस्तान् प्रायशः पार्थो ब्रह्मास्त्रेण निजघ्नवान् ॥ २० ॥ शतशः
 पाणयश्चिन्नाः सेषु ज्यातलकार्मुकाः । केतवो वाजिनः सूता
 रथिनश्चापतन् क्षितौ ॥ २१ ॥ द्रुमाचलाग्राम्बुधरैः समकायाः
 सुकल्पिताः । हतारोहाः क्षितौ पेतुर्हिपाः पार्थशराहताः ॥ २२ ॥
 विप्रविद्धकुथावलाश्चिन्नभाण्डाः परासवः । सारोहास्तुरगाः
 पेतुर्मथिता मार्गणैर्भृशम् ॥ २३ ॥ सर्ष्टिप्रासासिनखराः ससु-
 हरपरश्वधाः । सञ्छिन्ना बहवः पेतुर्गणां भक्षैः किरीटिना ॥ २४ ॥
 बालादित्याम्बुजेन्दूनां तुल्यरूपाणि मारिषः । सञ्छिन्नान्यर्जुन-
 शरैः शिरांस्युव्यां प्रपेदिरे ॥ २५ ॥ जज्वालालङ्घृतैः सेना पत्निभिः
 प्राणभोजनैः । नानारूपस्तदामित्रान् क्रुद्धे निघ्नति फाल्गुने ॥ २६ ॥
 चोभयन्तं तथा सेनां हिरदं नलिनीमिव । धनञ्जयं भूतगणाः
 साधुसाध्वित्यपूजयन् ॥ २७ ॥ दृष्ट्वा तत् कर्म पार्थस्य वासवस्येव

माधवः । विस्मयं परमं मत्वा प्राञ्जलिस्तमुवाच ह ॥ २८ ॥
कर्मैतत् पार्थ शक्रेण यमेन धनदेन च । दुष्करं समरे यत्ते
कृतमद्येति मे मतिः ॥ २९ ॥ युगपत् समरे यत्ते शतशोऽथ सह-
स्रशः । पतिता एव मे दृष्टाः संशप्तकमहारथाः ॥ ३० ॥ ततः
संशप्तकान् हत्वा भूविष्टं ये व्यवस्थिताः । भगदत्ताय याहीति
कृष्णं पार्थोऽभ्यचोदयत् ॥ ३१ ॥

इति द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि संशप्तकवधे
सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

सञ्जय उवाच । विद्यासतस्ततः कृष्णः पार्थव्याञ्चान् मनो-
जवान् । सम्प्रैषीद्वेमसञ्केतान् द्रोणानीकाय पाण्डुरान् ॥ १ ॥
तं प्रयान्तं कुरुक्षेत्रं खान् भ्रातॄन् द्रोणतापितान् । सुशर्मा
भ्रातृभिः सार्धं युद्धार्थी पृष्ठतोऽन्वयात् ॥ २ ॥ ततः श्वेतहयः
कृष्णमत्रवीदजितञ्जयः । एष मां भ्रातृभिः सार्धं सुशर्माह्वयते-
ऽच्युत ॥ ३ ॥ दीर्यते चोत्तरेणैव तत्सैन्यं शत्रुसूदन । हैधो-
भृतं मनो मेऽद्य कृतं संशप्तकैरिदम् ॥ ४ ॥ किन्नि संशप्तकान्
हन्मि खान् रचाभ्यर्हतार्हितान् । इति मे त्वं मतं वेत्स्य तत्र किं
सुकृतं भवेत् ॥ ५ ॥ एवमुक्तस्तु दामार्हः स्यन्दनं प्रत्यवर्त्तयत् ।
येन त्रिगर्त्ताधिपतिः पाण्डवं समुपाह्वयत् ॥ ६ ॥ ततोऽर्जनः
सुशर्माणं विद्वा सप्तभिराशुनैः । ध्वजं धनुश्यास्य रथे चूराभ्यां
समब्रुन्तत ॥ ७ ॥ त्रिगर्त्ताधिपतेश्चापि भ्रातरं षड्भिराशुनैः ।
साश्वं ससृतं त्वरितः पार्थः प्रैषीद्यमञ्जयम् ॥ ८ ॥ ततो भुजग-
सङ्काशां सुशर्मा शक्तिमायजीम् । क्षिप्त्वा पाजुनमादिश्य वासुदेवाय
तोमरम् ॥ ९ ॥ शक्तिं त्रिभिः शरैश्चिच्छा तोमरं त्रिभिरर्जुनः ।
सुशर्माणं शरव्यातैर्भोहयित्वा न्यवर्त्तयत् ॥ १० ॥ तं वासव-

मिवायान्तं भूरिवर्षशरौघिणम् । राजंस्तावकसैन्यानां नोग्रं
 कश्चिद्वारयत् ॥ ११ ॥ ततो धनञ्जयो वाणैः सर्वानेव महा-
 रथान् । आयाहिनिघ्नन् कौरव्यान् दहन् कक्षमिवानलः ॥ १२ ॥
 तस्य वेगमसृज्य तु कुन्तीपुत्रस्य धीमतः । नाशकूवंस्ते संसोढं
 स्पर्शमग्नेरिव प्रजाः ॥ १३ ॥ संवेष्टयन्ननीकानि शरवर्षेण पाण्डवः ।
 सुपर्शपातवद्भ्राजन् प्रायात् प्राग्ज्योतिषं प्रति ॥ १४ ॥ यत्तदा
 नाम यज्जिष्णुर्भरतानामपायिनाम् । धनुः क्षेमकरं सङ्घेय
 हिषतामश्रुवर्धनम् ॥ १५ ॥ तदेव तव पुत्रस्य राजन् दुर्युत-
 दिविनः । कृते क्षत्रविनाशाय धनुरायच्छदर्जुनः ॥ १६ ॥
 तथाविक्षोभ्यमाणा सा पार्थिव तव वाहिनी । व्यग्रोर्ध्वत महा-
 राजन् नौरिवासाद्य पर्वतम् ॥ १७ ॥ ततो दशसहस्राणि न्यव-
 र्त्तन्त धनुष्मताम् । मतिं कृत्वा रणे क्रूरा वीरा जयपराजये
 ॥ १८ ॥ व्यपेतहृदयलासा आवब्रूस्तं महारथाः । अथ पार्थो
 गुरुं मारं सर्वभारसहो युधि ॥ १९ ॥ यथा पद्मवनं क्रुद्धः
 प्रविष्टः प्रष्टिहायनः । मृद्नीयात्तददायस्तः पार्थोऽमृदाक्षम् तव
 ॥ २० ॥ तस्मिन् प्रमथिते सैन्ये भगदत्तो नराधिपः । तेन
 नागिन सहसा धनञ्जयमुपाद्रवत् ॥ २१ ॥ तं रथेन नरव्याघ्रः
 प्रत्यगृह्णाद्धनञ्जयः । स सन्निपातस्तुमुलो बभूव रथनागयोः
 ॥ २२ ॥ कल्पिताभ्यां यथाशास्त्रं रथेन च गजेन च । सङ्क्रामे
 चैरतुर्वीरो भगदत्तधनञ्जयौ ॥ २३ ॥ ततो जीमूतसङ्काशा-
 न्नागादिन्द्र इव प्रभुः । अभ्यवर्षच्छरौघेण भगदत्तो धनञ्जयम्
 ॥ २४ ॥ स चापि शरवर्षं तत् शरवर्षेण वासविः । अप्राप्त-
 मेव चिक्षेद् भगदत्तस्य वीर्यवान् ॥ २५ ॥ ततः प्राग्ज्योतिषो
 राजा शरवर्षं निवार्य तत् । शरैर्जघ्ने महाबाहुं पार्थं कृष्णाञ्च
 मारिष ॥ २६ ॥ ततः स शरजालेन महताभ्यवकीर्य तौ ।
 बोधयामास तं नागं वधायाच्यतपार्थयोः ॥ २७ ॥ तमापतन्तं

द्विरदं दृष्ट्वा क्रुद्धमिवान्तकम् । चक्रेऽपसव्यं त्वरितः स्यन्दनेन
जनाह्ननः ॥ २८ ॥ तस्मात्तमपि नेधेय परावृत्तं महाद्विपम् ।
सारोहं मृत्युसात्कर्तुं क्षरन् धर्मं धनञ्जयः ॥ २९ ॥ स तु नागी
द्विपरयान् हंयांश्चाकृच्छ मारिष । प्राहिणोन्मृत्युलोकाय ततः
क्रुद्धो धनञ्जयः ॥ ३० ॥

इति श्रीगणपर्वणि संश्लेषकवधपर्वणि भगदत्तयुद्धे

अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

धृतराष्ट्रो उवाच । पार्थः क्रुद्धः किमकरोद्भगदत्तस्य पाण्डवः ।
प्राग्ज्योतिषो वा पार्थस्य तन्मे शंस वयातथम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच । प्राग्ज्योतिषिण संसक्ताबुभौ दाशार्ह-
पाण्डवौ । मृत्युदंष्ट्रान्तिकं प्राप्तौ सर्वभूतानि मेनिरे ॥ २ ॥
तथा स शरवर्षाणि पातयत्यनिशं प्रभो । गजस्कन्धान्महाराज
कृपायोः स्यन्दनस्थयोः ॥ ३ ॥ अथ काशाविसैर्वाणैः पूर्णकार्मुक-
निःसृतैः । अविध्यद्देवकीपुत्रं हेमपुङ्खैः शिलाश्रितैः ॥ ४ ॥ अग्नि-
स्पर्शसमाकीर्णा भगदत्तेन चोदिताः । निर्भियद्देवकीपुत्रं क्षितिं
जग्मुः सुवाससः ॥ ५ ॥ तस्य पार्थो धनुश्छित्त्वा परिचारं
निहत्य च । लालयन्निव राजानं भगदत्तमयोधयत् ॥ ६ ॥ सो-
ऽर्करश्मिनिभांस्त्रीक्ष्णांस्तोमरान् वै चतुर्दश । प्रेरयन् सव्यसाची
तु त्रिधेकैकमयाच्छिनत् ॥ ७ ॥ ततो नागस्य तद्वर्म व्यधमत्
पाकृशासनिः । शरजालेन महता तदग्नौ रीर्यत भूतले ॥ ८ ॥
विभीर्षवर्मा स गजः शरैः सुभ्रशमर्हितः । बभौ धारानिपाताक्तो
व्यभ्रः पर्वतराडिव ॥ ९ ॥ ततः प्राग्ज्योतिषः शक्तिं हेमदण्ड-
मयोमयीम् । व्यसृजद्वासुदेवाय द्विधा तामर्जुनोऽच्छिनत् ॥ १० ॥
ततश्चतुर्ध्वजश्चैव छित्त्वा राज्ञोऽर्जुनः शरैः । विव्याध दशभि-

स्तूर्णमुत्क्षयन् पर्वतेश्वरम् ॥ ११ ॥ सीऽतिविद्धोऽर्जुनशरैः
 सुपुष्टैः कक्षपद्भिः । भगदत्तस्ततः क्रुद्धः पाण्डवस्य जनाधिप
 ॥ १२ ॥ व्यसृजत्तीमरान्मूर्ध्नि श्वेताश्वस्योन्ननाद् च । तै-
 रर्जुनस्य समरे किरीटं परिवर्तितम् ॥ १३ ॥ परिवृत्तकिरीटं
 तत् यमयित्वैव फाल्गुनः । सुदृष्टः क्रियतां लोक इति राजान-
 मब्रवीत् ॥ १४ ॥ एवमुक्तेस्तु संक्रुद्धः शरवर्षेण पाण्डवम् ।
 अभ्यवर्षत् स गोविन्दं धनुरादाय भास्वरम् ॥ १५ ॥ तस्य पार्थो
 धनुश्छित्त्वा तूणीरान् सन्निवृत्त्य च । त्वरमाणो हिसप्तत्या सर्व-
 मर्मस्वताडयत् ॥ १६ ॥ विद्धस्ततो विव्यथितो वैष्णवास्त्रमुदी-
 रयन् । अभिमन्त्राक्षुषं क्रुद्धो व्यसृजत् पाण्डवोरसि ॥ १७ ॥
 विदृष्टं भगदत्तेन तदस्त्रं सर्वघाति वै । उरसा प्रतिजग्राह पार्थं
 सञ्छाद्य केशवः ॥ १८ ॥ वैजयन्तभवन्माला तदस्त्रं केशवो
 रसि । ततोऽर्जुनः क्षान्तमनाः केशवं प्रत्यभाषत ॥ १९ ॥ अयुध्य-
 मानस्तुरगान् संयन्तास्मि तवानघ । इत्युक्त्वा पुण्डरीकाक्ष प्रतिज्ञां
 स्त्रां न रक्षसि ॥ २० ॥ यद्यहं व्यसनी वास्यामशक्तो वा निवा-
 रणे । ततस्त्वयैव कार्यं स्यान्न तत् कार्यं मयि स्थिते ॥ २१ ॥
 सवाणः सधनुश्चाहं ससुरासुरमानुषान् । शक्तो लोकानिमान्
 जेतुं तच्चापि विदितं तव ॥ २२ ॥ ततोऽर्जुनं वासुदेवः प्रत्यु-
 वाचाय तद्वचः । शृणु गुह्यमिदं पार्थ पुरावृत्तं यथानघ ॥ २३ ॥
 चतुर्भूतिरहं अश्वत्थीकलाणार्थमुद्यतः । आत्मानं परिभज्येह
 लोकानां हितमादधे ॥ २४ ॥ एका भूर्तिस्तपश्रयां कुरुते मे
 भुवि स्थिता । अपरा पश्यति जगत् कुर्वाणं साध्वसाधुनी ॥ २५ ॥
 अपरा कुरुते कर्म मानुषं लोकमाश्रिता । श्रेते चतुर्थी त्वपरा
 निद्रां वर्षसहस्रिकीम् ॥ २६ ॥ यासौ वर्षसहस्रान्ते भूर्तिरुत्ति-
 ष्ठते मन । वरार्हभ्यो वरान् अष्टान् तस्मिन् काले ददाति सा
 ॥ २७ ॥ तन्तु कालमनुप्राप्तं विदित्वा पृथिवी तदा । अथाचत

वरं यन्मां नरकार्याय तच्छृणु ॥ २८ ॥ दिवानाञ्चासुराणाञ्च
 ह्यवध्यस्तनयोऽस्तु मे । उपेतो वैष्णवास्त्रेण तन्मे त्वं दातु-
 मर्हेसि ॥ २९ ॥ एवं वरमहं श्रुत्वा जगत्यास्तनये तदा । अमोघ-
 मस्त्रं प्रायच्छं वैष्णवं परमं पुरा ॥ ३० ॥ अवीचं चैतदस्त्रं वै-
 ह्यमोघं भवतु क्षिते । नरकस्याभिरक्षार्थं नैनं कश्चिदधिष्यति ॥ ३१ ॥
 अनेनास्त्रेण ते शुभः सुतः परबलार्द्धनः । भविष्यति दुराधर्षः
 सर्वलोकेषु सर्वदा ॥ ३२ ॥ तथेत्युक्त्वा गता देवी कृतकामा
 मनस्विनी । स चाप्यासीद्दुराधर्षो नरकः शत्रुतापनः ॥ ३३ ॥
 तस्मात् प्राग्ज्योतिषं प्राप्तं तदस्त्रं पार्थ मामकम् । नास्यावध्यो-
 ऽस्ति लोकेषु सैन्द्ररुद्रेषु मारिष ॥ ३४ ॥ तन्मयाऽलतकृते ह्येत-
 दन्यथा व्यपनायितम् । विमुक्तं परमास्त्रेण जहि पार्थ महा-
 सुरम् ॥ ३५ ॥ वैरिणं युधि दुर्धर्षं भगदत्तं सुरहिषम् । यथाहं
 जघ्निवान् पूर्वं हितायं नरकन्तया ॥ ३६ ॥ एवमुक्तस्तदा पार्थः
 केशवेन महात्मना । भगदत्तं श्रितैर्वाणैः सहसा समवाकिरत्
 ॥ ३७ ॥ ततः पार्थो महाबाहुरसंभ्रान्तो महामनाः । कुम्भयो-
 रन्तरे नागं नाराचिन समर्पयत् ॥ ३८ ॥ स समासाद्य तं नागं
 वाणो बज्र इवाचलम् । अभग्रात् सह पुङ्खेन वल्मीकमिव पन्नगः
 ॥ ३९ ॥ स गजो भगदत्तेन प्रेथ्यमाणो मुहुर्मुहुः । न करोति
 वचस्तस्य दरिद्रस्यैव योषितः ॥ ४० ॥ स तु विष्टभ्य गात्राणि
 दन्ताभग्राभवनिं ययौ । नदन्तार्त्तस्वरं प्राणानुत्सर्ज्य महाहिपः
 ॥ ४१ ॥ ततश्चन्द्रार्द्धविस्त्रेण वाणेनानतपर्वणा । विभेद् हृदयं
 राज्ञी भगदत्तस्य पाण्डवः ॥ ४२ ॥ स भिन्नहृदयो राजा भग-
 दत्तः क्रिरीटिना । शरासनं शरांश्चैव गतासुः प्रमुञ्चोच ह ॥ ४३ ॥
 शिरसस्तस्य विभ्रष्टं प्रपपात वरांशुकम् । नालताडनविभ्रष्टं
 पलाशं नलिनादिव ॥ ४४ ॥ स हेममाली तपनीयभाण्डात् पपात
 नागाद्विरिषन्निकाशात् । सुपुष्पितो मास्तवेगरुग्णो महीधराद्या-

दिव कर्षिंकारः ॥ ४५ ॥ निहत्य तं नरपतिमिन्द्रविक्रमं सखाय-
मिन्द्रस्य तदैन्द्रिराहवे । ततोऽपरांस्तवजयकाङ्क्षिणी नरान् दमञ्च
वायुर्वलवान् दुमानिव ॥ ४६ ॥

इति द्रोणपर्वणि संपन्नकवधपर्वणि भगदत्तवधे

एकोनविंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

सञ्जय उवाच । प्रियमिन्द्रस्य सततं सखायमभितौजसम् ।
हता प्राग्ज्योतिषं पार्थः प्रदक्षिणमवर्त्तत ॥ १ ॥ ततो गान्धार-
राजस्य सुतौ परपुरञ्जयौ । आर्हेतामर्जुनं सङ्ग्रे भ्रातरौ वृष-
काचलौ ॥ २ ॥ तौ समेत्यार्जुनं वीरौ पुरः पञ्चाच्च धन्विनौ ।
अविध्येतां महावीरैर्निमित्तराशुमैर्भृशम् ॥ ३ ॥ वृषकस्य हयान्
सूतं धनुश्चलं ध्वजं रथम् । तिलगो व्यधमत् पार्थः सौबलस्य
मितैः शरैः ॥ ४ ॥ ततोऽर्जुनः शरव्रातैर्नानाप्रहरणैरपि ।
गान्धारानाकुलांश्चक्रे सौबलप्रमुखान् पुनः ॥ ५ ॥ ततः पञ्च-
शतान् वीरान् गान्धारानुद्यतायुधान् । प्राहिणोन्मृत्युलोकाय
क्रुद्धो वाणैर्वनञ्जयः ॥ ६ ॥ हताश्वात्तु रथात्तूर्खमवतीर्थ्य महा-
भुजः । आकुरोह रथं भ्रातुरन्यच्च धनुराददे ॥ ७ ॥ तावेकां
रथमात्तद्वौ भ्रातरौ वृषकाचलौ । शरवर्षेण वीभत्समविध्येतां
मुहुर्मुहुः ॥ ८ ॥ श्यालौ तव महात्मानौ राजानौ वृषकाचलौ ।
भृशं निजघ्नतुः पार्थमिन्द्रं वृत्रवला इव ॥ ९ ॥ लव्यलक्षौ तु
गान्धारावहतौ पाण्डवं पुनः । निदाघवार्षिकौ मासौ लोके
वर्गाम्भिवर्धया ॥ १० ॥ तौ रथस्थौ नरव्याघ्रौ राजानौ वृष-
काचलौ । संस्निष्टाङ्गौ स्थितौ राजन् जघानैकेषुणार्जुनः ॥ ११ ॥
तौ रथात् सिंहसङ्गाभौ लोहिताक्षौ महाभुजौ । गतास्तु पेततु-
वीरौ सोदर्यादिकलक्ष्णौ ॥ १२ ॥ तयोर्भूमिं गतौ दिक्षौ रथाद्-

वन्धुजनप्रियौ । यशो दशदिशः पुण्यं गमयित्वा व्यवस्थितौ
 ॥ १३ ॥ दृष्ट्वा विनिहतौ वीरौ मातुलावपलायिनौ । भृशं
 नमुचरस्त्राणि पुत्रास्तव विश्राम्यते ॥ १४ ॥ निहतौ भ्रातरौ
 दृष्ट्वा मायाघतविशारदः । कुशौ सम्मोहयन्मायां विदधे शकुनि-
 स्ततः ॥ १५ ॥ लगुडायोगुडास्मानः शतघ्नप्रश्न सशक्तयः । गदा-
 परिघनिस्त्रिंशं भूलसुहरपट्टिशाः ॥ १६ ॥ सकम्पनार्ष्टिनखरा मुश-
 लानि परश्वधाः । चुराः चुरप्रनालीका वत्सदन्तास्थिसन्धयः
 ॥ १७ ॥ चक्राणि विशिखाः प्राचा विविधान्यायुधानि च । प्रपेतुः
 सर्वतो दिग्भ्यः प्रदिग्भ्यश्चार्जुनं प्रति ॥ १८ ॥ खरोधूमहिषा-
 व्याघ्राः सिंहाः सुमरचिह्नकाः । ऋक्षाः शालावृका गृध्राः कप-
 यश्च सरीसृपाः ॥ १९ ॥ विविधानि च रक्षांसि क्षुधितान्यर्जुनं
 प्रति । संक्रुद्धान्यभ्यधावन्त विविधानि वयांसि च ॥ २० ॥ ततो
 दिव्यास्त्रविच्छूरः कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः । विद्वजन्निष्ठुजालानि
 सहसा तान्यताडयत् ॥ २१ ॥ ते हन्यमानाः शूरेण प्रवरैः
 सायकैर्दृढैः । विरुवन्तो महारावं विनेशुः सर्वतो हताः ॥ २२ ॥
 ततस्तमः प्रादुरभूदर्जुनस्य रथं प्रति । तस्माच्च तमसो वाचः
 क्रूरा पार्थसमर्त्तयन् ॥ २३ ॥ तत्तमो भैरवं घोरं भयङ्करं
 महाहवे । उत्तमास्त्रेण महता ज्योतिष्केनार्जुनोऽवधीत् ॥ २४ ॥
 हते तस्मिन् जलौघास्तु प्रादुरासन् भयानकाः । अग्निसान्तु
 विनाशार्थमादित्यास्त्रमथार्जुनः ॥ २५ ॥ प्रायुङ्क्ताग्निस्ततस्तेन
 प्रायशोऽस्त्रेण शोषितम् । एवं बहुविधा माया सौबलस्य कृताः
 कृताः ॥ २६ ॥ जवानास्त्रबलेनाशु प्रहसन्तर्जुनस्तदा । तथा
 हतासु मायासु तस्तोऽर्जुनशराहतः ॥ २७ ॥ अपायान्जवनै-
 रश्वैः शकुनिः प्राकृतो यथा । ततोऽर्जुनोऽस्त्रविच्छैघ्रं दर्शय-
 न्नात्मनोऽरिषु ॥ २८ ॥ अभ्यवर्षच्छरौघेण कौरवाणामनीकिनीम् ।
 सा हन्यमाना पार्थेन तव पुत्रस्य वाहिनी ॥ २९ ॥ दैधीभूता

महाराज गङ्गेवासाय पर्वतम् । द्रोणमेवान्वपद्यन्त केचित्तत्र
 नरर्षभाः ॥ ३० ॥ केचिद्दुःख्योऽधनं राजन्त्यमानाः किरौटिना ।
 नापश्चामस्ततस्त्वेनं सेन्ये वै रजसावृते ॥ ३१ ॥ गाण्डीवस्य च
 निर्घोषः श्रुतो दक्षिणतो मया । शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषं वाद्दि-
 त्वाणाञ्च निःस्वनम् ॥ ३२ ॥ गाण्डीवस्य तु निर्घोषो व्यतिक्रम्या-
 सृशद्विवम् । ततः पुनर्दक्षिणतः सङ्ग्रामचित्रयोधिनाम् ॥ ३३ ॥
 सुयुद्धं चार्जुनस्यासीदहन्तु द्रोणमन्वयाम् । यौधिष्ठिराण्यनी-
 कानि प्रहरन्ति ततस्ततः ॥ ३४ ॥ नानाविधान्यनीकानि पुत्राणां
 तव भारत । अर्जुनो व्यधमत् काले दिवीवाभ्राणि भास्तः ॥ ३५ ॥
 तं वासवमिवायान्तं भूरिवधं शरौघिणम् । महेश्वासं नरव्याघ्रं
 नोग्रं कश्चिद्वारयत् ॥ ३६ ॥ ते हन्यमानाः पार्थेन त्वदीया
 व्यथिता भृशम् । स्वानेव वहवो जघ्नुर्विद्रवन्तस्ततस्ततः ॥ ३७ ॥
 तेऽर्जुनेन शरा मुक्ताः कङ्कपत्रास्तनुच्छिदः । शलभा इव सम्पेतुः
 संवृण्वाना दिशो दश ॥ ३८ ॥ तुरङ्गं रथिनं नागं पादातिमपि
 मारिष । विनिर्भियं क्षितिं जग्मुर्वल्मीकमिव पन्नगाः ॥ ३९ ॥
 न च द्वितोयं व्यसृजत् कुञ्जराश्चनरेषु सः । पृथगेकशरास्त्रा
 निपेतुस्ते गतासवः ॥ ४० ॥ हतैर्मनुष्यैर्हिरदैश्च सर्वतः शराभि-
 सृष्टैश्च हयैर्निपातितैः । तदाश्वगोमायुबलाभिनादितं विचित्र-
 मायोधशिरो बभूव तत् ॥ ४१ ॥ पिता सुतं त्यज्य सहृदरं
 सहृत्तयैव पुत्रं पितरः शरातुराः । स्वरक्षणे कृतमतयस्तदा
 जनास्त्यजन्ति वाहानपि पार्थपौडिताः ॥ ४२ ॥

इति द्रोणपर्वणि सप्तमप्रकवधपर्वणि शकुनिपलायने

त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

धृतराष्ट्र उवाच । तेष्वनीकेषु भग्नेषु पाण्डुपुत्रेण सञ्जय ।
चलितानां द्रुतानाञ्च कथमासीन्ननो हि वः ॥ १ ॥ अनीकानां
प्रभङ्गानामवसृज्यमपश्यताम् । दुष्कारं प्रतिसन्धानं तन्ममाचक्षु
सञ्जय ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच । तथापि तव पुत्रस्य प्रियकामा विशास्यते ।
ययःप्रवीरा लोकेषु रचन्तो द्रोणमन्वयुः ॥ ३ ॥ समुद्यतेषु
चास्त्रेषु सम्भ्रान्ते च युधिष्ठिरे । अकुर्वन्नार्थ्यकर्माणि भैरवे सत्य-
भीतवत् ॥ ४ ॥ अन्तरं भीमसेनस्य प्रापतन्ममितीजसः । सात्यके
शैव वीरस्य धृष्टद्युम्नस्य वा विभो ॥ ५ ॥ द्रोणं द्रोणमिति क्रूराः
पाञ्चाला समचोदयन् । मा द्रोणमिति पुत्रास्ते कुरून् सर्वान-
चोदयन् ॥ ६ ॥ द्रोणं द्रोणमिति ह्येके मा द्रोणमिति चापरे ।
कुरूणां पाण्डवानाञ्च द्रोणदूतमवर्त्तत ॥ ७ ॥ यं यं प्रमथते
द्रोणः पाञ्चालानां रथव्रजम् । तत्र तत्र तु पाञ्चाल्यो धृष्टद्युम्नो-
ऽभ्यवर्त्तत ॥ ८ ॥ तथा भागविपर्यासे सङ्ग्रामे भैरवे सति । वीराः
समासदन् वीरान् कुर्वन्तो भैरवं रवम् ॥ ९ ॥ अकल्पनीयाः
शत्रूणां बभूवुस्तत्र पाण्डवाः । अकल्पयन्त्यनीकानि स्मरन्तः ह्येष-
मात्मनः ॥ १० ॥ तेऽमर्षवशसम्प्राप्ता क्षीमन्तः सत्त्वचोदिताः ।
त्यक्त्वा प्राणान् न्यवर्त्तन्त घ्नन्तो द्रोणं महाहवे ॥ ११ ॥ अयसा-
मिव सम्पातः शिलानामिव चाभवत् । दीव्यतां तुसुले युद्धे
प्राणैरमिततेजसाम् ॥ १२ ॥ न तु स्मरन्ति सङ्ग्राममपि वृद्धा-
स्तथाविधम् । दृष्टपूर्वं महाराज श्रुतपूर्वमथापि वा ॥ १३ ॥
प्रकम्पते च पृथिवी तस्मिन् वीरावसादने । निवर्त्तता बलौघेन
महता भारपीडिता ॥ १४ ॥ घूर्णतोऽपि बलौघस्य दिवं स्तब्ध-
वनिःस्वनः । अजातशत्रोस्तत् सैन्यमाविवेश सुभैरवः ॥ १५ ॥
तमासाद्य तु पाण्डूनामनीकानि सङ्घस्रशः । द्रोणेन चरता सङ्घो
प्रभङ्गानि शितैः शरैः ॥ १६ ॥ तेषु प्रमथ्यमानेषु द्रोणेनाद्भुत-

कर्मणा । पर्यवारयदायस्तो द्रोणं सेनापतिः स्वयम् ॥ १७ ॥
 तदद्भुतमपश्याम द्रोणपाञ्चाख्ययोस्तदा । नैव तस्योपमा काचि-
 दिति मे निश्चिता मतिः ॥ १८ ॥ ततो नीलोऽनलप्रख्यो ददाह
 कुरुवाहिनीम् । शरस्फुलिङ्गश्चापार्चिर्दहन् कक्षमिवानलः ॥ १९ ॥
 तं दहन्तमनीकानि द्रोणपुत्रः प्रतापवान् । पूर्वाभिलाषी सुस्रज्ज्वा-
 लयमानोऽभ्यभाषत ॥ २० ॥ नील किम्वज्रभिर्दग्धैस्तव योधैः
 शरार्चिषा । मयैकेन हि युध्यस्व क्रुद्धः प्रहर चाशु माम् ॥ २१ ॥
 तं पद्मनिकराकारं पद्मपत्रनिभेक्षणम् । व्याकोषपद्माभिमुखो नीलो
 विव्याध सायकैः ॥ २२ ॥ तेनातिविद्धः सहसा द्रोणिर्भल्लैः श्रितै-
 स्त्रिभिः । धनुर्ध्वजञ्च कृत्रञ्च द्विषतः समकृन्ततः ॥ २३ ॥ सो-
 ऽवप्लुत्य रथात्तस्मान्नीलयर्मवरासिभृत् । द्रोणायणैः शिरः काया-
 ऽर्तुमैच्छत् पतत्रिवत् ॥ २४ ॥ तस्योद्यतानेः सुनसं शिरः
 कायात् सकुण्डलम् । भल्लेनापाहरद्द्रौणिः स्रयमान इवानघ
 ॥ २५ ॥ सम्पूर्णचन्द्राममुखः पद्मपत्रनिभेक्षणः । प्रांशुरुत्पल-
 पत्राभो निहतो न्यपतत् क्षितौ ॥ २६ ॥ ततः प्रविब्यथे सेना
 पाण्डवी भृशमाकुला । आचार्यपुत्रेण हते नीले ज्वलिततेजसि
 ॥ २७ ॥ अचिन्तयंश्च ते सर्वे पाण्डवानां महारथाः । कथं
 नो वासविस्त्रायाच्छत्रुभ्य इति मारिष ॥ २८ ॥ दक्षिणेन तु
 सेनायाः कुरुते कद्वनं बली । संशप्तकावशेषस्य नारायणबलस्य
 च ॥ २९ ॥

इति द्रोणपर्वणि संशप्तकबधपर्वणि नीलबधे

एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

सञ्जय उवाच । प्रतिघातन्तु सैन्यस्य नामृष्यत हकीद्वरः ।
 कोऽभ्यहन् दाल्भिकं पष्ट्या कर्षञ्च दशभिः शरैः ॥ १ ॥ तस्य

द्रोणः शितैर्वाणैस्तीक्ष्णधारैरजिह्वगैः । जीवितान्तमभिप्रेप्सु-
र्मर्माण्याशु जघान ह ॥ २ ॥ पुनश्चान्निसमस्यैराशौविषविषो-
पमैः । आनन्तर्यमभिप्रेप्सुः षड्विंशत्या समार्पयत् । कर्षो
द्वादशभिर्वाणैरश्वत्यामा च सप्तभिः ॥ ३ ॥ षड्भिर्दुर्ध्योधनो
राजा तत एनमथाकिरत् । भीमसेनोऽपि तान् सर्वान् प्रत्य-
विध्यन्महाबलः ॥ ४ ॥ द्रोणं पञ्चाशतेषूणां कर्षञ्च दशभिः
शरैः । दुर्ध्योधनं द्वादशभिर्द्रौणिं चाष्टभिराशुगैः ॥ ५ ॥ आरावं
तुमुलं कुर्वन्नभ्यवर्तत तद्रणे । तस्मिन् सन्त्यजति प्राणान् नृत्यु-
साधारणीकृते ॥ ६ ॥ अजातशत्रुस्तान् योधान् भीमं त्रातेत्य-
चोदयत् । ते ययुभीमसेनस्य समीपमभितौजसः ॥ ७ ॥ युयु-
धानप्रभृतयो माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ । ते समेत्य सुसंरक्ष्याः
संहिताः पुरुषर्षभाः ॥ ८ ॥ महेष्वासवरैर्गुप्तं द्रोणानीकं विभि-
त्सवः । समापेतुर्महावीर्या भीमप्रभृतयो रथाः ॥ ९ ॥ तान्
प्रत्यश्ल्लादय्यग्रे द्रोणोऽपि रथिनां वरः । महारथानतिवलान्
वीरान् समरयोधिनः ॥ १० ॥ राज्यं नृत्युभयं त्यक्त्वा तावकाः
पाण्डवान् ययुः । सादिनः सादिनोऽश्वघ्नं स्तथैव रथिनो रथान्
॥ ११ ॥ आसीच्छक्त्यसिसम्पातो युद्धमासीत् परश्वधैः । प्रकृष्ट-
मसियुद्धञ्च वभूव कटुकोदयम् ॥ १२ ॥ कुञ्जराणाञ्च सम्पातै-
र्युद्धमासीत् सुदारुणम् । अपतत् कुञ्जरादन्यो हवादन्यस्त्ववाक्-
शिराः ॥ १३ ॥ नरो वाणविनिर्भिन्नो रथादन्यश्च मारिष ।
तत्तान्यस्य च सम्मर्द्दं पतितस्य विवर्मणः ॥ १४ ॥ शिरः प्रध्वं-
सयामास वक्षस्याक्रम्य कुञ्जरः । अपरांश्चापरेऽमृदन् वारणाः
पातितान् वरान् ॥ १५ ॥ विषाणैश्चावनिं गत्वा व्यभिन्दन् रथिनो
वहन् । नाराचैः केचिदपरे विषाणालम्बसंज्ञवैः ॥ १६ ॥ वभ्रसुः
समरे नागा मृदून्तः शतशो नरान् । कार्णायसतनुव्राणान्नराश्व-
रथकुञ्जरान् ॥ १७ ॥ पतितान् पोथयाञ्चक्रुर्हिपाः स्थूलनला-

निव । शृङ्गपत्राधिवासांसि शयनानि नराधिपाः ॥ १८ ॥ क्रीमन्तः
 कालसम्पर्कात् सुदुःखान्यध्यशेरत । हन्ति स्नात पिता पुत्रं
 रथेनाभ्यतिवर्त्तते ॥ १९ ॥ पुत्रश्च पितरं मोहान्निर्मथ्यादमवर्त्तत ।
 अक्षो भग्नो ध्वजश्चिन्नश्चक्रमुर्व्यां निपातितम् ॥ २० ॥ युगाद्धं
 चिन्नमादाय प्रदुद्राव तथा हवः । सासिर्वाहुर्निर्गपितः शिर-
 श्चिन्न सकुण्डलम् ॥ २१ ॥ गजेनाक्षिप्य वलिना रथः सञ्जर्म्मितः
 क्षितौ । सारोहयापतहाजी गजेनाभग्राह्यतो भृशम् ॥ २२ ॥
 निर्मथ्याद् महद्युद्धमवर्त्तत सुदारुणम् । हा तात हा पुत्र सखे
 क्वासि तिष्ठ क्व धावसि ॥ २३ ॥ प्रहराहर जह्मेनं क्षितक्षेडित-
 गर्जितैः । इत्येवमुच्चरन्तिस्म श्रूयन्ते विविधा गिरः ॥ २४ ॥
 नरस्याश्वस्य नागस्य समसञ्जत शोणितम् । उपाशान्यद्रुजो
 भौमं भीरुन् कश्चलमाविशत् ॥ २५ ॥ चक्रेण चक्रमासाद्य वीरो
 वीरस्य संयुगे । अतीतेऽस्त्रपथे काले जह्वात् गदया शिर-
 ॥ २६ ॥ आसीत् केशपरामर्शो मुष्टियुद्धं सुदारुणम् । नखै-
 र्दन्तैश्च शूराणामहीमे हीपमिच्छताम् ॥ २७ ॥ तत्राच्छिद्य
 शूरस्य सखङ्गो बाहुरुद्यतः । सधनुश्यापरस्यापि सशरः साङ्गु-
 स्तथा ॥ २८ ॥ आक्रोशदन्वमन्योऽत्र तथान्यो विमुखोऽभवत्
 अन्यः प्राप्तस्य चान्यस्य शिरः कावाद्पाहरत् ॥ २९ ॥ सम्यक्
 मद्रवच्चान्यः शब्दादन्योऽत्रसङ्गृह्यम् । स्वानन्योऽथ परानन्य-
 जघान निशितैः शरैः ॥ ३० ॥ गिरिशृङ्गोपनश्रात् नाराचो
 निपातितः । मातङ्गो न्यपतङ्गूमौ नदीरोध इवोष्णागे ॥ ३१ ॥
 तथैव रथिनं नागः चरन् गिरिरिवारुजन् । अवातिष्ठत् प-
 भूमौ सहाश्रुं सहसारथिम् ॥ ३२ ॥ शूरान् प्रहरतो दृष्ट्वा कुत-
 खान् रुधिरोक्षितान् । बहूनन्वाविशन्मोहो भीरुन् हृद-
 दुर्वलान् ॥ ३३ ॥ सर्वमाविममवन्नाप्राप्तायत किञ्चन । सैन्य-
 रजसा ध्वस्तं निर्मथ्यादमवर्त्तत ॥ ३४ ॥ ततः सेनापतिः श्री-

अथ काल इति ब्रुवन् । नित्याभिलषितानेव त्वरयामास पाण्ड-
वान् ॥ ३५ ॥ कुर्वन्तः शासनं तस्य पाण्डवा वाङ्मशालिनः ।
सरो हंसा इवापेतुर्घ्नन्तो द्रोणरथं प्रति ॥ ३६ ॥ गृह्णीताद्रवता-
न्योऽन्यं भाविभीत निक्वन्तत । इत्यातीक्षुमुलः शब्दो दुर्धर्षस्य
रथं प्रति ॥ ३७ ॥ ततो द्रोणः कृपः कर्णो द्रौणी राजा जय-
द्रथः । विन्दानुविन्दावावन्त्यौ शल्यश्च तान्प्रवारयत् ॥ ३८ ॥ ते
त्वार्थधर्मसंरक्ष्या दुर्निवारा दुरासदाः । शरार्त्ता न जह्नुर्द्रोणं
पाञ्चालाः पाण्डवैः सह ॥ ३९ ॥ ततो द्रोणोऽतिसंक्रुद्धो विष्ट-
जच्छतशः शरान् । चेदिपाञ्चालपाण्डूनामकरोत् कदनं महत्
॥ ४० ॥ तस्य ज्यातलनिर्घोषः शुश्रुवे दिक्षु भारिष । वज्र-
संक्रादसङ्गाशस्त्रासयन्मानवान् बहून् ॥ ४१ ॥ एतस्मिन्नन्तरे
जिष्णुर्जित्वा संशप्तकान् बहून् । अभग्रात्तत्र यत्नासौ द्रोणः
पाण्डून् प्रमर्दति ॥ ४२ ॥ तान् शरौघमहावर्त्तान् शीणितोदा-
न्महाक्रदान् । तीर्क्षः संशप्तकान् हत्वा प्रत्यदृश्यत फाल्गुनः
॥ ४३ ॥ तस्य कीर्त्तिमतो लक्ष्म सूर्यप्रतिमतेजसः । दीप्यमान-
मपश्याम तेजसा वानरध्वजम् ॥ ४४ ॥ संशप्तकसमुद्रं तमुच्छो-
ष्यास्वगमस्तिभिः । स पाण्डवयुगान्तार्कः कुक्षनप्यभग्रीतपत् ॥ ४५ ॥
प्रददाह कुक्षन् सर्वानर्जुनः शस्त्रतेजसा । युगान्ते सर्वभूतानि
धूमकेतुरिवोत्पितः ॥ ४६ ॥ तेन वाणसहस्रौघैर्गजाश्चरथ-
योधिनः । ताड्यमानाः क्षितिं जग्मुर्भुक्तकेशाः शराहृिताः ॥ ४७ ॥
केचिर्दार्त्तस्वरं चक्रुर्विनेदुरपरे पुनः । पार्थवाणहताः केचिन्नि-
पेतुर्विगतासवः ॥ ४८ ॥ तेषामुत्पतितान् कांक्षित् पतितांश्च परा-
ङ्मुखान् । न जवानार्जुनो योधान् योधव्रतमनुत्तरन् ॥ ४९ ॥
ते विकीर्णरथाश्विताः प्रायशश्च पराङ्मुखाः । कुरवः कर्षकस्मैति
हाहेति च विचुक्रुशुः ॥ ५० ॥ तमाधिरधिराक्रन्दं विन्नाथ
शरणैषिणाम् । माभैष्टेति प्रतिशुल्य बयावभिमुखोऽर्जुनम् ॥ ५१ ॥

स भारतरथयेष्ठः सर्वभारतहर्षणः । प्रादुश्यक्त्रे तदाग्नेयमस्त्र-
 मस्त्रविदां वरः ॥ ५२ ॥ तस्य दीप्तशरौघस्य दीप्तचापधरस्य च ।
 शरौघान् शरजालेन विदुद्राव धनञ्जयः ॥ ५३ ॥ तथैवाधिरथि-
 स्तस्य वाणान् ज्वलिततेजसः । अस्त्रमस्त्रेण संवार्य प्राणदहिह-
 जन् शरान् ॥ ५४ ॥ धृष्टद्युम्नस्य भीमस्य सात्यकिश्च महारथः ।
 विव्यधुः कर्म्ममासाद्य त्रिभिस्त्रिभिरजिह्वागैः ॥ ५५ ॥ अर्जुनास्त्रन्तु-
 राधेयः संवार्य शरवृष्टिभिः । तेषां त्रयाणां चापानि चिच्छेद
 विशिखैस्त्रिभिः ॥ ५६ ॥ ते निवृत्तायुधा वीरा निर्विघ्ना भुजगा
 इव । रथात् शक्तीः समुत्क्षिप्य भृशं सिंह इवानदन् ॥ ५७ ॥
 ता भुजाग्रैर्महावेगा विवृष्टा भुजगोपमाः । दीप्यमाना महाशक्त्यो
 जघ्नुराधिरथिं प्रति ॥ ५८ ॥ ता निवृत्त्य शरव्रातैस्त्रिभिस्त्रिभि-
 रजिह्वागैः । ननाद बलवान् कर्म्मः पार्थाय विवृजञ्जरान् ॥ ५९ ॥
 अर्जुनस्यापि राधेयं विद्धा सप्तभिराशुगैः । कर्णादवरजं वाणै-
 र्जघान निशितैस्त्रिभिः ॥ ६० ॥ ततः शत्रुञ्जयं हत्वा पार्थ
 षड्भिरजिह्वागैः । जहार सद्यो भस्मेन विपाटस्य शिरो रथात्
 ॥ ६१ ॥ पश्यतां धार्तराष्ट्राणामेकेनैव किरीटिना । प्रसुखे सूत-
 पुत्रस्य सोढर्या निहतास्त्रयः ॥ ६२ ॥ ततो भीमः समुत्पत्य
 स्वरथादैनतेयवत् । वरासिना कर्म्मपद्मान् जघान दश पञ्च
 ॥ ६३ ॥ पुनः स्वरथमास्थाय धनुरादाय चापरम् । विव्याध
 दशभिः कर्म्मं सूतमश्वान् पञ्चभिः ॥ ६४ ॥ धृष्टद्युम्नोऽप्यसिवा
 चर्म चादाय भास्वरम् । जघान चन्द्रवर्माणं वृहतक्षत्रञ्च नैषधम्
 ॥ ६५ ॥ ततः स्वरथमास्थाय पाञ्चाख्योऽन्यच्च कार्मुकम् । आदाय
 कर्म्मं विव्याध त्रिसप्तत्या नदन् रणे ॥ ६६ ॥ शैनेयोऽप्यन्यदा-
 दाय धनुरिन्द्रसमद्युतिः । सूतपुत्रञ्चतुःषष्ट्या विद्धा सिंह इवा-
 नदत् ॥ ६७ ॥ भल्लामग्रां साधुनुक्तामग्रां हित्वा कर्म्मस्य कार्मु-
 कम् । पुनः कर्म्मं त्रिभिर्वाणैर्वाहोरुरसि चार्पयत् ॥ ६८ ॥ त

दुर्योधनो राजा द्रोणयैव जयद्रथः । निमज्जमानं राधेयमुज्जङ्गुः
 सात्यकास्र्मवात् ॥ ६९ ॥ पत्तश्वरथमातङ्गास्वदीयाः शतशोऽपरे ।
 कर्म्ममेवाभ्यधावन्त त्रासयानाः प्रहारिणः ॥ ७० ॥ धृष्टद्युम्नश्च
 भीमश्च सौमद्रोऽर्जुन एव च । नकुलः सहदेवश्च सात्यकिं जगुपू-
 रणे ॥ ७१ ॥ एवमेष महारौद्रः क्षयार्थं सर्वधन्विनाम् । ताव-
 कानां परेषाञ्च त्यक्त्वा प्राणानभूद्रणः ॥ ७२ ॥ पदातिरथनागाश्चा
 गजाश्चरथपत्तिभिः । रथिनो नागपत्तश्वैरथपत्तौ रथहिपैः
 ॥ ७३ ॥ अश्वै रश्वा गजैर्नागा रथिनो रथिभिः सह । संयुक्ताः
 समदृश्यन्त पत्तयस्यापि पत्तिभिः ॥ ७४ ॥ एवं सुकलितं युद्ध-
 मासीत् क्रव्यादहर्षणम् । महद्भिस्त्वरभीतानां यमराष्ट्रविवर्द्धनम्
 ॥ ७५ ॥ ततो हता नररथवाजिकुञ्जरैरनेकशो द्विपरथपत्ति-
 वाजिनः । गजैर्गजा रथिभिरुदायुधारथाह्वयैर्हयाः पत्तिगणैश्च
 पत्तयः ॥ ७६ ॥ रथैर्दिपा हिरद्वरैर्महाहया हयैर्नरा वर-
 रथिभिश्च वाजिनः । निरस्तजिह्वादग्नेक्षणाः क्षितौ क्षयं गताः
 प्रमथितवर्मभूषणाः ॥ ७७ ॥ तथापरैर्बहुकरणैर्वरायुधैर्हता गताः
 प्रतिभयदर्शनाः क्षितिम् । विपोथिता हयगजपादताडिता भृशा-
 कुलारथखरनेमिभिः क्षताः ॥ ७८ ॥ प्रमोदने श्वापदपक्षि-
 रक्षसां जनक्षये वर्त्तति तत्र दारुणे । महाबलास्ते कुपिताः
 परस्परं निषूदयन्तः प्रविचेरुरोजसा ॥ ७९ ॥ ततो वले भृश-
 लुलिते परस्परं निरीच्यमाणे रुधिरौघसंप्लुते । दिवाकरेऽस्तं
 गिरिमास्थिते शनैरुभे प्रयाते शिविराय भारत ॥ ८० ॥

इति द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि सङ्कुलयुद्धे

हात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

समाप्तञ्च संशप्तकवधपर्व ।

अथामिमन्यवधपर्व ।

सञ्जय उवाच । पूर्वमस्मासु भग्नेषु फाल्गुनेनामितौजसा ।
 द्रोणे च मोघसङ्कल्पे रचिते च युधिष्ठिरे ॥ १ ॥ सर्वं विध्वस्त-
 कवचास्तावका युधि निर्जिताः । रजस्वला भृशोहिना वीक्ष-
 माणा दिशो दृश ॥ २ ॥ अवहारं ततः कृत्वा भारद्वाजस्य सम्मते ।
 लब्धलक्षैः परैर्हीना भृशवहसिता रणे ॥ ३ ॥ श्लाघमानेषु
 भूतेषु फाल्गुनस्यामितान् गुणान् । केशवस्य च सौहार्दं कौर्त्तर-
 मानेऽर्जुनं प्रति ॥ ४ ॥ अभिग्रस्ता इवाभूवन् ध्यानमूकत्वमास्थिताः ।
 ततः प्रमातसमये द्रोणं दुर्योधनोऽब्रवीत् ॥ ५ ॥ प्रणयादभि-
 मानाच्च हिषदृढ्या च दुर्मनाः । शृण्वतां सर्वयोधानां संरक्ष्यो
 वाक्यकोविद् ॥ ६ ॥ नूनं वयं वध्यपक्षा भवतो द्विजसत्तम ।
 तथाहि नाग्रहीः प्राप्तं समीपेऽय युधिष्ठिरम् ॥ ७ ॥ इच्छतस्ते
 न सुवेगत चक्षुःप्राप्तो रणे रिपुः । जिहृक्षतो रक्ष्यमाणः सामरै-
 रपि पाण्डवैः ॥ ८ ॥ वरं दत्त्वा मम प्रीतः पश्चाद्विकृतवानसि ।
 आशामङ्गं न कुर्वन्ति भक्तस्यार्थ्याः कथञ्चन ॥ ९ ॥ ततोऽङ्गीत-
 स्तथोक्तः सन् भारद्वाजोऽब्रवीन्नृपम् । नार्हसे मां तथा ज्ञातुं
 घटमानं तव प्रिये ॥ १० ॥ ससुरासुरगन्धर्वाः सयक्षोरगराक्षसाः ।
 नालं लोका रणे जेतुं पाल्यमानं किरीटिना ॥ ११ ॥ विश्व-
 सृष्टं यत्र गीविन्दः पृतनानीस्तथार्जुनः । तत्र कस्य वलं क्रामे-
 दन्यत्र त्रयस्वकात् प्रभो ॥ १२ ॥ सत्यं तात ब्रवीम्यद्य नैतज्जा-
 लन्यथा भवेत् । अथैषां प्रवरं वीरं पातयिष्ये महारथम् ॥ १३ ॥
 तच्च व्यूहं विधास्यामि योऽभेद्यस्त्रिदशैरपि । योगीन केनचि-
 द्राजन्नर्जुनस्त्वपनीयताम् ॥ १४ ॥ न ह्यज्ञातमसाध्यं वा तस्य
 सङ्घोऽस्ति किञ्चन । तेन ह्युवाच सकलं सर्वं ज्ञानमितस्ततः
 ॥ १५ ॥ द्रोणेन व्याहृते क्षेवं संशप्तकगणाः पुनः । आह्वयन्तो-
 ऽर्जुनं सङ्घो दक्षिणामभितो दिशम् ॥ १६ ॥ ततोऽर्जुनस्याथ

परैः सार्धं समभवद्गणः । तादृशो यादृशो नान्यः श्रुतो दृष्टोऽपि
वा क्वचित् ॥ १७ ॥ तत्र द्रोणेन विहितो व्यूहो राजन्मशोभत ।
चरन् मध्यन्दिने सूर्यः प्रतपन्निव दुर्दृशः ॥ १८ ॥ तच्चाभिमन्यु-
र्वचनात् पितुर्ज्येष्ठस्य भारत । विभेदं दुर्भिदं सङ्ग्रहे चक्रव्यूह-
मनेकधा ॥ १९ ॥ स कृत्वा दुष्करं कर्म हत्वा वीरान् सहस्रशः ।
षट्सु वीरेषु संसक्तो दौःशासनिवशङ्गतः ॥ २० ॥ सौमद्रः
पृथिवीपाल जहौ प्राणान् परन्तप । वयं परमसंहृष्टाः पाण्डवाः
शोककर्षिताः । सौमद्रे राजन्मवहारमकुर्महि ॥ २१ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । पुत्रं पुरुषसिंहस्य सञ्जयाप्राप्तयौवनम् ।
रणे विनिहतं श्रुत्वा भृशं मे दीर्यते मनः ॥ २२ ॥ दास्यः
क्षत्रधर्मोऽयं विहितो धर्मकटौभिः । यन्न राज्येप्सवः भूरा
वाले शस्त्रमपातयन् ॥ २३ ॥ बालमत्यन्तसुखिनं विचरन्तमभीत-
वत् । कृतास्त्रा बहवो जघ्नर्ब्रूहि गावत्पाणे कथम् ॥ २४ ॥
विभित्तुना यथानीकं सौमद्रेणामितौजसा । विक्रीडितं यथा
सङ्ग्रहे तन्ममाचक्षु सञ्जय ॥ २५ ॥

सञ्जय उवाच । यन्मां पृच्छसि राजेन्द्र सौमद्रस्य निपा-
तनम् । तत्ते कात् स्त्रेण वक्ष्यामि शृणु राजन् समाहितः
॥ २६ ॥ विक्रीडितं कुमारेण यथानीकं विभित्तता । आरु-
ग्नाश्च यथा वीरा दुरावारा जविष्णवः ॥ २७ ॥ दावान्प्रभि-
परीतानां भूरिशुल्मल्लणद्रुमे । वनौकसामिवारण्ये त्वदीयाना-
सभूङ्गयम् ॥ २८ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि चक्रव्यूहनिर्माण-
परामर्शं त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

सञ्जय उवाच । समरेऽत्युग्रकर्माणः कर्माभिव्यञ्जितश्रमाः ।
 सकृष्णाः पाण्डवाः पञ्च देवैरपि दुरासदाः ॥ १ ॥ सत्त्वकर्मा-
 न्वयैर्बुद्ध्या कीर्त्तर्ता च यशसा श्रिया । नैव भूतो न भविता नैव
 तुल्यगुणः पुमान् ॥ २ ॥ सत्यधर्मो रतो दान्तो विप्रपूजादिभि-
 र्गुणैः । सदैव त्रिदिवं प्राप्तो राजा किल युधिष्ठिरः ॥ ३ ॥
 युगान्ते चान्तको राजन् जामदग्न्यश्च वीर्यवान् । रथस्थो भीम-
 सेनश्च कथ्यन्ते सट्टयास्तथः ॥ ४ ॥ प्रतिज्ञाकर्मदक्षस्य रणे
 गाण्डीवधन्वनः । उपमां नाधिगच्छामि पार्थस्य सट्टयोऽं चितौ
 ॥ ५ ॥ गुरुवात्सल्यमत्यन्तं नैभृत्यं विनयो दमः । नकुलेऽप्रति-
 रूपश्च शौर्यश्च नियतानि षट् ॥ ६ ॥ श्रुतगाम्भीर्यमाधुर्यंसत्त्व-
 रूपपराक्रमैः । सट्टयो देवयोर्वीरः सहदेवः किलाश्विनोः ॥ ७ ॥
 ये च कृष्णो गुणाः स्फीताः पाण्डवेषु च ये गुणाः । अभिमन्यौ
 किलैकस्था दृश्यन्ते गुणसञ्चयाः ॥ ८ ॥ युधिष्ठिरस्य धैर्येण
 कृष्णस्य चरितेन च । कर्मभिर्भीमसेतस्य सट्टयोभीमकर्मणः ॥ ९ ॥
 धनञ्जयस्य रूपेण विक्रमेण श्रुतेन च । विनयात् सहदेवस्य
 सट्टयो नकुलस्य च ॥ १० ॥

धृतराष्ट्र उवाच । अभिमन्युमहं सूत सौमद्रमपराजितम् ।
 श्रोतुमिच्छामि कात् स्त्रेण कथमायोधने हतः ॥ ११ ॥

सञ्जय उवाच : स्थिरो भव महाराज शोकं धारह दुर्बिरम् ।
 महान्तं बन्धनाग्रन्ते कथयिष्यामि तच्छृणु ॥ १२ ॥ चक्रव्यूहो
 महाराज ह्याचार्येणाभिकल्पितः । तत्र शक्रोपमाः सर्वे राजानो
 विनिवेशिताः ॥ १३ ॥ हारस्थानेषु निन्यस्ताः कुमारः सूर्य-
 वर्चसः । सङ्घातो राजपुत्राणां सर्वेषामभवत्तदा ॥ १४ ॥ कृताभि-
 समयाः सर्वे सवर्णविकृतध्वजाः । रक्ताम्बरधराः सर्वे सर्वे रक्त-
 विभूषणाः ॥ १५ ॥ सर्वे रक्तपताकाश्च सर्वे वै हेममालिनः ।
 चन्दनागुरुहिम्नाङ्गाः स्रग्विनः सूक्ष्मवाससः ॥ १६ ॥ सहिताः

यथैधावन्त काष्ठीं प्रति युयुत्सवः । तेषां दशसहस्राणि वभूवु-
र्दृढधन्विनाम् ॥ १३ ॥ पौत्रं तव पुरस्कृत्य लक्ष्मणं प्रियदर्श-
नम् । अन्योऽन्यसमदुःखास्ते अन्योऽन्यसमसाहसाः ॥ १७ ॥
अन्योऽन्यस्पर्द्धमानाश्च अन्योऽन्यस्य हिते रताः । दुर्योधनस्तु
राजेन्द्र सैन्यमध्ये व्यवस्थितः ॥ १८ ॥ कर्षादुःशासनः परैर्वतो
राजा महारथैः । दैवराजोपमः श्रीमान् श्वेतच्छत्राभिसंवृतः
॥ १९ ॥ चामरव्यजनक्षेपैरुदयन्निव भास्करः । प्रसुखे तस्य
सैन्यस्य द्रोणोऽवस्थितनायकः ॥ २० ॥ सिन्धुराजस्तथातिष्ठत्
श्रीमान्नेरुरिवाचलः । सिन्धुराजस्य पार्श्वस्था ह्यश्वत्थामपुरो-
गमाः ॥ २१ ॥ सुतास्तव महाराज त्रिंशत्त्रिंशसन्निभाः । गान्धार-
राजः कितवः शल्यो भूरिथवास्तथा ॥ २२ ॥ पार्श्वं त. सिन्धु-
राजस्य व्यराजन्त महारथाः । ततः प्रवव्रते युद्धं तुमुलं लोम-
हर्षणम् । तावकानां परेप्राञ्च सृज्य कृत्वा निवर्त्तनम् ॥ २३ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युदधपर्वणि चक्रव्यूहनिर्माणे
चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

सञ्जय उवाच । तदनीकमनाधृष्टं भारहाजेन पालितम् ।
पार्थाः समभ्यवर्त्तन्त भीमसेनपुरोगमाः ॥ १ ॥ सात्यकिश्चेकि-
तानश्च धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः । कुन्तिभोजश्च विक्रान्तो दुपद्मश्च महा-
रथः ॥ २ ॥ आर्जुनिः क्षत्रधर्मा च वृहत्क्षत्रश्च वीर्यवान् ।
चेदिपो धृष्टकेतुश्च माद्रीपुत्रौ षटोत्तचः ॥ ३ ॥ युधानन्युश्च
विक्रान्तः मिखण्डी चादराजितः । उत्तनोजाश्च दुर्धर्षौ विराटश्च
महारथः ॥ ४ ॥ द्रौपदेयाश्च संरञ्धाः शैशुपालश्च वीर्यवान् ।
कैकयाश्च महावीर्या सृञ्जयाश्च सहस्रयः ॥ ५ ॥ एते चान्ये च

सगणाः कृतास्त्रा युद्धदुर्मदाः । समभ्यधावन् सहसा भारहार्कं
युयुत्सवः ॥ ६ ॥ समीपे वर्तमानांस्तान् भारहाजोऽपि वीर्यवान् ।
अस्त्रान्तः शरीरेण महता समवारयत् ॥ ७ ॥ महौघः सलिल-
स्येव गिरिमासाद्य दुर्मिदम् । द्रोणं तेनाभ्यवर्तन्त वेत्तामिव
जलाशयाः ॥ ८ ॥ पीड्यमानाः शरैराजन् द्रोणचापविनिःसृतैः ।
न शक्नुः प्रमुखे स्थातुं भारहाजस्य पाण्डवाः ॥ ९ ॥ तदद्भुत-
मपश्याम द्रोणस्य भुजयोर्वलम् । यदेनं नाभ्यवर्तन्त पाञ्चालाः
सृञ्जयैः सह ॥ १० ॥ तमायान्तमभिक्रुजं द्रोणं दृष्ट्वा युधिष्ठिरः ।
बद्धधा चिन्तयामास द्रोणस्य प्रतिवारणम् ॥ ११ ॥ अशक्यन्तु
तमन्येन द्रोणं मत्वा युधिष्ठिरः । अविस्मयं गुरुं भारं सौमद्रे
समवाहजत् ॥ १२ ॥ वासुदेवादनवरं फाल्गुनाच्चाभितौजसम् ।
अब्रवीत् परवौरक्षमभिमन्युमिदं वचः ॥ १३ ॥ एतन् नो नार्जुनो
गर्हयथा तात तथा कुरु । चक्रव्यूहस्य न वयं विद्वन् भेदं कथ-
ञ्चन ॥ १४ ॥ त्वं वाजुनो वा कृष्णो वा भिन्यात् प्रद्युम्न एव
वा । चक्रव्यूहं महाबाहो पञ्चमो नोपपद्यते ॥ १५ ॥ अभि-
मन्यो वरं तात याचतां दातुमर्हसि । पितॄणां मातुलानाञ्च
सैन्यानां चैव सर्वशः ॥ १६ ॥ धनञ्जयो हि नस्तात गर्हयेदित्य
संयुगात् । क्षिप्रमस्त्रं समादाय द्रोणानीकं विधातवः ॥ १७ ॥

अभिमन्युस्त्वाच । द्रोणस्य दृढमत्युग्रमनीकप्रवरं युधि ।
पितॄणां जयमाकाङ्क्षन्तवगाहेऽविलम्बितम् ॥ १८ ॥ उपदिष्टो हि
मैः पित्रा योगोऽनीकविधातने । नोत्सहे तु विनिगन्तुमहं कस्या-
श्चिदापहि ॥ १९ ॥

युधिष्ठिर उवाच । भिन्यनीकं युधां श्रेष्ठ दारं सञ्जनयस्व
नः । वयं त्वानुगमिष्यामो येन त्वं तात वास्यसि ॥ २० ॥ धन-
ञ्जयसमं युद्धे त्वां वयं तात संयुते । प्रणिधायानुयास्यामो
रक्षन्तः सर्वतोमुखान् ॥ २१ ॥

भीम उवाच । अहं त्वानुगमिष्यामि वृष्टदुस्त्रोऽथ सात्यकिः ।
पाञ्चाखाः कैकया मत्स्यशस्तया सर्वे प्रभद्रकाः ॥ २२ ॥ सकृद्धिन्नं
क्षया व्यूहं तत्र तत्र पुनः पुनः । वयं प्रध्वंसयिष्यामो निघ्नमाना
वरान् वरान् ॥ २३ ॥

अभिमन्युस्त्वाच । अहमेतत् प्रवेक्ष्यामि द्रोणानीकं दुरा-
सदम् । पतङ्ग इव संक्रुद्धो ज्वलन्तं जातवेदसम् ॥ २४ ॥ तत्
कर्माद्य करिष्यामि हितं यद्वंशयोर्द्वयोः । मातुलस्य च यत् प्रीतिं
करिष्यामि पितुश्च मे ॥ २५ ॥ शिशुनैकौन सङ्ग्रामे काव्यमानानि
सङ्गृह्यः । द्रक्ष्यन्ति सर्वभूतानि हिषत् सैन्यानि वै मया ॥ २६ ॥
नाहं पार्थिव जातः स्यां न च जातः सुभद्रया । यदि मे संयुगे
कश्चिज्जीवितान्नाद्य मुच्यते ॥ २७ ॥ यदि नैकरथेनाहं समयं
क्षत्रमण्डलम् । न करोम्यष्टधा युद्धे न भवाम्यर्जुनात्मजः ॥ २८ ॥

युधिष्ठिर उवाच । एवन्ते भाषमाणस्य वलं सौभद्र वर्ध-
ताम् । यस्त्वमुत्सहसे भेतुं द्रोणानीकं दुरासदम् ॥ २९ ॥
रक्षितं पुरुषव्याघ्रैर्महेष्वासैर्महाबलैः । साध्यस्त्रमस्त्वं कल्पैर्वस्त्र-
ज्जगदित्यविक्रमैः ॥ ३० ॥

सञ्जय उवाच । तस्य तद्वचनं श्रुत्वा स यन्तारमचोदयत् ।
सुमित्राश्वान् रणे क्षिप्रं द्रोणानीकाय चोदय ॥ ३१ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि अभिमन्युप्रतिज्ञायां
पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

सञ्जय उवाच । सौभद्रस्तद्वचः श्रुत्वा धर्मराजस्य धीमतः ।
अचोदयत् यन्तारं द्रोणानीकाय भारत ॥ १ ॥ तेन सञ्जोद्य-
मानस्तु याहि याहीति सारथिः । प्रत्युवाच ततो राजन्ममि-

मन्युमिदं वचः ॥ २ ॥ अतिभारोऽयमायुष्मन्नाहित स्वर्ग पाण्डवैः ।
 सम्प्रधार्य क्षमं बुद्ध्या ततस्त्वं योद्धुमर्हसि ॥ ३ ॥ आचार्यो हि
 कृती द्रोणः परमास्त्रे कृतश्रमः । अत्यन्तसुखसंवृद्धस्त्वद्यात्यन्त-
 विभारदः ॥ ४ ॥ ततोऽभिमन्युः प्रहसन् सारथिं वाक्यमब्रवीत् ।
 सारथे कोन्वयं द्रोणः समगं क्षत्रमेव वा ॥ ५ ॥ ऐरावतगतं शक्रं
 सहामरगणैरहम् । योधयेयं रणमुखे न मे क्षत्रेऽद्य विस्मयः
 ॥ ६ ॥ न ममैतद्विषत्सैन्यं कलामर्हति षोडशीम् । अपि
 विश्वजितं विष्णुं मातुलं प्राप्य सूतज ॥ ७ ॥ पितरं चार्जुनं युद्धे
 न भीर्मामनुयास्यति । ततोऽभिमन्युस्तां वाचं कदर्थीकृत्य सारथेः
 ॥ ८ ॥ याहीत्येवाब्रवीदेनं द्रोणानीकाय माचिरम् । ततः
 सञ्चोदयामास हयानस्य त्रिहायणान् ॥ ९ ॥ नातिहृष्टमनाः
 सूतो हेममाण्डपरिच्छदान् । ते प्रेषिताः सुमित्रेण द्रोणानीकाय
 वाजिनः ॥ १० ॥ द्रोणमभ्यद्रवन् राजन् महावेगपराक्रमाः । तमु-
 द्दीक्ष्य तथाद्यान्तं सर्वं द्रोणपुरोगमाः । अभ्यवर्तन्त कौरव्याः
 पाण्डवाश्च तमन्वयुः ॥ ११ ॥ सकर्षिंकारप्रवरोच्छ्रितध्वजः सुवर्म-
 वमार्जुनिरर्जुनावरः । युयुत्सवा द्रोणमुखानभीतवत् समा-
 सद्दत् सिंहशिष्युर्यथा द्विपान् ॥ १२ ॥ ते विशन्तं मुदा युक्ताः
 सम्पहारं प्रचक्रिरे । आसीत् गाङ्ग इवावर्त्तो मुहूर्त्तमुदधाविव
 ॥ १३ ॥ शूराणां युध्यमानानां निघ्नतामितरेतरम् । सङ्क्राम-
 स्तुमुलो राजन् प्रावर्त्तत मुदारुणः ॥ १४ ॥ प्रवर्त्तमाने सङ्क्रामे
 तस्मिन्नतिभवद्भरे । द्रोणस्य मिषतो व्यूहं भित्त्वा प्राविशदार्जुनिः
 ॥ १५ ॥ तं प्रविष्टं विनिघ्नन्तं शत्रुमध्ये महाबलम् । हन्यश्च-
 रयपत्तयोवाः परिवव्रुर्मुदान्विताः ॥ १६ ॥ नानावादिवनिर्घोषैः
 क्षोडितास्फोटगर्जितैः । हृद्धारैः सिंहनादैश्च तिष्ठ तिष्ठेति
 निःस्वनैः ॥ १७ ॥ घोरैर्हलहलाशब्दैर्मागास्तिष्ठेहि मामिति ।
 असावहममुन्नेति प्रवदन्ति मुहूर्त्तमुहूर्त्तः ॥ १८ ॥ वृंहितैः शिञ्चितै-

ह्रीमैः खुरनेमिस्रनैरपि । सन्नादयन्तो वसुधामभिदुदुवुराज-
 निम् ॥ १९ ॥ तेषामापततां वीरः शीघ्रं पूर्वमथो दृढम् ।
 क्षिप्रास्त्रो न्यवधीड्धातुन् मर्मज्ञो मर्मभेदिभिः ॥ २० ॥ ते हन्य-
 माना विवशा नानालिङ्गैः श्रितैः शरैः । अभिपेतुस्तमेवाजौ
 शलभा इव पावकम् ॥ २१ ॥ ततस्तेषां शरीरैश्च शरीरावयवैश्च
 सः । सन्तस्तार तदा भूमिं कुशैर्वेदीमिवाधरे ॥ २२ ॥ बद्ध-
 गोधाङ्गुलिवाणान् सशरासनसायकान् । सासिचर्माङ्गुशामीषून्
 सतोमरपरश्वधान् ॥ २३ ॥ सगदायोगुडप्रासान् सष्टिंतोमर-
 पट्टिमान् । सभिन्दिपालपरिधान् सशक्तिशरकम्पनान् ॥ २४ ॥
 सप्रतोदमहाशङ्खान् सकुन्तान् सकचग्रहान् । समुद्गरक्षेपणीयान्
 सपाशपरिघोपलान् ॥ २५ ॥ सकेयूराङ्गदान् वाहून् हृद्यगन्धा-
 नुलिपनान् । स चिच्छेदार्जुनिस्तस्मै लक्ष्मीयानां सहस्रशः ॥ २६ ॥
 तै स्फुरद्भिर्महाराज शुशुभे भूः सलोहितैः । पञ्चास्यैः पन्नगै-
 श्चिन्नैर्गर्गुडेनेव मारिष ॥ २७ ॥ सुनासाननकेशान्तैरव्रणैश्चारु-
 कुण्डलैः । सन्दष्टौष्ठपुटैः क्रोधात् चरद्भिः शोणितं वज्र ॥ २८ ॥
 चारुस्रग्मुकुटोष्णीषैर्मणिरत्नविराजितैः । विनालनलिनाकारै-
 र्हिवाकरशशिप्रभैः ॥ २९ ॥ हितप्रियंवदैः काले वज्रभिः पुण्य-
 गन्धिभिः । दिव्यच्छिरोभिः पृथिवीमवतस्तार फाल्गुनिः ॥ ३० ॥
 गन्धर्वनगराकारान् विविधान् कल्पितान् रथान् । ईषासुखान्
 चित्रवेणून् न्यस्तदण्डकवन्धुरान् ॥ ३१ ॥ विजङ्गाङ्घ्रिवरांस्तत्र
 विनासादशनादपि । विचक्रौपस्तरपस्थान् भृगोपकरणानपि
 ॥ ३२ ॥ प्रपातिनोपस्तरणान् हतयोधान् सहस्रशः । शरै-
 र्विशकलीकुर्वन् दिक्षु सर्वासु भारत ॥ ३३ ॥ पुनर्दिपान् हिपा-
 रोहान् वैजयन्त्यङ्गुशध्वजान् । तूर्णवर्माण्यथो कक्षान् ग्रैवेया-
 ण्यश्च कम्बलान् ॥ ३४ ॥ घण्टाः शुण्डान् विषाणाग्रान् गज-
 मालापदासुगान् । शरैर्नि शितधाराग्रैः शालवाणानघातयत् ॥ ३५ ॥

वानायुजान् पार्वतीयान् काम्बोजानथ वालिकान् । स्थिरबाल-
 धिकर्षाच्चान् जवनान् साधुवाहिनः ॥ ३६ ॥ आरुढान् शिचितै-
 र्योवैः शक्त्यष्टिप्राप्तयोधिभिः । विध्वस्तचारुमुकुटान् विप्रविह-
 प्रकीर्षकान् ॥ ३७ ॥ निरस्तजिह्वानयनान् निष्कीर्णान्त्रयकुट्ट-
 युतान् । हतारोहान् भिन्नघण्टान् क्रव्यादगणमोदनान् ॥ ३८ ॥
 निकृन्तचर्मकवचान् शकृन्मूलासृगापुतान् । निपातयन्नागगणां-
 स्तावकान् स व्यरोचत ॥ ३९ ॥ एको विष्णुरिवाचिन्त्यः कृत्वा
 प्राक्कर्म्म दुष्करम् । तथा विमथितं तेन अङ्गं तत्र बलं महत्
 ॥ ४० ॥ यथासुरबलं घोरं तत्रस्वकेनामितौजसा । कृत्वा कर्म
 रम्भेऽसह्यं परैरार्जुनिराहवे ॥ ४१ ॥ अभिनत् स पदात्तग्रीवान्
 त्वदीयानेव सर्वशः । एवमेकेन तां सेनां सौमद्रेण शितैः शरैः
 ॥ ४२ ॥ भृशं विप्रहतां दृष्ट्वा स्कन्देनेवासुरीं चमूम् । त्वदीया-
 स्तव पुत्राय वीक्षमाणा दिशो दश ॥ ४३ ॥ संशुष्कास्याश्वल-
 न्नेत्राः प्रस्विन्ना लोमहर्षणाः । पलायनकृतोत्साहा निरुत्साहा
 हिषज्जयै ॥ ४४ ॥ गोतनामभिरन्योऽन्यैः क्रन्दन्तो जीवितैः प्रियः ।
 हतान् पुत्रान् पितॄन् भ्रातॄन् बन्धून् सम्बन्धिनस्तथा । प्राति-
 ष्ठन्त समुत्सृज्य त्वरयन्तो हयहिपान् ॥ ४५ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि अभिमन्युपराक्रमे
 षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

सञ्जय उवाच । तां प्रभङ्गां चमूः दृष्ट्वा सौमद्रेणामितौ
 जसा । दुर्योधनो भृशं क्रुद्धः स्वयं सौमद्रमन्त्रयात् ॥ १ ॥ ततः
 राजानमावृत्तं सौमद्रं प्रति संयुगी । दृष्ट्वा द्रोणोऽब्रवीद्योधा-
 मर्याप्तुवनराधिपान् ॥ २ ॥ पुरोऽभिमन्युर्लक्षं नः पश्यन्तं हनि-

वीर्यवान् । तमाद्रवत मामैष्ट क्षिप्रं रक्षत कौरवम् ॥ ३ ॥ ततः
 कृतञ्चा वलिनः सुहृदो जितकाशिनः । वास्यमाना भयाहीरं
 परिवब्रुस्तवात्मजम् ॥ ४ ॥ द्रोणो द्रौणिः कृपः कर्षः कृतवर्मा
 च सौवलः । वृहदलो मद्राजो भूरिभूरिश्रवाः शलः ॥ ५ ॥
 पौरवो वृषसेनश्च विष्टजन्तः शिताच्छरान् । सौभद्रं शरवर्षेण
 महता समवारयत् ॥ ६ ॥ सम्मोहयित्वा तमथो दुर्योधनममो-
 चयत् । आस्याद्वासमिवाक्षिप्तं ममृषि नार्जुनात्मजः ॥ ७ ॥
 तान् शरौषेण महता साश्वस्तृतात्महारयान् । विमुखीकृत्य
 सौभद्रः सिंहेनादमयानदत् ॥ ८ ॥ तस्य नादं ततः श्रुत्वा सिंह-
 स्येवामिषैषिणः । नामृषन्त सुसंरक्ष्याः पुनर्द्रोणमुखा रथाः
 ॥ ९ ॥ त एनं कोष्ठक्रीकृत्य रथवंशेन मारिष । व्यसृजन्निषु-
 जालानि नानालिङ्गानि सङ्क्षयः ॥ १० ॥ तान्यन्तरौक्षे विच्छेद
 प्रौवस्तव श्रितैः शरैः । तथैव प्रतिविव्याध तदङ्गुतमिवाभवत्
 ॥ ११ ॥ ततस्ते कोपितास्तेन शरैराशीविषोपमैः । परिवब्रु-
 जिष्ठांसन्तः सौभद्रमपलायिनम् ॥ १२ ॥ समुद्रमिव पर्येस्तां
 लदीयं तं बलार्णवम् । दधारैर्कोऽर्जुनिर्वाणं वलेव भरतर्षभ
 ॥ १३ ॥ शूराणां युध्यमानानां निघ्नतामितरेतरम् । अभिमन्योः
 परेषाञ्च नासीत् कश्चित् पराङ्मुखः ॥ १४ ॥ तस्मिंस्तु घोर-
 सङ्ग्रामे वर्तमाने भयङ्करे । दुःसहो नवभिर्वाणैरभिमन्युमवि-
 ध्यत ॥ १५ ॥ दुःशासनो हादशभिः कृपः शारदतस्त्रिभिः ।
 द्रोणस्तु सप्तदशभिः शरैराशीविषोपमैः ॥ १६ ॥ विविंशतिश्च
 सप्तत्या कृतवर्मा च सप्तभिः । वृहदलस्तथाष्टाभिरश्वत्थामा च
 सप्तभिः ॥ १७ ॥ भूरिश्रवास्त्रिभिर्वाणैर्मद्रजः षड्भिराशुगैः ।
 हाभ्यां शराभ्यां शकुनिस्त्रिभिर्दुर्योधनो नृप ॥ १८ ॥ स तु तान्
 प्रतिविव्याध त्रिभिस्त्रिभिरजिह्वगैः । नृत्यन्निव महाराज चाप-
 हस्तः प्रतापवान् ॥ १९ ॥ ततोऽभिमन्यु संक्रुद्धस्त्रास्यमानस्तवा-

त्वजैः । विदर्शयन् वै सुमहच्छिन्नाभ्यासकृतम्वलम् ॥ २० ॥
 गरुडानिलरंक्षोभिर्यन्तुर्वाक्यकरैर्हयैः । दान्तेरश्वकदायादं त्वर-
 माणमवारयत् ॥ २१ ॥ स्थित्वा तस्याग्रतः शीमानश्वकस्य सुतो
 बली । विव्याध दशभिर्वाणैस्तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ २२ ॥
 तस्याभिमन्युर्दशभिर्वाणैः सूतं हयान् ध्वजान् । बाहू धनुः
 शिरयोर्व्यान्मयमानो न्यपातयत् ॥ २३ ॥ ततस्तस्मिन् हते वीरे
 सौमद्रेणाश्वकेश्वरे । सञ्चाल वलं सर्वं पलायनपरायणम्
 ॥ २४ ॥ ततः कर्णः कृपो द्रोणो द्रौणिर्गन्धारराट् शलः । शल्यो
 भूरिश्रवाः क्राथः सौमदत्तो विविंशतिः ॥ २५ ॥ वृषसेनः सुषे-
 णश्च कुण्डभेदी प्रतर्दनः । वृन्दारको ललित्यश्च प्रबाहुर्दीर्घलोचनः
 ॥ २६ ॥ दुर्योधनश्च संक्रुद्धः शरवर्षैरवाकिरत् । सोऽतिविद्धो
 महेश्वासरभिमन्युरजिह्वगैः ॥ २७ ॥ शरमादत्त कर्णाय वर्म-
 कायावभेदिनम् । तस्य भित्त्वा तनुघ्राणं दिहं निर्भय चाशुगः
 ॥ २८ ॥ प्राविशद्वरणीं राजन् वल्मीकमिव पन्नगः । स तेनाति-
 प्रहारेण व्यथितो विह्वलन्निव ॥ २९ ॥ सञ्चाल रणे कर्णः
 क्षितिकम्पे यथाचलः । तथान्यैर्निष्प्रितैर्वाणैः सुषेणं दीर्घलोच-
 नम् ॥ ३० ॥ कुण्डभेदिञ्च संक्रुद्धस्त्रिभिस्त्रीमवधीदली । कर्ण-
 स्तन्मञ्चविंशत्या नाराचानां समर्पयत् ॥ ३१ ॥ अश्वत्थामा च
 विंशत्या कृतवर्मा च सप्तभिः । स शराचितसर्वाङ्गः क्रुद्धः अक्रा-
 त्तजात्तजः ॥ ३२ ॥ विचरन् दृष्ट्वा सैन्यैः पाशहस्त इवान्तकः ।
 शल्यञ्च शरवर्षेण समीपस्थमवाकिरत् ॥ ३३ ॥ उदक्रोशन्महा-
 बाहुस्तत्र सैन्यानि भीषयन् । ततः स विद्धोऽस्त्रविदा ममंभिर्द्भि-
 रजिह्वगैः ॥ ३४ ॥ शल्यो राजन् रथोपस्थे निषसाद मुनोह च ।
 तं हि दृष्ट्वा तथा विद्धं सौमद्रेण यशस्विना ॥ ३५ ॥ सम्प्राद्व-
 चसूः सर्वा भारद्वाजस्य पश्यतः । तं प्रेक्षन्तं महाबाहुं रुक्मपुङ्गवौ
 समावृतम् । तद्दीयाः प्रपन्नायन्ते मृगाः सिंहादिता इव ॥ ३६ ॥

स तु रणयशसाभिपूज्यमानः पितृसुरचारणसिद्धसङ्घैः । अवि-
तलविगतेषु भूतसङ्घैरभिवभौ हृतभुग्यथाज्यसितः ॥ ३७ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि अभिमन्युपराक्रमे
सप्तविंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । तथा प्रमथमानं तं महेष्वासानजिह्वागैः ।
आर्जुनिं मामकाः सङ्घे के लेनं समवारयन् ॥ १ ॥
सञ्जय उवाच । शृणु राजन् कुमारस्य रणे विक्रीडितं
महत । विभिक्षतो रथानीकं भारद्वाजेन रक्षितम् ॥ २ ॥ मद्रैश्च
सादितं दृष्ट्वा सौमद्रेणाशुगैरणे । शल्यादवरजः क्रुद्धः किरन्
वाणान् समभ्ययात् ॥ ३ ॥ तस्यार्जुनिः शिरोग्रीवं पाणिपादं
चतुर्हयान् । कृतं ध्वजं नियन्तारं त्रिवेणुं कल्पमेव च ॥ ४ ॥
चक्रं युगीषातूणीरानुपाकर्षञ्च सायकैः । यताकां चक्रगोप्तारौ
सर्वोपकरणानि च ॥ ५ ॥ लघुहस्तः प्रचिक्षेद दृष्ट्वा तं न
कथन । स पपात क्षितौ क्षीणः प्रविद्धाभरणाम्बरः ॥ ६ ॥
वायुनेव महाशैलः सन्मग्नोऽमिततेजसा । अनुगाश्चापि विवस्ताः
प्राद्ववन् सर्वतो दिशः ॥ ७ ॥ आर्जुनेः कर्म तद्दृष्ट्वा सम्पसेदुः
समन्ततः । नाहेन सर्वभूतानि साधु साध्विति भारत ॥ ८ ॥
शल्यभ्रातर्यथारुणे बहुशस्तस्य सैनिकाः । कुलाधिवासनामानि
आवयन्तोऽर्जुनात्मजम् ॥ ९ ॥ अभ्यधावन्त संक्रुद्धा विविधायुध-
पाणयः । रथैरश्वैर्गजैश्चान्ये यद्विश्वान्ये बलीकृताः ॥ १० ॥
वाणशब्देन महता रथनेमिसूनेन च । हृद्भारैः क्षुब्धितोत्क्रुष्टैः
सिंहनादैश्च गर्जितैः ॥ ११ ॥ ज्यातलप्रस्वनैरन्यैर्गर्जन्तोऽर्जुन-
नन्दनम् । ब्रुवन्तश्च न नो जीवन्मोक्षसे जीवितादपि ॥ १२ ॥

तांस्तथाब्रुवतो दृष्ट्वा सौमद्रः प्रहसन्निव । यो यस्य प्राहरत् पूर्वं
तं तं विव्याध पविभिः ॥ १३ ॥ सन्दर्शयिष्यन्स्त्राणि विचित्राणि
लघूनि च । आजुनिः समरे शूरो यदुपूर्वमयुध्यत ॥ १४ ॥
वासुदेवादुपात्तं यदस्त्वं यच्च धनञ्जयात् । अदर्शयत तत् कार्पाः
कृष्णाभ्यामविशेषवत् ॥ १५ ॥ दूरमस्य गुरुं भारं साध्वजश्च
पुनः पुनः । सन्दर्शयिष्यन् जञ्जेपून् निर्विशेषमदृश्यत ॥ १६ ॥ चाप-
मण्डलमेवास्य विस्फुरद्दिक्षु दृश्यत । सुदीप्तस्य शरत्काले सवितु-
र्मण्डलं यथा ॥ १७ ॥ ज्याशब्दः शुश्रुवे तस्य तलशब्दश्च भारत ।
महाशनिमुचः काले पयोदस्येव निखनः ॥ १८ ॥ ह्रीमानमर्षी
सौमद्रो मानकृत् प्रियदर्शनः । सस्मिमानविषुर्वीरानिष्वस्त्रैश्चाप्य-
युध्यत ॥ १९ ॥ यदुभूत्वा महाराज दारुणः सनपद्यत । वर्षा-
भ्यतीतो भगवान् शरद्दीव दिवाकरः ॥ २० ॥ शरांन् विचित्रान्
बहुशो कृष्णपुङ्गवान् शिलाशितान् । मुनोच शतशः क्रुद्धो गभस्ती
निव भास्करः ॥ २१ ॥ क्षुरप्रैर्वत्सदन्तैश्च विपाटैश्च महायथाः ।
नाराचैरद्वैचन्द्राभैर्भलै रञ्जालकैरपि ॥ २२ ॥ अवाकिरद्रथानीकं
भारहाजस्य पश्यतः । ततस्तत्तैन्यमभवद्विमुखं शरपीडितम् ॥ २३ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि अभिमन्युपराक्रमे
अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । हैध्रीभवति मे चित्तं क्रिया तुष्टा च
सञ्जय । मम पुत्रस्य यत्तैन्यं सौमद्रः समवारयत् ॥ १ ॥ विस्तरे-
णैव मे शंस सर्वज्ञावल्गाणे पुनः । विक्रीडितं कुमारस्य स्कन्द-
स्येवासुरैः सह ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच । हन्त ते सम्प्रवक्ष्यामि विमर्द्दमतिदारुणम् ।

एकस्य च बहूनाञ्च यथासीत्सुखो रणः ॥ ३ ॥ अभिमन्युः
 कृतोत्साहः कृतोत्साहानरिन्दमान् । रथस्थो रथिनः सर्वांस्ताव-
 कानभ्यवर्षयत् ॥ ४ ॥ द्रोणं कर्षं कृपं शल्यं द्रौणिं भोजं द्रुह-
 हलम् । दुर्योधनं सौमदत्तिं शकुनिञ्च महाबलम् ॥ ५ ॥ नाना-
 नृपान्नृपसुतान् सैन्यानि विविधानि च । अलातचक्रवत् सर्वान्
 त्वरमाणः समर्पयत् ॥ ६ ॥ निघ्नन्नमित्रान् सौभद्रः परमास्त्रैः
 प्रतापवान् । अदर्शयत् तेजस्वी दिव्यु सर्वासु भारत ॥ ७ ॥
 तद्दृष्ट्वा चरितं तस्य सौभद्रस्यामितौजसः । समकम्पन्त सैन्यानि
 त्वदीयानि पुनः पुनः ॥ ८ ॥ अथाब्रवीन्महाप्राज्ञो भारहाजः
 प्रतापवान् । हर्षिणोत्फुल्लनयनः कृपमाभाष्य सत्वरम् ॥ ९ ॥
 घटयन्निव मर्माणि पुत्रस्य तव भारत । अभिमन्युं रणे दृष्ट्वा
 तदा रणविचारदम् ॥ १० ॥ एष पृच्छति सौभद्रः पार्थाना-
 मग्रतो युवा । नन्दयन् सुहृदः सर्वान् राजानञ्च युधिष्ठिरम्
 ॥ ११ ॥ नकुलं सहदेवञ्च भीमसेनञ्च पाण्डवम् । बन्धून् सख्य-
 न्यिनश्चान्यान्मध्यस्थान् सुहृदस्तथा ॥ १२ ॥ नास्य युद्धे समं
 मन्ये कश्चिदन्यं धनुर्वरम् । इच्छन् हन्यादिमां सेनां किमर्थमपि
 नेच्छति ॥ १३ ॥ द्रोणस्य प्रीतिसंयुक्तं श्रुत्वा वाक्यं तवात्मजः ।
 अर्जुनिं प्रति संक्रुद्धो द्रोणं दृष्ट्वा स्मयन्निव ॥ १४ ॥ अथ दुर्यो-
 धनः कर्षमब्रवीद्वाह्निकं नृपम् । दुःशासनं मदराजं तांस्तान्
 चान्यान्महारथान् ॥ १५ ॥ सर्वमूर्धाभिषिक्तानामाचार्यो ब्रह्मा-
 वित्तमः । अर्जुनस्य सुतं मूढो नायं हन्तुमिहेच्छति ॥ १६ ॥
 न ह्यस्य समरे सुचेदन्तकोऽप्याततायिनः । किमङ्ग पुनरेवान्यो
 मर्त्यः सत्यं ब्रवीमि वः ॥ १७ ॥ अर्जुनस्य सुतं लेष शिष्यत्वादभि-
 रक्षति । शिष्याः पुत्राश्च दक्षितास्तदपत्यञ्च धर्मिणम् ॥ १८ ॥
 संरक्ष्यमाणो द्रोणेन मन्यते वीर्यमात्मनः । आत्मसम्भाविनो
 मूढस्ते प्रमथ्यते नाचिरम् ॥ १९ ॥ एवमुक्तास्तु ते राजन् सात्वती-

पुत्रमभ्ययुः । संरक्षास्ते जिघांसन्तो भारद्वाजस्य पश्यत ॥ २० ॥
 दुःशासनस्तु तच्छ्रुत्वा दुर्योधनवचस्तदा । अत्रवीत् कुरुगार्दूलो
 दुर्योधनमिदं वचः ॥ २१ ॥ अहमेनं हनिष्यामि महाराज ब्रवीमि
 ते । मिषतां पाण्डुपुत्राणां पाञ्चालानाञ्च पश्यताम् ॥ २२ ॥
 असिष्याम्यय सौमद्रं यथाराजहर्दिवाकरम् । उत्कृष्य चात्रवी-
 हाक्यं कुरुराजमिदं पुनः ॥ २३ ॥ श्रुत्वा कृष्णौ मया ग्रस्तं
 सौमद्रमतिमानिनौ । गमिष्यतः प्रेतलोकं जीवलोकान्न संभय ॥ २४ ॥
 तौ च श्रुत्वा मृतौ व्यक्तं पाण्डोः क्षीरोद्भवाः सुताः ।
 एकाङ्गा ससुहृद्वर्गाः क्षैव्याद्यास्यन्ति जीवितम् ॥ २५ ॥ तस्मा-
 दक्षिन् हते शत्रौ हताः सर्वेऽहितास्तव । शिवेन ध्याहि मां
 राजन्नेष हन्ति रिपूंस्तव ॥ २६ ॥ एवमुक्त्वा नदन् राजन् पुत्रो-
 दुःशासनस्तव । सौमद्रमभ्ययात् क्रुद्धः शरवर्षैरवाकिरत् ॥ २७ ॥
 तमतिक्रुद्धमायान्तं तव पुत्रमरिन्दम । अभिमन्युः शरैस्तीक्ष्णै-
 षड्विंशत्या समार्पयत् ॥ २८ ॥ दुःशासनस्तु संक्रुद्धः प्रभिन्न-
 इव कुञ्जरः । अयोधयत सौमद्रमभिमन्युञ्च तं रणे ॥ २९ ॥
 तौ मण्डलानि चित्राणि रथाभ्यां सव्यदक्षिणम् । चरमाणाव-
 युध्यतां रथशिञ्जाविशारदौ ॥ ३० ॥ अथ पणवन्दद्गदुन्दुभीनां
 क्रकचमहानकभेरिभर्भराणाम् । निनदमतिभृशं नराः प्रचक्रु-
 र्ज्वणजलोद्भवसिंहनादमिश्रम् ॥ ३१ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि दुःशासनयुद्धे

एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

सञ्जय उवाच । शरविहृतगात्रस्तु प्रत्यमितमवस्थितम्
 अभिमन्युः स्रवन् धीमान् दुःशासनमयात्रवीत् ॥ १ ॥ द्रिष्ट्वा
 पश्यामि सङ्ग्रामे मानिनं दूरमागतम् । निष्ठुरन्यक्तधर्माणमा

क्रोधनपरायणम् ॥ २ ॥ यत् सभायां त्वया राज्ञो धृतराष्ट्रस्य
 शृण्वतः । कोपितः पुरुषैर्वाक्यैर्धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ ३ ॥ बलो-
 न्मत्तेन भीमस्य विह्वलत्वेन भाषितः । अक्षकूटं समाश्रित्य सौव-
 लस्यात्मनो बलम् ॥ ४ ॥ तत्त्वयेदमनुप्राप्तं प्रकोपात् वै महा-
 त्मनाम् । परवित्तापहारस्य क्रोधस्याप्रशमस्य च ॥ ५ ॥ लोभस्य
 ज्ञाननाशस्य द्रोहस्यात्याहितस्य च । पितृणां मम राज्यस्य हरण-
 स्योग्रधन्विनाम् ॥ ६ ॥ सद्यश्चोग्रमधर्मस्य फले प्राप्नुहि दुर्मते ।
 आसितास्त्रय ते वाणैः सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥ ७ ॥ अद्याहमनृण-
 स्तस्य कोपस्य भविता रणे । अमर्षितायाः कृष्णायाः काङ्क्षि-
 तस्य च मे पितुः ॥ ८ ॥ अद्य कौरव्य भीमस्य भवितास्त्रानृणो
 युधि । न हि मे मोक्ष्यसे जीवन् यदि नोत्सृज्यसे रणम् ॥ ९ ॥
 एवमुक्त्वा महाबाहुर्वाणं दुःशासनान्तकम् । सन्दधे परवीरध्नः
 कालान्त्रनिलवर्चसम् ॥ १० ॥ तस्योरस्तूर्खमासाद्य जतुर्दशै-
 विभिय तम् । जगाम सह पुङ्गवेन वल्मीकमिव पन्नगः ॥ ११ ॥
 अथैनं पञ्चविंशत्या पुनरेव समार्पयत् । अरैरसिमस्यैराकर्ण्य-
 समचोदितैः ॥ १२ ॥ स गाढविद्धो व्यथितो रथोपस्थ उपा-
 विशत् । दुःशासनो महाराज कण्ठलं चाविशन्महत् ॥ १३ ॥
 सारथिस्त्वरमाणस्तु दुःशासनमचेतनम् । रणमध्यादपोवाह
 सोमद्रशरपीडितम् ॥ १४ ॥ पाण्डवो द्रौपदेयाश्च विराटश्च समीच्य
 तम् । पाञ्चालाः कैकयास्यैव सिंहनादमथानदन् ॥ १५ ॥ वादि-
 त्वाणि च सर्वाणि नानालिङ्गानि सर्वशः । प्रावाद्यन्त सुसंहृष्टाः
 पाण्डूनां तत्र सैनिकाः ॥ १६ ॥ अपश्यन् स्रयमानास्ते सोमद्रस्य
 विचेष्टितम् । अत्यन्तवैरिणं दृष्टं दृष्ट्वा शत्रुं पराजितम् ॥ १७ ॥
 धर्ममास्तशक्राणामश्विनोः प्रतिमास्तथा । धारयन्तौ ध्वजाग्रेषु
 द्रौपदेया महारथाः ॥ १८ ॥ सात्यकिश्चेकितानश्च धृष्टद्युम्नश्चिख-
 ण्डिनौ । कैकया धृष्टकेतुश्च मत्स्यपाञ्चालसृञ्जयाः ॥ १९ ॥

पाण्डवाश्च मुदा युक्ता युधिष्ठिरपुरोगमाः । अभ्यद्रवन्त त्वरिता
 द्रोणानीकं विभिक्षवः ॥ २० ॥ ततोऽभवत्तहायुद्धं त्वदीयानां परैः
 सह । जयमाकाङ्क्षमाणानां शूराणामनिर्वर्तिनाम् ॥ २१ ॥ तथा
 तु वर्त्तमाने वै सङ्ग्रामेऽतिभयङ्करे । दुर्योधनो महाराज राधेय-
 मिदमब्रवीत् ॥ २२ ॥ पश्य दुःशासनं वीरमभिमन्युवशं गतम् ।
 प्रतपन्तमिवादित्यं निघ्नन्तं शत्रवान् रणे ॥ २३ ॥ अथ चैते
 सुसंरब्धाः सिंहा इव बलीकृताः । सौमद्रमुद्यतास्त्रातुमभ्यधावन्त
 पाण्डवाः ॥ २४ ॥ ततः कर्णः शरैस्तीक्ष्णैरभिमन्युं दुरासदम् ।
 अभ्यवर्षत संक्रुद्धः पुत्रस्य हितकृत्तव ॥ २५ ॥ तस्य चानुचरा-
 स्तीक्ष्णैर्विव्याध परमेषुभिः । अवज्ञापूर्वकं शूरः सौमद्रस्य रणा-
 जिरे ॥ २६ ॥ अभिमन्युस्तु राधेयं त्रिसप्तत्या शिलीमुखैः ।
 अविधत्स्वरितो राजन् द्रोणं प्रेप्सुर्महामनाः ॥ २७ ॥ तं तदा
 नाशकत् कश्चिद्द्रोणाहारयितुं रथी । आरुजन्तं रथश्रेष्ठान् वज्र-
 हस्तात्मजात्मजम् ॥ २८ ॥ ततः कर्णो जयप्रेप्सुर्मानो सर्वधनु-
 र्भृताम् । सौमद्रं शतशोऽविधत्तुत्तमास्त्राणि दर्शयन् ॥ २९ ॥
 सोऽस्त्रैरस्त्रविदां श्रेष्ठे रामशिष्यः प्रतापवान् । समरे शत्रुदुर्दर्शं
 मभिमन्युमपीडयत् ॥ ३० ॥ स तथा पीड्यमानस्तु राधेयेनास्त्र-
 वृष्टिभिः । समरेऽमरसङ्घातः सौमद्रो न व्यशीर्यत ॥ ३१ ॥ ततः
 शिलाश्रितैस्तीक्ष्णैर्भलैरानतपर्वभिः । छित्त्वा धनुंषि शूराणा-
 मार्जनिः कर्णमाद्वयत् ॥ ३२ ॥ धनुर्मण्डलनिर्मुक्तैः शरैराशी-
 विषोपमैः । सच्छत्रध्वजयन्तारं साश्वमाशु क्षयन्निव ॥ ३३ ॥
 कर्णः पञ्चास्य चित्तेषु वाणान् सन्नतपर्वणः । असम्भ्रान्तश्च तान्
 सर्वानगृह्णात् फाल्गुनात्मजः ॥ ३४ ॥ ततो मुहुर्त्तात् कर्णस्य
 वाणेनैकेन वीर्यवान् । सध्वजं कार्मुकं वीरश्छित्त्वा भूमावपात-
 यत् ॥ ३५ ॥ ततः कृच्छ्रगतं कर्णं दृष्ट्वा कर्णादनन्तरः । सौमद्र-
 मभ्यत्रातूषं दृढमायन्य कार्मुकम् ॥ ३६ ॥ तत उज्जुक्रुशुः पार्था

स्तेषां चानुचरा जनाः । वाद्दिवाणि च सञ्जघ्नः सौमद्रश्चापि
तुष्टुवुः ॥ ३७ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्यूवधपर्वणि दुःशासनकर्णपराजये
चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

सञ्जय उवाच । सोऽनुगर्जन् धनुष्याणिर्घ्यां विकर्षन् पुनः
पुनः । तयोर्महात्मनोस्तूष्णं रथान्तरमपातयत् ॥ १ ॥ सोऽविघ्न-
दृशभिर्वाणैरभिमन्युं दुरासदम् । सच्छत्रध्वजयन्तारं साश्व-
माशु स्रयन्निव ॥ २ ॥ पितृपैतामहं कर्म कुर्वाणमतिमानुषम् ।
दृष्ट्वाहितं शरैः कार्ष्णिं तदीया हृषिताभवन् ॥ ३ ॥ तस्याभि-
मन्युरायम्य स्रयन्नेकेन पत्रिणा । शिरः प्रच्यावयामास तद्रथात्
प्रापतद्भुवि ॥ ४ ॥ कर्णिकारमिवाधूतं वातेनापतितं नगात् ।
भ्रातरं निहतं दृष्ट्वा राजन् कर्णो व्यथां ययौ ॥ ५ ॥ विमुखी-
कृत्य जर्णन्तु सौमद्रः कङ्कपत्रिभिः । अन्यानपि महेष्वासान् तूष्ण-
मेवाभिदुदुवे ॥ ६ ॥ ततस्तद्विविधं सैन्यं हस्त्यश्वरथपत्तिमतम् ।
क्रुद्धोऽभिमन्यूरभिनत्तिग्मतेजा महायथाः ॥ ७ ॥ कर्णस्तु बद्धभि-
र्वाणैरयमानोऽभिमन्युना । अपाताज्जवनैरश्वैस्ततोऽनीकमभ्ययत्
॥ ८ ॥ शलभैरिव चाकाशे धाराभिरिव चावृते । अभिमन्योः
शरैराजन्नाप्राञ्चायत किञ्चन ॥ ९ ॥ तावकानान्तु योधानां दध्यतां
निश्चितैः शरैः । अन्यत्र सैन्धवाद्राजन् नस्म कश्चिदतिष्ठत ॥ १० ॥
सौमद्रस्तु ततः शङ्खं प्रध्माप्य पुरुषर्षभः । शीघ्रमभ्यपतत् सेनां
भारतीं भरतर्षभ ॥ ११ ॥ सकृच्चैऽग्निरिवोत्सृष्टो निर्दहंस्तरसा
रिपून् । मध्ये भारतसैन्यानामार्जुनिः पथ्यवर्त्तत ॥ १२ ॥ रथ-
नागाश्वमनुजानर्हयन्निश्चितैः शरैः । सम्प्रविश्याकरोद्भूमिं कबन्ध-
गणसङ्कुलाम् ॥ १३ ॥ सौमद्रचापप्रभवैर्निर्कृताः परमेषुभिः ।

खानेवाभिमुखान् घ्नन्तः प्राद्वन् जीवितार्थिनः ॥ १४ ॥ ते घोरा
 रौद्रकर्माणो विपाठा बहवः शिताः । निघ्नन्तो रथनागाश्वान्
 जघ्नुरासन् वसुन्धराम् ॥ १५ ॥ सायुधाः साङ्गुलिवाणाः सगदाः
 साङ्गदा रणे । दृश्यन्ते वाहवस्किन्ना हेमाभरणभूषिता ॥ १६ ॥
 शरांश्चापानि खड्गान्श्च शरीराणि शिरांसि च । सकुण्डलानि
 स्रग्वीणि भूमावासन् सहस्रशः ॥ १७ ॥ सोपष्करैरधिष्ठानै-
 रोषादण्डकदम्बरैः । अक्षैर्विमथितैश्चक्रैर्मनैश्च वज्रधा युगैः ॥ १८ ॥
 भक्तिचापासिभिश्चैव पतितैश्च महाध्वजैः । चर्मचापशरैश्चैव व्यप-
 कीर्णैः समन्ततः ॥ १९ ॥ निहतैः क्षत्रियैरश्वैर्वारणैश्च विष्मा-
 न्यते । अगम्यकल्पा पृथिवी क्षणेनासीत् सुदारुणा ॥ २० ॥
 बध्नतां राजपुत्राणां क्रन्दतामितरेतरम् । प्रादुरासीन्महाशब्दो
 भीरुणां भयवर्द्धनः ॥ २१ ॥ स शब्दो भरतश्चेष्ट दिशः सर्वा
 व्यनादयत् । सौमद्रथाद्रवत् सेनां घ्नन् वराश्वरथद्विपान् ॥ २२ ॥
 कच्चमग्निरिवोत्सृष्टो निर्दहंस्तरसा रिपून् । मध्ये भारतसैन्याना-
 मार्जनिः प्रत्यदृश्यत ॥ २३ ॥ विचरन्तं दिशः सर्वाः प्रदिशश्चापि
 भारत । तं तदा नानुपश्यामः सैन्येन रजसा वृतः ॥ २४ ॥
 आददानं गजाश्वानां नृणाञ्चायूषि भारत । क्षणेन भूयः
 पश्यामि सूर्यं मध्वन्दिने यथा ॥ २५ ॥ अभिमन्युं महाराज
 पतपन्तं द्विप्रहणान् । स वासवसमः सङ्क्षेपे वासवस्यात्मजात्मजः ।
 अभिमनुर्महाराज सैन्यमध्ये व्यरोचत ॥ २६ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युबधपर्वणि अभिमन्युपराक्रमे

एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । बालमत्यन्तसुखिनं स्वदाहृदबलदर्पितम् ।
 युद्धेषु कुशलं वीरं कुलपुत्रं तनुत्यजम् ॥ १ ॥ गाहमानमनीकानि

सदृशैश्च विहायणैः । अपि यौधिष्ठिरात् सैन्यात् कश्चिदन्व-
यतद्वली ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच । युधिष्ठिरो भीमसेनः शिखण्डी सात्यकि-
र्यमौ । धृष्टद्युम्नो विराटश्च द्रुपदश्च सकैकवः ॥ ३ ॥ धृष्टकेतुश्च
संरब्धो मत्स्यगोत्रश्च पतन् रणे । तेनैव तु पथायाताः पितरो
मातुलैः सह ॥ ४ ॥ अभ्यद्रवन् परीप्सन्तो व्यूढानीकाः प्रहा-
रिणः । तान् दृष्ट्वा द्रवतः शूरान् लदीया विमुखाभवन् ॥ ५ ॥
ततस्तद्विमुखं दृष्ट्वा तव स्तनोर्महद्वलम् । जामाता तव तेजस्वी
विष्टश्चायिपुराद्रवत् ॥ ६ ॥ सैन्धवस्य महाराज पुत्रो राजा जय-
द्रथः । सपुत्रश्चैनः पार्थान् सह सैन्यान्वारयत् ॥ ७ ॥ उग्र-
धन्वा महेष्वासी दिव्यमस्त्रमुदीरयन् । वार्ष्णेयविरुपासेधत् प्रव-
णादिव कुञ्जरः ॥ ८ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । अतिभारमहं मन्ये सैन्धवे सञ्जयाहितम् ।
यदेकः पाण्डवान् क्रुद्धान् पुत्रप्रेप्सून्वारयत् ॥ ९ ॥ अत्यद्भुत-
महं मन्ये बलं शौर्यञ्च सैन्धवे । तस्य प्रब्रूहि मे वीर्यं कर्मः
वाग्रं महात्मनः ॥ १० ॥ किं दत्तं हृतमिष्टं वा सुतप्तमथ वा
तपः । सिन्धुराजो हि धेनैकः क्रुद्धान् पार्थान्वारयत् ॥ ११ ॥

सञ्जय उवाच । द्रौपदीचरणे यत्तत् भीमसेनेन निर्जितः ।
मानात् स तप्तवान् राजा वरार्थी सुमहत्तपः ॥ १२ ॥ इन्द्रि-
याणीन्द्रियार्थिभ्यः प्रियेभ्यः सन्निवर्त्तय सः । क्षुत्पिपासातपसहः
कृशो धमनिस्ततः ॥ १३ ॥ देवमाराधयच्छ्वं शृणु ब्रह्मा सना-
तनम् । भक्तानुकम्पी भगवान् तस्य चक्रे ततो दयाम् ॥ १४ ॥
स्वप्नान्तेऽप्यथ चैवाह हरः सिन्धुपतेः सुतम् । वरं वृणीष्व
प्रीतोऽस्मि जयद्रथ किमिच्छसि ॥ १५ ॥ एवमुक्तस्तु सर्वेण सिन्धु-
राजो जयद्रथः । उवाच प्रणतो रुद्रं प्राञ्जलिर्नियतात्मवान्
॥ १६ ॥ पाण्डवेयानहं सङ्गे भौमवीर्यपराक्रमान् । वारयामि

रथेनैकः समस्तानिति भारत ॥ १७ ॥ एवमुक्तस्तु देवेशो जय-
द्रथमथाब्रवीत् । ददामि ते वरं सौम्य विना पार्थं धनञ्जयम्
॥ १८ ॥ वारयिष्यसि सङ्ग्रामे चतुरः पाण्डुनन्दनान् । एवमस्त्विति
देवेशमुक्त्वाबुध्यत पार्थिवः ॥ १९ ॥ स तेन वरदानेन दिव्येनास्त्र-
वलेन च । एकः सन्धारयामास पाण्डवानामनीकिनौम् ॥ २० ॥
तस्य ज्यातलघोषिणं क्षत्रियान् भयमाविशत् । परांस्तव तु सैन्यस्य
हर्षः परमक्रोऽभवत् ॥ २१ ॥ दृष्ट्वा तु क्षत्रिया भारं सैन्यवे सर्व-
मर्पितम् । उत्कृष्टाभ्यद्रवन् राजन् धेन यौधिष्ठिरं वलम् ॥ २२ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि जयद्रथयुद्धे

द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

सञ्जय उवाच । यन्मां पृच्छसि राजेन्द्र सिन्दुराजस्य विक्र-
मम् । शृणु तत् सर्वमाख्यास्ये यथा पाण्डूनयोधयत् ॥ १ ॥
तमूढः सारथेर्वश्याः सैन्यवाः साधुवाहिनः । विक्रुवांणा बृह-
न्तोऽश्वः प्रवसनोपमरंहसः ॥ २ ॥ गन्धर्वनगराकारं विधिवत्
कल्पितं रथम् । तस्यात्यगोभयत् केतुर्वराहो राजतो महान् ॥ ३ ॥
श्वेतच्छत्रपताकाभिश्चामरव्यजनेन च । च वभौ राजलिङ्गैस्तैस्तारा-
पतिरिवाश्वरे ॥ ४ ॥ मुक्तावज्रमणिखरैर्भूषितन्तमयस्त्रयम् ।
वस्त्रयं विवभौ तस्य ज्योतिर्भिः खमिवावृतम् ॥ ५ ॥ स विस्फार्य
महच्चापं किरन्निष्ठुगन्तान् बहून् । तं व्यूहं पूरयामास यद्गदा-
रयदार्जुनिः ॥ ६ ॥ स सात्यकिं त्रिभिर्वाणैरष्टाभिश्च वृकोदरम् ।
धृष्टद्युम्नं तथा षष्ट्या विराटं दशभिः शरैः ॥ ७ ॥ द्रुपदं पञ्चभि-
स्तीक्ष्णैर्दशभिश्च शिखण्डिनम् । कैकयान् पञ्चविंशत्या द्रौपदेयां-
स्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ ८ ॥ युधिष्ठिरं तु सप्तत्या ततः शेषानुपानुदत् ।
द्रुपजालेन महता तदङ्गुलमिवाभवत् ॥ ९ ॥ अथास्य सितपीतेन

भैक्षेनादिष्य कार्मुकम् । चिच्छेद प्रहसन् राजन् धर्मपुत्रः प्रताप-
वान् ॥ १० ॥ अक्षोर्निमेषमात्रेण सोऽन्यदादाय कार्मुकम् ।
विव्याध दशभिः पाथं तांश्चैवान्यांस्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ ११ ॥ तस्य
तन्नाथं ज्ञात्वा भीमो भल्लैस्त्रिभिः पुनः । धनुर्ध्वजश्च कृत्वा
क्षितौ क्षिप्रमपातयत् ॥ १२ ॥ सोऽन्यदादाय बलवान् सज्यं कृत्वा
च कार्मुकम् । भीमस्यापातयत् केतुं धनुरश्वांश्च मारिष ॥ १३ ॥
स हताश्वाद्बभूव्य किन्नधन्वा रथोत्तमाव । सात्यकैराप्नुतो
द्यानं गिर्यग्रमिव केशरी ॥ १४ ॥ ततस्त्वदीयाः संहृष्टाः साधु-
साध्विति चुक्रुशुः । सिन्धुराजस्य तत् कर्म पूजयन्तो मुहुर्मुहुः
॥ १५ ॥ संक्रुद्धान् पाण्डवानोको यद्वधारास्त्वतेजसा । तत्तस्य
कर्म भूतानि सर्वांश्चेवाभ्यपूजयन् ॥ १६ ॥ सौमद्रेण हतैः पूर्वं
सोत्तरायुधिभिर्दिपैः । पाण्डूनां दर्शितः पत्न्याः सैन्धवेन निवारितः
॥ १७ ॥ यतमानास्तु ते वीरा मत्स्यपाञ्चालकैकयाः । पाण्डवा-
श्चान्वपद्यन्त प्रतिशेकुर्न् सैन्धवम् ॥ १८ ॥ यो योहि यतते भेत्तुं
द्रोणानिकं तवाहितः । तन्तमेव वरं प्राप्य सैन्धवः प्रत्यवारयत् ॥ १९ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि जयद्रथयुद्धे

त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

सञ्जय उवाच । सैन्धवेन निरुद्धेषु जयशब्देषु पाण्डुषु ।
सुधीरमभवद्युद्धं त्वदीयानां परैः सह ॥ १ ॥ प्रविश्याथार्जुनिः
सेनां सत्यसन्धो दुरासदः । व्यक्षीमयत तेजस्वी मकरः सागरं
यथा ॥ २ ॥ तन्तथा शरवर्षण क्षीमयन्तमरिन्दमम् । यथा-
प्रधानं सौमद्रमभ्ययुर्नरसत्तमाः ॥ ३ ॥ तेषां तस्य च सन्महौ
दारुणः समपद्यत । सृजतां शरवर्षाणि प्रसक्तममितौजसाम् ॥ ४ ॥
रथत्रजेन संरुद्धस्तैरमितैस्तथार्जुनिः । वृषसेनस्य यन्तारं हत्वा

चिच्छेद कार्मुकम् ॥ ५ ॥ तस्य विव्याध वलवान् शरैरश्वान-
 नजिह्वगैः । वातायमानैरथ तैरश्वैरवहृतो रणात् ॥ ६ ॥
 तेनान्तरेणाभिमन्युर्वन्तापासारयद्रथम् । रथव्रजास्ततो हृष्टाः
 साधुसाध्विति चुक्रुशुः ॥ ७ ॥ तं सिंहमिव संक्रुद्धं प्रमथन्तं
 शरैररीन् । आरादावान्तमध्येत्य वसातीयोऽभ्ययाद्दुदुतम् ॥ ८ ॥
 सोऽभिमन्युं शरैः पट्टा रुक्मपुङ्गवरवाकिरत् । अब्रवीच्च न मे
 जीवनं जीवतो युधि मोक्षसे ॥ ९ ॥ तमयस्त्रयवर्माणमिषुणा
 दूरपातिना । विव्याध हृदि सौमद्रः स पपात व्यसुः क्षितौ ॥ १० ॥
 वसातीयं हतं दृष्ट्वा क्रुद्धाः क्षत्रियपुङ्गवाः । परिवव्रुस्तथा राजं
 स्तव पौत्रजिघांसवः ॥ ११ ॥ विस्फारयन्तश्चापानि नानारूपा-
 ण्यनेकशः । तद्युद्धमभवद्रौद्रं सौमद्रस्यारिभिः सह ॥ १२ ॥ तेषां
 शरान् सेष्वसनान् शरीराणि शिरांसि च । सकुण्डलानि स्रग्वीणि
 क्रुद्धश्चिच्छेद फाल्गुनिः ॥ १३ ॥ सखङ्गाः साङ्गुलिवाणाः स-
 पट्टिश्चपरश्वधाः । अदृश्यन्त भुजाश्छिन्ना हेमाभरणभूषिताः ॥ १४ ॥
 स्रग्भिराभरणैर्वस्त्रैः पातितैश्च महाध्वजैः । वर्मभिश्चर्मभिर्हारै-
 र्मुकुटैश्चक्रचामरैः ॥ १५ ॥ उपस्कुरैरधिष्ठानैरीषादण्डकवन्धुरैः ।
 अक्षैर्विमथितैश्चक्रैर्मग्नैश्च वज्रधा युगैः ॥ १६ ॥ अनुकर्षैः पता-
 काभिस्तथासारथिवाजिभिः । रथैश्च भग्नैर्नागैश्च हयैः कौर्माभिव-
 न्मही ॥ १७ ॥ निहतैः क्षत्रियैः शूरैर्नानाजनपदेष्वरैः । जय-
 गृहैर्वृता भूमिर्दासृणा समपद्यत ॥ १८ ॥ दिशो विचरतस्तस्य
 सर्वाश्च प्रदिशस्तथा । रणोऽभिमन्योः क्रुद्धस्य रूपमन्तरधीयत
 ॥ १९ ॥ काञ्चनं यद्यदस्यासीद्वर्म चामरणानि च । धनुषश्च शराणाञ्च
 तदपश्याम केवलम् ॥ २० ॥ तं तदा नाशकत् कश्चित् चक्षुर्भ्यामभि-
 वीक्षितुम् । आददानं शरैर्वीधान् मध्ये सूर्यमिव स्थितम् ॥ २१ ॥
 इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि अभिमन्युपराक्रमे
 चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

सञ्जय उवाच । आददानस्तु शूराणामायुष्यमवदार्जुनिः ।
 अन्तकः सर्वं भूतानां प्राणान् काल इवागते ॥ १ ॥ स शक्र इव
 विक्रान्तः शक्रसूनोः सुतो बली । अभिमन्युस्तदानीकं लोडयन्
 बह्वशीमत ॥ २ ॥ प्रविश्य स तु राजेन्द्र चित्रियेन्द्रान्तकोपमः ।
 सत्यश्रवसमादत्त व्याघ्रो मृगमिवोल्बुणः ॥ ३ ॥ सत्यश्रवसि चाक्षिप्ते
 त्वरमाणा महारथाः । प्रगृह्य विविधं शस्त्रमभिमन्युमुपाद्रवन्
 ॥ ४ ॥ अहं पूर्वमहं पूर्वमिति चित्रियपुङ्गवाः । स्पर्द्धमानाः
 समाजमुर्जिष्ठांसन्तोऽर्जुन्वात्मजम् ॥ ५ ॥ चत्रियाणामनीकानि
 प्रदुतान्यभिधावताम् । जगाम तिमिरासाद्य क्षुद्रमत्स्रानिवाह्यवे
 ॥ ६ ॥ ये के चनागतास्तस्य समीपमपलायिनः । न ते प्रति-
 न्यवर्तन्त समुद्रादिव सिन्धवः ॥ ७ ॥ महावातगृहीतेव वातवेग-
 भयाद्दिता । समकम्पय सा सेना विभ्रान्ता नौरिवाह्यवे ॥ ८ ॥
 अथ रुक्मरथो नाम नद्रे श्वरसुतो बली । तस्तामाश्वसयन्
 सेनामवस्तो वाक्त्रमब्रवीत् ॥ ९ ॥ अलं त्रासेन वः शूरा नैष
 कश्चिन्मयि स्थिते । अहमेनं गृहीष्यामि जीवग्राहं न संशयः ॥ १० ॥
 एवमुक्त्वा तु सौमद्रमभिदुद्राव वीर्यवान् । सुकल्पितेनोद्यमानः
 स्यन्दनेन विराजता ॥ ११ ॥ सोऽभिमन्युं त्रिभिर्वाणैर्भिच्छ्वा वच-
 स्यथानदत् । त्रिभिश्च दक्षिणे बाहौ सव्ये च निशितैस्त्रिभिः
 ॥ १२ ॥ स तस्येष्वासनं कृत्वा फाल्गुनिः सव्यदक्षिणौ । भुजौ
 शिरश्च खच्चिभु चितौ क्षिप्रमपातयत् ॥ १३ ॥ दृष्ट्वा रुक्मरथं
 भग्नं पुत्रं शल्यस्य भानिनम् । जीवग्राहं जिघृक्षन्तं सौमद्रेण
 वशस्विना ॥ १४ ॥ सङ्ग्रामदुर्महा राजन् राजपुत्राः प्रहारिणः ।
 वयस्याः शल्यपुत्रस्य सुवर्णविकृतध्वजाः ॥ १५ ॥ तालमात्राणि
 चापानि विकर्षन्तो महारथाः । आर्जुनिं शरवर्षेण समन्तात्
 पथ्यवारयन् ॥ १६ ॥ शूरैः विज्ञावलोपेतैस्तरुणैरत्यमर्षणैः ।
 दृष्ट्वैकं समरे शूरं सौमद्रमपराजितम् ॥ १७ ॥ ह्याद्यमानं शर-

ब्रातैर्हृष्टो दुर्योधनोऽभवत् । वैवस्वतस्य च गृहं गतं ह्येनमन्यतः
 ॥ १८ ॥ सुवर्णपुङ्खैरिषुभिर्मानास्त्रिङ्गैस्त्रिभिस्त्रिभिः । अदृश्य-
 मार्जुनिं चक्रुर्निमेषात्ते नृपात्मजाः ॥ १९ ॥ ससूतञ्च ध्वजं तस्य
 स्यन्दनं तञ्च मारिष । आचितं समपश्यामयाविद्धं शलभैरिव
 ॥ २० ॥ स गाढविद्धः क्रुद्धस्तु तोलैर्गज इवार्द्धितः । गान्धर्व-
 मस्त्रमायच्छद्गन्धमायाञ्च भारत ॥ २१ ॥ अर्जुनेन तपस्तप्तुं गन्ध-
 र्वेभ्यो यदाहृतम् । तुम्बुरुप्रमुखेभ्यो वै तेनामोहयताहितान्
 ॥ २२ ॥ एकधा शतधा राजन् दृश्यते स सहस्रधा । अलात-
 चक्रवत्सङ्घेऽक्षिप्रमस्त्राणि दर्शयन् ॥ २३ ॥ रथवर्मास्त्रमायाभि-
 र्मोहयित्वा परानृप । विभेद शतधा राजन् शरीराणि मही-
 क्षिताम् ॥ २४ ॥ प्राणाः प्राणभृतां चैव प्रेषिता निमित्तैर्ग्रैः ।
 राजन् प्रापुष्पं लोकं शरीराण्यवनिं ययुः ॥ २५ ॥ धनूंश्च पृष्ठा-
 न्नियन्तुं च ध्वजान् वाहंश्च साङ्गदान् । शिरांसि च शितैर्मल्लै-
 स्तेषां चिक्षेद फाल्गुनिः ॥ २६ ॥ चतारामो यथा भग्नः पञ्च-
 वर्षफलोद्गमः । राजपुत्रशतं तद्वत् सौभद्रेणापतद्धतम् ॥ २७ ॥
 क्रुद्धाग्नीविषसङ्काशान् सुकुमारान् यथोचितान् । एकेन निहता-
 नृष्टा भीतो दुर्योधनोऽभवत् ॥ २८ ॥ रथिनः कुञ्जरान्प्रवान्
 पदातींश्चावमर्द्धतः । दृष्ट्वा दुर्योधनः क्षिप्रमुपायात्तममर्षितः
 ॥ २९ ॥ तयो क्षणमिवापूर्णाः सङ्ग्रामस्तुमुलोऽभवत् । अथा-
 भवत्ते विमुखः पुत्रः शरशतार्द्धितः ॥ ३० ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युबधपर्वणि दुर्योधनपराजये
 पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । यथा वदसि मे सूत एकस्य बह्वभिः सह ।
 सङ्ग्रामं तुमुलं घोरं जग्यञ्चैव महात्मनः ॥ १ ॥ अयञ्छेयमिवाञ्चयं

सौमद्रस्याय विक्रमम् । किन्तु नात्यद्भुतं मन्ये येषां धर्मो व्यपा-
श्रयः ॥ २ ॥ दुर्योधने तु विमुखे राजपुत्रघते हते । सौमद्रे
प्रतिपत्तिं कां प्रत्यपद्यन्त मानकाः ॥ ३ ॥

सञ्जय उवाच । संशुष्कास्याश्वलन्नेत्राः प्रस्विन्ना लोम-
हर्षणाः । पलायनकृतोत्साहा निरुत्साहा हिषञ्जये ॥ ४ ॥
हतान् भ्रातॄन् पितॄन् पुत्रान् सुहृत्सन्धिवान्धवान् । उत्सृज्यो-
त्सृज्य सञ्जग्मुस्त्वरयन्तो हयहिपान् ॥ ५ ॥ तान् प्रभङ्गांस्ततो
दृष्ट्वा द्रोणो द्रौणिर्वहदलः । कृपो दुर्योधनः कर्णः कृतवर्मा च
सौवलः ॥ ६ ॥ अभ्यधावन् सुसंक्रुद्धाः सौमद्रमपराजितम् । तेषां
पौत्रेण ते राजन् प्रायशो विमुखीकृताः ॥ ७ ॥ एकस्तु सुख-
संवृद्धो बाल्याद्दर्पाच्च निर्भयः । इष्वस्त्रविन्महातिजा लक्ष्मणो-
ऽर्जुनिमभ्ययात् ॥ ८ ॥ तमन्वगीवास्य पिता पुत्रमृद्धौ न्यवर्त्तत ।
अनु दुर्योधनं चान्ये न्यवर्त्तन्त महारथाः ॥ ९ ॥ तन्तेऽभि-
षिषिचुर्वाणैर्मघा गिरिमिवाश्लुभिः । स च तान् प्रममाथैको
विश्वग्वातो यथाश्वदान् ॥ १० ॥ पौत्रस्तु तव दुर्दृष्टं लक्ष्मणं
प्रियदर्शनम् । पितुः समीपे तिष्ठन्तं शूरसुद्यतकार्मुकम् ॥ ११ ॥
अत्यन्तसुखसंवृद्धं धनेश्वरसुतोपमम् । आससाद् रणे कार्ष्णि-
र्मत्तोमत्तमिव हिपम् ॥ १२ ॥ लक्ष्मणेन तु सङ्गम्य सौमद्रः पर-
वीरहा । शरैः सुनिश्चितैस्त्रीक्ष्णैर्वाहोरुरसि चार्पितः ॥ १३ ॥
संक्रुद्धो वै महाबाहुर्दृष्ट्वाहत इवीरगः । पौत्रस्तव महाराज
तव पौत्रमभाषत ॥ १४ ॥ सदृष्टः क्रियतां लोको ह्यमुं लोकं
गमिष्यसि । पश्यतां बान्धवानां त्वां नयामि यमसादनम् ॥ १५ ॥
एवमुक्त्वा ततो भलं सौमद्रः परवीरहा । उदवर्ह महाबाहु-
निर्भुक्तोरगसन्निभम् ॥ १६ ॥ स तस्य भुजनिर्मुक्तो लक्ष्मणस्य
सदर्शनम् । सुनसं सुभुक्तेषान्तं शिरोऽहार्षीत् सकुण्डलम् ॥ १७ ॥
लक्ष्मणं निहतं दृष्ट्वा हाहेत्युचुर्बुशुर्जनाः । ततो दुर्योधनः

क्रुद्धः प्रिये पुत्रे निपातिते ॥ १८ ॥ हतैनमिति चुक्रोध चत्रियान्
 चत्रियर्षभः । ततो द्रोणः कृपः कर्णो द्रोणपुत्रो वृहदलः ॥ १९ ॥
 कृतवर्मा च हार्दिकः षड्रचाः पथ्यवारयन् । स तान् विहा
 गितैर्वाणैर्विमुखौकृत्य चार्जुनिः ॥ २० ॥ वेगेनाश्वपतत् क्रुद्धः
 सैम्भवस्य महदलम् । आवब्रुस्तस्य पथ्यानं गजानीकेन दंशिताः
 ॥ २१ ॥ कालिङ्गाश्च निषादाश्च क्राथपुत्रश्च वीर्यवान् । तत्-
 प्रसक्तमिवात्यर्थं युद्धमासीद्विश्रम्भते ॥ २२ ॥ ततश्च कुञ्जरानीकं
 व्यधमद्दृष्टमार्जुनिः । यथावायुर्नित्यगतिर्जलदान् अतशोऽम्बरे
 ॥ २३ ॥ ततः क्राथः शरव्रातैरार्जुनिं समवारयत् । अथेतरे
 सन्निवृत्ताः पुनर्द्रोणमुखा रथाः ॥ २४ ॥ परमास्त्राणि तन्वानाः
 सौभद्रमभिदुद्रुवुः । तान्निवार्यार्जुनिर्वाणैः क्राथपुत्रमथार्हयत्
 ॥ २५ ॥ शरौघेणाप्रमेयेण त्वरमाणो जिघांसया । स धनु-
 र्वाणकेयूरौ बाहू समुकुटं शिरः ॥ २६ ॥ कृतं ध्वजं निय-
 न्तारमध्वांशस्य न्यपातयत् । कुलशौलश्रुतवलैः कीर्त्तया चास्त्र-
 वलेन च । युक्ते तस्मिन् हते वीराः प्रायशो विमुखाभवन् ॥ २७ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि क्राथपुत्रवधे

षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । तथा प्रविष्टं तरुणं सौभद्रमपराजितम् ।
 कुलानुरूपं कुर्वाणं सङ्ग्रामेष्वपलायिनम् ॥ १ ॥ आजानेयैस्तु
 बलिभिर्यान्तमध्वैस्त्रिहायणैः । प्लवमानमिवाकाशे के शूराः पथ्य-
 वारयन् ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच । अभिमन्युः प्रविश्यैव तावकान्निमित्तैः शरैः ।
 अकरोद्विमुखान् सर्वान् पार्थिवान् पाण्डुनन्दनः ॥ ३ ॥ तं तु
 द्रोणः कृपः कर्णो द्रोणिश्च स वृहदलः । कृतवर्मा च हार्दिकः

षड्रथाः पर्यवारयन् ॥ ४ ॥ दृष्ट्वा तु सैन्यवे भारनतिमात्रं समा-
 हितम् । सैन्यं तव महाराज युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ ५ ॥ सौमद्र-
 मितरे वीरमभ्यवर्षच्छराव्युभिः । तालमालानि चापानि विक्र-
 पेन्तो महावलाः ॥ ६ ॥ तांस्तु सर्वान् महेष्वासान् सर्वविद्यासु
 निष्ठितान् । व्यष्टम्यद्रणे वाणैः सौमद्रः परवीरहा ॥ ७ ॥
 द्रोणं पञ्चाशताविध्यत् विंशत्या च वृहद्वलम् । अश्रीत्या कृत-
 वर्माणं कृपं षष्ट्या शिलीमुखैः ॥ ८ ॥ रुक्मपुङ्खैर्महाविगैराकर्ण-
 समवेदितैः । अविध्यद्दशभिर्वाणैरश्वत्थामानमार्जुनिः ॥ ९ ॥ स
 कर्णं कर्णिना कर्णं पीतेन च शितेन च । फाल्गुनिर्दिषतां मध्ये
 विव्याध परमेष्ठुणा ॥ १० ॥ पातयित्वा कृपस्याश्वान् तथोभौ
 मार्षिणसारथी । अथैनं दशभिर्वाणैः प्रत्यविध्यत् स्तनान्तरे ॥ ११ ॥
 ततो वृन्दारकं वीरं कुल्लणां कीर्त्तिवर्धनम् । पुत्राणां तव वीराणां
 पश्यतामजधीद्वली ॥ १२ ॥ तं द्रौणिः पञ्चविंशत्या क्षुद्रकाण्डां
 समार्पयत् । वरं वरममित्राणामारुजन्तमभीतवत् ॥ १३ ॥ स
 तु वाणैः शितैस्तर्णं प्रत्यविध्यत् मारिष । पश्यतां धार्तराष्ट्राणां
 मश्वत्थामानमार्जुनिः ॥ १४ ॥ षष्ट्या शराणां तं द्रौणिस्त्रिर्यग्-
 धारैः सुतेजनैः । उग्रैर्नाकम्यद्विज्ञा सैनाकनिव पर्वतम् ॥ १५ ॥
 स तु द्रौणिं तिसप्तत्या हेमपुङ्खैरजिह्वानैः । प्रत्यविध्यन्नहातेजा
 वलवानपकारिणम् ॥ १६ ॥ तस्मिन् द्रोणो वाणमृतं पुत्रशङ्खी
 न्यपातयत् । अश्वत्थामा तथा षष्टिं परीप्सन् पितरं रणे ॥ १७ ॥
 कर्णो द्वाविंशतिं भलान् कृतवर्मा चतुर्दश । वृहद्वलस्तु पञ्चाशत्
 कृपः शारदतो दश ॥ १८ ॥ तांस्तान् प्रत्यवधौत् सर्वान् दशभि-
 र्दशभिः शरैः । तं कोमलानामधिपः कर्णिनाताडयद्बृद्धि ॥ १९ ॥
 स तस्याश्वान् ध्वजं चापं सूतञ्चापातयत् क्षितौ । अथ कोमल-
 राजस्तु विरथः खड्गचर्मभृत् ॥ २० ॥ द्विधम फाल्गुनेः काचात्
 शिरो हर्त्तुं सकुण्डलम् । कोमलानां स भर्त्तारं राजपुत्रं वृह-

हलम् ॥ २१ ॥ हृदि विव्याध वागेन स भिन्नहृदयोऽपतत् ।
वभञ्ज च सहस्राणि दश राक्षां महात्मनाम् ॥ २२ ॥ सृजता-
मग्निवा वाचः खड्गकार्मुकधारिणाम् । तथा वृहदलं हला
सौभद्रो व्यचरद्रणे । व्यष्टम्यन्महेष्वासान् योषांस्तव शरा-
म्बुभिः ॥ २३ ॥

द्वितीयां पर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि वृहदलजये
सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

सञ्जय उवाच । स कर्णं कर्षिणा कर्णं पुनर्विव्याध फाल्गुनिः ।
शरैः पञ्चाशता चैनमविध्यत् कोपयन् भृशम् ॥ १ ॥ प्रतिविव्याध
राधेयस्तावद्भिरयं तं पुनः । शरैराचितसर्वाङ्गो बह्वशोभत भारत
॥ २ ॥ कर्णश्चायं शरान् क्रुद्धो रुधिरोत्पीडुवाहिनम् । कर्णोऽपि
विवभो शूरः शरैश्छिन्नोऽसृगाप्तः ॥ ३ ॥ तौ तथा शरचिन्ताङ्गौ
रुधिरेण समुच्चितौ । बभूवतुर्महात्मानौ पुष्यिताविव किंशुकौ
॥ ४ ॥ अथ कर्णस्य सचिवान् पटशूरांश्चित्तयोधिनः । शाश्व-
सूतध्वजरथान् सौभद्रो निजघान ह ॥ ५ ॥ तथैवैतान्महेष्वासान्
दशभिर्हैमभिः शरैः । प्रत्यविध्यदसम्भ्रान्तस्तदङ्गुतमिवाभवत् ॥ ६ ॥
मागधस्य पुनः पुत्रं हला षड्भिरजिह्मगैः । साश्वं ससूतं
तरुणमश्वकेतुमपातयत् ॥ ७ ॥ मार्त्तिकावतिकं भोजं ततः
कुञ्जरकेतनम् । क्षुरप्रेण समुन्मथ्य ननाद विहृजन् शरान् ॥ ८ ॥
तस्य दौःशासनिर्विद्धा चतुर्भिश्चतुरो हवान् । सूतमेकेन विव्याध
दशभिराजुनात्मजम् ॥ ९ ॥ ततो दौःशासनिं कार्ष्णिर्विद्धा
दशभिराशुगैः । संरम्भादत्तनवनो वाक्यमुच्चैरथाब्रवीत् ॥ १० ॥
पिता तवाह्वं त्यक्त्वा गतः कापुरुषो यथा । दिष्टया त्वमपि
जानीषि योद्ध न त्वय मोक्षसे ॥ ११ ॥ एतावदुक्त्वा वचनं

कर्मारपरिमार्जितम् । नाराचं विससर्जार्जुनः तं द्रौणिस्त्रिभि-
 राच्छिनत् ॥ १२ ॥ तस्यार्जुनिर्वर्जयित्वा शूलं त्रिभिरताडयत् ।
 तं शूलो नवभिर्वाणैर्गार्द्विगतैरताडयत् ॥ १३ ॥ हृद्यस्र्मान्त-
 वद्राजन् तदङ्गुतमिवाभवत् । तस्यार्जुनिर्वर्जनुष्णित्वा हलोभौ
 पार्श्विसारथी ॥ १४ ॥ तं विव्याधायसैः षड्भिः सोऽपाक्रामत्
 रथान्तरम् । शत्रुञ्जयं चन्द्रकेतुं महाभैवं सुवर्चसम् ॥ १५ ॥
 सूर्यभासञ्च पञ्चैतान् हत्वा विव्याध सौवलम् । तं सौवलस्त्रिभि-
 र्विद्वा दुर्योधनमथाब्रवीत् ॥ १६ ॥ सर्वं एनं प्रमथीमः पुरैकैकं-
 हिनस्ति नः । वधोपायं चिन्त्यतां वै नृप द्रोणकृपादिभिः ॥ १७ ॥
 अथाब्रवीत्ततो द्रोणं कर्णो वैकर्त्तनो रणे । पुरा सर्वान् प्रम-
 थाति ब्रूहृत्स्य वधनाशु नः ॥ १८ ॥ ततो द्रोणो महेष्वासः सर्वा-
 स्तान् प्रत्यभाषत । अस्ति चास्यान्तरं किञ्चित् कुमारस्यापि
 पश्यत ॥ १९ ॥ अन्वप्यस्यान्तरं हृद्य चरतः सर्वतो दिशम् ।
 शीघ्रतां नरसिंहस्य पाण्डवेयस्य पश्यत ॥ २० ॥ धनुर्मण्डल-
 मेतास्य रथमार्गेषु दृश्यते । सन्धानस्य विमिश्रान् शीघ्रञ्चैव
 विमुञ्चतः ॥ २१ ॥ आसृजन्नपि मे प्राणान् मोहयन्नपि सायकैः ।
 प्रहर्षयति मां भूयः सौभद्रः परवीरहा ॥ २२ ॥ अति मां
 नन्दयत्येष सौभद्रो विचरन्नरे । अन्तरं यस्य संरक्षा न पश्यन्ति
 महारथाः ॥ २३ ॥ अस्यतो लघुहस्तस्य दिशः सर्वा महेषुभिः ।
 न विशेषं प्रपश्यामि रणे गाण्डीवधन्वनः ॥ २४ ॥ अथ कर्णः
 पुनर्द्रोणमाहार्जुनिप्रराहतः । स्थातव्यमिति तिष्ठामि पीड्य
 मानोऽभिमन्युना ॥ २५ ॥ तेजस्विनः कुमारस्य शराः परम-
 दारुणाः । क्षिण्वन्ति हृदयं मेऽद्य घोराः पावकतेजसः ॥ २६ ॥
 तमाचार्योऽब्रवीत् कर्णं शनकैः प्रहसन्निव । अभेद्यमस्य कवचं
 युवा चारुपराक्रमः ॥ २७ ॥ उपदिष्टा मया ह्यस्य पितुः कवच-
 धारणा । तामेव निखिलां वेत्ति ध्रुवं परपुरञ्जयः ॥ २८ ॥

अक्यं तस्य धनुष्केतुं ज्याञ्च वाणैः समाहितः । समीपंश्च
 हयाश्चैव तयोभौ पाणिंसारथौ ॥ २८ ॥ एतत् कुरु महेष्वास
 राधेय यदि शक्यसे । अथैनं विमुखीकृत्य पश्चात् प्रहरणं कुरु
 ॥ ३० ॥ सधनुष्को न शक्योऽयमपि जेतुं सुरासुरैः । विरथं
 विधनुष्कञ्च कुरुष्वैनं यदीच्छसि ॥ ३१ ॥ तदाचार्यवचः श्रुत्वा
 कर्णो वैकर्त्तनस्वरन् । अस्यतो लघुहस्तस्य पृषत्कैर्धनुराच्छि-
 नत् ॥ ३२ ॥ अस्याश्वानवधीङ्गो जोगौतमः पाणिंसारथी ।
 शेषास्तु छिन्नधन्वानं शरवर्षैरवाकिरन् ॥ ३३ ॥ त्वरमाणा-
 स्स्वराकाले विरथं प्रणह्यारथाः । शरवर्षैरकस्त्रा वालमेक-
 मवाकिरन् ॥ ३४ ॥ स छिन्नधन्वा विरथः स्वं धर्ममनुपालयन् ।
 खड्गचर्मधरः श्रीमानुत्पपात विहायसा ॥ ३५ ॥ मार्गैः स
 कौशिकायैश्च लाघवेन बलेन च । आर्जुनिर्व्यचरद्गोम्नि भृशं वै
 पक्षिराडिव ॥ ३६ ॥ मध्येव निपतत्येष सासिरित्यूहं दृष्टयः ।
 विव्यधुस्तं महेष्वासाः समरे छिद्रदर्शिनः ॥ ३७ ॥ तस्य द्रोणी-
 ऽच्छिन्नशुष्टौ खड्गं मणिमयत्सरम् । क्षुरप्रेण महातेजा-
 स्स्वरमाणः सपत्नजित् ॥ ३८ ॥ राधेयो निधितैर्वाणैर्व्यधमच्चर्म
 चोत्तमम् । व्यसिचर्मेषु पूर्णाङ्गः सोऽन्तरौक्षात् पुनः क्षितिम्
 आस्थितश्चक्रमुद्यम्य द्रोणं क्रुद्धोऽभ्यधावत ॥ ३९ ॥ सचक्ररेणू-
 ल्ज्वलग्नीमिताङ्गो बभावतीवोन्नतचक्रपाणिः । रणेऽभिमन्युः क्षण-
 मास रौद्रः स वासुदेवानुकृतिं प्रकुर्वन् ॥ ४० ॥ सुतरुधिरकृतैक-
 रागवस्त्रो भुक्कुटिपुटाकुटिलोऽतिसिंहनादः । प्रभुरमितवली
 रणेऽभिमन्युर्नृपवरमध्यगतो विराजते स्म ॥ ४१ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि अभिमन्युयुद्धे
 अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

सञ्जय उवाच । विष्णोः स्वर्गन्दकरः सविष्णायुधभूषितः ।
 रराजातिरथः सङ्घेऽर्जुन इवापरः ॥ १ ॥ मास्तोद्धूत-
 केशान्तमुद्यतासिवरायुधम् । वपुः समीच्य पृथ्वींश दुःसमीच्यं
 सुरैरपि ॥ २ ॥ तच्चक्रं भृशमुद्विग्नाः सञ्चिच्छिदुरनेकधा । महा-
 रथस्तथा काष्णिः सञ्जग्राह महागदाम् ॥ ३ ॥ विधनुःस्यन्द-
 नासिस्तैर्विचक्रश्चारिभिः क्रतुः । अभिमन्युर्महाबाहुरश्वत्यामान-
 माद्रवत् ॥ ४ ॥ स गदामुद्यतां दृष्ट्वा ज्वलन्तीमशनीमिव । अपा-
 क्रमद्रथोपस्थादिक्रमांस्त्रीन्तरुषमः ॥ ५ ॥ तस्याश्वान् गदया हत्वा
 तथोभौ पाष्णिं सारथी । शराचिताङ्गः सौभद्रः श्वाविद्वत् प्रत्य-
 दृश्यत ॥ ६ ॥ ततः सुवलदायादं कालिकेयमपोथयत् । जघान
 चास्यानुचरान् गान्धारान् सप्तसप्ततिम् ॥ ७ ॥ पुनर्ब्रह्मवशातीयान्
 जघान रथिनो दश । कैकेयानां रथान् सप्त हत्वा च दश कुञ्ज-
 रान् ॥ ८ ॥ दौःशासनिरथं साश्वं गदया समपोथयत् । तैतो
 दौःशासनिः क्रुद्धो गदामुद्यम्य मारिष ॥ ९ ॥ अभिदुद्राव दुर्दृष्टि-
 स्तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् । तावुद्यतगदौ वीरावन्योऽन्यवधकाङ्क्षिणौ
 ॥ १० ॥ भ्रातृभ्यौ सम्भ्रजद्वाते पुरेव तपस्वकाम्भकौ । ताव-
 न्योऽन्यं गदाग्राभ्यामाहत्य पतितौ क्षितौ ॥ ११ ॥ इन्द्रध्वजा-
 विवोत्सृष्टौ रणमध्ये परन्तपौ । दौःशासनिरथोत्थाय कुक्षणां
 कौर्त्तिवर्द्धनः ॥ १२ ॥ उत्तिष्ठमानं सौभद्रं गदया मूर्द्ध्वाप्रताड-
 यत् । गदावेगेन महता व्यायामेन च मोहितः ॥ १३ ॥ विचेता
 न्यपतद्भूमौ सौभद्रः परवीरहा । एवं विनिहतो राजन् एको
 वद्धभिराहवे ॥ १४ ॥ क्षोभयित्वा चमूं सर्वां नलिनीमिव
 कुञ्जरः । अशोभत हतो वीरो व्याधैर्वनगजो यथा ॥ १५ ॥ तं
 तथा पतितं शूरं तावकाः पर्यवारयन् । दावं दग्ध्वा यथा शान्तं
 पावकं शिशिरात्पथे ॥ १६ ॥ विनश्य तस्मृद्वाणि नन्निवृत्तमिवा-
 निलम् । अस्तं गतमिवादित्यं तप्रा भारतवाहिनीम् ॥ १७ ॥

उपप्लुतं यथा सीमं संशुष्कमिव सागरम् । पूर्णचन्द्राभवदनं
 काकपक्षद्वताक्षिकम् ॥ १८ ॥ तं भूमौ पतितं दृष्ट्वा तावकास्ते
 महारथाः । मुदा परमया युक्तायुक्रुशुः सिंहवन्मुहुः ॥ १९ ॥
 आसीत् परमक्रोहपंस्तावकानां विशास्यते । इतरेषान्तु वीराणां
 नेत्रेभ्यः प्रापतज्जलम् ॥ २० ॥ अन्तरीक्षे च भूतानि प्राक्रोशन्त
 विशास्यते । दृष्ट्वा निपतितं शूरं च्युतं चन्द्रमिवाध्वरात् ॥ २१ ॥
 द्रोणकर्णमुखैः षड्भिर्घातैराष्ट्रैर्महारथैः । एकोऽयं निहतः
 श्रुते नैष धर्मो मतो हि नः ॥ २२ ॥ तस्मिंस्तु निहते वीरे बह्व-
 शोभत मेदिनी । द्यौर्यथा पूर्णचन्द्रेण नक्षत्रगणमालिनी ॥ २३ ॥
 रुक्मपुङ्गवैश्च सङ्घीर्षा रुधिरौघैश्च संप्लुता । उत्तमाङ्गैश्च वीराणां
 भ्राजमानैः सकुण्डलैः ॥ २४ ॥ विचित्रैश्च महोष्णीषैः पाताका-
 भिश्च संवृता । चामरैश्च कुथाभिश्च प्रविद्धैश्चोत्तमायुधैः ॥ २५ ॥
 रथाश्चनरनागानामलङ्कारैश्च सुप्रभैः । खड्गैश्च निश्चितैः पीतै-
 र्निर्मुक्तभुजगैरिव ॥ २६ ॥ चापैश्च विधिश्वैश्चिह्नैः शतयुष्टिप्रास-
 कम्पनैः । विविधैश्चायुधैश्चान्यैः संवृता भूरशोभत ॥ २७ ॥ वाजि-
 भिरपि निर्जीवैः श्वसद्भिः शोणितोक्षितैः । सारोहैर्विप्रमा-
 भूमिः सौभद्रेण निपातितैः ॥ २८ ॥ साङ्गुणैः समहामालैः स-
 चर्मयुधकेतुभिः । पर्वतैरिव विध्वस्तैर्विभिखोन्मथितैर्गजैः ॥ २९ ॥
 पृथिव्यामनुकीर्णैश्च साश्वसारथियोधिभिः । ह्रदैरिव प्रक्षुभितै-
 र्हतनागैर्योत्तमैः ॥ ३० ॥ पदातिसङ्घैश्च हतैर्विविधाधुधभूषणैः ।
 भीक्षणां त्रासजननी घोररूपाभवन्महो ॥ ३१ ॥ तं दृष्ट्वा पतितं
 भूमौ चन्द्रार्कसदृशद्युतिम् । तावकानां परा प्रीतिः पाण्डूनाञ्चा-
 भवद्गथा ॥ ३२ ॥ अभिमन्यो हते राजन् शिशुकेऽप्राप्तयौवने ।
 सम्प्राद्वक्ष्यमूः सर्वा धर्मराजस्य पश्यतः ॥ ३३ ॥ दीर्घ्यमानं
 वलं दृष्ट्वा सौभद्रे विनिपातिते । अजातशत्रुस्तान् वीरानिह-
 वचनमब्रवीत् ॥ ३४ ॥ स्वर्गमेव गतः शूरो यो हतो न परा-

दुःखः । संस्तभ्यत मामैष्ट विजेष्यामी वयं रिपून् ॥ ३५ ॥
इत्येवं स महातेजा दुःखितेभ्यो महाद्युतिः । धर्मराजो युधां
श्रेष्ठो ब्रुवन् दुःखमपातुदत् ॥ ३६ ॥ युद्धे क्षाशीविषाकारान्
राजपुत्रान् रणे रिपून् । पूर्वं निहत्य सङ्ग्रामे पश्चादार्जुनिरन्व-
यात् ॥ ३७ ॥ हत्वा दशसहस्राणि कौशल्यञ्च महारथम् ।
कृष्णार्जुनसमः कार्णाः शक्रसङ्गगतो ध्रुवम् ॥ ३८ ॥ रथाश्वनर-
मातङ्गान् विनिहत्य सहस्रशः । अविद्वत्तः ससङ्ग्रामादशोच्यः पुण्य-
कर्मकृत् । गतः पुण्यकृतालोकान् भास्वरान् पुण्यनिर्जितान् ॥ ३९ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि अभिनन्युवधे

एकोनपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

सञ्जय उवाच । वयन्तु प्रवरं हत्वा तेषां तैः शरपीडिताः ।
निवेशयाभ्युपायामः सायाह्ने रुधिरोक्षिताः ॥ १ ॥ निरीक्ष्य-
माणास्तु वयं परे चायोधनं शनैः । अपायाता महाराज श्लानिं
प्राप्ता विचेतसः ॥ २ ॥ ततो निशाया दिवसस्य चाश्विनः शिवा-
रुतैः सन्धिरवर्त्तताद्भुतः । कुशेशयापीडनिभे दिवाकरे विलम्ब-
मानेऽस्तमुपेत्य पर्वतम् ॥ ३ ॥ वरासिञ्जत्यृष्टिवस्त्रयचर्मणो विभू-
षणानाञ्च समाक्षिपन् प्रभाः । दिवञ्च भूमिञ्च समानयन्निव प्रियां
तनुं भानुरुपैत पावकं ॥ ४ ॥ महाभ्रुकूटाचलशृङ्गसन्निभैर्हिमैः
रनेकैरिव वज्रपातितैः । सवैजयन्त्यङ्गश्वर्मयन्तृभिर्निपातितै-
र्नष्टगतिश्चिता क्षितिः ॥ ५ ॥ हतेश्वरैश्चूर्णितयन्त्रपस्त्रैश्चंताश्व-
स्त्रैर्विपताककेतुभिः । महारथैर्भूः शुशुभे विचूर्णितैः शरै-
रिवामित्रहतैर्नराधिप ॥ ६ ॥ तथाश्ववृन्दैः सहसादिभिर्हतैः
प्रविद्धभाण्डास्तरणैः पृथग्विधैः । निरस्तजिह्वाद्दशनान्मलोचनै-
र्धरा बभौ घोरविरूपदर्शना ॥ ७ ॥ प्रविद्धवर्माभरणाश्वरायुधा

विपन्नहृदयश्चरयानुगा नराः । महार्हं शयास्तरणीचितास्तदा
 चितावनाया इव शिरते हताः ॥ ८ ॥ अतीव हृष्टाः श्वश्रुगाल-
 वायसा वकाः सुपस्नीः सवृकास्तरक्षवः । वयांस्यसृक्पान्यव
 रक्षसां गणाः पिशाचसङ्घाश्च सुदारुणा रणे ॥ ९ ॥ त्वचो विनि-
 भियः पिवन् वशामसृक् तथैव मञ्जाः पिशितानि चाप्नुवन् ।
 वपां विलस्यन्ति हसन्ति राक्षसाः प्रकर्षमाणाः कुणपान्यनेकशः
 ॥ १० ॥ शरीरसङ्घातवहा ह्यसृग्जला रथोड्डपाः कुञ्जलमैल-
 सङ्घटा । मनुष्यभीर्षात्पलमांसकर्दमा प्रविद्धनानाविधमस्त्रमालिनी
 ॥ ११ ॥ भयावहा वैतरणीव दुस्तरा प्रवर्तिता योधवरैस्तदा
 नदी । उवाह नध्येन रणाजिरं शृणुं भयावहा जीवमृतप्रवा-
 हिनी ॥ १२ ॥ पिवन्ति चाश्रन्ति च यत्र दुर्दृशाः पिशाचसङ्घा-
 नदन्ति भैरवाः । सुनन्दिताः प्राणभृतां भयङ्कराः समानभक्ष-
 श्वश्रुगालपक्षिणः ॥ १३ ॥ तथा तदायोधनमुग्रदर्शनं निभा
 मुखिपितृपतिराट्टबर्द्धनम् । निरीक्षमाणाः शनकैर्जङ्घर्त्तराः स
 त्यितोन्नत्यक्रबन्धसङ्कुलम् ॥ १४ ॥ अपेतविद्धस्तनहार्हभूषण-
 निपातितं यक्रसमं महारथम् । रणेऽभिमन्युं ददृशुस्तदा जन-
 व्यपेतहृदयं सद्सीव पावकम् ॥ १५ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि समरभूनिवर्णने

पञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५० ॥

सञ्जय उवाच । तस्मिंस्तु निहतै वीरैः सौमद्रे रथयूथैः
 विमुक्तरथसन्नाहाः सर्वे निक्षिप्तकार्मुकाः ॥ १ ॥ उपोपवि-
 राजानं परिवार्य युधिष्ठिरम् । तदेव दुःखं ध्यायन्तः सौम-
 गतमानसाः ॥ २ ॥ ततो युधिष्ठिरो राजा विललाप सु-
 खितः । अभिमन्यौ हते वीरे आत्पुत्रे महारथे ॥ ३ ॥

द्रोणानीकमसम्बाधं मम प्रियचिकीर्षया । भित्त्वा व्यूहं प्रविष्टो-
 ऽसौ गोमध्यमिव केशरी ॥ ४ ॥ यस्य भूरा महेष्वासाः प्रत्य-
 नीकगता रणे । प्रभग्ना विनिवर्तन्ते कृतास्त्रा युद्धदुर्मदाः ॥ ५ ॥
 अत्यन्तशत्रुरस्त्राकं धेन दुःशासनः शरैः । क्षिप्रं हृष्टमुखः सङ्घो
 विस्त्रो विमुखीकृतः ॥ ६ ॥ स तीर्त्वा दुस्तरं वीरो द्रोणानीक-
 महार्णवम् । प्राप्य दौःशासनिं काष्णि र्यातो वैवस्वतक्षयम् ॥ ७ ॥
 कथं द्रव्याभि कौन्तेयं सौभद्रे निहतोऽर्जुनम् । सुभद्रां वा महा-
 भागां प्रियं पुत्रमपश्यतीम् ॥ ८ ॥ किंस्निहयमपेतार्यमस्त्रिष्टमसम-
 प्लवम् । तावुभौ प्रतिवक्ष्यामो हृष्टीकेशधनञ्जयौ ॥ ९ ॥ अह-
 मेव सुभद्रायाः केशवार्जुनयोरपि । प्रियकामो जयाकाङ्क्षी कृत-
 वानिदमप्रियम् ॥ १० ॥ न लुब्धो लुब्धते दोषान्मोहाक्षीभः प्रव-
 र्त्तते । मधुलिपसर्हि नापश्यं प्रपातमहमीदृशम् ॥ ११ ॥ योहि
 भोज्ये पुरस्कार्यो यानेषु शयनेषु च । भूषणेषु च सोऽस्त्राभि-
 र्वालो युधि पुरस्कृतः ॥ १२ ॥ कथं हि वालस्तस्मिन् युद्धानाम-
 विशारदः । सदृश इव सम्बाधे विषमे क्षेममर्हति ॥ १३ ॥
 अहोऽद्य वयमप्येनं महीमनुशयीमहि । बीभत्सोः कोपहीनस्य
 दग्धाः कृपणचक्षुषा ॥ १४ ॥ अलुब्धो मतिमान् क्रीमान् क्षमा-
 वान् रूपवान् बली । वपुष्मान्मानकृद्बीरः प्रियः सत्यपरायणः ॥ १५ ॥
 यस्य श्रावन्ति विबुधाः कर्माण्यूर्जितकर्मणः । निवातकवचान्
 लघ्ने कालकेयांश्च वीर्यवान् ॥ १६ ॥ महेन्द्रप्रवरो धेन हिरण्य-
 पुरवासिनः । अक्षोर्निमेषमात्रेण पौलोमाः सगणा हताः ॥ १७ ॥
 परेभ्योऽप्यभयार्थिभ्यो यो ददात्यभयं विभुः । तस्यास्त्राभिर्न
 शकितस्त्रातुमद्यात्मजो भयात् ॥ १८ ॥ भयन्तु समहत् प्राप्तं धार्त-
 राष्ट्रान्नहावलात् । पार्थः पुत्रवधात् क्रुद्धः कौरवान् शोषयिष्यति
 ॥ १९ ॥ क्रुद्रः क्रुद्रसहायश्च स्वपक्षक्षयकारकः । व्यक्तदुःखो-
 धनो दृष्ट्वा शोचन् हास्यति जीवितम् ॥ २० ॥ न मे जयः प्रीति-

करो न राज्यं न चानरत्नं न सुरैः सलोकता । इमं समीक्ष्या-
प्रतिवीर्यौघं निपातितं देववरात्मजात्मजजम् ॥ २१ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिनव्युधपर्वणि युधिष्ठिरविलापे
एकपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

सञ्जय उवाच । अथैनं विलपन्तं तं कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
कृष्णहैपासनस्तत्र आजगाम महानृषिः ॥ १ ॥ तमर्चिता वथा-
न्यायमुपविष्टो युधिष्ठिरः । अग्रवीच्छोकमन्तप्तो भ्रातु पुत्रवधेन
सः ॥ २ ॥ अघर्षयुक्तैर्वह्निभिः परिवार्यं महारथैः । युध्यमानो
महेश्वरैः सौमद्रो निहतो रणे ॥ ३ ॥ बालस्याबालबुद्धिश्च सौमद्रः
परवीरहा । अनुपायेन सङ्ग्रामे युध्यमानो विशेषतः ॥ ४ ॥ मया-
पुक्तः स सङ्ग्रामे हारं सञ्जनयस्व नः । प्रविष्टेऽभ्यन्तरे तस्मिन्
सैन्येन निवारिताः ॥ ५ ॥ ननु नाम समं युद्धमेष्टव्यं युद्ध-
जीविभिः । इदञ्चैवासमं युद्धमीदृशं यत् कृतं परैः ॥ ६ ॥
तेनास्मि भृशमन्तप्तः शोकवाप्यसमाकुलः । अमं नैवाधिगच्छामि
चिन्तयानः पुनः पुनः ॥ ७ ॥

सञ्जय उवाच । तं तदाविलपन्तं वै शोकवेगसमाकुलम् ।
उवाच भगवान् व्यासो युधिष्ठिरमिदं वचः ॥ ८ ॥

व्यास उवाच । युधिष्ठिर महाप्राज्ञ सर्वशास्त्रविभारद ।
व्यसनेषु न मुह्यन्ति त्वादृशा भरतर्षभ ॥ ९ ॥ स्वर्गमेष गतः शूरः
मत्तश्च हता बह्व्रणे । अवाप्तसदृशं कर्म कृत्वा वै पुरुषोत्तमः
॥ १० ॥ अनतिक्रमणीयो वै विधिरेष युधिष्ठिर । देवदानव-
मन्यवामृत्युर्हरति भारत ॥ ११ ॥

युधिष्ठिर उवाच । इमे वै पृथिवीपालाः शेरते पृथिवीतले ।

निहताः पृथनामध्ये मृतसंज्ञा महाबलाः ॥ १२ ॥ नागायुतबला-
श्चान्ये वायुवेगबलास्तथा । तत्र ते निहताः सङ्घे तुल्यरूपा
नरैर्नराः ॥ १३ ॥ नैषां पश्यामि हन्तारं प्राणिनां संयुगे ध्रुवित् ।
विक्रमेणोपपन्ना हि तेजोबलसमन्विताः ॥ १४ ॥ जेतव्यमिति
चान्योऽन्यं नित्यं येषां हृदि स्थितम् । अथ चेमे हताः प्राज्ञाः
शेरते विगतायुषः ॥ १५ ॥ मृता इति च शब्दोऽयं वर्तते च
ततोऽर्थवत् इमे मृता महीपालाः प्रायशो भीनविक्रमाः ॥ १६ ॥
निश्चेष्टा निरभीमानाः भूराः शत्रुवशङ्कताः । राजपुत्राश्च संख्या
वैश्वानरमुखङ्कताः ॥ १७ ॥ अत्र ते संशयः प्राप्तः कुतः संज्ञा
मृता इति । कस्य मृत्युः कुतो मृत्युः कथं संचरते प्रजाः । हर-
त्यमरसङ्घाश्च तन्मि ब्रूहि पितानह ॥ १८ ॥

सञ्जय उवाच । तन्तथा परिपृच्छन्तं कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
आश्वासनमिदं वाक्यमुवाच भगवानृषिः ॥ १९ ॥

व्यास उवाच । अत्रापुदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
अक्रमनस्य कथितं नारदेन पुरा वृष ॥ २० ॥ स चापि राजा
राजेन्द्र पुत्रव्यसनमुत्तमम् । अप्रसङ्गतमं लोके प्राप्तवानिति मे
मतिः ॥ २१ ॥ तदहं संप्रवक्ष्यामि श्रुत्योः प्रभवमुत्तमम् । ततश्च
मीक्ष्यसे दुःखात्स्नेहबन्धनसंश्रयात् ॥ २२ ॥ पुरावृत्तमिदं तात
शृणु कीर्त्तयतो मम । धन्यमाख्यानमायुष्यं शोकघ्नं पुष्टिदर्जनम् ।
॥ २३ ॥ प्रवितमरिसङ्घघ्नं मङ्गलानाञ्च मङ्गलम् । यद्यैव वेदा-
ध्ययनमुपाख्यानमिदन्तथा ॥ २४ ॥ अवशीवं महाराज प्रात-
र्नित्यं द्विजोत्तमैः । पुत्रानायुष्यतो राज्यमीहमानैः प्रियन्तथा
॥ २५ ॥ पुरा कृतयुगे तात क्षासीद्राजा क्षकम्पनः । स शत्रु-
वशमापन्नो मध्ये सङ्ग्राममूर्धनि ॥ २६ ॥ तस्य पुत्रो हरिर्नान
नारायणसमो बली । श्रीमान् कृतास्त्रो जेधावी युधि शक्रोपमो
बली ॥ २७ ॥ स शत्रुभिः परितृतो बहुधा रणमूर्धनि । व्यस्यन्

वाणसहस्राणि योधेषु च गजेषु च ॥ २८ ॥ स कर्म दुष्कारं कृत्वा
 सङ्ग्रामे शत्रुतापनः । शत्रुभिर्निहतः सङ्ग्रामे पृतनायां युधिष्ठिर
 ॥ २९ ॥ स राजा प्रेतकर्माणि तस्य कृत्वा शुचान्वितः । शोच-
 न्नहनि रात्रौ च नालभत्सुखमात्मनः ॥ ३० ॥ तस्य शोकं
 विदित्वा तु पुत्रव्यसनसम्भवम् । अथाजगाम देवर्षिर्नारदोऽस्य
 समीपतः ॥ ३१ ॥ स तु राजा महाभागो दृष्ट्वा देवर्षिमागतम् ।
 पूजयित्वा यथान्यायं कथामकथयत्तदा ॥ ३२ ॥ सर्वं तस्य समा-
 चष्ट यथावृत्तं नरेश्वरः । शत्रुभिर्विजयं सङ्ग्रामे पुत्रस्य च वध-
 न्तथा ॥ ३३ ॥ मम पुत्रो महावीर्य इन्द्रविष्णुसमद्युतिः । शत्रुभि-
 र्वज्रभिः सङ्ग्रामे पराक्रम्य हतो बली ॥ ३४ ॥ क एष मृत्युर्भगवन्
 किम्वीर्यबलपौरुषः । एतदिच्छामि तत्त्वेन श्रोतुं मतिमता-
 स्वर ॥ ३५ ॥ तस्य तदचनं श्रुत्वा नारदो वरदः प्रभुः । आख्यान-
 मिदमाचष्ट पुत्रशोकापहं भहत् ॥ ३६ ॥

नारद उवाच । शृणु राजन्महाबाहो व्याख्यानं बह्विस्त-
 रम् । यथा वृत्तं श्रुतं चैव मयापि वसुधाधिप ॥ ३७ ॥ प्रजा-
 दृष्ट्वा तदा ब्रह्मा ह्यादिर्गर्गं पितामहः । असंहृतं महातेजा
 दृष्ट्वा जगदिदं पृनः ॥ ३८ ॥ तस्य चिन्ता समुत्पन्ना संहारं प्रति
 पार्थिव । चिन्तयन् ह्यसौ वेद संहारं वसुधाधिप ॥ ३९ ॥
 तस्य रोषात्कहाराज खिभ्योऽग्निरदतिष्ठत । तेन सर्वा दिशि
 व्याप्ताः सान्तर्द्देशान् दिधक्षत ॥ ४० ॥ ततो दिवं भुवं खलु
 ज्वालामालासमाकुलम् । चराचरं जगत् सर्वं ददाह भगवान्
 प्रभुः ॥ ४१ ॥ ततो हृतानि भूतानि चराणि स्थावराणि च ।
 महता क्रोधवेगेन वासयन्निव वीर्यवान् ॥ ४२ ॥ ततो हरो
 जटो स्थाणुनिशाचरपतिः शिवः । जगाम शरणं दिवं ब्रह्माणं
 परमेष्ठिनम् ॥ ४३ ॥ तस्मिन्निपतिते स्थाणौ प्रजानां हित-
 कान्तया । अग्रवीत् परमो देवोज्ज्वलनिव महामुनिः ॥ ४४ ॥

किं कुर्मः कामं कामार्हं कामाज्जातोऽसि पुत्रक । करिष्यामि
प्रियं सर्वं ब्रूहि स्थाणो यदिच्छसि ॥ ४५ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि शोकापनोदने
द्विपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

स्थाणुरुवाच । प्रजासर्गनिमित्तं हि कृतो यत्नस्त्वया विभो ।
त्वया सृष्टाश्च वृद्धाश्च भूतग्रामाः पृथग्विधाः ॥ १ ॥ तास्तवेह
पुनः क्रोधात् प्रजा दहन्ति सर्वशः । ता दृष्ट्वा मम कारुण्यं
प्रसीद भगवन् प्रभो ॥ २ ॥

ब्रह्मोवाच । संहर्तुं न च कामो मे एतदेवं भवेदिति ।
पृथिव्या हितकामं तु ततो मां मन्युराविशत् ॥ ३ ॥ इयं हि मां
सदा देवी भारार्तां समचूचदत् । संहारार्थं महादिव भारे-
णामिहता सती ॥ ४ ॥ ततोऽहं नाधिगच्छामि तथा बहुविध-
न्तदा । संहारमप्रमेयस्य ततो मां मन्युराविशत् ॥ ५ ॥

रुद्र उवाच । संहारार्थं प्रसीदस्व मा रूपो वसुधाधिप ।
मा प्रजाः स्थावराश्चैव जङ्गमाश्च व्यनीनशः ॥ ६ ॥ तव प्रसादा-
द्भगवन्निदं वर्त्तन्तिधा जगत् । अनागतमतीतञ्च यत् संप्रति
वर्त्तते ॥ ७ ॥ भगवान् क्रोधसन्दीप्तः क्रोधादग्निमिवासृजत् ।
सदृहत्यश्मकूटानि द्रुमांश्च सरितस्तथा ॥ ८ ॥ पल्लवानि च सर्वाणि
सर्वं चैव तृणालयाः । स्थावरं जङ्गमञ्चैव निःशेषं कुरुते जगत्
॥ ९ ॥ तदेतद्भस्मसाद्भूतं जगत् स्थावरजङ्गमम् । प्रसीद भग-
वन् सर्वं रोषो न स्यादरो मम ॥ १० ॥ सर्वं हि नष्टा नश्यन्ति
तव देव कथञ्चन । तस्मान्निवर्त्ततां तेजस्त्वय्येवेह प्रलीयताम् ॥ ११ ॥
तत् पश्य देव सुभृशं प्रजानां हितकाम्यया । यथेमे प्राणिनः
सर्वे निवर्त्तरंस्तथा कुरु ॥ १२ ॥ अभावं नैह गच्छेयुरुच्छन्न-

जननाः प्रजाः । अधिदैवे नियुक्तोऽस्मि त्वया लोकेषु लोककृत् ॥ १३ ॥ मा विनश्येज्जगन्नाथ जगत् स्थावरजङ्गम । प्रसादाभि-
मुखं देवं तस्माद्देवं ब्रवीम्यहम् ॥ १४ ॥

नारद उवाच । श्रुत्वा हि वचनन्देवः प्रजानां हितकाम्यया ।
तेजः सन्धारयामास पुनरेवान्तरात्मनि ॥ १५ ॥ ततोऽग्निसुप-
संहृत्य भगवांल्लोकसत्कृतः । प्रवृत्तञ्च निवृत्तञ्च कथयामास च
प्रभुः ॥ १६ ॥ उपसंहरतस्तस्य तमग्निं रोषजं तदा । प्रादु-
र्बभूव विश्वेभ्यो गोभ्यो नारी महात्मनः ॥ १७ ॥ कृष्णा रक्त-
तथा पिङ्गा रक्तजिह्वास्यलोचना । कुण्डलाभ्यां च राजेन्द्र सप्ताभ्यां
तप्तभूषणा ॥ १८ ॥ सा निःसृत्य तया खिभ्यो दक्षिणां दिश-
माश्रिता । लयमाना च सावेक्ष्य देवौ विश्वेश्वरावुभौ ॥ १९ ॥
तामाह्वय तद्वा देवौ लोकादिनिधनेश्वरः । मृत्यो इति मही-
पाल जहि चेमाः प्रजा इति ॥ २० ॥ त्वं हि संहारबुद्ध्या
प्रादुर्भूता रूपो मम । तस्मात्संहर सर्वास्त्वं प्रजाः सज्जपण्डिता
॥ २१ ॥ मम त्वं हि नियोगेन ततः येवो ह्यवाप्स्यसि । एव-
मुक्ता तु सा तेन मृत्युः कमललोचना ॥ २२ ॥ दध्यौ चात्यर्थ-
मवला प्ररुरोद् च सुखरम् । पाणिभ्यां प्रतिजग्राह तान्ययूष्मि-
पितामहः । सर्वभूतहितार्थाय तां चाप्यनुनयंस्तदा ॥ २३ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि मृत्युत्पत्तिकथने

त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

नारद उवाच । विनीय दुःखमवला आत्मन्येव प्रजापतिम्
उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा लतेवार्वाज्जिता पुनः ॥ १ ॥

मृत्युस्त्वाच । त्वया मृष्टा कथं नारी ईदृशी वदताम्बर-
क्रूरं कर्माहितं कुर्यां तदेव किम् जानतौ ॥ २ ॥ विभेम्यहम-

नार्द्धि प्रसीद भगवन् प्रभो । प्रियान् पुत्रान् वयस्यांश्च भ्रातृन्
पितृन् पतींस्तथा ॥ ३ ॥ अपध्यास्यन्ति मे देव मृत्युक्तेभ्यो विभे-
म्यहम् । कृपणानां विरुद्धतां ये पतन्त्यश्रुविन्दवः ॥ ४ ॥ तेभ्यो-
ऽहं भगवन् भीता अरणं त्वाहमागता । यमस्य भवनन्देव न
गच्छेयं सुरोत्तम ॥ ५ ॥ प्रसादये त्वां वरद भूङ्गीदग्रनखिन च ।
एतदिच्छाम्यहं कामं त्वत्तो लोकपितामह ॥ ६ ॥ इच्छेयं त्वत्-
प्रसादाहै तपस्तप्तुं प्रजेश्वर । प्रदिशेमश्वरं देव जं मच्चं भगवन्
प्रभो ॥ ७ ॥ त्वया क्षुत्ता गमिष्यामि धेनुकायमसुत्तमम् । तत्र
तपस्ये तपस्तीव्रं तवैवाराधने रता ॥ ८ ॥ न हि शक्यामि देवेश
प्राणान् प्राणभृतां प्रियान् । हन्तुं विलपमानानामधर्माच्चभि-
रक्ष माम् ॥ ९ ॥

ब्रह्मोवाच । मृत्यो सङ्कल्पितासि त्वं प्रजासंहारहेतुना ।
गच्छ संहार सर्वास्त्वं प्रजा मा ते विचारणा ॥ १० ॥ भविता
त्वेतदेवं हि नैतज्जालन्यथा भवेत् । भवत्वनिन्दिता लोके कुरुष्व
व्रदनं मम ॥ ११ ॥

नारद उवाच । एवमुक्ताभवत् प्रीता प्राञ्जलिर्भगवन्मुखी ।
संहारे नाकरोदुषिं प्रजानां हितकाम्यया ॥ १२ ॥ तूष्णीमासी-
त्तदा देवः प्रजानामीश्वरेश्वरः । प्रसादज्ञागमत् क्षिप्रमात्मनैव
पितामहः ॥ १३ ॥ क्षयमानश्च लोकेशो लोकान् सर्वानवेक्ष्य च ।
लोकाश्चासन् यथा पूर्वं दृष्टास्ते नापमृत्युना ॥ १४ ॥ निवृत्तरोषि
तस्मिंस्तु भगवत्यपराजिते । सा कन्यापजगामाथ समीपात्तस्य
धीमतः ॥ १५ ॥ अपमृत्याप्रतिश्रुत्य प्रजासंहरणं तदा । त्र-
माणा च राजेन्द्र मृत्युर्द्धनुक्रमभ्यगात् ॥ १६ ॥ सा तत्र परमं
तीव्रं चचार व्रतमुत्तमम् । सा तदा ह्येकपादेन तस्थौ पद्मानि
षोडश ॥ १७ ॥ पञ्च चाब्दानि कारुण्यात् प्रजानाञ्च हितैषिणी ।
इन्द्रियाणोन्द्रियायैव प्रजाभ्यः सन्निवर्त्य सा ॥ १८ ॥ तत-

स्वेकेन पादेन पुण्यारण्यानि सप्त वै । तस्थौ पद्मानि षट् चैव
 सप्त चैकञ्च पार्थिव ॥ १९ ॥ ततः पद्मायुतञ्चैव ऋगैः सह चचार
 सा । पुनर्गत्वा ततो नन्दां पुण्यां भीतामलीङ्काम् ॥ २० ॥
 अप्सु वर्षसहस्राणि सप्त चैकञ्च सानयत् । धारयित्वा तु नियमं
 नन्दायां वीतकल्मषा ॥ २१ ॥ सा पूर्वं कौशिकीं पुण्यां जगाम
 नियमे धृता । तत्र वायुजलाहारा चचार नियमं पुनः ॥ २२ ॥
 पञ्चगङ्गेषु सा पुण्या कन्या चेतसकेषु च । तपो विशिष्टैव ह्यभि-
 कर्षयद्देहमात्मनः ॥ २३ ॥ ततो गत्वाथ गङ्गां सा महामेरुञ्च
 केवलम् । तस्थौ चाश्लेव निश्चेष्टा प्राणायामपरायणा ॥ २४ ॥
 पुनर्हिभवतो मूर्ध्नि वत्र देवाः पुरायजन् । तत्राङ्गुष्ठेन सा
 तस्थौ निखवं परमा शुभा ॥ २५ ॥ पुष्करेष्वथ गोकर्म्म नैमिषे
 भलये तथा । अपाकर्षत् स्वकं देहं नियमैर्मनसः प्रियेः ॥ २६ ॥
 अनन्यदेवता नित्यं दृढभक्त्या पितामहे । तस्थौ पितामहञ्चैव
 तोषयामास सर्वतः ॥ २७ ॥ ततस्तामब्रवीत् प्रीतो लोकानां
 प्रभवोऽव्ययः । सौम्येन मनसा राजन् प्रीतः प्रीतमनास्तदा ॥ २८ ॥
 मृत्यो किमिदमत्यर्थं तपांसि चरसीति ह । ततोऽब्रवीत् पुन-
 र्मृत्युर्भगवन्तं पितामहम् ॥ २९ ॥ नाहं हन्यां प्रजा देव स्वस्था
 याक्रोशतीस्तदा । एतदिच्छामि सर्वं लक्ष्मो वरमहं प्रभो ॥ ३० ॥
 अधर्मभयभीतास्त्रि ततोऽहं तप आस्थिता । भीतायास्तु मह-
 भाग प्रयच्छाम्यमव्ययम् ॥ ३१ ॥ आर्त्ता चानागसी नार-
 यावामि भव मे गतिः । तामब्रवीत्ततो देवो भूतभव्यमविष्यति
 ॥ ३२ ॥ अधर्मो नास्ति ते मृत्यो संहरन्त्या इमाः प्रजाः
 मया चोक्तं मृषा मद्दे भविता न कथञ्चन ॥ ३३ ॥ तस्मात्संहर-
 कल्याणि प्रजाः सर्वाश्चतुर्विधाः । धर्मः सनातनश्च त्वां सर्वं
 याचयिष्यति ॥ ३४ ॥ लोकपालो यमश्चैव सहाया व्याधव-
 तौ । अहञ्च विबुधाश्चैव पुनर्दास्यामि ते वरम् ॥ ३५ ॥ य-

लभेनसा युक्ता तिरजा ख्यातिमेषसि । सैवसुक्ता महाराज
कृताञ्जलिरिदं विभुम् ॥ ३६ ॥ पुनरेवाब्रवीडाक्यं प्रसाद्य धिरस्त्र
तदा । यद्येवमेतत् कर्तव्यं मया नस्यादिना विभो ॥ ३७ ॥
तवाज्ञा मूर्द्धि मे न्यस्ता यत्तु वक्ष्यामि तच्छृणु । लोभः क्रोधो-
ऽभ्यसूयेर्ष्या द्रोहो मोहश्च देहिनाम् । अक्लीबान्योऽन्यपक्षपा
देहं भिन्दुः पृथग्विधाः ॥ ३८ ॥

ब्रह्मोवाच । तथा भविष्यते मृत्यो साधु संहर तै प्रजाः ।
अधर्मस्ते न भविता नापध्यास्याम्यहं शुभे ॥ ३९ ॥ यान्यशु-
विन्दूनि करे ममास्ते ते व्याधयः प्राणिनानात्मजाताः । ते
मारयिष्यन्ति नरान् गतास्तन्नाधर्मस्ते भविता मास्मभैषीः ॥ ४० ॥
नाधर्मस्ते भविता प्राणिनां वै त्वं वै धर्मस्त्वं हि धर्मस्य चेष्टा ।
धर्म्या भूत्वा धर्मनित्या धरित्री तस्मात् प्राणान् सर्वथेमन्नियच्छ
॥ ४१ ॥ सर्वेषां वै प्राणिनां कामरोषौ सन्त्यज्य त्वं संहरस्वैह
जीवम् । एवं धर्मस्त्वां भजिष्यत्यनन्तो मिथ्यावृत्तान् मारयिष्य-
त्यधर्मः ॥ ४२ ॥ तेनात्मानं पावयस्वात्मना त्वं पापेनात्मानं मज्ज-
यिष्यत्यसन्तम् । तस्मात् कामं रोषमप्यागतं त्वं सन्त्यज्यातः
संहरस्वेति जीवान् ॥ ४३ ॥

नारद उवाच । सा वै भीता मृत्युसंज्ञोपदिशाच्छापाङ्गीता
बाहूमित्यब्रवीत्तम् । सा च प्राणं प्राणिनामन्तकाले कामक्रोधौ
त्यज्य हरत्यसक्ता ॥ ४४ ॥ मृत्युस्तेषां व्याधयस्तत् प्रसूता व्याधौ
रोगो रुज्यते येन जन्तुः । सर्वेषां वै प्राणिनां प्रायणान्ते तस्मा-
च्छोकं मा कृथा निष्फलं त्वम् ॥ ४५ ॥ सर्वे देवाः प्राणिभिः
प्रायणान्ते गत्वा वृत्ताः सन्निवृत्तास्तथैव । एवं सर्वे प्राणिनस्तत्र
गत्वा वृत्ता देवा मर्त्तप्रवद्राजसिंह ॥ ४६ ॥ वायुर्भीमो भीमनाहो
महौजा भेत्ता देहान् प्राणिनां सर्वगोऽसौ । नोवा वृत्तिं नैव
वृत्तं कदाचित् प्रप्राप्युग्रोनन्ततेजो विप्रिष्टः ॥ ४७ ॥ सर्वे देवा-

मर्त्तपसंज्ञाविशिष्टास्तस्मात् पुत्रं माधुचो राजसिंह । स्वर्गं प्राप्नो
 मोदते तत्तनूजो नित्यं रम्यान् वीरलोकानवाप्य ॥ ४८ ॥ त्यक्त्वा
 दुःखं सङ्गतः पुण्यकुङ्घिरेषा मृत्युर्देवदिष्टा प्रजानाम् । प्राप्ते
 काले संहरन्ती यथावत् स्वयं कृता प्राणहरा प्रजानाम् ॥ ४९ ॥
 आत्मानं वै प्राणिनो हन्ति सर्वे नैनं मृत्युर्देवपाणिर्हिनस्ति
 तस्मान्मृतान्नानुशोचन्ति धीराः सत्यं ज्ञात्वा निश्चयं ब्रह्म
 सृष्टम् । इत्थं सृष्टिं दैवकृपां विदित्वा पुत्रान्नष्टाच्छोकमाह
 त्यजस्व ॥ ५० ॥

व्यास उवाच । एतच्छ्रुत्वाथर्वहाक्यं नारदेन प्रकाशितम् ।
 उवाचाकम्पनो राजा सखायं नारदन्तथा ॥ ५१ ॥ व्यपेतशोक
 प्रीतोऽस्मि भगवन्नृपिसत्तम । श्रुतेतिहासं तत्तस्तु कृतार्थो
 ऽस्म्यभिवादये ॥ ५२ ॥ तथोक्तो नारदस्तेन राज्ञा ऋषिवरो
 त्तमः । जगाम नन्दनं शीघ्रं देवर्षिरमितालवान् ॥ ५३ ॥ पुण्यं
 यशस्यं स्वर्ग्यञ्च धन्यमायुष्यमेव च । अस्येतिहासस्य सदा यवण
 आवणं तथा ॥ ५४ ॥ एतदर्थपदं श्रुत्वा तदा राजा युधिष्ठिरः ।
 हतधर्मं च विज्ञाय भूराणां च पराङ्गतिम् ॥ ५५ ॥ सम्प्राप्तोऽसौ
 महावीर्यः स्वर्गलोकं महारथः । अभिमन्युः परान् हत्वा प्रसुरी
 सर्वधन्विनाम् ॥ ५६ ॥ युध्यमानो महेष्वासो हतः सोऽभिमुखो
 रणे । असिना गदया शक्त्या धनुषा च महारथः ॥ ५७ ॥
 विरजाः सोमसूनुः स पुनस्तत्र प्रलीयते । तस्मात् परां धृतिं
 कृत्वा भ्रातृभिः सह पाण्डवः । अप्रमत्तः सुसंक्रुद्धः शीघ्रं योत्स्व
 मुपाक्रमत् ॥ ५८ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि मृत्युप्रजापतिसंवादे
 चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

सञ्जय उवाच । श्रुत्वा नृत्यसमुत्पत्तिं कर्माण्यनुपमानि च ।
धर्मराजः पुनर्वाक्यं प्रसाद्यैनमथाब्रवीत् ॥ १ ॥

युधिष्ठिर उवाच । गुरवः पुण्यकर्माणः शक्रप्रतिमविक्रमाः ।
स्थाने राजर्षयो ब्रह्मन्ननघाः सत्यवादिनः ॥ २ ॥ भूय एव तु
मां तथैर्वचोभिरभितुंहय । राजर्षीणां पुराणानां समाश्वासय
कर्मभिः ॥ ३ ॥ कियन्त्यो दक्षिणा दत्ताः कैश्च दत्ता महात्मभिः ।
राजर्षिभिः पुण्यकृद्भिस्तद्भवान् प्रब्रवीतु मे ॥ ४ ॥

व्यास उवाच । श्रित्यस्य नृपतेः पुत्रः सृञ्जयो नाम नानतः ।
सखायौ तस्य चैवोभौ ऋषी पर्वतनारदौ ॥ ५ ॥ तौ कदाचि-
द्गृहं तस्य प्रविष्टौ तद्विद्वत्तया । विधिवच्चाच्चितौ तेन प्रीतौ
तत्रोपतुः सुखम् ॥ ६ ॥ तद्गृहाचित् सुखासीनं ताभ्यां सह
शुचिस्मिता । दुहिताभ्यागमत् कन्या सृञ्जयस्वरवर्त्तिनौ ॥ ७ ॥
तथाभिवादितः कन्यामभ्यनन्दयथाविधि । तत्सलिङ्गाभिराशीर्भि-
रिष्टाभिरभितः स्थितान् ॥ ८ ॥ तान्निरीक्ष्याब्रवीद्वाक्यं पर्वतः प्रहस-
न्निव । कस्येवं चञ्चलापाङ्गी सर्वलक्षणसम्पता ॥ ९ ॥ उताहो
भाः खिदकस्य ज्वलनस्य शिखा लियम् । श्रीर्ङ्गीः कीर्त्तिर्धृतिः
पुष्टिः सिद्धिश्चन्द्रमसः प्रभाः ॥ १० ॥ एवं ब्रुवाणं देवर्षिं नृपभिः
सृञ्जयोऽब्रवीत् । ममेयम्भगवन् कन्या मत्तो वरमभीप्सति ॥ ११ ॥
नारदस्त्वब्रवीदेनं देहि मद्यमिमां नृप । भार्यार्थं समहम्भेयः
प्राप्तञ्चेदिच्छसे नृप ॥ १२ ॥ इदानीत्येव संहृष्टः सृञ्जयः प्राह
नारदम् । पर्वतस्तु सुसंक्रुद्धो नारदं वाक्यमब्रवीत् ॥ १३ ॥
हृदयेन मया पूर्वं वृतां वै वृतवानसि । यस्मादृता त्वया विप्र
मागाः स्वर्गं यथेप्सया ॥ १४ ॥ एवमुक्त्वो नारदस्त्वं प्रत्युवाचो-
त्तरं वचः । मनोबाग्बुद्धिसम्भाषा दत्ता चोदकपूर्वकम् ॥ १५ ॥
पाणिग्रहणमन्ताश्च प्रथितं वरलक्षणम् । नन्वेषां निश्चितां निष्ठा
निष्ठा सप्तपदी स्मृता ॥ १६ ॥ अनुत्पन्ने च कार्यार्थं मात्स्वं

व्याहृतवानसि । तस्मात्त्वमपि न स्वर्गं गमिष्यसि मया विना ॥ १७ ॥
 अन्येऽन्यमेवं श्रुत्वा वै तस्थतुस्तत्र तावृषी । अथ सोऽसि नृपे
 विप्रान् पानाच्छादनभोजनैः ॥ १८ ॥ पुत्रकानः परं शक्त्य
 यत्नेनोपावरच्छुचिः । तस्य प्रसन्ना विप्रेन्द्राः कदाचित् पुत्र-
 भीप्सवः ॥ १९ ॥ तपः स्वाध्यायनिरता वेदवेदाङ्गपारगाः
 सहिता नारदं प्राङ्मूर्ध्नि पुत्रभीप्सितम् ॥ २० ॥ तथेत्युक्त्वा
 द्विजैस्तु नारदोऽब्रवीत् । तुभ्यं प्रसन्ना राजर्षि पुत्र-
 भीप्सन्ति ब्राह्मणाः ॥ २१ ॥ वरं वृणीष्व भद्रं ते यादृशं पुत्र-
 भीप्सितम् । तद्योक्तः प्राञ्जलीराजा पुत्रं वव्रे गुणान्वितम् ॥ २२ ॥
 यशस्विनं कीर्त्तिमन्तन्तेजस्विनमरिन्दमम् । यस्य मूलं पुरीष-
 ह्रिदः स्वेदय काञ्चनम् ॥ २३ ॥ सुवर्णशौविहित्वेवं तस्य नामा
 भवत् क्षितौ । तस्मिन् वरप्रदानेन वर्धयत्यमितन्धनम् ॥ २४ ॥
 कारयामास नृपतिः सौवर्णं सर्वभीप्सितम् । गृहप्राकारदुर्गादि-
 ब्राह्मणावसथान्यपि ॥ २५ ॥ अय्यासनानि यानानि स्थाली-
 पिठरभाजनम् । तस्य राज्ञोऽपि यद्वैश्व वाह्यायोपस्कराश्च ॥
 २६ ॥ सर्वं तत् काञ्चनमयं कालेन परिवर्द्धितम् । अथ दस्यु-
 गणाः श्रुत्वा दृष्ट्वा चैनं तथाविधम् ॥ २७ ॥ सम्भूय तस्य नृपते
 समारब्धाश्चिकीर्षितुम् । केचित्तत्राब्रुवन् राज्ञः पुत्रं गृह्णीम वै
 स्वयम् ॥ २८ ॥ सोऽस्याकरः काञ्चनस्य तस्य यत्नञ्चरामहे
 ततस्ते दस्यवो लुब्धाः प्रविश्य नृपतेर्गृहम् ॥ २९ ॥ राजपुत्रं
 ततो जङ्घुः सुवर्णशौविनं बलात् । गृह्यैनमनुपायज्ञा नीत्वा
 रक्षमचेतसः ॥ ३० ॥ हत्वा विशस्य चापश्यन् लुब्धा वसु-
 क्रिञ्चन । तस्य प्राणैर्विमुक्तस्य नष्टन्तडरदं वसु ॥ ३१ ॥ दस्यु-
 वश्यं तथान्योऽन्यं जङ्घुर्मुखं विचेतसः । हत्वा परस्परं नष्टा-
 कुमारं चाङ्घ्रुतं भुवि ॥ ३२ ॥ असन्भाव्यं गता घोरं नरकन्दुष्ट-
 कारिणः । तं दृष्ट्वा निहतं पुत्रं वरदत्तं महातपाः ॥ ३३ ॥

विललाप सुदुःखार्त्तौ वङ्गधा करुणं नृपः । विलपन्तं निशम्याथ
 पुत्रशोकहतं नृपम् ॥ ३४ ॥ प्रत्यदृश्यत देवर्षिर्नारदो नृप-
 सन्निधौ । उवाच चैनं दुःखार्त्तं विलपन्तमचेतसम् ॥ ३५ ॥
 सृज्यं नारदोऽभ्येत्य तन्निबोध शुधिष्ठिर । कामानामवितृप्तस्त्वं
 सृज्येह मरिष्यसि ॥ ३६ ॥ यस्य चैते वयङ्गेहे उषिता ब्रह्म-
 वादिनः । आविचितं मरुत्तञ्च मृतं सृज्य शुश्रुम ॥ ३७ ॥
 सस्वत्तं याजयामास स्रज्वया वै ब्रह्मस्यतेः । यस्मै राजर्षये प्रादा-
 द्धनं स भगवान् प्रभुः ॥ ३८ ॥ ह्यैमं हिमवतः पादं यियक्षो-
 र्बिविधैः सवैः । यस्य सेन्द्रामरगणा ब्रह्मस्यतिपुरोगमाः ॥ ३९ ॥
 देवा विश्वसृजः सर्वे यजनान्ते समासते । यज्ञवाटस्य सौवर्णाः
 सर्वे चासन् परिच्छदाः ॥ ४० ॥ यस्य सर्वं तदा ह्यन्वं मनोऽभि-
 प्रायगं शुचि । कामतो बुभुजुर्विप्राः सर्वे चान्नाश्विनो द्विजाः
 ॥ ४१ ॥ पयोदधिघृतं चौद्रभ्यश्शोज्यञ्च शोभनम् । यस्य
 यज्ञेषु सर्वेषु वांसांस्याभरणानि च ॥ ४२ ॥ इप्सितान्युपतिष्ठन्ते
 प्रहृष्टान् वेदपारगान् । मरुतः परिवेष्टारो मरुत्तस्याभवन्
 गृहे ॥ ४३ ॥ आविचितस्य राजर्षिर्विश्वे देवाः समासदः ।
 यस्य वीर्यवतो राज्ञः सुहृष्टा अस्यसम्पदः ॥ ४४ ॥ हविर्भि-
 स्तर्पिता येन सन्यक् तंमैर्दिवौकसः । ऋषीणाञ्च पितृणाञ्च
 देवानां सुखजीविनाम् ॥ ४५ ॥ ब्रह्मचर्यश्रुतिमुखैः सर्वे दानैश्च
 सर्वदा । शयनासनयानानि स्वर्णराशौश्च दुःखजा ॥ ४६ ॥ तत्
 सर्वममितं वित्तन्दत्तां विप्रेभ्य इच्छया । सोऽनुध्यातस्तु शक्नेण
 प्रजाः कृत्वा निरामयाः ॥ ४७ ॥ अद्धानो जितांल्लोकान्
 गतः पुण्यदुहोऽज्ञयान् । सप्रजः सनृपामात्यसदारापत्यवान्धवः
 ॥ ४८ ॥ यौवनेन सहस्राब्दं मरुतो राज्यमन्वशात् । स
 चेन्नमार सृज्य चतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ ४९ ॥ पुत्रात् पुण्यतर-

स्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः । अयज्वानमदाक्षिण्यमभिष्वैत्येति
व्याहरन् ॥ ५० ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजिके
पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

नारद उवाच । सुहोतं नाम राजानं मृतं सृञ्जय शुश्रूष ।
एकवीरमधृष्यन्तममरैरभिवीक्षितम् ॥ १ ॥ यः प्राप्य राज्यं धर्मैण
ऋत्विग्व्रह्मपुरोहितान् । अपृच्छदात्मनः श्रेयः दृष्ट्वा तेषां मते
स्थितः ॥ २ ॥ प्रजानां पालनं धर्मो दानमिज्या हिषज्जयः ।
एतत् सुहोत्रो विज्ञाय धर्मणैच्छेदनागमम् ॥ ३ ॥ धर्मणारा-
धयत् देवान् वाणैः शत्रून् जयंस्तथा । सर्वाण्यपि च भूतानि
स्वगुणैरप्यरञ्जयत् ॥ ४ ॥ यो भुक्तेमां वसुमतीं स्नेच्छाटविक-
वर्जिताम् । यस्मै वर्षं पर्जन्यो हिरण्यं परिवत्सरान् ॥ ५ ॥
हिरण्यास्तत्र वाहिन्यः स्त्रैरिण्यो ह्यभवन् पुरा । ग्राह्यान् कर्कटकां
श्वैव मत्स्यगंश्च विविधान् वहन् ॥ ६ ॥ कामान् वर्षति पर्जन्यो
रूपाणि विविधानि च । सौवर्णान्यप्रमेवाणि वाप्यश्च क्रोश-
सम्मिताः ॥ ७ ॥ सहस्रवामनान् कुञ्जान् नक्रान् जकरकच्छूपान् ।
सौवर्णान् विहितान् दृष्ट्वा ततोऽस्त्रयत वै तदा ॥ ८ ॥ तत्
सुवर्णमपथ्यन्तं राजर्षिः कुरुजाङ्गले । ईजानो वितते जज्ञे
ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ॥ ९ ॥ सोऽश्वमेधसहस्रेण राजस्त्वयशतेन
च । पुण्यैः क्षत्रिययज्ञैश्च प्रभूतवरदक्षिणैः ॥ १० ॥ कान्य-
नैमित्तिकाजस्रैरिष्टाङ्गतिमवाप्नुयात् । स चेन्ममार सृञ्जय चतु-
र्भद्रतरस्त्वया ॥ ११ ॥ पुत्रात् पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथा ।
अयज्वानमदाक्षिण्यमभिष्वैत्येति व्याहरन् ॥ १२ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजिके
षट्पञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

नारद उवाच । राजानं पौरवं वीरं मृतं सृज्य शुश्रुम् ।
यः सहस्रं सहस्राणां श्वेतानश्वानवाहजत् ॥ १ ॥ तस्याश्वमेधे
राजर्षिर्देवाद्देशात् समेयुषाम् । शिञ्चाक्षरविधिज्ञानां नासीत्
सङ्ख्या विपश्चिताम् ॥ २ ॥ वेदविद्याव्रतस्त्राता वदान्याः प्रिय-
दर्शनाः । सुभिक्षाच्छादनगृहाः सुशय्याचनवाहनाः ॥ ३ ॥ नट-
नर्तकगन्धर्वैः पूर्यैर्कैर्वर्द्धमानकैः नित्योद्योगैश्च ब्रीडिद्विस्तवस्त परि-
हर्षिताः ॥ ४ ॥ यज्ञे यज्ञे यथा कालं दक्षिणाः सोऽत्यकाल-
यत् । दिपा दशसहस्राख्याः प्रमदाः काञ्चनप्रभाः ॥ ५ ॥ स
ध्वजाः सपताकाश्च यथा हेममयास्तथा । यः सहस्रं सहस्राणां
कन्या हेमविभूषिताः ॥ ६ ॥ धूर्यैश्चाश्वगणारूढाः सगृहक्षेत्र-
गोश्रताः । शतं शतसहस्राणि स्वर्णमाली महात्मनाम् ॥ ७ ॥
गवां सहस्रानुचरान् दक्षिणामत्यकालयत् । तत्रास्य गाथा
गायन्ति ये पुराणविदो जनाः ॥ ८ ॥ हेमशृङ्गो रौप्यखुराः
सवक्त्राः कांस्यदोहनाः । दासीदासखरोष्ट्रांश्च प्रादादाजाविकं
वज्र ॥ ९ ॥ रत्नानां विविधानाञ्च विविधांश्चान्नपर्वतान् । तस्मिन्
संवितते यज्ञे दक्षिणामत्यकालयत् ॥ १० ॥ अङ्गस्य यजमानस्य
स्वधर्माधिगताः शुभाः । शुणोत्तरास्तु क्रतवस्तस्यासन् सार्व-
कामिकाः ॥ ११ ॥ स चेन्ममार सृज्य चतुर्भद्रतरस्त्वया । पुत्रात्
पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः । अयज्ज्वानमहाक्षिण्यमभि-
श्वैत्येति व्याहरन् ॥ १२ ॥

इति द्वीगपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजिके

सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

नारद उवाच । शिविमौशीनरञ्चापि मृतं सृज्य शुश्रुम् ।
य इमां पृथिवीं सर्वाञ्चर्मवत् पर्यवेष्टयत् ॥ १ ॥ साद्रिहीपार्श्व-

वनां रथघोषिण नादयन् । स शिविर्यद्रिपून्निव्यं मुख्यान्निघ्नन्
 सपत्नजित् ॥ २ ॥ तेन यच्चैर्वज्रविधैरिष्टं पर्याप्तदक्षिणैः । स
 राजा वीर्यवान् धीमानवाप्य वसु पुष्कलम् ॥ ३ ॥ सर्वभूद्वामि-
 पिक्तानां सम्मतः सोऽभवद्यधि । अयजच्चाश्वमेधैर्यो विजित्य
 पृथिवीमिमाम् ॥ ४ ॥ निरर्गलैर्वज्रफलैर्निष्ककोटिसहस्रदः । हस्त्य-
 श्वपशुभिर्धान्यैर्मृगैर्गोऽजातिभिस्तथा ॥ ५ ॥ विविधां पृथिवीं
 पुण्यां शिविर्ब्राह्मणसातकरोत् । यावत्यो वर्षतो धारा यावत्यो
 दिवि तारकाः ॥ ६ ॥ यावत्यः सिकतागाङ्गो यावन्नेरोर्महो-
 पलाः । उदन्वति च यावन्ति रत्नानि प्राप्तिनोऽपि च ॥ ७ ॥
 तावतीरदद्गा वै शिविरौघीनरोऽध्वरे । नो यन्तारं धुरन्तस्य
 कञ्चिदन्यं प्रजापतिः ॥ ८ ॥ भूतं भव्यं भवन्तं वा नाध्यगच्छ-
 न्नेरेश्वरम् । तस्यासन् विविधा यज्ञाः सर्वकार्यैः समन्विताः
 ॥ ९ ॥ हेमयूपासनगृहा हेमप्राकारतोरणाः । शुचि स्नाहन्नपानञ्च
 ब्राह्मणाः प्रयुतायुताः ॥ १० ॥ नानाभक्ष्यैः प्रियकथाः पयोदधि-
 महाहृदाः । तस्यासन् यज्ञवाटिषु नद्यः शुभ्रान्नपर्वताः ॥ ११ ॥
 पिवत स्नात खादध्वमिति यद्रीचते जनाः । तस्मै प्रादाहरं रुद्र-
 स्तुष्टः पुण्येन कर्मणा ॥ १२ ॥ अक्षयं ददतो वित्तं अद्वा कीर्त्ति-
 स्तथा क्रियाः । यथोक्तमेव भूतानां प्रियत्वं सर्वभूत्तमम् ॥ १३ ॥
 एतास्तत्त्वा वरानिष्टान् शिविः काले दिवङ्गतः । स चिन्मनार
 दृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ १४ ॥ पुत्रात् पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्र-
 मनुतप्यथाः । अयज्वानमदाक्षिण्यमभिष्वैत्येति व्याहरन् ॥ १५ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजिके

अष्टपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

नारद उवाच । रामं दाशरथिञ्चैव मृतं सञ्जय शुश्रुम ।
यं प्रजा अन्वमोदन्त पिता पुत्रानिवोरसान् ॥ १ ॥ असङ्ख्येया
गुणा यस्मिन्नासन्नमिततेजसि । यश्चतुर्दशवर्षाणि निदिशात् पितु-
रच्युतः ॥ २ ॥ वने वनितया सार्द्धमवसन्नक्षणाग्रजः । जघान
च जनस्थाने राक्षसान् मनुजवर्षभः ॥ ३ ॥ तपस्विनां रक्षणाथं
सहस्राणि चतुर्दश । तत्रैव वसतस्तस्य रावणो नाम राक्षसः ॥ ४ ॥
जह्वाह भार्यां वैदेहीं सम्मोह्यैनं सहानुगम् । तमागस्कारिणं
रामः पौलस्त्यमजितं परैः ॥ ५ ॥ जघान समरे क्रुद्धः पुरेव
वाम्बकोऽस्यकम् । सुरासुरैरवध्यन्तं देवब्राह्मणकण्ठकम् ॥ ६ ॥
जघान स महाबाहुः पौलस्त्यं सगणं रणे । स प्रजानुग्रहं कृत्वा
विदग्धैरभिपूजितः ॥ ७ ॥ व्याप्य कृत्स्नं जगत् कीर्त्तया सुरर्षि-
गणसेवितः । स प्राप्य विविधं राज्यं सर्वभूतानुकम्पकः ॥ ८ ॥
आजहार महायज्ञं प्रजा धर्मेण पालयन् । निरर्गलं सजाख्य-
मश्वमेधशतं विभुः ॥ ९ ॥ आजहार सुरेशस्य हृदिषामुदमाव-
हत् । अन्यैश्च विविधैर्यज्ञैरीजे वज्रगुणैर्नृप ॥ १० ॥ क्षुत्-
पिपासेऽजयद्रामः सर्वरोगांश्च देहिनाम् । सततं गुणसम्पन्नो
दीप्यमानः स्वतेजसा ॥ ११ ॥ अतिसर्वाणि भूतानि रामो दाश-
रथिर्वमौ । ऋषीणां देवतानाञ्च मानुषाणाञ्च सर्वशः ॥ १२ ॥
पृथिव्यां सह वासोऽभूद्रामे राज्यं प्रशासति । नाहीयन्त तदा
प्राणाः प्राणिनां न तदन्यथा ॥ १३ ॥ प्राणापानसमानाश्च रामे
राज्यं प्रशासति । पर्येदीप्यन्त तेजांसि तथानर्थाश्च नाभवन् ॥ १४ ॥
दीर्घायुषः प्रजाः सर्वा युवा न म्रियते तदा । वेदैश्चतुर्भिः सुतीताः
प्राप्नुवन्ति द्विवीकशः ॥ १५ ॥ हव्यं कव्यश्च विविधं निष्पूतं हत-
मेव च । अदंशमशका देशा नष्टव्यालसरीसृपाः ॥ १६ ॥ नापसु
प्राणभृतां मृत्युर्नाकाले ज्वलनोऽदहत् । अधर्मरुचयो लुब्धा
मूर्खा वा नाभवंस्तदा ॥ १७ ॥ प्रजाः शिष्टेष्टकर्माणाः सर्वे वर्णा-

स्तदाभवन् । स्वधां पूजाञ्च रक्षोभिर्जनस्थाने प्रणाश्रिते ॥ १८ ॥
 प्रादान्निहत्य रक्षांसि पितृदेवेभ्य ईश्वरः । सहस्रपुत्राः पुत्र्या
 दशवर्षशतायुषः ॥ १९ ॥ न च ज्येष्ठाः कनिष्ठेभ्यस्तदा आदा-
 न्यकारयन् । युवा श्यामो लोहिताक्षो मत्तमातङ्गविक्रमः ॥ २० ॥
 आजानुवाङ्गः सुभुजः सिंहस्कन्धो महाबलः । दशवर्षसहस्राणि
 दशवर्षशतानि च ॥ २१ ॥ सर्वभूतमनःकान्तो रामो राज्यमका-
 रयत् । रामो रामो राम इति प्रजानामभवत् कथा ॥ २२ ॥
 रामात् रामं जगदभूद्रामे राज्यं प्रशासति । चतुर्विधाः प्रजा
 रामः स्वर्गं नीत्वा दिवं गतः ॥ २३ ॥ आत्मानं सम्प्रतिष्ठाप्य
 राजवंशमिहावृधा । स चैक्यमारुह्य चतुर्भद्रतरस्त्रया ॥ २४ ॥
 पुत्रात् पुण्यतरस्त्रुभ्यं ना पुत्रमनुतप्यथाः । अयज्वानमदाक्षिण्य-
 मभिष्वैत्येति व्याहरन् ॥ २५ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजिके
 एकोनषष्ठोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

नारद उवाच । भगीरथञ्चेद्राजानं शतं सृज्य शुश्रुम ।
 येन भागीरथी गङ्गा चयनैः काञ्चनैश्चिता ॥ १ ॥ यः सहस्रं सह-
 स्राणां कन्या हेमविभूषिताः । राज्ञश्च राजपुत्रांश्च ब्राह्मणेभ्यो-
 ह्यमन्यत ॥ २ ॥ सर्वारथगताः कन्या रथाः सर्वे चतुर्युजः ।
 रथे रथे शतं नागाः सर्वे वै हेममालिनः ॥ ३ ॥ सहस्रमश्व-
 यैकैकं राजानं पृष्ठतोऽन्वयुः । अश्वे अश्वे शतं गावो गवां पश्चा-
 द्जाविकम् ॥ ४ ॥ तेनाक्रान्ता जलौघेन दक्षिणा भूयसीर्हृदत् ।
 उपहरेऽतिव्यथिता तस्याङ्गे निषसादह ॥ ५ ॥ तथा भागीरथी
 गङ्गा उर्वशी चामवत् पुरा । दुहितृत्वं गता राज्ञः पुत्रत्वमगम-
 तदा ॥ ६ ॥ तान्तु गाथां जगुः प्रीता गन्धर्वाः सूर्यवर्चसः ।

पितृदेवमनुष्याणां शृण्वतां वल्गुवादिनाम् ॥ ७ ॥ भगीरथं यज-
मानमैक्ष्वाकं भूरिदक्षिणम् । गङ्गा समुद्रगा देवी वव्रे पितर-
भीश्वरम् ॥ ८ ॥ तस्य सेन्द्रैः सुरगणैर्देवैर्यज्ञः खलङ्कृतः । सम्यक्
परिश्रुहीतश्च शान्तविप्रो निरामयः ॥ ९ ॥ यो य इच्छेत विप्रो
वै यत्र यत्नात्मनः प्रियम् । भगीरथस्तथा प्रीतस्तत्र तत्नानयदशी
॥ १० ॥ नादेयं ब्राह्मणेष्वासीत् यस्य यत् स्यात् प्रियं धनम् ।
सोऽपि विप्रप्रसादेन ब्रह्मलोकगतो नृपः ॥ ११ ॥ येन यातौ
मखमुखौ दिशाश्चाविहपादपाः । तेनावस्थातुमिच्छन्ति तं गत्या-
राजभीश्वरम् ॥ १२ ॥ स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्रया ।
पुत्रात् पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः । अयज्ज्वानमदाक्षिण्य-
मभिष्वैत्येति व्याहरन् ॥ १३ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजिके

षष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

नारद उवाच । दिलीपं वै चैलविलं सृतं सृञ्जय शुश्रुम ।
यस्य यज्ञशतेष्वासन् प्रयुतायुतशो हिजाः ॥ १ ॥ तत्त्वज्ञानार्थ-
सम्पन्ना यज्ज्वानः पुत्रपौत्रिणः । य इमां वसुसम्पूष्णां वसुधां
वसुधाधिपः ॥ २ ॥ ईजानो विविधैर्वज्रैर्ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ।
दिलीपस्य च यज्ञेषु कृतः पत्न्या हिरण्ययः ॥ ३ ॥ तं नर्थमिव
कुर्वाणाः सेन्द्रा देवाः समागमन् । चपालं प्रचपालञ्च यस्य यूपे
हिरण्यये ॥ ४ ॥ रागखण्डवभोज्यैश्च भक्ताः पथिषु शिरते ।
तदेतद्भुतं मन्ये अन्यैर्न सदृशं नृपैः ॥ ५ ॥ यदप्सु युध्म-
मानस्य चक्रे न परिपेततुः । राजानं दृढधन्वानं दिलीपं सत्य-
वादिनम् ॥ ६ ॥ योऽपश्यन् भूरिदक्षिणं तेऽपि स्वर्गजितो
नराः । पञ्चशब्दा न जीर्णन्ते खट्वाङ्गस्य निवेशने ॥ ७ ॥ स्वाध्याय-

घोषो ज्याघोषः पिवताञ्जीत खादत । स चेन्ममार सृञ्जय चतु-
र्भद्रतरस्तथा ॥ ८ ॥ पुत्रात् पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः ।
अयज्वानमदाक्षिण्यमभिष्वैत्येति व्याहरन् ॥ ९ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजिके
एकषष्टोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

नारद उवाच । माम्घाता चैद्यौवनाश्वं मृतं सृञ्जय शुश्रुम ।
देवासुरमनुष्याणां त्रैलोक्यविजयी नृपः ॥ १ ॥ यं देवावस्त्रिनौ
गर्भात् पितुः पूर्वं चकर्षतुः । अगयां विचरन् राजा तृषित-
आन्तवाहनः ॥ २ ॥ धूमं दृष्ट्वागमत् सत्वं पृषदाज्यमवाप सः ।
तं दृष्ट्वा युवनाश्वस्य जठरे स्तनुतां गतम् ॥ ३ ॥ गर्भाद्विजर्कतु-
र्देवावस्त्रिनौ भिषजास्वरौ । तं दृष्ट्वा पितुरुत्सङ्गे शयानं देव-
वच्चैसम् ॥ ४ ॥ अन्योऽन्यमब्रुवन् देवाः कमयं धास्यतीति वै ।
भाभेवायं धयत्वग्रे इति हस्माह वासवः ॥ ५ ॥ ततोऽङ्गुलिभ्यो
चीन्द्रस्य प्रादुरासीत् पयोऽमृतम् । मां धास्यतीति कारुण्यात्
वदीन्द्रो ह्यन्वकम्पयत् ॥ ६ ॥ तस्मात्तु माम्घातेत्येवं नाम तस्य तु-
तैः कृतम् । ततस्तु धाराः पयसो घृतस्य च महात्मनः ॥ ७ ॥
तस्यास्ये द्यौवनाश्वस्य पाणिरिन्द्रस्य चास्त्रवत् । अपिवत् पाणि-
मिन्द्रस्य तमासाय व्यवर्द्धत ॥ ८ ॥ सोऽभवद्वादशसमी द्वादशाहेन
वीर्यवान् । इमाञ्च पृथिवीं कृत्स्नामेकाङ्गा स व्यजीजयत् ॥ ९ ॥
धर्मात्मा धृतिमान् वीरः सत्यसन्धो जितेन्द्रियः । जनमेजय सुध-
न्वानं गयं भूमं बृहद्रथम् ॥ १० ॥ असितञ्च नृगञ्चैव माम्घात-
यनुषाजयत् । उदेति च यतः सूर्यो यत्र च प्रतितिष्ठति ॥ ११ ॥
तत् सर्वं द्यौवनाश्वस्य माम्घातुः क्षिप्तमुच्यते । सोऽश्वमेधमतै-
रिष्टा राजसूयश्रतेन च ॥ १२ ॥ अददद्रोहितात्मत्सगान् ब्राह्म-

शेभ्यो विशास्यते । हैरण्यान् योजनीक्षेधान् आयतान् दश-
योजनम् ॥ १३ ॥ वज्रप्राकारान् सुखादून् भक्ष्यभोज्यान्पर्वतान् ।
अतिरिक्तं ब्राह्मणेभ्यो भुञ्जन्नाद्रीयते जनः ॥ १४ ॥ मध्यान्न-
पाननिचयाः शुशुभुस्त्वन्नपर्वताः । घृतऋदाः सूपपक्वा दधिफेणा
शुङ्गेदकाः ॥ १५ ॥ रुरुधुः पर्वतान् नद्यो मधुक्षीरवहाः शुभाः ।
देवासुरनरा यक्षा गन्धर्वोरगपक्षिणः ॥ १६ ॥ विप्रास्तलागता-
श्चासन् वेदवेदाङ्गपारगाः । ब्राह्मणा ऋषयश्चापि नासंस्तवा-
विपश्चितः ॥ १७ ॥ समुद्रान्तां वसुमतीं वसुपूर्णाञ्च सर्वतः । स
तां ब्राह्मणसात् कृत्वा जगामास्तं तदा नृपः ॥ १८ ॥ गतः
पुण्यकृतांलोकान् सुव्याप्य यशसा दिशः । स चेन्ममार सृक्ष्य
चतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ १९ ॥ पुत्रात् पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनु-
तप्यथाः । अयज्जानमदाक्षिण्यमभिष्वेत्येति व्याहरन् ॥ २० ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजिके

द्विप्रष्टोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

नारद उवाच । ययातिं नाङ्गप्रज्ञैव मृतं सृक्ष्य शुश्रम ।
राजसूयशतैरिष्ट्वा सोऽश्वमेधशतेन च ॥ १ ॥ पुण्डरीकसहस्रेण
वाजपेयशतैस्तथा । अतिरात्रसहस्रेण चातुर्मास्यैश्च कामतः ॥ २ ॥
अग्निष्टोमैश्च विविधैः सर्वैश्च प्राज्यदक्षिणैः । अब्राह्मणानां यद्वित्तं
पृथिव्यामस्ति किञ्चन ॥ ३ ॥ तत् सर्वं परिसङ्ग्राह्य ततो ब्राह्मण-
सात्करोत् । व्यूढे देवासुरे युद्धे कृत्वा देवसहायताम् ॥ ४ ॥
चतुर्धा व्यभजत् सर्वां चतुर्भ्यः पृथिवीमिमाम् । यज्ञैर्नानाविधै-
रिष्ट्वा प्रजामुत्पाद्य चोत्तमाम् ॥ ५ ॥ देवशान्याञ्चौशनस्यां अग्नि-
ष्टायाञ्च धर्मतः । देवारण्येषु सर्वेषु विजहारामरीपमः ॥ ६ ॥
आत्मनः कामचारेण द्वितीय द्रव्यं वासवः । यदा नाध्यागमच्छान्तिं

कामानां सर्ववेदवित् ॥ ७ ॥ ततो गाथाभिमां गीत्वा सदारः
 ग्राविशदनम् । यत् पृथिव्यां ब्रीहियवं हिरण्यं पशवः स्त्रियः
 ॥ ८ ॥ नालमेकस्य तत् सर्वमिति मत्वा शमं ब्रजेत् । एवं
 कामान् परित्यज्य ययातिर्धृतिमेतत् च ॥ ९ ॥ पूरुं राज्ये प्रति-
 ष्ठाप्य प्रयातो वनमीश्वरः । स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतर-
 स्त्रया ॥ १० ॥ पुत्रात् पुण्यतरस्तुभंग मा पुत्रमनुतप्यदाः ।
 अयञ्जानमदाक्षिण्यमभिष्वैत्येति व्याहरन् ॥ ११ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजिके
 त्रिषष्टोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

नारद उवाच । नाभागमम्बरीषञ्चेन्मृतं सृञ्जय शुश्रुम ।
 यः सहस्रं सहस्राणां राज्ञाञ्चैकस्त्वयोधयत् ॥ १ ॥ जिगीष
 माणान् सङ्ग्रामे समन्तादैरिणोऽभ्ययात् । अस्त्रयुद्धविदो घोराः
 सृञ्जन्तश्चाग्निवा गिरः ॥ २ ॥ बललाभादग्नीकृत्य तेषां सोऽस्त्र-
 वलेन च । कृतायुधध्वजरथान् कृत्वा प्राणान् गतव्यथः ॥ २ ॥
 त एनं मुक्तसन्नाहाः प्रार्थयन् जीवितैषिणः । अरण्यमीयुः
 शरणं तव स्म इति वादिनः ॥ ४ ॥ स तु तान् वशगान् कृत्वा
 जित्वा चेमां वसुन्धराम् । ईजे यज्ञमतैरिष्टैर्यथाशास्त्रं तथामघ
 ॥ ५ ॥ वुभुजुः सर्वसम्पन्नमन्नमन्ये जनास्तदा । तस्मिन् यज्ञे
 तु विप्रेन्द्राः सुहृताः परमार्चिताः ॥ ६ ॥ मोदकान् पूरिकान्
 पूषान् स्वादुपूषांश्च शकुलीः । करम्भान् पृथुमृद्वीका अन्नानि
 सुकृतानि च ॥ ७ ॥ सूषान् मैदेयकान् पूषान् रागखाण्डवपान-
 कान् । मिष्टान्नानि सुयुक्तानि मृदूनि सुरभीणि च ॥ ८ ॥ घृतं
 मधु पयस्तोषं दधीनि रसवन्ति च । फलं मूलञ्च सुखादु हिजा-
 स्तलोपभुञ्जते ॥ ९ ॥ मादनीयानि पानानि विदित्वा चात्मनः

सुखम् । आपिवन्ति यथाकालं पानपा गीतवाहितैः ॥ १० ॥
 यत्र स गायन्ति गायन्ति क्षीवा हृष्टाः पतन्ति च । नाभागस्तुति-
 संयुक्ता ननुतुय सहस्रयः ॥ ११ ॥ तेषु यज्ञे वृष्वरीषो दक्षिणा
 मत्यकालयत् । राज्ञां शतसहस्राणि दशप्रयुतवाजिनाम् ॥ १२ ॥
 हिरण्यकवचान् सर्वान् श्वेतच्छतप्रकीर्णकान् । हिरण्यस्यन्दना-
 रुढान् सानुयात्रपरिच्छदान् ॥ १३ ॥ ईजानो विविधैर्यज्ञै-
 र्दक्षिणामत्यकालयत् । मूर्ध्नाभिषिक्तांश्च नृपान् राजपुत्रशतानि
 च ॥ १४ ॥ सदण्डकोषनिचयान् ब्राह्मणेभ्यो ह्यभिनयत । नैवं
 पूर्वजनाश्चक्रुर्न करिष्यन्ति चापरे ॥ १५ ॥ यद्वरिषो नृपतिः
 करोत्यभितदक्षिणः । इत्येवमनुमोदन्ते प्रीता यस्य महर्षयः ॥ १६ ॥
 स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्वया । पुत्रात् पुण्यतरस्तुभ्यं मा
 पुत्रमनुत्पद्यथाः । अयज्वानमदाक्षिणमभिष्वैत्येति व्याहरन् ॥ १७ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजिके

चतुःषष्टोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

नारद उवाच । शशविन्दुं च राजानं शतं सृञ्जय शुश्रुम ।
 ईजे स विविधैर्यज्ञैः श्रीमान् सत्यपराक्रमः ॥ १ ॥ तस्य भार्या-
 सहस्राणां शतमासीन्महात्मनः । एकैकस्याञ्च भार्यायां सहस्रं
 तनयामवन् ॥ २ ॥ ते कुमारः पराक्रान्ताः सर्वे नियुतयाजिनः ।
 राजानः क्रतुभिर्मुख्यैरीजाना वेदपारगाः ॥ ३ ॥ हिरण्यकवचाः
 सर्वे सर्वे चोत्तमधन्विनः । सर्वेऽश्वमेधैरीजानाः कुमारः शश-
 विन्दाः ॥ ४ ॥ तानश्वमेधे राजेन्द्रो ब्राह्मणेभ्योऽददत् पिता ।
 शतं शतं रथगजा एकैकं पृष्ठतोऽन्वयुः ॥ ५ ॥ राजपुत्रं तदा
 कन्यास्तपनीयस्त्रलङ्घुताः । कन्यां कन्यां शतं नागा नागे नागे
 शतं रथाः ॥ ६ ॥ रथे रथे शतञ्चाश्वान् वाजिनो हेममालिनः ।

अश्वे अश्वे सहस्रङ्गा गवां पञ्चाशदाविकाः ॥ ७ ॥ एनद्धनमप-
र्यन्तमश्वमेधे महामखि । ते तथैव पुनश्चान्ये तावन्तः काञ्चना-
भवन् ॥ ८ ॥ भक्ष्यान्नपाननिचयाः पर्वताः क्रोशमुच्छिताः ।
तस्याश्वमेधे निर्वृत्ते राज्ञः शिष्टास्त्रयोदश ॥ ९ ॥ तुष्टपुष्टजना-
कौर्माः शान्तविघ्नास्त्रनामयाः । अश्वविन्दुरिमां भूमिं चिरं भुक्त्वा
दिवं गतः ॥ १० ॥ स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भेदतरस्त्रया ।
पुत्रात् पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः । अयज्ज्वानमदाक्षिण-
मभिष्वैत्येति व्याहरन् ॥ ११ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजिके
पञ्चषष्ठोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

नारद उवाच । गयञ्चामूर्त्तरयसं मृतं सृञ्जय शुश्रुम । वी-
रैर्वर्षयतं राजा हतशिष्टाश्वनोऽभवत् ॥ १ ॥ तस्मै ह्यनिर्वर-
प्रादात्ततो वप्रे वरं गयः । तपसा ब्रह्मचर्य्येण व्रतेन नियमेन च ॥ २ ॥
गुरूणाञ्च प्रसादेन वेदानिच्छामि वेदितुम् । स्वधर्मे-
णाविहिंस्यान्यान् धनमिच्छामि चाक्षयम् ॥ ३ ॥ विप्रेषु ददतश्चै-
श्रद्धा भवति नित्यशः । अनन्यासु सर्वर्षासु पुत्रजन्म च मे भवेत् ॥ ४ ॥
अन्नं मे ददतः श्रद्धा धर्मं मे रमतां मनः । अविष्ट-
चास्तु मे नित्यं धर्मकार्य्येषु पावकः ॥ ५ ॥ तथा भविष्यतीत्यु-
तत्रैवान्तरधीयत । गयो ह्यवाप्य तत् सर्वं धर्मणारीनजीजय ॥ ६ ॥
स दर्शपौर्षमासाभ्यां कालेष्वग्रयणेषु च । चातुमास्यै-
विविधैर्यज्ञैश्चावाप्तदक्षिणैः ॥ ७ ॥ अयजच्छ्रद्धया राजा परि-
सम्बत्सरान् शतम् । गवां शतसहस्राणि शतमश्वशतानि च ॥ ८ ॥
शतं निष्कसहस्राणि गवाञ्चाप्यशुतानि षट् । उज्यायीत्या-
संप्रादात् परिसम्बत्सरान् शतम् ॥ ९ ॥ नक्षत्रेषु च सर्वेषु द-

नक्षत्रदक्षिणाः । ईजे च विविधैर्यज्ञै र्यथा सोमोऽङ्गिरा यथा
 ॥ १० ॥ सौवर्णां पृथिवीं कृत्वा य इमां मणिपर्करान् । विप्रेभ्यः
 प्राददद्राजा अश्वमेधे महामखे ॥ ११ ॥ जाम्बूनदमया दूपाः
 सर्वे रत्नपरिच्छदाः । गवस्यासन् समृद्धास्तु सर्वभूतमनोहराः
 ॥ १२ ॥ सर्वकामसमृद्धांश्च प्रादात्तांश्च गयस्तथा । ब्राह्मणेभ्यः
 प्रहृष्टेभ्यः सर्वभूतेभ्य एव च ॥ १३ ॥ ससुद्रवन्दीपनदीनद्वनेषु
 च । नगरेषु च राष्ट्रेषु दिवि व्योम्नि च येऽवसन् ॥ १४ ॥ भूत-
 ग्रामाश्च विविधाः सुदृप्ता यज्ञसम्पदा । गयस्य सदृशो यज्ञो
 नास्त्यन्य इति तेऽब्रुवन् ॥ १५ ॥ षड्विंशद्योजनायामा त्रिंश-
 द्योजनमायता । पश्चात् पुरश्चतुर्विंशदेदी ह्यासीद्विरण्मयी ॥ १६ ॥
 गयस्य यजमानस्य मुक्तावज्रमणिस्तृता । प्रादात् स ब्राह्मणे-
 भ्योऽथ वासांस्याभरणानि च ॥ १७ ॥ यथोक्ता दक्षिणाद्यान्या
 विप्रेभ्यो भूरिदक्षिणः । यत्र भोजनशिष्टस्य पर्वताः पञ्चविंशतिः
 ॥ १८ ॥ कुल्याः कृपरवाहिन्यो रसानामभवन्स्तदा । वस्त्रा-
 भरणगन्धानां राक्षयश्च पृथग्विधाः ॥ १९ ॥ यस्य प्रभावाच्च गय-
 स्त्रिषु लोकेषु विद्युतः । वटश्चाक्षय्यकरणः पुण्यं ब्रह्मसरश्च तत्
 ॥ २० ॥ स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया । पुत्रात् पुण्य-
 तरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुत्पद्यथाः । अयज्ज्वानमहाक्षिण्यमभिष्वेत्येति
 व्याहरन् ॥ २१ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजिके

षट्षष्टोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

नारद उवाच । साङ्गृतिं रन्तिदिवश्च दृतं सृञ्जय शुशुभ ।
 यस्य दिशतसाक्ष्मा आसन् सूदा महात्मनः ॥ १ ॥ गृह्णानभ्या-
 गतान् विप्रानतिथीन् परिविशकाः । पक्वापक्वं दिवारात्रमपर्याप्तं
 २० श्री २०

धनं तदा ॥ २ ॥ न्यायैनाधिगतं वित्तं ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत
 वेदानधीत्य धर्मेण यद्यत्रो विप्रतो वशे ॥ ३ ॥ उपस्थिताश्च पश्य
 स्वयं यं शंसितव्रतम् । बहवः स्वर्गमिच्छन्तो विधिवत् सत्रयाजि-
 नम् ॥ ४ ॥ नदी नद्यानसायस्य प्रवृत्ता चर्मराशितः । तस्मा
 चर्मखती पूर्वमग्निहोत्रेऽभवत् पुरा ॥ ५ ॥ ब्राह्मणेभ्योऽददन्ति
 सौवर्णस्य प्रभावतः । तुभप्रन्निष्कन्तुभप्रन्निष्कमिति हस्त प्रभा-
 ॥ ६ ॥ तुभं तुभप्रमिति प्रादात् निष्कान् निष्कान् सहस्रशः
 ततः पुनः समाश्वास्य निष्कानेव प्रयच्छति ॥ ७ ॥ अल्पं द-
 मयायेति निष्ककोटिं प्रदाय सः । एकाङ्गा दास्यति पुनः क-
 ऽन्यस्तत् सम्प्रदास्यति ॥ ८ ॥ द्विजपाणिविद्योगेन दुःखं मे शाश्व-
 मवत् । भविष्यति न सन्देह एवं राजादददसु ॥ ९ ॥ स-
 रुषश्च सौवर्णानृषभान् गोशतानुगान् । साष्टं शतं सुवर्णान्
 निष्कमाङ्गुलैर्न तदा ॥ १० ॥ अर्धद्विमासमददद्ब्राह्मणेभ्यः स-
 शतम् । अग्निहोत्रोपकरणं यज्ञोपकरणञ्च यत् ॥ ११ ॥ ऋषिभ्य-
 करकान् कुक्षान् श्यालीः पिठरमेव च । शयनासनयाना-
 प्रासादांश्च गृहाणि च ॥ १२ ॥ वृक्षांश्च विविधान् दद्यादन्ना-
 विविधानि च । सर्वं सौवर्णमैवासीदन्तिदेवस्य धीमतः ॥ १३ ॥
 तत्र स गाथा गावन्ति यै पुराणविदो जनाः । रन्तिदेव-
 तान् दृष्ट्वा समृद्धिमतिमानुषीम् ॥ १४ ॥ नैतादृशं दृष्टपूर्वं कुर्वे
 सदनेष्वपि । धनञ्च पूर्यमाणं नः किं पुनर्मनुजेष्वपि ॥ १५ ॥
 व्यक्तं बल्लोकसारेयमित्यूचुस्तत्र विस्मिताः । साङ्गृतेरन्तिदेव-
 यां रालिमतिभिर्भवेत् ॥ १६ ॥ आलभन्त तदा गावः सहस्र-
 श्येकविंशतिः । तत्र स सूदाः क्रोशन्ति समृष्टमणिकुण्ड-
 ॥ १७ ॥ रूपं भूयिष्ठमश्रीध्वं नाद्य मांसं यथा पुरा । रन्ति-
 देवस्य यत्किञ्चित् सुवर्णमभवत्तदा ॥ १८ ॥ तत् सर्वं वि-
 यत्रे ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत । प्रत्यक्षं तस्य हव्यानि प्रतिगृह्य-

दिवताः ॥ १८ ॥ कव्यानि पितरः काले सर्वकामान् हिजोत्तमाः ।
स चेन्ममार सृज्य चतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ २० ॥ पुत्रात् पुण्यतर-
स्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः । अयज्वानमदाक्षिण्यमभिष्वैत्येति
व्याहरन् ॥ २१ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युदधर्पणं षोडशराजिके

सप्तषष्ठोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

नारद उवाच । दौष्मन्तीं भरतञ्चापि मृतं सृज्य शुश्रुम ।
कर्माख्यसुकराख्यन्वैः कृतवान् यः शिशुर्वने ॥ १ ॥ हिमावदातान्
यः सिंहान्नखदंष्ट्रायुधान् बली । निवीर्यांस्तरसा कृत्वा विच-
कर्षं वबन्ध च ॥ २ ॥ क्रूरांश्चोग्रतरान् व्याघ्रान् दमिता चाकरो-
दृशे । मनःशिलासमायुक्तान् सम्पृक्तान् धातुराग्निभिः ॥ ३ ॥
व्यालादींश्चातिवलवान् सुप्रतीकान् गजानिति । दंष्ट्रासु सृज्य
विमुखान् शुष्कास्यानकरोदृशे ॥ ४ ॥ महिषानप्यतिवलान् वलिनो
विचकर्ष ह । सिंहानां च सुदृप्तानां शतान्यदमयदलात् ॥ ५ ॥
वलिनः स्मरान् खड्गान्नानासत्त्वानि चाप्युत । कुच्छप्राणां
गले बद्धा दमयित्वाप्यवासृजत् ॥ ६ ॥ तं सर्वदमनेजाहृस्ते
हिजास्तेन कर्मणा । तस्म्यपिधञ्जननी मा सत्त्वानि विजो जहि
॥ ७ ॥ सोऽश्वमेधशतेनेष्टा वसुनामनुवीर्यवान् । त्रिंशताश्वान्
सरस्वत्यां गङ्गामनु चतुःशतान् ॥ ८ ॥ सोऽश्वमेधसहस्रेण राज-
सूयशतेन च । पुनरीजे महायज्ञैः समाप्तवरदक्षिणैः ॥ ९ ॥
अग्निष्टोमातिरात्राभ्यामुक्थ्या विश्वजिता अपि । वाजपेयसह-
स्राणां सहस्रैश्च सुसंवृतैः ॥ १० ॥ दृष्ट्वा शकुन्तलो राजा तप-
यित्वा हिजान् धनैः । सहस्रं यत्र महानां कखाय भरतो ददौ
॥ ११ ॥ जाम्बूनदस्य शुद्धस्य कनकस्य महायज्ञाः । यस्य यूपः
शतव्यामः परिणाहेन काञ्चनः ॥ १२ ॥ समागम्य हिजैर्गार्ज

सेन्द्रेहैवैः समुच्छितः । अलङ्कृतान् राजमानान् सर्वरत्नैर्मनो-
हरैः ॥ १३ ॥ हिरण्यानश्वान् हिरदान् रथानुद्धानजाविक्रम ।
हासीदासं धनं धान्यं गाः सवत्साः पयस्विनीः ॥ १४ ॥ ग्रामान्
गृहाणि क्षेत्राणि विविधांश्च परिच्छदान् । कोटीशतायुतांश्चैव
ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ॥ १५ ॥ चक्रवर्ती ह्यदीनात्मा जितारि-
स्त्वजितः परैः । सचेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ १६ ॥
पुत्रात् पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः । अयज्वानमदाक्षिण्य
मभिष्वेत्येति व्याहरन् ॥ १७ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजिके
अष्टषष्टोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

नारद उवाच । पृथुवैष्णव राजानं मृतं सृञ्जय शुश्रुम ।
यमभ्यर्षिञ्चन् साम्राज्ये राजसूये महर्षयः ॥ १ ॥ यत्नतः प्रथितेह्युचुः
सर्वानभिभवन् पृथुः । क्षतान्स्त्रास्यते सर्वान् इत्येवं क्षत्रियोऽभवत्
॥ २ ॥ पृथुं वैष्णवं प्रजा दृष्ट्वा रक्ताः स्मेति यदब्रुवन् । ततो राजेति
नामास्य ह्यनुरागादजायत ॥ ३ ॥ अकृष्टपच्या पृथिवी आसीद्वैष्णवं
कामधुक् । सर्वाः कामदुषा गावः पुटके पुटके मधु ॥ ४ ॥ आसन्
हिरण्यवा दर्माः सुखस्यर्गाः सुखावहाः । तेषां चीराणि सम्वीताः
प्रजास्तोष्वेव शिरते ॥ ५ ॥ फलान्यमृतकल्पानि स्वादूनि च मृदूनि
च । तामामासीत्तदाहारी निराहाराश्च नाभवन् ॥ ६ ॥ अरोगाः
सर्वचिदायां मनुष्या ह्यकुतोभयाः । न्यवसन्त यथाकामं वृक्षेषु च
गुहासु च ॥ ७ ॥ प्रविभागी न राष्ट्राणां पुराणाञ्चाभवत्तदा ।
यथामुखं यथाकामं तथैता मुहिताः प्रजाः ॥ ८ ॥ तस्य संस्त-
मिता ह्यापः समुद्रानाभयास्यतः । पर्वताश्च ददुर्भागं ध्वजमङ्गल-
नाभवत् ॥ ९ ॥ तं वनस्पतयः शैलाद्देवासुरनरोरगाः । सप्तर्षयः

पुण्यजना गन्धर्वाप्सरसोऽपि च ॥ १० ॥ पितरश्च सुखासीनमभि-
गम्येदमब्रुवन् । सम्नाडुसि क्षत्रियोऽसि राजा गोप्ता पिताचि-
नः ॥ ११ ॥ हेह्यस्त्रभंग महाराज प्रभुः सन्नीप्सितान् वरान् ।
यैर्वयं आश्र्वतोस्तृप्तिर्वर्त्तयिष्यामहे सुखम् ॥ १२ ॥ तत्प्रेत्युक्त्वा
पृथुवर्ण्यो गृहीत्वाजगवन् धनुः । अरांश्चाप्रतिमान् घोरान् चिन्त-
यित्वात्रवीक्ष्महीम् ॥ १३ ॥ एहेहि वसुधे क्षिप्रं क्षरेभ्यः काङ्क्षितं
पयः । ततो दास्यामि भद्रं ते अन्नं यस्य यथेप्सितम् ॥ १४ ॥

वसुधोवाच । दुहितृत्वेन मां वीर सङ्कल्पयितुमर्हसि । तथे-
त्युक्त्वा पृथुः सर्वं विधानमकरोदग्री ॥ १५ ॥ ततो भूतनिकायास्तां
वसुधां दुदुङ्गस्तदा । तां वनस्पतयः पूर्वं समुत्तस्युर्दुग्धं च ॥ १६ ॥
सातिष्ठद्वत्सला वत्सं दोग्धीन् पात्राणि चेच्छती । वत्सोऽभूत्-
पुष्पितः शालः प्लक्षो दोग्धाभवत्तदा ॥ १७ ॥ क्षिन्नप्ररोहणं दुग्धं
पात्रमौदुम्बरं शुभम् । उदयः पर्वतो वत्सो मेरुर्दोग्धा महा-
गिरिः ॥ १८ ॥ रत्नान्योषधयो दुग्धं पात्रमश्रमयं तदा । दोग्धा
चासीत्तदा देवो दुग्धमूर्जस्करं प्रियम् ॥ १९ ॥ असुरा दुदुङ्ग-
र्मयमामपात्रे तु ते तदा । दोग्धा हिमूर्द्धा तत्रासीद्वत्सश्चासी-
द्विरोचनः ॥ २० ॥ कृषिञ्च अस्यञ्च नरा दुदुङ्गः पृथिवीतले ।
स्वायम्भुवो मुनिर्वत्सस्तेषां दोग्धाभवत् पृथुः ॥ २१ ॥ अलावु-
पात्रे च तदा विषं दुग्धा वसुधरा । धृतराष्ट्रोऽभवद्दोग्धा तेषां
वत्सस्तु तक्षकः ॥ २२ ॥ सप्तर्षिभिर्ब्रह्म दुग्धं तथाचाक्षिष्टकर्मभिः ।
दोग्धा बृहस्पतिः पात्रं कन्दो वत्सश्च सोमराट् ॥ २३ ॥ अन्त-
र्धानं चामपात्रे दुग्धं पुण्यजनेर्विराट् । दोग्धा वैश्रवणस्तेषां वत्स-
श्चासीदृषध्वजः ॥ २४ ॥ तुण्यगन्धान् पद्मपात्रे गन्धर्वाप्सरसो-
ऽदुहन् । वत्सश्चित्ररथस्तेषां दोग्धा विश्वरुचिः प्रभुः ॥ २५ ॥
स्वधां रजतपात्रेषु दुदुङ्गः पितरश्च ताम् । वत्सो वैवस्वतस्तेषां
यमो दोग्धान्तकस्तदा ॥ २६ ॥ एवं निकायैस्तेर्दुग्धा पयोभीष्टानि

सा विराट् । वैर्वत्तयन्ति ते ह्यद्य पात्रैर्वत्तैश्च नित्यशः ॥ २७ ॥
 यच्चैश्च विविधैरिष्टा पृथुर्वैष्णवः प्रतापवान् । सन्तर्पयित्वा भूतानि
 सर्वैः कामैर्मनः प्रियैः ॥ २८ ॥ हिरण्यानकरोद्राजा ये केचित्
 पार्थिवा भुवि । तान् ब्राह्मणेभ्यः प्रायच्छदश्चमेधे महामखे
 ॥ २९ ॥ षष्टिनागसहस्राणि षष्टिनागयतानि च । सौवर्षा-
 नकरोद्राजा ब्राह्मणेभ्यश्च तान् ददौ ॥ ३० ॥ इमाञ्च पृथिवीं
 सर्वां मणिरत्नविभूषिताम् । सौवर्षामकरोद्राजा ब्राह्मणेभ्यश्च तां
 ददौ ॥ ३१ ॥ स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्तथा । पुत्रात्
 पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः । अयज्वानमदाक्षिण्यमभि-
 श्वैत्येति व्याहरन् ॥ ३२ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजिके
 एकोनसप्ततोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

नारद उवाच । रामो महातपाः शूरो वीरलोकनमस्कृतः ।
 जामदग्नोऽप्यतियथा अचिदप्यो मरिष्यति ॥ १ ॥ यज्ञाद्यमनु-
 बध्यति भूमिं कुर्वन्निमां सुखाम् । न चासीद्विक्रिया यस्य प्राप्य
 श्रियमनुत्तमाम् ॥ २ ॥ यः क्षत्रियैः परामृष्टे वत्से पितरि चाब्रु-
 वन् । ततोऽबधीत् कार्तवीर्यमजितं समरे परैः ॥ ३ ॥ क्षत्रि-
 याणां चतुःषष्टिमयुतानि सहस्रशः । तदा मृत्योः समेतानि
 क्षेपैर्कं धनुषाजयत् ॥ ४ ॥ ब्रह्मादिषाञ्चाथ तस्मिन् सहस्राणि
 चतुर्दश । पुनरन्यानि जग्राह दन्तक्रूलं जघान च ॥ ५ ॥ सहस्रं
 मुशलेनाघ्नन् सहस्रमसिनाबधीत् । उदन्धनात् सहस्रन्तु हैहयाः
 समरे हताः ॥ ६ ॥ सरथाश्वगजा वीरा निहतास्तत्र शेरते ।
 पितुर्वधामर्षितेन जामदग्नेन धीमता ॥ ७ ॥ निजघ्ने दश-
 सहस्रान् रामः परशुना तदा । न ह्यमृष्यन्त ता वाचो यास्तौ

भृशमुदीरिताः ॥ ८ ॥ भृगौ रामाभिधावेति यदाक्रन्दन् द्विजो-
त्तमाः । ततः काश्लीरदरदान् कुन्तिचुद्रकमालवान् ॥ ९ ॥
अङ्गवङ्गकलिङ्गांश्च विदेहाम् ताम्रलिप्तकान् । रक्षोवाहान् वीत-
होत्रान् त्रिगर्तान् मार्त्तिकावतान् ॥ १० ॥ शिवीनन्यांश्च राज-
न्यान् देशाद्देशात् सहस्रशः । निजघान श्रितैर्वाणैर्जामदग्नयः
प्रतापवान् ॥ ११ ॥ कोटीश्वतसहस्राणि क्षत्रियाणां सहस्रशः ।
इन्द्रगोपकवर्षस्य वन्धुजीवनिभस्य च ॥ १२ ॥ रुधिरस्य परी-
वाहान् पूरयित्वा सरांसि च । सर्वानष्टादशद्वीपान् वशमानीय
भार्गवः ॥ १३ ॥ ईजे क्रतुशतैः पुण्यैः समाप्तवरदक्षिणैः । वेदी-
मष्टनलोत्तेषां सौवर्षां विधिनिर्मिताम् ॥ १४ ॥ चवंरत्नशतैः
पूष्पां पताकाशतमालिनीम् । ग्रान्यारण्यैः पशुगणैः सम्पूष्पाञ्च
महीमिमाम् ॥ १५ ॥ रामस्य जामदग्नयस्य प्रतिजग्राह कश्यपः ।
ततः श्वतसहस्राणि द्विपेन्द्रान् हेमभूषणान् ॥ १६ ॥ निर्हेस्युं
पृथिवीं कृत्वा शिष्टेष्टजनसङ्कुलाम् । कश्यपाय ददौ रामो हय-
मेधे महामखि ॥ १७ ॥ तिसप्तवारान् पृथिवीं कृत्वा निःक्षत्रियां
प्रभुः । इष्ट्वा क्रतुशतैर्वीरो ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ॥ १८ ॥ सप्त-
द्वीपां वसुमतीं मारीचोऽमृच्छत द्विजः । रामं प्रोवाच निर्गच्छ
वसुधातो ममाक्षया ॥ १९ ॥ स कश्यपश्च वचनात् प्रोत्सार्य
सरितां पतिम् । इषुपातैर्युधां श्रेष्ठः कुर्वन् ब्राह्मणशासनम् ॥ २० ॥
अध्यावसद्विरिश्रेष्ठं महेन्द्रं पर्वतोत्तमम् । एवं गुणशतैर्जुष्टो
भृगूणां कौर्त्तिवर्द्धनः ॥ २१ ॥ जामदग्न्योऽप्यतियथा मरिष्यति
महायतिः । त्वया चतुर्भद्रतरः पुत्रात् पुण्यतरस्तव ॥ २२ ॥
अयञ्ज्वानमदाक्षिणं मा पुत्रमनुतप्यथाः । एते चतुर्भद्रतरास्त्वया
भद्रशताधिकाः । मृता नरवरश्रेष्ठा मरिष्यन्ति च सृज्जय ॥ २३ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युबधपर्वणि षोडशराजिषु

सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

व्यास उवाच । पुण्यमाख्यानमाशुष्यं श्रुत्वा षोडशराजिकम् ।
 अव्याहरन्तरपतिस्तूष्णीमासीत् स सृञ्जयः ॥ १ ॥ तमब्रवीत्तथा
 सीनं नारदो भगवानृषिः । श्रुतं कीर्त्तयतो मच्चं ग्रहीतन्ते महा-
 व्युते ॥ २ ॥ आहोस्विदं ततो नष्टं आहं शूद्रापतेरिव । स
 एवमुक्तः प्रत्याह प्राञ्जलिः सृञ्जयस्तदा ॥ ३ ॥ एतत् श्रुत्वा
 नहावाहो धन्यमाख्यानमुत्तमम् । राजर्षीणां पुराणानां यज्वनां
 दक्षिणावताम् ॥ ४ ॥ विस्मयेन हते शोकं तमसीवाकंतेजसा ।
 विपासास्त्रव्यथोपेतो ब्रूहि किं करवाण्यहम् ॥ ५ ॥

नारद उवाच । दिष्टप्रापहृतशोकस्त्वं व्रणीस्वेह यदिच्छसि ।
 तत्तत् प्रपत्न्यते सर्वं न मृषावादिनो वयम् ॥ ६ ॥

सृञ्जह उवाच । एतेनैव प्रतीतोऽहं प्रसन्नो यद्भवान्मम ।
 प्रसन्नो यस्य भगवान् न तस्यास्तीह दुर्लभम् ॥ ७ ॥

नारद उवाच । पुनः ददामि ते पुनं दस्युभिर्निहतं वृथा ।
 चङ्कृत्य नरकात् कष्टात् पशुवत् प्रोक्षितं यथा ॥ ८ ॥

व्यास उवाच । प्रादुरासीत्ततः पुनः सृञ्जयस्याद्भुतप्रभः ।
 प्रसन्नेनर्षिणा दत्तः कुवेरतनयोपमः ॥ ९ ॥ ततः सङ्गम्य पुत्रेण
 प्रीतिमानमवन्नृपः । ईजे च क्रतुभिः पुण्यैः समाप्तवरदक्षिणैः
 ॥ १० ॥ अकृतार्थश्च भीतश्च न च सान्नाहिको हतः । अय-
 ज्वाह्यनपत्यश्च ततोऽसौ जीवितः पुनः ॥ ११ ॥ शूरो वीरः
 कृतार्थश्च प्रताप्यारीन् सहस्रशः । अभिमन्युर्गतो वीरः पृतनाभि-
 मुखी हतः ॥ १२ ॥ ब्रह्मचर्य्येण यान् कांश्चित् प्रज्ञया च श्रुतेन
 च । स्थितैश्च क्रतुभिर्यान्ति तांस्ते पुत्रोऽक्षयान् गतः ॥ १३ ॥
 विहांसः कर्मभिः पुण्यैः स्वर्गमीहन्ति नित्यशः । न तु स्वर्गादये
 लोकः काम्यते स्वर्गवासिभिः ॥ १४ ॥ तस्मात् स्वर्गगतं पुत्र-
 मर्जुनस्य हतं रणे । न चेहानयितुं शक्यं किञ्चिदप्राप्य मोहितम्
 ॥ १५ ॥ या योगिनो ध्यानविविक्तदर्मनाः प्रयान्ति याञ्चोत्तम-

यच्चिनो जनाः । तपोभिरिद्वैरनुयान्ति यान्तथा तामक्षयां ते
तनवो गतो गतिम् ॥ १६ ॥ अन्तात् पुनर्भांवगतो विराजते राजेव
वीरो ह्यमृतात्तरश्शिभिः । नामैन्दवीमात्मतनुं हिजैषितां गतो-
ऽभिमन्युर्न स श्लोकमर्हति ॥ १७ ॥ एवं ज्ञात्वा स्थिरो भूत्वा
जह्यरौन् धैर्यमाप्रुहि । जीवन्त एव नः शोच्या न तु स्वर्ग-
गतानघ ॥ १८ ॥ शोचतो हि महाराज अघमेव विवर्द्धते ।
तस्माच्छ्लोकं परित्यज्य अयेसे प्रयतेदधः ॥ १९ ॥ प्रहर्षमभिमानञ्च
सुखप्राप्तिञ्च चिन्तयेत् । एतदुद्धा वृधाः श्लोकं न श्लोकः श्लोक
उच्यते ॥ २० ॥ एवं विद्धि समुत्तिष्ठ प्रयतो भव मा शुचः ।
श्रुतस्ते सन्धवो मृत्योस्तपांस्यनुपमानि च ॥ २१ ॥ सर्वभूतसम-
त्नञ्च चक्षुलाश्च बिभ्रूतयः । सृञ्जयस्य तु तं पुत्रं मृतं सञ्जीवितं
पुनः ॥ २२ ॥ एवं विद्वन् महाराज मा शुचः साधु वास्यहम् ।
एतावदुक्ता भगवांस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ २३ ॥ वागीमाने भगवति
व्यासे व्यभनभःप्रभे । गते मतिमतां श्लेष्ठे समाश्वास्य युधिष्ठिरम्
॥ २४ ॥ पूर्वेषां पार्थिवेन्द्राणां महेन्द्रप्रतिमौजसाम् । न्याया-
धिगतवित्तानां तां श्रुत्वा यज्ञसम्पदम् ॥ २५ ॥ सम्पूज्य मनसा
विद्वन् विशोकोऽभूद्युधिष्ठिरः । पुनश्चाचिन्तयद्दीनः किं खिदह्यो
धनञ्जयम् ॥ २६ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजिके
एकसप्ततोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ समाप्तञ्च अभिमन्युवधपर्व ।

अथ प्रतिज्ञापर्व ।

सञ्जय उवाच । तस्मिन्नहनि निर्वृत्ते घोरै प्राणभृतां क्षये ।
आदित्येऽस्तं गते श्रीमत् सन्ध्याकाल उपस्थिते ॥ १ ॥ व्यप-
यातेषु वासाय सैन्येषु भरतर्षभ । हत्वा वंशप्रकजातान् दिव्यै-

रस्त्रैः कपिध्वजः ॥ २ ॥ प्रायात् स्वशिविरं जिष्णुर्जैत्रमास्थाय तं
 रथम् । गच्छन्नेव च गोविन्दं साशुकण्ठोऽभ्यभाषत ॥ ३ ॥ किं
 नु मे हृदयं वस्त्रं वाक् च सञ्जति केशव । स्यन्दन्ति चाप्यनि-
 ष्टानि गात्रं सीदति चाप्युत ॥ ४ ॥ अनिष्टञ्चैव मे श्लिष्टं हृदया-
 न्नापसर्पति । भुवि ये दिक्षु चात्युग्रा उत्पातास्त्राचयन्ति माम्
 ॥ ५ ॥ वज्रप्रकारा दृश्यन्ते सर्वत्र बाधशंसिनः । अपि स्वस्ति
 भवेद्राक्षः सामात्यस्य गुरोर्मम ॥ ६ ॥

वासुदेव उवाच । व्यक्तं शिवं तव भ्रातुः सामात्यस्य भवि-
 ष्यति । मा शुचः किञ्चिदेवान्यत् स्तोकानिष्टं भविष्यति ॥ ७ ॥

सञ्जय उवाच । ततः समग्रामुपास्यैव वीरौ वीरावसादने ।
 कथयन्तौ रसे वृत्तं प्रयातौ रथमास्थितौ ॥ ८ ॥ ततः स्वशिविरं
 प्राप्तौ हतानन्दं हतलिषम् । वासुदेवोऽर्जुनयैव कृत्वा कर्म
 सुदुष्करम् ॥ ९ ॥ ध्वस्ताकारं समालक्ष्य शिविरं परवीरहा ।
 वीभत्सुरब्रवीत् कृष्णमस्वस्थहृदयस्ततः ॥ १० ॥ नदन्ति नाय-
 तूर्याणि मङ्गल्यानि जनार्दन । मियादुन्दुभिनिर्घोषैः शङ्खा-
 द्वाङ्म्वरैः सह ॥ ११ ॥ वीणा नैवाद्य वाद्यन्ते शम्यातालस्वतैः
 सह । मङ्गल्यानि च गीतानि न गावन्ति पठन्ति च ॥ १२ ॥
 स्तुतियुक्तानि रम्याणि ममानौकेषु वन्दिनः । योधाश्चापि हि
 मां दृष्ट्वा निवर्तन्ते ह्यधोमुखाः ॥ १३ ॥ कर्माणि च यथापूर्वं
 कृत्वा नाभिवदन्ति माम् । अपि स्वस्ति भवेदद्य भ्रातृभ्यो मम
 माधव ॥ १४ ॥ न हि शुध्यति मे भावो दृष्ट्वा स्वजनमाकुलम्
 अपि पाञ्चालराजस्य विराटस्य च मानद ॥ १५ ॥ सर्वपाञ्च-
 योधानां सामग्रं स्यान्ननाच्युत । न च मामद्य सौमद्रः प्रहृष्टो
 भ्रातृभिः सह । रणादायान्तमुदितं प्रत्युयाति हसन्निव ॥ १६ ॥

सञ्जय उवाच । एवं सञ्जयन्तौ तौ प्रविष्टौ शिविरं स्वकम्
 दृष्ट्वाते भृशस्वस्थान् पाण्डवान्निष्टचेतसः ॥ १७ ॥ दृष्ट्वा भ्रातृ-

पुत्रांश्च विमना वानरध्वजः । अपश्यंश्चैव सौमद्रमिदं वचनमब्रवीत्
 ॥ १८ ॥ सुखवर्षोऽप्रसन्नो वः सर्वेषामेव लक्ष्यते । न चाभि-
 मन्यं पश्यामि न च मां प्रतिनन्दयः ॥ १९ ॥ मया श्रुतञ्च द्रोणेन
 चक्रव्यूहो विनिर्मितः । न च वस्तस्य भेत्तास्ति विना सौमद्र-
 मर्भकम् ॥ २० ॥ न चोपदिष्टस्तस्य सीम्नयानीकादिनिर्गमः ।
 क्वचिन्न बालो युष्माभिः परानीकं प्रवेशितः ॥ २१ ॥ भित्त्वानीकं
 महेष्वासः परेषां बद्धो युधि । कच्चिन्न निहतः सङ्गे सौमद्रः
 परवीरहा ॥ २२ ॥ लोहिताक्षं महाबाहुं जातं सिंहमिवाद्रिषु ।
 उतेन्द्रसदृशं ब्रूत कथमायोधने हतः ॥ २३ ॥ सुभद्रायाः प्रियं
 पुत्रं द्रौपद्याः केशवस्य च । अस्वायाश्च प्रियं नित्यं कोऽवधीत्
 कालमोहितः ॥ २४ ॥ सदृशो वृष्णिवीरस्य केशवस्य महात्मनः ।
 विक्रमश्रुतिमाहात्मैः कथमायोधने हतः ॥ २५ ॥ तार्क्ष्यीदयितं
 भूरं मया सततलालितम् । यदि पुत्रं न पश्यामि पश्यामि यम-
 सादनम् ॥ २६ ॥ मृदुकुञ्चितकेशान्तं बालं बालमृगेक्षणम् ।
 मत्तद्विरद्विक्रान्तं शालपोतमिवोद्धतम् ॥ २७ ॥ क्षिताभिभाषिणं
 भान्तं गुरुवाक्यकरं सदा । बाल्येऽथ बालकर्मणं प्रियवाक्य-
 ममत्सरम् ॥ २८ ॥ महीक्ष्माक्षं महावीर्यं दीर्घराजीवलोचनम् ।
 भक्तानुकम्पिनं दान्तं न च नीचानुसारिणम् ॥ २९ ॥ कृतञ्च
 ज्ञानसम्पन्नं कृतास्त्रमनिवर्त्तिनम् । युद्धाभिनन्दिनं नित्यं विपतां
 भयवर्द्धनम् ॥ ३० ॥ खेषां प्रियहिते पुत्रां पितृणां जयमृद्धिनम् ।
 न च पूर्वप्रहन्तारं सङ्ग्रामे नष्टसम्पदम् ॥ ३१ ॥ यदि पुत्रं न
 पश्यामि यास्यामि यमसादनम् । रथेषु गण्यमानेषु गणितं तं
 महारथम् ॥ ३२ ॥ मयाध्यक्षेण सङ्गे तरुणं बाहुशालिनम् ।
 प्रद्युम्नस्य प्रियं नित्यं केशवस्य ममैव च ॥ ३३ ॥ यदि पुत्रं न
 पश्यामि यास्यामि यमसादनम् । सुनसं सुललाटान्तं स्वचिभू-
 दशनच्छदम् ॥ ३४ ॥ अपश्यतस्तद्वदनं का भान्तिर्हृदयस्य मे ।

तन्वीखनमुखं रम्यं पुंस्कोकिलसमध्वनिम् ॥ ३५ ॥ अश्रुखतस्तस्य
 स्वनं का शान्तिर्हृदयस्य मे । रूपं चाप्रतिमं तस्य विदग्धेति-
 दुर्लभम् ॥ ३६ ॥ अपश्यतो हि वीरस्य का शान्तिर्हृदयस्य मे ।
 अभिवादनदत्तं तं पितृणां वचने रतम् ॥ ३७ ॥ नाद्याहं यदि
 पश्यामि का शान्तिर्हृदयस्य मे । सुकुमारः सदा वीरो महार्ह-
 शयनोचित ॥ ३८ ॥ भूमावनाथवच्छेते नूनं नाथवतां वरः ।
 शयानं समुपासन्ति यं पुरा परमस्त्रियः ॥ ३९ ॥ भ्रमन्त्यो विप्र-
 बिहाङ्गमुपासन्त्यग्निवाः शिवाः । यः पुरा बोध्यते सुप्तः सूत-
 मागधवन्दिभिः ॥ ४० ॥ बोधयन्त्यद्य तं नूनं स्वापदा विकृतैः
 स्वनैः । क्वचच्छायासमुचितं तस्य तद्वदनं शुभम् ॥ ४१ ॥ नून-
 मद्य रजोध्वस्तं रणे रेणुः करिष्यति । हा पुत्रकावितृप्तस्य
 सततं पुत्रदर्शने ॥ ४२ ॥ भाग्यहीनस्य कालेन यथा मे नीवसे
 वलात् । साय संयमनी नूनं सदा सुकृतिनां गतिः ॥ ४३ ॥
 स्वभाभिर्मोदिता रम्या लयात्ययं विराजते । नूनं वैवस्वतस्य त्वां
 वरुणस्य प्रियातिथिम् ॥ ४४ ॥ शतक्रतुर्जनेशश्च प्राप्तमर्चन्त्यभीरु-
 कम् । एवं विलप्य बह्वधा भिन्नपोतो वणिग्यथा ॥ ४५ ॥
 दुःखेन महताविष्टो युधिष्ठिरमपृच्छत् । कश्चित् स कदनं कृत्वा
 परेषां कुरुनन्दन ॥ ४६ ॥ स्वर्गतोऽभिमुखः सङ्क्षेप युध्यमानो
 नरर्षभैः । स नूनं बहुभिर्द्युतैर्युध्यमानो नरर्षभैः ॥ ४७ ॥
 असहायः सहायार्थी मामनुध्यातवान् ध्रुवम् । पीड्यमानः
 शरैस्तीक्ष्णैः कर्णद्वीणकृपादिभिः ॥ ४८ ॥ नानालिङ्गैः सुधौताग्रै-
 र्ममपुत्रोऽल्पचेतनः । इह मे स्यात् परित्राणं पितेति स पुनः
 पुनः ॥ ४९ ॥ इति विप्रलपन् मन्ये नृशंसैर्भुवि पातितः । अथवा
 मत् प्रसूतः स स्वस्त्रीयो माधवस्य च ॥ ५० ॥ सुभद्रायाश्च
 संभूतो न चैवं वक्तुमर्हति । वज्रसारमयं नूनं हृदयं सदृढं मम
 ॥ ५१ ॥ अपश्यतो दीर्घबाहुं रक्ताक्षं यन्न दौर्ध्येते । कथञ्चाले

महैष्वासा नृपंसा मर्मभेदिनः ॥ ५२ ॥ स्वस्तीये वासुदेवस्य मम
पुत्रेऽक्षिपन् भरान् । यो मां नित्यमङ्गीनात्मा प्रत्युद्गम्याभिनन्दति
॥ ५३ ॥ उपयान्तं रिपून् हत्वा सोऽयं मां किं न पश्यति । नूनं
स पतितः श्रेते धरायां रुधिरोक्षितः ॥ ५४ ॥ शोभयन्नेदिनीं
गात्रैरादित्य इव पाबितः । सुभद्रामनुशोचामि या पुत्रमपला-
यिनम् ॥ ५५ ॥ रणेऽभिनिहतं श्रुत्वा शोकात्तां वै विनङ्गति ।
सुभद्रा वक्ष्यते किं मां अभिमन्युमपश्यती ॥ ५६ ॥ द्रौपदी चैव
दुःखार्त्तं तेऽपि वक्ष्यामि किन्वहम् । वज्रसारमयं नूनं हृदयं
यन्न यास्यति ॥ ५७ ॥ सहस्रधा बधूं दृष्ट्वा रुदतीं शोककर्षि-
ताम् । दृष्टानां धार्तराष्ट्राणां सिंहनादो मया श्रुतः ॥ ५८ ॥
युयुत्सवापि कृष्णेन श्रुतो वीरानुपात्तमन् । अशक्नुवन्तो वीमलुं
बालं हत्वा महारथाः ॥ ५९ ॥ किं मोदध्वमधर्मज्ञाः पाण्डवं
दृश्यतां बलम् । किन्त्योर्विप्रियं कृत्वा केष्वार्जुनयोर्मृधे ॥ ६० ॥
सिंहवन्नदथ प्रीताः शोककाल उपस्थिते । आगमिष्यति वः क्षिप्रं
फलं पापस्य कर्मणः ॥ ६१ ॥ अधर्मोऽहि कृतस्त्रीव्रतः कथं स्या-
दफलश्चिरम् । इति तान् परिभाषन् वै वैश्यापुत्रो महामतिः
॥ ६२ ॥ अपायाच्छस्त्रमुन्मूल्य कोपदुःखसमन्वितः । किमर्थ-
मेतन्नाख्यातं त्वया कृष्ण रणे मम । अधस्तन्नाहं क्रूरांस्तदा
सर्वान् महारथान् ॥ ६३ ॥

सञ्जय उवाच । पुत्रशोकाद्वितं पार्थं ध्यायन्तं साश्रुलोचनम् ।
निमृक्ष्य वासुदेवस्य पुत्राधिभिरभिप्लुतम् ॥ ६४ ॥ मैवमित्यब्रवीत्
कृष्णस्त्रीव्रतशोकसमन्वितम् । सर्वेषामेष वै पत्न्याः शूराणामनि-
वर्तिनाम् ॥ ६५ ॥ क्षत्रियाणां विशेषेण येषां युद्धेन जीविका ।
एषा वै युद्धमानानां शूराणामनिवर्तिनाम् ॥ ६६ ॥ विहिता
धर्मशास्त्रचैर्गतर्मतिमतां वर । ध्रुवं हि युद्धे मरणं शूराणा-
मपलायिनाम् ॥ ६७ ॥ गतः पुण्यकृतालोकानभिमन्युर्म संशयः ।

एतच्च सर्ववीराणां काङ्क्षितं भरतर्षभ ॥ ६८ ॥ सङ्ग्रामेऽभिमुखो
 मृत्युं प्राप्नुयादिति मानद । स च वीरान् रणे हत्वा राजपुत्रान्
 महाबलान् ॥ ६९ ॥ वीरैराकाङ्क्षितं मृत्युं सम्प्राप्तोऽभिमुख
 रणे । ना शुचः पुरुषव्याघ्र पूर्वैरेष सनातनः ॥ ७० ॥ धर्म-
 क्रुद्धिः क्रुतो धर्मः क्षत्रियाणां रणे क्षयः । इमे ते भ्रातरः सर्वे
 दीना भरतसत्तम ॥ ७१ ॥ त्वयि शोकसमाविष्टे नृपाय सह्य-
 स्तव । एतांश्च वचसा साम्ना समाश्वासय मानद ॥ ७२ ॥ विदित-
 वेदितव्यं ते न शोकं कर्तुमर्हसि । एवमाश्वासितः पार्थः क्रुणो-
 ताङ्गुतकर्मणा ॥ ७३ ॥ ततोऽब्रवीत्तदा भ्रातॄन् सर्वान् पार्थ
 सगद्गदान् । स दीर्घवाङ्गः पृथ्वीश दीर्घराजीवलोचनः ॥ ७४ ॥
 अभिमन्युर्यथावृत्तः श्रोतुमिच्छाम्यहं तथा । सनागस्यन्दनहवा-
 द्रव्यध्वं निहतात्मया ॥ ७५ ॥ सङ्ग्रामे सानुवन्धांस्तान् मम पुत्र-
 वैरिणः । कथञ्च वः कृतास्त्राणां सर्वेषां शस्त्रपाणिनाम् ॥ ७६ ॥
 सौमद्रो निधनं गच्छेदक्षिणापि समागतः । यद्येवमहमज्ञास्य-
 मयक्ताग्रक्षणे मम ॥ ७७ ॥ पुत्रस्य पाण्डुपाञ्चालान् मया गुह्यं
 भवेत्ततः । कथञ्च वै रथस्थानां शरवर्षाणि मुञ्चताम् ॥ ७८ ॥
 नीतोऽभिमन्युर्निधनं कदर्यीकृत्य वः परैः । अहो वः पौर-
 नास्ति न च वोऽस्ति पराक्रमः ॥ ७९ ॥ यत्राभिमन्युः सम-
 पश्यतां वो निपातितः । आत्मानमेव गर्ह्यं यदहं वै सुदुर्बल-
 ॥ ८० ॥ युष्मानाञ्चाय निर्यातो भीरून्कृतनिश्चयान् । आहो
 स्त्रित् भूषणार्थानि वर्मशस्त्रायुधानि वः ॥ ८१ ॥ वाचश्च व-
 संसत्सु मम पुत्रमरुचताम् । एवमुक्त्वा ततो वाक्यं तिष्ठंश्चाप-
 वरासिमान् ॥ ८२ ॥ न साशक्यत बीभत्सुः केनचित् प्रसमी-
 तुम् । तमन्तःक्रमिव क्रुद्धं निःश्वसन्तं मुहुर्मुहुः ॥ ८३ ॥ पु-
 शोकाभिसन्तप्तमश्रुपूर्णमुखन्तदा । न भाषितुं शक्नुवन्ति द्रष्टुं
 सह्योऽर्जुनम् ॥ ८४ ॥ अन्यत्र वासुदेवाद्वा ज्येष्ठाद्वा पा-

नन्दनात् । सर्वास्वस्थासु हि तावर्जुनस्य मनोऽनुगौ ॥ ८५ ॥
वह्ममानात् प्रियत्वाच्च तावेनं वक्तुमर्हतः । ततस्तं पुत्रशोकेन भृशं
पीडितमानसम् । राजीवलोचनं क्रुद्धं राजा वचनमब्रवीत् ॥ ८६ ॥

इति द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि अर्जुनकोपे

द्विसप्ततोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

युधिष्ठिर उवाच । त्वयि याते महाबाहो संशप्तकवलं प्रति ।
स यत्नमकरोत्तीव्रमाचार्यो गृहणे मम ॥ १ ॥ व्यूढानीकं वयं
द्रोणं वारयामः स्म सर्वशः । प्रतिव्यूह्य रथानीकं यतमानं तथा-
रणे ॥ २ ॥ स वार्यमाणो वह्मभिर्मयि चापि सुरक्षिते । अस्मान्-
नभिजघानाशु पीडयन्निश्चितैः शरैः ॥ ३ ॥ ते पीडयमाना द्रोणेन
द्रोणानीकं न शक्नुमः । प्रतिव्रीक्षितुमप्याजौ भेतुं तत् कुत एव
तु ॥ ४ ॥ वयं त्वप्रतिमं वीर्यं सर्वं सौभद्रमात्मजम् । उक्तवन्तः
स्म तं तात भिन्धप्रनीकमिति प्रभो ॥ ५ ॥ स तथा चोदितोऽस्त्राभिः
सदृश्व इव वीर्यवान् । असह्यमपि तं भारं वोढुमेवोपचक्रमे ॥ ६ ॥
स तपास्त्रोपदेशेन वीर्येण च समन्वितः । प्राविशत्तद्वलं बालः
सुपर्श इव सागरम् ॥ ७ ॥ तेऽनुयाता वयं वीरं साल्वतीपुत्र-
माहवे । प्रवेष्टुकामास्तेनैव येन स प्राविशच्चमूम् ॥ ८ ॥ ततः
सैन्धवको राजा क्षुद्रस्तात जयद्रथः । वरदानेन रुद्रस्य सर्वान्नः
समवारयत् ॥ ९ ॥ ततो द्रोणः कृपः कर्णो द्रौणिः कौशल्य एव
च । कृतवर्मा च सौभद्रं षड्रथाः पथ्यवारयन् ॥ १० ॥ परि-
वार्य तु तैः सर्वैर्युधि बालो महारथैः । यतमानः परं शक्त्या
वह्मभिर्विरथीकृतः ॥ ११ ॥ ततो द्रौण्यशनिः क्षिप्रं ततस्ते-
र्विरथीकृतम् । संशयं परमं प्राप्य द्रिष्टान्तेनाभ्ययोजयत् ॥ १२ ॥
च तु हत्वा सहस्राणि नराश्वरथदन्तिनाम् । अष्टौ रथसहस्राणि

नव दन्तिमतानि च ॥ १३ ॥ राजपुत्रसहस्रे हे वीरांश्चालक्षितान्
 बहून् । बृहदलञ्च राजानं स्वर्गनामौ प्रवीक्ष्य ह ॥ १४ ॥ ततः
 परमधर्मात्मा दिष्टान्तमुपजग्मिवान् । एतावदेव निर्वृत्तमस्मान्
 शोकवर्द्धनम् ॥ १५ ॥ स चैवं पुरुषव्याघ्रः स्वर्गलोकमवाप्तवान्
 ततोऽर्जुनो वचः श्रुत्वा धर्मराजेन भाषितम् ॥ १६ ॥ हा ए
 इति निःश्वस्य व्यथितो न्यपतद्भुवि । विषस्त्वदनाः सर्वे परि
 वार्य धनञ्जयम् ॥ १७ ॥ नेत्रैरनिमिषैर्दीनाः प्रत्यवेक्षन् पा
 स्सरम् । प्रतिपद्य ततः संज्ञां वासविः क्रोधमूर्च्छितः ॥ १८ ॥
 कम्पमानो ज्वरेणैव निःश्वसंश्च मुहुर्मुहुः । पाणिं पाणौ विनि
 ष्मिष्य श्वसमानोऽश्रुनेत्रवान् । उन्मत्त इव बिभेक्षन् इदं वच
 मब्रवीत् ॥ १९ ॥

अञ्जन उवाच । सत्यं वः प्रतिजानामि श्वो निहन्ता जय
 द्रयम् । न चेदधमयाङ्गीतो धार्तराष्ट्रान् प्रहास्यति ॥ २० ॥
 चास्मान् शरणं गच्छेत् कृष्णं वा पुरुषोत्तमम् । भवन्तं वा मह
 राजं श्वोऽस्मि हन्ता जयद्रथम् ॥ २१ ॥ धार्तराष्ट्रप्रियकरं म
 निस्सृतसोहृदम् । पापं बालवधे हेतुं सोऽस्मि हन्ता जयद्रथ
 ॥ २२ ॥ रक्षमाणाश्च तं सङ्क्षेपं ये मां योत्स्यन्ति केवल
 अपि द्रोणः कृपो राजन् क्वादयिष्यामि तान् शरैः ॥ २३ ॥
 ययेतदेवं सङ्ग्रामे न कुर्यां पुरुषर्षभाः । मा त्वं पुण्यकृतास्त्रोका
 प्राप्नुयां शूरसत्तमाः ॥ २४ ॥ ये लोका मातृहन्तृणां ये वा
 पितृघातिनाम् । गुरुदाररतानां ये पिशुनानाञ्च ये सदा ॥ २५ ॥
 साधूनसूयतां ये च ये चापि परिवर्दिनाम् । ये च निहन्ते
 हर्तृणां ये च विश्वासघातिनाम् ॥ २६ ॥ भुक्तपूर्वा स्त्रियं ये
 निन्दतामयशस्विनाम् । ब्रह्मघ्नानाञ्च ये लोका ये च गोघात
 नापि ॥ २७ ॥ पादसं वा यवान् वा शकं कृशमेव वा
 संयावापूपमांसानि ये च लोका वृथाश्रताम् ॥ २८ ॥ तान्

माधिगच्छेयं न चेद्वन्यां जयद्रथम् । वेदाध्यायिनमत्यर्थं शंसितं
वा द्विजोत्तमम् ॥ २८ ॥ अवमन्यमानो यान् याति वृद्धान् साधून्
गुरुं स्तथा । स्पृष्टतो ब्राह्मणान् गाञ्च पादेनास्मिन् वा भवेत्
॥ ३० ॥ अप्सु श्लेषे पुरीषञ्च मूत्रं च मुञ्चतां गतिम् । तां
गच्छेयं गतिं कष्टां न चेद्वन्यां जयद्रथम् ॥ ३१ ॥ नमस्य स्वाय-
मानस्य या च बन्धप्रातिघेर्गतिः । उल्कोचिनां मृषोक्तीनां वञ्च-
कानां च या गतिः ॥ ३२ ॥ स्वात्मापहारिणां या च या च
मिथ्याभिप्रासिनाम् । भृत्यैः सन्दृश्यमानानां पुत्रदाराश्रितैस्तथा
॥ ३३ ॥ असंविभज्य क्षुद्राणां या गतिर्मिष्टमञ्जताम् । तां
गच्छेयं गतिं घोरां न चेद्वन्यां जयद्रथम् ॥ ३४ ॥ संश्रितं चापि
यस्यक्ता साधुं तद्वचने रतम् । न विभर्त्ति नृशंसात्मा निन्दते
चोपकारिणम् ॥ ३५ ॥ अर्हते प्रातिवेश्याय आर्द्रं यो न ददाति
च । अनर्हस्यश्च यो दद्याद्दृषलीपतवस्तथा ॥ ३६ ॥ नद्यपो
भिन्नमर्यादः कृतघ्नो भ्रातृनिन्दकः । तेषां गतिमियां क्षिप्रं न
चेद्वन्यां जयद्रथम् ॥ ३७ ॥ धर्मादपेता ये चान्ये मया नातानु-
कीर्त्तिताः । ये चानुकीर्त्तितास्तेषां गतिं क्षिप्रमवाप्नुयाम् ॥ ३८ ॥
यदि व्युष्टामिमां रात्रिं पृथो न हन्यां जयद्रथम् । इमां चाप्यपरां
भूयः प्रतिज्ञां मे निबोधत ॥ ३९ ॥ यद्यस्मिन् हते पापे सूर्यो-
ऽस्तमुपयास्यति । इहैव सम्प्रवेष्टार्हं ज्वलितं जातवेदसम् ॥ ४० ॥
असुरसुरमनुष्याः पक्षिणो वीरगा वा पिटरजनिचरा वा ब्रह्म-
द्विर्षयो वा । चरमचरमपीदं यत् परं चापि तस्मात्तदपि मम
रिपुं तं रक्षितुं नैव शक्ताः ॥ ४१ ॥ यदि विशति रसातलं
तदाग्रं विवदपि देवपुरं हितेः पुरं वा । तदपि शरशतैरहं
प्रमाते भृशमभिमन्युरिपोः शिरोऽभिहर्त्ता ॥ ४२ ॥ एवमुक्त्वा
विचिक्षेप गाण्डीवं सव्यदक्षिणम् । तस्य शब्दमतिक्रम्य धनुः-
शब्दोऽस्पृशद्विवम् ॥ ४३ ॥ अजुनेन प्रतिज्ञाते पाञ्चजन्यश्ला-

ईनः । प्रदधौ तत्र संक्रुद्धो देवदत्तश्च फाल्गुनः ॥ ४४ ॥ स
पाञ्चजन्योऽच्युतवक्त्रवायुना भृशं सुपूष्णोदरनिष्ठतध्वनिः । जगत्
स पातालविषद्विगौश्वर प्रकल्पयामास युगात्यये यथा ॥ ४५ ॥
ततो वादित्प्रघोषाश्च प्रादुरासन् सहस्रयः । सिंहनादाश्च पाण्डूनां
प्रतिज्ञाते महात्मना ॥ ४६ ॥

इति द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि अर्जुनप्रतिज्ञायां
त्रिसप्ततोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

सञ्जय उवाच । श्रुत्वा तु तं महाशब्दं पाण्डूनां जयशब्दि-
नाम् । चारैः प्रवेदिते तत्र समुत्थाय जयद्वयः ॥ १ ॥ शोक-
सम्पूढहृदयो दुःखेनाभिपरिप्लुतः । मञ्जमान इवागाधे विपुले
शोकसागरे ॥ २ ॥ जगाम समितिं राज्ञां सैन्धवो विमृष्टन् वज्र ।
स तेषां नरदेवानां सक्राये परिवेदयन् ॥ ३ ॥ अभिमन्योः पितु-
र्भीतिः सब्रीडो वाक्यमब्रवीत् । योऽसौ पाण्डोः किल क्षेत्रे जातः
शक्रेण कामिना ॥ ४ ॥ स निनीपति दुर्बुद्धिर्मां क्लिष्टं यम-
क्षयम् । तत् स्वस्ति वीऽस्तु यास्यामि स्वश्वं जीवितेप्सया ॥ ५ ॥
अथवास्त्वप्रतिबलास्त्वात् मां क्षत्रियर्षभाः । पार्थिवं प्रार्थितं वीरास्ते
सन्दत्त ममाभयम् ॥ ६ ॥ द्रोणदुर्ध्वोऽधनशृपाः कर्षमद्रेषवाहिकाः ।
दुःशासनादयः शक्तास्त्वातुमप्यन्तर्काद्वितम् ॥ ७ ॥ किमङ्ग पुन-
रेकेन फाल्गुनेन जिघांसता । न त्रायेयुर्भवन्तो मां समस्ताः
पतयः क्षितेः ॥ ८ ॥ ग्रहर्षं पाण्डवेयानां श्रुत्वा मम महद्भयम् ।
सीदन्ति मम गात्राणि सुसूषोर्विव पार्थिवाः ॥ ९ ॥ वधो नूनं
प्रतिज्ञातो मम गाण्डीवधन्वना । तथाहि हृष्टाः क्रोशन्ति शोक-
काले स्म पाण्डवाः ॥ १० ॥ तत्र देवा न गन्धर्वा नासुरोरग-
राक्षसाः । उल्लहन्तेऽन्यथाकर्तुं कुत एव नराधिपाः ॥ ११ ॥

तस्मान्नामनुजानीत भद्रं वोऽस्तु नरर्षभाः । अदर्शनं गमिष्यामि
न मां दृच्छन्ति पाण्डवाः ॥ १२ ॥ एवं विलपमानं तं मया
ह्यग्राकुलचेतसम् । आत्मकार्यगरीयस्त्वाद्राजा दुर्योधनोऽब्रवीत्
॥ १३ ॥ न मेतव्यं नरव्याघ्र कीहि त्वां पुरुषर्षभ । मध्ये
क्षत्रियवीराणां तिष्ठन्तं प्रार्थयेद्युधि ॥ १४ ॥ अहं वैकर्त्तनः
कर्णश्चित्तसेनो विविंशतिः । भूरिश्चवाः शलः शल्यो वृषसेनो
दुरासदः ॥ १५ ॥ पुरुमित्रो जयो भोजः काश्वोजश्च सुदर्हिणः ।
सत्यव्रतोमहाबाहुर्विकर्णो दुर्मुखश्च ह ॥ १६ ॥ दुःशासनः सुवा-
हुश्च कलिङ्गश्चाप्यदायुधः । विन्दानुविन्दावावन्यौ द्रोणो द्रौणिश्च
सौवलः ॥ १७ ॥ एते चान्ये च बहवो नानाजनपदेश्वराः ।
ससैन्यास्त्वाभियास्यन्ति व्येतु ते मनसो ज्वरः ॥ १८ ॥ तच्चापि
रथिनां श्रेष्ठः स्वयं शूरोऽमितद्युते । स कथं पाण्डवेद्येभ्यो भयं
पश्यसि सैन्धव ॥ १९ ॥ अक्षौहिण्यो द्वाभौका च मदीयास्तव
रक्षणे । यत्राद्योत्स्यन्ति मामैश्वं सैन्धव व्येतु ते भयम् ॥ २० ॥

सञ्जय उवाच । एवमाश्वासितो राजन् पुत्रेण तव सैन्धवः ।
दुर्योधनेन सहितो द्रोणं रात्रावुपागमत् ॥ २१ ॥ उपसङ्गृह्य
कृत्वा द्रोणाय च विभ्रात्मते । उपोपविश्य प्रणतः पथ्येष्टच्छदिदं
तदा ॥ २२ ॥ निमित्ते दूरपातिले लघुत्वे दृढवेधने । मन ब्रवीतु
भगवान् विशेषं फाल्गुनस्य च ॥ २३ ॥ विद्याविशेषमिच्छामि
ज्ञातुमाचार्यं तत्त्वतः । अर्जुनस्यात्मनश्चैव यथातथ्यं प्रवक्षु मे ॥ २४ ॥

द्रोण उवाच । सममाचार्यकं तात तव चैवार्जुनस्य च ।
योगाद्दुःखोपितत्वाच्च तस्माच्चत्तोधिकोऽर्जुनः ॥ २५ ॥ न तु ते
युधि सन्नासः कार्यः पार्थात् कथञ्चन । अहं हि रक्षिता तात
भवात्त्वां नात्र संशयः ॥ २६ ॥ न हि मदबाहुशुप्तस्य प्रभवन्त्यमरा
अपि । ब्यूहविष्यामि तं ब्यूहं धं पार्थो न तरिष्यति ॥ २७ ॥
तस्माद्युधस्य मामैश्वं स्वधर्ममनुपालयन् । पितृपैतामहं मार्ग-

अनुयाहि महारथ ॥ २८ ॥ अधीत्य विधिवद्देवानमयः सुहृता-
स्त्वया । इष्टं च वहुभिर्यज्ञैर्न ते मृत्युर्भयङ्करः ॥ २९ ॥ दुर्लभं
मानुषैर्मन्दैर्महाभाग्यमवाप्य तु । भुजवीर्याञ्जितान् लोकान्
दिव्यान् प्राप्स्यस्यनुत्तमान् ॥ ३० ॥ कुरवः पाण्डवाश्चैव वृष्ण-
योऽन्ये च मानवाः । अहञ्च सहपुत्रेण अभ्रुवा इति चिन्त्यताम्
॥ ३१ ॥ पर्यायिण वयं सर्वे कालेन बलिना हताः । परलोकं
गमिष्यामः स्त्रैः स्त्रैः कर्मभिरन्विताः ॥ ३२ ॥ तपस्तप्ता तु यान्
लोकान् प्राप्नुवन्ति तपस्विनः । क्षत्रधर्माश्रिता वीराः क्षत्रियाः
प्राप्नुवन्ति तान् ॥ ३३ ॥ एवमाश्वासितो राजा भारद्वाजेन
सैन्यवः । अपानुदङ्गयं पार्थाद्युद्धाय च मनो हृधे ॥ ३४ ॥ ततः
प्रहर्षः सेनानां तवाप्यासीद्विश्राम्यते । वादित्राणां ध्वनिश्चोग्रः
सिंहनादरवैः सह ॥ ३५ ॥

इति द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि जयद्रथाश्वाशे
चतुःसप्ततीऽध्यायः ॥ ७४ ॥

सञ्जय उवाच । प्रतिज्ञाते तु पार्थेन सिन्धुराजवधे तदा ।
वासुदेवो महाबाहुर्धनञ्जयमभाषत ॥ १ ॥ भ्रातृणां मतमाज्ञाय
त्वया चापि प्रतिश्रुतम् । सैन्यवद्वाप्सि हन्तेति तत्साहसमिदं कृतम्
॥ २ ॥ असम्मन्त्रं मया सार्द्धमतिभारोऽयमुद्यतः । कथं तु
सर्वलोकस्य नावहास्या भवेमहि ॥ ३ ॥ धार्तराष्ट्रस्य शिविरे
मया प्रणिहिताश्वराः । त इमे ग्रीष्ममागम्य प्रवृत्तिं वेदयन्ति
नः ॥ ४ ॥ त्वया वै सम्प्रतिज्ञाते सिन्धुराजवधे प्रभो । सिंह-
नादः सवादितः सुमहानिहतैः श्रुतः ॥ ५ ॥ तेन शब्देन विवस्ता
धार्तराष्ट्राः सवान्भवाः । नाकस्मात् सिंहनादोऽयमिति मत्वा
व्यवस्थिताः ॥ ६ ॥ सुमहाज्ज्ज्वलसम्पातः कौरवाणां महाभुजः ।

आसीन्नागाश्चपत्नीनां रथेष्वपि भैरवः ॥ ७ ॥ अभिमन्योर्वधं
 श्रुत्वा ध्रुवमात्तो धनञ्जयः । रात्रौ निर्यास्यति क्रोधादिति मत्वा
 व्यवस्थिताः ॥ ८ ॥ तैर्यतद्विरियं सत्या श्रुता सत्यव्रतैस्तव ।
 प्रतिज्ञा सिन्दुराजस्य वधे राजीवलोचन ॥ ९ ॥ ततो विमनसः
 सर्वे तस्ताः क्षुद्रमृगा इव । आसन् सुयोधनामात्याः स च राजा
 जयद्रथः ॥ १० ॥ अथोत्थाय सत्तामात्यैर्दीनः शिविरमात्मनः ।
 आयात् सौवीरसिन्धुनामीश्वरो मृगदुःखितः ॥ ११ ॥ समन्त-
 काले सम्मन्त्र सर्वानैर्ययसीः क्रियाः । सुयोधनमिदं वाक्त्रमब्र-
 वीद्राजसंसदि ॥ १२ ॥ ममासौ पुत्रहन्तेति श्वोऽभियाता धन-
 ञ्जयः । प्रतिज्ञातो हि सेनाया मध्ये तेन वधो मम ॥ १३ ॥
 तान् देवा न गन्धर्वा नासुरोरगराक्षसाः । उत्सहन्तेऽन्यथा-
 कर्तुं प्रतिज्ञां सव्यसाचिनः ॥ १४ ॥ ते मां रक्षत सङ्ग्रामे मा वो
 भूद्विधं धनञ्जयः । पदं कृत्वाप्रयात्तु तस्मादत्र विधीयताम्
 ॥ १५ ॥ अथरक्षान मे सङ्गे क्रियते कुरुनन्दन । अनुजानीहि
 मां राजन् गमिष्यामि गृहान् प्रति ॥ १६ ॥ एवमुक्तस्त्ववाक्-
 शीर्षो विमनाः स सुयोधनः । श्रुत्वा तं सभयं तस्य ध्यानमेवान्व-
 पद्यत ॥ १७ ॥ तमार्क्षमभिसम्प्रेक्ष्य राजा किल ससैन्यवः । मृदु-
 चात्महितं चैव सापेक्षमिदमुक्तवान् ॥ १८ ॥ नेह पश्यामि भवतां
 तथा वीर्यं धनुर्जरम् । योऽर्जुनस्यास्त्रमस्त्रेण प्रतिहन्यान्महा-
 ह्वे ॥ १९ ॥ वासुदेवसहायस्य गाण्डीवमुन्वतो धनुः । को-
 ऽर्जुनस्याग्रतस्तिष्ठेत् साक्षादपि अतक्रतुः ॥ २० ॥ महेश्वरोऽपि
 पार्थिवं श्रूयते योधितः पुरा । पदातिना महावीर्यो गिरौ हिम-
 वति प्रभुः ॥ २१ ॥ दानवानां सहस्राणि हिरण्यपुरवासिनाम् ।
 जघानैकरथेनैव देवराजप्रचोदितः ॥ २२ ॥ समायुक्तो हि कौन्तेयो
 वासुदेवेन धीमता । सामरानथ लोकांस्तौ हन्यादिति मति-
 र्मम ॥ २३ ॥ सोऽहमिच्छाम्यनुज्ञातं रक्षितं वा महात्मना ।

द्रोणेन सहपुत्रेण वीरेण यदि मन्यसे ॥ २४ ॥ स राजा स्वय-
माचार्यो भृशमत्यार्थितोऽर्जुन । सम्बिधानं च विहितं रथाश्वाः
किल सज्जिताः ॥ २५ ॥ कस्यो भूरिश्रवा द्रौणिर्षं प्रसेनस्य दुर्जयः
कृपश्च मद्राजश्च षडेते स्युः पुरोगमाः ॥ २६ ॥ शकटः पद्मक-
यार्द्धव्यूहो द्रोणेन निर्मितः । पद्मकर्णिकमध्यस्थः सूचीपार्श्वे
जयद्रथः ॥ २७ ॥ स्थास्यते रक्षितो वीरैः सिन्धुराट् युद्धदुर्मदः ।
धनुष्यस्त्रे च वीर्यं च प्राणे चैव तथौरसे ॥ २८ ॥ अविषह्यतमा
ह्येते निश्चिताः पार्थ पड्रथाः । एतानजित्वा पड्रथान् नैव प्राप्स्यो
जयद्रथः ॥ २९ ॥ तेषामेकैकशो वीर्यं प्रस्थान्वननुचिन्तय ।
सहिता हि न रव्याघ्र न शक्या जेतुमञ्जसा ॥ ३० ॥ भूयस्तु
मन्त्रयिष्यामो नौतिमात्महिताय वै । मन्त्रत्रैः सचिवैः सार्द्धं
सहृद्भिः कार्यसिद्धये ॥ ३१ ॥

इति द्रोणपर्वणि प्रतिष्ठापर्वणि कृष्णावाक्ये

पञ्चसप्ततोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

अर्जुन उवाच । पड्रथान् धार्तराष्ट्रस्य मन्यसे यान् बला-
धिकान् । तेषां वीर्यं ममार्जुन न तुल्यमिति मे मतिः ॥ १ ॥
अस्त्रमस्त्रेण सर्वेषामेतेषां मधुसूदन । मया द्रक्ष्यन्ति निर्भिन्नं
जयद्रथवधैषिणा ॥ २ ॥ द्रोणस्य मिषतश्चाहं सगणस्य विलप्यतः ।
सूडानं सिन्धुराजस्य पातयिष्यामि भूतले ॥ ३ ॥ यदि साध्याश्च
रुद्राश्च वसवश्च सहाश्विनः । मरुतश्च सहेन्द्रेण विष्वेदेवाः
सहेश्वराः ॥ ४ ॥ पितरः सहगन्धर्वाः सुपर्शः सागराद्रयः ।
द्यौर्वियत् पृथिवी चैयं दिग्गश्च सदिगीश्वराः ॥ ५ ॥ ग्राम्या-
रण्वानि भूतानि स्थावराणि चराणि च । वातारः सिन्धुराजस्य
भवन्ति मधुसूदन ॥ ६ ॥ तथापि वाणैर्मिहतं श्वो द्रष्टासि मया

रणे । सत्येन च शपे कृष्णा तथैवायुधनालभे ॥ ७ ॥ यस्य गोहा
महेष्वासस्तस्य पापस्य दुर्मतेः । तमेव प्रथमं द्रोणमभियास्यामि
केशव ॥ ८ ॥ तस्मिन् द्यूतमिदं वद्धं मन्यते स सुयोधनः ।
तस्मात्तस्यैव सेनाग्रं भित्त्वा यास्यामि सैन्यवम् ॥ ९ ॥ द्रष्टासि
श्वो महेष्वासान् नाराचैस्तिग्मतेजितैः । शृङ्गाणीव गिरेर्वज्रै-
र्दीर्घ्यमाणान्मया युधि ॥ १० ॥ नरनागाश्वदेहेभ्यो विस्रविष्यति
शोणितम् । पतद्भिः पतितेभ्यश्च विभिन्नेभ्यः शितैः शरैः ॥ ११ ॥
गाण्डीवप्रेषिता वाणाः मनोऽनिलसमा जवे । नृणागाश्वान्
विदेहास्तून् कर्त्तारश्च सहस्रशः ॥ १२ ॥ यमात् कुवेरादरुणा-
दिन्द्राद्रुद्राश्च यन्मया । उपात्तमस्त्वं घोरं तद्द्रष्टारोऽत्र नरा
युधि ॥ १३ ॥ ब्राह्मणास्त्रेण चास्त्राणि हन्यमानानि संयुगे ।
मया द्रष्टासि सर्वेषां सैन्यवस्याभिरक्षिणाम् ॥ १४ ॥ शरवेग-
समुत्कृत्तराज्ञां केशव मूर्धभिः । आस्तीर्यनाणां पृथिवीं द्रष्टासि
श्वो मया युधि ॥ १५ ॥ क्रव्यादांस्तर्पयिष्यामि द्रावयिष्यामि
शातवान् । सुहृदो नन्दयिष्यामि प्रमथिष्यामि सैन्यवम् ॥ १६ ॥
वह्नागस्कृदसम्बन्धी पापदेषसमुद्भवः । मया सैन्यवको राजा हतः
स्वान् शोचयिष्यति ॥ १७ ॥ सर्वक्षीराणि भोक्तारं पापाचारं
रणाजिरे । मया सराजकं वाणैर्भिन्नं द्रक्ष्यसि सैन्यवम् ॥ १८ ॥
तथा प्रभाति कर्त्तास्मि यथा कृष्णा सुयोधनः । नान्यं धनुर्धरं
लोके मंस्यते मत्तमं युधि ॥ १९ ॥ गाण्डीवश्च धनुर्दिव्यं योद्धा
चाहं नरर्षभ । तच्च यन्ता हृषीकेश किं नु स्यादजितं मया ॥ २० ॥
तव प्रसादाद्भगवन् किं नावाप्तं रणे मम । अविषच्छं हृषीकेश
किञ्चानन्यां विगर्हसे ॥ २१ ॥ यथा लक्ष्मीः स्थिरा चन्द्रे समुद्रे
च यथा जलम् । एवमेतां प्रतिज्ञां मे सत्यां विद्धि जनार्दन ॥ २२ ॥
मावमंस्था ममास्त्राणि मावमंस्था धनुर्ददम् । मावमंस्था बलं
वाह्योर्मावमंस्था धनञ्जयम् ॥ २३ ॥ तथाभियामि सङ्ग्रामं न

जीधैर्यं जयामि च । तेन सत्येन सङ्ग्रामे हतं विद्धि जयद्रथम्
॥ २४ ॥ ध्रुवं वै ब्राह्मणे सत्यं ध्रुवा साधुषु सन्नतिः । श्री-
ध्रुवापि च यज्ञेषु ध्रुवो नारायणे जयः ॥ २५ ॥

सञ्जय उवाच । एवमुक्ता हृषीकेशं स्वयमात्मानमात्मनः ।
सन्दिदेशार्जुनो नर्दन् वासविः केशवं प्रभुम् ॥ २६ ॥ यथा प्रभातां
रजनीं कल्पितः स्याद्रथो मम । तथा कृष्ण लया कार्थ्यं कार्थ्यं
हि महदुद्यतम् ॥ २७ ॥

इतिद्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि अर्जुनवाक्ये

षट्सप्ततोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

सञ्जय उवाच । तां निशां शोकदुःखार्तौ निश्चसन्ताविवी-
रगौ । निद्रां नैवोपलेभेते वासुदेवधनञ्जयौ ॥ १ ॥ नरनारा-
यणौ क्रुद्धौ ज्ञात्वा देवाः सवासवाः । व्यथिताश्चिन्तयामासुः
किंस्विदैतद्भविष्यति ॥ २ ॥ ववुश्च दारुणा वाता स्तब्धा घोराभि-
ग्रसिनः । सकवन्धस्तथादित्ये परिषः समदृश्यत ॥ ३ ॥ शुष्का-
श्चन्यश्च निष्पेतुः सनिर्घाताः सविव्युतः । चचाल चापि पृथिवी
सशैलवनकानना ॥ ४ ॥ चुक्षुभुश्च महाराज सागरा मकरा-
लयाः । प्रतिश्रोतः प्रवृत्ताश्च तथा गत्तुं समुद्रगाः ॥ ५ ॥
रथाश्चनरनागानां प्रवृत्तमधरोत्तरम् । क्रव्यादानां प्रभोदाथं
यमराष्ट्रविवृद्धयै ॥ ६ ॥ वाहनानि शकुन्मूत्रे मुमुचूरुदुश्च ह ।
तान्दृष्ट्वा दारुणान् सर्वानुत्पातान् लोमहर्षणान् ॥ ७ ॥ सर्वे
ते व्यथिताः सैन्यास्त्वहीया भरतर्षभ । श्रुत्वा महाबलस्योगां
प्रतिज्ञा सव्यसाचिनः ॥ ८ ॥ अथ कृष्णं महाबाहुरब्रवीत्पाक-
शासनिः । आप्त्वा सत सुभद्रां त्वं भगिनीं स्तुषया सह ॥ ९ ॥
स्त्रियास्या वयस्याश्च विशोकाः कुरु माधव । साम्ना सत्येन

युक्तेन वचसाश्वासय प्रभो ॥ १० ॥ ततोऽर्जुनग्रहं गत्वा वासु-
देवः सुदुर्मनाः । भगिनीं पुत्रशोकात्तर्त्तामाश्वासयत दुःखि-
ताम् ॥ ११ ॥

वासुदेव उवाच । मा शोकं कुरु वाष्णीयि कुमारं प्रति
सञ्जुषा । सर्वेषां प्राणिनां भीरुं निष्ठैका कालनिर्मिता ॥ १२ ॥
कुलेजातस्य धीरस्य क्षत्रियस्य विप्रैः प्रियतः । सद्यं मरणं ह्येतत्तव
पुत्रस्य नाशुचः ॥ १३ ॥ दिष्ट्या महारथो धीरः पितुस्तुल्यपरा-
क्रमः । क्षात्रेण विधिना प्राप्तो वीराभिलषितां गतिम् ॥ १४ ॥
जित्वा सुबद्धशः शत्रून् प्रेषयित्वा च मृत्यवे । गतः पुण्यकृतान्
लोकान् सर्वकामदुहोऽक्षयान् ॥ १५ ॥ तपसा ब्रह्मचर्येण श्रुतेन
प्रज्ञयापि च । सन्तो यां गतिमिच्छन्ति तां प्राप्तस्तव पुत्रकः
॥ १६ ॥ वीरसर्वीरपत्नी त्वं वीरजा वीरबान्धवा । नाशुच-
स्तनयं भद्रे गतः स परमां गतिम् ॥ १७ ॥ प्राप्स्यते चाप्यसौ
पापः सैन्धवो बालघातकः । अस्यावलेपस्य फलं ससुहृद्गणबान्धवः
॥ १८ ॥ व्युष्टायान्तु वरारोहे रजन्यां पापकर्मकृत् । न हि
भोक्ष्यति पार्थात् स प्रविष्टोऽप्यमरावतीम् ॥ १९ ॥ श्वः शीघ्रमे
गिरस्तस्य सैन्धवस्य रणे हृतम् । स्यमन्तपञ्चकात् बाह्यां विप्रोका
भव मारुहः ॥ २० ॥ क्षत्रधर्मं पुरस्कृत्य गतः शूरोः सतां गतिम् ।
यां वयं प्राप्नुयामेह धी त्वन्ये शस्त्रजीविनः ॥ २१ ॥ व्यूढोरस्त्री
महाबाहुरनिवर्त्ती रथप्रणुत् । गतस्तव वरारोहे पुत्रः स्वर्गं
ज्वरं जहि ॥ २२ ॥ अनुयातव्यं पितरं मातृपक्षं च वीर्यवान् ।
सहस्रशो रिपून् हत्वा हतः शूरो महारथः ॥ २३ ॥ आश्वासय
स्त्रिणां रात्रिं मा शुचः क्षत्रिये भयम् । श्वः प्रियं सुमहच्छ्रुत्वा
विप्रोका भव नन्दिनि ॥ २४ ॥ यत् पार्थिव प्रतिज्ञातं तत्तथा न
तदन्यथा । चिकीर्षितं हि ते भर्तुर्न भवेज्जातु निष्फलः ॥ २५ ॥
यदि च मनुजपन्नगाः पिशाचा रजनीचराः पतगाः सुरा-

सुराश्च । रणगतमेभिधान्ति सिन्धुराजं न स भविता सङ्गतैरपि
प्रभाते ॥ २६ ॥

इति द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि सुभद्राप्रवासने

सप्तचतुर्तोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

सञ्जय उवाच । एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य केशवस्य महात्मनः ।
सुभद्रा पुत्रशोकान्ती विललाप सुदुःखिता ॥ १ ॥ हा पुत्र नम
मन्दायाः कथमेत्यासि संयुगम् । निधनं प्राप्तवांस्तात पितुस्तुल्य-
पराक्रम ॥ २ ॥ कथमिन्दीवरश्चानं सुदंष्ट्रं चारुलोचनम् । मुखं
ते दृश्यते वत्स गुणितं रणरेणुना ॥ ३ ॥ नूनं शूरं निपतितं त्वां
पश्यत्यनिवर्त्तिनम् । सुशिरोश्रीववाहं सञ्चूढोरस्कं नतोदरम् ॥ ४ ॥
चारुपचितसर्वाङ्गं खञ्जं ग्रहक्षतौचितम् । भूतानि त्वां निरी-
क्षन्ते नूनं चन्द्रमिवोदितम् ॥ ५ ॥ अयनीयं पुरा यस्य स्रष्टा-
स्तरणसंयुतम् । भूमावद्य कथं शेषे विप्रविद्धः सुखोचितः ॥ ६ ॥
योऽन्वास्यत पुरा वीरौ वरस्त्रीभिर्महाभुजः । कथमन्वास्यते
सोऽद्य शिवाभिः पतितो मधे ॥ ७ ॥ योऽस्तूयत पुरा हृष्टैः
सूतमागववन्दिभिः । सोऽद्य क्रव्याद्गणैर्वीरैर्विनद्धिरुपास्यते ॥ ८ ॥
पाण्डवेषु च नाथेषु दृष्टिर्वीरेषु वा विभो । पाञ्चालेषु च सर्वेषु
हृतः कोनास्यनाथवत् ॥ ९ ॥ अट्टमदर्शना पुत्र दर्शनस्य तवानघ ।
मन्दभावा गमिष्यामि व्यक्तमद्य यमक्षयम् ॥ १० ॥ विशालान्तं
सुकेशान्तं चारुवाक्यं सुगन्धि च । तव पुत्र कदा भूयो सुखं
दृष्ट्यानि निज्रणम् ॥ ११ ॥ धिक्खलं भीमसेनस्य धिक् पार्थस्य
वहुसताम् । धिक्खीर्यं दृष्टिर्वीराणां पाञ्चालानाञ्च धिक्खलम्
॥ १२ ॥ धिक्कैकेयांस्तथा चेद्दीनं मत्प्रांशैवाथ दृष्टवान् । ये
त्वां रणगतं वीरं न शक्नुवन्निर्वीक्षितुम् ॥ १३ ॥ अद्य पश्यामि

पृथिवीं भूत्यामिव हतलिषम् । अभिमन्युमपश्यन्ती शोकव्याकुल-
लोचना ॥ १४ ॥ स्वस्वीयं वासुदेवस्य पुत्रं गाण्डीवधन्वनः ।
कथं त्वातिरथं वीरं द्रष्टव्यमय निपातितम् ॥ १५ ॥ हा वीर
दृष्टो नष्टश्च धनं स्वप्नं इवास्मि मे । अहो ह्यनित्यं मानुष्यं जल-
बुद्बुदवच्चलम् ॥ १६ ॥ इमां ते तरुणीं भार्यां तवाधिभिरभि-
प्लुताम् । कथं सन्धारयिष्यामि विवत्सामिव धेनुकाम् ॥ १७ ॥
अहो ह्यकाले प्रस्थानं कृतवानसि पुत्रक । विहाय फलकाले मां
सुखदां तव दर्शने ॥ १८ ॥ नूनं गतिः कृतान्तस्य प्राप्तेरपि सुदु-
र्विधा । यत्र त्वे केशवे नाथे सङ्ग्रामेऽनाथवद्धतः ॥ १९ ॥ यज्जनां
दानशीलानां ब्राह्मणानां कृतात्मनाम् । चरितव्रह्मचर्याणां
पुण्यतीर्थावगाहिनाम् ॥ २० ॥ कृतज्ञानां वदान्यानां गुरुशुश्रू-
षिणामपि । सहस्रदक्षिणानाञ्च या गतिस्तामवाप्नुहि ॥ २१ ॥
या गतिर्युध्यमानानां भूराणामनिर्वर्तिनाम् । हत्वारीन्निहता-
नाञ्च संग्रामे ताड्यतिं ब्रज ॥ २२ ॥ गोसहस्रप्रदातृणां क्रतु-
दानाञ्च या गतिः । नैवेष्टिकं चाभिमतं ददतां या गतिः शुभा
॥ २३ ॥ ब्राह्मणेभ्यः शरण्येभ्यो विधिं विदधताञ्च या । या
चापि न्यस्तदण्डानां तां गतिं ब्रज पुत्रक ॥ २४ ॥ ब्रह्मचर्याणां वा
यान्ति सुनयः शंसितव्रताः । एकपत्राश्च यां यान्ति तां गतिं
ब्रज पुत्रक ॥ २५ ॥ राज्ञां सुचरितैर्यां च गतिर्भवति भाग्यवती ।
चातुराश्रमिणां पुण्यैः पावितानां सुरक्षितैः ॥ २६ ॥ दौर्नानु-
कम्पिनां या च सततं सखिभागिनाम् । पैशुन्याञ्च निवृत्तानां
गतिं तां ब्रज पुत्रक ॥ २७ ॥ व्रतिनां धर्मशीलानां गुरुशुश्रू-
षिणामपि । अमोघातिदिनां या च तां गतिं ब्रज पुत्रक ॥ २८ ॥
कुच्छ्रेषु वा धारयतामात्मानं व्यसनेषु च । गतिः श्रीकान्तिदग्धानां
तां गतिं ब्रज पुत्रक ॥ २९ ॥ मातापितोश्च शुश्रूषां कल्पयन्तीह
ये सदा । सहस्रानिहतानाञ्च या गतिस्तामवाप्नुहि ॥ ३० ॥

ऋतुकाले स्वकां भार्यां गच्छतां या मनीषिणाम् । परस्त्रीभ्यो
 निवृत्तानां तां गतिं ब्रज पुत्रक ॥ ३१ ॥ सास्त्रा ये सर्वभूतानि
 पश्यन्ति गतमत्तराः । नारुन्तुदानां क्षमिणां वा गतिस्तामवा-
 प्नुहि ॥ ३२ ॥ मधुमांसनिवृत्तानां मद्याह्व्यात्तयानृतात् । परो-
 पतापव्यक्तानां तां गतिं ब्रज पुत्रक ॥ ३३ ॥ क्लीमन्तः सर्व-
 भास्त्रज्ञा ज्ञानवृष्ठा जितेन्द्रियाः । यां गतिं साधवो यान्ति तां
 गतिं ब्रज पुत्रक ॥ ३४ ॥ एवं विलपतीं दीनां सुभद्रां शोक-
 कषिताम् । अन्वपद्यत पाञ्चाली वैराटीसहिता तदा ॥ ३५ ॥
 ताः प्रकामं रुदित्वा च विलप्य च सुदुःखिताः । उन्मत्तावत्तदा
 राजन् विसृञ्चा न्यपतन् क्षितौ ॥ ३६ ॥ सोपचारस्तु कृष्णश्च
 दुःखितां शृणुदुःखितः । सिद्धाश्मसा समाश्रयास्य तत्तदुक्त्वा हितं
 वचः ॥ ३७ ॥ विसृञ्जकल्पां रुदतीं मर्मविद्धां प्रवेपतीम् । भगिनीं
 पुण्डरीकाक्ष इदं वचनमब्रवीत् ॥ ३८ ॥ सुभद्रे माशुचः पुत्रं
 पाञ्चाल्याश्रयासयोत्तराम् । गतोऽभिमन्युः प्रथितां गतिं क्षत्रिय-
 पुङ्गवः ॥ ३९ ॥ ये चान्येऽपि कुले सन्ति पुरुषा नो वरानने ।
 सर्वे ते तां गतिं यान्तु याभिमन्योर्यशस्विनः ॥ ४० ॥ कुर्याम
 तदयं कर्म क्रियासु सहृदय नः । कृतवान् यादृशं ह्येकस्तव पुत्रो
 महारथः ॥ ४१ ॥ एवमाश्रयास्य भगिनीं द्रौपदीमपि चोत्तराम् ।
 पार्थस्यैव महाबाहुः पार्श्वमागादरिन्दमः ॥ ४२ ॥ ततोऽभ्यनु-
 ज्ञाय नृपान् कृष्णो बन्धूस्तथार्जुनम् । विवेशान्तःपुरे राजस्ते
 च जग्मुर्यथालयम् ॥ ४३ ॥

इति द्रौणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि सुभद्राविलापे

अष्टसप्ततोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

सञ्जय उवाच । ततोऽर्जुनस्य भवनं प्रविश्याप्रतिमं विभुः ।
 सृष्ट्वाभः पुण्डरीकाक्षः स्थण्डिले शुभलक्षणे ॥ १ ॥ सन्तस्तार
 शुभां शय्यां दर्भैर्वदूय्यसन्निभैः । ततो मात्येन विधिवत्ताजैर्गन्धैः
 सुमङ्गलैः ॥ २ ॥ अलङ्घ्यकार तां शय्यां परिवार्यार्थुधोत्तमैः ।
 ततः सृष्टोदके पार्थं विनीताः परिचारकाः ॥ ३ ॥ निशायां
 नैत्यिकं चक्रुर्नैः शनैश्च स्वकं बलिम् । ततः प्रीतमनाः पार्थो गन्ध-
 मात्यैश्च माधवम् ॥ ४ ॥ अलङ्घ्योपहारान्तनैश्च तस्मै न्यवेदयत् ।
 स्रज्यमानस्तु गोविन्दः फाल्गुनं प्रत्यभाषत ॥ ५ ॥ सुप्यतां पार्थ
 भद्रन्ते कल्याणाय ब्रजाम्यहम् । स्थापयित्वा ततो हास्थान् गोमृ-
 श्चात्तायुधान्नरान् ॥ ६ ॥ दातृकानुमतः श्रीमान् विवेश शिविरं
 स्वकम् । शिष्ये च शयने शुभे बद्धकृत्यं विचिन्तयन् ॥ ७ ॥
 पार्थाय सर्वं भगवान् शोकदुःखापहं विधिम् । व्यदधात् पुण्डरी-
 काक्षस्तेजोयतिविवर्द्धनम् ॥ ८ ॥ योगमास्थाय युक्तात्मा सर्वपा-
 मोश्वरेश्वरः । येयस्कामः पृथुयशा विष्णुर्जिष्णुः प्रियङ्करः ॥ ९ ॥
 न पाण्डवानां शिविरे कश्चित् सुष्याप तां निशाम् । प्रजागरः
 सर्वजनं ह्याविवेश विशाम्यते ॥ १० ॥ पुत्रशोकाभितप्तेन प्रति-
 क्षातो महात्मना । सहसा सिन्धुराजस्य वधो गाण्डीवधन्वना
 ॥ ११ ॥ तत् कथं सुमहाबाहुर्वासविः परवीरहा । प्रतिक्षां
 सफलं कुर्यादिति ते समचिन्तयन् ॥ १२ ॥ कष्टं हीदं व्यवसितं
 पाण्डवेन महात्मना । स च राजा महावीर्यः पारयन्तर्जुनः स
 ताम् ॥ १३ ॥ पुत्रशोकाभितप्तेन प्रतिक्षा महती कृता । आतर-
 श्यापि विक्रान्ता बद्धलानि बलानि च ॥ १४ ॥ धृतराष्ट्रस्य पुत्रेण
 सर्वं तस्मै निवेदितम् । स हत्वा सैन्यं सङ्घे पुनरेतु धनञ्जयः
 ॥ १५ ॥ जित्वा रिपुगणान्सर्वं पारयन्तर्जुनो ब्रतम् । श्वोऽहत्वा
 सिन्धुराजस्य धूमकेतुं प्रवेक्ष्यति ॥ १६ ॥ न ह्यसावदृतं कर्तुमलं
 पार्थो धनञ्जयः । धर्मपुत्रः कथं राजा भविष्यति नृबेऽर्जुने ॥ १७ ॥

तस्मिन् हि विजयः कृतस्तः पाण्डवेन समाहितः । यदि नोऽस्ति
 कृतं किञ्चिद्यदि दत्तं द्रुतं यदि ॥ १८ ॥ फलेन तस्य सर्वस्य
 सव्यसाची जयलरीन् । एवं कथयतां तेषां जयमाशंसतां प्रभो
 ॥ १९ ॥ कृच्छ्रेण महता राजन् रजनौ व्यत्यवर्तत । तस्या
 रजन्या मध्ये तु प्रतिबुद्धो जनार्दनः ॥ २० ॥ स्मृत्वा प्रतिज्ञां पार्थस्य
 दारुकं प्रत्यभाषत । अर्जुनेन प्रतिज्ञातमार्त्तं न हतबन्धुना ॥ २१ ॥
 जयद्रथं वधिष्यामि श्वो भूत इति दारुक । तत्तु दुर्योधनः श्रुत्वा
 मन्त्रिभिर्मन्त्रयिष्यति ॥ २३ ॥ यथा जयद्रथं पार्थो न हन्यादिति
 संयुगे । अक्षौहिण्यो हि ताः सर्वा रक्षिष्यन्ति जयद्रथम् ॥ २३ ॥
 द्रोणश्च सह पुत्रेण सर्वास्त्रविधिपारगः । एको वीरः सहस्राक्षो
 दैत्यदानवदर्पहा ॥ २४ ॥ सोऽपि तन्नोत्सहेताजो हन्तुं द्रोणेन
 रक्षितम् । श्वोऽहं श्वस्तत् करिष्यामि यथा कुन्तीसुतोऽर्जुनः ॥ २५ ॥
 अप्राप्तेऽस्तन्दिनकरे हनिष्यति जयद्रथम् । न हि दारा न मित्राणि
 ज्ञातयो न च वान्धवाः ॥ २६ ॥ कश्चिदन्यः प्रियतरः कुन्तीपुत्रा-
 न्ममार्जुनात् । अनर्जुनमिमं लोकं सुहृत्तमपि दारुक ॥ २७ ॥
 उदीक्षितुं न शक्नोऽहं भविता न च तत्तथा । अहं विजित्य तान्
 सर्वान् सहसा सहयदिपान् ॥ २८ ॥ अर्जुनार्थं हनिष्यामि सकर्णान्
 ससुयोधनान् । श्वो निरीक्षन्तु मे वीर्यं त्रयो लोका महाहवे
 ॥ २९ ॥ धनञ्जयार्थं समरे पराक्रान्तस्य दारुक । श्वो नरेन्द्र-
 सहस्राणि राजपुत्रशतानि च ॥ ३० ॥ साश्वदिपरथान्याजौ
 विद्रविष्यन्ति दारुक । श्वस्ताञ्चक्रप्रमथितां द्रव्यसे मृपवाहिनीम्
 ॥ ३१ ॥ मया क्रुद्धेन समरे पाण्डवार्थं निपातिताम् । श्वः
 सदेवाः सगन्धर्वाः पिशाचोरगराक्षसाः ॥ ३२ ॥ ज्ञास्यन्ति लोका
 सर्वे मां सुहृदं सव्यसाचिनः । यस्तं देष्टि स मां देष्टि यस्तं चानु-
 स मामनु ॥ ३३ ॥ इति सङ्कल्पतां बुद्ध्या अरीरार्धं ममार्जुनः ।
 यथा त्वं मे प्रभातायामभ्यां निधि रथोत्तमम् ॥ ३४ ॥ कल्प-

यित्वा यथाशास्त्रमादाय ब्रज संयुतः । गदां कौमदकीं दिव्यां
शक्तिचक्रं धनुःशरान् ॥ ३५ ॥ आरोग्य वै रथे सूत सर्वोपकर-
णानि च । स्थानञ्च कल्पयित्वाय रथोपस्थे ध्वजस्य मे ॥ ३६ ॥
वैनतेयस्य वीरस्य समरे रथशोभिनः । कृतं जाम्बूनदैज्जालैरक-
ञ्चलनसप्रभैः ॥ ३७ ॥ विश्वकर्मकृतैर्हिर्व्यैरश्वानपि विभूषितान् ।
वलाहकं मेघपुष्पं शैव्यं सुग्रीवमेव च ॥ ३८ ॥ युक्तान् वाजि-
वरान् यत्तः कवची तिष्ठ दारुक । पाह्वजन्यस्य निर्घोषमार्घमे-
णैव पूरितम् ॥ ३९ ॥ श्रुत्वा च भैरवं नादमुपायास्त्वं जवेन माम् ।
एकाङ्गाहममर्षञ्च सर्वदुःखानि चैव ह ॥ ४० ॥ भ्रातुः पैतृष्ये-
वस्य व्यपनेष्यामि दारुक । सर्वोपायैर्यतिष्ठामि यथा वीमत्सु-
राहवे ॥ ४१ ॥ पश्यतां धार्तराष्ट्राणां हनिष्यति जयद्रथम् ।
यस्य यस्य च वीमत्सुर्वधे यत्नं करिष्यति । आशंसे सारथे तत्र
भवितास्य ध्रुवो जयः ॥ ४२ ॥

दारुक उवाच । जय एव ध्रुवस्तस्य कुत एव पराजयः ।
यस्य त्वं पुरुषव्याघ्र सारथ्यमुपजग्मिवान् ॥ ४३ ॥ एवं चैतत्
करिष्यामि यथा मामनुशाससि । सुप्रभातामिमां रात्रिं जयाय
विजयस्य ह ॥ ४४ ॥

इति द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि कृष्णदारुकसम्भाषणे

जनसप्ततोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

सञ्जय उवाच । कुन्तीपुत्रस्तु तं मन्त्रं स्मरन्नेव धनञ्जयः ।
प्रतिज्ञामात्मनो रक्षन् सुमोहाचिन्त्यविक्रमः ॥ १ ॥ तन्तु शोकेन
सन्तप्तं स्वप्ने कपिवरध्वजम् । आचसाद् महातेजा ध्यायन्तं
गरुडध्वजः ॥ २ ॥ प्रत्युत्थानञ्च कृष्णस्य सर्वावस्थां धनञ्जयः । न
लोपयति धर्मात्मा भक्त्या प्रेम्णा च सर्वदा ॥ ३ ॥ प्रत्युत्थाय च

गोविन्दं स तस्मै आसनं ददौ । न चासने स्वयं बुद्धिं वीभत्सु-
 व्यदधात्तदा ॥ ४ ॥ यतः कृष्णो महातेजा जानन् पार्थस्य
 निश्चयम् । कुन्तीपुत्रमिदं वाक्यमासीनः स्थितमब्रवीत् ॥ ५ ॥
 मा विषादे मनः पार्थ कृथाः कालो हि दुर्जयः । कालः सर्वाणि
 भूतानि नियच्छति परे विधौ ॥ ६ ॥ किमर्थञ्च विषादस्ते तद्-
 ब्रूहि हिपदाम्बर । न शोच्यं विदुषां श्रेष्ठ शोकः कार्यविनाशनः
 ॥ ७ ॥ यत्तु कार्यं भवेत् कार्यं कर्मणा तत् समाचर । हीन-
 चेष्टस्य यः शोकः स हि शत्रुर्धनञ्जय ॥ ८ ॥ शोचन्नन्दयते शत्रून्
 कर्षयत्यपि वान्धवान् । क्षीयते च नरस्तस्मान्न त्वं शोचितुमर्हसि
 ॥ ९ ॥ इत्युक्तो वासुदेवेन वीभत्सु रपराजितः । आवभाषि तदा
 विद्वान् इदं वचयमर्थवत् ॥ १० ॥ मया प्रतिज्ञा महती जय-
 द्रथवधे कृता । श्वोऽस्मि हन्ता दुरात्मानं पुत्रक्षमिति केशव
 ॥ ११ ॥ यत्प्रतिज्ञाविधातार्यं धार्तराष्ट्रैः किलाच्युत । पृष्ठतः
 सैन्यवः कार्यैः सर्वैर्गुप्तो महारथैः ॥ १२ ॥ दृश्य चैका च ताः
 कृष्ण अक्षौहिण्यः सुदुर्जयाः । हतावशेषास्तत्रेमा हन्त माधव
 सङ्घप्रया ॥ १३ ॥ ताभिः परिवृतः सङ्घेन सर्वैश्चैव महारथैः ।
 कथं शक्येत चन्द्रष्टुं दुरात्मा कृष्ण सैन्यवः ॥ १४ ॥ प्रतिज्ञापारणं
 चापि न भविष्यति केशव । प्रतिज्ञायां च हीनायां कथं जीवति
 महिधः ॥ १५ ॥ दुःखोपायस्य मे वीर विकाङ्क्षा परिवर्तते ।
 द्रुतञ्च याति सविता तत एतद्ब्रवीम्यहम् ॥ १६ ॥ शोकस्थान्तु
 तच्छ्रुत्वा पार्थस्य हिजकेतनः । संस्पृश्यान्मस्तातः कृष्णः प्राङ्मुखः
 समवस्थितः ॥ १७ ॥ इदं वाक्यं महातेजा वभाषि पुष्करेक्षणा ।
 हितायं पाण्डुपुत्रस्य सैन्यवस्य वधे धृतः ॥ १८ ॥ पार्थ पाशुपतं
 नाम परमास्त्रं सनातनम् । येन सर्वान् मृधे दैत्यान् जज्ञे देवो
 महेश्वरः ॥ १९ ॥ यदि तद्विदितं तेऽद्य श्वो हन्तासि जय-
 द्रथम् । अथाज्ञातं प्रपद्यस्व मनसा वृषभध्वजम् ॥ २० ॥ तं देवं

मनसा ध्यात्वा जोषमास धनञ्जय । ततस्तस्य प्रसादाच्च भक्तः
 प्राप्स्यसि तन्महत् ॥ २१ ॥ ततः कृष्णवचः श्रुत्वा संसृज्याम्भो
 धनञ्जयः । भूमावासीनमेकाग्रो जगाम मनसा भवम् ॥ २२ ॥
 ततः प्रणिहिते ब्राह्मे मुहूर्त्ते शुभलक्षणे । आत्मानमर्जुनोऽपश्य-
 द्भगने सह केशवम् ॥ २३ ॥ पुण्यं हिमवतः पादं मणिमन्द-
 पर्वतम् । ज्योतिर्भिश्च समाकीर्णं सिद्धचारणसेवितम् ॥ २४ ॥
 वायुवेगगतिः पार्थः सम्भोजे सह केशवः । केशवेन गृहीतः स
 दक्षिणे विभुना भुजे ॥ २५ ॥ प्रेक्षमाणो बहून् भावान् जगा-
 माद्भुतदर्शनान् । उदीच्यां दिशि धर्मात्मा सोऽपश्यच्छेतपर्वतम्
 ॥ २६ ॥ कुबेरस्य विहारे च वलिनीं पद्मभूषिताम् । सरि-
 ष्केष्टाञ्च ताङ्गङ्गां वीक्षमाणो बहूदकाम् ॥ २७ ॥ सदा पुष्प-
 फलैर्वृक्षैरुपेतां स्फटिकोपलाम् । सिंहव्याघ्रसमाकीर्णाः नाना-
 मृगसमाकुलाम् ॥ २८ ॥ पुण्याश्रमवतीं रम्यां मनोज्ञाण्डज-
 सेविताम् । मन्दरस्य प्रदेशांश्च किन्नरोद्गीतनादिनाम् ॥ २९ ॥
 हेमरूप्यमयैः शृङ्गैर्नानौषधिविदीपिताम् । तथा मन्दारवृक्षैश्च
 पुष्पैरुपशोभिताम् ॥ ३० ॥ स्निग्धाञ्जनचयाकारं सम्प्राप्तः काल-
 पर्वतम् । ब्रह्मतुङ्गं नदीशान्यास्तथा जनपदानपि ॥ ३१ ॥ सतुङ्गं
 शतशृङ्गञ्च शय्यातिवनमेव च । पुण्यमश्वशिरःस्थानं स्थानमाश-
 र्वणस्य च ॥ ३२ ॥ वृषदंशञ्च शैलेन्द्रं महामन्दरमेव च । अप-
 सरोभिः समाकीर्णं किन्नरैश्चैव शोभितम् ॥ ३३ ॥ तस्मिन् शैले
 ब्रजन् पार्थः सकृष्णः समवेक्षत । शुभैः प्रक्षवणैर्जुष्टां हेमधातु-
 विभूषिताम् ॥ ३४ ॥ चन्द्ररश्मिप्रतापाङ्गीं पृथिवीं पुरमालिनीम् ।
 समुद्रांश्चाङ्ग ताकारानपश्यन् वज्रलाकरान् ॥ ३५ ॥ विदह्यां
 पृथिवीं चैव तथा विष्णुपदं ब्रजन् । विस्मितः सह कृष्णेन क्षिप्तो
 वाण इवाभ्यगात् ॥ ३६ ॥ ग्रहनक्षत्रसोभानां सूर्याग्नीश्वरस-
 विप्रम् । अपश्यत तदा पार्थो ज्वलन्तमिव पर्वतम् ॥ ३७ ॥

समासाद्य तु तं यैलं यैलाग्रे समवस्थितम् । तपोनित्यं महा-
 त्मानमपश्यदृषभध्वजम् ॥ ३८ ॥ सहस्रानिव सूर्याणां दीप्यमानं
 स्वतेजसा । शूलिनं जटिनं गौरं वल्गलाजिनवाससम् ॥ ३९ ॥
 नयनानां सहस्रैश्च विचित्राङ्गं महौजसम् । पार्वत्या सहितं देव-
 श्च तसद्वैश्च भास्वरैः ॥ ४० ॥ गीतवादितसन्नादैर्हास्यलास्यसम-
 न्वितैः । वल्गितास्फोटितोत्क्रुष्टैः पुण्यैर्गन्धैश्च शोभितम् ॥ ४१ ॥
 शूयमानं स्तवैर्दिव्यैर्ऋषिभिर्ब्रह्मवादिभिः । गोप्तारं सर्वभूताना-
 मिच्छासधरमच्युतम् ॥ ४२ ॥ वासुदेवस्तु तं दृष्ट्वा जगाम शिरसा
 क्षितिम् । पार्थेन सह धर्मात्मा शयान् ब्रह्म सनातनम् ॥ ४३ ॥
 लोकादिं विश्वकर्माणमजनीयानमव्ययम् । मनसः परमां योनिं
 खल्व्यायुं ज्योतिषां निधिम् ॥ ४४ ॥ स्रष्टारं वारिधाराणां भुवश्च
 प्रकृतिं पराम् । देवदानवयक्षाणां मानवानां च साधनम् ॥ ४५ ॥
 योगीनाञ्च परं ब्रह्म दृष्टं ब्रह्मविदान्निधिम् । चराचरस्य स्रष्टारं
 प्रतिहर्तारमेव च ॥ ४६ ॥ कालकोपं महात्मानं शक्रसूर्यगुणो-
 दयम् । वदन्ते तं तदा कृष्णो वाङ्मनोबुद्धिकर्मभिः ॥ ४७ ॥
 यस्म्यपश्यन्ति विद्वांसः सूक्ष्माध्यात्मपदैषिणः । तमजं कारणा-
 त्मानं जग्मतुः शरणं भवम् ॥ ४८ ॥ अर्जुनश्चापि तन्देवं भूयो
 भूयोऽप्यवन्दत । ज्ञात्वा तं सर्वभूतादिं भूतभव्यभवोद्भवम् ॥ ४९ ॥
 ततस्तावागतौ दृष्ट्वा नरनारायणावुभौ । सुप्रसन्नमनाः सर्व-
 प्रोवाच प्रहसन्निव ॥ ५० ॥ स्वागतं वा नरयेष्टाबुद्धिष्ठेतां गत-
 क्षमौ । किञ्च वामीपुङ्गवितं वीरौ मनसः क्षिप्रमुच्यताम् ॥ ५१ ॥
 येन कार्येण सम्प्राप्तौ युवान्तत्साधयामि किम् । त्रियतामात्मनः
 ये यस्तत्सर्वं प्रददामि वास् ॥ ५२ ॥ ततस्तद्वचनं श्रुत्वा प्रत्युत्थाय
 कृताञ्जली । वासुदेवार्जुनौ सर्वं तुष्टुवाते महामती । भक्त्या
 स्तवेन दिव्येन महात्मानमनिन्दितौ ॥ ५३ ॥

कृष्णार्जुनावुचतुः । नमो भवाय सर्वाय रुद्राय वरदाय च ।

पशूनां पतये नित्यमुग्राय च कपर्दिने । महादेवाय भीमाय
 त्र्यम्बकाय च शान्तये ॥ ५४ ॥ ईशानाय भगवाय नमोऽस्तु-
 त्थकवातिने । कुमारगुरवे तुभ्यं नीलग्रीवाय देवसे ॥ ५५ ॥
 पिनाकिने हविषाय सत्याय विभवे सदा । विलोहिताय धूम्राय
 व्याधाय नपराजिते ॥ ५६ ॥ नित्यं नीलशिखण्डाय शूलिने
 दिव्यचक्षुषे । होत्रे पोत्रे त्रिनेत्राय व्याधये वसुरेतसे ॥ ५७ ॥
 अचिन्त्यायाम्बिकाभर्तु सर्वदेवस्तुताय च । वृषध्वजाय सुण्डाय
 जटिने ब्रह्मचारिणे ॥ ५८ ॥ तप्यमानाय सर्जिले ब्रह्मण्याया-
 जिताय च । विश्वात्मने विश्वरुजे विश्वमातृत्य तिष्ठते ॥ ५९ ॥
 नमो नमस्ते सेव्याय भूतानास्पृभवे सदा । ब्रह्मचक्राय सर्वाय
 अङ्गराय शिवाय च ॥ ६० ॥ नमोऽस्तु वाचास्पतये प्रजानां पतये
 नमः । नमो विश्वस्य पतये महतां पतये नमः ॥ ६१ ॥ नमः
 सहस्रशिरसे सहस्रभुजमन्यवे । सहस्रनेत्रपादाय नमोऽसङ्ख्येय-
 कर्मणे ॥ ६२ ॥ नमो हिरण्यवर्षाय हिरण्यकवचाय च । भक्ताः
 नुकम्पिते नित्यं सिद्धतां नो वरः प्रभो ॥ ६३ ॥

सञ्जय उवाच । एवं स्तुत्वा महादेवं वासुदेवः सहजर्जुनः ।
 प्रसादयामास भवं तदा ह्यस्त्रोपलब्धये ॥ ६४ ॥

इति श्रीरूपवर्णि प्रतिज्ञापर्वणि अर्जुनस्यप्रदर्शने
 अष्टौतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

सञ्जय उवाच । ततः पार्थः प्रसन्नात्मा प्राञ्जलिर्हृषभ-
 ध्वजम् । ददर्शोत्फुल्लनयनः समस्ततेजसां निधिम् ॥ १ ॥ तञ्जोप-
 हारं खड्गतं नैशं नैत्यकमात्मनः । ददर्श त्र्यम्बकाभ्यासे वासु-
 देवनिवेदितम् ॥ २ ॥ ततोऽभिपूज्य मनसा कृष्णं सर्वज्ञ पाण्डवः ।
 दृच्छाम्यहं दिव्यमस्त्रमित्यभाषत अङ्गरम् ॥ ३ ॥ ततः पार्थस्य

विज्ञाय वरायै वचनं तदा । वासुदेवार्जुनौ देवः स्नयमानोऽभ्य-
 भाषत ॥ ४ ॥ स्वागतं वां नरयेष्टौ विज्ञातं मनसेप्सितम् ।
 येन कामेन सम्प्राप्तौ भवद्भगां तद्ददाम्यहम् ॥ ५ ॥ सरोऽमृत-
 मयं दिव्यमभ्यासे शत्रुसूदनौ । तत्र मे तद्वनुर्दिव्यं शरश्च निहितः
 पुरा ॥ ६ ॥ येन देवारयः सर्वे मया युधि निपातिताः । तत
 आनीयतां कृष्णौ समरं धनुरुत्तमम् ॥ ७ ॥ तथेत्युक्त्वा तु तौ
 वीरौ सर्वपारिषदैः सह । प्रस्थितौ तत्सरो दिव्यं दिव्याश्चर्य-
 श्चैर्युतम् ॥ ८ ॥ निर्दिष्टं बहृषाङ्गेण पुण्यं सर्वार्थसाधकम् ।
 तौ जम्भतुरसंभ्रान्तौ नरनारायणावृषी ॥ ९ ॥ ततस्तौ तत्सरो
 गत्वा सूर्यमण्डलसन्निभम् । नाममन्तर्ज्जले घोरं दृष्ट्वातेऽर्जुना-
 श्चुतौ ॥ १० ॥ द्वितीयं चापरं नागं सहस्रशिरसं वरम् । वमन्तं
 विपुलां ज्वालां दृष्ट्वातेऽग्निरवच्चैसम् ॥ ११ ॥ ततः कृष्णश्च पार्थश्च
 संसृश्यान्धः कृताञ्जली । तौ नागावुपतस्थिते नमस्यन्तौ वृष-
 ध्वजम् ॥ १२ ॥ गृणन्तौ वेदविदांसौ तद्ब्रह्म शतरुद्रियम् ।
 अप्रमेयं प्रणमन्तौ गत्वा सर्वात्मना भवम् ॥ १३ ॥ ततस्तौ रुद्र-
 माहात्म्याद्विता रूपं महोरगौ । धनुर्वाणश्च शत्रुघ्नं तद्वन्द्यं
 समपद्यत ॥ १४ ॥ तौ तज्जगद्गतुः प्रीतो धनुर्वाणं च सुप्रभम् ।
 जङ्गतुश्च महात्मानौ ददतुश्च महात्मने ॥ १५ ॥ ततः पार्थो
 वृषाङ्गस्य ब्रह्मचारी न्यवर्तत । पिङ्गाक्षस्तपसः क्षीवं बलवा-
 नीललोहितः ॥ १६ ॥ स तद्गृह्य धनुःश्रेष्ठं तस्थौ स्थानं समा-
 हितः । विचकर्षाथ विधिवत् समरन्धनुरुत्तमम् ॥ १७ ॥ तस्य
 भौर्वीक्ष्य मुष्टिञ्च स्थानं चालक्ष्य पाण्डवः । श्रुत्वा मन्त्रं भवप्रोक्तं
 जग्राहाचिन्त्यविक्रमः ॥ १८ ॥ स सरस्येव तं बाणं मुमोचातिबलः
 प्रभुः । चकार च पुनर्वीरस्तस्मिन् सरसि तद्वनुः ॥ १९ ॥ ततः
 प्रीतं भवं ज्ञात्वा स्मृतिमानर्जुनस्तदा । वरमारण्यके दत्तं दर्शनं
 भङ्गरस्य च ॥ २० ॥ मनसा चिन्तयामास तन्मे सम्पद्यतामिति ।

तस्य तन्मत्तमाज्ञाय प्रीतः प्रादाहरम्भवः ॥ २१ ॥ तच्च पाशुपतं
घोरं प्रतिज्ञायाश्च पारणम् । ततः पाशुपतं दिव्यमवाप्य पुन-
रोद्धरात् ॥ २२ ॥ संहृष्टरोमा दुर्द्धर्षः कृतं कार्यममन्यत ।
ववन्दतुश्च संहृष्टौ शिरोभ्यान्तं महेष्ट्वरम् ॥ २३ ॥ अनुज्ञातौ
क्षणे तस्मिन् भवेनार्जुनकेशवौ । प्राप्तौ स्वशिविरं वीरौ मुदा
परमया युतौ ॥ २४ ॥ तथा भवेनानुमतौ महासुरनिघातिना ।
द्वन्द्वविष्णू चया प्रीतौ जम्भत्य बधकाङ्क्षिणौ ॥ २५ ॥

इति द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि पाशुपतास्त्रप्राप्तौ

एकाशीतोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

सञ्जय उवाच । तयोः सम्बद्धतोरेवं कृष्णादासकयोस्तदा ।
सावगाद्रजनी राजन्नथ राजान्वबुध्यत ॥ १ ॥ पठन्ति पाणि-
खनिका मागधा मधुपर्किकाः । वैतालिकाश्च सूताश्च तुष्टुबुः
पुरुषर्षभम् ॥ २ ॥ नर्तकाश्चाप्यनृत्यन्त जगुर्गीतानि गायकाः ।
कुरवंशस्तवार्यानि मधुरं रक्तकण्ठिनः ॥ ३ ॥ मृदङ्गा भर्भरा मेर्यः
पणवानकगोमुखाः । आङ्गस्वराश्च शङ्खाश्च दुन्दुभ्यश्च महास्रनाः
॥ ४ ॥ एवमेतानि सर्वाणि तथान्यानपि भारत । वादयन्ति
ससंहृष्टाः कुशलाः साधुशिक्षिताः ॥ ५ ॥ स मेघस्वननिर्घोषो
महाशब्दोऽस्मृशब्दिवम् । पार्थिवप्रवरं सुप्तं युधिष्ठिरमवोधयत्
॥ ६ ॥ प्रतिबुद्धः सुखं सुप्तो महार्हं शयनोत्तमे । उत्थाया-
वश्यकार्यार्थं ययौ स्नानमृहं नृपः ॥ ७ ॥ ततः शुक्लाम्बराः
स्नातास्तरुणाः शतमष्ट च । स्नातकाः काञ्चनैः कुम्भैः पूर्यैः समु-
पतस्थिरे ॥ ८ ॥ भद्रासनेषूपविष्टः परिधायाम्बरं लघु । सस्त्रौ
चन्दनसंयुक्तैः पानीयैरभिमन्त्रितैः ॥ ९ ॥ उत्साहितः कषायेण
बलवद्भिः सुशिक्षितैः । आप्नुतः साधिवासेन जलेन सुसुगन्धिना

॥ १० ॥ राजहंसनिर्भं प्राप्य उष्णीषं शिखिनापितम् । जल-
 क्षयनिमित्तं वै वेष्टयामास सूर्ध्वनि ॥ ११ ॥ हरिणा चन्दनेनाङ्ग-
 मुपलिप्य महाभुजः । सखी चाक्षिष्टवसनः प्राङ्मुखः प्राञ्जलिः
 स्थितः ॥ १२ ॥ जजाप जप्यं कौन्तेयः सतां मार्गमनुष्ठितः ।
 तत्रान्निघरणं दीप्तं प्रविवेश विनीतवत् ॥ १३ ॥ समिद्धिः सु-
 पवित्राभिरग्निमाङ्गतिभिस्तथा । मन्त्रपूताभिराञ्चिता निश्चक्राम
 गृहात्ततः ॥ १४ ॥ द्वितीयां पुरुषव्याघ्रः कक्षान्निर्गम्य पार्थिवः ।
 ततो वेदविदो वृद्धानपञ्चद्वाराह्वयर्षभान् ॥ १५ ॥ दान्तान् वेद-
 व्रतस्नातान् स्नातानवभृथेषु च । सहस्रानुचरान् पौरान् सहस्रं
 चाष्ट चापरान् ॥ १६ ॥ अक्षतैः सुमनोभिश्च वाचयित्वा महा-
 भुजः । तान् द्विजान्मधुमर्षिभ्यां फलश्रेष्ठैः सुमङ्गलैः ॥ १७ ॥
 प्रादात् काञ्चनमेकैकं निष्कं विप्राय पाण्डवः । अलङ्कृतं चाश्व-
 शतं वासांसीष्टाश्च दक्षिणाः ॥ १८ ॥ तथा गाः कपिला दीग्ध्रौः
 सवत्साः पाण्डुनन्दनः । हेमशृङ्गी रौत्यखुरा दत्त्वा चक्रे प्रद-
 क्षिणम् ॥ १९ ॥ स्वस्तिकान् बर्हिमानांश्च नन्द्यावर्त्तांश्च काञ्चनान् ।
 भाव्यञ्च जलकुम्भांश्च ज्वलितं च हताग्रनम् ॥ २० ॥ पूर्यान्त्यक्षत-
 पात्राणि सूचका रोचनांस्तथा । खलङ्कृताः शुभाः कन्या दधि-
 सर्पिर्मधूदकम् ॥ २१ ॥ मङ्गल्यान् पक्षिणश्चैव यद्वान्यदपि पूजि-
 तम् । दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा च कौन्तेयो वाच्यां कक्षां ततोऽगमत् ॥ २२ ॥
 ततस्तस्यां महावाहोस्तिष्ठन्तः परिचारकाः । सौवर्णं सर्वतोभद्रं
 मुक्तावैदूर्यमण्डितम् ॥ २३ ॥ पराङ्मस्तारणास्तीक्ष्णं सोत्तर-
 च्छदमृद्धिमत् । विश्वकर्मकृतं दिव्यमुपजङ्गुर्वरासनम् ॥ २४ ॥
 तत्र तस्योपविष्टस्य भूषणानि महात्मनः । उपजङ्गुर्महार्हाणि
 प्रेष्याः शुभ्राणि सर्वशः ॥ २५ ॥ मुक्ताभरणवेशस्य कौन्तेयस्य
 महात्मनः । रूपमासीन्महाराज द्विपतां शोकवर्जनम् ॥ २६ ॥
 पाण्डुरैशन्दूरम्याभैर्हमण्डैश्च चामरैः । दोधूयमानैः शुशुभे

सविद्युदिव तोयदः ॥ २७ ॥ संस्तूयमानो भूतैश्च वन्द्यमानश्च
वन्दिभिः । उपगौयमानो गन्धर्वैरास्ते स्म कुरुनन्दनः ॥ २८ ॥
ततो मुहूर्त्तादासीत्तु वन्दिनां निखनो नहान् । नेमिघोषश्च
रथिनां खुरघोषश्च वाजिनाम् ॥ २९ ॥ ज्वालेन गजघण्टानां
शृङ्गानां निखनेन च । नराणां पदशब्देन कम्पतीव च मेदिनी
॥ ३० ॥ ततः शुद्धान्तमासाद्य जानुभ्यां भूतले स्थितः । शिरसा
वन्दनीयन्तमभिवाद्य जनेश्वरम् ॥ ३१ ॥ कुण्डली वद्धनिस्त्रिंशः
सन्नद्धकवचो युवा । अभिप्रणम्य शिरसा हाःस्थो धर्मात्मजाय वै
॥ ३२ ॥ न्यवेदतद्गुणीकेशमुपायातं महात्मने । सोऽब्रवीत् पुरुष-
व्याघ्रः स्वागतैव माधवम् ॥ ३३ ॥ अर्धञ्चैवासनं चास्मै दीयतां
परमार्चितम् । ततः प्रवेश्य वार्ष्णेयमुपवेश्य वरासने । पूजया-
मास विधिवद्धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ ३४ ॥

इति द्वीपपर्वणि प्रतिष्ठापर्वणि युधिष्ठिरसञ्ज्ञायां

द्वयश्रीतोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

सञ्ज्ञाय उवाच । ततो युधिष्ठिरो राजा प्रतिनन्द्य जना-
हैनम् । उवाच परमप्रीतः कौन्तेयो देवक्रीसुतम् ॥ १ ॥ सुखेन
रजनी व्युष्टा कञ्चित्ते मधुसूदन । कञ्चिज्ज्ञानानि सर्वाणि प्रच-
क्षानि तवाच्युत ॥ २ ॥ वासुदेवोऽपि तद्युक्तं पथ्येष्टुदुधि-
ष्ठिरम् । ततश्च प्रकृतीः क्षत्ता न्यवेदयदुपस्थिताः ॥ ३ ॥ अनु-
ज्ञातश्च राज्ञा स प्रावेशयत तं जनम् । विराट् भीमसेनश्च धृष्ट-
द्युम्नश्च सात्यकिम् ॥ ४ ॥ चेदिषं धृष्टकेतुश्च द्रुपदश्च महारथम् ।
शिखण्डिनं यमौ चैव चेकितानं सजौकथम् ॥ ५ ॥ युयुत्सुश्चैव
कौरव्यं पाञ्चाव्यं चोत्तमौजसम् । युधामन्युं सुवाहश्च द्रोपदेयांश्च
सर्वशः ॥ ६ ॥ एते चान्ये च बहवः क्षत्रियाः क्षत्रियर्षभम् ।

उपतस्थमहात्मानं विविशुश्यासने शुभे ॥ ७ ॥ एकस्मिन्नासने
 वीरावुपविष्टौ महाबलौ । कुशाग्र युयुधानश्च महात्मानो महा-
 द्युतौ ॥ ८ ॥ ततो युधिष्ठिरस्तेषां शृण्वतां मधुसूदनम् । अत्र-
 वीत् पुण्डरीकाक्षं सम्भाष्य मधुरं वचः ॥ ९ ॥ एकं त्वं वय-
 माश्रित्य सहस्राक्षमिवामराः । प्रार्थयामो जयं युद्धे प्राप्स्यतामि
 सुखानि च ॥ १० ॥ त्वं हि राज्यविनाशञ्च द्विप्रद्विष्य निरा-
 क्रियाम् । क्षेमांश्च विविधान् कृष्ण सर्वस्तानपि वेद नः ॥ ११ ॥
 त्वयि सर्वेषु सर्वेषामस्माकं भक्तवत्सल । सुखमायत्तमत्यर्थं यात्रा
 च मधुसूदन ॥ १२ ॥ स तथा कुरु वाणो य यथा त्वयि मनो
 मम । अर्जनस्य यथा सत्या प्रतिज्ञा स्याच्चिकीर्षिता ॥ १३ ॥
 स भवांस्तारयत्वन्माहुः स्वामर्षमहार्षवात् । पारन्तितीर्षतामय
 प्लवो नो भव माधव ॥ १४ ॥ न हि तत् कुरुते सङ्ग्रे रथौ
 रिपुवधोद्यतः । यथा वै कुरुते कृष्ण सारथिर्यत्नमास्थितः ॥ १५ ॥
 यथैव सर्वास्वापस्तु पासि वृष्णीन् जनार्दन । तथैवान्मान्महाबाहो
 वृजिनात्त्रातुमर्हसि ॥ १६ ॥ त्वमगाधेऽप्लवे मग्नान् पाण्डवान्
 कुरुसागरे । समुद्धर प्लवो भूत्वा शङ्खचक्रगदाधर ॥ १७ ॥
 नमस्ते देवदेवेश सनातन विशातन । विष्णो जिष्णो हरे कृष्ण
 वैकुण्ठ पुरुषोत्तम ॥ १८ ॥ नारदस्त्वां समाचख्यौ पुराणसृषि-
 सत्तमम् । वरदं शार्ङ्गिणं श्रेष्ठं तत् सत्त्वं कुरु माधव ॥ १९ ॥
 इत्युक्तः पुण्डरीकाक्षो धर्मराजेन संसदि । बोधमेधस्वनो वाग्मी
 प्रत्युवाच युधिष्ठिरम् ॥ २० ॥

कृष्ण उवाच । सामरेष्वपि लोकेषु सर्वेषु न तथाविधः ।
 भरासनधरः कश्चिद्यथा पार्थो धनञ्जयः ॥ २१ ॥ वीर्यवानख-
 सम्पन्नः पराक्रान्तो महाबलः । युद्धयौण्डः सदामर्षी तेजस्वी
 परमो नृणाम् ॥ २२ ॥ स युवा वृषभस्कन्धो दीर्घबाहुर्महाबलः ।
 सिंहर्षभगतिः श्रीमान् द्विप्रतस्ते चनिष्यति ॥ २३ ॥ अहञ्च तत्

करिष्यामि यथा कुन्तीसुतोऽर्जुनः । धार्तराष्ट्रस्य सैन्यानि ध्व-
त्यग्निरिवोत्थितः ॥ २४ ॥ अद्य तं पापकर्मणं क्षुद्रं सौमद-
धानिनम् । अपुनर्दृशनं मार्गमिषुभिः क्षिप्यतेऽर्जुनः ॥ २५ ॥
तस्याद्य गृध्राः श्वेनास्य चण्डगोमायवस्तथा । भक्षयिष्यन्ति मांसानि
ये चान्ये घुरुषादकाः ॥ २६ ॥ यद्यस्य देवा गोप्तारः सेन्द्राः
सर्वे युधिष्ठिर । राजधानीं यमस्याद्य हतः प्राप्स्यति सङ्गुले
॥ २७ ॥ निहत्य सैन्यं जिष्णुरद्य त्वासुपयास्यति । बिभीको
विज्वरो राजन् भव भूतिपुरस्कृतः ॥ २८ ॥

इति द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि कृष्णवाक्ये
सप्तमीतोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

सञ्जय उवाच । तथा संवदतां तेषां प्रादुरासीद्वनञ्जयः ।
दिदृक्षुर्भरतयेष्टं राजानं ससहस्रणम् ॥ १ ॥ तं प्रविष्टं शुभां
कक्षामभिवन्द्याग्रतः स्थितम् । समुत्थायार्जुनं प्रेक्षा सखजे पाण्डव-
र्षभः ॥ २ ॥ मूर्द्ध्नि चैनमुपाधाय परिष्वज्य च बाहुना । आश्लिष्यः
परमाः प्रोच्य ज्ञयमानोऽभ्यभाषत ॥ ३ ॥ व्यक्तमर्जुन सङ्ग्रामे
ध्रुवस्ते विजयो महान् । यादृग्रूपा च ते ह्याया प्रसन्नश्च जनार्दनः
॥ ४ ॥ तमब्रवीत्ततो जिष्णुर्महदाश्चर्यमुत्तमम् । दृष्टवानस्मि
भदन्ते केशवस्य प्रसादजम् ॥ ५ ॥ ततस्तत् कथयामास यथादृष्टं
धनञ्जयः । आश्वासनार्थं सहृदां तत्रैवकेन समागमम् ॥ ६ ॥
ततः शिरोभिरवनिं स्पृष्ट्वा सर्वे च विस्मिताः । नमस्कृत्य वृषा-
ह्वाय साधुसाध्विति चाब्रुवन् ॥ ७ ॥ अनुज्ञातस्ततः सर्वे सहृदो
धर्मसूनुना । त्वरमाणाः सुसंरक्ष्वा हृष्टा युद्धाय निर्वयुः ॥ ८ ॥
अभिवाद्य तु राजानं युयुधानाच्युतार्जुनाः । हृष्टा विनिर्ययुस्ते
त्रै युधिष्ठिरनिवेशनात् ॥ ९ ॥ रथेनैकेन दुर्धर्षो युयुधानजना-

ईनौ । जग्मतुः सहितौ वीरावर्जुनस्य निवेशनम् ॥ १० ॥ तत्र
 गत्वा हृषीकेशः कल्पयामास सूतवत् । रथं रथवरस्याजौ वानर-
 र्षभलक्षणम् ॥ ११ ॥ स मेघस्वननिर्घोषस्तप्तकाञ्चनसुप्रभः । बभौ
 रथवरः क्षुप्तः शिशुर्दिवसकृद्यथा ॥ १२ ॥ ततः पुरुषशार्दूलः
 सज्जं सज्जपुरःसरः । कृताङ्गिकाय पार्थाय न्यवेदयत् तं रथम्
 ॥ १३ ॥ तन्तु लोके वरं पुंसां किरौटी हेमवर्मभृत् । चापवाण-
 धरो वाहं प्रदक्षिणमवर्त्तत ॥ १४ ॥ तपोविद्यावयोवृद्धैः क्रिया-
 वह्निर्जितेन्द्रियैः । स्तूयमानो जयाशीर्भिरास्त्रोद्भृद्भ्यो महारथम्
 ॥ १५ ॥ जैत्रैः साङ्गामिकैर्मन्त्रैः पूर्वमेव रथोत्तमम् । अभि-
 मन्त्रितमर्चिष्मानुदयं भास्करो यथा ॥ १६ ॥ स रथे रथिनां
 श्रेष्ठः काञ्चनैः काञ्चनतुतः । विवभौ विमलोऽर्चिष्मान्नेरोरिव
 दिवाकरः ॥ १७ ॥ अन्वास्त्ररुहतुः पार्थं युयुधानजनार्दनौ ।
 स्वर्थातिर्यञ्जमायान्तं रथेन्द्रं देवमश्विनौ ॥ १८ ॥ अथ जग्राह
 गोविन्दो रश्मिन् रश्मिभृताम्बरः । मातलिर्वासवमिव त्वत्तं हन्तुं
 प्रयास्यतः ॥ १९ ॥ स ताभ्यां सहितः पार्थो रथप्रवरमास्थितः ।
 सहितो बुधशुक्राभ्यां तभौ निघ्नन् यथा शशी ॥ २० ॥ सैन्धवस्य
 वधं प्रेषतुः प्रयातः अक्षपूगहा । सहास्त्रपतिमिलाभ्यां यथेन्द्र-
 स्तारकामये ॥ २१ ॥ ततो वाहिलघोषैश्च माङ्गल्यैश्च स्तवैः शुभैः ।
 प्रयान्तमर्जुनं वीरं मागधासैव तुष्टुवुः ॥ २२ ॥ सजयाशीः सुपु-
 ण्णाहः सूतमागधनिस्वनः । युक्ता वाहिलघोषेण तेषां रति-
 करोऽभवत् ॥ २३ ॥ तमनुप्रयतो वायुः पुरुषगन्धवहः शुभः ।
 बभौ संहर्षयन् पार्थं द्विषतश्चापि शोषयन् ॥ २४ ॥ ततस्तस्मिन्
 क्षणे राजन् विविधानि शुभानि च । प्रादुरासन् निमित्तानि
 विजयाय बहूनि च ॥ २५ ॥ पाण्डवानां त्वदीयानां विपरीतानि
 मारिष । दृष्ट्वाजुनो निमित्तानि विजयाय प्रदक्षिणम् ॥ २६ ॥
 युयुधानं महेष्वासमिदं वचनमब्रवीत् । युयुधानाय युद्धे मे दृश्यते

विजयो ध्रुवः ॥ २७ ॥ यथाहीमानि लिङ्गानि दृश्यन्ते धिनि-
पुङ्गव । सोऽहं तत्र गमिष्यामि यत्र सैन्धवको नृपः ॥ २८ ॥
यियासुर्वमलोकाय मम वीर्यं प्रतीक्षते । यथा परमकं कृत्यं
सन्धवस्य वधो मम ॥ २९ ॥ तथैव सुमहत्कृत्यं धर्मराजस्य
रक्षणम् । स त्वमद्य महाबाहो राजानं परिपालय ॥ ३० ॥
यथैव हि मया गुप्तस्त्वया गुप्तो भवेत्तथा । न पश्यामि च तं
लोके यस्त्वां युद्धे पराजयेत् ॥ ३१ ॥ वासुदेवसर्वं सङ्गेऽस्वय-
मप्यमरेश्वरः । त्वयि चाहं पराश्वस्य प्रयुज्जे वा महारथे ॥ ३२ ॥
यक्रुयां सैन्धवं हन्तुमनपेक्षो नरर्षभ । मय्यपेक्षा न कर्तव्या कथ-
ञ्चिदपि सात्वत ॥ ३३ ॥ राजन्येव परा गुप्तिः कार्या सर्वात्मना
त्वया । न हि यत्र महाबाहुर्वासुदेवो व्यवस्थितः ॥ ३४ ॥ किञ्चि-
द्वापद्यते तत्र यत्नाहमपि च ध्रुवम् । एवमुक्तस्तु पार्थिव सात्वकिः
परवीरहा । तथेत्युक्त्वागमत्तत्र यत्र राजा युधिष्ठिरः ॥ ३५ ॥

इति द्वीपपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि अर्जुनवाक्ये

चतुरशीतोऽध्यायः ॥ ८४ ॥ समाप्तञ्च प्रतिज्ञापव ।

अथ जवद्रथदधपर्व ।

धृतराष्ट्र उवाच । श्वोभूते किमकार्षुस्ते दुःखशोकसमन्विताः ।
अभिमन्यौ हते तत्र के वायुध्वन्त मामकाः ॥ १ ॥ जानन्तस्तस्य
कर्माणि कुरवः सव्यसाचिनः । कथं तत् किल्बिषं कृत्वा निर्भया
ब्रूहि मामकाः ॥ २ ॥ पुत्रशोकाभिसन्तप्तं क्रुद्धं मृत्युमिवान्तकम् ।
आयान्तं पुरुषव्याघ्रं कथं ददृशुराहवे ॥ ३ ॥ कपिराजध्वजं
सङ्गेऽविधुन्वानं महद्बनुः । दृष्ट्वा पुत्रपरिद्यूतं किमकुर्वन्त मामकाः
॥ ४ ॥ किन्तु सञ्जय सङ्ग्रामे वृत्तं द्रव्योद्धनं प्रति । परिदेवो
महानत्र श्रुतो मे नाभिनन्दनम् ॥ ५ ॥ वभूवुर्ये मनोग्राह्याः शब्दाः

श्रुतिसुखावहाः । न श्रूयन्तेऽद्य ते सर्वे सैम्भवस्य निवेशने ॥ ६ ॥
 स्तुवतां नाद्य श्रूयन्ते पुत्राणां शिविरे मम । सूतमागधसङ्घानां
 नर्तकानाञ्च सर्वशः ॥ ७ ॥ शब्देन नादिताभीक्ष्णमभवद्यत्र मे
 श्रुतिः । द्यौनानामद्य तं शब्दं न शृणोमि समीरितम् ॥ ८ ॥
 निवेशने सत्यधृतेः सोमदत्तस्य सञ्जय । आसीनोऽहं पुरा तात
 शब्दमशौषमुत्तमम् ॥ ९ ॥ तदद्य पुण्यहीनोऽहमर्त्तस्वरनिना-
 दितम् । निवेशनं गतोत्साहं पुत्राणां मम लक्षये ॥ १० ॥ विविं-
 शतेर्दुर्मुखस्य चित्रसेनविकर्षयोः । अन्येषाञ्च सुतानां मे न तथा
 श्रूयते ध्वनिः ॥ ११ ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या यं शिष्याः पर्यु-
 पासते । द्रोणपुत्रं महेष्वासं पुत्राणां मे परायणम् ॥ १२ ॥
 वितण्डालापसंलापैर्दुर्तवादित्वनादितैः । गोतैश्च विविधैरिष्टै-
 रमते यो दिवानिशम् ॥ १३ ॥ उपास्यमानो वद्भभिः कुरुपाण्डव-
 सात्त्वतैः । सूत तस्य गृहे शब्दो नाद्य द्रोणेर्यथा पुरा ॥ १४ ॥
 द्रोणपुत्रं महेष्वासं गायना नर्तकाश्च ये । अत्यर्थमुपतिष्ठन्ति
 तेषां न श्रूयते ध्वनिः ॥ १५ ॥ विन्दानुविन्दयोः सायं शिविरे
 यो महाध्वनिः । श्रूयते सोऽद्य न तथा कैकेयामाञ्च वैश्रसु
 ॥ १६ ॥ नित्यं प्रमुदितानाञ्च तालगीतस्वनो महान् । नृत्यतां
 श्रूयते तात गणानां सोऽद्य न स्वनः ॥ १७ ॥ सप्ततन्तून्वितन्वाना
 याजका यमुपासते । सोमदत्तिं श्रुतनिधिं तेषां न श्रूयते ध्वनिः
 ॥ १८ ॥ ज्याघोषो ब्रह्मघोषश्च तोमरासिरश्च ध्वनिः । द्रोण-
 स्यासीदविरतो गृहे तन्न शृणोम्यहम् ॥ १९ ॥ नानादेशसमु-
 त्थानां गीतानां योऽभवत् स्वनः । वादित्वनादितानां च सोऽद्य
 न श्रूयते महान् ॥ २० ॥ यदा प्रभृत्युपप्लव्याच्छान्तिमिच्छन्
 जनार्दनः । आगतः सर्वभूतानामनुकम्पार्थमच्युतः ॥ २१ ॥
 ततोऽहमब्रुवं सूत मन्दं दुर्योधनं तदा । वासुदेवेन तीर्थेन पुत्रं
 संशाम्य पाण्डवैः ॥ २२ ॥ कालप्राप्तमहं मन्ये मा त्वं दुर्यो-

धनातिगाः । धर्मं चेद्याचमानं तं प्रत्याख्यास्यसि केशवम् ॥ २३ ॥
 द्वितीयं मभिजल्पन्तं न तवास्ति रणे जयः । प्रत्याचष्ट स दाशार्ह-
 ण्यधर्मं सर्वधन्विनाम् ॥ २४ ॥ अनुनेयानि जल्पन्तमनयान्नान्व-
 पद्यत । ततो दुःशासनस्यैव कर्णस्य च मतन्वयोः ॥ २५ ॥ अन्व-
 वर्त्तत मां हित्वा अस्तः काहीन दुर्मतिः । न ह्यहं द्यूतमिच्छामि
 विदुरो न प्रशंशति ॥ २६ ॥ सैन्यवो नेच्छति द्यूतं भीष्मो न
 द्यूतमिच्छति । शल्यो भूरिश्रवाश्चैव पुनर्मित्रो जयस्तथा ॥ २७ ॥
 अश्वत्थामा कृपो द्रोणो द्यूतं नेच्छन्ति सञ्जय । एतेषां मतमादाय
 यदि वर्त्तत पुत्रकः ॥ २८ ॥ सञ्जातिमित्रः सुसुखं चिरञ्जीवे-
 दनामयः । शृङ्गामधुरसम्भाषा ज्ञातिमध्ये प्रियस्वदाः ॥ २९ ॥
 कुलीनाः सम्मताः प्राज्ञाः सुखं प्राप्स्यन्ति पाण्डवाः । धर्मापेक्षी
 नरो नित्यं सर्वत्र लभते सुखम् ॥ ३० ॥ प्रेत्यमावे च कल्याणं
 प्रसादं प्रतिपद्यते । अहं न्यर्त्तं पृथिव्यास्ते भोक्तुं सामर्थ्यसाधनाः
 ॥ ३१ ॥ तेषामपि समुद्रान्ता पितृपैतामही मही । नियुज्य-
 मानाः स्थास्यन्ति पाण्डवा धर्मवर्त्तनि ॥ ३२ ॥ सन्ति मे ज्ञातय-
 स्तात येषां श्रोष्यन्ति पाण्डवाः । शल्यस्य सोमदत्तस्य भीष्मस्य च
 महात्मनः ॥ ३३ ॥ द्रोणस्याथ विकर्णस्य वाह्लीकस्य कृपस्य च ।
 अन्येषाञ्चैव वृद्धानां भारतानां महात्मनान् ॥ ३४ ॥ तदर्थं
 ब्रुवतां तात करिष्यन्ति वचोहितम् । किं वा त्वं मन्यसे तेषां
 यस्तं ब्रूयादतोऽन्यथा ॥ ३५ ॥ कृणो धर्मं न सञ्जह्यात् सर्वे ते
 हि तदन्वयाः । मयापि चोक्तास्ते वीरा वचनं धर्मसंहितम्
 ॥ ३६ ॥ नान्यथा प्रकरिष्यन्ति धर्मात्मानो हि पाण्डवाः । इत्यहं
 विलपन् स्मृत बह्वशः पुत्रमुक्तवान् ॥ ३७ ॥ न च मे श्रुतवान्मूढो
 मन्ये कालस्य पर्ययम् । त्रकोदरार्जुनौ यत्र वृष्णिवीरश्च सात्यकिः
 ॥ ३८ ॥ उत्तमौजाश्च पाद्माव्ये युधामन्युश्च दुर्जयः । धृष्ट-
 द्युम्नश्च दुर्द्वेपः शिखण्डी चापराजितः ॥ ३९ ॥ अश्लकाः कैकया-

शैव क्षत्रधर्मा च सौमकिः । चैवय चैकितानय पुत्रः काश्यस्य
 वा विभुः ॥ ४० ॥ द्रौपद्या विराटश्च दुपदश्च महारथः । यमौ
 च पुरुषव्याघ्रौ मन्त्री च मधुसूदनः ॥ ४१ ॥ क एतान् जातु
 युध्येत लोकेऽस्मिन् वै जिजीविषुः । दिव्यमस्त्रं विकुर्वाणान् प्रस-
 हेद्वा पराक्रम ॥ ४२ ॥ अन्यो दुर्योधनात् कर्णात् शकुनेश्चापि
 सौवलात् । दुःशासनचतुर्थानां नान्यं पश्यामि पञ्चमम् ॥ ४३ ॥
 वेषामभीषुक्षस्तः स्याद्विश्वक्सेनो रथे स्थितः । सन्नद्धयार्जुनो
 योद्वा तेषां नास्ति पराजयः ॥ ४४ ॥ तेषां मम विलापानां नायं
 दुर्योधनः स्मरेत् । हतौ हि पुरुषव्याघ्रौ भीष्मद्रोणौ त्वमात्य वै
 ॥ ४५ ॥ तेषां विदुरवाक्यानामुक्तानां दीर्घदर्शिना । दृष्ट्वा मां
 फलनिर्वृत्तिं मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ४६ ॥ सेनां दृष्ट्वाभिभूतां
 मे शैनेयेनार्जुनेन च । शून्यान् दृष्ट्वा रथोपस्थान् मन्ये शोचन्ति
 पुत्रकाः ॥ ४७ ॥ हिमात्यये यथा कक्षं शुष्कं वातेरितो महान् ।
 अग्निर्दहेत्तथा सेनां मामिकां स धनञ्जयः ॥ ४८ ॥ आचक्षु मम
 तत् सर्वं कुशलं ह्यसि सञ्जय । यदुपायात्तु सायाङ्गे कृत्वां पार्थस्य
 किल्बिषम् ॥ ४९ ॥ अभिमन्यौ हते तात कथमासीन्ननो हि वः ।
 न जातु तस्य कर्माणि युधि गाण्डीवधन्वनः ॥ ५० ॥ अपकृत्य
 महत्तात मोहं शङ्कन्ति मामकाः । किन्तु दुर्योधनः कृत्यं कर्मः
 कृत्यं किमब्रवीत् ॥ ५१ ॥ दुःशासनः सौबलश्च तेषामेवं गते ह्यपि ।
 सर्वेषां समवेतानां पुत्राणां मम सञ्जय ॥ ५२ ॥ यदुक्तं तात
 सङ्ग्रामे मन्दस्यापनयैर्भृशम् । लोभानुगस्य दुर्बुद्धे क्रोधेन विवृ-
 तात्मनः ॥ ५३ ॥ राज्यकामस्य मूढस्य रागोपहतचेतसः । दुर्नीतं
 वा सुनीतं वा तन्ममाचक्षु सञ्जय ॥ ५४ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि धृतराष्ट्रानुतामि

पञ्चाशीतोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

सञ्जय उवाच । हन्त ते सम्प्रवक्ष्यामि सर्वं प्रत्यक्षदर्शिवान् ।
 शुश्रूषस्व स्थिरो भूत्वा तव ह्यपनयो महान् ॥ १ ॥ गतोदके
 सेतुवन्धो यादृक् तादृगयन्तव । विलापो निष्फलो राजन् मा
 शुचो भरतर्षभ ॥ २ ॥ अनतिक्रमणीयोऽयं कृतान्तस्याद्भुतो
 विधिः । माशुचो भरतश्चेष्ट दृष्टमेतत् पुरातनम् ॥ ३ ॥ यदि
 त्वं हि पुरा द्यूतात् कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् । निवर्त्तयेथाः पुत्रांश्च
 न त्वां व्यसनमाब्रजेत् ॥ ४ ॥ युद्धकाले पुनः प्राप्ते तदेव भवता
 यदि । निवर्त्तिताः स्युः संरक्षान्न त्वां व्यसनमाब्रजेत् ॥ ५ ॥
 दुर्योधनो चाविधेयं वक्षीतेति पुरा यदि । कुलनवानोदयिष्यस्त्वं
 न त्वां व्यसनमाब्रजेत् ॥ ६ ॥ न ते बुद्धिव्यभीचारमुपालप्सन्ति
 पाण्डवाः । पाञ्चाला वृषायः सर्वे ये चान्येऽपि नराधिपाः ॥ ७ ॥
 स कृत्वा पितृकर्म त्वं पुत्रं संस्थाप्य सत्पथे । वर्त्तयेथा यदि धर्मण
 न त्वां व्यसनमाब्रजेत् ॥ ८ ॥ तन्तु प्राज्ञतमो लोके हित्वा धर्मं
 सनातनम् । दुर्योधनस्य कर्णस्य अकुनेश्वान्वगा मतम् ॥ ९ ॥
 तत्ते विलपितं सर्वं मया राजन्निष्पामितम् । अर्थे निविशमानस्य
 विप्रमित्रं यथा मधु ॥ १० ॥ नामन्यत तदा कृष्णो राजानं
 पाण्डवं पुरा । न भीष्मं नैव च द्रोणं यथा त्वां मन्यते नृप ॥ ११ ॥
 अजानत् स यदा तु त्वां राजधर्मादधश्चुतम् । तदाप्रभृति
 कृष्णस्त्वां न तथा वद्म मन्यते ॥ १२ ॥ पुरुषाण्युच्यमानांश्च यदा
 पार्थानुपेक्षसे । तस्यानुबन्धः प्राहस्त्वां पुत्राणां राज्यकामुक ॥ १३ ॥
 पितृपैतामहं राज्यमपवृत्तं तवानघ । अथ पार्थीर्जितं कृतस्त्वा
 पृथिवीं प्रत्यपयथाः ॥ १४ ॥ पाण्डुना निर्जितं राज्यं कौर-
 वाणां यमस्तथा । ततश्चाप्यधिकं भूयः पाण्डुवैधर्मचारिभिः ॥ १५ ॥
 तेषां तत्तादृशं कर्म त्वामासाद्य सुनिष्फलम् । यत् पितृप्राज्ञं शिता
 राज्यात्त्वयेहामिषमृद्धिना ॥ १६ ॥ यत् पुनर्युद्धकाले तु पुत्रान्
 गर्हयसे नृप । बद्ध्वा व्याहरन्दीपान्न तदयोपपद्यते ॥ १७ ॥

न हि रक्षन्ति राजानो युध्यन्तो जीवितं रणे । चमूं विगाह्य
 पार्थानां युध्यन्ते क्षत्रिवार्षभाः ॥ १८ ॥ यान्तु कृष्णार्जुनौ सेनां
 यां सात्यकिवृकोदरो । रक्षेत् को तु तां युध्येच्चमूमन्यत्र कौरवैः
 ॥ १९ ॥ येषां योद्धा मुद्धाकेशो येषां मन्त्री जनार्दनः । येषां
 च सात्यकिर्गोप्ता येषां गोप्ता वृकोदरः ॥ २० ॥ को हि तान्
 विप्रहेत्योद्धुं सत्यधर्मा धनुर्वरः । अन्यत्र कौरवेयेभ्यो ये वा तेषां
 वशानुगाः ॥ २१ ॥ यावत् प्रक्यते कर्तुमनुरत्तैर्जनाधिपैः ।
 क्षत्रधर्मपरैः शूरैस्तावत् कुर्वन्ति कौरवाः ॥ २२ ॥ यथा तु
 पुरुषव्याघ्रैर्युद्धं ररमसङ्कटम् । कुसुमां पाण्डवैः सार्वं तत्सर्वं
 शृणु तत्त्वतः ॥ २३ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सञ्जयवाक्ये

षष्ठ्योतोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

सञ्जय उवाच । तस्यां निपायां व्युष्टायां द्रोणः प्रस्वभर्ता
 वरः । खान्यनीकानि सर्वाणि प्राक्रामदूरहितुं ततः ॥ १ ॥
 शूराणां गजैतां राजन् संक्रुद्धानामर्षिणाम् । श्रूयन्ते स
 गिरश्चिताः परस्परवधैर्षिणाम् ॥ २ ॥ विस्मार्थं च धनूंश्चान्ते ज्याः
 करैः परिगृह्य च । विनिःश्वसन्तः प्राक्रोशन् वृक्षानां च धन-
 प्लवः ॥ ३ ॥ विक्रोधान् सुल्लखन्ये कृतधारान् समाहितान् ।
 पीतानाकाशसंकाशानसीन् केचिच्च चिक्षिपुः ॥ ४ ॥ चरन्तस्त्व-
 मागांश्च शिञ्जया । सङ्ग्राममनसः शूरा दृश्यन्ते स सहस्रयः ॥ ५ ॥
 सघण्टाशब्दनादिग्धाः स्वर्णवज्रविभूषिताः । समुत्क्षिप्य गदा-
 खान्ये पथ्यपृच्छन्त पाण्डवम् ॥ ६ ॥ अन्ये बलमदोन्मत्ताः परिधै-
 र्बाहुशालिनः । चक्रुः सस्वाधमाकाशमुच्छ्रितेन्द्रध्वजोपमैः ॥ ७ ॥
 नानाप्रहरणैश्चान्ये विचित्रस्त्रगलङ्कृताः । सङ्ग्राममनसः शूरास्तत्र

तत्र व्यवस्थिताः ॥ ८ ॥ वार्जुनः क्व स गोविन्दः क्व च मानी
 वृकोदरः क्व च ते सहृदस्तेषामाह्वयन्तो रणे तदा ॥ ९ ॥
 ततः शङ्खमुपाध्याय त्वरयन् वाजिनः स्वयम् । इतस्ततस्ताव्रचयन्
 द्रोणश्चरति वेगितः ॥ १० ॥ तेष्वनीकेषु सर्वेषु स्थितेष्वहव-
 नन्दिषु । भारद्वाजो महाराज जयद्रथमथाब्रवीत् ॥ ११ ॥ त्वं
 चैव सौमदत्तिश्च कर्णश्चैव महारथैः । अश्वत्थामा च शल्यश्च द्रुप-
 सेनः कृपस्तथा ॥ १२ ॥ अतं चाश्वसहस्राणां रथानामयुतानि
 षट् । हिरण्मयानां प्रभिन्नानां सहस्राणि चद्रुह्य ॥ १३ ॥ पदा-
 तीनां सहस्राणि दंशितान्येकविंशतिः । गव्यूतिषु त्रिमात्रासु
 मामनासाद्य तिष्ठत ॥ १४ ॥ तवस्थं त्वां न संसोदुं शक्ता देवाः
 सवासवाः । किं पुनः प्राण्डवाः सर्वे समाश्वसिहि सैन्यव ॥ १५ ॥
 एवमुक्ताः समाश्वस्तः सिन्धुराजो जयद्रथः । सम्प्रायात् सह
 गान्धारैर्वृतस्तैश्च महारथैः ॥ १६ ॥ वर्मिभिः सादिभिर्यत्तैः पाश-
 पाणिभिरास्थितैः । चामरापीडिनः सर्वे जाम्बूनदविभूषिताः
 ॥ १७ ॥ जयद्रथस्य राजेन्द्र हयाः साधुप्रवाहिनः । ते चैव
 सप्तसहस्रास्त्रिसहस्राश्च सैन्यवाः ॥ १८ ॥ मत्तानां सुविस्मृदानां
 हस्त्यारोहैर्विशारदैः । नागानां भीमरूपाणां वर्मिणां रौद्र-
 कर्मिणाम् ॥ १९ ॥ अर्धधनं सहस्रेण पुत्रो दुर्मर्षणस्तव । अग्रतः
 सर्वसैन्यानां युध्यमानो व्यवस्थितः ॥ २० ॥ ततो दुःशासनश्चैव
 विकर्णश्च तवात्मजौ सिन्धुराजार्थसिद्धयर्थमग्रानीके व्यवस्थितौ
 ॥ २१ ॥ दीर्घो दादृशगव्यूतिः पञ्चाङ्गं पञ्चविस्तृतः । व्यूहः
 सचक्रशकटो भारद्वाजेन निर्मितः ॥ २२ ॥ नानानृपतिभिर्वीरैस्तत्र
 तत्र व्यवस्थितैः । रथाश्वगजपत्यौघैर्द्रोणेन विहितः स्वयम् ॥ २३ ॥
 पञ्चाङ्गं तस्य पद्मस्य गर्भव्यूहः सुदुर्मिदः । शूचीपद्मस्य गर्भस्थो
 गूढो व्यूहः कृतः पुनः ॥ २४ ॥ एवमेतं महाव्यूहं व्यूह्य द्रोणो
 व्यवस्थितः । शूचीमुखे महेष्वासः कृतवर्मा व्यवस्थितः ॥ २५ ॥

अनन्तरञ्च काव्योजौ जलसन्धश्च मारिष । दुर्योधनश्च कर्मसु
 तदनन्तरमेव च ॥ २६ ॥ ततः शतसहस्राणि बोधानामनिवर्ति-
 नाम् । व्यवस्थितानि सर्वाणि शकटे सुखरक्षिणाम् ॥ २७ ॥
 तेषाञ्च पृष्ठतो राजा वलेन महता वृतः । जयद्रथस्ततो राजा
 द्यूचीपार्श्वे व्यत्रस्थितः ॥ २८ ॥ शकटस्य तु राजेन्द्र भारद्वाजो
 मुखे स्थितः । अनु तस्याभवद्भोजो जुगोपैनं ततः स्वयम् ॥ २९ ॥
 श्वेतवर्मा वरोष्णीपो व्यूढोरस्को महाभुजः । धनुर्विस्फारयन्
 द्रोणस्तस्यौ क्रुद्ध इवान्तकः ॥ ३० ॥ पताकिनं शोणहयं वेदी-
 कणाजिनध्वजम् । द्रोणस्य रथमालोक्य प्रहृष्टाः कुरवोऽभवन्
 ॥ ३१ ॥ सिद्धचारणसङ्घानां विस्मयः सुमहानभूत् । द्रोणेन
 विहितं दृष्ट्वा व्यूहं क्षुब्धार्स्ववोपमम् ॥ ३२ ॥ सशैलसागरवनां
 नानाजनपदाकुलाम् । ग्रसेद्ग्रहः क्षितिं सर्वामिति भूतानि मेनिरे
 ॥ ३३ ॥ वज्ररथमनुजाश्वपत्तिनागं प्रतिभयनिस्वनमञ्जुतानुत्तमम् ।
 अहितहृदयभेदनं महदै शकटमवेक्ष्य कृतं ननन्द राजा ॥ ३४ ॥

इतिद्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि कौरवव्यूहनिर्माणे

सप्ताशीतोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

सञ्जय उवाच । ततो व्यूढेष्वनीकेषु समुत्कृष्टेषु मारिष ।
 ताडयमानासु भेरीषु मृदङ्गेषु नदत्सु च ॥ १ ॥ अनीकानाञ्च
 संज्ञादे वाद्भिद्राणां च निस्वने । प्रधापितेषु शङ्खेषु सन्नादे लोम-
 हर्षणे ॥ २ ॥ आवारयत्सु शनकैर्भरतेषु युयुत्सुषु । रौद्रे
 मुहृत्ते संप्राप्ते सव्यसाची व्यदृश्यत ॥ ३ ॥ वल्लानां वायवानाञ्च
 पुरस्तात् सव्यसाक्षिनः । वज्रलानि सहस्राणि प्राक्रीडंस्तत्र भारत
 ॥ ४ ॥ मृगाश्च घोरसन्नादाः शिवाश्चाश्विवद्वर्षनाः । दक्षिणेन
 प्रयातानामक्ष्वाकं प्राणहंस्तथा ॥ ५ ॥ सनिर्वाता ज्वलन्त्यप

पेतुस्त्वाः सहस्रशः । चचाल च मही कुतस्ता भये घोरे समु-
 त्थिते ॥ ६ ॥ विश्वम्बाताः सनिर्वाता स्तब्धाः शकरकर्पिणः ।
 ववुरायाति कौन्तेय सङ्ग्रामे समुपस्थिते ॥ ७ ॥ नाकुलिश्च यता-
 नौको धृष्टद्युम्नश्च पार्श्वतः । पाण्डवानामनीकानि प्राञ्चो तो
 व्यूहस्तदा ॥ ८ ॥ ततो रथसहस्रेण हिरदानां यतेन च ।
 त्रिभिरश्वसहस्रैश्च पदातीनां यतैः यतैः ॥ ९ ॥ अर्धर्षमात्रे धनुषां
 सहस्रे तनयस्तव । अग्रतः सर्वसैन्यानां स्थितो दुर्मर्षणोऽब्रवीत्
 ॥ १० ॥ अद्य गाण्डीवधन्वानं तपन्तं युद्धदुर्मदम् । अहमावा-
 रयिष्यामि बेलिव मकरालयम् ॥ ११ ॥ अद्य पश्यन्तु सङ्ग्रामे धन-
 क्षयममर्षणम् । विषक्तमपि दुर्धर्ममश्वकूटमिवाश्वनि ॥ १२ ॥
 तिष्ठध्वं रथिनो यूयं सङ्ग्राममभिकाङ्क्षिणः । युध्यामि संहतानेता-
 न्यगो मानं च वर्धयन् ॥ १३ ॥ एवं ब्रुवन् महाराज महात्मा स
 महामतिः । महेष्वासैर्हृतो राजन् महेष्वासो व्यवस्थितः ॥ १४ ॥
 ततोऽन्तक इव क्रुद्धः सवज्र इव वासवः । दण्डपाणिरिवोसहो
 मृत्युः कालेन चोदितः ॥ १५ ॥ मूलपाणिरिवाक्षोभ्यो वरुणः
 पाशवानिव । युगान्ताग्निरिवाक्षिप्तान् प्रधक्ष्यन् वै पुनः प्रजाः
 ॥ १६ ॥ क्रोधा मर्षबलोद्भूतो निवातकवचान्तकः । जयो जेता
 स्थितः सत्ये पारयिष्यन्महाव्रतम् ॥ १७ ॥ आमुक्तकवचः खड्गौ
 जाम्बूनदकिरीटभृत् । सुभमात्याम्बरधरो खड्गदश्वारकुण्डलः
 ॥ १८ ॥ रथप्रवरमास्थाय नरो नारायणानुगः । विधुन्वन्
 गाण्डिवं सङ्गेय वभौ सूर्य्य इवोदितः ॥ १९ ॥ सोऽग्रानीकस्य
 महत इधुपाते धनक्षयः । व्यवस्थाप्य रथं राजन् शङ्खं दध्मौ
 पतापवान् ॥ २० ॥ अथ कृष्णोऽप्यसंभ्रान्तः पार्थिव सह मारिष ।
 प्राध्मापयत् पाञ्चजन्यं शङ्खप्रवरभोजसा ॥ २१ ॥ तयोः शङ्खप्रणा-
 देन तव सैन्ये विघ्नाभ्यते । आसन् संहृष्टरोमाणाः कम्पिता गत-
 चेतसः ॥ २२ ॥ यथा तस्यन्ति भूतानि सर्वाण्यग्निनिस्सनात् ।

तथा शङ्खप्रणादेन वित्रेषुस्तव सैनिकाः ॥ २३ ॥ प्रसुप्तुः शङ्ख-
 न्मूर्त्तं वाहनानि च सर्वशः । एवं सवाहनं सर्वमाविष्ममभवदलम्
 ॥ २४ ॥ सीदन्ति स्म नरा राजन् शङ्खशब्देन मारिष । विसञ्चा-
 श्चभवन् केचित् केचिद्राजन् वितत्रसुः ॥ २५ ॥ ततः कपिर्महा-
 नादं सह भूतैर्ध्वजालयैः । अकरोदग्राहितास्यश्च भीषयंस्तव
 सैनिकाः ॥ २६ ॥ ततः शङ्खाश्च भेर्यश्च मृदङ्गाश्चानकैः सह ।
 पुनरेवाभ्यहन्यन्त तव सैन्यप्रहर्षणाः ॥ २७ ॥ नानावादित्संज्ञादैः
 क्षेडितास्फोटिताकुलैः । सिंदनादैः समुत्क्रष्टैः समाहूतैर्महा-
 रथैः ॥ २८ ॥ तस्मिंस्तु तुमुलै शब्दै भीरुणां भयवर्द्धने । अतीव-
 हृष्टो दाशार्हमब्रवीत् पाकशासनिः ॥ २९ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि अर्जुनरथप्रवेशे
 अष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

अर्जुन उवाच । चोदयाश्वान् हृषीकेश यत्र दुर्मर्षणः स्थितः ।
 एतद्धित्वा गजानीकं प्रवेक्ष्याम्यरिवाहिनीम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच । एवमुक्त्वा महाबाहुः केशवः सव्यसाचिना ।
 अचोदयद्वयान् तत्र यत्र दुर्मर्षणः स्थितः ॥ २ ॥ स सम्प्रहार-
 स्तुमुलः सम्प्रवृत्तः सुदारुणः । एकस्य च बहूनाञ्च रथनागनर-
 क्षयः ॥ ३ ॥ ततः सावकवर्षणं पर्जन्य इव वृष्टिमान् । परा-
 नवाकिरत् पार्थः पर्वतानिव नीरदः ॥ ४ ॥ ते त्वापि रथिनः
 सर्वे त्वरिताः कृतहस्तवत् । अवाकिरन् वाणजालैस्ततः कृष्ण-
 धनञ्जयौ ॥ ५ ॥ ततः क्रुद्धो महाबाहुर्वीर्य्यमाणः परैर्युधि ।
 शिरांसि रथिनां पार्थः कायेभ्योऽपाहरच्छरैः ॥ ६ ॥ उद्भ्रान्त-
 नयनैर्वक्त्रैः सन्दौष्टपुटैः शुभैः । सकुण्डलगिरस्त्राणैर्वसुधा सम-
 कीर्य्यत ॥ ७ ॥ पुण्डरीकवनानीव विध्वस्तानि समन्ततः । विनि

कीर्त्तानि योधनां वदनानि चक्राग्निरे ॥ ८ ॥ तपनीयतनुवाणाः
संसिक्ता रुधिरेण च । संसक्ता इव दृश्यन्ते मेघसङ्घाः सविद्युतः
॥ ९ ॥ शिरसां पततां राजन् शब्दोऽभूदसुधातले । कालेन परि-
पक्ताणां तालानां पततामिव ॥ १० ॥ ततः कवचं किञ्चित्तु
धनुरालम्ब्य तिष्ठति । किञ्चित् खड्गं विनिष्कृत्य भुजेनोद्यम्य
तिष्ठति ॥ ११ ॥ पतितानि न जानन्ति शिरांसि पुरुषर्षभाः ।
अमृत्यमाणाः सङ्ग्रामे कौन्तेयं जयगृह्णिनः ॥ १२ ॥ हयानामुत्त-
माङ्गैश्च हस्तिहस्तैश्च मेदिनी । बाहुभिश्च शिरोभिश्च वीराणां सम-
कीर्यत ॥ १३ ॥ अयं पार्थः कुतः पार्थ एष पार्थ इति प्रभो ।
तव सैन्येषु योधानां पार्थभूतमिवाभवत् ॥ १४ ॥ अन्योऽन्यमपि
चाजघ्नुरात्मानमपि चापरे । पार्थभूतमन्यन्त जगत् कालेन
मोहिताः ॥ १५ ॥ निष्टनन्तः ससुधिरा विसंज्ञा गाढवेदनाः ।
शयाना वहवो वीराः कीर्त्तयन्तः स्ववान्धवान् ॥ १६ ॥ सभिन्दि-
पालाः सप्रासाः सशक्त्यृष्टिपरशुधाः । सनिर्व्यूहाः सनिस्त्रिंशाः
सशरासनतोमराः ॥ १७ ॥ सवाणवर्माभरणाः सगदाः साङ्गदा
रणे । महाभुजगसङ्काशा वाहवः परिघोपमाः ॥ १८ ॥ उद्दे-
ष्टन्ति विवेष्टन्ति सञ्चेष्टन्ति च सर्वशः । वेगं कुर्वन्ति संरक्षा
निकृत्ताः परमेषुभिः ॥ १९ ॥ यो यः स समरे पार्थं प्रतिसंरभते
नरः । तस्य तस्यान्तको वाणः शरीरमुपसर्पति ॥ २० ॥ नृत्यतो
रथमार्गेषु धनुर्व्याबच्छतस्तथा । न कश्चित्तत्र पार्थस्य दृष्टोऽन्तर-
मण्वपि ॥ २१ ॥ यत्तस्य घटमानस्य क्षिप्रं विस्फुजतः शरान् ।
लाघवात् पाण्डुपुत्रस्य व्यस्रयन्त परे जनाः ॥ २२ ॥ हस्तिनं
हस्तिवन्तारमश्वमाश्विकमेव च । अभिनत् फाल्गुन वाणै-
रथिनञ्च ससारथिम् ॥ २३ ॥ आवर्त्तमानमावृत्तं युध्यमानञ्च
पाण्डवः । प्रमुखे तिष्ठमानञ्च न किञ्चिन्न निहन्ति सः ॥ २४ ॥
यद्योदयन् वै गगने सूर्यो हन्ति महत्तमः । तथार्जुनो गजा-

जीकमवधीत् कङ्कपत्रिभिः ॥ २५ ॥ हस्तिभिः पतितैर्मिनैस्तव
 सैन्यमदृश्यत । अन्तकाले यथाभूमिव्यवकीर्णा महीधरैः ॥ २६ ॥
 यथा मध्यन्दिने सूर्यो दुष्प्रेक्ष्यः पाणिभिः सदा । तथा धनञ्जयः
 क्रुद्धो दुष्प्रेक्ष्यो युधि शत्रुभिः ॥ २७ ॥ तत्तथा तव पुत्रस्य सैन्यं
 युधि परन्तप । प्रभन्नन्द्रतमाविग्नमतीव शरपीडितम् ॥ २८ ॥
 भारतेनेव महता मेघानीकं व्यदीर्यत । प्रकाव्यमानं तत् सैन्यं
 नाशकत् प्रतिवीक्षितम् ॥ २९ ॥ प्रतोदैश्चापि कोटीभिर्ह्वारैः
 साधुवाहितः । कशापाणां प्रभिघातैश्च वाग्भिरुग्राभिरेव च ॥ ३० ॥
 चोदयन्तो हयांस्तूष्णं पलायन्ते स्म तावकाः । सादिनो रथिन-
 श्चैव पत्तयश्चार्जुनार्दिताः ॥ ३१ ॥ पाष्णाऽङ्गुष्ठाङ्गुष्मैर्नागं चोदयन्त-
 स्तथा परे । सम्मोहिताः शरैश्चान्ये तमेवाभिमुखा ययुः । तव
 योधा हतोत्साहा विभ्रान्तमनसस्तदा ॥ ३२ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि अर्जुनयुद्धे

एकोनवतीऽध्यायः ॥ ८९ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । तस्मिन् प्रभगे सैन्याग्रे बध्यमाने किरी-
 टिना । के तु तत्र रणे वीराः प्रत्युद्दीयुर्बलञ्जयम् ॥ १ ॥ आहो-
 स्विच्छकटव्यूहं प्रविष्टा मोघनिश्चयाः । द्रोणमाश्रित्य तिष्ठन्तः
 प्राकारमकुतोभयम् ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच । तवार्जुनेन सम्भगे तस्मिंस्तव बलेऽनघ ।
 हतवीरे हतोत्साहे पलायनकृतक्षणे ॥ ३ ॥ पाकशासनिनाभीष्णं
 बध्यमाने शरोत्तमैः । न तत्र कश्चित् सङ्ग्रामे अशाकार्जुनमोक्षि-
 तुम् ॥ ४ ॥ ततस्तव सुतो राजन् दृष्ट्वा सैन्यन्तथागतम् । दुःशा-
 सनो भयं क्रुद्धो युद्धायार्जुनमभ्यगात् ॥ ५ ॥ स काञ्चनविचित्रेण
 कवचेन समावृतः । जाम्बूनदग्निरस्त्राणः शूरस्तीव्रपराक्रमः ॥ ६ ॥

नागानीकेन महता ग्रसन्निव नहीमिमाम् । दुःशासनी महाराज
सव्यसाचिनमावृणोत् ॥ ७ ॥ क्रादेन गजघण्टानां शङ्खानां निन-
दिन च । ज्याक्षेपनिनदैश्चैव विरारेण च हन्तिनाम् ॥ ८ ॥ भू-
दिश्वान्तरिक्षञ्च शब्देनासीत् समावृतम् । स मुहूर्तः प्रतिमयी
दार्ढ्यः समपद्यत ॥ ९ ॥ तान्दुष्पापतस्तूर्णमङ्गुशैरभिचोदि-
तान् । व्यालम्बहस्तान् संरव्यान् सपक्षानिव पर्वतान् ॥ १० ॥
सिंहनादेन महता नरसिंहो धनञ्जयः । गजानीकममित्राणा-
मभितो व्यधमच्छुरैः ॥ ११ ॥ महोर्मिणामिवोद्धृतं श्वसनेन महा-
श्वम् । किरीटो तद्वजानीकं प्राविशन्नकरो यथा ॥ १२ ॥
काष्ठातीत इवाहित्यः प्रतपन् सयुगक्षये । दृष्ट्ये दिक्षु सर्वासु
पार्थ परपुरञ्जयः ॥ १३ ॥ खुरशब्देन चाश्वानां नेमिघोषिण
तेन च । तेन चोत्क्रुष्टशब्देन ज्यानिनादेन तेन च ॥ १४ ॥
नानावादितशब्देन पाञ्चजन्यस्वनेन च । देवदत्तस्य घोषिण
गाण्डीवनिनदिन च ॥ १५ ॥ मन्दवेगा नरा नागा बभूवुस्ते विचि-
तसः । शरैराशीविषस्यैर्निर्मिन्नाः सव्यसाचिना ॥ १६ ॥ ते गजा
विशिखैस्तीक्ष्णैर्युधि गाण्डीवचोदितैः । अनेकशतसाहस्रैः सर्वाङ्गेषु
समर्पिताः ॥ १७ ॥ आरावं परमं शृत्वा बध्यमानाः किरीटिना ।
निपेतुरनिग्रं भूमौ छिन्नपक्षा इवाद्रयः ॥ १८ ॥ अपरे दन्तवेष्टेषु
कुक्षेषु च कटेषु च । शरैः समर्पिता नागा क्रौञ्चवद्वानदङ्गुलैः
॥ १९ ॥ गजस्कन्धगतानाञ्च पुरुषाणां किरीटिना । छियन्ते
धीत्तमाङ्गानि भल्लैः सन्नतपर्वभिः ॥ २० ॥ सकुण्डलानां पततां
शिरसां धरणीतले । पद्मानामिव सङ्घातैः पार्थशक्रे निवेदनम्
॥ २१ ॥ यन्त्रवज्रा विक्रवचा ब्रणार्ता रुधिरोक्षिताः । अमत्सु
युधि नागेषु मनुष्या विललम्बिरे ॥ २२ ॥ केचिदेकेन वाणेन
समुक्तेन सपत्निणा । हो तयश्च विनिर्मिन्ना निपेतुद्वरणीतले
॥ २३ ॥ अतिविह्वल्य नाराचैर्वसन्तो रुधिरं मुखैः । सारोहा

न्यपतन् भूमौ द्रुमवन्त इवाचलाः ॥ २४ ॥ मौर्वी ध्वजमनुयैव
 युगमौषां तथैव च । रयिनां कुट्टयामास भल्लैः सन्नतपर्वभिः
 ॥ २५ ॥ न सन्दधन् चार्कषन् न विमुञ्चन् न चोदहन् । मण्डले-
 नैव धनुषा नृत्यन् पार्थः स्मृष्टश्च ॥ २६ ॥ अतिविज्ञाश्च नाराचै-
 र्वमन्तो रुधिरं मुखैः । मुहूर्त्तान्निपतन्नन्ये वारणा वसुधातले
 ॥ २७ ॥ उत्थितान्यगणेषानि कबन्धानि समन्ततः । अदृश्यन्त
 महाराज तस्मिन् परमसङ्कुले ॥ २८ ॥ सचापाः साङ्गुलित्राणाः
 सखङ्गाः साङ्गदा रणे । अदृश्यन्त भुजाश्लिन्ना हेमाभरण-
 भूषिताः ॥ २९ ॥ सूपस्करैरधिष्ठानैरीषादण्डकबन्धुरैः । चक्रै-
 र्विमथितैरक्षैर्भग्नैश्च वज्रधा युगैः ॥ ३० ॥ चर्मचापधरैश्चैव व्यव-
 कीर्णैस्ततस्ततः । सगभिराभरणैर्वस्त्रैः पतितैश्च महाध्वजैः ॥ ३१ ॥
 निहतैर्वारणैरश्वैः क्षत्रियैश्च निपातितैः । अदृश्यत मही तत्र
 दारुणप्रतिदर्शना ॥ ३२ ॥ एवं दुःशासनबलं बध्यमानं किरी-
 टिना । सम्पाद्रवन्महाराज व्यथितं सहनायकम् ॥ ३३ ॥ ततो
 दुःशासनस्वस्तः सहानीकः शराहितः । द्रोणं व्रातारमाकाङ्क्षन्
 शकटव्यूहमभ्यगात् ॥ ३४ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि दुःशासनसैन्यपराभवे
 नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥

सञ्जय उवाच । दुःशासनबलं हत्वा सव्यसाची महारथः ।
 सिन्धुराजं परीप्सन् वै द्रोणानीकमुपाद्रवत् ॥ १ ॥ स तु
 द्रोणं समासाद्य व्यूहस्य प्रमुखे स्थितम् । कृताञ्जलिरिदं वाक्यं
 कृष्णस्यानुमतेऽब्रवीत् ॥ २ ॥ शिवेन ध्याहि मां ब्रह्मन् स्वस्ति
 चैव वदस्व मे । भवत् प्रासादादिच्छामि प्रवेष्टुं दुर्भिदां चमूम्
 ॥ ३ ॥ भवान् पितृसमो मर्त्यं धर्मराजसमोऽपि च । तथा

कृष्णसमथैव सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ४ ॥ अश्वत्यामा यथा तात
रक्षणीयस्त्वयानघ । तथाहमपि ते रक्ष्यः सदैव हिजसत्तम ॥ ५ ॥
तव प्रसादादिच्छेयं सिन्धुराजानमाहवे । निहन्तुं हिपदां श्रेष्ठ
प्रतिज्ञां रक्ष मे विभो ॥ ६ ॥

सञ्जय उवाच । एवमुक्तस्तदाचार्यः प्रत्यवाच स्वयन्निव ।
मामजित्वा न वीभत्सो शक्यो जेतुं जयद्रथः ॥ ७ ॥ एतावदुक्त्वा
तं द्रोणः शरव्रातैरवाकिरत् । सरथाश्वध्वजं तीक्ष्णैः प्रहसन् वै
ससारथिम् ॥ ८ ॥ ततोऽर्जुनः शरव्रातान् द्रोणास्याचार्यसायकैः ।
द्रोणमभ्यद्रवहाणेर्धोररूपैर्महत्तरैः ॥ ९ ॥ विव्याध च रणे द्रोण-
मनुमान्य विशान्पते । क्षत्रधर्मं समास्थाय नवभिः सायकैः पुनः
॥ १० ॥ तस्येषुमिषुभिश्छिन्त्वा द्रोणो विव्याध तावुभौ । विषाग्नि-
ज्वलितप्रख्यैरिषुभिः कृष्णपाण्डवौ ॥ ११ ॥ इदेष पाण्डवस्तस्य
वाणैश्छेत्तुं शरासनम् । तस्य चिन्ततस्त्वेवं फाल्गुनस्य महा-
त्मनः ॥ १२ ॥ द्रोणः शरैरसंभ्रान्तो ज्यां चिच्छेदाशु वीर्यवान् ।
विव्याध च हयानस्य ध्वजं सारथिमेव च ॥ १३ ॥ अर्जुनश्च शरै-
र्वीरः स्रयमानोऽभ्यवाकिरत् । एतस्मिन्नन्तरे पार्थः सज्यं कृत्वा
महद्बनुः ॥ १४ ॥ विशेषविष्यन्नाचार्यं सर्वास्त्रविदुषां वरः ।
सुमोच षट्शतान् वाणान् गृहीत्वैकमिव द्रुतम् ॥ १५ ॥ पुनः
सप्तशतानन्यान् सहस्रञ्चानिर्वर्तिनाम् । चिक्षेपायुतशयान्यांस्तेऽज्ञन्
द्रोणस्य तां चमूम् ॥ १६ ॥ तैः सम्यगस्त्रैर्वलिना कृतिना चित्र-
योधिना । मनुष्यवाजिमातङ्गा विद्धाः पेतुर्गतासवः ॥ १७ ॥
विस्तृताश्वधजाः पेतुः सञ्छिन्नायुधजीविताः । रथिनो रथमुखेभ्यः
सहसा शरपीडिताः ॥ १८ ॥ चूर्षिताक्षिपदग्धानां वज्रानिल-
ज्जताशनैः । तुल्यरूपा गजाः पेतुर्गिर्युग्रास्त्रुद्वेक्षनाम् ॥ १९ ॥
पेतुरश्वसहस्राणि प्रहतान्यर्जुनेषुभिः । हंसा हिमवतः प्रस्थे
वारिविप्रहता इव ॥ २० ॥ रथाश्वद्विपत्तयोधाः सलिलौघा

इवाद्भुताः । युगान्तादित्यरश्मिगामैः पाण्डवास्तथैर्हताः ॥ २१ ॥
 तं पाण्डवादित्यशरांशुजालं कुरुप्रवीरान् युधि निष्टपन्तम् । स
 द्रोणमेघः शरवृष्टिवेतैः प्राच्छादयन्नेष इवार्करश्मीन् ॥ २२ ॥
 अथात्यर्थं विवृष्टेन द्विषतामसुभोजिना । आंजघ्ने वक्षसि द्रोणो
 नाराचेन धनञ्जयम् ॥ २३ ॥ स विह्वलितसर्वाङ्गः क्षितिकम्पे
 यथाचलः । धैर्य्यनालम्वय वीभत्सुद्रोणं विव्याध पत्रिभिः ॥ २४ ॥
 द्रोणस्तु पञ्चभिर्वाणैर्वासुदेवमताडयत् । अर्जुनञ्च त्रिसप्तत्या ध्वज-
 व्यास्य त्रिभिः शरैः ॥ २५ ॥ विशेषयिष्यम् शिष्यञ्च द्रोणो राजन्
 पराक्रमी । अदृश्यमर्जनं चक्रे निमेषाच्छरवृष्टिभिः ॥ २६ ॥
 प्रसक्तान् पततोऽद्राक्ष्म भारहाजस्य सायकान् । मण्डलीकृत-
 मेवास्य धनुश्राव्यताड्युतम् ॥ २७ ॥ तेऽस्ययुः समरे राजन्
 वासुदेवधनञ्जयौ । द्रोणसृष्टाः सुवहवः कङ्कपत्रपरिच्छदाः ॥ २८ ॥
 तद्दृष्ट्वा तादृशं युद्धं द्रोणपाण्डवयोस्तदा । वासुदेवो महाबुद्धिः
 कार्य्यवत्तामचिन्तयत् ॥ २९ ॥ ततोऽब्रवीद्वासुदेवो धनञ्जयमिदं
 वचः । पार्थ पार्थ महाबाहो न नः कालव्ययो भवेत् ॥ ३० ॥
 द्रोणमुत्सृज्य गच्छामः कृत्यमेतन्महत्तरम् । पार्थस्याप्यब्रवीत्
 कृष्णं यथेष्टमिति केशव ॥ ३१ ॥ ततः प्रदक्षिणं कृत्वा द्रोणं
 प्रायान्महाभुजम् । परिवृत्तश्च वीभत्सुरगच्छद्विस्तृजन् शरान् ॥ ३२ ॥
 ततोऽब्रवीत् स्वयं द्रोणः क्वेदं पाण्डव गम्यते । ननु नाम रणे
 शत्रुमजित्वा न निवर्त्तसे ॥ ३३ ॥

अर्जुन उवाच । गुरुर्मवान्न मे शत्रुः शिष्यः पुत्रसमोऽस्मि ते ।
 न चास्ति स पुमांलोके यस्त्वं युधि पराजयेत् ॥ ३४ ॥

द्रुपद उवाच । एवं ब्रुवाणो वीभत्सुर्जयद्रथवधोत्सुकः ।
 त्वरायुक्तो महाबाहुस्तत् सैन्यं समुपाद्रवत् ॥ ३५ ॥ तं चक्ररक्षौ
 पाञ्चाख्यौ युधामन्यूत्तमौजसौ । अन्वयातां महात्मानौ विप्रन्तं
 तावक्रं बलम् ॥ ३६ ॥ ततो जयो महाराज कृतवर्मा च साक्षतः ।

काश्योजय श्रुतायुश्च धनञ्जयमवारयन् ॥ ३७ ॥ तेषां दृष्टसह-
स्राणि रथानामनुयाविनाम् । अभीषाहाः भूरसेनाः शिवयोऽथ
वशातयः ॥ ३८ ॥ मावेल्लका ललित्याश्च कैकया मदकास्तदा ।
नारायणाश्च गोपालाः काश्योजानाञ्च ये गणाः ॥ ३९ ॥ कर्मेन
विजिताः पूर्वं सङ्ग्रामे भूरसम्भताः । भारद्वाजं पुरस्कृत्य सृष्टा-
त्मानोऽर्जुनं प्रति ॥ ४० ॥ पुत्रश्रीकामिसन्तप्तं क्रुद्धं मृत्युमिवा-
न्तकम् । त्यजन्तं तुमुले प्राणान् सन्नद्धं चित्रयोधिनम् ॥ ४१ ॥
गाहमानमनीकानि मातङ्गमिव दूधपम् । महेष्वासं पराक्रान्तं
नरव्याघ्रमवारयन् ॥ ४२ ॥ ततः प्रवव्रते युद्धं तुमुलं लोम-
हर्षणम् । अन्योऽन्यं वै प्रार्थयतां योधानामर्जुनस्य च ॥ ४३ ॥
जयद्रथवधं प्रेप्सुमायान्तं पुरुषर्षभम् । न्यवारयन्त सहिताः
क्रिया व्याधिभिर्बोध्यतम् ॥ ४४ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि द्रोणातिक्रमे

एकनवतीऽध्यायः ॥ ८१ ॥

सञ्जय उवाच । सन्निरुद्धस्तु तैः पार्थो महाबलपराक्रमः ।
द्रुतं समनुयातश्च द्रोणेन रथिनां वरः ॥ १ ॥ किरन्निषुगणान्
तीक्ष्णान् सरश्शीनिव भास्करः । तापयामास तत् सैन्यं दिहं
व्याधिगणो यथा ॥ २ ॥ अश्वो विद्धो रथम्किन्नः सारोहः
पातितो गजः । कृत्वाणि चापविद्वानि रथाश्चक्रैर्विनाश्रुताः ॥ ३ ॥
विद्रुतानि च सैन्यानि शरावर्तानि समन्ततः । इत्यासीत्तुमुलं
युद्धं न प्राज्ञायत किञ्चन ॥ ४ ॥ तेषां संयच्छतां सङ्ग्रामे पर-
स्परमजिह्वानैः । अर्जुनो ध्वजिनीं राजन् अभीक्ष्णं समकम्पयत्
॥ ५ ॥ सत्यां चिकीर्षमाणस्तु प्रतिज्ञां सत्यसङ्करः । अभ्यद्रव-
द्रथश्रेष्ठं शोणाश्वं श्वेतवाहनः ॥ ६ ॥ तं द्रोणः पञ्चविंशत्या

मर्मभिद्भिरजिह्वगैः । अन्तेवासिनमाचार्यो महेष्वासं समर्पयत् ॥ ७ ॥ तं तूर्णमिव वीनक्तुः सर्वशस्त्रभृतां वरः । अश्वधा-
 दिष्पूनस्यन्निषुवेगविघातकान् ॥ ८ ॥ तस्याशुक्षिप्तान् भक्तान् हि
 भल्लैः सन्नतपर्वभिः । प्रत्यविध्यदमेयात्मा ब्रह्मास्त्रं समुदीरयन् ॥ ९ ॥ तदद्भुतमपश्याम द्रोणस्याचार्य्यकं युधि । यतमानो युवा
 नैनं प्रत्यविध्यद्यदर्जुनः ॥ १० ॥ क्षरन्निव महामेषो वारिधाराः
 सहस्रशः । द्रोणमेघः पायंशैलं ववर्ष अरवृष्टिभिः ॥ ११ ॥
 अर्जुनः अरवर्षन्तं ब्रह्मास्त्रेणैव मारिष । प्रतिजग्राह तेजस्वी
 वाणान् वाणैर्विघातयन् ॥ १२ ॥ द्रोणस्तु पञ्चविंशत्या श्वेत-
 वाहनमार्हयत् । वासुदेवञ्च सप्तत्या बाहोर्हरसि चाशुगैः ॥ १३ ॥
 पायंस्तु प्रहसन् धीमानाचार्य्यं सप्तरौघिणम् । विशृजन्तं श्रितान्
 वाणानवारयत तं युधि ॥ १४ ॥ अथ तौ वध्यमानौ तु द्रोणेन
 रथसत्तमौ । आवर्ज्येतां दुर्ध्रुवं युगान्ताग्निमिवोत्थितम् ॥ १५ ॥
 वर्ज्यन्निश्रितान् वाणान् द्रोणचापविनिःसृतान् । किरौटमाली
 कौन्तेयो भोजानीकं व्यघातयत् ॥ १६ ॥ सोऽन्तरा कृतवर्माणं
 काम्बोजञ्च सदक्षिणम् । अभ्ययाद्दृज्यं द्रोणं मैनाकमिव पर्व-
 तम् ॥ १७ ॥ ततो भोजो नरव्याघ्रो दुर्ध्रुवं कुरुसत्तमम् । अविध्य-
 तूर्णमव्यग्रो दशभिः कङ्कपतिभिः ॥ १८ ॥ तमर्जुनः शतेनाजौ
 राजन् विव्याध पतिणा । पुनश्चान्यैस्त्रिभिर्वाणैर्मोहयन्निव सात्त्व-
 तम् ॥ १९ ॥ भोजस्तु प्रहसन् पायं वासुदेवञ्च माधवम् । एकैकं
 पञ्चविंशत्या सायकानां समर्पयत् ॥ २० ॥ तस्यार्जुनो धनुष्किृत्वा
 विव्याधैनं त्रिषप्तभिः । अरैरग्निशिखाकारैः क्रुद्धाग्नीविषसन्निभैः
 ॥ २१ ॥ अथान्यद्भनुरादाय कृतवर्मा महारथः । पञ्चभिः
 सायकैस्तूर्णं विव्याधोरसि भारत ॥ २२ ॥ पुनश्च निश्रितैर्वाणैः
 पायं विव्याध पञ्चभिः । तं पार्थो नवभिर्वाणैराजघान स्तनान्तरे
 ॥ २३ ॥ दृष्ट्वा विषक्तं कौन्तेयं कृतवर्मरथं प्रति । चिन्तयामास

वार्ष्णीयो न नः कालात्ययो भवेत् ॥ २४ ॥ ततः कृष्णोऽब्रवीत्
 पार्थं कृतवर्मणि मा दयाम् । कुरु सम्बन्धकं कृत्वा प्रमथ्येनं
 विशातय ॥ २५ ॥ ततः स कृतवर्माणं मोहयित्वाञ्जुनः शरैः ।
 अभ्यगाज्जवनैरश्वैः कास्वोजानामनीकिनीम् ॥ २६ ॥ अमर्षितस्तु
 हार्दिक्यः प्रविष्टे श्वेतवाहने । विधुन्वन् सशरं चापं पाञ्चाल्याभ्यां
 समागतः ॥ २७ ॥ चक्ररक्षौ तु पाञ्चाल्यावञ्जुनस्य पदानुगौ ।
 पथ्यवारयदायान्तौ कृतवर्मा तथेषुभिः ॥ २८ ॥ तावविध्यत् ततो
 भोजः कृतवर्मा शितैः शरैः । त्रिभिरेव युधामन्युं चतुर्भिश्चोत्तमौ-
 जसम् ॥ २९ ॥ तावप्येनं विविधतुर्द्दशभिर्द्दशभिः शरैः । त्रिभि-
 रेव युधामन्युरुत्तमौजास्त्रिभिस्तथा ॥ ३० ॥ सञ्चिच्छिदतुरप्यस्य
 ध्वजं कार्मुकमेव च । अथान्यद्वनुरादाय हार्दिक्यः क्रोधमूर्च्छितः
 ॥ ३१ ॥ कृत्वा विधनुषौ वीरौ शरवर्षैरवाकिरत् । तावप्ये-
 धनुषौ सज्ये कृत्वा भोजं विजघ्नतुः ॥ ३२ ॥ तेनान्तरेण वीभत्सु-
 र्विवेशामित्रवाहिनीम् । न लेभाते तु तौ हारं वारितौ कृत-
 वर्मणा ॥ ३३ ॥ धार्तराष्ट्रेष्वनीकेषु यतमानौ नरर्षभौ । अनी-
 कान्यर्द्दयन् युद्धे त्वरितः श्वेतवाहनः ॥ ३४ ॥ नावधीत् कृत-
 वर्माणं प्राप्तमप्यरिसूदनः । तं दृष्ट्वा तु तथायान्तं भूरो राजा
 श्रुतायुधः ॥ ३५ ॥ अभ्यद्रवत् सुसंक्रुद्धो विधुन्वानो महद्बलुः । स
 पार्थं त्रिभिरानर्च्छत् सप्तत्या च जनार्दनम् ॥ ३६ ॥ दुरप्रेण
 सुतीक्ष्णैः पार्थकेतुमताडयत् । ततोऽञ्जुनो नवत्या तु शराणां
 नतपर्वणाम् ॥ ३७ ॥ आजघान भृशं क्रुद्धस्तोत्रैरिव महाहिपम् ।
 स तं न ममृषि राजन् पाण्डवेयस्य विक्रमम् ॥ ३८ ॥ अथैनं
 सप्तसप्तत्या नाराचानां समर्पयत् । तस्याञ्जुनो धनुष्कित्वा शरा-
 वापं निकृत्य च ॥ ३९ ॥ आजघानोरसि क्रुद्धः सप्तमिर्नतपर्वभिः ।
 अथान्यद्वनुरादाय स राजा क्रोधमूर्च्छितः ॥ ४० ॥ वासविं
 नवभिर्वाणैर्वाहोरुरसि चार्पयत् । ततोऽञ्जुनः सयन्नेव श्रुतायुध-

मरिन्दमः ॥ ४१ ॥ शरैरनेकसाहस्रः पीडयामास भारत ।
 अश्वान्वास्यावधीत्तूष्णं सारथिञ्च महारथः ॥ ४२ ॥ विव्याध चैनं
 सप्तत्या नाराचानां महाबलः । हताश्वं रथमुत्सृज्य स तु राजा
 श्रुतायुधः ॥ ४३ ॥ अभ्यद्रवद्रुणे पाथं गदासुद्यम्य वीर्यवान् ।
 वरुणस्यात्मजो वीरः स तु राजा श्रुतायुधः ॥ ४४ ॥ पश्चांशा
 जननी यस्य शीततोया महानदी । तस्य माताब्रवीद्राजन् वरुणं
 पुत्रकारणात् ॥ ४५ ॥ अवध्योऽयं भवेत्लोके शत्रूणां तनयो मम ।
 वरुणस्त्वब्रवीत् प्रीतो ददाम्यस्मै वरं हितम् ॥ ४६ ॥ दिव्यमस्त्रं
 सुतस्तेऽयं येनावध्यो भविष्यति । नास्ति वाप्यमरत्वं वै मनुष्यस्य
 कथञ्चन ॥ ४७ ॥ सर्वेणावश्यमर्त्तव्यं जातेन सरिताम्बरे । दुर्धर्ष-
 स्त्वेप शत्रूणां रणेषु भविता सदा ॥ ४८ ॥ अस्त्रस्यास्य प्रभावाद्दे-
 व्येतु ते मनसो ज्वरः । इत्युक्त्वा वरुणः प्रादात् गदां मन्त्रपुर-
 स्कृताम् ॥ ४९ ॥ यामासाद्य दुराधर्षः सर्वलोके श्रुतायुधः ।
 उवाच चैनं भगवान् पुनरेव जलेश्वरः ॥ ५० ॥ अयुध्यति न
 भोक्तव्या सा त्वय्येव पतेदिति । हन्यादिषा प्रतीपं हि प्रयोक्तार-
 मपि प्रभो ॥ ५१ ॥ न चाकरोत् स तद्वाक्यं प्राप्ते काले श्रुतायुधः ।
 स तथा वीरघातिन्या जनार्दनमताडयत् ॥ ५२ ॥ प्रतिजग्राह
 तां कृष्णः पीनेनांसेन वीर्यवान् । नाकम्पय शौरिं सा विस्मय-
 गिरिभिवानिलः ॥ ५३ ॥ पुत्युद्यान्ती तमेवैषा कृत्वेव दुरधिष्ठिता ।
 जघान चास्थितं वीरं श्रुतायुधममर्षणम् ॥ ५४ ॥ हत्वा श्रुतायुधं
 वीरं धरणीमन्वपद्यत । गदां निर्वाचितां दृष्ट्वा निहतञ्च श्रुता-
 युधम् ॥ ५५ ॥ हाहाकारो महांस्तत्र सैन्यानां समजायत ।
 सेनास्त्रेण हतं दृष्ट्वा श्रुतायुधमरिन्दमम् ॥ ५६ ॥ अयुध्यमानाव
 ततः केशवाय नराधिप । क्षिप्ता श्रुतायुधेनाथ तस्मात्तमवधीद्गदा
 ॥ ५७ ॥ यथोक्तं वरुणेनाजौ तथा स निधनं गतः । व्यस-
 थाप्यपतङ्गमौ प्रेक्षतां सर्वधन्विताम् ॥ ५८ ॥ पतमानस्तु स बभौ

पर्णाशयाः प्रियः सुतः । स भग्न इव वातेन वज्रशाखी वनस्पतिः
॥ ५८ ॥ ततः सर्वाणि सैन्यानि सेनामुख्याश्च सर्वशः । प्राद्वन्त
हतं दृष्ट्वा श्रुतायुधमरिन्दमम् ॥ ६० ॥ ततः काम्बोजराजस्य पुत्रः
भूरः सुदक्षिणः । अभ्ययाज्जवनैरश्वैः फाल्गुनं शत्रुसूदनम् ॥ ६१ ॥
तस्य पार्थः शरान् सप्त प्रेषयामास भारत । ते तं भूरं विनिर्भय
प्राविशन् धरणीतलम् ॥ ६२ ॥ सोऽतिविद्धः शरैस्तीक्ष्णैर्गाण्डीव-
प्रेषितैर्मृधे । अर्जुनं प्रतिविब्याध दशभिः कङ्कपत्रिभिः ॥ ६३ ॥
वासुदेवं त्रिभिर्विद्ध्वा पुनः पार्थञ्च पञ्चभिः । तस्य पार्थो धनु-
ष्कित्वा केतुं चिक्षेद मारिष ॥ ६४ ॥ भक्ताभ्यां भृशतीक्ष्णाभ्यां
तच्च विब्याध पाण्डव । स तु पार्थं त्रिभिर्विद्ध्वा सिंहनादमथा-
नदत् ॥ ६५ ॥ सर्वपारशवीञ्चैव शक्तिं भूरः सुदक्षिणः । सघण्टां
प्राहिणोद्घोरां क्रुद्धो गाण्डीवधन्वने ॥ ६६ ॥ सा ज्वलन्ती महो-
ल्लेव तमासाद्य महारथम् । सविस्फुलिङ्गा निर्भय निपपात
महीतले ॥ ६७ ॥ शक्त्या त्वमिहतो गार्हं मूर्च्छयातिपरिप्लुतः ।
तमाश्रुस्य महातेजाः दृक्कणी परिलेलिहन् ॥ ६८ ॥ तं चतु-
र्दशभिः पार्थो नाराचैः कङ्कपत्रिभिः । साश्वध्वजधनुःसूतं विब्या-
धाचिल्यविक्रमः ॥ ६९ ॥ रथञ्चान्यैः सुवज्रभिश्चक्रे विशकलं शरैः ।
सुदक्षिणान्तं काम्बोजं मोषसङ्कल्पविक्रमम् ॥ ७० ॥ विभेद हृदि
वाणेन पृथुधारेण पाण्डवः । स भिन्नवर्मी सस्ताङ्गः प्रभष्ट-
मुकुटाङ्गदः ॥ ७१ ॥ पपाताभिमुखः भूरो यन्त्रमुक्त इव ध्वजः ।
गिरेः शिखरजः श्रीमान् सुशाखः सुप्रतिष्ठितः ॥ ७२ ॥ निर्भग्न
इव वातेन कर्णिकारी हिमात्यये । शेते स निहतो भूमौ
काम्बोजास्तरणोचितः ॥ ७३ ॥ महार्हाभरणोपेतः सानुमानिव
पर्वतः । सुदर्शनीयस्ताम्राक्षः कर्णिना स सुदक्षिणः ॥ ७४ ॥
पुत्रः काम्बोजराजस्य पार्थेन विनिपातितः । धारयन्नग्निसङ्काशां
धिरसा काञ्चनीं स्रजम् ॥ ७५ ॥ अशोभत महाबाहुर्बुधसुर्भूमौ

निपातितः । ततः सर्वाणि सैन्यानि व्यद्वन्द सुतस्य ते । हतं
शुतायुधं दृष्ट्वा काम्बोजञ्च सुदक्षिणम् ॥ ७६ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि शुतायुधसुदक्षिणवधे
हिनवतोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

सञ्जय उवाच । हते सुदक्षिणे राजन् वीरे चैव शुतायुधे ।
जवेनाभ्यद्वन् पाथं कुपिताः सैनिकास्तव ॥ १ ॥ अभीषाहाः
शूरसेनाः शिवयोऽथ वशातयः । अभ्यवर्षस्ततो राजन् शरवर्ष-
र्जनञ्जयम् ॥ २ ॥ तेषां षष्टिशतानन्यान् प्राधमत् पाण्डवः शरैः ।
ते स्म भीताः पलायन्ते व्याघ्रात् चुद्रुमगा इव ॥ ३ ॥ ते निवृत्ताः
पुनः पाथं सर्वतः पथ्यंवारयन् । रणे सपत्नान्निघ्नन्तं जिगीषन्तं
परान् युधि ॥ ४ ॥ तेषामापततां तूष्णं गाण्डीवप्रेषितैः शरैः ।
शिरांसि पातयामास बाहूँश्चापि धनञ्जयः ॥ ५ ॥ शिरोभिः
पतितैस्तत्र भूमिरासीन्निरन्तरा । अभ्यच्छायेव चैवासीद्बाहूँश्च
वलैर्युधि ॥ ६ ॥ तेषु तूत्साद्यमानेषु क्रोधामर्षसमन्वितौ । शुता-
युश्चाच्यतायुश्च धनञ्जयमयुध्यताम् ॥ ७ ॥ वलिनौ स्पर्धिनौ वीरौ
कुलजौ बाह्णशालिनौ । तावेनं शरवर्षाणि सव्यदक्षिणमस्यताम्
॥ ८ ॥ त्वरायुक्तौ महाराज प्रार्थयानौ महद्ययः । अर्जुनस्य
वधप्रेप्सुः पुत्रार्थं तव धन्विनौ ॥ ९ ॥ तावर्जुनं सहस्रेण पत्रिणां
नतपर्वताम् । पूरयामासतुः क्रुद्धौ तडागं जलदौ यथा ॥ १० ॥
शुतायुश्च ततः क्रुद्धस्तीमरेण धनञ्जयम् । आजवान् रथश्रेष्ठः
पीतेन निश्चितेन च ॥ ११ ॥ सोऽतिविद्धौ बलवता शत्रुणा शत्रु-
कर्षणः । जगाम परमं मोहं मोहयन् केशवं रणे ॥ १२ ॥
एतस्मिन्नेव काले तु सोऽच्युतायुर्मंहारथः । शूलेन भृशतीक्ष्णेण
ताडयामास पाण्डवम् ॥ १३ ॥ हते चारं हि स ददौ पाण्डवस्य

महात्मनः । पार्थोऽपि भृशसंविद्धो ध्वजयष्टिं समाश्रितः ॥१४॥
ततः सर्वस्य सैन्यस्य तावकस्य विशास्यते । सिंहनादो महानासीत्
हृतं मत्वा धनञ्जयम् ॥ १५ ॥ कृष्णस्य भृशसन्तप्तो दृष्ट्वा पार्थं विवे-
तनम् । आश्वासयत् सुहृद्याभिर्वाग्भिस्तत्र धनञ्जयम् ॥ १६ ॥
ततस्त्रौ रथिनां श्रेष्ठौ लब्धलब्धौ धनञ्जयम् । वासुदेवञ्च वार्ष्णेयं
शरवधैः समन्ततः ॥ १७ ॥ सचक्रकूवररथं साश्वध्वजपताकिनम् ।
अदृश्यं चक्रतुर्युद्धे तदङ्गुतमिवामवत् ॥१८॥ प्रत्याश्वस्तु वीभक्तुः
शनकैरिव भारत । प्रेतराजपुरं प्राप्य पुनः प्रत्यागतो यथा ॥२०॥
संक्रुद्धं शरजालेन रथं दृष्ट्वा सकेशवम् । शत्रू चाभिमुखौ दृष्ट्वा
दौष्यमानाविवानलौ ॥ २१ ॥ प्रादुश्चक्रे ततः पार्थः शाक्रमस्त्रं
महारथः । तस्मादासन् सहस्राणि शराणां नतपर्वणाम् ॥ २२ ॥
ते जघ्नुस्तौ महेष्वासौ ताभ्यां मुक्ताश्च सयकाः । विचेष्टराकाश-
गताः पार्थवाणविहारिताः ॥ २३ ॥ प्रतिहत्य शरांस्तूष्णं शर-
वेगेन पाण्डवः । प्रतस्थे तत्र तत्रैव योधयन् वै महारथान् ॥२४॥
तौ च फाल्गुनवाणौ वैर्विवाहृशिरसौ कृतौ । वसुधामन्वपद्येतां
वातनुन्नाविव द्रुमौ ॥ २५ ॥ श्रुतायुषश्च निधनं बध्नेवाच्यतायुषः ।
लोकविस्मापनमभूत् समुद्रस्येव शोषणम् ॥ २६ ॥ तयोः पदा-
नुगान् हत्वा पुनः पञ्चाशतं रथान् । प्रत्यगात् भारतीं सेनां
निघ्नन् पार्थो वरान् वरान् ॥ २७ ॥ श्रुतायुषश्च निहतं प्रेक्ष्य
चैवाच्यतायुषम् । नियतायुश्च संक्रुद्धो दीर्घायुश्चैव भारत ॥२८॥
पुत्रौ तयोर्नरश्रेष्ठौ कौन्तेयं प्रतिजग्मतुः । किरन्तौ विविधान्
वाणान् पितृव्यसनकषितौ ॥ २९ ॥ तावर्जुनो सुहृत्तेन शरैः
सन्नतपर्वभिः । प्रैषयत् परमक्रुद्धो यमस्य सदनं प्रति ॥ ३० ॥
लोडयन्तमनीकानि द्विपं पद्मसरो यथा । नागक्रवन् वारयितुं
पार्थं क्षत्रियपुङ्गवाः ॥ ३१ ॥ अङ्गास्तु गजवारेण पाण्डवं पथ्य-
वारयन् । क्रुद्धाः सहस्रशो राजन् प्रिच्छिता हस्तिसाहिनः ॥३२॥

दुर्धनसमादिष्टाः कुक्षरैः पर्वतोपमैः । प्राच्याश्च दक्षिणा-
 त्याश्च कलिङ्गप्रसूता वृषाः ॥ ३३ ॥ तेषामापततां श्रीघ्नं गाण्डीव-
 प्रेषितैः शरैः । निचक्रे शिरांस्तुभ्यो दाह्ननपि संभूषणान् ॥ ३४ ॥
 तैः शिरोभिर्मही कीर्त्त्या वाह्निभ्यश्चहाङ्गदैः । बभौ कनका-
 पाषाणा भुजगैरिव संवृता ॥ ३५ ॥ बाहवो विशिखैश्छिन्नाः
 शिरांस्तुभ्ययितानि च । पतमानान्यदृश्यन्त दुर्मेभ्य इव पक्षिणः
 ॥ ३६ ॥ शरैः सहस्रशो विद्धा हिमाः प्रसृतशेषिताः । अदृश्य-
 न्तादयः काले गैरिकान्मुखया इव ॥ ३७ ॥ निचृताः शिरते स्नान्ये
 वीमल्योनिष्ठितैः शरैः । गजपुष्टनता स्नेच्छा नानाविकृतदर्शनाः
 ॥ ३८ ॥ नानाविशदरा राजन् नानाप्रखौघसंवृताः । रुधिरे-
 कानुलिताङ्गा भान्ति चित्रैः शरैर्हताः ॥ ३९ ॥ शीघ्रितं निर्वमन्ति
 स्म हिमाः पार्यशराहताः । सहस्रशश्छिन्नगात्राः सारोहाः
 संपदावृणाः ॥ ४० ॥ चुक्रुशुश्च निपेतुश्च बभ्रुमुत्थापरे दिग्धः ।
 शयं तस्माश्च बहवः स्वानेव मष्टदुर्गजाः ॥ ४१ ॥ सान्तरायुधिन-
 शैव हिमास्तौच्छाविषोपनाः । विदग्धसुरमायां धी सुवीरा धीर-
 चक्षुषः ॥ ४२ ॥ यवनाः पारदाश्चैव शक्राश्च सह वाह्निकैः । गो-
 तोदिप्रभवा स्नेच्छाः कालकल्पाः प्रहारिणः ॥ ४३ ॥ दार्वाति-
 सारा द्रुदाः पुण्ड्राश्चैव सहस्रशः । ते न शक्याः स्म सङ्घातुं
 ज्ञाताः शतसहस्रशः ॥ ४४ ॥ अथ्यवर्पन्त ते सर्वे पाण्डवं निमित्तैः
 शरैः । अवाकिरंश्च ते स्नेच्छा नानायुद्धविशारदाः ॥ ४५ ॥ तेषा-
 मपि सचर्ज्यासु शरद्वष्टिं धनञ्जयः । दृष्टिस्तथाविधा ह्यासी-
 च्छूलभानामिवायतिः ॥ ४६ ॥ अभ्यच्छायाभिव शरैः सैन्ये कृता
 धनञ्जयः । मुण्डाङ्गमुण्डान् जटिलान् शुचीजलिललालसान् ॥ ४७ ॥
 स्नेच्छानघातयत् सर्वान् समेतानस्ततेजसा । शरैश्च प्रतयो विद्वास्ते
 सहानिगिरिवारिणः ॥ ४८ ॥ प्राद्वन्त रणे भीता गिरिगह्वर-
 वाकिनः । गजाश्च साहिस्नेच्छानां पतितानां प्रितैः शरैः ॥ ४९ ॥

बलाः कङ्का लुका भूमावपिवन् धिरं मुदा । पत्ताश्वरथनामैव
 प्रच्छन्नकृतसङ्गमाम् ॥ ५० ॥ शरवर्षप्रवां घोरान् केशवैवलयाद-
 लाम् । प्रावर्तयन्नदीमुगां शोणितौषतरङ्गिणीम् ॥ ५१ ॥ क्षिन्ना-
 झुलिचुद्रमत्सरां युगान्ते कालमग्निभाम् । अकरोहजसम्बाधां
 नदीमुत्तरशोणिताम् ॥ ५२ ॥ हेहेभ्यो राजपुत्राणां नागाश्व-
 रथसाहिनाम् । यथा स्थलञ्च निम्नञ्च न स्यादर्षति वासवे ॥ ५३ ॥
 तथासौत् पृथिवी सर्वा शोणितेन परिप्लुता । पटसहस्रान्
 हयान् वीरान् पुनर्हृषमतान् वरान् ॥ ५४ ॥ प्राहिणोन्मृत्पु-
 लोकाय क्षतियान् क्षतियर्षभः । शरैः सहस्रशो विद्धा विधिवत्
 कल्पिता दिपाः ॥ ५५ ॥ शिरते भूमिनासाद्य शैला वज्राहता
 इव । सवाजिरथमातङ्गान् निघ्नन् व्यचरदजुनः ॥ ५६ ॥ प्रभिन्न
 इव मातङ्गो मृदून् नलवनं यथा । भूरिद्रुमलतागुल्मं सुष्कोत्वन-
 त्पणोलपम् ॥ ५७ ॥ निर्हेहेदनलोऽरण्यं यथा वायुसमीरितः ।
 सेनारण्यं तव तथा कृष्णानिलसमीरितः ॥ ५८ ॥ शरार्चिरदहत्
 क्रुद्धः पाण्डवान्निर्देनञ्जयः । भूग्यान् कुर्वन् रथोपस्थान् गानवैः
 संस्तरन्महीम् ॥ ५९ ॥ प्रानृत्यदिव सम्बाधे आपहस्तो वनञ्जयः ।
 वज्रकल्पै शरैर्मृमिं कुर्वन्नुत्तरशोणिताम् ॥ ६० ॥ प्राविमङ्गारलीं
 सेनां संक्रुद्धो वै वनञ्जयः । तं श्रुतायुद्धधाम्बलीं ब्रजमानं न्यपा-
 रयत् ॥ ६१ ॥ तस्यार्जुनः शरैस्तीक्ष्णैः कङ्कपत्रपरिक्लृप्तैः ।
 न्यपातयद्धयान् शीघ्रं यतमानस्य नारिप ॥ ६२ ॥ ययुसास्या-
 परैश्छित्त्वा शरैः पार्थो विवक्रमे । अस्वच्छु गदां गृह्य क्रोध-
 पर्याकुलिच्छयः ॥ ६३ ॥ आससाद् रणे पार्थं केशवश्च महारथम् ।
 ततः सम्प्रहरन् वीरो गदामुद्यम्य भारत ॥ ६४ ॥ रथनावाद्यै
 गदया केशवं समताडयत् । गदया ताडितं दृष्ट्वा केशवं पर-
 वीरहा ॥ ६५ ॥ अर्जुनोऽथ भृशं क्रुद्धः सोऽम्बष्ठं इति भारत ।
 ततः शरैर्हंसपुङ्गवैः सगदं रथिनां वरम् ॥ ६६ ॥ आदयानास

समरे मेवः सूर्यमिवोदितम् । अथापरैः शरैश्चापि गदां तस्य
महात्मनः ॥ ६७ ॥ अचूर्ण्यत्तदा पार्थस्तदङ्गुतमिवाभवत् । अथ
तां पतितं दृष्ट्वा गच्छान्यां च महागदाम् ॥ ६८ ॥ अर्जुनं वासु-
देवञ्च पुनः पुनरताडयत् । तस्यार्जुनः द्युरप्राभ्यां सगदाबुध्यतौ
भुजौ ॥ ६९ ॥ विच्छेदेन्द्रध्वजाकारौ शिरश्चान्येन पत्रिणा । स
पपात हतो राजन् वसुधामनुनादयन् ॥ ७० ॥ इन्द्रध्वज इवोत्-
सृष्टो यन्तनिर्भक्तवन्धनः । रयानीकावमाढश्च वारणाश्वघत्तै-
र्हतः । अदृश्यत तदा पार्थो धनैः सूर्य इवावृतः ॥ ७१ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि अम्बष्ठवधे
त्रिनवतोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

सञ्जय उवाच । ततः प्रविष्टे कौन्तेये सिन्धुराजजिघांसया ।
द्रोणानीकं विनिर्भिय भोजानीकञ्च दुस्तरम् ॥ १ ॥ काम्बोजस्य
च दायादे हते राजन् सुदक्षिणे । श्रुतायुधे च विक्रान्ते निहते
सव्यसाचिना ॥ २ ॥ विप्रद्रुतेष्वनीकेषु विध्वस्तेषु समन्ततः ।
प्रभङ्गं स्वबलं दृष्ट्वा पुत्रस्ते द्रोणमथ्ययात् ॥ ३ ॥ तरन्नेकरथेनैव
समेत्य द्रोणमब्रवीत् । गतः स पुरुषव्याघ्रः प्रमथ्येमां महाचमूम्
॥ ४ ॥ अथ बुद्ध्या समीक्षस्व किन्तु कार्यमनन्तरम् । अर्जुनस्य
विधाताय दारुणेऽस्मिन् जनक्षये ॥ ५ ॥ यथा स पुरुषव्याघ्रो न
हन्येत जयद्रथम् । तथा विधत्स्व भद्रं ते त्वं हि नः परमा
गतिः ॥ ६ ॥ असौ धनञ्जयानिर्हि कोपमारुतचोदितः । सेना-
कक्षं दहति जे वक्त्रिः कक्षमिवोत्थितः ॥ ७ ॥ अतिक्रान्ते हि
कौन्तेये भिक्षा सैन्यं परन्तप । जयद्रथस्य गोप्ताः संशयं परमं
गताः ॥ ८ ॥ स्थिरा बुद्धिर्नरेन्द्राणां आसीद्ब्रह्मविहास्वर ।

नातिक्रमिष्यति द्वीपं जातु जीवन् धनञ्जयः ॥ ८ ॥ योऽसौ
 पार्थो व्यतिक्रान्तो मिषतस्ते महाद्युते । सर्वं ह्यद्यातुरं मन्ये
 नैतदस्ति बलं मम ॥ १० ॥ जानामि त्वां महाभाग पाण्डवानां
 हिते रतम् । तथा मुञ्चामि च ब्रह्मन् कार्यवत्तां विचिन्तयन्
 ॥ ११ ॥ यथाशक्ति च ते ब्रह्मन् वर्तयै वृत्तिमुत्तमाम् । प्रीणामि
 च यथाशक्ति तच्च त्वं नावबुध्यसे ॥ १२ ॥ अस्मान्न त्वं सदा भक्ता-
 निच्छस्यमितविक्रम । पाण्डवान् सततं प्रीणास्यस्माकं विप्रिये
 रतान् ॥ १३ ॥ अस्मानेवोपजीवंस्त्वमस्माकं विप्रिये रतः । न ह्यहं
 त्वां विजानामि मधुदिग्धमिव क्षुरम् ॥ १४ ॥ नादास्यचेद्वरं मच्चं
 भवान् पाण्डवनिग्रहे । नावारयिष्यं गच्छन्तमहं सिन्धुपतिं गृहान्
 ॥ १५ ॥ मया त्वां समानेन त्वत्स्वाणमबुद्धिना । आश्वासितः
 सिन्धुपतिर्मोहाद्वत्तश्च मृत्यवे ॥ १६ ॥ समदंष्ट्रान्तरं प्राप्नो मुचे-
 तापि हि मानवः । नार्जुनस्य वशं प्राप्नो मुचेताजौ जयद्रथः
 ॥ १७ ॥ स तथा कुरु शीणाश्व यथा मुचेत सैन्धवः । मम
 चर्त्तप्रलापानां माक्रुधः पाहि सैन्धवम् ॥ १८ ॥

द्वीप उवाच । नाभ्यसूयामि ते वाक्यमश्रुत्यान्नापि मे समः ।
 सत्यं तु मे प्रवक्ष्यामि तज्जुषस्व विश्राम्यते ॥ १९ ॥ सारथिप्रवरः
 कृष्णः शीघ्राश्वस्य हयोत्तमाः । अल्पञ्च विवरं कृत्वा तूष्णं याति
 धनञ्जयः ॥ २० ॥ किन्न पश्यसि वाणौघान् क्रोशमात्रे किरी-
 टिनः । पश्चाद्रथस्य पतितान् क्षिप्तान् शीघ्रं हि गच्छतः ॥ २१ ॥
 न चाहं शीघ्रयानेऽयं समर्थो वयसान्वितः । सेनामुखे च पार्थाना-
 भेतहलमुपस्थितम् ॥ २२ ॥ युधिष्ठिरश्च मे ग्राह्यो मिषतां सर्व-
 धन्विनाम् । एवं मया प्रतिज्ञातं क्षत्रमध्ये महाभुज ॥ २३ ॥
 धनञ्जयेन चोत्सृष्टो वर्तते प्रमुखे नृप । तस्माद्गूढमुखं हित्वा
 नाहं योत्सगामि फाल्गुनम् ॥ २४ ॥ तुल्याभिजनकर्मणं शत्रुसैकं
 सहायवान् । गत्वा बोधय माभैस्त्वं त्वं ह्यस्य जगतः पतिः ॥ २५ ॥

राजा भूरः कृती दक्षो जेतुं परपुरञ्जय । वीरः स्वयं प्रचाक्षत्रं
वत्र पार्थो धनञ्जयः ॥ २६ ॥

दुर्योधन उवाच । कथं त्वामप्यतिक्रान्तः सर्वशस्त्रभृतांवरम् ।
धनञ्जयो मया शक्य आचार्य्य प्रतिवाधितुम् ॥ २७ ॥ अपि शक्यो
रणे जेतुं वज्रहस्तः पुरन्दरः । नार्जुनः समरे शक्यो जेतुं पर-
पुरञ्जयः ॥ २८ ॥ येन भोजश्च हार्दिको भवांश्च त्रिदशोपमः ।
अस्त्रप्रतापेन जितौ श्रुतायुश्च निवर्हितः ॥ २९ ॥ सुदर्शिनश्च
निहतः स च राजा श्रुतायुधः । श्रुतायुश्चाच्युतानुश्च ज्ञेष्ठाश्चायु-
तशो हताः ॥ ३० ॥ तं कथं पाण्डवं युद्धे दहन्तमिव पावकम् ।
प्रतियोत्स्यामि दुर्द्विषं तमहं शस्त्रकोविदम् ॥ ३१ ॥ क्षमञ्च मन्यसे
युद्धं मम तेनाद्य संयुगे । परवानस्मि भवति प्रेष्यवद्भवे ययः ॥ ३२ ॥

द्रोण उवाच । सत्यं वदसि कौरव्य दुराधर्षो धनञ्जयः ।
अहन्तु तत् करिष्यामि यथैनं प्रसहिष्यसि ॥ ३३ ॥ अङ्गुतद्वाय
पश्यन्तु लोके सर्वधनुर्वराः । विषक्तं त्वयि कौन्तेयं वासुदेवस्य
पश्यतः ॥ ३४ ॥ एष ते कवचं राजंस्तथा बध्नामि काञ्चनम् ।
यथा नराणां नास्त्राणि प्रहरिष्यन्ति ते रणे ॥ ३५ ॥ यदि त्वां
मासुरसुराः सयक्षोरगराक्षसाः । योधयन्ति त्वयो लोकाः सनरा
नास्ति ते भयम् ॥ ३६ ॥ न कृष्णो न च कौन्तेयो न चान्यः शस्त्र-
भृद्वरे । शरानर्पयितुं कश्चित् कवचे तव शक्यति ॥ ३७ ॥ स
त्वं कवचमास्थाय क्रुद्धमद्य रणेऽर्जुनम् । त्वरमाणः स्वयं चाहि
न त्वाप्तौ विसहिष्यति ॥ ३८ ॥

सञ्जय उवाच । एवमुक्त्वा त्वरन्द्रोणः स्पृष्टान्धो वर्म भास्करम् ।
आववन्धाङ्गुततमं जपन् मन्त्रान् यथाविधि ॥ ३९ ॥ रणे तस्मिन्
सुमहति विजयस्य सुतस्य ते । विसिक्तापयिपुल्लोकान् विजया
ब्रह्मवित्तमः ॥ ४० ॥

द्रोण उवाच । करोतु खस्ति ते ब्रह्म ब्रह्मा चापि दिवा-

तयः । सरोरुपाय ये श्रेष्ठास्तेभ्यस्ते स्वस्ति भारत ॥ ४१ ॥
यदातिर्नङ्गपथैव धुन्धुमारो भगीरथः । तुभ्यं राजर्षयः सर्वे
स्वस्ति कुर्वन्तु सर्वशः ॥ ४२ ॥ स्वस्ति तेऽस्त्रेकपादैभ्यो बह्वपादैभ्य
एव च । स्वस्त्यस्तपादकेभ्यश्च नित्यं तव महारणे ॥ ४३ ॥ स्वाहा
सधा शची चैव स्वस्ति कुर्वन्तु ते सदा । लक्ष्मीरहन्वती चैव
कुरुतां स्वस्ति तेऽनघ ॥ ४४ ॥ असितो देवलश्चैव विश्वामित्र-
स्तथाङ्गिराः । वसिष्ठः कश्यपश्चैव स्वस्ति कुर्वन्तु ते नृप ॥ ४५ ॥
धाता, विधाता लोकेष्टादिभ्यश्च सदिगीश्वराः । स्वस्ति तेऽय
प्रयच्छन्तु कार्तिकेयश्च षट्मुखः ॥ ४६ ॥ विवस्वान् भगवान्
स्वस्ति करोतु तत्र सर्वशः । दिग्गजाश्चैव चत्वार क्षितिश्च गगनं
ग्रहाः ॥ ४७ ॥ अधस्ताद्वरणीं वोऽसौ सदा धारयते नृप ।
शेषश्च पन्नगश्चेष्टः स्वस्ति तुभ्यं प्रयच्छतु ॥ ४८ ॥ गान्धारे युधि
विक्रम्य निर्जिताः सुरसत्तमाः । पुरा वृत्रेण दैत्येन भिन्नदेहाः
सहस्रशः ॥ ४९ ॥ हृततेजोबलाः सर्वे तदा सेन्द्रा दिवौकसः ।
ब्रह्माणं शरणां जग्मुर्वृत्राङ्गीता महासुरात् ॥ ५० ॥

देवा जनुः । प्रमदितानां वृत्रेण दिवानां देवसत्तम । गति-
र्भव सुरयेष्ट व्राहि नो सहतो भयात् ॥ ५१ ॥ अथ पार्श्वे स्थितं
विष्णुं शक्रादींश्च सुरोत्तमान् । प्राह तथ्यमिदं वाक्यं विषण्णान्
सुरसत्तमान् ॥ ५२ ॥ रक्ष्या जे सततं देवा नहेन्द्राः सहजातयः ।
लघुः सुदुर्द्धरं तेजो येन वृत्रो विनिर्मितः ॥ ५३ ॥ लघ्ना पुरा
तपस्तप्ता वर्ष्मयुतशतं तदा । वृत्रो विनिर्मितो देवाः प्राप्यानुशां
महेश्वरात् ॥ ५४ ॥ स तस्यैव प्रसादाद्वा हन्यादेव रिपुबली ।
नागत्वा शङ्करस्थानं भगवान् दृश्यते हरः ॥ ५५ ॥ दृष्ट्वा जेष्यथ
वृत्रं तं हिमं गच्छत नन्दरन् । तत्रास्ते तपसां योनिर्हृत्तयत्र-
विनाशनः ॥ ५६ ॥ पिनाकी सर्वभूतेशो भगनेवनिपातनः । ते
गत्वा सहिता देवा ब्रह्मणा सह नन्दरन् ॥ ५७ ॥ अपश्यं

स्तेजसां राशिं सूर्यकोटिसमप्रभम् । सोऽब्रवीत् स्वागतं देवा
ब्रूत किङ्करवाण्यहम् ॥ ५८ ॥ अमोघं दर्शनं मह्यं कामप्राप्ति-
रतोऽस्तु वः । एवमुक्तास्तु ते सर्वे प्रत्यूचुस्तं दिवौकसः ॥ ५९ ॥
तेजो हृतं नो वृत्रेण गतिर्भव दिवौकसाम् । मूर्त्तीरीक्षस्व नो
देव प्रहारैर्ज्जैर्रीकृताः । शरणं त्वां प्रपन्नाः क्ष गतिर्भव
महेश्वर ॥ ६० ॥

शर्व उवाच । विदितं वो यथा देवाः कृत्येयं सुमहाबला ।
वष्टुस्तेजोभवा घोरा दुर्निवार्या कृतात्मभिः ॥ ६१ ॥ अवश्यन्तु
मया कार्यं सद्यं सर्वदिवौकसाम् । ममेदं गात्रजं शक्र कवचं
गृह्य भास्वरम् । दधानोऽनेन मन्त्रेण मानसेन सुरेश्वर ॥ ६२ ॥

द्रोण उवाच । इत्युक्त्वा वरदः प्रादात् वर्म तन्मन्त्रमेव च ।
स तेन वर्मणा गुप्तः पायाद्दृवचम् प्रति ॥ ६३ ॥ नानाविधैश्च
शस्त्रौघैः पात्यमानैर्महारणे । न क्षम्यः शक्यते भेत्तुं वर्मबन्धस्य
तस्य तु ॥ ६४ ॥ ततो जवान समरे वृत्रं देवपतिः स्वयम् ।
तच्च मन्त्रमयं बन्धं वर्म चाङ्गिरसे ददौ ॥ ६५ ॥ अङ्गिराः प्राह
पुत्रस्य मन्त्रज्ञस्य वृहस्पतेः । वृहस्पतिरथोवाच अग्निवेश्याय
धीमते ॥ ६६ ॥ अग्निवेश्यो नमः प्रादात्तेन बध्नामि वर्म ते ।
तवाय दिहरक्षार्थं मन्त्रेण नृपसत्तम ॥ ६७ ॥

सञ्जय उवाच । एवमुक्त्वा ततो द्रोणस्तव पुत्रं महाद्युतिम् ।
पुनरेव वचः प्राह शनैराचार्यपुङ्गवः ॥ ६८ ॥ ब्रह्मास्त्रेण बध्नामि
कवचं तव पार्थिव । हिरण्यगर्भेण तथा बद्धं विष्णो पुरा रणे
॥ ६९ ॥ यथा च ब्रह्मणा बद्धं सङ्ग्रामे तारकामये । शक्रस्य
कवचं दिव्यं तथा बध्नाम्यहं तव ॥ ७० ॥ बद्धा तु कवचं तस्य
मन्त्रेण विधिपूर्वकम् । प्रेषयामास राजानं युद्धाय महते दिजः
॥ ७१ ॥ स सन्नद्धो महाबाहुराचार्येण महात्मना । रथानाञ्च
सहस्रेण त्रिगन्तीनां प्रहारिणाम् ॥ ७२ ॥ तथा दन्तिरुहस्रेण

भक्तानां वीर्यशालिनाम् । अश्वानां नियुतेनैव तथान्यैश्च महारथैः
॥ ७३ ॥ हतः प्रायास्महादाहुरर्जुनस्य रथं प्रति । नानाबाहि-
षोषिण यथा वैरोचनिस्तथा ॥ ७४ ॥ ततः शब्दो महानासीत्
सैन्यानां तव भारत । अगाधं प्रस्थितं दृष्ट्वा समुद्रमिव कौरवम् ॥ ७५

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि दुर्योधनऋचवन्धे
चतुर्नवतोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

सञ्जय उवाच । प्रविष्टयोर्महाराज पार्थवार्णवयो रणे ।
दुर्योधने प्रयाति च पृष्ठतः पुरुषर्षभे ॥ १ ॥ जवेनाभ्यद्रवद्द्रोणं
सहता निखनेन च । पाण्डवाः सोमकैः सार्द्धं ततो युद्धमवर्तत
॥ २ ॥ तद्युद्धमभवत्तीव्रं तुमुलं लोमहर्षणम् । कुरूणां पाण्ड-
वानाञ्च व्यूहस्य पुरतोऽङ्घ्रतम् ॥ ३ ॥ राजन् कदाचिन्नास्त्राभि-
र्दष्टं तादृक् न च श्रुतम् । यादृक्स्थायमते सूर्य्य युद्धमासौहिशा-
स्यते ॥ ४ ॥ धृष्टद्युम्नमुखाः पार्था व्यूढानौका प्रहारिणः ।
द्रोणस्य सैन्यं ते सर्वं शरवर्षैरवाकिरन् ॥ ५ ॥ वयं द्रोणं पुर-
स्कृत्य सर्वशस्त्रभृतां वरम् । पार्श्वतप्रमुखान् पार्थानभ्यवर्षाम
मायकैः ॥ ६ ॥ महासेषाविवोद्दीर्णौ मिश्रवातौ हिनात्यये ।
सेनाग्रे प्रचकाशिते रुचिरे रथभूषिते ॥ ७ ॥ समेत्य तु महासेने
चक्रतुर्वेगमुत्तमम् । जाह्नवीयसुने नद्यौ प्रावृषीवोक्षुणोदके ॥ ८ ॥
नानाशस्त्रपुरोवातो द्विपाश्वरथसंहतः । गदावियुक्तहारौद्रः
सङ्ग्रामजलदो महान् ॥ ९ ॥ भारहाजानिलोद्धूतः शरधारासहस्र-
वान् । अभ्यवर्षन्महासैन्यः पाण्डुसेनाजिमुद्धतम् ॥ १० ॥ समुद्र-
मिव धर्मान्ते विद्यन् धीरो महानिलः । व्यक्षोभयदनौकानि
पाण्डवानां द्विजोत्तमः ॥ ११ ॥ तेषां सर्वप्रयत्नेन द्रोणमेव समा-
दृशन् ॥ विभित्तान्तो महासेतुं वार्योधाः प्रबला द्रव ॥ १२ ॥

वारयामास तान् द्रोणो जलौघमचलो यथा । पाण्डवान् समरैः
 क्रुद्धान् पाञ्चालांश्च सकेकयान् ॥ १३ ॥ अथापरे च राजानः
 परितृप्य सनन्ततः । महाबला रणे शूराः पाञ्चालानन्ववारयन्
 ॥ १४ ॥ ततो रणे नरव्याघ्रः पार्षतः पाण्डवैः सह । सङ्क्षुब्धा-
 नामकुहोणं विभित्सुररिवाहिनीम् ॥ १५ ॥ यथैव शरवर्षाणि
 द्रोणो वर्षति पार्षते । तथैव शरवर्षाणि घृष्टद्युम्नोऽप्यवर्षत ॥ १६ ॥
 सनिस्त्रिंशपुरोवातः शक्तिप्रासष्टिसंवृतः । ज्याविद्युच्चापसंक्रादो
 घृष्टद्युम्नवलाहकः ॥ १७ ॥ शरधाराश्चवर्षाणि व्यसृजत् सर्वतो
 दिग्म् । निघ्नन् रथवराश्वौघान् प्लावयामास वाहिनीम् ॥ १८ ॥
 यं यमार्च्छच्छरैर्द्रोणः पाण्डवानां रथव्रजम् । ततस्ततः शरै-
 र्द्रोणनपाकर्षत पार्षतः ॥ १९ ॥ तथा तु यतमानस्य द्रोणस्य
 युधि भारत । घृष्टद्युम्नं समासाद्य त्रिषा सैन्यमभियत ॥ २० ॥
 भोजमेकेऽभ्यवर्तन्त जलसम् तथापरे । पाण्डवैर्हन्यमानाश्च द्रोण-
 नेवापरे ययुः ॥ २१ ॥ सङ्घटयति सैन्यानि द्रोणस्तु रथिनाम्बरः ।
 व्यधमञ्चापि तान्यस्य घृष्टद्युम्नो महारथः ॥ २२ ॥ धार्तराष्ट्रा-
 स्त्रिधाभूता बध्यन्ते पाण्डुसृञ्जयैः । अगोपाः पशवोऽरस्त्रे बह्वभिः
 प्लापदैरिव ॥ २३ ॥ कालः सङ्ग्रसते योधान् घृष्टद्युम्नेन मोहितान् ।
 सङ्ग्रामे तुमुले तस्मिन्निति संमेनिरे जनाः ॥ २४ ॥ कुनृपस्य यथा
 राज्यं दुर्मिच्छव्याधितस्करैः । द्राव्यते तद्वदापन्ना पाण्डवैस्तव
 वाहिनी ॥ २५ ॥ अर्करश्मिविभिन्नेषु शस्त्रेषु कवचेषु च । चक्षूषि
 प्रत्यहन्यन्त सैन्येन रजसा तथा ॥ २६ ॥ त्रिधाभूतेषु सैन्येषु बध्य-
 मानेषु पाण्डवैः । अमर्षितस्ततो द्रोणः पाञ्चालान् व्यधमच्छरैः
 ॥ २७ ॥ मृदूतस्तान्यनीकानि निघ्नतश्चापि सायकैः । वभूव रूपं
 द्रोणस्य कालाम्नेरिव दीप्यतः ॥ २८ ॥ रथं नागं हयञ्चापि
 पत्तिनञ्च विधास्यते । एकैकेनेषुणा सङ्गे निर्विभेद महारथः
 ॥ २९ ॥ पाण्डवानान्तु सैन्येषु नास्ति कश्चित् स भारत । दधार

यो रणे वाणान् द्रोणचापच्यतान् प्रभो ॥ ३० ॥ तत् पच्यमान-
 मर्केण द्रोणसायकदापितम् । वभ्राम पाण्डवं सैन्यं तत्र तदेव
 भारत ॥ ३१ ॥ तथैव पार्श्वतेनापि काव्यमानं बलं तव । अम-
 वत् सर्वतो दीप्तं शुष्कं वनमिवान्निना ॥ ३२ ॥ बध्यमानेषु सैन्येषु
 द्रोणपार्श्वतसायकैः । त्यक्त्वा प्राणान् परं शक्त्या युध्यन्ते सर्वतो-
 मुखः ॥ ३३ ॥ तावकानां परेषाञ्च युध्यतां भरतर्षभ । नासीत्
 कश्चिन्महाराज योऽत्यासीत् संयुगं मयात् ॥ ३४ ॥ भीमसेनन्तु
 कौन्तेयं सोदर्याः पथ्येवारयन् । विविंशतिश्चित्रसेनो विकर्णश्च
 महारथः ॥ ३५ ॥ विन्दानुविन्दावावन्त्यौ क्षेमधूर्तिश्च वीर्यवान् ।
 त्रयाणां तव पुत्राणां त्रय एवानुयायिनः ॥ ३६ ॥ बाह्लीकराज-
 स्तेजस्वी कुलपुत्रो महारथः । सहसेनः महामात्यो द्रौपदेया-
 नवारयत् ॥ ३७ ॥ शैब्यो गोवासनो राजा योधिर्दृष्टप्रतावरैः ।
 काश्यप्याभिभुवः पुत्रं पराक्रान्तमवारयत् ॥ ३८ ॥ अजातशत्रुं
 कौन्तेयं ज्वलन्तमिव पावकम् । मद्राणामीश्वरः शल्यो राजा
 राजानमावृणोत् ॥ ३९ ॥ दुःशासनस्त्ववस्थाप्य स्वमनीकमभ-
 र्षणः । सात्यकिं प्रययौ क्रुद्धः शूरो रथवरं युधि ॥ ४० ॥
 लकेनाहमनीकेन सन्नद्धः कवचावृतः । चतुःशतैर्महेष्वासैश्चेकि-
 तानमवारयत् ॥ ४१ ॥ अकुनिस्तु सहानीको माद्रीपुत्रमवारयत् ।
 राण्डारकैः सप्तशतैश्चापशक्त्यसिपाणिभिः ॥ ४२ ॥ विन्दानुविन्दा-
 वावन्त्यौ विराटं मत्स्यमार्च्छताम् । प्राणांस्त्यक्त्वा महेश्वासौ
 मित्रार्थेऽभ्युद्यतायुधौ ॥ ४३ ॥ शिखण्डिनं याज्ञसेनिं सन्धान-
 मपराजितम् । बाह्लीकः प्रतिसंयत्तः पराक्रान्तमवारयत् ॥ ४४ ॥
 दृष्टद्युम्नं तु पाञ्चाल्यं क्रूरैः सार्वं प्रभद्रकैः । आवन्त्यः सह
 सौवीरैः क्रुद्धक्षपमवारयत् ॥ ४५ ॥ षटोत्कचं तथा शूरं राक्षसं
 क्रूरकर्मिणम् । अलायुधोऽद्रवक्षूणं क्रुद्धमायान्तमाहवे ॥ ४६ ॥
 अलम्बुषं राक्षसेन्द्रं कुन्तिभोजो महारथः । सैन्येन सहता युक्तः

क्रूररूपमवारयत् ॥ ४७ ॥ एवं हन्व्यतान्यासं स्तव तेषाञ्च भारत ।
 सैन्यवः पृष्ठतस्त्रासीत् सर्वसैन्यस्य भारत । रक्षितः परमेष्वासैः
 कृपप्रभृतिभीरुभिः ॥ ४८ ॥ यस्यास्तां चक्ररक्षो द्वौ सैन्यवस्य वृद्ध-
 क्षमौ । द्रौणिर्द्वैक्षिणतो राजन् सूतपुत्रश्च वामतः ॥ ४९ ॥ पृष्ठ-
 गोपास्तु तस्यासन् सौमदत्तिपुरोगमाः । कृपश्च वृषसेनश्च शलः
 शल्यश्च दुर्जयः ॥ ५० ॥ नीतिमन्तो महेष्वासौ सर्व युद्धविशारदाः ।
 सैन्यवस्य विधायैवं रक्षां युयुधिरे ततः ॥ ५१ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सङ्गल्लयुद्धे

पञ्चनवतोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

सञ्जय उवाच । राजन् सङ्ग्राममाश्रय्यं शृणु कीर्तयतो मम ।
 कुरुणां पाण्डवानाञ्च यथा युद्धमवर्तत ॥ १ ॥ भारद्वाजं समा-
 साद्य व्यूहस्य प्रमुखि स्थितम् । अयोधतव्रणे पार्था द्रोणानीकं
 विमिक्षवः ॥ २ ॥ रक्षमाणः स्वकं व्यूहं द्रोणोऽपि सह सैनिकैः ।
 अयोधतव्रणे पार्थान् पार्श्वयानो महदायः ॥ ३ ॥ विन्दानुविन्दा-
 वावत्स्यौ विराटं दृशभिः शरैः । आजघ्नतुः सुसंक्रुद्धौ तव पुत्र-
 हितैर्मित्रौ ॥ ४ ॥ विराटश्च महाराज तावुभौ समरे स्थितौ ।
 पराक्रान्तौ समासाद्य द्रोणयामास सानुगौ ॥ ५ ॥ तेषां युद्धं सम-
 भवहारणं शीघ्रितोदकम् । सिंहस्य द्विषमुखाभ्यां प्रभिन्नाभ्यां
 यथा वने ॥ ६ ॥ बाह्लीकं रमसं युद्धे याज्ञसेनिर्महाबलः । आजघ्ने
 विमिश्रैस्तीक्ष्णैर्धोरैर्ममास्थिभेदिभिः ॥ ७ ॥ बाह्लीको याज्ञसेनिन्तु
 हेमपुङ्खैः शिलाश्रितैः । आजघ्नान भृशं क्रुद्धो नवभिर्नतपर्वभिः
 ॥ ८ ॥ तद्युद्धमभवद्दीरं शरशक्तिसमाकुलम् । भीरुणां त्रास-
 जननं शूराणां हर्षवर्द्धनम् ॥ ९ ॥ ताभ्यां तत्र शरैर्भुक्तैरन्तरीक्षं
 दिग्गताया । अभवत् संवृतं सर्वं न प्राज्ञायत किञ्चन ॥ १० ॥

शैव्यो गोवासनो युद्धे काश्यपुत्रं महारथम् । स सैन्यो योधया-
 मास गजः प्रतिगजं यथा ॥ ११ ॥ बाह्लीकराजः संक्रुद्धो द्रौप-
 दियान्महारथान् । मनःपञ्चेन्द्रियाणीव शुशुभे योधयन् रणे
 ॥ १२ ॥ अयोधयंस्ते सुभयं तं शरीरैः समन्ततः । इन्द्रियार्था
 यथा दिवं शश्वदेहवतांवर ॥ १३ ॥ वार्ष्णीयं सात्यकिं युद्धे पुत्रो
 दुःशासनस्तव । आज्ञे सायकैस्तीक्ष्णैर्नवभिर्नतपर्वभिः ॥ १४ ॥
 सोऽतिविद्धो बलवता महेष्वासेन धन्विना । ईषन्मूर्च्छां जगा-
 माशु सात्यकिः सत्यविक्रमः ॥ १५ ॥ समाश्वस्तस्तु वार्ष्णीयस्तव
 पुत्रं महारथम् । विव्याध दशभिस्तूष्णं सायकैः कङ्कपत्रिभिः
 ॥ १६ ॥ तावन्योऽन्यं दृढं विद्धावन्योऽन्यशरपीडितौ । रेजतुः
 समरे राजन् पुष्पिताविव किंशुकौ ॥ १७ ॥ अलम्बुषस्तु संक्रुद्धः
 कुन्तिभोजशराहितः । अयोधत भयं लक्ष्मणा पुष्पाढ्य इव किंशुकः
 ॥ १८ ॥ कुन्तिभोजं ततो रक्षो विद्धा बह्मभिराशुनैः । अनद-
 द्धैरवं नादं जाह्नव्याः प्रमुखे तव ॥ १९ ॥ ततस्तौ समरे शूरो
 योधयन्तौ परस्परम् । दृष्टु सर्वसैन्यानि शक्रजम्भौ यथा पुरा
 ॥ २० ॥ शकुनि रभसं युद्धे कृतवैरश्च भारत । माद्रीपुत्रौ
 सुसंरक्ष्यौ शरैश्चाद्दयतामृशम् ॥ २१ ॥ तुमुलः स महाराज प्राव-
 र्त्तत जनक्षयः । त्वया सञ्जनितोऽत्ययं कर्मेन च विवर्द्धितः ॥ २२ ॥
 रक्षितस्तव पुत्रैश्च क्रोधमूलो हताग्रनः । य इमां पृथिवीं राजन्
 दग्धुं सर्वां समुद्यतः ॥ २३ ॥ शकुनिः पाण्डुपुत्राभ्यां कृतः स
 विमुखः शरैः । न स जानाति कर्त्तव्यं युद्धे किञ्चित् पराक्रमन्
 ॥ २४ ॥ विमुखं चैनमालोक्य माद्रीपुत्रौ महारथौ । ववर्षतुः
 पुनर्वाणैर्यथाभेधौ महागिरिम् ॥ २५ ॥ स बध्यमानो बह्मभिः
 शरैः सन्नतपर्वभिः । सम्प्रायाज्जवनैरश्वैर्द्रोणानीकाय सौवलः
 ॥ २६ ॥ घटोत्कचस्तथा शूरो राक्षसं तमलायुधम् । अभ्यधा-
 द्रभसंयुद्धे वेगमास्थाय मध्यमम् ॥ २७ ॥ तयोर्युद्धं महाराज

चित्ररूपमिवाभवत् । यादृशं हि पुरा वृत्तं रामरावणयोर्मध्ये ॥ २८ ॥
 ततो युधिष्ठिरो राजा मद्राजानमाहवे । विध्वा पञ्चशतैर्वाणैः
 पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥ २९ ॥ ततः प्रवव्रते युद्धं तयोरत्यद्भुतं नृप ।
 यथा पूर्वमभूद्युद्धं शम्बरामरराजयोः ॥ ३० ॥ विविंशतिश्चित्रसेनो
 विकर्षय तवात्मजः । अयोधयन् भीमसेनं महत्या सेनया वृताः
 ॥ ३१ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सङ्कलयुद्धे
 प्रसवतोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

सञ्जय उवाच । तथा तस्मिन् प्रवृत्ते तु सङ्ग्रामे लोमहर्षणे ।
 क्रौरवेयांस्त्रिधाभूतान् पाण्डवाः समुपाद्रवन् ॥ १ ॥ जलसम्भं
 महाबाह्वं भीमसेनोऽभ्यवर्त्तत । युधिष्ठिरः सहानीकः कुतवर्माणः
 माहवे ॥ २ ॥ किरंस्तु शरवर्षाणि रोचमान इवांशुमान् । वृष्ट-
 युक्तो महाराज द्रोणमभ्यद्रवद्रणे ॥ ३ ॥ ततः प्रवव्रते युद्धं
 क्षरतां सर्वधन्विनाम् । कुक्कुराणां पाण्डवानाञ्च संक्रुद्धानां पर-
 स्परम् ॥ ४ ॥ सङ्गद्ये तु तथाभूते वर्त्तमाने महाभये । दन्द्वा-
 भूतेषु सैन्येषु युध्यमानेष्वभीतवत् ॥ ५ ॥ द्रोणः पाञ्चालपुत्रेण
 बली बलवता सह । यदक्षिपत् सायकौषांस्तदद्भुतमिवाभवत्
 ॥ ६ ॥ पुण्डरीकवनानीव विध्वस्तानि समन्ततः । चक्राते द्रोण-
 पाङ्गाव्यौ नृणां शीर्षाण्यनेकशः ॥ ७ ॥ विनिकीर्णानि वीराणा-
 मनीकेषु समन्ततः । वस्त्राभरणग्रस्ताणि ध्वजवर्मायुधानि च
 ॥ ८ ॥ तपनीयतनुवाणाः संसिक्ता रुधिरेण च । संसक्ता इव
 दृश्यन्ते मेघसङ्घाः सविद्युतः ॥ ९ ॥ कुक्कराश्चनरानन्ये पातयन्ति
 स पत्रिभिः । तालमात्राणि चापानि विकर्षन्तो महारथाः ॥ १० ॥
 अश्विचर्मणि चापानि शिरांसि कवचानि च । विप्रकीर्त्यन्त गुराणां
 समुहारे महात्मनाम् ॥ ११ ॥ उत्थितान्यगणेशानि कवचानि

समन्ततः । अट्टश्यन्त महाराज तस्मिन् परमसङ्कुले ॥ १२ ॥
 गृध्राः कङ्का वलाः श्येना वायसा जाम्बकास्तथाः । वज्रशः पिशु-
 तायाश्च तत्राट्टश्यन्त मारिष ॥ १३ ॥ भक्षयन्तश्च मांसानि पिवन्त-
 श्चापि शोणितम् । विलुम्पन्तश्च केषांश्च मज्जाश्च वज्रधा नृप ॥ १४ ॥
 आकर्षन्तः शरीराणि शरीरावयवांस्तथा । नराश्वगजसङ्घानां
 शिरांसि च ततस्ततः ॥ १५ ॥ कृतास्त्रा रणदीक्षाभिर्दीक्षिता
 रणशालिनः । रणे जयं प्रार्थयन्तो भृशं युयुधिरे तदा ॥ १६ ॥
 असिमार्गान् वज्रविधान् विचैरुः सैनिका रणे । ऋष्टिभिः शक्तिभिः
 प्राचैः शूलतोमरपट्टिभैः ॥ १७ ॥ गदाभिः परिवैशान्यैरायुधैश्च
 भुजैरपि । अन्योऽन्यं जघ्निरे क्रुद्धा युद्धरङ्गगतानराः ॥ १८ ॥
 रथिनो रथिभिः सार्धं अश्वारोहान्श्च साहिभिः । मातङ्गा वर-
 मातङ्गैः पदाताश्च पदातिभिः ॥ १९ ॥ क्षीवा इवान्ये चान्धत्ता
 रङ्गेविव च वारणाः । उच्चक्रुः शूरयान्योऽन्यं जघ्नरनग्रीऽनप्रमाहवे
 ॥ २० ॥ वर्त्तमाने तथा युद्धे निर्मर्यादे विशास्यते । धृष्टद्युम्नो
 हयानश्चैर्द्रोणस्य व्यत्यमिश्रयत् ॥ २१ ॥ ते हयाः साध्वशोभन्त
 मिथिता वातरंहसः । पारावतसवर्णाश्च रक्तशोणाश्च संयुगे ॥ २२ ॥
 हयाः शुशुभिरे राजन् मेघा इव सविद्युतः । धृष्टद्युम्नस्तु सं-
 प्रेक्ष्य द्रोणमभ्यासमागतम् ॥ २३ ॥ असिचर्मादहे वीरो धनु-
 रत्सृज्य भारत । चिकीर्षदुष्करं कर्म पार्श्वतः परवीरहा ॥ २४ ॥
 ईर्षया समतिक्रम्य द्रोणस्य रथमाविशत् । अतिष्ठद्युगमध्ये स
 युगसन्नहनेषु च ॥ २५ ॥ जघनाङ्घ्रेषु चाश्वानां तत्सैनयानप्रभ्य-
 पूजयन् । खड्गेन चरतस्तस्य शोणाश्वानधितिष्ठतः ॥ २६ ॥
 न ददर्शान्तरं द्रोणस्तदङ्घ्रतमिवाभवत् । दया श्येनस्य पतनं
 वनेश्वामिषगृद्धिनः ॥ २७ ॥ तथैवासीदभीसारस्तस्य द्रोणं जिघां-
 सतः । ततः शरशतेनास्य शतचन्द्रं समाक्षिपत् ॥ २८ ॥ द्रोणो
 दुपदपुत्रस्य खड्गश्च दशभिः शरैः । हवांश्चैव चतुःषष्ट्यां शराणां

जघ्नवान् वली ॥ २९ ॥ ध्वजं चक्रञ्च भस्त्राभ्यां तथोभौ पाष्णि-
 सारथौ । अथास्त्रै लरितो वाणमपरं जीवितान्तकम् ॥ ३० ॥
 आकर्ण्यपूर्णं चिक्षेप वज्रं वज्रधरो यथा । तं चतुर्दंशमिस्तीक्ष्णै-
 र्वाणैश्चिक्षेद सात्यकिः ॥ ३१ ॥ अस्तमाचार्यमुख्येन दृष्टद्युम्न-
 ममोचयत् । सिंहैरेव मृगं ग्रस्तं नरसिंहेन मारिष ॥ ३२ ॥
 द्रोणेन मोचयामास पाञ्चात्यं शिनिपुङ्गवः । सात्यकिं प्रेक्ष्य गोप्तारं
 पाञ्चात्यञ्च महाहवे ॥ ३३ ॥ शराणां लरितो द्रोणः षड्विं-
 शत्या समापयत् । ततो द्रोणं शिनेः पौत्रो अचन्ततिव सञ्जयान्
 ॥ ३४ ॥ प्रत्यविध्यच्छितैर्वाणैः षड्विंशत्या स्तनान्तरे । ततः
 सर्वं रथास्तूष्णं पाञ्चात्या जयगृद्धिनः । सात्वताभिहतो द्रोणे
 दृष्टद्युम्नमवाचिपन् ॥ ३५ ॥

इतिद्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सङ्खल्युद्धे

सप्तनवतोऽध्यायः ॥ ९७ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । वाणो तन्निनिक्षुप्ते तु दृष्टद्युम्ने च मोक्षिते ।
 तेन वृष्टिप्रवीरेण युयुधानेन सञ्जय ॥ १ ॥ अमर्षितो महेश्वासः
 सर्वशस्त्रभृताम्बरः नरव्याघ्रे शिने पौत्रे द्रोणः किमकरोदु-
 युधि ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच । स प्रद्रुतः क्रोधविषो व्यादितास्यशरासनः ।
 तीक्ष्णधारेषुद्गन्तः शितनाराचदंष्ट्रवान् ॥ ३ ॥ संरम्भामर्ष-
 ताम्नाक्षो महोरग इव षड्वसन् । नरवीरः प्रमुदितः शोभैरश्वै-
 महाजवैः ॥ ४ ॥ उत्पतद्भिरवाकाशं क्रामद्भिरिव पर्वतम् ।
 शक्यपुङ्गवान् शरानस्यन् युयुधानमुपाद्रवत् ॥ ५ ॥ शरपातमहा-
 वर्षं रथघोषवलाहकम् । कार्मुकाकषेविक्षेपं नाराचवज्रवियुतम्
 ॥ ६ ॥ अन्तिखड्गशायनिधरं क्रोधवेगसमुत्थितम् । द्रोणमेध-

मनावायं हयमारुतचोदितम् ॥ ७ ॥ दृष्ट्वामिपतन्तं तं शूरः
परपुरञ्जयः । उवाच स्तुतं शैनेयः प्रहसन् युद्धदुर्मदः ॥ ८ ॥
एनं वै ब्राह्मणं शूरं स्वकर्मण्यनवस्थितम् । आश्रयं धार्तराष्ट्रस्य
राज्ञो दुःखमयापहम् ॥ ९ ॥ शीघ्रं प्रजवितैरश्वैः प्रत्युवाहि
प्रहृष्टवत् । आचार्यं राजपुत्राणां सततं शूरमानिनम् ॥ १० ॥
ततो रजतसङ्काशा माधवस्य हयोत्तमाः । द्रोणस्याभिसुखाः
शीघ्रमगच्छन् वातरंहसः ॥ ११ ॥ दतस्तौ द्रोणशैनेयौ युयुधाते
परन्तपौ । शरैरनेकसाहस्रैस्ताडयन्तौ परस्परम् ॥ १२ ॥ इषु-
जालावृतं व्योम चक्रतुः पुरुषर्षभौ । पूर्वामासतुर्वीरावुभौ
दृशद्दिशः शरैः ॥ १३ ॥ मेघाविवातपापाघे धाराधिरितरेतरम् ।
तस्य सूर्यस्तदा भाति न द्वौ च समीरणः ॥ १४ ॥ इषुजाला-
वृतं घोरमश्वकारमनन्तरम् । अनाद्युष्यनिवान्येषां शूराणामभव-
त्तदा ॥ १५ ॥ अश्वकारौकृते लोके द्रोणशैनेययोः शरैः । तयोः
शीघ्रास्त्रविदुषो द्रोणसात्त्वतयोस्तदा ॥ १६ ॥ नान्तरं शरवृष्टीनां
दृष्ट्वा गरसिंहयो । इषूणां सन्निपातेन शब्दो धाराभिधातजः
॥ १७ ॥ शुशुवे शक्रमुक्तानामशनीनामिव स्वनः । नाराचैर्व्यप-
विष्टानां शूराणां रूपमावभौ ॥ १८ ॥ आशीविषविदृष्टाणां
सर्पाणामिव भारत । तयोज्यातलनिर्घोषः शुशुवे युद्धशौण्डवोः
॥ १९ ॥ अजस्रं शैलशृङ्गाणां वच्चेणाहन्यतामिव । उभयोस्तौ
रथौ राजन् ते चाश्वस्तौ च सारथी ॥ २० ॥ रुक्मपुङ्गेः शरै-
श्च नाश्विरूपा वभुस्तदा । निमलानामजिह्वानां नाराचानां
विशाम्यते ॥ २१ ॥ निर्मुक्ताशीविषाभानां सम्पातोऽभूत् सदा-
रुणः । उभयोः पतिते कृत्वे तथैव पतितौ ध्वजौ ॥ २२ ॥ उभौ
रुधिरसिक्ताङ्गावुभौ च विजयैषिणौ । स्रवद्भिः शोणितं गात्रैः
प्रसृताविव वारणौ ॥ २३ ॥ अन्योऽन्यमभ्यविध्येतां जीवितान्त-
करैः शरैः । गर्जितोत्क्रुष्टसन्नादाः शङ्खदुन्दभिनिस्सृता ॥ २४ ॥

अपारमन्त्रहाराज व्याजहार न कश्चन । तूष्णीम्भूतान्यनीकानि
 योधा युद्धादुपारमन् ॥ २५ ॥ इदं ह्यैरयं ताभ्यां जातकौतूहलो
 जनः । रथिनो हस्तियन्तारो हयारोहाः पदातिनः ॥ २६ ॥
 अवैद्यन्तावलैर्नैः परिवार्यै नरपंभौ । हस्त्यनीकान्यतिष्ठन्त
 बथानीकानि वाजिनाम् ॥ २७ ॥ तथैव रथवाहिनः प्रतिव्यूह्य
 व्यवस्थिताः । मुक्ताविदुमचितैश्च मणिकाञ्चनभूषितैः ॥ २८ ॥
 ध्वजैराभरणैश्चितैः कवचैश्च हिरण्यैः । वैजयन्तीपताकाभिः
 परिस्तोभाङ्गकम्बलैः ॥ २९ ॥ विमलैर्निर्मितैः शस्त्रैर्हयानाञ्च
 प्रकीर्णकैः । जातरूपमयीभ्यः राजतीभ्यश्च मूर्ध्नि ॥ ३० ॥
 गजानां कुशमालाभिर्दन्तवेष्टैश्च भारत । सबलाका सखयोता
 ऐरावतशतज्जहाः ॥ ३१ ॥ अदृश्यन्तोष्णपथ्यांश्च मेघानामिव
 वागुराः । अपश्यन्तस्मदीयाश्च ते च यौधिष्ठिरादयः ॥ ३२ ॥
 तद्युद्धं युयुधानस्य द्रोणस्य च महात्मनः । विमानाग्रगता देवा
 ब्रह्मर्षीमपुरोगमाः ॥ ३३ ॥ सिद्धचारणसङ्घाश्च विद्याधरमहो-
 रगाः । गतप्रत्यागताक्षैपैश्चितैः शत्रुविघातिभिः ॥ ३४ ॥ विविधै-
 र्विस्त्रयं जग्मुस्तयोः पुरुषसिंहयोः । हस्तलाघवमस्त्रेषु दर्शयन्तौ
 महाबलौ ॥ ३५ ॥ अन्योऽनप्रत्यविधेयतां शरैस्तौ द्रोणसात्यकी ।
 ततो द्रोणस्य दाशार्हः शरांश्चिच्छेद संयुगे ॥ ३६ ॥ पतिभिः
 सुहृदैराशु धनुश्चैव महायुते । निमेषान्तरमात्रेण भारहाजो-
 ऽपरमनुः ॥ ३७ ॥ सत्यं चकार तदपि चिच्छेदास्य स सात्यकिः ।
 ततस्त्वरन् पुनर्द्रोणो धनुर्हस्तोव्यतिष्ठत ॥ ३८ ॥ सत्यं सत्यं
 धनुश्चास्य चिच्छेद नव सप्त च । ततोऽस्य संयुगे द्रोणो दृष्ट्वा
 कर्मातिमानुषम् ॥ ३९ ॥ युयुधानस्य राजेन्द्र मनसैतदचिन्तयत् ।
 एतदस्त्रवलं रामे कार्तवीर्य्यं धनञ्जये ॥ ४० ॥ भीष्मे च पुरुष-
 व्याघ्रे यदिदं सात्त्वतां वरे । तच्चास्य मनसा द्रोणः पूजयामास
 विक्रमम् ॥ ४१ ॥ लाघवं वासवस्यैव सम्पश्य दिजसत्तमः ।

तुतोप्रास्त्रविदां श्रेष्ठस्तथा देवाः सवासवाः ॥ ४२ ॥ न ताना-
लोकयामासुर्लघुतां शीघ्रचारिणः । देवाश्च युयुधानस्य गन्धर्वाश्च
विशाम्यते ॥ ४३ ॥ सिद्धचारणसङ्घाश्च विदुर्द्रोणस्य कर्म तत् ।
ततोऽन्यन्ननुरादाय द्रोणः क्षत्रियमर्हिनः ॥ ४४ ॥ अस्त्रैरस्त्रविदां
श्रेष्ठो योजयामास भारत । तस्यास्त्राण्यस्त्रमायाभिः प्रतिहत्य स
सात्यकिः ॥ ४५ ॥ जघान निधितैर्वाणैस्तदद्भुतमिवाभवत् ।
तस्यातिमानुषं कर्म दृष्ट्वान्यैरसमं रणे ॥ ४६ ॥ युक्तं योगेन
योगज्ञास्तावकाः समपूजयन् । यदस्त्रमस्यति द्रोणस्तदेवास्यति
सात्यकिः ॥ ४७ ॥ तमाचार्योऽथ सम्भ्रान्तोऽयोधयच्छतुतापनः ।
ततः क्रुद्धो महाराज धनुर्वेदस्य पारगः ॥ ४८ ॥ वधाय युयु-
धानस्य दिव्यमस्त्रमुदैरयत् । तदाग्नेयं महाघोरं रिपुघ्नमुपलब्ध-
सः ॥ ४९ ॥ दिव्यमस्त्रं महेश्वासो वारुणं समुदैरयत् । हाहा-
कारो महानासीद्दृष्ट्वा दिव्यास्त्रधारिणौ ॥ ५० ॥ न विचेर-
स्तथाकाशे भूतान्याकाशगान्यपि । अस्त्रे ते वारुणान्नेये ताभ्यां
वाणसमाहिते ॥ ५१ ॥ तत्तावदभिपद्येतां व्यावर्त्तदथ भास्करः ।
ततो युधिष्ठिरो राजा भीमसेनश्च पाण्डवः ॥ ५२ ॥ नकुलः सह-
देवश्च पर्यैरचन्त सात्यकिम् । धृष्टद्युम्नमुखैः सार्धं विराटश्च
सकैकतः ॥ ५३ ॥ मत्सराः शाल्वेयसेनाश्च द्रोणमाजग्मुर्जसा ।
दुःशासनं पुरस्कृत्य राजपुत्राः सहस्रयः ॥ ५४ ॥ द्रोणमभ्युप-
पद्यन्त सपत्नैः परिवारितम् । ततो युद्धमभूद्राजन् तेषां तव च
धन्विताम् ॥ ५५ ॥ रजसा सम्भृते लोके भरजालसमावृते । सर्व-
माविन्नमभवन् प्राज्ञायत किञ्चन । सैन्ये च रजसा ध्वस्ते
निर्मर्यादमवर्त्तत ॥ ५६ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि द्रोणसात्यकियुद्धे

अष्टनवतोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

सञ्जय उवाच । विवर्तमाने त्वादित्ये तत्रास्त्रशिखरं प्रबिः ।
 रजसा कीर्यमाणो च मन्दोभूते दिवाकरे ॥ १ ॥ तिष्ठतां युध-
 मानानां पुनरावर्ततामपि । भज्यतां जयताञ्चैव जगाम तदहः
 धनैः ॥ २ ॥ तथा तेषु विषक्तेषु सैन्येषु जयशब्देषु । अर्जुनो
 वासुदेवश्च सैन्यवाद्यैव जग्मतुः ॥ ३ ॥ रथमार्गप्रमाणान्तु कौन्तेयो
 निशितैः शरैः । चकार तत्र पथानं ययौ येन जनार्दनः ॥ ४ ॥
 यत्र यत्र रथो याति पाण्डवस्य महात्मनः । तत्र तत्रैव दीर्यन्ते
 सेनास्तव विशास्यते ॥ ५ ॥ रथशिञ्जान्तु दाशार्हो दर्मयामास
 वीर्यवान् । उत्तमाधममध्यानि मण्डलानि विदमंयत् ॥ ६ ॥ ते
 तु नामाङ्गिताः पीताः कालज्वलनसन्निभाः । स्नायनद्वाः सुप-
 र्वाणः पृथवोदीर्घगामिनः ॥ ७ ॥ वैणवाश्चायसाद्योग्रा असन्तो
 विविधानरौन् । रुधिरं पतगैः सार्धं प्राणिमां पपुराहवे ॥ ८ ॥
 रथस्थितोऽग्रतः क्रोधं यानस्यत्यर्जुनः शरान् । रथे क्रोधमति-
 क्रान्ते तस्य ते क्षन्ति याववान् ॥ ९ ॥ ताच्यैमास्तुरङ्गोभिर्वाजिभि-
 र्धुरवाहिभिः । ब्रह्मागच्छद्दृष्टीकेशः कृतञ्चं विस्मापयन् जगत्
 ॥ १० ॥ न तथा गच्छति रथस्तपनस्य विशास्यते । बिन्दुस्य च
 न रुद्रस्य नापि वैश्रवणस्य च ॥ ११ ॥ नान्यस्य समरे राजन्
 गतपूर्वस्तथा रथः । यथा यथावर्जुनस्य मनोऽभिप्रायग्रीवमः
 ॥ १२ ॥ प्रविश्य तु रणे राजन् केशवः परवीरहा । सेनामध्ये
 हृषांस्तूष्णं चोदयामास भारत ॥ १३ ॥ ततस्तस्य रदौषस्य
 मध्यं प्राप्य ह्युत्तमाः । कृच्छ्रेण रथमूढस्तं क्षुत्पिपासाश्रम-
 न्विताः ॥ १४ ॥ हताश्च वृद्धाभिः शस्त्रैर्युद्धयौर्णैरनेकशः । मण्ड-
 लानि विचित्राणि विचिरुक्ते मुहुर्मुहुः ॥ १५ ॥ हतानां वाजि-
 नागानां रथानाञ्च नरैः सह । उपरिष्टादतिक्रान्ताः शूलभानां
 सहस्रशः ॥ १६ ॥ एतस्मिन्नन्तरे वीरावावृत्यौ भ्रातरौ नृप ।
 सहसेनौ समच्छेतां पाण्डवं क्रान्तवाहनम् ॥ १७ ॥ तावर्जुनं

चतुःषष्ट्या सप्तत्या च जनार्दनम् । शराणाञ्च शतैरश्वानविधेतां
मुहान्वितौ ॥ १८ ॥ तावर्जुनो महाराज नवभिर्नतपर्वभिः ।
आजघान रणे क्रुद्धो मर्मज्ञो मर्मभेदिभिः ॥ १९ ॥ ततस्तौ तु
शरौघेण वीभत्सं सहकेशवम् । आच्छादयेतां संरक्ष्यौ सिंघनादञ्च
चक्रतुः ॥ २० ॥ तयोस्तु धनुषी चित्रे भस्त्राभ्यां श्वेतवाहनः ।
चिक्षेद समरे तूष्णं ध्वजौ च कनकोज्ज्वलौ ॥ २१ ॥ अथान्य-
धनुषी राजन् प्रगृह्य समरे तदा । पाण्डवं भृशसंक्रुद्धावर्द्धया-
मासतुः शरैः ॥ २२ ॥ तयोस्तु भृशसंक्रुद्धः शराभ्यां पाण्डुनन्दनः ।
धनुषी चिक्षेदे तूष्णं भूय एव धनञ्जयः ॥ २३ ॥ तथान्यै-
र्विभिर्बैस्तूष्णं रुक्मपुङ्गवैः शिलाशितैः । जघानाश्वान्स्तथा सूतौ
पाणी च सपदानुगौ ॥ २४ ॥ ज्येष्ठस्य च शिरः कायात् क्षुर-
गेण न्यङ्कन्तत । स पपात हतः पृथ्वा वातमग्न इव द्रुमः ॥ २५ ॥
विन्दन्तु निहतं दृष्ट्वा क्षनुविन्दः प्रतापवान् । हताश्वं रथमुत्-
सृज्य गदां गृह्य महाबलः ॥ २६ ॥ अभ्यवर्त्तत सङ्ग्रामे भ्रातुर्वध-
मनुसरन् । गदया रथिनां श्रेष्ठो नृत्यन्निव महारथः ॥ २७ ॥
अनुविन्दस्तु गदया ललाटे मधुसूदनम् । स्पृष्ट्वा नाकम्पयत् क्रुद्धो
मैनाकमिव पर्वतम् ॥ २८ ॥ तस्यार्जुनः शरैः षड् भिर्ग्रीवां पादौ
भुजौ शिरः । विचर्कत स संच्छिन्नः पपाताद्रिचयो यथा ॥ २९ ॥
ततस्तौ निहतौ दृष्ट्वा तयोराजन् पदानुगाः । अभ्यद्रवन्त संक्रुद्धाः
किरन्तः शतशः शरान् ॥ ३० ॥ तानर्जुनः शरैस्तूष्णं निहत्य
भरतर्षभ । व्यरोचत यथा वज्रिर्दाविन्दध्वा हिमात्यये ॥ ३१ ॥
तयोः सेनामतिक्रम्य कृच्छादिव धनञ्जयः । विवभौ जलदं हिला
दिवाकर इवोदितः ॥ ३२ ॥ तं दृष्ट्वा कुरवस्वस्ताः प्रहृष्टाश्चाभवन्
पुनः । अभ्यवर्त्तन्त पार्थञ्च समन्ताद्भरतर्षभ ॥ ३३ ॥ आन्तञ्चैनं
समालक्ष्य ज्ञात्वा दूरे च सैन्यवम् । सिंघनादेन महता सर्वतः
पर्यवारयन् ॥ ३४ ॥ तांस्तु दृष्ट्वा सुसंरक्ष्यानुत्क्षयन् पुरुषर्षभः ।

अनकैरिव दाशाहमर्जुनो वाक्यमब्रवीत् ॥ ३५ ॥ शराहिताश्च
 ग्लानाश्च हया दूरे च सैन्यवः । किमिहानन्तरं कार्यं ज्याविष्टं
 तव रोचते ॥ ३६ ॥ ब्रूहि कृष्ण यथा तत्त्वं त्वं हि प्राज्ञतमः
 सदा । भवन्नेता रणे अत्रून् विजेष्यन्तीह पाण्डवाः ॥ ३७ ॥
 मम त्वनन्तरं कृत्यं यद्वै तत्त्वं निबोध मे । हयान् विमुच्य हि
 सुखं विप्रत्यान् कुरु माधव ॥ ३८ ॥ एवमुक्तस्तु पार्थिवः केशवः
 प्रत्युवाच तम् । ममाप्येतन्मतं पार्थ यदिदं ते प्रभाषितम् ॥ ३९ ॥

अर्जुन उवाच । अहमावारयिष्यामि सर्वसैन्यानि केशव ।
 तमप्यत्र यथान्यायं कुरु कार्यमनन्तरम् ॥ ४० ॥

सञ्जय उवाच । सोऽवतीर्थ्य रथोपस्थादसम्भ्रान्तो धनञ्जयः ।
 गाण्डीवं धनुरादाय तस्थौ गिरिरिवाचलः ॥ ४१ ॥ तमभ्यधावन्
 क्रोशन्तः क्षत्रियाजयकाङ्क्षिणः । इदं क्षिद्रमिति ज्ञात्वा धरणीस्थं
 धनञ्जयम् ॥ ४२ ॥ तमेकं रथवंशेन महता पर्यवारयन् । विक-
 र्षन्तश्च चापानि विस्फुजन्तश्च सायकान् ॥ ४३ ॥ शस्त्राणि च
 विचित्राणि क्रुद्धास्तत्र व्यदर्शयन् । ह्लादयन्तः शरैः पार्थं मेघा
 इव दिवाकरम् ॥ ४४ ॥ अभ्यद्रवन्त वेगेन क्षत्रियाः क्षत्रिय-
 र्षभम् । नरसिंहं रथोदाराः सिंहं मत्ता इव हिपाः ॥ ४५ ॥
 तत्र पार्थस्य भुजयोर्महदलमदृश्यत । यः क्रुद्धो वज्रलाः सेनाः
 सर्वतः समवारयत् ॥ ४६ ॥ अस्त्रैरस्त्राणि सम्भार्यै हिषतां सर्वतो
 विभुः । द्रुपुर्भिवर्जमिस्तूष्णं सर्वानेव समावृणोत् ॥ ४७ ॥ तत्रान्त-
 रीक्षे वाणानां प्रगाढानां विशास्यते । सङ्घर्षेण महार्चिष्मान्
 पावकः समजायत ॥ ४८ ॥ तत्र तत्र महेश्वासैः श्वसद्भिः शोणि-
 तोक्षितैः । हयैर्नागैश्च सन्निनैर्नद्विषारिकर्षणैः ॥ ४९ ॥ सं-
 रम्भैश्चारिभिर्वीरैः प्रार्थयद्भिर्जयं मधु । एकस्थैर्वज्रभिः क्रुद्धै-
 रक्षैव समजायत ॥ ५० ॥ शरोर्मिणं ध्वजावत्तं नागनक्रं दुर-
 त्ययम् । पदातिमत्स्यकलिलं शङ्खदुन्दुभिनिस्सनम् ॥ ५१ ॥

असङ्ख्ययमपारञ्च रथोर्भिणमतीव च । उष्णीषकमठं कृत्वापताका-
 फेनमामिनम् ॥ ५२ ॥ रथसागरमक्षोभ्यं मातङ्गाङ्गशिलान्वितम् ।
 वेलाभूतस्तदा पार्थः पतिभिः समवारयत् ॥ ५३ ॥ ततो जना-
 र्द्देनः सङ्घेऽग्रिप्रियं पुरुषमुत्तमम् । असेम्भ्रान्तो महाबाहुरर्जुनं
 वाक्यमब्रवीत् ॥ ५४ ॥ उदपानमिहाश्वानां नालमस्ति रणे-
 ऽर्जुन । परीपसन्ते जलं चेमे पियं न त्ववगाहनम् ॥ ५५ ॥ इद-
 नस्तीत्यसेम्भ्रान्तो ब्रुवन्स्त्रेण मेदिनीम् । अभिहृत्यार्जुनश्चक्रे
 वाजिपानसरः शुभम् ॥ ५६ ॥ हंसकारण्डवाकीर्णं चक्रवाकीप-
 शोभितम् । सुविस्तीर्णं प्रसन्नाम्भः प्रफुल्लवरपङ्कजम् ॥ ५७ ॥ कुर्म-
 मत्स्यगणाकीर्णमगाधमृषिसेवितम् । आगच्छन्मरदमुनिर्द्देशनार्थं
 कृतं क्षणात् ॥ ५८ ॥ शरवंशं शरस्थूणं शराच्छादनमद्भुतम् ।
 शरवेष्माकरोत् पार्थस्त्वष्टेवाद्भुतकर्मकृत् ॥ ५९ ॥ ततः प्रहस्य
 गोविन्दः साधुसाध्विति चाब्रवीत् । शरवेष्मनि पार्थेन कृते
 तस्मिन् महात्मना ॥ ६० ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि दुःशासनकर्षपरजये

एकोनशतोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

सञ्जय उवाच । सलिले जनिते तस्मिन् कौन्तेयेन महा-
 त्मना । निवारिते द्विषत्सैन्ये कृते च शरवेष्मनि ॥ १ ॥ वासु-
 देवोरथात्तूर्णमवतीर्थ्य महाद्युतिः । मोचयामास तुरगान् विनु-
 न्जान् कङ्कपतिभिः ॥ २ ॥ अदृष्टपूर्वं तं दृष्ट्वा साधुवाहो महा-
 नभूत् । सिद्धचारणसङ्घानां सैनिकानाञ्च सर्वशः ॥ ३ ॥ पदा-
 तीनां तु कौन्तेयं युद्धप्रमानं महारथाः । नाशकृवन् वारयितुं
 तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ४ ॥ आपत्सु रथौघेषु प्रभूतगजवाजिषु ।
 न सञ्च मल्लदा पार्थस्तदस्य पुरुषानति ॥ ५ ॥ व्यसृजन्त शरौ-

धांस्ते पाण्डवं प्रति पार्थिवाः । न चाव्ययत धर्मात्मा वासतिः
 परवीरहा ॥ ६ ॥ अतानि शरजालानि गदाः प्रासांश्च वीर्य-
 बान् । आगतानग्रसत् पार्थः सरितः सागरौ यथा ॥ ७ ॥
 अस्त्रवेगेन महता पार्थो बाहुबलैर्न च । सर्वेषां पार्थिवेन्द्राणा-
 मग्रसत्ताच्छरोत्तमान् ॥ ८ ॥ स पार्थः पार्थिवान् सर्वान् भूमि-
 षोऽपि रथस्थितान् । एको निवारयामास लोभः सर्वगुणानिव
 ॥ ९ ॥ तत्र पार्थस्य विक्रान्तं वासुदेवस्य चोभयोः । अपूजय-
 म्महाराज कौरवा महदद्भुतम् ॥ १० ॥ किमद्भुततमं लोके
 भविताप्यधवा ह्यभूत् । यदृष्ट्वान् पार्थगोविन्दौ नोचयामासतू-
 रणौ ॥ ११ ॥ भयं विपुलमस्मात् तावधत्तां नरोत्तमौ । तेजो
 विदधतुश्रीर्गं विसृज्यौ रणमूर्ध्वनि ॥ १२ ॥ अथ स्मयन् हृषी-
 केशः स्त्रीमथ द्रुव भारत । अर्जुनेन कृते सङ्गे शरगर्भशृङ्गे
 तदा ॥ १३ ॥ उपावर्त्तयदव्यग्रस्तान्श्वान् पृष्करेक्षणः । मिषतां
 सर्वसैन्यानां लक्ष्मीणां दिशाम्पते ॥ १४ ॥ तेषां अमञ्च ग्लानिञ्च
 विपथुञ्च पृथुगणात् । सर्वं व्यपानुदत् कृष्णः कुशलौ ह्यश्वकर्मणि
 ॥ १५ ॥ शल्यादुद्धृत्य पाणिभ्यां परिमृज्य च तान् हयान् ।
 उपावर्त्तय यथान्यायं पाययामास वारिः सः ॥ १६ ॥ स ता-
 म्पत्न्योदकान् स्नातान् जग्धान्नान् विगतक्लमान् । योजयामास
 संहृष्टः पुनरेव रथोत्तमे ॥ १७ ॥ स तं रथवरं शौरिः सर्व-
 ग्रस्त्रभृताम्बरः । समास्थाय महातेजाः साजनः प्रययौ द्रुतम्
 ॥ १८ ॥ रथं रथवरस्याजौ युक्तं लक्ष्मादकैर्हयैः । दृष्ट्वा कुरु-
 वलश्रेष्ठाः पुनर्विभनसोऽभवन् ॥ १९ ॥ विनिश्चसन्तस्ते राजन्
 भग्नदंष्ट्रा द्वोरगाः । धिगहो धिग्गतः पार्थः कृष्णथेत्यब्रुवन्
 पृथक् ॥ २० ॥ सर्वक्षत्रस्य मिषतो रथेनैकेन दंशितो । बाल-
 क्रौञ्चनकेनेव कदर्यीकृत्य नो बलम् ॥ २१ ॥ क्रोशतां यतमानाना-
 मससक्तौ परन्तपौ । दर्शयित्वात्मनो वीर्यं प्रयातौ सर्व-

राजसु ॥ २२ ॥ तौ प्रयातो पुनर्दृष्ट्वा तदान्ये मैत्रिकावुवन् ।
 लरव्यं कुरवः सर्वे दधे कृष्णकिरीटिनोः ॥ २३ ॥ रथं युक्ता हि
 दागार्हो मिषतां सर्वधन्विनाम् । जयद्रथे प्रयात्येव कदर्शीकृत्य
 नो रणे ॥ २४ ॥ तत्र केचिन्निघ्नो राजन् समभाषन्त भूमिपाः ।
 अदृष्टपूर्वं सङ्ग्रामे तद्दृष्ट्वा महदद्भुतम् ॥ २५ ॥ सर्वसैन्यानि राजा
 च धृतराष्ट्रोऽत्ययं गतः । दुर्योधनापराधेन क्षत्रं कृत्स्ना च
 मेदिनी ॥ २६ ॥ विलयं समनुप्राप्ता तच्च राजा न बुध्यते ।
 इत्येवं क्षत्रियास्तत्र ब्रुवन्त्यन्ये च भारत ॥ २७ ॥ सिन्धुराजस्य
 यत् कृत्यं गतस्य यमसादनम् । तत् करोतु वृथादृष्टिधार्तराष्ट्रो-
 ऽनुपायवित् ॥ २८ ॥ ततः शीघ्रतरं प्रायात् पाण्डवः सैन्यं
 प्रति । विवर्त्तमाने तिग्मांशौ हृष्टैः पीतोदकैर्हयैः ॥ २९ ॥ तं
 प्रयान्तं महाबाहुं सर्वशस्त्रभृताम्बरम् । नाशकुर्वन् वारयितुं
 योधाः क्रुद्धमिवान्तकम् ॥ ३० ॥ विद्राव्य तु ततः सैन्यं पाण्डवः
 अत्रतापनः । यथा भृगुगणान् सिंहः सैन्यवार्धं व्यलोडयत् ॥ ३१ ॥
 गाहमानस्त्रनीकानि तूर्णमश्वानचोदयत् । दलाकामन्तु दागार्हः
 पाञ्चजन्यं व्यनादयत् ॥ ३२ ॥ कौन्तेयेनाग्रतः सृष्टा न्यपतन्
 पृष्ठतः शराः । तूर्णात्तूर्णतरं क्षत्र्यां प्रावहन् वातरंहसः ॥ ३३ ॥
 ततोऽनृपतयः क्रुद्धाः परिवबुर्धनञ्जयम् । क्षत्रिया बहवश्चान्ये
 जयद्रथवधैषिणम् ॥ ३४ ॥ सैन्येषु विप्रयातेषु धिष्ठितं पुरुष-
 र्षमम् । दुर्योधनोऽन्वयात् पार्थं लरमाणो महाहवे ॥ ३५ ॥
 वातोद्भूतपताकन्तं रथं जलदनिस्वनम् । घोरं कपिध्वजं दृष्ट्वा
 विप्रस्था बहवोऽभवन् ॥ ३६ ॥ दिवाकरेऽथ रजसा सर्वतः संवृते
 भ्रमम् । शरार्त्ताश्च रणे योधाः श्रेकुः कृष्णो न वीक्षितुम् ॥ ३७ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सैन्यविस्मये

अततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥

सञ्जय उवाच । असन्त इव राजानस्तावकानां भयान्तरूप ।
 तौ दृष्ट्वा समतिक्रान्तौ वासुदेवधनञ्जयौ ॥ १ ॥ सर्वे तु प्रति-
 संख्या क्लीमन्तः सत्त्वचोदिताः । स्थिरीभूता महात्मानः प्रत्य-
 गच्छन्धनञ्जयम् ॥ २ ॥ ये गताः पाण्डवं युद्धे रोषामर्षसम-
 न्विताः । तेऽद्यापि न निवर्तन्ते सिन्धवः सगरादिव ॥ ३ ॥
 असन्तस्तु न्यवर्तन्ते वेदिभ्य इव नास्तिकाः । नरकं भजमानास्ते
 प्रत्यपद्यन्त किल्बिषम् ॥ ४ ॥ तावतीत्य रथानीकं विमुक्तौ पुरुष-
 र्षभौ । दृष्ट्वाते यथा राहोरास्यान्मुक्तौ प्रभाकरौ ॥ ५ ॥
 भक्तप्राविव महाजालं विदार्थ्य विगतक्लमौ । तथा कृष्णावदृश्येतां
 सेनाजालं विदार्थ्य तत् ॥ ६ ॥ विमुक्तौ शस्त्रसम्बाधाद्रोणा-
 नीकात् सुदुर्मिहात् । अदृश्येतां महात्मानौ कालसूर्याविवोदितौ
 ॥ ७ ॥ अस्त्रसम्बाधनिर्मुक्तौ विमुक्तौ शस्त्रसङ्घटात् । अदृश्येतां
 महात्मानौ शस्त्रसम्बाधकारिणौ ॥ ८ ॥ विमुक्तौ ज्वलनस्पर्श-
 न्नकरास्याज्भूषाविव । व्यचोभयेतां सेनां तौ समुद्रं मकरा-
 विव ॥ ९ ॥ तावकास्तव पुत्राश्च द्रोणानीकस्थयोस्तयोः । नैतौ
 तरिष्यतो द्रोणमिति चक्रुस्तदा मतिम् ॥ १० ॥ तौ तु दृष्ट्वा
 व्यतिक्रान्तौ द्रोणानीकं महाद्युतौ । नाशशंसुर्महाराज सिन्धु-
 राजस्य जीवितम् ॥ ११ ॥ आशा वलवती राजन् सिन्धुराजस्य
 जीविते । द्रोणहार्दिक्ययो कृष्णौ न मोक्ष्येत इति प्रभो ॥ १२ ॥
 तामाशां विफलीकृत्य सन्तीर्णौ तौ परन्तपौ । द्रोणानीकं महा-
 राज भोजानीकञ्च दुस्तरम् ॥ १३ ॥ अथ दृष्ट्वा व्यतिक्रान्तौ
 ज्वलिताविव पावकौ । निराशाः सिन्धुराजस्य जीवितं नाशशं-
 सिरे ॥ १४ ॥ मिथश्च समभाषितामभीतौ भयवर्जिनौ । जयद्रथ-
 वधे वाचस्तास्ताः कृष्णधनञ्जयौ ॥ १५ ॥ असौ मध्ये कृतः
 षड्भिर्ज्ञातैर्नाराष्ट्रैर्महारथैः । चक्षुर्विषयसम्प्राप्तो न मे मोक्ष्यति
 सैन्धवः ॥ १६ ॥ यद्यस्य समरे गोप्ता शक्रो देवगणैः सह ।

तथाप्यनं निहंस्याव इति कृष्णावभाषताम् ॥ १७ ॥ इति कृष्णौ
महाबाहू मिथः कथयतां तदा । सिन्धुराजमवेक्षन्तौ लतपुत्रा
वज्र चुक्रुशुः ॥ १८ ॥ अतीत्य मरुधन्वानन्तृषितौ लरितौ गजौ ।
पीला वारि समाश्रुस्तौ तथैवास्तामरिन्दमौ ॥ १९ ॥ व्याघ्र-
सिंहगजाकीर्णानतिक्रम्य च पर्वतान् । वणिजाविव दृश्येतां हीन-
श्रुजरातिगौ ॥ २० ॥ तथाहि मुखवर्णोऽयमनयोरिति मेनिरे ।
तावका वीक्ष्य मुक्तौ तौ विक्रीयन्ति स्म सर्वतः ॥ २१ ॥ द्रोणा-
दाघौविषाकाराज्ज्वलितादिव पावकात् । अन्येभ्यः पथिवेभ्यश्च
भास्वन्ताविव भास्करौ ॥ २२ ॥ विमुक्तौ सागरप्रख्याद्द्रोणा-
नीकाहरिन्दमौ । अदृश्येतां मुदा युक्तौ समुत्तौर्ध्यासुर्वं यथा
॥ २३ ॥ अस्त्रौषान्महतौ मुक्तौ द्रोणहार्दिक्यरक्षितात् । रोच-
मानावदृश्येतामिन्द्राग्नौः सदृशौ रणे ॥ २४ ॥ उद्भिन्नरुधिरौ
कृष्णौ भारहाजस्य सायकैः । शितैश्चितौ व्यरोचेतां कर्णिकारै-
रिवाचलौ ॥ २५ ॥ द्रोणग्राहं हृदान्मुक्तौ शक्याशीविषसङ्घटात् ।
अयःशिरौऽग्रमकरात् क्षत्रियप्रवरान्मसः ॥ २६ ॥ ज्याघोषतल-
निष्ठादाहानिस्त्रिंशवियुतः । द्रोणास्त्रमेघान्निर्मुक्तौ सूर्येन्दू-
तिमिरादिवः ॥ २७ ॥ बाहुभ्यामिव संतीर्णौ सिन्धुप्रष्ठाः समु-
द्रमाः । तपान्ते सरितः पूर्यां महाग्राहसमाकुलाः ॥ २८ ॥ इति
कृष्णौ महेष्वासौ यग्रसा लोकविश्रुतौ । सर्वभूतान्यमन्यन्त
द्रोणास्त्रबलविस्मयात् ॥ २९ ॥ जयद्रथं समीपस्थमवेक्षन्तौ जिघां-
सया । सूरं निपातेलिप्सन्तौ व्याघ्रवत्तावतिष्ठताम् ॥ ३० ॥
यथाहि मुखवर्णोऽयमनयोरिति मेनिरे । तव योधा महाराज
हतमेव जयद्रथम् ॥ ३१ ॥ लोहिताक्षौ महाबाहू संयुक्तौ कृष्ण-
पाण्डवौ । सिन्धुराजनभिप्रेक्ष्य हृष्टौ व्यनदतां सुहृदः ॥ ३२ ॥
शौरैरभीषुहस्तस्य पार्थस्य च धनुष्मतः । तयोरासीत् प्रभा राजन्
सूर्यपावकयोरिव ॥ ३३ ॥ हर्ष एव तयोरासीद्द्रोणानीकप्रसु-

क्षयोः । समीपे सैन्यं दृष्ट्वा श्येनयोराभिषेकं यथा ॥ ३४ ॥ तौ
 तु सैन्यवमालोक्य वर्त्तमानमिवान्तके । सहसा पैतृतुः क्रुद्धौ क्षिप्रं
 श्येनाविवामिषम् ॥ ३५ ॥ तौ तु दृष्ट्वा व्यतिक्रान्तौ हृषीकेश-
 धनञ्जयो । सिन्धुराजस्य रक्षायं पराक्रान्तः सुतस्तव ॥ ३६ ॥
 द्रोणेनावहकवचो राजा दुर्योधनस्तदा । यथावेकरथेनाजौ हय-
 संस्कारवित् प्रभो ॥ ३७ ॥ कृष्णपार्थौ महेष्वासौ व्यतिक्रान्ताश्च
 ते सुतः । अग्रतः पुण्डरीकाक्षं प्रतीयाय नराधिपः ॥ ३८ ॥
 ततः सर्वेषु सैन्येषु वादित्राणि प्रहृष्टवत् । प्रावाद्यन्त ह्यतिक्रान्ते
 तव पुत्रे धनञ्जये ॥ ३९ ॥ सिंहनादरवाद्यासन् शङ्खशब्दविमि-
 श्रिताः । दृष्ट्वा दुर्योधनं तत्र कृष्णयोः प्रमुखे स्थितम् ॥ ४० ॥
 ये च ते सिन्धुराजस्य गोप्तारः पावकोपमाः । तेष्वहृष्यन्त समरे
 दृष्ट्वा पुत्रं तव प्रभो ॥ ४१ ॥ दृष्ट्वा दुर्योधनं कृष्णो व्यतिक्रान्तं
 सहानुगम् । अत्रवीर्जुनं राजन् प्राप्तकालमिदं वचः ॥ ४२ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि दुर्योधनागमने

एकाधिकशतोऽध्यायः ॥ १०१ ॥

वासुदेव उवाच । सुवीधनमतिक्रान्तमेनं पश्य धनञ्जय ।
 अत्यद्भुतमिमं मन्ये नास्त्यस्य सदृशो रथः ॥ १ ॥ दूरपाती महे-
 श्वासः कृतास्त्रो युद्धदुर्महः । दृढास्त्रश्चित्रयोधो च धार्तराष्ट्रो
 महाबलः ॥ २ ॥ अत्यन्तसुखसम्बृद्धो मानितश्च महारथैः । कृती
 च सततं पाथे नित्यं देष्टि च पाण्डवान् ॥ ३ ॥ तेन युद्धमिमं मन्ये
 प्राप्तकालं तवानघ । अत्र वा द्यूतमायत्तं विजयायितराय च ॥ ४ ॥
 अत्र क्रोधविषं पार्थ विमुञ्च चिरसम्भृतम् । एष मूलमनर्थानां
 पाण्डवानां महारथः ॥ ५ ॥ सोऽयं प्राप्तस्तवाक्षेपे पश्य साफल्य-
 सात्मतः । कथं हि राजा राज्यार्थी त्वया गच्छेत संयुगम् ॥ ६ ॥

दिष्ट्या विदानीं संप्राप्त एष ते वाणगोचरम् । यथायं जीवितं
जह्यात्तथा कुरु धनञ्जय ॥ ७ ॥ ऐश्वर्यमदसम्भूदो नैष दुःख-
मुपेयिवान् । न च ते संयुगे वीर्यं जानाति पुरुषर्षभ ॥ ८ ॥
त्वां हि लोकास्त्वयः पार्थ ससुरासुरमानुषाः । नोत्सहन्ते रणे
जेतुं किमुतैकः सुयोधनः ॥ ९ ॥ स दिष्ट्या समनुप्राप्तस्तव पार्थ
रथान्तिकम् । जह्यैनं त्वं महाबाहो यथा वृत्तं पुरन्दरः ॥ १० ॥
एष ह्यनर्थं सततं पराक्रान्तस्तवानघ । निवृत्त्या धर्मराजञ्च द्यूते
वञ्चितवानयम् ॥ ११ ॥ बहूनि सन्तुशंसानि कृतान्ये तेन मानद ।
युष्मासु पापमतिना ह्यपापेष्वेव नित्यदा ॥ १२ ॥ त्वमनार्थं सदा
क्रुद्धं परुषं कामरूपिणम् । आर्यां युद्धे मतिं कृत्वा जहि
पार्थाविचारयन् ॥ १३ ॥ निवृत्त्या राज्यहरणं वनवासञ्च पाण्डव ।
परिक्षेपञ्च कृष्णाया हृदि कृत्वा पराक्रम ॥ १४ ॥ दिष्टैरपि तव
वाणानां गोचरे परिवर्तते । प्रतिघाताय कार्यस्य दिष्ट्या च
यततेऽग्रतः ॥ १५ ॥ दिष्ट्या जानाति सङ्ग्रामे योद्धव्यं हि त्वया
सह । दिष्ट्या च सफलाः पार्थ सर्वे कामा ह्यकामिताः ॥ १६ ॥
तस्माज्जहि रणे पार्थ धार्तराष्ट्रं कुलाधमम् । यथेन्द्रेण हतः
पूर्वं जम्भो दुवासुरे मृधे ॥ १७ ॥ अस्मिन् हते त्वया सैन्यमनार्थं
भियतामिदम् । वैरस्यास्यस्त्ववभृथो मूलं हिन्यि दुरात्मनाम् ॥ १८ ॥
सञ्जय उवाच । तं तथेत्यब्रवीत् पार्थः कृत्यरूपमिदं मम ।
सर्वमन्यद्नादृत्य गच्छ यत्र सुयोधनः ॥ १९ ॥ येनैतद्दीर्घकालं
नो भुक्तं राज्यमकण्ठकम् । अप्यस्य युधि विक्रम्य हिन्यां मूर्धान-
माहवे ॥ २० ॥ अपि तस्या ह्यनर्हायाः परिक्षेपस्य माधव ।
कृष्णायाः शक्रुयां गन्तुं पदं केशप्रधर्षणे ॥ २१ ॥ इत्येवं वादिनौ
कृष्णौ हृष्टौ श्वेतान् हयोत्तमान् । प्रेषयामासतुः सङ्ग्रामे प्रेप्-
सन्तौ तं नराधिपम् ॥ २२ ॥ तयोः समीपं सम्प्राप्य पुनस्ते
भरतर्षभ । न चकार भयं प्राप्ते भये महति मारिष ॥ २३ ॥

तदस्य क्षत्रियास्तत्र सर्व एवाभ्यपूजयन् । यदर्जुनहृषीकेशौ
 प्रत्युद्यातो न्यवारयत् ॥ २४ ॥ ततः सर्वस्य सैन्यस्य तावकस्य
 विद्याभ्यते । महानादौ ह्यभूत्तत्र दृष्ट्वा राजानमाहवे ॥ २५ ॥
 तस्मिन् जनसमुन्नादे प्रवृत्ते भैरवे सति । कदर्थीकृत्य ते पुनः
 प्रतिनिवमवारयत् ॥ २६ ॥ आवारितस्तु कौन्तेयस्तव पुत्रेण
 धन्विना । संरम्भमगमद्भूयः स च तस्मिन् परन्तपः ॥ २७ ॥
 तौ दृष्ट्वा पतिसंरम्भौ दुर्योधनधनञ्जयौ । अभ्यवैक्षन्त राजानो
 भीमरूपाः समन्ततः ॥ २८ ॥ दृष्ट्वा तु पार्थं संरम्भं वासुदेवश्च
 मरिष । प्रहसन्नेव पुत्रस्ते योद्धुः कामः समाह्वयत् ॥ २९ ॥ ततः
 प्रहृष्टौ दाशार्हः पाण्डवश्च धनञ्जयः । व्यक्रोशेतां महानादं
 दध्मतुश्चास्त्रजत्तमौ ॥ ३० ॥ तौ हृष्टरूपौ सम्येक्ष्य कौरवेयास्तु
 सर्वशः । निराशाः समपद्यन्त पुत्रस्य तव जीविते ॥ ३१ ॥ शौक-
 मापुः परे चैव कुरवः सर्व एव ते । अमन्यन्त च पुत्रन्ते वैश्वा-
 नरमुखे ज्ञतम् ॥ ३२ ॥ तथा तु दृष्ट्वा योधास्ते प्रहृष्टौ कृष्ण-
 पाण्डवौ । हतो राजा हतो राजेत्यूचिरे च भयार्हिताः ॥ ३३ ॥
 जनस्य सन्निनादन्तु श्रुत्वा दुर्योधनोऽब्रवीत् । व्येतु वो भीरुहं
 कृष्णौ प्रेषयिष्यामि मृत्यवे ॥ ३४ ॥ इत्युक्त्वा सैनिकान् सर्वान्
 जयापेक्षी नराधिपः । पार्थमाभाष्य संरम्भादिदं वचनमब्रवीत् ॥ ३५ ॥
 पार्थ यत् क्षिप्तं तेऽस्त्रं दिव्यं पार्थिवमेव च । तद्वर्षय मवि-
 क्षिप्रं यदि जातोऽसि पाण्डुना ॥ ३६ ॥ यद्वलं तव वीर्यं च केश-
 वस्य तथैव च । तत् कुरुष्व मयि क्षिप्रं पश्यामस्तव पौरुषम् ॥ ३७ ॥
 अस्मत्परोक्षं कर्माणि कृतानि प्रवदन्ति ते । स्वामिसत्कारशुद्धानि
 यानि तानीह दर्शय ॥ ३८ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि दुर्योधनदम्भवाक्ये

इति कथितोऽध्यायः ॥ १०२ ॥

सञ्जय उवाच । एवमुक्त्वार्जुनं राजा विभिर्मर्मातिगैः शरैः ।
अभ्यविध्यन्महावेगैश्चतुर्भिश्चतुरो हयान् ॥ १ ॥ वासुदेवञ्च दशभिः
प्रत्यविध्यत् स्तनान्तरे । प्रतोदं चास्य भस्त्रेण कृत्वा भूमावपा-
तयत् ॥ २ ॥ तच्चतुर्दशभिः पार्थश्चित्रपुङ्खैः शिलाश्रितैः । अविध्य-
चूर्णमव्यग्रस्ते चाभ्रश्यन्त वर्मणि ॥ ३ ॥ तेषां नैष्कल्यमालोक्य
पुनर्नव च पञ्च च । प्राहिणोन्निशितान् वाणान् ते चाभ्रश्यन्त
वर्मणः ॥ ४ ॥ अष्टाविंशत् तान् वाणान्स्तान् विप्रेष्य निष्कलान् ।
अब्रवीन् परवौरघ्नः कृष्णोऽर्जुनमिदं वचः ॥ ५ ॥ अदृष्टपूर्वं
पश्यामि शिलानामिव सर्पणम् । तया सम्प्रेरिताः पार्थ नाथं
कुर्वन्ति पत्रिणः ॥ ६ ॥ कच्चिद्वाण्डीवतः प्राणस्तथैव भरतर्षभ ।
सृष्टिश्च ते यथा पूर्वं भुजयोश्च बलं तव ॥ ७ ॥ न वा कच्चिदयं
कालः प्राप्तः स्यादद्य पश्चिमः । तव चैवास्य शत्रोश्च तन्ममाचक्षू
पृच्छतः ॥ ८ ॥ विस्मयो मे महान् पार्थ तव दृष्ट्वा शरानिमान् ।
व्यर्थान् निपतितान् दृष्ट्वा दुर्योधनरथं प्रति ॥ ९ ॥ वज्राग्नि-
समा घोराः परकायावभेदिनः । शराः कुर्वन्ति ते नाथं पार्थ
काय विडम्बना ॥ १० ॥

अर्जुन उवाच । द्रोणेनैषा मतिः कृष्ण धार्तराष्ट्रे निवे-
शितो । अभेद्या हि ममास्त्राणामेषा कवचधारणा ॥ ११ ॥
आत्मनन्तर्हितं कृष्ण त्रैलोक्यमपि कर्मणि । एको द्रोणो हि
वेदैतदहं तस्माच्च सत्तमात् ॥ १२ ॥ न शक्यमेतत् कवचं वाणै-
र्मत्तुं कथञ्चन । अपि वज्रेण गोविन्द स्वयं मघवता युधि ॥ १३ ॥
जानंस्त्वमपि वै कृष्ण मां विमोहयसे कथम् । यदृत्तं त्रिषु लोकेषु
यच्च केशव वर्त्तते ॥ १४ ॥ तथा भविष्यद्यच्चैव तत् सर्वं विहितं
तव । न त्विदं वेद वै कश्चित् यथा त्वं मधुसूदन ॥ १५ ॥ एष
दुर्योधनः कृष्ण द्रोणेन विहितामिमाम् । तिष्ठत्यभीतवत् सङ्ग्रहे
विभक्त कवचधारणाम् ॥ १६ ॥ यत्त्वत् विहितं कार्यं नैष

तदेति माधव । स्त्रीवद्देष विभर्त्येतां युक्तां कवचधारणाम् ॥१७॥
 पश्य बाह्योऽयं मे वीर्यं धनुषश्च जनार्दन । पराजयिष्ये कौरव्यं
 कवचेनापि रक्षितम् ॥ १८ ॥ इदमङ्गिरसे प्रादाद्देवशो वर्म
 भास्वरम् । तस्माद्बृहस्पतिः प्राप ततः प्राप पुरन्दरः ॥ १९ ॥
 पुनर्देहौ सुरपतिर्मह्यं वर्म सुसंग्रहम् । देवं यद्यस्य वर्मैतद्ब्रह्मणा
 वा स्वर्यं कृतम् । नैनं गोप्स्यति दुर्बुद्धिमय वाणहतं मया ॥२०॥

सञ्जय उवाच । एवमुक्त्वार्जुनो वाणानभिमन्त्र्य व्यकर्षयत् ।
 विक्रयमाणान्स्तेनैव धनुर्मध्यगताञ्छरान् ॥ २१ ॥ तानस्यास्त्रेण
 चिक्षेद द्रौणिः सर्वास्त्रघातिना । तान्निष्कृत्तानिष्पून् दृष्ट्वा दूरतो
 ब्रह्मवादिना ॥ २२ ॥ न्यवेदयत् केशवाय विस्मितः श्वेतवाहनः ।
 नैतदस्त्रं मया शक्यं हिः प्रयोक्तुं जनार्दन ॥ २३ ॥ अस्त्रं मामेव
 हन्याद्वि हन्याच्चापि बलं मम । ततो दुर्योधनः कृष्णौ नवभि-
 र्नवभिः शरैः ॥ २४ ॥ अविध्यत रणे राजञ्छरैराशौविषो-
 यमै । शूय एवाभ्यवर्षच्च समरे कृष्णपाण्डवौ ॥ २५ ॥ शर-
 वर्षणं महता ततोऽह्यन्त तावकाः । चक्रुर्वादित्रनिनदान् सिंह-
 नादरवांस्तथा ॥ २६ ॥ ततः क्रुद्धो रणे पार्थः सुक्लृणौ परि-
 संलिङ्गन् । नापश्यच्च ततोऽस्याङ्गं यन्न स्याद्वर्मरक्षितम् ॥ २७ ॥
 ततोऽस्य निमित्तैर्वाणैः समुत्तैरन्तकीपमैः । हयांशकार निर्देहा-
 नुभौ च पार्थिंसारथी ॥ २८ ॥ धनुरस्याच्छिनत्तुं हस्तावापञ्च
 वीर्यवान् । रथञ्च शकलीकर्तुं सव्यसाची प्रचक्रमे ॥ २९ ॥
 दुर्योधनश्च वाणाभ्यां तीक्ष्णाभ्यां विरथौकृतम् । आविध्यदस्त-
 तलयोरुभयोरर्जुनस्तथा ॥ ३० ॥ तं कुच्छामापदं प्राप्तं दृष्ट्वा
 परमधन्विनम् । समापेतुः परीप्सन्तो धनञ्जयशरार्हितम् ॥ ३१ ॥
 तं रथैर्वज्रसाहस्रैः कल्पितैः कुञ्जरैर्हयैः । पदात्योघैश्च संरम्भैः
 परिवर्धुर्धनञ्जयम् ॥ ३२ ॥ अथ नार्जुनगोविन्दौ न रथो वा
 व्यदृश्यत । अस्त्रवर्षणं महता जनौघैश्चापि संवृतौ ॥ ३३ ॥

ततोऽर्जुनोऽस्त्ववीर्येण निजज्ञे तां वस्त्रयिनीम् । तत्र व्यङ्गीकृताः
 पेतुः शतशोऽथ रथहिपाः ॥ ३४ ॥ ते हता हन्यमानाश्च न्यग्रहं स्तं
 रथोत्तमम् । स रथस्तस्मिन्तस्तस्थौ क्रोधभावे समन्ततः ॥ ३५ ॥
 ततोऽर्जुनं वृष्णिवीरस्त्वरितो वाक्यमब्रवीत् । धनुर्विस्फारया-
 त्यर्थमहं ध्यास्यामि चाब्युजम् ॥ ३६ ॥ ततो विस्फार्य बलवत्
 गाण्डीवं जघ्निवान् रिपून् । महता शरवर्षेण तलशब्देन चार्जुनः
 ॥ ३७ ॥ पाञ्चजन्यञ्च बलवान्धूमौ तारेण केयवः । रजसा
 ध्वस्तपक्ष्माक्षः प्रस्विन्नवदनो भृशम् ॥ ३८ ॥ तस्य शङ्खस्य नादेन
 धनुषो निखनेन च । निःसत्त्वाश्च ससत्त्वाश्च क्षितौ पेतुस्तदा
 जनाः ॥ ३९ ॥ तैर्विबुक्तो रथो रेजे वाय्वीरित इवाब्युदः ।
 जयद्रथस्य गोप्तारस्ते वै क्रुद्धाः सहानुगाः ॥ ४० ॥ ते दृष्ट्वा
 सहसा पार्थं गोप्तारः सैन्धवस्य तु । चुक्रुर्नादान् महेष्वासाः
 कम्पयन्तो वसुन्धराम् ॥ ४१ ॥ वाणशब्दरवांश्चोग्रान् विमिश्रा-
 ञ्छ्वनिखनैः । प्रादुश्रुक्रुर्महात्मानः सिंहनादरवानपि ॥ ४२ ॥
 तं श्रुत्वा निनदं घोरं तावकानां ससुखितम् । प्रदध्मतुः शङ्खवरौ
 वासुदेवधनञ्जयौ ॥ ४३ ॥ तेन शब्देन महता पूरितेव वसुन्धरा ।
 समौला सार्धवह्नीपा सपाताला विद्याम्यते ॥ ४४ ॥ समब्धो भरत-
 येष्ठ व्याप्य सर्वां दिशो दश । प्रतिसखान तत्रैव कुरुपाण्डवयो-
 र्वले ॥ ४५ ॥ तावका रथिनस्तत्र दृष्ट्वा कृष्णधनञ्जयौ । सम्यग्
 परमं प्राप्तास्त्वरमाणा महारथाः ॥ ४६ ॥ अथ कृष्णो महा-
 भागो तावका वौच्य दंशितौ । अभ्यद्रवन्त संक्रुद्धौ तदद्भुत-
 मिवाभवत् ॥ ४७ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथबधपर्वणि दुर्योधनपराजये

तत्राधिकशतोऽध्यायः ॥ १०३ ॥

सञ्जय उवाच । तावका हि समीप्यैव वृणाग्रमककुक्षत्तमौ ।
 प्राञ्चत्वरन् जिघांसन्तस्तथैवविजयः परान् ॥ १ ॥ सुवर्षचित्तैर्वेद्याघ्नैः
 स्तनवद्धिर्महारथैः । दीपयन्तो दिशः सर्वां ज्वलद्भिरिव पावकैः
 ॥ २ ॥ रुक्मपृष्ठैश्च दुष्प्रेक्ष्यैः कार्मुकैः पृथिवीपते । कूजद्भिरतुला-
 न्नादान् कोपितैस्तुरगैरिव ॥ ३ ॥ भूरिग्रवाः शलः कर्षो वृष-
 सेनो जयद्रथः । कृपश्च मद्राजश्च द्रौणिश्च रथिनाम्बरः ॥ ४ ॥
 ते पिवन्त इवाकाशमश्वैरष्टौ महारथाः । व्यराजयन् दश दिशो
 वेद्याघ्नैर्हमचन्द्रकैः ॥ ५ ॥ ते दंशिताः सुसंख्या रथैर्मघोष-
 निस्त्रनैः । समावृण्वन् दश दिशः पार्थस्य निमित्तैः शरैः ॥ ६ ॥
 कुलीनाश्च हयाश्वित्रा वहन्तस्तान् महारथान् । व्यशोभन्त तदा
 शीघ्रा दीपयन्तो दिशो दश ॥ ७ ॥ आजानेयैर्महावेगैर्नानादिश-
 समुत्थितैः । पार्वतीयैर्नदीजैश्च सैन्धवैश्च चयोत्तमैः ॥ ८ ॥ कुस्-
 योधवरा राजंस्तव पुत्रं परीप्सवः । धनञ्जयरथं शीघ्रं सर्वतः
 समुपादृवन् ॥ ९ ॥ ते प्रगृह्य महाशङ्खान् दधुः पुस्तपसत्तमाः ।
 पूरयन्तो दिवं राजन् पृथिवीञ्च ससागराम् ॥ १० ॥ तथैव
 दधतुः शङ्खगौ वासुदेवधनञ्जयौ । प्रवरौ सर्वदेवानां सर्वशङ्ख-
 वरौ भुवि ॥ ११ ॥ देवदत्तश्च कौन्तेयः पाञ्चजन्यश्च केशवः ।
 शब्दस्तु देवदत्तस्य धनञ्जयसमीरितः ॥ १२ ॥ पृथिवीञ्चान्त-
 रीक्षश्च दिशश्चैव समावृणोत् । तथैव पाञ्चजन्योऽपि वासुदेव-
 समीरितः ॥ १३ ॥ सर्वशब्दानतिक्रम्य पूरयामास रोदसी ।
 तस्मिंस्तथा वर्तमाने दारुणे नादसङ्कुले ॥ १४ ॥ भीरूणां त्रास-
 जनने शूराणां हर्षवद्भने । प्रवादितासु भेरीषु भर्भरेष्वानकेषु
 च ॥ १५ ॥ मृदङ्गेष्वपि राजेन्द्र वाद्यमानेष्वनेकशः । महारथाः
 समाहृता दुर्योधनहितैषिणः ॥ १६ ॥ अमृष्यमाणास्तं शब्दं
 क्रुद्धाः परमधन्वितः । नानादिश्या महीपालाः स्वसैन्यपरि-

रक्षितः ॥ १७ ॥ अमर्षिता महाशङ्कान् दधुर्वीरां महारथाः ।
 कृते प्रतिकरिष्यन्तः कैशवस्यार्जुनस्य च ॥ १८ ॥ बभूव बभूव तत्
 सैन्यं शङ्खशब्दसमीरितम् । उद्दिग्धरथनागाश्वमस्तस्यमिव वा
 विभो ॥ १९ ॥ तत् प्रविद्धमिवाकाशं शूरैः शङ्खनिनादितम् ।
 बभूव भयमुद्दिग्धं निर्घातैरिव नादितम् ॥ २० ॥ स शङ्खः सु-
 महान् राजन् दिशः सर्वा व्यनादयत् । वासयामास तत् सैन्यं
 युगान्त इव सम्युतः ॥ २१ ॥ ततो दुर्योधनोऽष्टौ च राजानस्ते
 महारथाः । जयद्रथस्य रक्षां पाण्डवं पर्यवारयन् ॥ २२ ॥
 ततो द्रौणिस्त्रिसप्तत्या वासुदेवमताडयत् । अर्जुनश्च त्रिभिर्महो-
 र्ध्वजमश्वान् पञ्चभिः ॥ २३ ॥ तमर्जुनः पृथक्कानां शतैः षड्भि-
 रताडयत् । अत्यर्थमिव संक्रुद्धः प्रतिविद्धे जनाङ्गणे ॥ २४ ॥ कर्णो
 स दशभिर्विद्धा वृषसेनं त्रिभिस्तथा । शल्यस्य सगरश्चापं मुष्टौ
 चिच्छेद वीर्यवान् ॥ २५ ॥ गृहीत्वा धनुरन्यत्तु शल्यो विव्याध
 पाण्डवम् । भूरिश्रवास्त्रिभिर्वाणैर्हमपुङ्खैः शिलाश्रितैः ॥ २६ ॥
 कर्णो हातिंशता चैव वृषसेनस्य सप्तभिः । जयद्रथस्त्रिसप्तत्या
 वृषस्य दशभिः शरैः ॥ २७ ॥ मद्रराजश्च दशभिर्विव्यधुः फाल्गुनं
 रणे । ततः शराणां षष्ट्या तु द्रौणिः पार्थमवाकिरत् ॥ २८ ॥
 वासुदेवश्च विंशत्या पुनः पार्थश्च पञ्चभिः । प्रहसंस्तु नर-
 व्याघ्रः श्वेताश्वः कृष्णसारथिः ॥ २९ ॥ प्रत्यविध्यत् स तान्
 सर्वान् दर्शयन् पाणिलाववम् । कर्णं हादशभिर्विद्धा वृषसेनं
 त्रिभिः शरैः ॥ ३० ॥ शल्यस्य सगरश्चापं मुष्टिदेशे व्यङ्कन्तत ।
 सौमदन्तिं त्रिभिर्विद्धा शल्यश्च दशभिः शरैः ॥ ३१ ॥ श्रितैरजि-
 मिखाकारैर्द्रौणिं विव्याध चाष्टभिः । गौतमं पञ्चविंशत्या सैन्य-
 वच्च शतेन च ॥ ३२ ॥ पुनर्द्रौणिश्च सप्तत्या शराणां सोऽभ्य-
 ताडयत् । भूरिश्रवास्तु संक्रुद्धः प्रतोदद्विच्छिदे हरेः ॥ ३३ ॥
 अर्जुनश्च त्रिसप्तत्या बाणानामाजघान च । ततः शरशतैस्त्रीक्ष्णै-

स्तानरीन् श्वेतवाहनः । प्रत्यपिषद्भुतं क्रुद्धो महावातो घना-
निव ॥ ३४ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सङ्खल्युद्धे
चतुरधिकशतोऽध्यायः ॥ १०४ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । ध्वजान् बहुविधाकारान् आजमानानति-
श्रिया । पार्थानां मामकानाञ्च तान् ममाचक्षु सञ्जय ॥ १ ॥
सञ्जय उवाच । ध्वजान् बहुविधाकारान् शृणु तेषां महा-
त्मनाम् रूपतो वर्णतश्चैव नामतश्च निबोध मे ॥ २ ॥ तेषान्तु
रथमुख्यानां रथेषु विविधा ध्वजाः । प्रत्यदृश्यन्त राजेन्द्र ज्वलिता
इव पावकाः ॥ ३ ॥ काञ्चनाः काञ्चनापीडा काञ्चनस्रगलङ्घृताः ।
काञ्चनानीव शृङ्गाणि काञ्चनस्य महागिरिः ॥ ४ ॥ अनेकवर्णा
विविधा ध्वजाः परमशीमनाः । ते ध्वजाः सम्बृतास्तेषां पता-
काभिः समन्ततः ॥ ५ ॥ नानावर्णविरागाभिः शुशुभुः सर्वतो
दृताः । पताकाश्च ततस्तास्तु श्वसनेन समीरिताः ॥ ६ ॥ नृत्य-
माना व्यदृश्यन्त रङ्गमध्ये विलासिकाः । इन्द्रायुधसर्वर्षाभाः
पताका भरतप्रभ ॥ ७ ॥ दोधूयमाना रथिनां शीमयन्ति महा-
रथान् । सिंहलाङ्गूलमुग्रास्यं ध्वजं वानरलक्षणम् ॥ ८ ॥ धन-
ञ्जयस्य सङ्ग्रामे प्रत्यदृश्यत भैरवम् । स वानरवरो राजन् पता-
काभिरलङ्घृतः ॥ ९ ॥ त्रासयामास तत्सैन्यं ध्वजो गाण्डीव-
धन्वनः । तथैव सिंहलाङ्गूलं द्रोणपुत्रस्य भारत ॥ १० ॥ ध्वजाग्रं
समपश्याम बालसूर्यसमप्रभम् । काञ्चनं पवनोद्धृतं शक्रध्वजसम-
प्रभम् ॥ ११ ॥ नन्दनं कौरवेन्द्राणां द्रौणेर्लक्ष्य समुच्छ्रितम् ।
हस्तिकक्षा पुनर्हर्षो बभूवाधिरथेर्ध्वजः ॥ १२ ॥ आहवे खं
महाराज दृष्ट्वा पूरयन्निव । पताका काञ्चनी सखी ध्वजः कर्णस्य

संयुगे ॥ १३ ॥ नृत्यतीव रथोपस्थे श्वसनेन समीरिता । आवा-
 र्यस्य च पाण्डूनां ब्राह्मणस्य तपस्विनः ॥ १४ ॥ गोवृषो गौतम-
 स्यासीत् कृपस्य सुपरिष्कृतः । स तेन भ्राजते राजन् गोवृषेण
 महात्मवान् ॥ १५ ॥ त्रिपुरघ्नरथो यद्वह्नीवृषेण विराजता ।
 मयूरो वृषसेनस्य काञ्चनो मणिरत्नवान् ॥ १६ ॥ व्याहरिष्य-
 त्तिवातिष्ठत् सेनाग्रमुपशोभयन् । तेन तस्य रथो भाति मयूरेण
 महात्मनः ॥ १७ ॥ यथा स्कन्दस्य राजेन्द्र मयूरेण विराजता ।
 मद्राजस्य शल्यस्य ध्वजाग्रेऽग्निशिखामिव ॥ १८ ॥ सौवर्णीं
 प्रतिपश्याम सीतामप्रतिमां शुभाम् । सा सीता भ्राजते तस्य
 रथमास्थाय मारिष ॥ १९ ॥ सर्ववीजविस्तृढेव यथा सीता श्रिया
 वृता । वराहः सिन्धुराजस्य राजतोऽभिविराजते ॥ २० ॥
 ध्वजाग्रे लोहिताकर्णो हेमजालपरिष्कृतः । शुशुभे केतुना तेन
 राजतेन जयद्रथः ॥ २१ ॥ यथा देवासुरे युद्धे पुरा पूषा स्त
 शोभते । सौमहतेः पुनर्यूपो यज्ञशीलस्य धीमतः ॥ २२ ॥ ध्वजः
 सूर्य इवाभाति सोमश्चात्र प्रदृश्यते । स यूपः काञ्चनो राजन्
 सौमहतेर्विराजते ॥ २३ ॥ राजसूये मखश्रेष्ठे यथा यूपः समु-
 च्छितः । शल्यस्य तु महाराज राजतो हिरदो महान् ॥ २४ ॥
 केतुः काञ्चनचित्वाङ्गैर्मयूरैरुपशोभितः । स केतुः शोभयामास
 सैन्यं ते भरतर्षभ ॥ २५ ॥ यथा श्वेतो महानागो देवराजचर्म
 तथा । नागो मणिमयो राज्ञो ध्वजः कनकचम्बृतः ॥ २६ ॥
 किङ्किणीशतसंक्रादो राजंश्चितो रथोत्तमे । व्यभ्राजत भृशं
 राजन् पुत्रस्तव विशास्यते ॥ २७ ॥ ध्वजेन महता सङ्घे कुल-
 णामृषभस्तदा । नवैते तव वाहिन्यामुच्छ्रिताः परमध्वजाः ॥ २८ ॥
 व्यदोपयंस्ते मृतनां युगान्तादित्यसन्निभाः । दशमखज्जनस्यासी-
 दिह एव महाकपिः ॥ २९ ॥ अदीप्यतार्जुनो येन हिमवानिव
 वज्रिना । ततश्चित्राणि शुभाणि समहान्ति महारथाः ॥ ३० ॥

कार्मुकाण्याद्दुस्तूर्समर्जुनार्थं परन्तपाः । तथैव धनुरायच्छत
 वार्थः शत्रुविनाशनम् ॥ ३१ ॥ गाण्डीवं दिव्यकर्मा तद्राजन्
 दुर्मन्त्रिते तव । तवापराधाद्राजानो निहता बहुशो युधि ॥ ३२ ॥
 नानादिग्भ्यः समाहृताः सहयाः सरथहिपाः । तेषानासीत्
 प्रतिक्षेपो गर्जतामितरेतरम् ॥ ३३ ॥ दुर्योधनमुखानाञ्च पाण्डू-
 नामृषभस्य च । तवाद्भुतं परञ्चक्रे कौन्तेयः कृष्णासारथिः ॥ ३४ ॥
 यदेको बहुभिः सार्धं समागच्छदभीतवत् । अशोभत महा-
 बाहुर्गाण्डीवं विक्षिपन् धनुः ॥ ३५ ॥ जिगीषुस्तान्नरव्याघ्रान्
 जिघांसुश्च जयद्रथम् । तच्चार्जुनो नरव्याघ्रः शरैर्मुक्तैः सहस्रशः
 ॥ ३६ ॥ अदृश्यांस्तावकान् योधान् प्रचक्रे शत्रुतापनः । ततस्तेऽपि
 नरव्याघ्राः पाथं सर्वे महारथाः ॥ ३७ ॥ अदृश्यं समरे चक्रुः
 सायकौघैः समन्ततः । सञ्चरुते नरसिंहैस्तु कुरूणामृषभेऽर्जुने ।
 महानासीत्समुद्भूतस्तस्य सैन्यस्य निखनः ॥ ३८ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि ध्वजवर्णने

पञ्चाधिकशतोऽध्यायः ॥ १०५ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । अर्जने सैन्यं प्राप्तं भारद्वाजे च सञ्चरुता ।
 पाञ्चालाः कुरुभिः सार्धं किमकुर्वत सञ्जय ॥ १ ॥
 सञ्जय उवाच । अपराह्णे महाराज सङ्ग्रामे लोमहर्षणे ।
 पाञ्चालानां कुरूणाञ्च द्रोणो द्यूतमवर्ततः ॥ २ ॥ पाञ्चाला हि
 जिघांसन्तो द्रोणं संहृष्टचेतसः । अभ्यमुञ्चन्त गर्जन्तः शर-
 वर्षांश्च मारिष ॥ ३ ॥ ततस्तु तुमुलस्तेषां सङ्ग्रामोऽवर्तताद्भुतः ।
 पाञ्चालानां कुरूणाञ्च घोरो दिवासुरोपमः ॥ ४ ॥ सर्वे द्रोणरथं
 प्राप्य पाञ्चालाः पाण्डवैः सह । तदनीकं विभिक्षन्तो महास्त्राणि
 व्यदर्शयन् ॥ ५ ॥ द्रोणश्च रथपश्यन्तं रथिनो रथमास्थिताः ।

कम्पयन्तोऽभ्यवर्षन्तं विगमास्थाय मध्यमम् ॥ ६ ॥ तमभ्ययाहुहत्-
 क्षत्रः कैकवानां महारथः । प्रवपन्निशितान् वाणान्महेन्द्राग्नि-
 सन्निभान् ॥ ७ ॥ तन्तु प्रत्युद्ययौ शीघ्रं क्षेमधूर्तिर्महायथाः ।
 विमुञ्चन्निशितान् वाणान् शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ८ ॥ दृष्टकेतुश्च
 चेदीनानृषभोऽतिबलीदितः । त्वरितोऽभ्यद्रवत्क्षेमं महेन्द्र इव
 शस्वरम् ॥ ९ ॥ तमापतन्तं सहसा व्यादितास्यमिवान्तकम् ।
 वीरधन्वा महेष्वासस्वरमाणः समभ्यवात् ॥ १० ॥ युधिष्ठिरं
 महाराजं जिगीषुं समवस्थितम् । सहानीकं ततो द्रोणो न्यवा-
 रयत वीर्यवान् ॥ ११ ॥ नकुलं कुशलं युद्धे पराक्रान्तं परा-
 क्रमी । अभ्यगच्छत् समायान्तं विकर्णस्ते सुतः प्रभो ॥ १२ ॥
 सहदेवं तथायान्तं दुर्मुखः शत्रुकर्षणः । शरैरनेकसाहस्रैः सम-
 वाकिरद्वायुनैः ॥ १३ ॥ सात्यकिन्तु नरव्याघ्रं व्याघ्रदन्तस्त्ववा-
 रयत् । शरैः सुनिशितैस्तीक्ष्णैः कम्पयन् वै मुहुर्मुहुः ॥ १४ ॥
 द्रौपदेयान्नरव्याघ्रान्मुञ्चतः सायकोत्तमान् । संख्याग्रथिनः
 श्रेष्ठान् सोमदत्तिरवारयत् ॥ १५ ॥ भीमसेनं तदा क्रुद्धं भीम-
 क्षपो भयानकः । प्रत्यवारयदायान्तमार्घ्यशृङ्गिर्महारथः ॥ १६ ॥
 तयोः समभवद्युद्धं नरराक्षसयोर्मृधे । यादृगीष पुरा वृत्तं राम-
 रावणयोर्नृप ॥ १७ ॥ ततो युधिष्ठिरो द्रोणं नवत्या नतप्रव-
 गाम् । आजघ्ने भरतश्रेष्ठः सर्वमर्मसु भारत ॥ १८ ॥ तं द्रोणः
 पञ्चविंशत्या निजघान स्तनान्तरे । रोषितो भरतश्रेष्ठ कौन्तेयेन
 यशस्विना ॥ १९ ॥ भूय एव तु विंशत्या सायकानां समाचिनोत् ।
 साश्वसूतध्वजं द्रोणः पश्यतां सर्वधन्विनान् ॥ २० ॥ तान् शरान्
 द्रोणमुक्तांस्तु शरवर्षण पाण्डवः । अवारयत धर्मात्मा दर्शयन्
 पाणिलाघवम् ॥ २१ ॥ ततो द्रोणो भृशं क्रुद्धो धर्मराजस्य
 संयुगे । विच्छेद समरे धन्वी धनुस्तस्य महात्मनः ॥ २२ ॥
 अथैनं छिन्नधन्वानं त्वरमाणो महारथः । शरैरनेकसाहस्रैः

पूरयामास सर्वतः ॥ २३ ॥ अदृश्यं वीक्ष्य राजानां भारद्वाजस्य
 सायकैः । सर्वभूतान्यमन्यन्त हतमेव युधिष्ठिरम् ॥ २४ ॥ कैचि-
 च्चैनममन्यन्त तथैव विमुखीकृतम् । ततो राजेति राजेन्द्र ब्राह्म-
 णेन महात्मना ॥ २५ ॥ स कुच्छं परमं प्राप्तो धर्मराजो युधि-
 स्थिरः । त्यक्त्वा तत् कर्मकं क्लिप्तं भारद्वाजेन संयुगे ॥ २६ ॥
 आददेऽन्यदनुर्द्विव्यं भास्वरं वेगवत्तरन् । ततस्तान् सायकांस्तत्र
 द्रोणानुन्नान् सहस्रशः ॥ २७ ॥ चिच्छेद समरे वीरस्तदद्भुत-
 मिवाभवत् । क्लृप्ता तु ताञ्छ्वराव्राजन् क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ २८ ॥
 शक्तिं जग्राह समरे गिरौणामपि दारुणीम् । स्वर्षदण्डां महा-
 घोरामष्टषण्ठां भयावहाम् ॥ २९ ॥ समुत्क्षिप्य च तान् हृष्टो
 ननाद बलवदली । नादेन सर्वभूतानि त्रासयन्निव भारत ॥ ३० ॥
 शक्तिं समुद्यतां दृष्ट्वा धर्मराजेन संयुगे । स्वस्ति द्रोणाय सहसा
 सर्वभूतान्यथानुवन् ॥ ३१ ॥ सा राजभुजनिर्मुक्ता निर्मूक्तो-
 रगसन्निभा । प्रज्वालयन्ती गगनं दिशः सप्रदिशस्तथा ॥ ३२ ॥
 द्रोणान्तिकमनुप्राप्ता दीप्तास्या पन्नगी यथा । तामापतन्तीं
 सहसा दृष्ट्वा द्रोणो विशास्यते ॥ ३३ ॥ प्रादुश्यक्रे ततो ब्राह्म-
 मस्त्रमस्त्रविदाश्वरः । तदस्त्रं भस्त्रसात् कृत्वा तां शक्तिं घोर-
 दर्शनाम् ॥ जगाम स्यन्दनं तूष्णं पाण्डवस्य यशस्विनः ।
 ततो युधिष्ठिरो राजा द्रोणास्त्रं तत् समुद्यतम् ॥ ३५ ॥ अशो-
 मयत् महाप्राज्ञो ब्रह्मास्त्रेणैव मारिष । विद्धा तच्च रणे द्रोणं
 पञ्चभिर्नतपर्वभिः ॥ ३६ ॥ क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन चिच्छेदास्य मह-
 द्बलुः । तदपास्य धनुष्किन्तं द्रोणः क्षत्रियमर्दनः ॥ ३७ ॥
 गदाञ्चिलेप सहसा धर्मपुत्राय मारिष । तामापतन्तीं सहसा
 गदां दृष्ट्वा युधिष्ठिरः ॥ ३८ ॥ गदामेवाग्रहीत् क्रुद्धञ्चिलेप च
 परन्तप । ते गदे सहसा मुक्ते समासाद्य परस्परम् ॥ ३९ ॥
 सङ्घर्षात् पावकं मुक्त्वा समेयातां महीतले । ततो द्रोणी भूमं

क्रुद्धो धर्मराजस्य मारिष ॥ ४० ॥ चतुर्भिर्निमित्तैस्तीक्ष्णैर्हयान्
जह्ने शरोत्तमैः । विच्छेदैकेन भस्मेन धनुषेन्द्रध्वजोपमम् ॥ ४१ ॥
केतुमेकेन चिच्छेद् पाण्डवञ्चाद्द्वयत्तिभिः । हताश्वात् रथात्तूर्मा-
भवद्भुत्व युधिष्ठिरः ॥ ४२ ॥ बस्थारूढं भुजो राजा व्यायुधो
भरतर्षभ । विरथं तं समालोक्य व्यायुधञ्च विशेषतः ॥ ४३ ॥
द्रोणो व्यमोहयच्छत्रून् सर्वसैन्यानि वा विभो । सुञ्चयेत्पुगणा-
स्तीक्ष्णान् लघुहस्तो दृढव्रतः ॥ ४४ ॥ अभिदुद्राव राजानं सिंहो
नृगमिवोत्सृगः । तमभिद्रुतमालोक्य द्रोणेनामित्रघातिना ॥ ४५ ॥
हाहेति सहसा शब्दः पाण्डूनां समजायत । हतो राजा हतो
राजा भारद्वाजेन मारिष ॥ ४६ ॥ इत्यासीत् सुमहान् शब्दः
पाण्डुसैन्यस्य भारत । ततस्त्वरितमारुह्य सहदेवरथं नृपः ।
अपायाज्जवनैरश्वैः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ४७ ॥

इतिद्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि युधिष्ठिरापयाने

षडधिकशतोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

सञ्जय उवाच । ब्रह्मवृक्षत्रयमथायान्तं कैकयं दृढविक्रमम् ।
क्षेमधूर्तिर्महाराज विव्याधोरसि मार्गणैः ॥ १ ॥ ब्रह्मवृक्षस्तु
तं राजा नवत्या नतपर्वणाम् । आजघ्ने लरितो राजन् द्रोणा-
नौकं विभित्तया ॥ २ ॥ क्षेमधूर्तिस्तु संक्रुद्धः कैकयस्य महात्मनः ।
धनुश्चिच्छेद् भस्मेन पीतेन निमित्तेन च ॥ ३ ॥ अथैनं छिन्नधन्वानं
शरेणानतपर्वणा । विव्याध समरे तूर्णं प्रवरं सर्वधन्विनाम् ॥ ४ ॥
अथान्यद्वनुरादाय ब्रह्मवृक्षतो हसन्निव । व्यश्वसूतरयश्चक्रे क्षेम-
धूर्तिं महारथम् ॥ ५ ॥ ततोऽपरेण भस्मेन पीतेन निमित्तेन च ।
जहार नृपतेः कायात् शिरो ज्वलितकुण्डलम् ॥ ६ ॥ तच्छिन्नं
सहसा तस्य शिरः कुञ्चितमूर्ध्वजम् । सकिरीटं महौ प्राप्य बभौ

ज्योतिरिवाम्बरात् ॥ ७ ॥ तं निहत्य रणे हृष्टो बृहत्क्षत्री
 महारथः । सहसाभ्यपतत्सैन्यं तावकं पार्थकारणात् ॥ ८ ॥
 घृष्टकेतुं तथावान्तं द्रोणहेतोः पराक्रमी । वीरधन्वा महेष्वासी
 वारयामास भारत ॥ ९ ॥ तौ परस्परमासाद्य शरदंष्ट्रौ तर-
 खिनौ । शरैरनेकसाहसैरन्योऽन्यमभिजघ्नतुः ॥ १० ॥ तावुभौ
 नरशार्दूलौ युयुधाते परस्परम् । महावने तीव्रमदौ वारणाविव
 यूयपौ ॥ ११ ॥ गिरिगङ्गरमासाद्य शार्दूलाविव रोषितौ ।
 युयुधाते महावीर्यौ परस्परजिघांसया ॥ १२ ॥ तद्युद्धमासी-
 त्तुमुलं प्रेक्षणीयं विशास्यते । सिंहचारणसङ्घानां विस्मयाद्भुत-
 दर्शनम् ॥ १३ ॥ वीरधन्वा ततः क्रुद्धो घृष्टकेतोः शरासनम् ।
 द्विधा चिक्षेद भक्तेन प्रहसन्निव भारत ॥ १४ ॥ तदुत्सृज्य
 धवम्बिनं चेदिराजो महारथः । शक्तिं जग्राह विपुलां हेम-
 दण्डामयस्त्रयीम् ॥ १५ ॥ तान्तु शक्तिं महावीर्यां दोर्भ्यामायम्य
 भारत । चिक्षेप सहसा यत्तो वीरधन्वरथस्यति ॥ १६ ॥ तथा
 तु वीरघातिन्या शक्त्या लभितो भूयम् । निर्भिन्नहृदयस्तूष्णं
 निपपात रथान्महीम् ॥ १७ ॥ तस्मिन् विनिहते वीरे त्रैगर्त्तानां
 महारथे । बलन्तेऽभ्युद्यत विभो पाण्डवेयैः समन्ततः ॥ १८ ॥
 सहदेवे ततः पृष्टिं सायकान् दुर्मुखोऽक्षिपत् । ननाद च महा-
 नादं तर्जयन् पाण्डवं रणे ॥ १९ ॥ माद्रेयस्तु ततः क्रुद्धो दुर्मु-
 खञ्च शितैः शरैः । आता आतरमायान्तं विव्याध प्रहसन्निव
 ॥ २० ॥ तं रणे रभसं दृष्ट्वा सहदेवो महाबलम् । दुर्मुखं
 नवभिर्वाणैस्ताडयामास भारत ॥ २१ ॥ दुर्मुखस्य तु भक्तेन
 क्लित्वा केतुं महाबलः । जघान चतुरो बाह्यांश्चतुर्भिर्निशितैः शरैः
 ॥ २२ ॥ अथापरेण भक्तेन पीतेन निशितेन ह । चिक्षेद सारथ्ये
 कायाच्छिरो ज्वलितकुण्डलम् ॥ २३ ॥ क्षुरप्रेण च तीक्ष्णेन कौर-
 वस्य महद्बनुः । सहदेवो रणे क्लित्वा तच्च विव्याध पञ्चभिः ॥ २४ ॥

हताश्वन्तु रथं त्यक्त्वा दुर्मखो विमनास्तदा । आरुरोह रथं
 राजन्निरमितस्य भारत ॥ २५ ॥ सहदेवस्ततः क्रुद्धो निरमितं
 महाहवे । जघान पृतनामध्ये भस्मेन परवीरहा ॥ २६ ॥ स
 पपात रथोपस्थान्निरमितो जनेश्वरः । त्रिगर्तराजश्च सुतो
 व्यथयंस्तव वाहिनीम् ॥ २७ ॥ तन्तु हत्वा महाबाहुः सहदेवो
 व्यरोचत । यथा दाशरथीरामः खरं हत्वा महाबलम् ॥ २८ ॥
 हाहाकारो महानासीत् त्रिगर्तानां जनेश्वर । राजपुत्रं हतं
 दृष्ट्वा निरमितं महारथम् ॥ २९ ॥ नकुलस्ते सुतं राजन् विक्रमं
 पृथुलोचनम् । मुहूर्ताञ्जितवान् लोके तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ३० ॥
 सात्यकिं व्याघ्रदत्तस्तु शरैः सन्नतपर्वभिः । चक्रेऽदृष्ट्यं साश्वसूतं
 सध्वजं पृतनान्तरे ॥ ३१ ॥ तान्निवार्य शरान् शूरः शैनेयः कृत-
 हस्तवत् । साश्वसूतध्वजं वाणैर्व्याघ्रदत्तमपातयत् ॥ ३२ ॥ कुमारै-
 निहते तस्मिन् मागधस्य सूते प्रभो । मागधाः सर्वतो यत्ता
 युयुधानमुपाद्रवन् ॥ ३३ ॥ विष्टजन्तः शराश्चैव तोमरांश्च सह-
 स्रशः । भिन्दिपालांस्तथा प्रासान् सुहरान् सुसलानपि ॥ ३४ ॥
 अयोधवन्नणे शूराः सात्त्वतं युद्धदुर्मदम् । तांस्तु सर्वान् स बल-
 वान् सात्यकिर्युद्धदुर्मदः ॥ ३५ ॥ नातिकृच्छ्राद्धसन्नेव विजिग्य
 पुरुषर्षभः । मागधान् त्वरितो दृष्ट्वा हतशेषान् समन्ततः ॥ ३६ ॥
 बलन्तेऽभ्युपेत विभो युयुधानशराद्दितम् । नाशयित्वा रणे सैन्यं
 तदीयं नाधवोत्तमः ॥ ३७ ॥ विधुन्वानो धनुःश्रेष्ठं व्यभ्राजत
 महायशाः । भयमानं बलं राजन् सात्त्वतेन महात्मना ॥ ३८ ॥
 नाभ्यवर्तत युद्धाय तस्मिन् दीर्घबाहुना । ततो द्रोणो भृशं क्रुद्धः
 सहस्रोद्धृत्य चक्षुषी । सात्यकिं सत्यकर्माणं स्वयमेवाभिदुदुवे ॥ ३९ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकियुद्धे

सप्ताधिकशतोऽध्यायः ॥ १०७ ॥

सञ्जये उवाच । द्रौपद्यात्महेष्वासान् सौमदत्तिर्महायथाः ।
 एकैकं पञ्चभिर्विद्वा पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥ १ ॥ ते पीडिता भृशं
 तेन रौद्रेण सहसा विभो । प्रमूढा नैव विविदुर्भृशे कृत्यं स
 किञ्चन ॥ २ ॥ नाकुलिश्व शतानीकः सौमदत्तिं नरर्षभम् ।
 हास्यां विद्वानदृष्टः शराभ्यां शत्रुकर्षणः ॥ ३ ॥ तथेतरे रणे
 यत्तास्त्रिभिस्त्रिभिरजिह्वभिः । विव्यधुः समरे तूष्णं सौमदत्ति-
 ममर्षणम् ॥ ४ ॥ स तान् प्रति महाराज चिक्षेप पञ्च साय-
 कान् । एकैकं हृदि चाजघ्ने एकैकेन महायथाः ॥ ५ ॥ ततस्ते
 आतरः पञ्च शरैर्विद्वा महात्मना । परिवार्य रणे वीरं विव्यधुः
 सायकैर्भृशम् ॥ ६ ॥ आर्जनिस्तु हयांस्तस्य चतुर्भिर्निश्चितैः शरैः ।
 प्रेषयामास संक्रुद्ध यमस्य सदनं प्रति ॥ ७ ॥ भैमसेनिर्धत्त-
 ष्छित्त्वा सौमदत्तेर्महात्मन । ननाद वलवन्नादं विव्याध च श्रितैः
 शरैः ॥ ८ ॥ यौधिष्ठिरिध्वजं तस्य क्लित्वा भूमावपातयत् ।
 नाकुलिश्वाय यन्तारं रथनीडादपाहरत् ॥ ९ ॥ साहदेविस्तु
 तं ज्ञात्वा आटभिर्विमुखीकृतम् । क्षुरपेण शिरीराजन्निचकर्त्त
 महात्मनः ॥ १० ॥ तच्छिरोन्यपतङ्गमौ तपनीयविभूषितम् ।
 आजयन्तं रणोद्देशं वालसूर्य्यसमप्रभम् ॥ ११ ॥ सौमदत्तेः
 शिरी दृष्ट्वा निहतं तन्महात्मनः । विवस्तास्तावका राजन् प्रदु-
 दुवुरनेकधा ॥ १२ ॥ अलम्बुप्रस्तु समरे भीमसेनं महाबलम् ।
 योधयामास संक्रुद्धो लक्ष्मणं रावणिर्वयथा ॥ १३ ॥ संप्रयुद्धौ
 रणे दृष्ट्वा तावुभौ नरराक्षसौ । विलसयः सर्वभूतानां प्रहर्षं
 समजायत ॥ १४ ॥ आर्घ्यंशृङ्गं ततो भीमो नवभिर्निश्चितैः शरैः ।
 विव्याध प्रहसन् राजन् राक्षसेन्द्रममर्षणम् ॥ १५ ॥ तद्रक्षः
 समरे विह्वं कृत्वा नादं भयावहम् । अभ्यद्रवत्ततो भीमं ये च
 तस्य पदानुगाः ॥ १६ ॥ स भीमं पञ्चभिर्विद्वा शरैः सन्नत-
 मर्षभिः । भैमान् परिजघानाशु रथांस्त्रिंशतमाहवे ॥ १७ ॥

पुनश्चतुःशतान् हत्वा भीमं विव्याध पत्रिणा । सोऽतिविद्वस्तथा
 भीमो राक्षसेन महाबलः ॥ १८ ॥ निषसाद् रथोपस्थे मूर्च्छ-
 याभिपरिप्लुतः । प्रतिलभ्य ततः सञ्चां मारुतिः क्रोधमूर्च्छितः
 ॥ १९ ॥ विवृण्व कामुकं घोरं भारसाधनमुत्तमम् । अलम्ब्य
 शरैस्तीक्ष्णैरर्हयामास सर्वतः ॥ २० ॥ स विद्धो बह्वभिर्वाणै-
 र्नीलाञ्जनचयोपमः । शुशुभे सर्वतो राजन् प्रफुल्ल इव किंशुकः
 ॥ २१ ॥ स बध्यमानः समरे भीमचापच्युतेः शरैः । स्मरन्
 भ्रातृबधञ्चैव पाण्डवेन महात्मना ॥ २२ ॥ घोरं रूपमथो कृत्वा
 भीमसेनमभाषत । तिष्ठेदानीं रणे पार्थ पश्य मेऽद्य पराक्रमम्
 ॥ २३ ॥ वक्रो नाम सुदुर्बुद्धे राक्षसप्रवरो बली । परोक्षं मम
 तद्वृत्तं यद्भ्राता मे हतस्त्वया ॥ २४ ॥ एवमुक्त्वा ततो भीममन्त-
 र्द्धानं गतस्तदा । महता शरवर्षेण भृशं तं समवाकिरत् ॥ २५ ॥
 भीमस्तु समरे राजन्ब्रह्मैराक्षसे तदा । आकाशं पूरयामास
 शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ २६ ॥ स बध्यमानो भीमेन निमेषाद्रथ-
 मास्थितः । जगाम धरणीञ्चैव क्षुद्रः खं सहसागमत् ॥ २७ ॥
 उच्चावचानि रूपाणि चकार सुबह्वानि च । अनुवृत्तं पुनः
 स्थूलो नादं मुञ्चन्निवास्वुद्दः ॥ २८ ॥ उच्चावचास्तथा वाचो व्याज-
 हार समन्ततः । निपेतुर्गगनाच्चैव शरधाराः सहस्रशः ॥ २९ ॥
 शक्तयः कुणपाः प्रासाः शूलपट्टिशतोमराः । शतघ्नः परिघायैव
 भिन्दिपालाः परश्वधाः ॥ ३० ॥ शिलाः खड्गागुडायैव ऋष्टि-
 र्वज्राणि चैव ह । सा राक्षसविष्टा तु शस्त्रवृष्टिः सुदारुणा
 ॥ ३१ ॥ जघान पाण्डुपुत्रस्य सैनिकान् रणमूर्धनि । तेन पाण्डव-
 सैन्यानां स्तब्दिता युधि वारणाः ॥ ३२ ॥ हयाश्च वहवो राजन्
 पत्तयश्च तथा पुनः । रथेभ्यो रथिनः पेतुस्तस्य वृन्ताः स्रज्जः सायकैः
 ॥ ३३ ॥ शीघ्रतोदां रथावन्तां हस्तिग्राहसमाकुलाम् । कृत्वा
 हंसं कर्हमिनीं वाहपन्नगसङ्कुलाम् ॥ ३४ ॥ नदीं प्रावर्त्तयामास

रक्षोगणसमाकुलाम् । वहन्तीं वज्रधा राज्ञश्चेदिपाञ्चालसृक्-
 चान् ॥ ३५ ॥ तं तथा समरे राजन् विचरन्तमभीतवत् । पाण्डवा
 भृशसन्निनाः प्रापश्यंस्तस्य विक्रमम् ॥ ३६ ॥ तावकानान्तु सैन्यानां
 प्रहर्षः समजायत । वादित्वनिन्दयोगः समहाव्रोमहर्षणः ॥ ३७ ॥
 तं श्रुत्वा निनदं घोरं तव सैन्यस्य पाण्डवः । नामृष्यत यथा
 नागस्तलशब्दं समीरितम् ॥ ३८ ॥ ततः क्रोधाभिताम्राक्षो
 निर्दहन्निव पावकः । सन्दधे त्वाष्ट्रमस्त्रं स स्वयं त्वष्टेव मारुतिः
 ॥ ३९ ॥ ततः शरसहस्राणि प्रादुरासन् समन्ततः । तैः शरे-
 स्तव सैन्यस्य विद्रवः समहानभूत् ॥ ४० ॥ तदस्त्रं प्रेरितं तेन
 भीमसेनेन संयुगी । राक्षसस्य महामायां हत्वा राक्षसमार्हयत्
 ॥ ४१ ॥ स वध्यमानो वज्रधा भीमसेनेन राक्षसः । सन्त्यज्य
 समरे भीमं द्रोणानीकमुपाद्रवत् ॥ ४२ ॥ तस्मिंस्तु निर्जिते
 राजव्राक्षसेन्द्रे महात्मना । अनाद्यन् सिंहनादैः पाण्डवाः सर्वतो
 दिशम् ॥ ४३ ॥ अपूजयन्मारुतिञ्च संहृष्टास्ते महाबलम् । प्रह्लादं
 समरे जित्वा यथा शक्रं मरुद्गणाः ॥ ४४ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि अलम्बुषपराजये
 अष्टाधिकशतोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

सञ्जय उवाच । अलम्बुषं तथा युद्धे विचरन्तमभीतवत् ।
 हैडिम्बः प्रययौ तूष्णं विव्याध निशितैः शरैः ॥ १ ॥ तयोः प्रति
 भयं युद्धमासीद्राक्षससिंहयोः । कुर्वतोर्विविधा मायाः शक्रशस्त्र-
 रयोरिव ॥ २ ॥ अलम्बुषो भृशं क्रुद्धो घटोत्कचमताडयत् ।
 तयोर्युद्धं समभवद्रक्षोग्रामणिमुख्ययोः ॥ ३ ॥ यादृगीव पुरा वृत्तं
 रामरावणयोः प्रभो । घटोत्कचस्तु विंशत्या नाराचानां स्तना-
 न्तरे ॥ ४ ॥ अलम्बुषमयो विद्धा सिंहवद्वानदभुजः । तयै-

बालम्बुषो राजन् हैडिम्बं युद्धदुर्मदम् ॥ ५ ॥ विद्वा विद्वानद-
 दृष्टः पूरयन् खं समन्ततः । तदा तौ भृशसंक्रुद्धौ राक्षसेन्द्रौ
 महाबलौ ॥ ६ ॥ निर्विशेषमयुर्ध्वतां मायाभिरितरेतरम् । माया-
 भ्रतस्तृजौ नित्यं मोहयन्तौ परस्परम् ॥ ७ ॥ मायायुद्धेषु कुशलौ
 मायायुद्धमयुद्धताम् । चां चां षटोत्कचो युद्धे मायां दम्बयते
 नृप ॥ ८ ॥ तां तामलम्बुषो राजन् माययैव निजघ्नवान् । तं
 तथा युद्धमानन्तु मायायुद्धविधारदम् ॥ ९ ॥ अलम्बुषं राक्ष-
 सेन्द्रं दृष्ट्वाक्रुद्धन्त पाण्डवाः । त एनं भृशसम्बिन्नाः सर्वतः प्रवरा
 रथैः ॥ १० ॥ अभ्यद्रवन्त संक्रुद्धा जीमसेनादयो नृप । त एनं
 कोष्ठकीकृत्य रथबंधेन मारिष ॥ ११ ॥ सर्वतो व्यकिरन् वाणै-
 रक्ष्माभिरिव कुञ्जरम् । स तेषामस्त्रवेगं तं प्रतिहन्यास्त्रमायया
 ॥ १२ ॥ तस्माद्रथव्रजान्नाक्तो वनदाहादिव डिपः । स विस्मार्थ्य
 धनुर्वोरमिन्द्राग्रनिसमस्तनम् ॥ १३ ॥ मारुतिं पञ्चविंशत्या भैम-
 सेनिञ्च पञ्चभिः । युधिष्ठिरं त्रिभिर्विद्वा सहदेवञ्च सप्तभिः ॥ १४ ॥
 नकुलञ्च त्रिसप्तत्या द्रौपदेयांश्च मारिष । पञ्चभिः पञ्चभिर्विद्वा
 धीरं नादं ननाद ह ॥ १५ ॥ तं भीमसेनो नवभिः सहदेवस्तु
 पञ्चभिः । युधिष्ठिरः शतेनैव राक्षसं प्रत्यविध्यत ॥ १६ ॥ नकुलस्तु
 चतुःषष्ट्या द्रौपदेयास्त्रिभिस्त्रिभिः । हैडिम्बो राक्षसं विद्वा
 युद्धे पञ्चशता शरैः ॥ १७ ॥ पुनर्विव्याध सप्तत्या ननाद च महा-
 बलः । तस्य नादेन महता कम्पितेयं वसुन्धरा ॥ १८ ॥ स-
 पर्वतवना राजन् सपादपजलाग्रया । सोऽतिविद्धो महेष्वासैः
 सर्वतस्तैर्महारथैः ॥ १९ ॥ प्रतिविव्याध तान् सर्वान् पञ्चभिः
 पञ्चभिः शरैः । तं क्रुद्धं राक्षसं युद्धे प्रतिक्रुद्धस्तु राक्षसः ॥ २० ॥
 हैडिम्बो भरतयोऽष्ट शरैर्विव्याध सप्तभिः । सोऽतिविद्धो बलवता
 राक्षसेन्द्रो महाबलः ॥ २१ ॥ व्यसृजत् सायकां स्तूषं रक्तपुद्गान्
 शिलाशितान् । ते शरा नतपर्वाणो विविधूराक्षसं तदा ॥ २२ ॥

हृषिताः पन्नगा यद्वहिरिष्टुङ्गं महावला । ततस्ते पाण्डवा
 राजन् समन्तान्निष्पिताञ्छरान् ॥ २३ ॥ प्रेषयामासुर्बहिर्ना
 हृडिष्वय घटोत्कचः । स बध्यमानः समरे पाण्डवैर्जितकाश्रिभिः
 ॥ २४ ॥ सत्यधर्ममनुप्राप्तः कर्त्तव्यं नान्वपद्यत । ततः समरशौण्डो
 वै भैमसेनिर्महाबलः ॥ २५ ॥ समीक्ष्य तदवस्थं तं वधायास्य
 मनो दधे । वेगवृक्रे महान्तश्च राक्षसेन्द्ररयम्प्रति ॥ २६ ॥
 दग्धाद्रिकूटशृङ्गामं भिन्नाञ्जनचयोपमम् । रथाद्रथमभिद्रुत्य क्रुद्धो
 हृडिष्विराक्षिपत् ॥ २७ ॥ उदवर्हं रथाच्चापि पन्नगं गर्शुडो
 यथा समुत्क्षिप्य च वाङ्मथ्यामाविध्य च पुनः पुनः ॥ २८ ॥
 निष्पिपेष क्षितौ क्षिप्रं पूष्णं कुम्भमिवाश्रानि । बललाघवसम्पन्नः
 सम्पन्नो विक्रमेण च ॥ २९ ॥ भैमसेनौरणे क्रुद्धः सर्वसैन्यान्-
 भीषयत् । सविस्फुटितसर्वाङ्गयूर्मितास्थिर्विभीषणः ॥ ३० ॥ घटोत्-
 कचेन वीरेण हतः शालकटङ्कटः । ततः सुमनसः पार्था हते
 तस्मिन्निशाचरे ॥ ३१ ॥ चुक्रुशुः सिंहनादांश्च वासांस्यादुधुवुश्च
 ह । तावकाश्च हतं दृष्ट्वा राक्षसेन्द्रं महाबलम् ॥ ३२ ॥ अलम्बुषं
 तथा शूरा विशीर्षमिव पर्वतम् । हाहाकारमकार्षुश्च सैन्यानि
 भरतर्षभ ॥ ३३ ॥ जनाश्च तद्दृष्टिरे रक्षः कौतूहलान्विताः ।
 यदृच्छ्या निपतितं भूमावद्भारकं यथा ॥ ३४ ॥ घटोत्कचस्तु
 तद्वला रक्षोवलवताम्बरः । सुमोच बलवन्नादं बलं हत्वेव वासवः
 ॥ ३५ ॥ स पूज्यमानः पितृभिः सवान्यवैर्घटोत्कचः कर्मणि दुष्करे
 कृते । रिपुं निहत्याभिननन्द वै तदा ह्यलम्बुषं पङ्कमलम्बुषं
 यथा ॥ ३६ ॥ ततो निनादः सुमहान् समुत्थितः समङ्घनानाविध-
 वाणघोषवान् । निशम्य तं प्रत्यनदंस्तु कौरवास्ततोऽध्वनिर्भुवन-
 मयास्पृशद्भृशम् ॥ ३७ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि अलम्बुषवधे

नवाधिकशतोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । भारद्वाजं कथं युद्धे युयुधानो न्यवारयत्
सञ्जयाचक्षु तत्त्वेन परं कौतूहलं हि मे ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच । शृणु राजन् महाप्राज्ञ सङ्ग्रामं लोमहर्ष-
णम् । द्रोणस्य पाण्डवैः सार्धं युयुधानपुरोगमैः ॥ २ ॥ बध्य-
मानं बलं दृष्ट्वा युयुधानेन भारिष । अभ्यद्रवत् स्वयं द्रोणः
सात्यकिं सत्यविक्रमम् ॥ ३ ॥ तमापतन्तं सहसा भारद्वाजं महा-
रथम् । सात्यकिः पञ्चविंशत्या क्षुद्रकाणां समार्षयत् ॥ ४ ॥
द्रोणोऽपि युधि विक्रान्तो युयुधानं समाहितः । अविध्यत् पञ्चभि-
स्तूष्णं हेमपुङ्खैः शरैः श्रितैः ॥ ५ ॥ ते वरुणं भित्त्वा सुदृढं दिषत्
पिणितभोजनाः । अभ्ययुर्ध्वरणीं राजन् श्वसन्त इव पन्नगाः
॥ ६ ॥ दीर्घबाह्वरभिक्रुद्धस्तोत्रार्हित इव हिपः । द्रोणं पञ्चा-
शताविध्यन्नाराचैरग्निसन्निभैः ॥ ७ ॥ भारद्वाजो रणे विद्धो
युयुधानेन सत्वरम् । सात्यकिं वज्रभिर्वाणैर्वतमानमविध्यत् ॥ ८ ॥
ततः क्रुद्धो महेष्वासी भूय एव महाबलः । सात्त्वतं षोडशा-
मास शरेणानतपर्वणा ॥ ९ ॥ स बध्यमानः समरे भारद्वाजेन
सात्यकिः । नान्वपद्यत कर्तव्यं किञ्चिदेव विशास्यते ॥ १० ॥
विषस्त्वद्वदनस्यापि युयुधानोऽभवन्नृप । भारद्वाजं रणे दृष्ट्वा विस्म-
जन्तं शितान् शरान् ॥ ११ ॥ तन्तु सम्प्रेक्ष्य ते पुत्राः सैनिकाश्च
विशास्यते । प्रहृष्टमनसो भूत्वा सिंहवद्वदनदन्मुहुः ॥ १२ ॥ तं
श्रुत्वा निनदं घोरं षोडशमानञ्च माधवम् । युधिष्ठिरोऽब्रवी-
द्वाजा सर्वसैन्यानि भारत ॥ १३ ॥ एष दृष्ट्वावरो वीरः सात्यकिः
सत्यविक्रमः । ग्रस्यते युधि वीरेण मानुमानिव राज्ञणा ॥ १४ ॥
अभिद्रवत् गच्छध्वं सात्यकियत्र युध्यते । धृष्टद्युम्नश्च पाञ्चात्य-
मिदमाह जनाधिपः ॥ १५ ॥ अभिद्रवद्भुतं द्रोणं किमु तिष्ठसि
पार्श्वतः । न पश्यसि भयं द्रोणाह्वीरं नः समुपस्थितम् ॥ १६ ॥
अथो द्रोणो महेष्वासी युयुधानेन संयुगे । क्रौडते स्तववद्वेन

पक्षिणा बालको यथा ॥ १७ ॥ तत्रैव सर्वे गच्छन्तु मौनयेन-
 पुरोगमाः । तथैव संहिताः सर्वे युयुधानरथं प्रति ॥ १८ ॥
 प्रुष्ठतोऽनुगमिष्यामि त्वामहं सहसैनिकः । सात्यकिं मोक्षयस्वाद्य
 यमद्वन्द्वान्तरं गतम् ॥ १९ ॥ एवमुक्त्वा ततो राजा सर्वसैन्येन
 भारत । अभ्यद्रवद्रुणे द्रोणं युयुधानस्य कारणात् ॥ २० ॥
 तद्वारावो महानासीत् द्रोणमेकं युयुत्सताम् । पाण्डवानाञ्च
 भद्रान्ते सृञ्जयानाञ्च सर्वशः ॥ २१ ॥ ते समेत्य नरव्याघ्र भार-
 हाजं महारथम् । अभ्यवर्षच्छरैस्तीक्ष्णैः कङ्कवर्हिणवाजितैः ॥ २२ ॥
 क्षयन्नेव तु तान् वीरान् द्रोणः प्रत्यग्रहीत् स्वयम् । अतिथी-
 नागतान् यद्वत् सलिलेनासनेन च ॥ २३ ॥ तर्पितास्ते शरैस्तस्य
 भारहाजस्य धन्विनः । आतिथेयं नृहं प्राप्य नृपतेऽतिथयो यथा
 ॥ २४ ॥ भारहाजश्च ते सर्वे न श्रेकुः पतिव्रीक्षितुम् । मध्यन्दिन-
 मनुप्राप्तं सहस्रांशुमिव प्रभो ॥ २५ ॥ दांस्तु सर्वान् महेष्वासान्
 द्रोणः शस्त्रभृताम्बरः । अतापयच्छरज्रातैर्गभस्तिभिरिवांशुमान्
 ॥ २६ ॥ वध्यमाना महाराज पाण्डवाः सृञ्जयास्तथा । दातारं
 नाध्यगच्छन्त पङ्कमग्ना इव दिपाः ॥ २७ ॥ द्रोणस्य च व्यदृश्यन्त
 विसर्पन्तो महारथाः । गभस्तय इवार्कस्य प्रतपन्तः समन्ततः
 ॥ २८ ॥ तस्मिन् द्रोणेन निहताः पाञ्चालाः पञ्चविंशतिः । महा-
 रथाः समाख्याता घृष्टयज्ञस्य सन्मताः ॥ २९ ॥ पाण्डूनां सर्व-
 सैन्येषु पाञ्चालानां तथैव च । द्रोणं स दृष्टुः शूरं विनिज्जन्तं
 वरान् वरान् ॥ ३० ॥ कैकेयानां शतं हत्वा विद्राव्य च सम-
 न्ततः । द्रोणस्तस्थौ महाराज व्यादितास्य इवान्तकः ॥ ३१ ॥
 पाञ्चालान् सृञ्जयान्त्वष्ट्रान् कैकयांश्च नराधिप । द्रोणोऽजय-
 ब्रह्मबाहुः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ३२ ॥ तेषां समभवच्छब्दो
 विज्ञानां द्रोणसायकैः । वनौकसानिवारण्ये व्याप्तानां धूमकेतुना
 ॥ ३३ ॥ तत्र देवाः सगन्तर्वाः पितरथावृषवन्मृष । एते द्रवन्ति

याज्ञात्वाः पाण्डवाश्च ससैः ॥ ३४ ॥ तं तथा समरे द्रोणं
निघ्नन्तं शीमकान् रणे । न चाप्यभियधुः केचिदपरे नैव विध्यधुः
॥ ३५ ॥ वर्तमाने तथा रौद्रे तस्मिन् वीरवरक्षये । अशृणोत्
सहसा पार्थः पाञ्चजन्यस्य निखनम् ॥ ३६ ॥ पूरितो वासुदेवेन
ग्रह्णराट् स्वनते भृशम् । युद्धप्रमाणेषु वीरेषु सैश्वस्याभिरक्षिप्तु
॥ ३७ ॥ नदत्सु धार्तराष्ट्रेषु विजयस्य रथम्पति । गाण्डीवस्य
च निर्वोषे विप्रनष्टे समन्ततः ॥ ३८ ॥ कश्मलाभिहतो राजा
चिन्तयामास पाण्डवः । न नूनं स्वस्ति पार्थाय यथा नदति
ग्रह्णराट् ॥ ३९ ॥ कौरवाश्च यथा हृष्टा विनदन्ति सुहृर्मुहुः ।
एवं सञ्चिन्तयित्वा तु व्याकुलेनान्तरात्मना ॥ ४० ॥ अजातशत्रुः
कौन्तेयः सात्वतं प्रत्यभाषत । बाष्पगद्गदया वाचा सुहृन्मानो
सुहृर्मुहुः । कृत्यस्थानन्तरापेक्षी शैनेयं शिनिपुङ्गवम् ॥ ४१ ॥

युधिष्ठिर उवाच । यः स धर्मः पुरा दृष्टः सद्भिः शैनेय
शाश्वतः । साम्पराधे सुहृत् कृत्ये तस्य कालोऽयमागतः ॥ ४२ ॥
सर्वेष्वपि च योधेषु चिन्तयन् शिनिपुङ्गव । तत्तः सुहृत्तमं कश्चि-
न्नाभिजानामि सात्यके ॥ ४३ ॥ यो हि प्रीतमना नित्यं यय
नित्यमनुव्रतः । स कार्यः साम्पराधे तु नियोज्य इति मे मतिः
॥ ४४ ॥ यथा च केशवो नित्यं पाण्डवानां परायणम् । तथा
त्वमपि वार्ष्णेय कृष्णातुल्यपराक्रमः ॥ ४५ ॥ सोऽहं भारं समा-
धास्ये त्वयि तं वीढुमर्हसि । अभिप्रायञ्च मे नित्यं न वृथा कर्तु-
मर्हसि ॥ ४६ ॥ स त्वं भ्रातुर्वयस्यस्य शूरोरपि च संयुगे । कुरु
कुच्छे सहायार्थमर्जुनस्य नरर्षभ ॥ ४७ ॥ त्वं हि सत्यव्रतः शूरो
मित्राणामभयङ्करः । लोके विख्यायसे वीर कर्मभिः सत्यवागिति
॥ ४८ ॥ यो हि शैनेय मित्रार्थं युध्यमानस्यजेतनुम् । पृथिवीञ्च
विजातिभ्यो यो दद्यात् स समो भवेत् ॥ ४९ ॥ श्रुताश्च वदन्तो-
जामी राजानो ये दिवं गताः । दत्त्वेमां पृथिवीं कुत्स्नां ब्राह्म-

श्रेष्ठो यथाविवि ॥ ५० ॥ एवं त्वामपि धर्मात्मन् प्रयाचेऽहं
 कृताञ्जलिः । पृथिवीदानतुल्यं स्यादधिकम्वा फलं विभो ॥ ५१ ॥
 एक एव सदा कृष्णो मित्राणामभवद्भरः । रणे सन्त्यजति प्राणान्
 द्वितीयस्त्वञ्च सात्यके ॥ ५२ ॥ विक्रान्तस्य च वीरस्य युद्धे प्रार्थ-
 यतो ययः । शूर एव सहायः स्यान्नेतरः प्राकृतो जनः ॥ ५३ ॥
 ईदृशे तु परामर्शं वर्त्तमानस्य माधव । तदन्यो हि रणे गोप्ता
 विजयस्य न विद्यते ॥ ५४ ॥ क्षमन्नेव हि कर्माणि शतशस्तव
 पाण्डवः । मम सञ्जनयन् हृषं पुनः पुनरकीर्तयत् ॥ ५५ ॥
 लघुहस्तस्त्रिवयोधौ तथा लघुपराक्रमः । प्राज्ञः सर्वास्त्रविच्छूरो
 मुह्यते न च संयुगे ॥ ५६ ॥ महास्कन्धो महोरस्को महाबाहु-
 र्महाहनुः । महाबलो महावीर्यः स महात्मा महारथः ॥ ५७ ॥
 शिष्यो नम सखा चैव प्रियोऽस्याहं प्रियश्च मे । युयुधानः सहाये
 मे प्रमथिष्यति कौरवान् ॥ ५८ ॥ अस्मदर्थञ्च राजेन्द्र सन्नद्ये-
 द्यदि केषवः । रामो वाप्यनिरुद्धो वा प्रद्युम्नो वा महारथः
 ॥ ५९ ॥ गदो वा सारणो वापि शस्त्रो वा सहवृष्णिभिः ।
 सहायार्थं महाराज सङ्ग्रामोत्तमसूत्रेणि ॥ ६० ॥ तथाप्यहं नर-
 व्याघ्रं शैनेयं सत्यविक्रमम् । साहाय्यं विनियोज्यामि नास्ति
 योऽन्यो हि तत्समः ॥ ६१ ॥ इति हैतवने तात मामुवाच धन-
 ञ्जयः । परोक्षे त्वद्गुणांस्तथ्यान् कथयन्नार्थ्यसंसदि ॥ ६२ ॥
 तस्य त्वमेवं सङ्कल्पं न कृथा कर्तुमर्हसि । धनञ्जयस्य वार्ष्णेय
 मम भीमस्य चोभयोः ॥ ६३ ॥ यद्यापि तीर्थानि चरन्तगच्छं
 हारकां प्रति । तत्राहमपि ते भक्तिमर्जुनं प्रति दृष्टवान् ॥ ६४ ॥
 न तत् सौहृदमन्येषु मया शैनेय लक्षितम् । यथा त्वमस्मान्
 भजसे वर्त्तमानानुपप्लवे ॥ ६५ ॥ सोऽभिजात्या च भक्त्या च
 सख्यस्यावार्थकस्य च । सौहृदस्य च वीर्यस्य कुलीनत्वस्य माधव
 ॥ ६६ ॥ सत्यस्य च महाबाहो अनुकम्पार्थमेव च अनुसर्पे

महेष्वास कर्म त्वं कर्तुमर्हसि ॥ ६७ ॥ सुयोधनो हि सहसा
गतो द्रोणेन दंष्ट्रितः । पूर्वमेवानुयातास्ते कौरवाणां महा-
रयाः ॥ ६८ ॥ सुमहान्निनदस्यैव श्रूयते विजयं प्रति । स शैनेय
जवेनाशु गन्तुमर्हसि मानद ॥ ६९ ॥ भीमसेनो वयश्चैव सम्पन्नाः
सहसैनिकाः । द्रोणमावारयिष्यामो यदि त्वां प्रति यास्यति
॥ ७० ॥ पश्य शैनेय सैन्यानि द्रवमाणानि संयुगे । महान्तश्च
रणे शब्दं दीर्यमाणाश्च भारतीम् ॥ ७१ ॥ महामासुतवेगेन
समुद्रमिव पर्वसु । धातृराष्ट्रबलं तात विक्षिप्तं सव्यसाचिना ॥ ७२ ॥
रथैर्विपरिधावद्भिर्मनुष्यैश्च हयैश्च ह । सैन्यं रजः समुद्धूतमेतत्
सम्परिवर्तते ॥ ७३ ॥ सम्भृतः सिन्धुसौवीरैर्नखरप्रासयोधिभिः ।
अत्यन्तोपचितैः शूरैः फाल्गुनः परवीरहा ॥ ७४ ॥ नैतद्वल-
मसम्भाव्यं शक्यो जेतुं जयद्रथः । एते हि सैन्यवस्यार्थं सर्वे
सन्त्यक्तजीविताः ॥ ७५ ॥ शरशक्तिध्वजवरं हयनागसमाकुलम् ।
पश्यैतद्वार्त्तराष्ट्राणामनीकं सुदुरासदम् ॥ ७६ ॥ शृणु दुम्भुभिः
निर्वोषं शङ्खशब्दांश्च पुष्कलान् । सिन्धुनाद्वरांश्चैव रथनेमिसूनां-
स्तथा ॥ ७७ ॥ नागानां शृणु शब्दश्च पत्नीनाञ्च सहस्रशः ।
सादिनां द्रवताश्चैव शृणु कम्पयतां महीम् ॥ ७८ ॥ पुरस्तात्
सैन्यवानीकं द्रोणानीकञ्च पृष्ठतः । बह्वलाङ्घ्रि नरव्याघ्र देवेन्द्र-
मपि पीडयेत् ॥ ७९ ॥ अपर्यन्ते बले मनो जह्यादपि च जीवि-
तम् । तस्मिन् निहत्य युद्धे कथं जीवेत मादृशः ॥ ८० ॥ सर्वथाह-
मनुप्राप्तः सुकृच्छ्रं त्वयि जीवति । श्यामो युवा गुह्याक्षो दर्प-
नीयश्च पाण्डवः ॥ ८१ ॥ लघुस्त्वश्वित्रयोधौ च प्रविष्टस्तात भार-
तीम् । सूर्योदये महाबाहुर्दिवसश्चातिवर्तते ॥ ८२ ॥ तन्न
जानामि वार्ष्णेय यदि जीवति वा नवा । कुरुणाञ्चापि तत्क्षेप्यं
सागरप्रतिमं महत् ॥ ८३ ॥ एक एव च वीरतमः प्रविष्टस्तात
भारतीम् । अविप्रक्ष्णां महाबाहुः सुरैरपि महाहवे ॥ ८४ ॥

न हि मे वर्तते बुद्धिरय युद्धे कथञ्चन । द्रोणोऽपि रमसी युद्धे
 मम पीडयते बलम् ॥ ८५ ॥ प्रत्यक्षन्ते महाबाहो यथासौ चरति
 हिजः । युगपच्च समेतानां कार्याणां त्वं विचक्षणः ॥ ८६ ॥
 महार्थं लघुसंयुक्तं कर्तुमर्हसि मानद । तस्य मे सर्वकार्येषु
 कार्यमेतन्मतं महत् ॥ ८७ ॥ अर्जुनस्य परित्राणं कर्तव्यमिति
 संयुगी । नाहं शोचामि दाशार्हं गोप्तारं जगतः पतिम् ॥ ८८ ॥
 स हि शक्तो रणे तात वीन् लोकानपि सङ्गतान् । विजेतुं
 पुरुषव्याघ्रः सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ८९ ॥ किं पुनर्धार्तराष्ट्रस्य
 बलमेतत् सुदुर्बलम् । अर्जुनस्त्वेष वार्ष्णेय पीडितो बहुभिर्युधि
 ॥ ९० ॥ प्रजह्यात् समरे प्राणान् तस्मादिन्द्रामि कश्चलम् ।
 तस्य त्वं पदवीं गच्छ गच्छेयुस्तादृशा यथा ॥ ९१ ॥ तादृश-
 स्येष्टे काले मादृशेनाभिनादितः । रणे वृष्णिप्रवीराणां हावे-
 वातिरथौ स्मृतौ ॥ ९२ ॥ प्रद्युम्नश्च महाबाहून्त्वञ्च सास्वत
 विश्रुतः । अस्ते नारायणसमः सङ्घर्षणसमो बले ॥ ९३ ॥ वीर-
 तायां नरव्याघ्र धनञ्जयसमो ह्यसि । भीष्मद्रोणावतिक्रम्य सर्व-
 युद्धविशारदम् ॥ ९४ ॥ त्वामेव पुरुषव्याघ्रं लोके सन्तः प्रचक्षते ।
 नाशक्यं विद्यते लोके सात्यकेरिति माधव ॥ ९५ ॥ तत्त्वां यदभिः
 वक्ष्यामि तत् कुरुष्व महाबल । अम्भावनां हि लोकस्य मम
 पार्थस्य दौमन्यः ॥ ९६ ॥ नान्यथा त्वं महाबाहो सम्प्र कर्तु-
 मिहार्हसि । परित्यज्य प्रियान् प्राणान् रणे विचर वीरवत् ॥ ९७ ॥
 न हि शैनेय दाशार्हो रणे रक्षति जीवितम् । अयुद्धमनवस्थानं
 सङ्ग्रामे च पलायनम् ॥ ९८ ॥ भीष्मणामसतां मार्गो नैष दाशार्ह
 सेवितः । तवार्जुनो गुरुस्तात धर्मात्मा शनिपुङ्गव ॥ ९९ ॥
 वासुदेवो गुरुश्चापि तव पार्थस्य धीमतः । कारणद्वयमेतद्वि-
 जानंस्त्वामहमब्रुवम् ॥ १०० ॥ मावर्मस्था वचो मह्यं गुरुस्तव
 गुरोर्हहम् । वासुदेवमतश्चैव मम चैवार्जुनस्य च ॥ १०१ ॥

सत्यमेतन्नयोक्तान्ते याहि यत्र धनञ्जयः । एतद्वचनमाज्ञाय मम
सत्यपराक्रम ॥ १०२ ॥ प्रविशेत्तद्वलं तात धार्तराष्ट्रस्य दुर्मतेः ।
प्रविश्य च यथान्यायं सङ्गम्य च महारथैः । यथाहंमात्मनः कर्म
रणे सात्त्वत दृश्य ॥ १०३ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि युधिष्ठिरवाक्ये

दशाधिकशतोऽध्यायः ॥ ११० ॥

सञ्जय उवाच । प्रीतियुक्तञ्च हृद्यञ्च मधुराक्षरमेव च ।
कालयुक्तञ्च चित्रञ्च न्याय्यं यच्चापि भाषितम् ॥ १ ॥ धर्मराजस्य
तद्वाक्यं निश्चयं श्रिनिपुङ्गवः । सात्यकिर्भरतश्चैष्ठ प्रत्युवाच युधि-
ष्ठिरम् ॥ २ ॥ श्रुतं ते गदतो वाक्यं सर्वमेतन्नयाच्युत । न्याय-
युक्तञ्च चित्रञ्च फाल्गुनार्थं यशस्करम् ॥ ३ ॥ एवंविधे तथा
काले मादृशां प्रेक्ष्य सम्मतम् । वक्तुमर्हसि राजेन्द्र यथा पार्थ
तथैव माम् ॥ ४ ॥ न मे धनञ्जयस्यार्थं प्राणा रक्ष्याः कथञ्चन ।
त्वत्प्रयुक्तः पुनरहं किन्तु कुर्यां महाहवे ॥ ५ ॥ लोकत्रयं योध-
येयं सदेवासुरमानुषम् । त्वत्प्रयुक्तो नरेन्द्रेह किमुतैतत् सदु-
र्वलम् ॥ ६ ॥ सुयोधनबलन्त्वद्य योधयिष्ये समन्ततः । विजेष्ये च
रणे राजन् सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ७ ॥ कुशल्यहं कुशलिनं
समासाद्य धनञ्जयम् । हते जयद्रथे राजन् पुनरेष्यामि तेऽन्ति-
कम् ॥ ८ ॥ अवश्यन्तु मया सर्वं विज्ञाप्यस्त्वं नराधिप । वासु-
देवस्य यद्वाक्यं फाल्गुनस्य च धीमतः ॥ ९ ॥ दृढन्त्वभिपरीतो-
ऽहमर्जुनेन पुनः पुनः । मध्ये सर्वस्य सैन्यस्य वासुदेवस्य शृण्वतः
॥ १० ॥ अद्य माधव राजानमप्रमत्तोऽनुपालय । आर्यां युद्धे
मतिं कृत्वायावद्वन्नि जयद्रथम् ॥ ११ ॥ त्वयि चाहं महावाहो
प्रयुक्ते वा महारथे । नृपं निक्षिप्य गच्छेयं निरपेक्षो जय-

द्रथम् ॥ १२ ॥ जानीषि हि रणे द्रोणं कुरुषु श्रेष्ठसम्मतम् ।
 प्रतिज्ञातं हि तेनेदं पश्यमानेन वै प्रभो ॥ १३ ॥ ग्रहणे धर्म-
 राजस्य भारद्वाजोऽपि गृह्यति । शक्तश्चापि रणे द्रोणो निग्र-
 हीतुं युधिष्ठिरम् ॥ १४ ॥ एवं त्वयि समाधाय धर्मराजं नरो-
 त्तमम् । ग्रहमद्य गमिष्यामि सैन्यवस्य वधाय हि ॥ १५ ॥ जय-
 द्रथञ्च हत्वाहं द्रुतसेष्यामि माधव । धर्मराजं न चेत् द्रोणो
 निगृह्णीयाद्रणे बलात् ॥ १६ ॥ निगृहीते नरश्रेष्ठे भारद्वाजेन
 माधव । सैन्यवस्य वधो न स्यान्ममाप्रीतिस्तथा भवेत् ॥ १७ ॥
 एवं गते नरश्रेष्ठे पाण्डवे सख्यवादिनि । अस्माकं गमनं व्यक्तं
 वनं प्रति भवेत् पुनः ॥ १८ ॥ सोऽयं मम जेया व्यक्तं व्यर्थ एव
 भविष्यति । यदि द्रोणो रणे क्रुद्धो निगृह्णीयाद्युधिष्ठिरम् ॥ १९ ॥
 सख्यमद्य महाबाहो प्रियायं मम माधव । जयार्थञ्च यथोऽर्थञ्च
 रक्ष राजानमाहवे ॥ २० ॥ स भवान्मयि निक्षेपो निक्षिप्तः
 सख्यसाचिना । भारद्वाजाद्वयं नित्यं मन्यमानेन वै प्रभो ॥ २१ ॥
 तस्यापि च महाबाहो नित्यं पश्यामि संयुगे । गान्धर्वं हि प्रति-
 धीद्वारं रौक्मिणेयादृते प्रभो ॥ २२ ॥ माञ्चापि मन्यते युद्धे
 भारद्वाजस्य धीमतः । सोऽहं सञ्भावनाञ्चैतामाचार्यवचनन्तु तत्
 ॥ २३ ॥ पृष्ठतो नोत्तरे कर्तुं त्वां वा त्यक्तुं महीपते । आचार्यो
 लघुहस्तत्वादभेदकवचावृतः ॥ २४ ॥ उपलभ्य रणे क्रौडिद्यथा
 शकुनिना शिशुः । यदि कार्ष्णिर्धनुष्पाणिरिह स्यान्मकरध्वजः
 ॥ २५ ॥ तस्मै त्वां विद्वजेयं वै स त्वां रक्षेद्यथार्जुनः । कुरु
 त्वमात्मनो शुप्तिं कस्ते गोप्ता गते मयि ॥ २६ ॥ यः प्रतीयाद्रणे
 द्रोणं यावद्गच्छामि पाण्डवम् । मा च ते भयमद्यास्तु राज-
 न्कर्तुं न भग्नवम् ॥ २७ ॥ नृसंजातु महाबाहुर्भारमुद्यम्य सीदति ।
 ये च सौवीरका वीधास्तथा सैन्यवपौरवाः ॥ २८ ॥ उदिष्या
 दक्षिणाव्याय ये चान्येऽपि महारथाः । ये च कर्षांमुखा राजन्

रथोदाराः प्रकीर्तिताः ॥ २८ ॥ एतेऽर्जुनस्य क्रुद्धस्य कलां नार्हन्ति
 षोडशीम् । उद्यक्ता पृथिवीं सर्वां समुद्रासुरमानुषा ॥ २९ ॥
 सराक्षसगणा राजान् सङ्क्रिन्वन्महोरगा । जङ्गमाः स्थावराः
 सर्वे नालं पार्थस्य संयुगे ॥ ३० ॥ एवं ज्ञात्वा महाराज व्येतु ते
 मौर्धनञ्जये । यत्र वीरौ महेष्वासौ कृष्णौ सत्यपराक्रमौ ॥ ३१ ॥
 न तत्र कर्मणो व्यापत् कथञ्चिदपि विद्यते । दैवं कृत्वास्वतां
 योगमनर्घमपि चाहवे ॥ ३२ ॥ कृतज्ञतां दद्याच्चैव भ्रातृस्वमनु-
 चिन्तय । मयि च व्यपद्याते वै गच्छमानेऽर्जुनं प्रति ॥ ३३ ॥
 द्रोणे चित्वास्वतां सङ्क्षेपे राज्ञस्वमनुचिन्तय । आचार्यो हि
 भूयं राजन्निग्रहे तव गृह्यति ॥ ३४ ॥ प्रतिज्ञात्मात्मनो रक्षन्
 सत्यां कर्तुं च भारत । कुहूषायात्मनो गुप्तिं कस्ते गोप्ता मत्ते
 नयि ॥ ३५ ॥ यस्याहं प्रत्यदात् पार्थ गच्छेवं फाल्गुनं प्रति ।
 न ह्यहं त्वां महाराज अनिच्छिष्य महाहवे ॥ ३६ ॥ कश्चिद्यास्यामि
 कौरव्य सत्यमेतद्ब्रवीमि ते । एतद्विचार्य ब्रह्मधा बुद्ध्या बुद्धि-
 मतां वर । दृष्ट्वा येनः परं बुद्ध्या ततो राजान् प्रधाधि माम् ॥ ३७ ॥

युधिष्ठिर उवाच । एवमेतन्महाबाहो यथा वदसि माधव ।
 न तु मे शुभं यते भावः श्वेताश्वं प्रतिमारिष ॥ ३८ ॥ करिष्ये
 परमं यत्तमात्मनो रक्षणे ह्यहम् । गच्छेत्वं समनुज्ञातो यत्र
 यातो धनञ्जयः ॥ ३९ ॥ आत्मसंरक्षणं सङ्क्षेपे गमनञ्चार्जुन-
 म्पुनि । विचार्यैतत् स्वर्यं बुद्ध्या गमनं तत्र रोचये ॥ ४० ॥ स
 त्मातिष्ठ यानाय यत्र यातो धनञ्जयः । ममापि रक्षणं भीमः
 करिष्यति महाबलः ॥ ४१ ॥ पार्थिव सखीन्द्यैः पार्थिवाश्च
 महाबलः । द्रौपदीयाश्च मां तात रक्षिष्यन्ति न संशयः ॥ ४२ ॥
 कैक्या भ्रातरः पञ्च राक्षसश्च षट्कोकवः । विराटो द्रुपदश्चैव
 मिश्रवण्डी च महारथः ॥ ४३ ॥ धृष्टकेतुश्च बलवान् कुन्तिभोजश्च
 भारिष । नकुलः सहदेवश्च पाण्डाणां रुक्मिणीस्तथा ॥ ४४ ॥

एते समाहितास्तात रक्षिष्यन्ति न संशयः । न द्रोणः सह सैन्येन
 कृतवर्मा च संयुगे ॥ ४६ ॥ समासादयितुं शक्नो न च मां धर्म-
 यिष्यति । धृष्टद्युम्नस्य समरे द्रोणं क्रुद्धं परन्तपः ॥ ४७ ॥ वार-
 यिष्यति विक्रम्य वेदेव भकरालयम् । यत्र स्थास्यति सङ्ग्रामे
 पार्षतः परवीरहा ॥ ४८ ॥ द्रोणो न सैन्यं बलवत् क्रामेत्तत्र
 कथञ्चन । एष द्रोणविनाशाय समुत्पन्नो हताशनात् ॥ ४९ ॥
 कवची सशरी खड्गी धन्वी च वरभूषणः । विश्रब्धो गच्छ
 सैन्य माकार्षीर्मयि सम्भ्रमम् । धृष्टद्युम्नो रणे क्रुद्धं द्रोणमावा-
 रयिष्यति ॥ ५० ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि युधिष्ठिरवाक्ये

एकादशाधिकशतोऽध्यायः ॥ १११ ॥

सञ्जय उवाच । धर्मराजस्य तदाक्यं निशम्य शिनिपुङ्गवः ।
 स पार्थाङ्गवमाशंसन् परित्यागान्महीपतेः ॥ १ ॥ अपवादं ह्यात्म-
 नश्च लोकात् पश्यन् विशेषतः । ते मां भीतमिति ब्रूयुरायान्तं
 फ्राख्युनम्प्रति ॥ २ ॥ निश्चित्य वज्रधैवं स सात्यकियुद्धदुर्मदः ।
 धर्मराजमिदं वाक्यमब्रवीत् पुरुषर्षभः ॥ ३ ॥ कृताञ्चेतन्नन्यसे
 रक्षां स्वस्ति तेऽस्तु विश्राम्यते । अनुवास्यामि बीभत्सुं करिष्ये
 वचनं तव ॥ ४ ॥ न हि मे पाण्डवात् कश्चित् त्रिषु लोकेषु
 विद्यते । यो मे प्रियतरो राजन् सत्यमेतद्ब्रवीन्नि ते ॥ ५ ॥
 तस्याहं पदवीं यास्ये सन्देशात्तव मानह । तत्कृते न च मे
 किञ्चिदकर्त्तव्यं कथञ्चन ॥ ६ ॥ यथा हि मे गुरोर्वाक्यं विशिष्टं
 हिपदास्मर । तथा तवापि वचनं विशिष्टतरमेव मे ॥ ७ ॥ प्रिये
 हि तव वर्त्तते भ्रातरौ कृष्णपाण्डवौ । तयोः प्रिये स्थितञ्चैव
 विद्धि मां राजपुङ्गव ॥ ८ ॥ तवाज्ञां शिरसा गृह्य पाण्डवार्थमहं

प्रभो । भित्त्वेहं दुर्मिहं सैन्यं प्रयास्ये नरपुङ्गव ॥ ८ ॥ द्रोणा-
नीकं विश्राम्येष क्रुद्धो भूष इवार्खवम् । तत्र यास्यामि यत्रासौ
राजन् राजा जयद्रथः ॥ १० ॥ यत्र सेनां समाश्रित्य मात-
स्तिष्ठति पाण्डवात् । शुभो रथवरश्चेष्टैर्द्रौणिकस्यैकपादिभिः ॥ ११ ॥
इतस्त्रियोजनं मन्ये तमध्वानं विश्राम्यते । यत्र तिष्ठति पार्थोऽसौ
कयद्रथवधोद्यतः ॥ १२ ॥ त्रियोजनगवस्यापि तस्य यास्याम्यहं
पदम् । आसैन्यववधाद्राजन् सुदृढेनान्तरात्मना ॥ १३ ॥ अना-
दिष्टस्तु गुरुणा को न युज्येत मानवः । आदिष्टस्तु यथा राजन्
को न युज्येत मादृशः ॥ १४ ॥ अभिजानामि तं दिशं यत्र यास्या-
म्यहं प्रभो । हलशक्तिगदाप्रासचर्मखड्गगर्हितोमरम् ॥ १५ ॥
इवस्त्ववरसम्बाधं क्षोभयिष्ये बलार्खवम् । यदेतत् कुञ्जरानीकं
सहस्रमनुपश्यसि ॥ १६ ॥ कुलमञ्जनकं नाम यत्नैते वीर्य-
शालिनः । आस्थिता बद्धभिर्हस्तैर्युद्धशौण्डैः प्रहारिभिः ॥ १७ ॥
नागा मेघनिभा राजन् चरन्त इव तीयदाः । नैते जातु निवर्त्त-
रन् प्रेषिता हस्तिसादिभिः ॥ १८ ॥ अन्यत्र हि वधादिषां नास्ति
राजन् पराजयः । अथ यानूयिनो राजन् सहस्रमनुपश्यसि ॥ १९ ॥
एते रुक्मरथा नाम राजपुत्रा महारथाः । रथवस्त्रेषु निपुणा
नागेषु च विश्राम्यते ॥ २० ॥ धनुर्वेदे गताः पारं मुष्टियुद्धे च
कोविदाः । गदायुद्धविशेषज्ञा निशुद्धकुशलास्तथा ॥ २१ ॥ खड्ग-
प्रहरणे युक्ताः सम्पाते चासिचर्मणोः । शूराश्च कृतविययाश्च
सर्वन्ते च परस्परम् ॥ २२ ॥ नित्यं हि समरे राजन् विजिगौ-
षन्ति मानवान् । कर्णेन विद्धिता राजन् दुःशासनमनुव्रताः
॥ २३ ॥ एतांस्तु वासुदेवाऽपि रथोदारान् प्रशंसति । सततं
प्रियकामाश्च कर्णस्यैते वशे स्थिता ॥ २४ ॥ तस्यैव वचनाद्राजन्
निवृत्ताः श्वेतवाहनात् । तेन क्लान्ता न च आन्ता दृढावरण-
कार्मुकाः ॥ २५ ॥ महर्षे धिष्ठिता नूनं धार्तराष्ट्रस्य शासनात् ।

एतान् प्रमथ्य सङ्ग्रामे प्रियार्थं तव कौरव ॥ २६ ॥ प्रयास्यामि
 ततः पश्चात् पदवीं पथ्यसाचिनः । यांस्वेतान्नपरान्राजन् नागान्
 सप्तमतामिमान् ॥ २७ ॥ प्रेक्षसे वर्मसंक्लृप्तान् किरातैः सम-
 विष्टितान् । किरातराजो यान् प्रादात् हिरण्यान् सव्यसाचिनः
 ॥ २८ ॥ खलङ्कृतांस्तथा प्रेष्यान् वृच्छन् जीवितमात्मनः । आस-
 न्जिते पुरा राजंस्तव कर्मकरादृढम् ॥ २९ ॥ त्वामेवाद्य युयुत्सन्ते
 पथ्य कालस्य पथ्ययम् । एषामेते महाभारताः किराता युद्ध-
 दुर्महाः ॥ ३० ॥ हस्तिशिखाविद्यैव सर्वे चैवाग्नियोनयः । एते
 विनिर्जिताः सङ्ग्रामे सङ्ग्रामे सव्यसाचिना ॥ ३१ ॥ मर्दयन्मय
 संयत्ता दुर्योधनवशानुगाः । एतान् हत्वा शरैराजन् किरातान्
 युद्धदुर्महान् ॥ ३२ ॥ सैन्धवस्य वधे यत्तमनुयास्यामि पाण्ड-
 वम् । ये त्वेते सुमहानागा अञ्जनस्य कुलोद्भवाः ॥ ३३ ॥
 कर्कशाश्च विनीताश्च प्रभिन्नकरटानुखाः । जाम्बूनद्वयैः सर्वै-
 र्वर्णभिः सुविभूषिताः ॥ ३४ ॥ लब्धलक्षा रणे राजन् ऐरावत-
 समा युधि । उत्तरात् पर्वतादिते तीक्ष्णैर्हस्त्युभिरास्थिताः ॥ ३५ ॥
 कर्कशैः प्रवरैर्योधैः काष्ठांश्च सतनुच्छदैः । सन्ति गोयोनयश्चात्र
 सन्ति वानर्योनयः ॥ ३६ ॥ अनेकयोनयश्चान्ये तथा मानुष-
 योनयः । अग्रीकं सप्तवेतानां धूमवर्षमुदीर्यते ॥ ३७ ॥ स्तेच्छानां
 पापकर्तृणां हिमदुर्गनिवासिनाम् । एतद्दुर्योधनोलब्ध्वा समग्रं
 राजमण्डलम् ॥ ३८ ॥ कृपञ्च सौमहृत्तिञ्च द्रोणञ्च रथिनाम्बरम् ।
 सिन्धुराजं तथा कर्णमवमन्यत पाण्डवान् ॥ ३९ ॥ कृतार्थमथ
 चात्मानं मन्यते कालचोदितः । ते तु सर्वेऽद्य सम्प्राप्ता मम
 नाराचगोचरम् ॥ ४० ॥ न पिबोच्छन्ति कौन्तेय यद्यपि स्यु-
 र्मनोजवाः । तेन सन्धाविता नित्यं परवीर्योपजीविना ॥ ४१ ॥
 विनाशमुपयात्यन्ति मच्छरौघप्रपीडिताः । ये त्वेते रथिनो राजन्
 दृश्यन्ते काञ्चनध्वजाः ॥ ४२ ॥ एते दुर्वारयोनाम काञ्चोजा वदि

ते श्रुताः । शूराश्च कृतविर्याश्च धर्मुर्वदे च निष्ठिताः ॥ ४३ ॥
 संहताश्च भृशं ह्येति अन्योऽन्यस्य हिनैषिणः । अक्षौहिण्यश्च
 संख्या धार्तराष्ट्रस्य भारत ॥ ४४ ॥ यत्ता मर्त्यं तिष्ठन्ति कुरु-
 वीराभिरक्षिताः । अप्रमत्ता महाराज मामेव प्रत्युपस्थिताः ॥ ४५ ॥
 तानहं प्रमथिष्यामि दृगानीव हताशनः । तस्मात् सर्वांनुपासद्भान्
 सर्वोपकरणानि च ॥ ४६ ॥ रथे कुर्वन्तु मे राजन् यथावद्व्य-
 कल्पकाः । अस्मिंस्तु किल सम्मर्द्धं ग्राह्यं विविधमायुधम् ॥ ४७ ॥
 यथोपदिष्टमाचार्यैः कार्यैः पञ्चगुणो रथः । काम्बोजैर्हि सजे-
 ष्यामि तीक्ष्णैराशीविषोपमैः ॥ ४८ ॥ नानाशस्त्रसमावापैर्विविधा-
 युधयोधिभिः । किरातैश्च सजेष्यामि विषकल्पैः प्रहारिभिः ॥ ४९ ॥
 लालितैः सततं राज्ञा दुर्योधनहितैषिभिः । शकैश्चापि सजे-
 ष्यामि शक्रबुल्यपराक्रमैः ॥ ५० ॥ अग्निकल्पैर्दुःराधर्षैः प्रक्षीप्तैरिव
 पावकैः । तथान्यैर्विविधैर्योधैः कालकल्पैर्दुःरासदैः ॥ ५१ ॥
 सजेष्यामि रणे राजन् बहुभिर्युद्धदुर्भदैः । तस्माहै वाजिनो मुख्या
 विश्रुताः शुभलक्षणाः । उपावृत्ताश्च पीताश्च पुनर्युज्यन्तु मे
 रथे ॥ ५२ ॥

सञ्जय उवाच । तस्य सर्वांनुपासद्भान् सर्वोपकरणानि च ।
 रथे चास्थापयद्भान् शस्त्राणि विविधानि च ॥ ५३ ॥ ततस्ताव
 सर्वतो युक्तान् सदृशांश्चतुरो जनाः । रथवत् पाययामासुः पानं
 महसमीरणम् ॥ ५४ ॥ पीतोपवृत्तान् स्नातांश्च जग्धानान् सम-
 लङ्घितान् । विनीतयव्यांस्तुरगांश्चतुरो हेममालिनः ॥ ५५ ॥
 तान्मुक्ताव्रु कवचाभान् विनीतान् शीघ्रगामिनः । संहृष्टमनो-
 ऽव्यग्रान् विधिवत् कल्पितानृथे ॥ ५६ ॥ महाध्वजेन सिंहेन हेम-
 केशरमालिना । वृतेन कौतुकैर्हैर्मणिविद्रुमचित्रितैः ॥ ५७ ॥
 पाण्डुराभ्रप्रकाशाभिः पताकाभिरलङ्घितैः । हेमदण्डोच्छ्रितच्छत्रे
 बहुशस्त्रपरिच्छदैः ॥ ५८ ॥ दीजयामास विधिवत्ते समान्णविभू-

प्रितान् । दारुकस्यानुजो भ्राता सूतस्तस्य प्रियः सखा ॥ ५९ ॥
 न्यवेदयद्रथं युक्तं वासवस्येव मातलिः । ततः स्नातः शुचिर्भूत्वा
 कृतकौतुकमङ्गलः ॥ ६० ॥ स्नातकानां सहस्रस्य स्वर्गनिष्का-
 नवाचयत् । आग्नीर्वादैः परिश्रुतः सात्यकिः श्रीमतां वरः ॥ ६१ ॥
 ततः समुधुपर्कार्हः पीत्वा कैलातकं मधु । लोहिताक्षो वभौ तत्र
 मद्विह्वललोचनः ॥ ६२ ॥ आलस्य वीरकांस्यञ्च हर्षेण महता-
 न्वितः । दिगुणीकृततेजा हि प्रज्वलन्निव पावकः ॥ ६३ ॥ उत्-
 सङ्गे धनुरादाय सशरं रथिनाम्बरः । कृतस्वस्त्ययनो बिभ्रैः कवची
 समलङ्कृतः ॥ ६४ ॥ लाजैर्गन्धैस्तथा मात्यैः कन्याभिश्चाभि-
 नन्दितः । युधिष्ठिरस्य चरणावभिवाद्य कृताञ्जलिः ॥ ६५ ॥ तेन
 मूर्धन्युपाध्यात आरुरोह महारथम् । ततस्ते वाजिनो हृष्टाः
 सुपुष्टा वातरंहसः ॥ ६६ ॥ अजय्या जैत्रमूङ्गस्तं विकुर्वाणाः स
 सैन्यवाः । तथैव भीमसेनोऽपि धर्मराजेन पूजितः ॥ ६७ ॥
 प्रायात् सात्यकिना सार्द्धमभिवाद्य युधिष्ठिरम् । तौ दृष्ट्वा प्रवि-
 विक्षन्तौ तव सेनामरिन्दमौ ॥ ६८ ॥ सपत्नास्तावकाः सर्वे तस्यु-
 द्ग्रीणपुरोगमाः । सन्नद्धमनुगच्छन्तं दृष्ट्वा भीमं ससात्यकिम् ॥ ६९ ॥
 अभिनन्द्याब्रवीद्दीरस्तदा हर्षकरं वचः । अथ हर्षपरीताङ्गः
 सात्यकिर्भीममब्रवीत् ॥ ७० ॥ त्वं भीम रक्ष राजानमेतत्कार्य-
 मतं हि ते । अहं भित्त्वा प्रवेक्ष्यामि कालपक्वमिदं बलम् ॥ ७१ ॥
 आयत्याञ्च तदात्रे च श्रेयो राज्ञोऽभिरक्षणम् । जानीषि मम
 वीर्यं त्वं तव चाहमरिन्दम ॥ ७२ ॥ तस्माद्धीम निवर्त्तस्व मम
 चेदिच्छसि प्रियम् । तथोक्तः सात्यकिं प्राह व्रज त्वं कार्यसिद्धये
 ॥ ७३ ॥ अहं राज्ञः करिष्यामि रक्षां पुरुषसत्तम । एवमुक्तः
 प्रत्युवाच भीमसेनं स माधवः ॥ ७४ ॥ गच्छ गच्छ ध्रुवं पार्थ
 ध्रुवो हि विजयी मम । यन्मे गुणानुरक्तश्च त्वमद्य वशमास्थितः
 ॥ ७५ ॥ निमित्तानि च धन्यानि यथा भीम वदन्ति माम् ।

निहतैः सैन्धवे पापे पाण्डवेन महात्मना ॥ ७६ ॥ परिष्वजिष्ये
राजानं धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् । एतावदुक्त्वा भीमन्तु विमुच्य च
महाययाः ॥ ७७ ॥ सम्प्रुच्य तावकं सैन्यं व्याघ्रोमृगगणानिव ।
तं दृष्ट्वा प्रतिवीक्षन्तं सैन्यं तव जनाधिप ॥ ७८ ॥ भूय एवामव-
लूढं सुभृशं चाप्यकम्पत । ततः प्रयातः सहसा तव सैन्यं स
सात्यकिः । दिदृङ्गरजुनं राजन् धर्मराजस्य शासनात् ॥ ७९ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशे

हादशाधिकशतोऽध्यायः ॥ ११२ ॥

सञ्जय उवाच । प्रयाते तव सैन्यन्तु युयुधाने युयुत्सया ।
धर्मराजो महाराज सेनानीकेन सम्बृतः ॥ १ ॥ प्रायाद्द्रोणरथं
प्रेप्सुर्युयुधानस्य पृष्ठत । ततः पात्रालराजस्य पुत्रः समर-
दुर्मदः ॥ २ ॥ प्राक्रोशत् पाण्डवानीके वसुदानश्च पार्थिवः ।
आगच्छत प्रहरत द्रुतं विपरिधावत ॥ ३ ॥ यथा सुखिन गच्छेत्
सात्यकिर्युद्धदुर्मदः । महारथा हि बहवो यतिथन्यस्य निर्जये
॥ ४ ॥ इति ब्रुवन्तो वेगेन निपेतुस्ते महारथाः । वयम्प्रति-
जिगीषन्तस्तत्र तान् समभिद्रुताः ॥ ५ ॥ ततः शब्दो महानासीत्
युयुधानरथम्प्रति । आकीर्ण्यमाणा धावन्तो तव पुत्रस्य वाहिनी
॥ ६ ॥ सात्त्वतेन महाराज शतधाभिव्यभीर्यत । तस्या विद्वीर्य-
माणायां शिनेः पुत्री महारथः ॥ ७ ॥ सप्तवीरान् महेश्वासान्
अग्रानीकेष्वपीथयत् । अथान्यानपि राजेन्द्र नानाजनपदेष्वरान्
॥ ८ ॥ शरैरनलसङ्गाग्निर्नित्ये धीरान् यमक्षयम् । शतमेकेन
विध्वाध शतैकञ्च पत्रिणाम् ॥ ९ ॥ हिपारोहान् हिपाश्वैव हया-
रोहान् हयांस्तथा । रथिनः साण्डस्तृतांश्च जघानेषः पशूनिव
॥ १० ॥ तं तथा द्रुतकर्माणं शरसम्पातवर्णिणम् । न केचनाभ्य-

धावन् वै सात्यकिं तव सैनिकाः ॥ ११ ॥ ते भीता मृद्यमानाश्च
 प्रमृष्टा दीर्घवाङ्मना । आयोधनं जङ्घ्वीरा दृष्ट्वा तमतिमानिनम्
 ॥ १२ ॥ तमेकं बहुधा पश्यन्मोहितास्तस्य तेजसा । रथैर्विम-
 धितैश्चैव मग्ननीडैश्च मारिष्य ॥ १३ ॥ चक्रैर्विमथितैश्चतैर्ध्वजैश्च
 विनिपातितैः । अनुकर्षैः पताकाभिः शिरस्त्राणैः सकाचनैः ॥ १४ ॥
 बाहुभिश्चन्दनादिभ्यैः साङ्गदैश्च विग्राह्यते । हस्तिहस्तोपमैश्चापि
 भुजङ्गाभोगसन्निभैः ॥ १५ ॥ क्षरभिः पृथिवी कृन्ना मनुजानां
 नराधिप । शयाङ्गचन्निभैश्चैव वदनैश्चासुकुण्डलैः ॥ १६ ॥ पतितै-
 र्ऋषभाश्वाणां सा वभावतिभेदिनो । गजैश्च बहुधाच्छिन्नैः शयानैः
 पर्वतीपमैः ॥ १७ ॥ रराजातिभ्यश्च भूमिर्विकीर्णैरिव पर्वतैः ।
 तपनीयमयैर्वीक्ष्यैर्मुक्ताजालविभूषितैः ॥ १८ ॥ उरश्चक्षुर्द्विचित्रैश्च
 व्यशोभन्त तुरङ्गमाः । गतसत्त्वा महीम्नाश्च प्रमृष्टा दीर्घवाङ्मना
 ॥ १९ ॥ नानाविधानि सैन्यानि तव हत्वा तु सात्वतः । प्रविष्ट-
 स्त्वावकं सैन्यं द्रावयित्वा चक्रं भृशम् ॥ २० ॥ ततस्तेनैव मार्गेण
 येन यातो धनञ्जयः । द्विष्य सात्यकिगन्तुं ततो द्रोणेन वारितः
 ॥ २१ ॥ मास्त्राजं समासाद्य युयुधानश्च सात्यकिः । न न्यव-
 र्त्तत संक्राजो विलासिव जलाश्रयः ॥ २२ ॥ निवार्य तु रणे
 द्रोणो युयुधानं महारथम् । विव्याध निशितैर्वाणैः पञ्चभिर्मर्म-
 भेदिभिः ॥ २३ ॥ सात्यकिस्तु रणे द्रोणं राजन् विव्याध
 सहभिः । हेमपुङ्खैः शिलाघातैः कङ्कवह्निगवाजितैः ॥ २४ ॥
 तं पङ्क्तिभिः सायकैर्द्रोणः साश्वदन्तारमार्हयत् । सतन्न ममृषे
 द्रोणं युयुधानो महारथः ॥ २५ ॥ सिङ्घनाद् ततः कृत्वा द्रोणं
 विव्याध सात्यकिः । दशभिः सायकैश्चान्यैः पङ्क्तिभिरष्टाभिरिव
 च ॥ २६ ॥ युयुधानं पुनद्रोणं विव्याध दशभिः शरैः । एकेन
 सारयिञ्चास्य चतुर्भिश्चतुरो हयान् ॥ २७ ॥ ध्वजमेकेन वाणेन
 विव्याध युधि मारिष्य तं द्रोणः साश्वदन्तारं सरयध्वज-

माशुनैः ॥ २८ ॥ त्वरन् प्राच्छादयद्वाणैः शलभानामिव व्रजैः ।
तथैव युयुधानोऽपि द्रोणं वज्रभिराशुनैः ॥ २९ ॥ प्राच्छादयत्
सम्भ्रान्तस्ततो द्रोण उवाच ह । तवाचार्यो रणं हित्वा गतः
कापुरुषो यथा ॥ ३० ॥ युध्यमानञ्च मां हित्वा प्रदक्षिणमवर्तत ।
त्वं हि मे युध्यतो नाद्य जीवन् यास्यसि माधव । यदि मां स्वं
रणे हित्वा न यास्याचार्यवदुदुतम् ॥ ३१ ॥

सात्यकिरुवाच । धनञ्जयस्य पदवीं धर्मराजस्य शासनात् ।
गच्छामि स्वस्ति ते ब्रह्मन् मे कालात्ययो भवेत् ॥ ३२ ॥ आचा-
र्यानुगतो मार्गः शिथैरन्वास्यते सदा । तस्मादेव ब्रजान्याशु
यथा मे स गुरुर्गतः ॥ ३३ ॥

सञ्जय उवाच । एतावदुक्त्वा शैनेय आचार्यं परिवर्जयन् ।
प्रयातः सहसा राजन् सारथिञ्चेदमब्रवीत् ॥ ३४ ॥ द्रोणः
करिष्यते यत्नं सर्वथा मम वारणे । यत्तो याहि रणेऽसूत शृणु
चेदं वचः परम् ॥ ३५ ॥ एतदालोक्यते सैन्यमावन्धानां महा-
प्रभम् । अस्यानन्तरतस्त्वेतत् दक्षिणात्यं महदलम् ॥ ३६ ॥
तदनन्तरमेतच्च वाल्हिकानां महदलम् । वाल्हिकाभ्यासतोयुक्तां
कर्णस्य च महदलम् ॥ ३७ ॥ अन्योऽन्येन हि सैन्यानि भिन्ना-
न्येतानि सारथे । अन्योऽन्यं समुपासित्य विरहन्ति रणाजिरे
॥ ३८ ॥ एतदन्तरमासाद्य चोदयाश्वान् प्रहृष्टवत् । मध्यमं
जवमास्थाय वह मामत्र सारथे ॥ ३९ ॥ वाल्हिका यत्र दृश्यन्ते
नानापरिणीयताः । दक्षिणात्याश्च वहवः सूतपुत्रपुरोगमाः
॥ ४० ॥ हस्त्यश्वरथसम्बाधं यच्चानीकं विलोक्यते । नानादेश-
समुल्लेखं पदातिभिरधिष्ठितम् ॥ ४१ ॥ एतावदुक्त्वा चन्तारं ब्राह्मणं
परिवर्जयन् । मध्यतो याहि यच्चीशं कर्णस्य च महदलम् ॥ ४२ ॥
तं द्रोणोऽनुययौ क्रुद्धो विकिरन् विशिखान् बहून् । युयुधानं
महाभागं गच्छन्तमनिवर्तिनम् ॥ ४३ ॥ कर्णस्य सैन्यं सुमह-

दमिह्य श्रितैः शूरैः । प्राविशद्भारतीं सेनामपथ्यन्तां स सात्यकिः
 ॥ ४४ ॥ प्रविष्टे युयुधाने तु सैनिकेषु द्रुतेषु च । अमर्षी कृत-
 वर्मा तु सात्यकिं पथ्यवारयत् ॥ ४५ ॥ तमापतन्तं विशिखैः
 प्रङ्भिराहत्य सात्यकिः । चतुर्भिश्चतुरोऽस्याश्वानाजघानाशु
 वीर्यवान् ॥ ४६ ॥ ततः पुनः षोडशभिर्नतपर्वभिराशुगैः । सात्यकिः
 कृतवर्माणं प्रत्यविध्यत् स्तनान्तरे ॥ ४७ ॥ सताड्यमानो विशिखै-
 र्बहुभिस्तिग्मतेजनैः । सात्वतेन महाराज कृतवर्मा न चक्षमे ॥ ४८ ॥
 स वत्सदन्तं सन्धाय जिह्मगानिलसन्निभम् । आकृष्य राजन्ना-
 कर्षादिव्याधोरसि सात्यकिम् ॥ ४९ ॥ स तस्य देहावरणं भित्त्वा
 देहञ्च सावकैः । अपुङ्गवः पृथिवीं विवेश रुधिरोक्षितः ॥ ५० ॥
 अथास्य बहुभिर्वाणैरच्छिन्नत् परमास्त्रवित् । स मार्गणगणं
 राजन् कृतवर्मा शरासनम् ॥ ५१ ॥ विव्याध च रणे राजन्
 सात्यकिं सत्यविक्रमम् । दशभिर्विशिखैस्तीक्ष्णैरभिक्रुद्धः स्तनान्तरे
 ॥ ५२ ॥ ततः प्रयौर्धनुषि शक्या शक्तिमतां वरः । जघान
 दक्षिणं बाहुं सात्यकिः कृतवर्मणः ॥ ५३ ॥ ततोऽन्यत् सुदृढ-
 क्षापं पूर्णमायम्य सात्यकिः । व्यसृजद्विशिखांस्तूष्णं शतयोऽथ
 सहस्रशः ॥ ५४ ॥ सरथं कृतवर्माणं समन्तात् पथ्यवारयत् ।
 क्वादयित्वा रणे राजन् हार्दिक्यं स तु सात्यकिः ॥ ५५ ॥ अथास्य
 भक्तेन शिरः सारथ्ये समकुन्तत । स पपात हतः सूतो हार्दिक्यस्य
 महारथात् ॥ ५६ ॥ ततस्ते यन्तुराहिता प्राद्वंस्तुरगा भयम् ।
 अथ भोजस्तु सञ्क्रान्तो निगच्छ्य तुरगान् स्वयम् ॥ ५७ ॥ तस्यौ
 वीरौ धनुष्पाणिस्तत्केन्यान्यभ्यपूजयन् । समुहर्त्तमिवाश्वस्य सद-
 श्वान् समवोदयत् ॥ ५८ ॥ व्यपेतभीरमित्राणामावहत् समह-
 द्रयम् । सात्यकिश्चाभ्यगात्तस्मात् स तु भीममुपाद्रवत् ॥ ५९ ॥
 युयुधानाऽपि राजेन्द्र भोजानीकादिनिःसृतः । प्रययौ त्यरितस्तूष्णं
 काश्वोजानां महाबलम् ॥ ६० ॥ स तत्र बहुभिः शूरैः सन्निवृद्धो

महारथैः । न च चाल तदा राजन् सात्यकिः सत्यविक्रमः ॥ ६१ ॥
 सन्धाय च चमूं द्रोणो भोजे भारं निवेश्य च । अभ्यधावद्गणे
 यत्तो युयुधानं युयुत्सवा ॥ ६२ ॥ तया तमनुधावन्तं युयुधानस्य
 पृष्ठतः । न्यवारयन्तं संहृष्टाः पाण्डुसैन्ये बृहत्तमाः ॥ ६३ ॥
 समासाद्य च हार्दिक्यं रथानां प्रवरं रथम् । पाञ्चाला विगतोत्
 साहा भीमसेनपुरोगमाः ॥ ६४ ॥ विक्रम्य वारिता राजन्
 वीरेण कृतदर्मणा । यतमानांश्च तान् सर्वानीषदिगतचेतसः ॥ ६५ ॥
 अभितस्तान् शरीरेण क्लान्तवाहानकारयत् । निगृहीतास्तु
 भोजेन भोजानीकेप्सवो रणे । अतिष्ठन्तार्थवहीराः प्रार्थयन्तो
 महद्ययः ॥ ६६ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशे
 तयोद्देशाधिकशतोऽध्यायः ॥ ११३ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । एवं बह्विधं सैन्यं एवं प्रविद्धितं वरम् ।
 बृद्धमेवं यथान्यायं एवं बह्वं च सञ्जय ॥ १ ॥ नित्यं पूजित-
 मस्माभिरभिकामञ्च नः सदा । प्रौढमत्यङ्गताकारं पुरस्ताद्बृ-
 विक्रमम् ॥ २ ॥ नातिबृद्धमवालञ्च नाकृशं नापि पीवरम् । लघु-
 वृत्तायतप्राणं सारगात्रमनामयन् ॥ ३ ॥ आतचन्नाहसंच्छन्नं
 बह्वशस्त्रपरिच्छिदम् । शस्त्रग्रहणविद्यासु बह्वीषु परिनिष्ठितम्
 ॥ ४ ॥ आरौहे पर्यवस्कन्धे सरणे सान्तरप्नुते । सम्यक्प्रहरणे
 जाने व्यपयाने च कोविदम् ॥ ५ ॥ नागैश्चक्षुषु बह्वीषो रथेषु च
 परीक्षितम् । परीक्ष्य च यथान्यायं चेतनेनोपपादितम् ॥ ६ ॥
 नगोष्ठ्या नोपचारेण न सम्बन्धनिमित्ततः । नानाहृतं नाप्यभूतं
 मनसैन्यं बभूव ह ॥ ७ ॥ कुलीनार्थजनोपेतं तुष्टपुष्टमनुद्धतम् ।
 कृतमानोपचारञ्च यशस्वि च मनस्वि च ॥ ८ ॥ सचिवैश्चापरै-

मुख्यैर्वज्रभिः पुण्यकर्मभिः । लोकपालोपमैस्तात पालितं नर-
 सत्तमैः ॥ ९ ॥ वज्रभिः पार्थिवैर्गुप्तमक्षत्प्रियचिकीर्षुभिः । अस्त्रा-
 नमिष्टतैः कामात् सवलैः सपदानुगैः ॥ १० ॥ पयोदधिमिवा-
 पूर्यमापगाभिः समन्ततः । अपक्षैः पक्षिसङ्घाग्रैरथैरश्वैश्च संवृतम्
 ॥ ११ ॥ प्रमिन्नकरटैश्चैव हिरदैरावृतं महत् । यदहन्यत मे
 सैन्यं किमन्यद्भागधेयतः ॥ १२ ॥ योधाक्षय्यजलं भीमं वाह-
 नोर्मितरङ्गिणम् । क्षेपण्यसिगदाशक्तिशरप्रासकृष्णाकुलम् ॥ १३ ॥
 ध्वजभूषणसम्बाधं रत्नोत्पलसुसञ्चितम् । वाहनैरभिधावद्भिर्वायु-
 वैगविकम्पितम् ॥ १४ ॥ द्रोणगम्भीरपातालं कृतवर्ममहाह्वदम् ।
 जलसन्धमहाग्राहं कर्णचन्द्रोदयोद्धतम् ॥ १५ ॥ गते सैन्यास्सर्वं
 भित्त्वा तरसा पाण्डवर्षभे । सञ्जयैकरथेनैव युयुधाने च मामकम्
 ॥ १६ ॥ तत्र शेषं न पश्यामि प्रविष्टे सव्यसाचिनि । सात्त्वते च
 रथोदारे मम सैन्यस्य सञ्जय ॥ १७ ॥ तौ तत्र समतिक्रान्तौ
 दृष्टातौव तरस्विनौ । सिन्धुराजन्तु संप्रेक्ष्य गाण्डीवस्येषुगोचरे
 ॥ १८ ॥ किन्तु वा कुरवः कृत्यं विदधुः कालचोदिताः । दारु-
 णौकायने काले कथं वा प्रतिपेदिरे ॥ १९ ॥ अस्तान् हि
 कौरवान्मन्ये मृत्युना तात सङ्गतान् । विक्रमोऽपि रणे तेषां न
 तथा दृश्यते हि वै ॥ २० ॥ अक्षतौ संयुगे तत्र प्रविष्टौ कृष्ण-
 पाण्डवौ । न च वारयिता कश्चित्तयोरस्तीह सञ्जय ॥ २१ ॥
 भृताश्च बहवो योधाः परीक्ष्यैव महारथाः । वेतनेन यथायोगं
 प्रियवादिन चापरे ॥ २२ ॥ असत्कारभृतस्तात मम सैन्ये न
 वियते । कर्मणा ह्यनुत्तमेन लभ्यते भक्तवेतनम् ॥ २३ ॥ न
 चायोधोऽभवत् कश्चिन्मम सैन्ये तु सञ्जय । बलपदानभृतस्तात
 तथा चाभृतको नरः ॥ २४ ॥ पूजितो हि यथाशक्त्या दान-
 मानासन्नैर्नया । तथा पुत्रैश्च मे तात ज्ञातिभिश्च सदास्यवे ॥ २५ ॥
 ते च प्राप्यैव सङ्ग्रामे निर्जिताः सव्यसाचिना । धैर्येण परामृष्टाः

किमन्यद्भागधेवतः ॥ २६ ॥ रक्ष्यते यश्च सङ्ग्रामे ये च सञ्जय
रक्षिणः । एकः साधारणः पन्था रक्ष्यस्व सह रक्षिभिः ॥ २७ ॥
अर्जुनं समरे दृष्ट्वा सैन्यवस्याग्रतः स्थितम् । पुत्रो मम भयं मूढः
किं कार्यं प्रत्यपद्यत ॥ २८ ॥ सात्यकिश्च रणे दृष्ट्वा प्रविशन्त-
मभीतवत् । किन्तु दुर्योधनः कृत्यं प्राप्तकालमन्यत ॥ २९ ॥
सर्वशस्त्रातिगौ सेनां प्रविष्टौ रथसत्तमौ । दृष्ट्वा कां वै मतिं युद्धे
प्रत्यपद्यन्त मामकाः ॥ ३० ॥ दृष्ट्वा कृष्णान्तु दार्शार्हमर्जुनार्थं
व्यवस्थितम् । शिनीनामृषभञ्चैव मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३१ ॥
दृष्ट्वा सेनां व्यतिक्रान्तां सात्त्वतेनार्जुनेन च । पलायमानांश्च
कुस्त्रन् मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३२ ॥ विद्रुतान् रथिनो दृष्ट्वा
निरुत्साहान् हिषञ्जये । पलायनकृतोत्साहान् मन्ये शोचन्ति
पुत्रकाः ॥ ३३ ॥ भूयान् कृतान्नशोपस्थान् सात्त्वतेनार्जुनेन च ।
हतांश्च योधान् संदृश्य मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३४ ॥ अश्व-
नागरथान् दृष्ट्वा तत्र वीरान् सहस्रशः । धावमानान्रणे व्यग्रा-
न्मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३५ ॥ महानागान् विद्रवतौ दृष्ट्वार्जुन-
शराहतान् । पतितान् पश्यतश्चान्यान्मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३६ ॥
विहीनांश्च कुनानप्रखान् विरथांश्च कृतान्नरान् । तत्र सात्यकि-
पार्थाभ्यां मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३७ ॥ हययोधानिहतान् दृष्ट्वा
द्रवमाणांस्ततस्ततः । रणे माधवपार्थाभ्यां मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः
॥ ३८ ॥ पत्तिसङ्ग्रान्रणे दृष्ट्वा धावमानांश्च सर्वशः । निराश्रा
विजये सर्वे मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३९ ॥ द्रोणस्य समति-
क्रान्तावनीकमपराजितौ । क्षणेन दृष्ट्वा तौ वीरौ मन्ये शोचन्ति
पुत्रकाः ॥ ४० ॥ संमूढोऽस्मि भयं तात श्रुत्वा कृष्णधनञ्जयौ ।
प्रविष्टौ मामकं सैन्यं सात्त्वतेन सहाच्युतौ ॥ ४१ ॥ तस्मिन्
प्रविष्टे पृतनां शिनीनां प्रवरे रथे । भोजानीकं व्यतिक्रान्ते किम-
कुर्वत कौरवाः ॥ ४२ ॥ तथा द्रोणेन समरे निरुह्येतेषु पाण्डुषु ।

कथं युद्धमभूत्तत्र तन्मावाचक्षु सञ्जय ॥ ४३ ॥ द्रोणो हि बल-
वान् अष्टः कृतास्त्रो युद्धदुर्महः । पाञ्चालास्तं नहेष्वासं प्रत्य-
विध्यत् कथं रणे ॥ ४४ ॥ बह्वैरास्ततो द्रोणे धनञ्जयजयै-
षिणः । भारद्वाजसुतस्तेषु दृढवैरो महारथः ॥ ४५ ॥ अर्जुन-
श्चापि यक्षके सिन्धुराजवधं प्रति । तन्मे सर्वं समाचक्षु कुशलो
क्षसि सञ्जय ॥ ४६ ॥

सञ्जय उवाच । आत्मापराधात् सम्भूतं व्यसनं भरतर्षभ ।
प्राप्य प्राकृतवत् वीर मा त्वं शोचितुमर्हसि ॥ ४७ ॥ पुरा यदु-
च्यसे प्राज्ञैः सुहृद्भिर्विदुरादिभिः । साहाय्यैः पाण्डवानाजन्तित-
तन्न त्वया श्रुतम् ॥ ४८ ॥ सुहृदां हितकामानां वाक्यं यो न
शृणोति ह । समहद्वसनम्प्राप्य शोचते वै यथा भवान् ॥ ४९ ॥
याचितोऽसि पुरा राजन् दायाहर्षणं शमम्प्राति । न च तं लब्ध-
वान् कामं त्वत्तः कृष्णो महायथाः ॥ ५० ॥ तव निर्गुणतां ज्ञात्वा
पक्षपातं सुतेषु च । द्वैधीभावं तथा धर्मं पाण्डवेषु च मत्सरम्
॥ ५१ ॥ तव जिह्ममभिप्रायं विदित्वा पाण्डवान् प्रति । आर्त-
प्रलापांश्च बहून् अनुजाधिपसत्तम ॥ ५२ ॥ सर्वलोकस्य तत्त्वज्ञः
सर्वलोकेश्वरः प्रभुः । वासुदेवस्ततो युद्धं कुरुणामकरोन्महत
॥ ५३ ॥ आत्मापराधात् सुमहान् प्राप्तस्ते विपुलः क्षयः । नैनं
दुर्व्योधने दोषं कर्तुमर्हसि मानद ॥ ५४ ॥ न हि ते सुकृतं
किञ्चिदादौ मध्ये च भारत । दृश्यते पृथतथैव तन्मूलो हि
पराजयः ॥ ५५ ॥ तस्मादवस्थितो भूत्वा ज्ञात्वा लोकस्य निर्णयम् ।
शृणु युद्धं यथावत्तं घोरं देवासुरोपमम् ॥ ५६ ॥ प्रविष्टे तव
सैन्यन्तु म्रियेते सत्यविक्रमे । भीमसेनसुखाः पार्थाः प्रतीक्षुर्वाहिनी-
न्तव ॥ ५७ ॥ आगच्छतस्तान् सहसा क्रुद्धरूपान् सहानुगान् ।
दधारेको रणे पाण्डून् कृतवर्मा महारथः ॥ ५८ ॥ यथोदृतं
वारयते वेला वै सलिलार्णवम् । पाण्डुसैन्यं तथा सङ्गो

हार्दिक्यः समवारयत् ॥ ५८ ॥ तत्राद्भुतमपश्याम हार्दिक्यस्य
 पराक्रमम् । यदेनं संहिताः पार्था नातिचक्रमुराहवे ॥ ६० ॥
 ततो भीमस्त्रिभिर्विद्धा कृतवर्माणमाशुगैः । शङ्खं दध्मौ महा-
 बाहुर्हर्षयन् सर्वपाण्डवान् ॥ ६१ ॥ सहदेवस्तु विंशत्या धर्म-
 राजश्च पञ्चभिः । शतेन नकुलश्चापि हार्दिक्यं समविध्यत ॥ ६२ ॥
 द्रौपदेयास्त्रिसप्तत्या सप्तभिश्च घटोत्कचः । धृष्टद्युम्नस्त्रिभिश्चापि
 कृतवर्माणमाह्वयत् ॥ ६३ ॥ विराटो दुपदश्चैव याज्ञसेनिश्च
 पञ्चभिः । शिखण्डी चैव हार्दिक्यं विद्धा पञ्चभिराशुगैः ॥ ६४ ॥
 पुनर्विव्याध विंशत्या सायकानां हसन्निव । कृतवर्मा ततो राजन्
 सर्वतस्तान् महारथान् ॥ ६५ ॥ एकैकं पञ्चभिर्विद्धा भीमं विव्याध
 सप्तभिः । धनुर्ध्वजश्चास्य तदा रथाङ्गूमावपातयत् ॥ ६६ ॥
 अथैनं छिन्नधन्वानं त्वरमाणो महारथः । आजघानोरसि क्रुद्धः
 सप्तत्या निश्चितैः शरैः ॥ ६७ ॥ स गाढविद्धो बलवान् हार्दिक्यस्य
 शरोत्तमैः । चचाल रथमध्यस्थः क्षितिकम्पे यथाचलः ॥ ६८ ॥
 भीमसेनं तथा दृष्ट्वा धर्मराजपुरोगमाः । विसृजन्तः शराव्राजन्
 कृतवर्माणमाह्वयन् ॥ ६९ ॥ तं तथा कोष्ठक्रीडत्य रथवंशेन
 मारिष । विव्यधुः सायकैर्हृष्टा रक्षार्थं मारुतेर्मृधे ॥ ७० ॥
 प्रतिलब्ध्वा ततः संज्ञां भीमसेनो महाबलः । शक्तिं जग्राह समरे
 हेमदण्डामयस्तयीम् ॥ ७१ ॥ चिक्षेप च रथात्स्वर्णं कृतवर्मरथं
 प्रति । सा भीमभुजनिर्मुक्ता निर्मुक्तोरगसन्निभा ॥ ७२ ॥ कृत-
 वर्माणमभितः प्रजज्वाल सुदारुणा । तामापतन्तीं सहसा
 युगान्तान्समप्रभाम् ॥ ७३ ॥ हाभ्यां शराभ्यां हार्दिक्यो निज-
 घानं हिधा तदा । सा छिन्ना पतिता भूमौ शक्तिः कनकभूषणा
 ॥ ७४ ॥ द्योतयन्तो दिशो राजन् महोत्क्षेप नभश्चुता शक्तिं
 विनिहतां दृष्ट्वा भीमशुक्रो धवै शृणुम् ॥ ७५ ॥ ततोऽन्यदनुरादाय
 वेगवत् समहासनम् । भीमसेनो रणे क्रुद्धो हार्दिक्यं सम-

वारयत् ॥ ७६ ॥ अथैनं पञ्चभिर्वाणैराजवान् स्तनान्तरे । भीमो
 भीमबलो राजंस्तव दुर्मन्त्रितेन च ॥ ७७ ॥ भोजस्तु क्षतसर्वाङ्गो
 भीमसेनेन मारिष । रक्ताशोक इवोत्फुल्लो व्यभ्राजत रणाजिरे
 ॥ ७८ ॥ ततः क्रुद्धस्त्रिभिर्वाणैर्भीमसेन हसन्निव । अभिहत्य
 दृढं युद्धे तान् सर्वान् प्रत्यविध्यत ॥ ७९ ॥ त्रिभिस्त्रिभिर्महेष्वासो
 यतमानान्महारथान् । तैऽपि तं प्रत्यविध्यन्त सप्तभिः सप्तभिः
 शरैः ॥ ८० ॥ शिखण्डिनस्ततः क्रुद्धः क्षुरप्रेण महारथः । धनु-
 श्चिच्छेद समरे प्रहसन्निव सात्वतः ॥ ८१ ॥ शिखण्डी च ततः
 क्रुद्धश्छिन्ने धनुषि सत्वरः । असिं जग्राह समरे शतचन्द्रश्च
 भास्वरम् ॥ ८२ ॥ भ्रामयित्वा महच्चर्म्म चामौकरविभूषितम् ।
 तमसिं प्रेषयामास कृतवर्मरथं प्रति ॥ ८३ ॥ स तस्य सशरञ्चापं
 हित्वा राजन् महानसिः । अभ्यगाद्धरणीं राजन् च्युतं ज्योति-
 रिवाम्बरात् ॥ ८४ ॥ एतस्मिन्नेव काले च त्वरमाणं महारथाः ।
 विव्यधुः सायकैर्गाढं कृतवर्माणमाहवे ॥ ८५ ॥ अथान्यद्धनु-
 रादाय त्यक्त्वा तच्च महद्धनुः । विशीर्णं भरतश्रेष्ठ हार्दिक्यः
 परवीरहा ॥ ८६ ॥ विद्याध पाण्डवान् युद्धे त्रिभिस्त्रिभिरजि-
 ह्वगैः । शिखण्डिनश्च विव्याध त्रिभिः पञ्चभिरेव च ॥ ८७ ॥
 धनुरन्यत् समादाय शिखण्डी तु महायथाः । अवारयत् कूर्म-
 नखैराशुगैर्हृदिकात्मजम् ॥ ८८ ॥ ततः क्रुद्धो रणे राजन्
 हृदिकस्यात्मसम्भवः । अभिदुद्राव वेगेन याज्ञसेनिं महारथम्
 ॥ ८९ ॥ भीष्मस्य समरे राजन् मृत्योर्हर्तुं महात्मनः । विद-
 र्भयन् वलं शूरः शार्दूल इव कुञ्जरम् ॥ ९० ॥ तौ दिशां
 गजसङ्काशौ ज्वलिताविव पावकौ । समापेततुरन्योऽन्यं शर-
 सङ्घैररिन्दमौ ॥ ९१ ॥ विधुन्वानौ धनुःश्रेष्ठे सन्धानौ च
 सायकान् । विष्टजन्तौ च शतशो गभस्तीमिव भास्करौ ॥ ९२ ॥
 तापयन्तौ शरैस्तौ च्छरन्त्योऽन्यं तौ महारथौ । युगान्तिमतं

वैरी रेजतुर्भास्कराविव ॥ ८३ ॥ कृतवर्मा च समरे याज्ञसेनिं
महारथम् । विद्धे षुभिस्त्रिसप्तत्या पुनर्विवाध सप्तभिः ॥ ८४ ॥
स गाढविद्धो व्यथितो रथोपस्थे उपाविशत् । विसृज्य सशर-
ञ्चापं सूर्च्छयाभिपरिप्लुतः ॥ ८५ ॥ तं विषसं रणे दृष्ट्वा तावकाः
पुरुषर्षभ । हार्दिक्यं पूजयामासुर्वासांस्त्यादुधुवुश्च ह ॥ ८६ ॥
शिखण्डिनं तथा ज्ञात्वा हार्दिक्यशरपीडितम् । अपोवाह रणा-
द्यन्ता लरमाणो महारथम् ॥ ८७ ॥ सादितन्तु रथोपस्थे दृष्ट्वा
पार्थाः शिखण्डिनम् । परिवर्ज्यैस्तूष्णं कृतवर्माणमाहवे ॥ ८८ ॥
तत्राद्भुतं परञ्चक्रे कृतवर्मा महारथः । यद्वैकः समरे पार्थान्
वारयामास सानुगान् ॥ ८९ ॥ पार्थान् जित्वाजयच्चैदीन् पाञ्चा-
लान् सृञ्जयानपि । कैकयांश्च महावीर्यान् कृतवर्मा महारथः
॥ ९० ॥ ते वध्यमानाः समरे हार्दिक्येन क्ष पाण्डवाः । इत-
येतश्च धावन्तो नैव चक्रुर्धृतिं रणे ॥ ९१ ॥ जित्वा पाण्डुसुतान्
युद्धे भीमसेनपुरोगमान् । हार्दिक्यः समरेऽतिष्ठद्विधूम इव पावकः
॥ ९२ ॥ ते द्राव्यमाणाः समरे हार्दिक्येन महारथाः । विमुखाः
समपद्यन्त शरवृष्टिभिरर्हिताः ॥ ९३ ॥

इतिद्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि कृतवर्मपराक्रमे

चतुर्दशधिक्रयतोऽध्यायः ॥ ११४ ॥

सञ्जय उवाच । शृणुष्वेकमना राजन् यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
द्राव्यमाणो बले तस्मिन् हार्दिक्येन महात्मना ॥ १ ॥ लज्जया-
वनते चापि प्रहृष्टेऽपि तावकैः । हीपो य आसीत् पाण्डूना-
मगाधे गाधमिच्छताम् ॥ २ ॥ श्रुत्वा स निनदं भीमं तावकानां
महाहवे । शैनेयस्वरितो राजन् कृतवर्माणमभ्ययात् ॥ ३ ॥
कृतवर्मा तु हार्दिक्यः शैनेयं निमितैः भरैः । अवाकिरत् सुसं-

क्रुद्धस्ततोऽक्रुध्यत् स सात्यकिः ॥ ४ ॥ अथाशु निमित्तं भक्तं शैनेयः
 कृतवर्मणः । प्रेषयामास समरे शरांश्च चतुरोऽपरान् ॥ ५ ॥ ते
 तस्य जघ्निरे वाहान् भक्तेनास्याच्छिनद्बभुः । पृष्ठरक्षन्तयास्त-
 नविध्यन्निमित्तैः शरैः ॥ ६ ॥ ततस्तं विरथं कृत्वा सात्यकिः
 सत्यविक्रमः । सेनामन्याद्देयामास शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ ७ ॥
 अभज्यताथ पृतना शैनेयशरपीडिता । ततः प्रायात् स त्वरितः
 सात्यकिः सत्यविक्रमः ॥ ८ ॥ शृणु राजन् यदकरोत् तव सैन्येषु
 वीर्यवान् । अतीत्य च महाराज द्रोणानीकमहार्णवम् ॥ ९ ॥
 पराजित्य तु संहृष्टः कृतवर्माणमाहवे । यन्तारमब्रवीत् शूरः
 शनैर्याहीत्यसम्भ्रमम् ॥ १० ॥ दृष्ट्वा तु तव तत्सैन्यं रथाश्वद्विप-
 सङ्कुलम् । पद्मातिजनसम्पूर्णमब्रवीत् सारथिं पुनः ॥ ११ ॥
 यदेतन्नेवसङ्घातं द्रोणानीकस्य सव्यतः । सुमहत् कुञ्जरानीकं
 यस्य रुक्मरथो मुखम् ॥ १२ ॥ एतेहि बहवः सूत दुर्निवाराश्च
 संयुगे । दुर्योधनसमादिष्टा मदर्थं त्यक्तजीविताः ॥ १३ ॥ राज-
 पुत्रा महेष्वासाः सर्वे विक्रान्तयोधिनः । त्रिगर्त्तानां रथोदाराः
 सुवर्णविकृतध्वजाः ॥ १४ ॥ मामेवाभिमुखा वीरा योत्स्यमाना
 व्यवस्थिताः । अत्र मां प्रापय क्षिप्रमश्वान्चोदय सारथे ॥ १५ ॥
 त्रिगर्त्तः संह योत्स्यामि भारद्वाजस्य पश्यतः । ततः प्रायाच्छनैः
 सूतः सात्त्वतस्य मते स्थितः ॥ १६ ॥ रथेनादित्यवर्ष्मन् भास्वरेण
 पताकिना । तन्मूढः सारथेर्वशा बल्यमाना हयोत्तमाः ॥ १७ ॥
 द्राघुवेगसमाः सङ्घे कुन्देन्द्रजतप्रभाः । आपतन्तं रणे तन्तु
 प्रक्ष्वस्यैर्हयोत्तमैः ॥ १८ ॥ परिवब्रुस्ततः शूरा गजानीकेन
 सर्वतः । किरन्तो विविधांस्तीक्ष्णान् सायकान् लघुवेधिनः ॥ १९ ॥
 सात्त्वतोऽपि मितैर्वाणैर्गजानीकमयोधयत् । पर्वतानिव वर्षण
 मपान्ते जलदो महान् ॥ २० ॥ वज्राग्निसमस्तुर्गैर्वध्यमानाः
 शरैर्गजाः । प्राद्वन्नगसुतसृज्य मिनिवीरसमौचितैः ॥ २१ ॥

श्रीर्षं दन्ता विरुधिरा भिन्नमस्तकपिण्डिकाः । विशीर्षं कर्णाव्य-
करा विनियन्तृपताकिनः ॥ २२ ॥ सन्निवर्तवर्षगुह्य विनिवृत्त-
महाध्वजाः । हतारोहा द्विषो राजन् भेजिरे भ्रष्टकम्बलाः
॥ २३ ॥ रुवन्तो विविधान्नादान् जलदोषमनिस्सनाः । नाराचै-
र्वत्सदत्तैश्च भल्लैरञ्जलिकैस्तथा ॥ २४ ॥ क्षुरप्रैर्वर्षवन्तैश्च सास्त्र-
तेन विदारिताः । क्षरन्तोऽहृक् तथा मूर्खं पुरीषञ्च प्रदुदुवुः
॥ २५ ॥ वभ्रमुश्चस्वलुश्चान्ये पेतुर्मस्तुस्तथापरे । एवं तल्लुक्करा-
नीकं युयुधानेन पीडितम् ॥ २६ ॥ शरैरग्न्यर्कसङ्घामैः प्रदुद्राव-
समन्ततः । तस्मिन् हते गजानीके जलसन्धो महाबलः ॥ २७ ॥
यत्तः सम्प्रापयन्नागं रजताश्वरथं प्रति । रुक्मवर्मधरः शूर-
स्तपनीयाङ्गदः शुचिः ॥ २८ ॥ कुण्डली मुकुटी खड्गी रत्ना-
चन्दनक्षपितः । शिरसा धारयन् दीप्तां तपनीयमयीं स्रजम्
॥ २९ ॥ उरसा धारयन्निष्कां कण्ठस्त्रवञ्च भास्वरम् । चापञ्च
रुक्मविकृतं विधुन्वन् गजमूर्धनि ॥ ३० ॥ अशोभत महाराज-
सविद्युदिव तोयदः । तमापतन्तं सहसा मागधस्य गजोत्तमम्
॥ ३१ ॥ सात्वकिर्वारयामास वेल्लेव मकरालयम् । नागं निवा-
रितं दृष्ट्वा शैनेयस्य शरोत्तमैः ॥ ३२ ॥ अक्रुध्यत रणे राजन्
जलसन्धो महाबलः । ततः क्रुद्धो महाराज मार्गशौभारसाधनैः
॥ ३३ ॥ अविध्यत श्विनेः पौत्रं जलसन्धो महोरसि । ततोऽपरेण
भलेन पीतिन निमित्तेन च ॥ ३४ ॥ अस्यतो वृष्णिवीरस्य निचकन्त-
शरासनम् । सायकिं ह्यिन्नधन्वानं प्रहर्षान्निव भारत ॥ ३५ ॥
अविध्यन्मागधो वीरः पञ्चभिर्निमित्तैश्च शरैः । स विद्धो बहुभि-
र्वाणैर्जलसन्धेन वीर्यवान् ॥ ३६ ॥ नाक्रम्यत महाबाहुस्तद-
द्भुतमिवाभवत् । अचिन्तयन् वै स शरान् नात्यर्थं सम्भ्रमादली-
 ॥ २७ ॥ धनुरन्यत् समादाय तिष्ठ तिष्ठेत्युवाच ह । एतावदुक्ता
शैनेयो जलसन्धं महोरसि ॥ ३८ ॥ विव्याध पश्या सुभ्रमं

शराणां प्रहसन्निव । क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णैर्न मुष्टिदेशे महद्बनुः ॥ ३८ ॥
 जलसन्धस्य चिच्छेद विव्याध च त्रिभिः शरैः । जलसन्धस्तु
 तत्तत्प्रज्ञा सशरं वै शरासनम् ॥ ४० ॥ तोमरं व्यष्टजत्तूष्णं
 सात्यकिं प्रति मारिष । स निर्भय भुजं सव्यं माधवस्य महा-
 रणे ॥ ४१ ॥ अभ्यगाद्धरणीं घोरः श्वसन्निव महोरगः । निर्भिन्ने
 तु भुजे सव्ये सात्यकिः सत्यविक्रमः ॥ ४२ ॥ विंशद्विर्विंशिक्षै-
 स्तीक्ष्णैर्जलसन्धमताडयत् । प्रगृह्य तु ततः खड्गं जलसन्धो
 महाबलः ॥ ४३ ॥ आर्षभञ्जर्म च महत् शतचन्द्रकसङ्कुलम् ।
 आविध्य च ततः खड्गं सात्वतायोत्सर्ज्य ह ॥ ४४ ॥ शैनेयस्य
 धनुष्कृत्वा सखड्गो न्यपतन्महीम् । अलातचक्रवच्चैव व्यरोचत
 महीं गतः ॥ ४५ ॥ अथान्यद्बनुरादाय सर्वकायावदारणम् ।
 शालस्कन्धप्रतीकाशमिन्द्राशनिसमस्वनम् ॥ ४६ ॥ विस्फार्य विव्यधे
 क्रुद्धो जलसन्धं शरेण ह । ततः साभरणीं बाहू क्षुराभ्यां
 माधवोत्तमः ॥ ४७ ॥ सात्यकिर्जलसन्धस्य चिच्छेद प्रहसन्निव ।
 तौ बाहू परिषप्रक्षौ पेततुर्गजसत्तमात् ॥ ४८ ॥ वसुन्धराधरा-
 ड्गुष्टौ पञ्चमीर्षाविवोरगौ । ततः सुदंष्ट्रं समहत् चारुकुण्डल-
 मण्डितम् ॥ ४९ ॥ क्षुरेणास्य तृतीयेन शिरश्चिच्छेद सात्यकिः ।
 तत् पातितशिरोबाह्वं कवचं भीमदर्शनम् ॥ ५० ॥ हिरदं जल-
 सन्धस्य रुधिरेणाभ्यप्रिञ्चत । जलसन्धे निहत्याजौ त्वरमानस्तु
 सात्वतः ॥ ५१ ॥ विमानं पातयामास गजस्कन्धाहिशाम्पते ।
 रुधिरेणावसिक्ताङ्गो जलसन्धस्य कुक्षरः ॥ ५२ ॥ विलम्बमान-
 मवहत् संश्लिष्टं परमासनम् । शरार्हितः सात्वतेन मर्द्दमानः
 स्ववाहिनीम् ॥ ५३ ॥ घोरमार्त्तस्वरं कृत्वा विदुद्राव महागजः ।
 हाहाकारो महानासीत्तव सैन्यस्य मारिष ॥ ५४ ॥ जलसन्धं
 हतं दृष्ट्वा वृष्णीनान्प्रभेण तु । विमुखाश्चाभ्यधावन्त तव योधाः
 समन्ततः ॥ ५५ ॥ पलायनकृतोत्साहा निरुत्साहा दिपञ्चये ।

एतस्मिन्नन्तरे राजन् द्रोणः शस्त्रभृताम्बरः ॥ ५५ ॥ अभ्यया-
ज्वनेरश्वैर्युधानं महारथम् । तमुदीर्षं तथा दृष्ट्वा शैनेयं
कुरुपुङ्गवाः ॥ ५६ ॥ द्रोणेनैव सह क्रुद्धाः सात्यकिं समुपाद्रवन् ।
ततः प्रवृत्ते युद्धं कुक्कुणां सात्त्वतस्य च । द्रोणस्य च रणे
राजन् वीरं देवामुरोपमम् ॥ ५७ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि जलसन्धवधे
पञ्चदशाधिकशतोऽध्यायः ॥ ११५ ॥

सञ्जय उवाच । ते किरन्तः शरव्रातान् सर्वं यत्ताः प्रहा-
रिणः त्वरमाणा महाराज युयुधानमयोधयन् ॥ १ ॥ तं द्रोणः
सप्तसप्तत्या जघान निश्चितैः शरैः । दुर्मर्षिणो हादशभिर्दुःसहो
दशभिः शरैः ॥ २ ॥ विकर्म्मसापि निश्चितैस्त्रिंशद्भिः कङ्कपत्रिभिः ।
विव्याध सव्ये पार्श्वे तु स्तनाभ्यामन्तरे तथा ॥ ३ ॥ दुर्मखो
दशभिर्वाणैस्तथा दुःशासनोऽष्टभिः । चित्रसेनश्च शैनेयं हाभ्यां
विव्याध मारिष ॥ ४ ॥ दुर्योधनश्च महता शरवर्षेण माधवम् ।
अपीडयद्रणे राजन् शूराश्चान्ये महारथम् ॥ ५ ॥ सर्वतः प्रति-
पिबन्तु तव पुत्रैर्महारथैः । तान् प्रत्यविध्यदार्ष्णीयः पृथक् पृथ-
गजिह्वगैः ॥ ६ ॥ भारहाजं त्रिभिर्वाणैर्दुःसहं नवभिः शरैः ।
विकर्म्मं पञ्चविंशतया चित्रसेनञ्च सप्तभिः ॥ ७ ॥ दुर्मर्षणं हादश-
भिरष्टाभिश्च विविंशतिम् । सत्यव्रतञ्च नवभिर्विजयं दशभिः शरैः
॥ ८ ॥ ततो रुक्माङ्गदञ्चापि विधुन्वानो महारथः । अभ्ययात्
सातगक्रिस्तूष्णं पुत्रं तव महारथम् ॥ ९ ॥ राजानं सर्वलोकस्य
सर्वलोकमहारथम् । शरैरभ्याहनद्वाढं ततो युद्धमभूत्तयोः ॥ १० ॥
विमुञ्चन्तौ शरांस्तीक्ष्णान् सन्धानौ च सायकान् । अदृश्यं

समरेऽन्योन्यं चक्रतुस्तौ महारथौ ॥ ११ ॥ सातप्रकिः कुरुराजेन
 निर्विद्धो बह्वशोभत । अस्रवद्रुधिरं भूरि स्वरसं चन्दनो यथा
 ॥ १२ ॥ सात्वतेन च वाणौघैर्निर्विद्धस्तनयस्तव । घातकुम्भ-
 मयापीडो वभौ यूप इवोच्छ्रितः ॥ १३ ॥ माधवस्तु रणे राजन्
 कुरुराजस्य धन्विनः । धनुश्चिच्छेद समरे क्षुरप्रेण हसन्निव
 ॥ १४ ॥ अथैनं छिन्नधन्वानं शरैर्वह्निभिराचिनोत् । निर्भिन्नस्य
 शरैस्तेन द्विषवा क्षिप्रकारिणा ॥ १५ ॥ नाष्टय्यत रणे राजा
 शत्रोर्विजयलक्षणां । अथान्यदनुरादायहेमपृष्ठं दुरासदम् ॥ १६ ॥
 विव्याध सात्यकिं तूष्णं सायकानां शतेन ह । सोऽतिविद्धो बल-
 वता तव पुत्रेण धन्विना ॥ १७ ॥ अमर्षवशमापन्नस्तव पुत्र
 मपीडयत् । पीडितं नृपतिं दृष्ट्वा तव पुत्रा महारथाः ॥ १८ ॥
 सात्यकिं शरवर्षेण क्वाद्यामासुरोजसा । स क्वाद्यमानो बह्वभि-
 स्तव पुत्रैर्महारथैः ॥ १९ ॥ एकैकं पञ्चभिर्विद्धा पुनर्विव्याध
 सप्तभिः । दुर्योधनश्च त्वरितो विव्याधाष्टभिराशुगैः ॥ २० ॥
 प्रहसंश्चास्य चिच्छेद कार्मुकं रिपुभीषणम् । नागं मणिमयञ्चैव
 शरैर्ध्वजमपातयत् ॥ २१ ॥ हत्वा तु चतुरो बाहान् चतुर्भिर्निशितैः
 शरैः । सारथिं प्रातयामास क्षुरप्रेण महावशाः ॥ २२ ॥ एत-
 स्मिन्नन्तरे चैव कुरुराजं महारथम् । अवाक्रिरत् शरैर्हृष्टो
 बह्वभिर्मर्मभेदिभिः ॥ २३ ॥ स बध्यमानः समरे शैनेयस्य शरो-
 त्तमैः । प्राद्रवत् सहसा राजन् पुत्रो दुर्योधनस्तव ॥ २४ ॥
 आप्नु तस्य ततो यानं चित्रसेनस्य धन्विनः । हाहाभूतं जगच्चासीत्
 दृष्ट्वा राजानमाहवे ॥ २५ ॥ अस्यमानं सात्यकिना खि सोममिव
 राज्ञणा । तन्तु शब्दमथ श्रुत्वा कृतवर्मा महारथः ॥ २६ ॥
 अभ्ययात् सहसा तत्र यत्रास्ते माधवः प्रभुः । विधुन्वानो धनुः
 श्रेष्ठश्चोदयंश्चैव वाजिनः ॥ २७ ॥ सत्सयन् सारथिञ्चाग्रे ग्राहि
 याहीति सत्तरम् । तमापतन्तं सम्प्रेक्ष्य व्याहितास्यमिवान्तकम्

॥ २८ ॥ युयुधानो महाराज यन्तारमिदमब्रवीत् । कृतवर्मा
रथेनैष द्रुतमापतते शरो ॥ २९ ॥ प्रव्युद्याहि रथेनैनं प्रवरं
संबन्धन्विनाम् । ततः प्रज्विताश्वेन विधिवत् कल्पितेन च ॥ ३० ॥
आसन्नाह रणे भोजं प्रतिमानं धनुस्तताम् । ततः परमचक्रुर्द्वौ
ज्वलिताविव पावकौ ॥ ३१ ॥ समेयातां नरव्याघ्रौ व्याघ्राविव
तरस्विनौ । कृतवर्मा तु श्वेनेन षड्विंशत्या समार्पयत् ॥ ३२ ॥
निश्चितैः सायकैस्तीक्ष्णैर्यन्तारघ्नास्य पञ्चभिः । चतुरश्रतुरो वाह-
शतभिः परमेषुभिः ॥ ३३ ॥ अविध्यत् साधुदान्तान् वै सैनवान्
सात्त्वतस्य हि । रुक्मध्वजो रुक्मपृष्ठं महहिस्कार्यं कार्मुकम् ॥ ३४ ॥
रुक्माङ्गहो रुक्मवर्मा रुक्मपृष्ठैरवारयत् । ततोऽभीतिं श्विनेः
पौत्रः सायकान् कृतवर्मणे ॥ ३५ ॥ प्राहिणीत्तरया युक्तो द्रष्टु-
कामो धनञ्जयम् । सोऽतिविद्धो बलवता शत्रुणा शत्रुतापनः
॥ ३६ ॥ समकम्पत दुर्धर्षः क्षितिकम्पे यथावलः । त्रिषष्ट्या
चतुरोऽस्याश्वान् सप्तभिः सारथिं तथा ॥ ३७ ॥ विव्याध निशि-
तैस्तूष्णीं सात्यकिः सत्यविक्रमः । सुवर्षपुङ्खं विशिखं समाधाय च
सात्यकिः ॥ ३८ ॥ विशृजन्तं महाज्वालं संक्रुद्धमिव पन्नजम् ।
सोऽविध्यत् कृतवर्माणं यमदण्डोपमः शरः ॥ ३९ ॥ जाम्बूनद-
विचित्रञ्च वर्म निर्भिय भावुमत् । अभ्यगादरणीमुग्रो रुधिरैर्य
समुक्षितः ॥ ४० ॥ सञ्जातरुधिरश्चाजौ सात्त्वतैरुभिरार्हितः ।
सशरं धनुस्तस्य न्यपतत् स्यन्दनोत्तमात् ॥ ४१ ॥ स सिंहदंष्ट्रो
जानुभ्यां पतितोऽमितविक्रमः । शरार्हितः सात्यकिना रथोपस्थे
तरर्षभः ॥ ४२ ॥ सहस्रवाहसदृशमक्षौभ्यमिव सागरम् ।
निवार्य कृतवर्माणं सात्यकिः प्रययौ ततः ॥ ४३ ॥ खड्ग-
भक्तिधनुःकीर्णा गजाश्वरथसङ्कुलाम् । प्रवर्तितोग्ररुधिरां शतशः
क्षत्रियर्षभैः ॥ ४४ ॥ प्रेक्षतां सर्वसैन्यानां मध्येन श्विनिपुङ्गवः ।
अभ्यगाद्वाहिनीं हिला वृत्रहेवाहुरीक्षमूम् ॥ ४५ ॥ समाश्वस्य

च हार्दिक्यो गच्छ चान्यन्महदनुः । तस्थौ स तत्र बलवान्
वारयन् युधि पाण्डवान् ॥ ४६ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि कृतवर्मपराजये
षोडशाधिकशतोऽध्यायः ॥ ११६ ॥

सञ्जय उवाच । कम्पमानेषु सैन्येषु शैनेद्येन ततस्ततः ।
भारहाजः सरव्रातैर्महद्भिः समवाकिरत् ॥ १ ॥ स सम्प्रहार-
स्तुमुलो द्रोणसात्त्वतयोरभूत् । पश्यतां सर्वसैन्यानां बलिवास-
वयोरिव ॥ २ ॥ ततो द्रोणः शिनेः पौत्रं चित्रैः सर्वायसैः शरैः ।
त्रिभिराशीविषाकारैर्ललाटे समविध्यत ॥ ३ ॥ तैर्ललाटापितै-
र्वाणैर्युयुधानस्त्वजिह्वागैः । व्यरोचत महाराज विशृङ्ग इव पर्वतः
॥ ४ ॥ ततोऽस्य वाणानपरानिन्द्राशनिसमस्वनान् । भारहाजो-
ऽन्तरप्रेक्षी प्रेषयामास संयुगे ॥ ५ ॥ तान् द्रोणचापनिर्मक्तान्
दाशार्हः पततः शरान् । हाभ्यां हाभ्यां सुपुङ्खाभ्यां चिच्छेद
परमास्त्रवित् ॥ ६ ॥ तामस्य लघुतां द्रोणः समवेक्ष्य विषाम्यते ।
प्रहस्य सहसाविध्यत् त्रिंशता शनिपुङ्गवम् ॥ ७ ॥ पुनः पञ्चा-
शतेषूणां शतेन च समार्पयत् । लघुतां युयुधानस्य लाघवेन
विशेषयन् ॥ ८ ॥ समुत्पतन्ति बलीकात् यथा क्रुद्धा महीरगाः ।
तथा द्रोणरथाद्राजन् आपतन्ति तनुच्छिदः ॥ ९ ॥ तथैव
युयुधानेन सृष्टाः शतसहस्रशः । अवाकिरन् द्रोणरथं शरा
रुधिरभोजनाः ॥ १० ॥ लाघवात् दिजमुख्यस्य सात्त्वतस्य च
मारिष । विशेषं नाध्यगच्छाम समावास्तां नरर्षभौ ॥ ११ ॥
सात्वकिस्तु ततो द्रोणं नवभिर्नतपर्वभिः । आजघान भृशं क्रुद्धो
ध्वजञ्च निशितैः शरैः ॥ १२ ॥ सारथिञ्च शतेनैव भारहाजस्य
पश्यतः । लाघवं युयुधानस्य दृष्ट्वा द्रोणो महारथः ॥ १३ ॥

सप्तत्या सारथिं विद्धा तुरगांश्च विभिस्त्रिभिः । ध्वजमेकेन चिच्छेद
माधवस्य रथे स्थितम् ॥ १४ ॥ अथापरेण भस्त्रेण हेमपुङ्गेन
पत्रिणा । धनुश्चिच्छेद समरे माधवस्य महात्मनः ॥ १५ ॥
सात्यकिस्तु ततः क्रुद्धो धनुस्त्र्यङ्गा महारथः । गदां जग्राह महतीं
भारद्वाजाय चाक्षिपत् ॥ १६ ॥ तामापतन्तीं सहसा पटवद्वा-
मयस्त्रयीम् । न्यवारयच्छरैर्द्रोणो वैज्रभिर्वज्ररूपिभिः ॥ १७ ॥
अथान्यद्दुरादाय सात्यकिः सत्यविक्रमः । विव्याध वज्रभिर्वीरं
भारद्वाजं शिलाश्रितैः ॥ १८ ॥ स विद्धा समरे द्रोणं सिंहनाद-
ममुञ्चत । तं वै न ममृषि द्रोणः सर्वशस्त्रभृतास्वरः ॥ १९ ॥ ततः
शक्तिं गृहीत्वा तु रुक्मदण्डामयस्त्रयीम् । तरसा प्रेषयामास
माधवस्य रथं प्रति ॥ २० ॥ अनासाद्य तु शैनेयं सा शक्तिः
कालसन्निभा । भित्त्वा रथं जगामोग्रा धरणीं दारुणस्वना
॥ २१ ॥ ततो द्रोणं शिणेः पौत्रो राजन् विव्याध पत्रिणा ।
दक्षिणं भुजमासाद्य पीडयन् भरतर्षभ ॥ २२ ॥ द्रोणोऽपि समरे
राजन्माधवस्य महद्बलः । अर्धचन्द्रेण चिच्छेद रथशक्त्या च
सारथिम् ॥ २३ ॥ सुमोह सारथिस्तस्य रथशक्त्या समाहतः । स
रथोपस्थमासाद्य मुहूर्त्तं सन्निषीदत ॥ २४ ॥ चकार सात्यकी-
राजन् सूतकर्मातिमानुषम् । अयोधयञ्च यद्द्रोणं रश्मीन् जग्राह
च स्वयम् ॥ २५ ॥ ततः शरशतेनैव युयुधानो महारथः । अवि-
धद्रुद्रास्त्राणं सङ्घेय दृष्टरूपो विष्णोः ॥ २६ ॥ तस्य द्रोणः
शरान् पञ्च प्रेषयामास भारत । ते घोराः कवचं भित्त्वा पपुः
शोणितमाहवे ॥ २७ ॥ निर्विद्धस्तु शरैर्घोरैरक्रुध्यत् सात्यकि-
भृशम् । सायकान् व्यसृजच्चापि वीरो रुक्मरथं प्रति ॥ २८ ॥
ततो द्रोणस्य बन्तारं निपात्यैकेषुणा भुवि । अश्वान् व्यद्रावय-
द्वाणैर्हतसूतांस्ततस्ततः ॥ २९ ॥ स रथः प्रदुतः सङ्घेय मण्ड-
लानि सहस्रशः । चकार राजतो राजन् आजमान इवांशुमान्

॥ ३० ॥ अभिद्रवत गृह्णीत हयान् द्रोणस्य धावत । इति स
 चुक्रुशुः सर्वे राजपुत्राः सराजकाः ॥ ३१ ॥ ते सात्यकिमपास्याशु
 राजन् युधि महारथाः । यतो द्रोणस्ततः सर्वे सहसा समुपा-
 द्रवन् ॥ ३२ ॥ तान् दृष्ट्वा प्रद्रुतान् सङ्घे सात्वतेन शरार्हितान् ।
 प्रभङ्गं पुनरेवासीत्तव सैन्यं समाकुलम् ॥ ३३ ॥ व्यूहस्यैव पुन-
 र्हारं गत्वा द्रोणो व्यवस्थितः । वातायमानैस्तरश्वैर्नीतो वृष्णि-
 शरार्हितैः ॥ ३४ ॥ पाण्डुपाञ्चालसन्निभं व्यूहमालोक्य वीर्यवान् ।
 शैनेनैव नाकरोद्यत्वं व्यूहमेवाभ्यरक्षत ॥ ३५ ॥ निवार्य पाण्डु-
 पाञ्चालान् द्रोणाग्निः प्रदहन्निव । तस्थौ क्रोधाग्निसन्दीप्तः काल-
 सूर्य इवोदितः ॥ ३६ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिपराक्रमे

सप्तदशाधिकशतोऽध्यायः ॥ ११७ ॥

सञ्जय उवाच । द्रोणं स जित्वा पुरुषप्रवीरस्तथैव हार्दिक्य-
 मुखांस्त्वदीयान् । प्रहृत्य सूतं वचनं वभाषि शिनिप्रवीरः कुस्-
 पुङ्गवाग्र ॥ १ ॥ निमित्तमात्रं वयमद्य सूत दग्धारयः केशव-
 फाल्गुनाभ्याम् । हतान्निहन्त्येह नरर्षभेण वयं सुरेशात्ससु-
 ज्वेन ॥ २ ॥ तमेवमुक्त्वा शिनिपुङ्गवस्तदा महाश्वे सोऽग्रधनु-
 र्धरोऽरिहा । किरन् समन्तात् सहसा शरान् बली समापतत्
 श्वेन इवामिषं यथा ॥ ३ ॥ तं यान्तमश्वैः शशिपुङ्गवस्यैर्विगाह्य
 सैन्यं पुरुषप्रवीरम् । नाशस्तुवन् वारयितुं समन्तादादित्यरश्मि-
 प्रतिमं रथाग्रम् ॥ ४ ॥ असह्यविक्रान्तमदीनसत्त्वं सर्वं गणा
 भारत ये त्वदीयाः । सहस्रनेत्रप्रतिमप्रभावं दिवीव सूर्यं जलद-
 व्यपायि ॥ ५ ॥ अमर्षपूर्णस्त्वतिचिदयोधी शरासनी काहनवर्भ-
 धारी । सुदर्शनः सात्यकिमापतन्तं न्यवारयद्राजवरः प्रसह्य ॥ ६ ॥

तयोरभूत् भारत सम्प्रहारः सुदारुणस्तं समतिप्रशंसन् । योधा-
स्त्रदीयाश्च हि सोमकाश्च वृत्रेन्द्रयोर्युद्धमिवामरौघाः ॥ ७ ॥ शरैः
सुतीक्ष्णैः शतशोऽभ्यविध्यत् सुदर्शनः सात्त्वतमुख्यमाजौ । अना-
गतानेव तु तान् पृथक्कान् चिच्छेद राजन् शिनिपुङ्गवोऽपि ॥ ८ ॥
तथैव शक्रप्रतिमोऽपि सात्यकिः सुदर्शने यान् क्षिपति स साय-
कान् । द्विधा त्रिधा तानकरोत् सुदर्शनः शरोत्तमैः स्यन्दनवर्ध-
मास्थितः ॥ ९ ॥ तान् वीक्ष्य वाणान् निहतांस्तदानीं सुदर्शनः
सात्यकिवाणवेगैः । क्रोधाद्दिधक्षन्निव तिग्मतेजाः शरानमुच्च-
त्तपनीयचित्तान् ॥ १० ॥ पुनः स वाणैस्त्रिभिरनिकल्पैराकर्ष-
पूषैर्निमित्तैः सुपुङ्गवैः । विव्याध देहावरणं विभिय ते सात्यके-
राविविशुः शरीरम् ॥ ११ ॥ तथैव तस्यावनिपालपुत्रः सन्धाय
वाणैरपरैर्ज्वलद्भिः । आज्ञिर्वास्तात्रजतप्रकाशान् चतुर्भिरश्रवां
श्चतुरः प्रसृज्य ॥ १२ ॥ तथा तु तेनाभिहतस्तरस्वी नप्ता शिने-
रिन्द्रसमानवीर्यः । सुदर्शनस्येषुगणैः सुतीक्ष्णैर्हयानिहत्याशु
ननाद नादम् ॥ १३ ॥ अथास्य सूतस्य शिरो निकृत्य भस्मेन
शक्राशनिसन्निभेन । सुदर्शनस्यापि शिनिप्रवीरः क्षुरेण काला-
निलसन्निभेन ॥ १४ ॥ सकुण्डलं पूषंश्चिप्रकाशं आजिष्णुवक्तं
विचकर्त्त देहात् । यथा पुरा वज्रधरः प्रसृज्य बलस्य सङ्ग्रेऽति-
बलस्य राजन् ॥ १५ ॥ निहत्य तं पार्थिवपुत्रपौत्रं रणे यदूना-
भ्यप्रभस्तरस्वी । सुदा समेतः परया महात्मा रराज राजन् सुर-
राजकल्पः ॥ १६ ॥ ततो यथावर्ज्जुन एव धेन निवार्य सैन्यं तव
मार्गणौघैः । सदृश्वयुक्तेन रथेन राजन् लोकं विसिञ्चापयिषुर्नृवीरः
॥ १७ ॥ तत्तस्य विस्त्रापयनीयमग्रमपूजयन् योधवराः समेताः ।
प्रवर्त्तमानानिषुगोचरेऽरीन् ददाह वाणैर्ज्वलन्भुग्यथैव ॥ १८ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सुदर्शनवधे

अष्टादशाधिकशतोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

सञ्जय उवाच । ततः स सात्यकिर्धौमान् महात्मा वृष्णि-
 पुङ्गवः । सुदर्शनं निहत्याजौ यन्तारं पुनरब्रवीत् ॥ १ ॥ रथाश्व-
 नागकलिलं शरशक्त्यूर्निमालिनम् । खड्गमत्स्यं गदाग्राहं
 शूरायुधमहास्वनम् ॥ २ ॥ प्राणापहारिणं रौद्रं वादित्रोत्क्रुष्ट-
 नादितम् । योधानाममुखस्पर्शं दुर्धर्षं च जयैषिणाम् ॥ ३ ॥
 तीर्त्वा सुदुस्तरं तात द्रोणानीकमहार्थवम् । जलसम्भवत्तेनाजौ
 पुरुषादैरिवावृतम् ॥ ४ ॥ अतोऽन्यत् पृतनाशेषं मन्ये कुनदिका-
 मिव । तर्त्तव्यामल्पसलिलां चोदयाश्वानसम्भ्रमम् ॥ ५ ॥ हस्त-
 प्राप्तमहं मन्ये साम्प्रतं सव्यसाचिनम् । निर्जित्य दुर्धरं द्रोणं
 सपदानुगमाहवे ॥ ६ ॥ हार्दिक्यं योधवर्य्यञ्च मन्ये प्राप्तं धन-
 क्षयम् । न हि मे जायते त्रासो दृष्ट्वा सैन्यान्यनेकशः ॥ ७ ॥
 वज्रैरिव प्रदीप्तस्य वने शुष्कतण्डुलपे । पश्य पाण्डवमुखि न
 यातां भूमिं किरीटिना ॥ ८ ॥ पत्तश्वरथनागौघैः पतितैर्विषमो-
 कृताम् । द्रवते तद्यथा सैन्यं तेन भग्नं महात्मना ॥ ९ ॥ रथै-
 र्विपरिघावज्जिर्गजैरश्वैश्च सारथे । कौशेयारुणसङ्काशमेतदुद्धूयते
 रजः ॥ १० ॥ अभ्यासस्थमहं मन्ये श्वेताश्वं कृष्णसारथिम् ।
 स एष श्रूयते शब्दो गाण्डीवस्यामितौजसः ॥ ११ ॥ यादृशानि
 निमित्तानि मम प्रादुर्भवन्ति वै । अगस्तं गत आदित्ये हन्ता
 सैन्यवनर्जुनः ॥ १२ ॥ अनेर्विश्रम्भयन्तश्चान् याहि यत्रारि-
 वाहिनी । यत्रैते सतलवाणाः सुयोधनपुरोगमाः ॥ १३ ॥
 दंष्ट्रिताः क्रूरकर्माणः काम्बोजा युद्धदुर्मदाः । शरवाणासनधरा
 यवनाश्च प्रहारिणः ॥ १४ ॥ शकाः किराता दरदा वर्वरास्ताम्र-
 लिप्तकाः । अन्ये च बहवो स्नेह्ना विविधायुधपाणयः ॥ १५ ॥
 यत्रैते सतलवाणाः सुयोधनपुरोगमाः । मामेवाभिमुखाः सर्वे
 तिष्ठन्ति समरार्थिनः ॥ १६ ॥ एतान् सरथनागाश्वान् निहत्याजौ
 सपत्तिनः । द्रुहं दुर्गं महाधीरं तीर्त्सुमेवोपधारय ॥ १७ ॥

सूत उवाच । न सम्भ्रमो मे वार्ष्णेय विद्यते सत्यविक्रम ।
यद्यपि स्यात्तव क्रुद्धो जामदग्नोऽग्रतः स्थितः ॥ १८ ॥ द्रोणो
वा रथिनां श्रेष्ठः कृपो मद्रेश्वरोऽपि वा । तथापि सम्भ्रमो न
स्यात् त्वामाश्रित्य महाभुज ॥ १९ ॥ त्वया सुबहवो युद्धे निर्जिताः
ग्रन्थसूदन । दंशिताः क्रूरकर्माणः काम्बोजा युद्धदुर्मदाः ॥ २० ॥
शरवाणासनधरा यवनाश्च प्रहारिणः । शकाः किराता दरदा
वर्वरास्तान्त्रलिप्तकाः ॥ २१ ॥ अन्ये च बहवो स्नेच्छा विविधा-
युधपाणयः । न च मे सम्भ्रमः कश्चिद्भूतपूर्वः कदाचन ॥ २२ ॥
किमुतैतत् समासाद्य धीरसंयुगगोष्पदम् । आयुष्मन् कतरेण
त्वां प्रापयामि धनञ्जयम् ॥ २३ ॥ केषां क्रुद्धोऽसि वार्ष्णेय केषां
मृत्युरपस्थितः । केषां संयमनोमय गन्तुमुत्सहते मनः ॥ २४ ॥
के त्वां युधि पराक्रान्तं कालान्तकयमोपमम् । दृष्ट्वा विक्रमसंयुक्तो
विद्रविष्यन्ति संयुगे । केषां वैवस्वतो राजा स्मरतेऽद्य महाभुज ॥ २५ ॥

सात्यकिस्त्वाच । मुण्डानेतान् हनिष्यामि दानवानिव वासवः ।
प्रतिज्ञां पालयिष्यामि काम्बोजानेव मां वह ॥ २६ ॥ अद्यैषां
कदनं कृत्वा प्रियं यास्यामि पाण्डवम् । अद्य द्रक्ष्यन्ति मे वीर्यं
कौरवाः ससुयोधनाः ॥ २७ ॥ मुण्डानीके हते सूत सर्वसैन्येषु
चासकृत् । अद्य कौरवसैन्यस्य दीर्यमाणस्य संयुगे ॥ २८ ॥
शुक्ला विरावं वज्रधा सन्तपस्यति सुयोधनः । अद्य पाण्डवमुख्यस्य
धृतेताम्रस्य महात्मनः ॥ २९ ॥ आचार्यस्य कृतं मार्गं दर्शयिष्यामि
संयुगे । अद्य महाणनिहतान् योधमुख्यान् सहस्रशः ॥ ३० ॥
दृष्ट्वा दुर्योधनो राजा पश्चात्तापं गमिष्यति । अद्य मे क्षिप्रहस्तस्य
क्षिपतः सायकोत्तमान् ॥ ३१ ॥ अलातचक्रप्रतिमं धनुर्द्रक्ष्यन्ति
कौरवाः । मत्सायकचिताङ्गानां रुधिरं स्रवतां मुहुः ॥ ३२ ॥
सैनिकानां वर्धं दृष्ट्वा सन्तपस्यति सुयोधनः । अद्य मे क्रुद्धरूपस्य
निघ्नतश्च वरान् वरान् ॥ ३३ ॥ हिरण्यनिमिमं लोकं मंस्यतेऽद्य

सुयोधनः । अद्य राजसहस्राणि निहतानि मया रणे ॥ ३४ ॥
 दृष्ट्वा दुर्योधनो राजा सन्तपस्वति महामुधे । अद्य स्नेहवृ-
 मन्तिषु पाण्डवेषु महात्मसु ॥ ३५ ॥ हत्वा राजसहस्राणि
 दर्शयिष्यामि राजसु । बलं वीर्यं कृतञ्चलं मम चास्यन्ति
 क्रौरवाः ॥ ३६ ॥

सञ्जय उवाच । एवमुक्तास्तदा सूतः शिञ्चितान् साधुवाहिनः ।
 शशाङ्गसन्निकाशान् वै वाजिनो व्यनुदत् भृशम् ॥ ३७ ॥ ते
 पिवन्त इवाकाशं युयुधानं हयोत्तमाः । प्रापयन् यवनान् शीघ्रं
 मनः पवनरंहसः ॥ ३८ ॥ सात्यकिं ते समासाद्य पृतनाखनि-
 वर्त्तिनम् । वहवो लघुहस्ताश्च शरवर्षैरवाकिरन् ॥ ३९ ॥ तेषा-
 मिष्ट्रनथास्त्राणि वेगवान्नतपर्वभिः । अच्छिनत् सात्यकीराजन्
 ननं ते प्राप्नुवन् शराः ॥ ४० ॥ सुक्लपुङ्खैः सुनिशितैर्गार्द्विपत्रै-
 रजिह्वगैः । उच्चकर्तं शिरांस्युग्रो यवनानां भुजानपि ॥ ४१ ॥
 शैक्यायसानि वर्माणि कांस्यानि च समन्ततः । भित्त्वा देहा-
 स्तथा तेषां शरा जग्मुर्महीतलम् ॥ ४२ ॥ ते हन्यमाना वीरेण
 स्नेच्छाः सातप्रकिना रणे । शतशोऽभ्यपतंस्तत्र व्यसवोवसुधातले
 ॥ ४३ ॥ सुपूर्णां यतमुक्तेस्तानव्यवच्छिन्नपिण्डितैः । पञ्चषष्टसप्त
 चाष्टौ च विभेद यवनाञ्छरैः ॥ ४४ ॥ काम्बोजानां सहस्रैश्च
 शकानाञ्च विशाभ्यते । शवराणां किरातानां वर्वराणां तथैव च
 ॥ ४५ ॥ अगम्यरूपां पृथिवीं मांसयोगितकर्हमाम् । कृतवांस्तत्र
 शैनेयः क्षपयंस्तावकं बलम् ॥ ४६ ॥ हस्यूनां सशिरस्त्राणैः
 शिरोभिर्लूनमूर्धजैः । दीर्घकूर्चैर्मही कीर्णां विवर्हैरण्डजैरिव
 ॥ ४७ ॥ रुधिरोद्धितसर्वाङ्गैस्तेस्तदायोधनं बभौ । कवचः संवृतं
 सर्वं ताम्नाभैः खमिवावृतम् ॥ ४८ ॥ वज्राशनिसमस्पर्शैः सुपर्वभि-
 रजिह्वगैः । ते सात्वतेन निहताः समावज्रुर्वसुम्भराम् ॥ ४९ ॥
 शल्यावशिष्टाः सन्मृताः कृच्छ्रप्राणा विचेतसः । जिताः सङ्घे

महाराज युयुधानेन दंष्टिताः ॥ ५० ॥ पार्थिवमिश्र कशामिश्र
ताडयन्तस्तुरङ्गमान् । जवमुत्तममास्थाय सर्वतः प्राद्वन् भयात्
॥ ५१ ॥ काश्वीजसैन्यं विद्राव्य दुर्जयं युधि भारत । यव-
नानाञ्च तत्सैन्यं शकानाञ्च महदलम् ॥ ५२ ॥ ततः स पुरुष-
व्याघ्रः सात्यकिः सत्यविक्रमः । प्रविष्टस्तावकान् जित्वा सूतं
याहीत्यचोदयत् ॥ ५३ ॥ तत्तस्य समरे कर्म दृष्ट्वान्यैरङ्गतं पुरा ।
चारणाः सहगन्धर्वाः पूजयाञ्चक्रिरे शृगम् ॥ ५४ ॥ तं यान्तं
पृष्ठगोप्तारमर्जुनस्य विशास्यते । चारणाः प्रेक्ष्य संहृष्टास्त्वदीया-
श्चाभ्यपूजयन् ॥ ५५ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि यवनपराजये
एकोनविंशत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

सञ्जय उवाच । जित्वा यवनकाश्वीजान् युयुधानस्ततो-
ऽर्जुनम् । जगाम तव सैन्यस्य मध्येन रथिनाम्बरः ॥ १ ॥ चारु-
दंष्ट्रो नरव्याघ्रो विचित्रकवचध्वजः । शृगं व्याध इवानिन्नन् तव
सैन्यमभीषयत् ॥ २ ॥ स रथेन चरन्मार्गं धनुरभ्रामयद्भृशम् ।
रुक्मपृष्ठं महाविर्गं रुक्मचन्द्रकसङ्कलम् ॥ ३ ॥ रुक्माङ्गदधिरस्त्राणो
रुक्मवर्मसमावृतः । रुक्मध्वजधनुः शूरो सेरुशृङ्गमिवावभौ ॥ ४ ॥
स धनुर्मण्डलं सङ्घो तेजोभास्कररश्मिवान् । शरदीवोदितः
सूक्ष्मो हिस्त्र्यो विरराज ह ॥ ५ ॥ वृषभरुक्मध्विक्रान्तो वृष-
भाक्षो नरर्षभः । तावकानां वभौ मधेय गवां मधेय यथा वृषः ॥ ६ ॥
मत्तदिरदसङ्काशं मत्तदिरदगामिनम् । प्रभिन्नमिव मातङ्गं यूथ-
मधेय व्यवस्थितम् ॥ ७ ॥ व्याघ्रा इव जिघांसन्तस्त्वदीयाः समुपा-
द्वन् । द्रोणानीकमतिक्रान्तं भोजानीकञ्च दुस्तरम् ॥ ८ ॥
जलसन्धार्यन् तीर्त्वा काश्वीजानाञ्च बाहिनीम् । हार्दिक्यमकरा-

न्युक्तं तीक्ष्णं वै सैन्यसागरम् ॥ ८ ॥ परिवव्रुः सुसंक्रुद्धास्त्वदीयाः
 सात्यकिं रथाः । दुर्योधनश्चित्तसेनो दुःशासनविविंशतौ ॥ १० ॥
 अकुनिर्दुःसहस्रैव युवा दुर्धर्षिणः क्रयः । अन्ये च बहवः शूराः
 अस्त्वन्तो दुरासदाः ॥ ११ ॥ पृष्ठतः सात्यकिं यान्तं अन्वधाव-
 न्नमर्षिणः । अथ अद्भ्यो महानासीत्तव सैन्यस्य मारिष ॥ १२ ॥
 मारुतोद्धूतवेगस्य सागरस्येव पर्वणि । तानभिद्रवतः सर्वान्
 समीक्ष्य शिनिपुङ्गवः ॥ १३ ॥ अनेर्वाहीति यन्तारमब्रवीत्
 प्रहसन्निव । इदमेतत् समुद्धूतं धार्तराष्ट्रस्य यद्वलम् ॥ १४ ॥
 मामेवाभिमुखं तूष्णं गजाश्वरथपत्तिमतम् । नादयद्द्वै द्विभ्यः सर्वा
 रथघोषिण सारथे ॥ १५ ॥ पृथिवीञ्चान्तरीक्षञ्च कम्पयत् साग-
 रानपि । एतद्वलार्णवं सूत वारयिष्ये महारथे ॥ १६ ॥ पौष्ण-
 मास्यामिवोद्धूतं वेल्लेव मकरालयम् । पश्य मे सूत विक्रान्त-
 मन्द्रस्येव महावृधे ॥ १७ ॥ एष सैन्यानि अतूष्णां विधमामि
 श्रितैः शरैः । निहतानाहवे प्रश्य पदात्यश्वरथहिपान् ॥ १८ ॥
 मच्छरैरग्निसङ्घाग्नैर्विद्धदेहान् सहस्रशः । इत्येवं ब्रुवतस्तस्य
 सात्यकेरमितीजसः ॥ १९ ॥ समीपे सैनिकास्ते तु ग्रीष्ममीयु-
 र्युयुत्सवः । जह्याद्भवस्व तिष्ठेति पश्य पश्येति वादिनः ॥ २० ॥
 तानेवं ब्रुवतो वीरान् सात्यकिर्निश्रितैः शरैः । जघान त्रिशता-
 नश्वान् कुञ्जरांश्च चतुःशतान् ॥ २१ ॥ ससम्पूहारस्तुमुलस्तस्य
 तेषाञ्च धन्विनाम् । देवासुररणप्रस्थः प्रावर्तत जनक्षयः ॥ २२ ॥
 मेघजालनिभं सैन्यं तव पुत्रस्य मारिष । प्रत्यग्ल्लाच्छिनेपौत्रः
 शरैराशीविषोपमैः ॥ २३ ॥ प्रच्छाद्यमानः समरे शरजालैः स
 वीर्यवान् । असम्प्रमत्तहाराज तावकानवधीदहन् ॥ २४ ॥
 आश्चर्यं तत्र राजेन्द्र समहद्भ्रष्टवाहनम् । न मोघः सायकः
 कश्चित् सात्यकेरभवत् प्रभो ॥ २५ ॥ रथनागाश्वकलिलः पदा-
 त्यभिः समाकुलः । ग्रैनेयवेलामासाद्य स्थितः सैन्यमहास्रगः ॥ २६ ॥

सम्भ्रान्तनरनागाश्वभावर्त्ततमुद्गमः । तत्सैन्यनिष्ठमिस्तेन वध्य-
मानं समन्ततः ॥ २७ ॥ वध्नाम तत्र तत्रैव गावः शीताहिता
इव । पदातिनं रथं नागं सादिनं तुरगन्तया ॥ २८ ॥ अविष्टं
तत्र नाद्राक्षं युयुधानस्य सायकैः । न तादृक् कदनं राजन् कृतवां-
स्तत्र फाल्गुन ॥ २९ ॥ यादृक् क्षयमनीकानामकरोत् सात्यकि-
नृप । अत्यर्जुनं शिनेः पौत्रो युध्यते पुरुषर्षभ ॥ ३० ॥ वीतभी-
लांषवोपेतः कृत्स्नं सम्पदर्शयन् । ततो दुर्योधनो राजा सात्व-
तस्य त्रिभिः शरैः ॥ ३१ ॥ विव्याध सूतं निश्चितैश्चतुर्भिश्चतुरो
हयान् । सात्यकिश्च त्रिभिर्विद्धा पुनरष्टाभिरेव च ॥ ३२ ॥ दुःशा-
सनः षोडशभिर्विव्याध शिनिपुङ्गवम् । शकुनिः पञ्चविंशत्या
चित्रसेनश्च पञ्चभिः ॥ ३३ ॥ दुःसहः पञ्चदशभिर्विव्याधोरसि सात्य-
किम् । उत्स्रज्यन् वृष्णिषादूर्लस्तया वाणैः समाहतः ॥ ३४ ॥
तानविध्यन्महाराज सर्वानेव त्रिभिस्त्रिभिः । गाढविज्ञानरीन् कुला
मागणैः सोऽतितेजनैः ॥ ३५ ॥ शैनेयः श्येनवत् सङ्ग्रहं व्यचरत्तु-
विक्रमः । सौबलस्य धनुश्छित्वा हस्तावापं निकृत्य च ॥ ३६ ॥
दुर्योधनं त्रिभिर्वाणैरभ्यविध्यत् स्तनान्तरे । चित्रसेनं शतेनैव
दशभिर्दुःसहं तथा ॥ ३७ ॥ दुःशासनन्तु विंशत्या विव्याध शिनि-
पुङ्गवः । अयान्यङ्गनुरादाय श्यालस्तव विश्राम्यते ॥ ३८ ॥ अष्टाभिः
सात्यकिं विद्धा पुनर्विव्याध पञ्चभिः । दुःशासनश्च दशभिर्दुःसहश्च
त्रिभिः शरैः ॥ ३९ ॥ दुर्मुखश्च द्वादशभीराजन् विव्याध सात्य-
किम् । दुर्योधनस्त्रिसप्तत्रया विद्धा भारत माधवम् ॥ ४० ॥
ततोऽस्य निश्चितैर्वाणैस्त्रिभिर्विव्याध सारथिम् । तान् सर्वान्
सहितान् शूरान् यतमानान्महारथान् ॥ ४१ ॥ पञ्चभिः पञ्चभि-
र्वाणैः पुनर्विव्याध सातप्रकिः । ततः स रथिनां अष्टस्तव पुत्रस्य
सारथिम् ॥ ४२ ॥ आजघानाशु भक्तेन स हतो न्यपतद्भुवि ।
पतिते सारथौ तस्मिन् तत्र पुत्ररथः प्रभो ॥ ४३ ॥ वातायमानै-

स्तैयश्चैरपनीयत सङ्गरात् । ततस्तव सुतो राजन् सैनिकाश्च
विश्राम्यते ॥ ४४ ॥ राज्ञो रथमभिप्रेक्ष्य विद्रुताः शतशोऽभवन् ।
विद्रुतं तत्र तत्क्षेप्यं दृष्ट्वा भारत सातप्रकिः ॥ ४५ ॥ अवाकिर-
च्छरैस्तीक्ष्णैरुक्मपुङ्खैः शिलाश्रितैः । विद्राव्य सर्वसैन्यानि ताव-
कानि सहस्रशः ॥ ४६ ॥ प्रययौ सातप्रकीराजन् श्वेताश्वस्य रथं
प्रति । तं शरानाददानञ्च रक्षमाणञ्च सारथिम् । आत्मानं
पालयानञ्च तावकाः समपूजयन् ॥ ४७ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सातप्रकिप्रवेशे

विंशत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १२० ॥

धृतराष्ट्र उवाच । सम्प्रमृद्य महत्क्षेप्यं यान्तं शैनेयमर्जुनम् ।
निर्झीका मम ते पुत्राः किमकुर्वन्त सञ्जय ॥ १ ॥ कथं तेषां तदा
युद्धे धृतिरासीन्मुमूर्षताम् । शैनेये समनुप्राप्ते सदृशे सव्यसाचिना
॥ २ ॥ विदधे किन्तु तत्क्षेत्रं ते च युद्धपराजिताः । कथञ्च
सातप्रकिर्युद्धे व्यतिक्रान्तो महाययाः ॥ ३ ॥ कथञ्च मम पुत्राणां
जीवतां तत्र सञ्जय । शैनेयोऽभिययौ युद्धे तन्ममाचक्ष सञ्जय
॥ ४ ॥ अतप्रहृतमिदं तात त्वत्सकाशात् श्रुतं मया । एकस्य
बहुभिर्युद्धं शत्रुभिस्तैर्महारथैः ॥ ५ ॥ विपरीतमहं दैवं मन्ये
सूत सुतान् प्रति । यत्नावधन्त समरे सात्त्वतेन महारथाः ॥ ६ ॥
एकस्य हि न पथ्याप्तं महत्क्षेप्यं तस्य सञ्जय । क्रुद्धस्य युयुधानस्य
सर्वं तिष्ठन्तु पाण्डवाः ॥ ७ ॥ निर्जितप्र समरे द्रोणं कृतिनञ्चित-
योधिनम् । यथा पशुगणान् सिंहस्तद्वन्ता सुतान्मम ॥ ८ ॥
कृतवर्मादिभिः भूरैर्यत्तैर्वज्रभिराहवे । युयुधानो न शक्तो हन्तुं
जेष्यति मे सुतान् ॥ ९ ॥ नैतद्दीदृशकं युद्धं कृतवांस्तत्र फाल्गुनः ।
यादृशं कृतवान् युद्धं शिनेर्नृपा महाययाः ॥ १० ॥

सञ्जय उवाच । तव दुर्मन्त्रिते राजन् दुर्व्याधनकृतेन च ।
 शृणुस्वावहितो भूत्वा यत्ते वक्ष्यामि भारत ॥ ११ ॥ ते पुनः
 संन्यवर्तन्त कृत्वा संश्रमका मिथः । परां युद्धे मतिं क्रूरां तव
 युवस्य शासनात् ॥ १२ ॥ त्रीणि सादिसहस्राणि दुर्व्याधनपुरो-
 गमाः । शक्रकाम्बोजवाहिका यवनाः पारदास्तथा ॥ १३ ॥
 कुलिङ्गास्तङ्गणाम्बुष्ठाः प्रैशाचाश्च सर्ववराः । पार्वतीयाश्च राजेन्द्र
 क्रुद्धाः पाषाणपाणयः ॥ १४ ॥ अभ्यद्रवस्ते शैनेयं शलभाः
 पावकं यथा । युक्ताः पञ्चशता राजन् शैनेयं समुपाद्रवन् ॥ १५ ॥
 ततो रथसहस्रेण महारथशतेन च । हिरदानां सहस्रेण हि-
 साहस्रैश्च वाजिभिः ॥ १६ ॥ शरवर्षाणि मुञ्चन्तो विविधानि
 महारथाः । अभ्यद्रवस्ते शैनेयमसङ्ख्येयाः परन्तप ॥ १७ ॥
 तांश्च सञ्चोदयन् सर्वान् हतैनमिति भारत । दुःशासनो महा-
 राज सात्यकिं पथ्यवारयत ॥ १८ ॥ तत्राङ्गुतमपश्याम शैनेय-
 चरितं महत् । यदेको बह्वभिः सार्धमसम्भ्रान्तमयुधव्रत ॥ १९ ॥
 अवधीच्च रथानीकं हिरदानाञ्च तदलम् । सादिनश्चैव तान् सर्वान्
 हस्यनपि च सर्वशः ॥ २० ॥ तत्र चक्रैर्विमथितैर्मथैश्च परमायुधैः ।
 शस्त्रैश्च बह्वधा भग्नैरौषादण्डकवन्धुरैः ॥ २१ ॥ कुक्षरैर्मथितै-
 श्चापि ध्वजैश्च विनिपातितैः । वर्ममिश्रममिश्रैश्च विकीर्णैश्च सम-
 न्ततः ॥ २२ ॥ सगम्भिराभरणैर्वस्त्रैरनुकर्षैश्च मारिष । संक्कन्ना
 वसुधा तत्र शरदि द्यौर्ग्रहैरिव ॥ २३ ॥ गिरिरूपधराश्चापि
 पतिताः कुक्षरोत्तमाः । अक्लनस्य कुले जाता वामनस्य च
 भारत ॥ २४ ॥ सुप्रतीककुले जाता महापद्मकुले तथा । ऐरा-
 वतकुले चैव तथान्येषु कुलेषु च ॥ २५ ॥ जाता दन्तिवरा राजन्
 शरते बहवो हताः । वानायुजान् पार्वतीयान् काम्बोजानश्च
 वाहिकान् ॥ २६ ॥ तथा हयवराजान् निजघ्ने तत्र सात्यकिः ।
 नानादिशोद्धवान् पत्नीन्नानाजातीयं सर्वशः ॥ २७ ॥ निजघ्ने

तत्र शैनेयः शतशोऽथ सहस्रशः । तेषु प्रकाल्यमानेषु दस्यून्
 दुःशासनोऽब्रवीत् ॥ २८ ॥ निवर्त्तध्वमधर्मज्ञा युध्यध्वं किं कृतेन
 वः । तांश्चातिभञ्जान् सम्प्रेक्ष्य पुत्रो दुःशासनस्तव ॥ २९ ॥
 पाषाणयोधिनः शूरान् पार्वतीयानचोदयत् । अश्वयुद्धे सु कुशला
 न्जैतज्जानाति सात्यकि ॥ ३० ॥ अश्वयुद्धमजानन्तं हतैनं युध-
 कार्मुकम् । तथैव कुरवः सर्वे नाश्वयुद्धविशारदाः ॥ ३१ ॥ अभि-
 द्रवत मामैष्ट न वः प्रापस्यति सात्यकिः । ते पार्वतीया राजानः
 सर्वे पाषाणयोधिनः ॥ ३२ ॥ अभ्यद्रवन्त शैनेयं राजानमिव
 मन्त्रिणः । ततो गजशिरःप्रख्यैरुपलैः शैलवासिनः ॥ ३३ ॥
 उद्यतैर्युधानस्य पुरतस्तस्युराहवे । क्षेपणीयैस्तथाप्यन्ये सास्त्र-
 तस्य वधैषिणः ॥ ३४ ॥ चादितास्तव पुत्रेण सर्वतो रुरुधुर्हिमः ।
 तेषामापततामेव शिलायुद्धं चिकीर्षिताम् ॥ ३५ ॥ सात्यकिः
 प्रतिसन्धाय निशितान् प्राहिणोच्छुरान् । तामश्ववृष्टिं तुमुलां
 पार्वतीयैः समीरिताम् ॥ ३६ ॥ चिक्षेदोरगसङ्काशैर्नाराचैः शिनि-
 पुङ्गवः । तैरश्वचूर्णैर्दीप्यद्भिः खद्योतानामिव ब्रजैः ॥ ३७ ॥
 प्रायः सैन्यान्यहन्यन्त हाहाभूतानि मारिष । ततः पञ्चशताः
 शूराः सनुद्यतमहाशिलाः ॥ ३८ ॥ निक्लृप्तवाहवो राजन् निपेतु-
 र्भरणीतले । पुनर्हृशशताश्चान्ये शतसाहस्रिणस्तथा ॥ ३९ ॥
 शोपलैर्वाहभिश्चकनैः पेतुरप्राप्य सात्यकिम् । पाषाणयोधिनः
 शूरान् पतमानानवस्थितान् ॥ ४० ॥ न्यवधीहृद्गसाहस्रांस्तदङ्ग-
 मिवामवत् । ततः पुनस्तु सम्भूय तेऽश्ववृष्टिं समन्ततः ॥ ४१ ॥
 अयोहस्ताः शूलहस्ता हरदास्तङ्गणाः खशाः । लम्पाकाश्च पुलि-
 न्दाश्च चिक्षिपुस्तांश्च सात्यकिः ॥ ४२ ॥ नाराचैः प्रतिचिक्षेद
 प्रतिपत्तिविशारदः । अद्रीणां भिद्यमानानामन्तरीक्षे शितैः शरैः
 ॥ ४३ ॥ शब्देन प्राद्रवन् सङ्घे रथाश्चगजपत्तयः । अश्व-
 चूर्णैरवाकीर्णा मनुष्या गजवाजिनः ॥ ४४ ॥ नाशकृन्तवस्यातु

अमरैरिव दंष्ट्रिताः । हतश्लिष्टाः सन्धिरा भिन्नमस्तकपिण्डिकाः
 ॥ ४५ ॥ कुञ्जरा वर्जयामासुर्युयुधानरथं तदा । ततः शब्दः
 समभवत् तव सैन्यस्य मारिष ॥ ४६ ॥ माधवेनार्यमानस्य सागर-
 स्येव पर्वणि । तं शब्दं तुमुबं श्रुत्वा द्रोणो यन्तारमब्रवीत् ॥ ४७ ॥
 एष सूत रणे क्रुद्धः सास्त्रतानां महारथः । दारयन् बद्धधा-
 सैन्यं रणे चरति कालवत् ॥ ४८ ॥ यत्रैष शब्दस्तुमुलस्तत्र सूत
 रथं नय । पाषाणयोधिभिर्नूनं युयुधानः समागतः ॥ ४९ ॥
 तथाहि रथिनः सर्वे ह्रियन्ते विद्रुतैर्हयैः । विशस्त्रकवचा रग्ना-
 स्तत्र तत्र पतन्ति च ॥ ५० ॥ न शक्नुवन्ति यन्तारः संयन्तुं तुमुले
 हयान् । इत्येतद्वचनं श्रुत्वा भारद्वाजस्य सारथिः ॥ ५१ ॥ प्रत्यु-
 वाच ततो द्रोणं सर्वशस्त्रभृतान्वरम् । सैन्यं द्रवति चायुष्मन्
 कौरवेयं समन्ततः ॥ ५२ ॥ पश्य योधात्रणे भग्नान् धावतो वै
 समन्ततः । इमे च संहता शूरा पाञ्चालाः पाण्डवैः सह ॥ ५३ ॥
 त्वामेव हि जिघांसन्त आद्रवन्ति समन्ततः । अत्र कार्यं समा-
 धत्स्व प्राप्तकालमरिन्दम ॥ ५४ ॥ स्थाने वा गमने वापि दूरं
 यातश्च सात्यकिः । तथैवं वदतस्तस्य भारद्वाजस्य मारिष ॥ ५५ ॥
 प्रत्यदृश्यत ग्रैनेयो निघ्नन् बद्धविधात्रयान् । ते वध्यमानाः समरे
 युयुधानेन तावकाः ॥ ५६ ॥ युयुधानरथं त्यक्त्वा द्रोणानीकाय
 दुद्रुवुः । यैस्तु दुःशासनः सार्द्धं रथैः पूर्वं न्यवर्तत । ते भीता-
 स्त्वथ्यधावन्त सर्वे द्रोणरथं प्रति ॥ ५७ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशे

एकविंशत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १२१ ॥

सञ्जय उवाच । दुःशासनरथं दृष्ट्वा समीपे पर्यवस्थितम् ।
 भारद्वाजस्ततो वाक्यं दुःशासनमथाब्रवीत् ॥ १ ॥ दुःशासन रथाः

सर्वे कक्षाच्चैते प्रविद्रुताः । कश्चित् क्षेमन्तु नृपतेः कश्चिज्जीवति
 सैश्वर्यः ॥ २ ॥ राजपुत्रो भवानल राजभ्राता महारथः । किमर्थं
 द्रवते युद्धे यौवराज्यमवाप्नुहि ॥ ३ ॥ दासी जितासि द्यूते त्वं
 यथाकामचरो भव । वाससां वाहिका राज्ञो भ्रातुर्ज्येष्ठस्य मे
 भव ॥ ४ ॥ न सन्ति पतयः सर्वे तेऽद्य षण्डतिलैः समाः ।
 दुःशासनैव कक्षात्त्वं पूर्वमुक्त्वा पलायसे ॥ ५ ॥ स्वयं वैरं महत्
 कृत्वा पाण्डुलैः पाण्डवैः सह । एकं सात्यकिमासाद्य कथं भीतो-
 ऽसि संयुगे ॥ ६ ॥ न जानीषी पुरा त्वन्तु गृह्णन्तश्चान् दुरोदरे ।
 शरा ह्येते भविष्यन्ति दारुणाशीविषोपमाः ॥ ७ ॥ अप्रियाणां
 हि वचसां पाण्डवेषु विशेषतः । द्रौपद्याश्च परिक्षेपस्त्वन्मूलो
 ह्यभवत् पुरा ॥ ८ ॥ क्व ते मानश्च दर्पश्च क्व ते वीर्यं क्व दर्पि-
 तम् । आशीविषसमान् पार्थान् कोपयित्वा क्व यास्यसि ॥ ९ ॥
 शौचेयं भारती सेना राजा चैवं सुयोधनः । यस्य त्वं कर्कशो
 भ्राता पलायनपरायणः ॥ १० ॥ ननु नाम त्वया वीर दीर्य-
 माणा भयार्हिता । स्ववाहुवलमास्थाय रक्षितव्या ह्यनीकिनी
 ॥ ११ ॥ स त्वमद्य रणं हित्वा भीतो हर्षयसे परान् । विद्रुते
 त्वयि सैन्यस्य नायके शत्रुसूदन ॥ १२ ॥ कोऽन्यः स्यास्यति
 सङ्ग्रामे भीतो भीतव्यपाश्र्वयः । एकेन सात्त्वतेनाद्य युध्यमानस्य
 तेन वै ॥ १३ ॥ पलायने तव मतिः सङ्ग्रामाद्भिः प्रवर्तते । यदा
 गाण्डीवधन्वानं भीमसेनञ्च कौरव ॥ १४ ॥ यमौ वा युधि द्रष्टासि
 तदा त्वं किं करिष्यसि । युधि फाल्गुनवाणानां सूर्याग्निसम-
 वर्चसाम् ॥ १५ ॥ न तुल्याः सात्यकिशराः धीन भीतः पलायसे ।
 यदि तावत् कृता बुद्धिः पलायनपरायणा ॥ १६ ॥ पृथिवी
 धर्मराजाय शमेनैव प्रदीयताम् । यावत् फाल्गुननाराचा निर्मुक्तो-
 रगसन्निभाः ॥ १७ ॥ नाविशन्ति शरीरन्ते तावत् संश्राम्य
 पाण्डवैः । यावन्ते पृथिवीं पार्था हत्वा भ्रातृशतं रम्से ॥ १८ ॥

नाक्षिपन्ति महात्मानस्तावत् संशाम्य पाण्डवैः । यावत् क्रुध्यति
 नो राजा धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ १९ ॥ कृष्णाय समरस्त्रावी
 तावत् संशाम्य पाण्डवैः । यावद्धीमो महाबाहुर्विगाह्य महती-
 च्छमम् ॥ २० ॥ सोदरांस्ते न गृह्णाति तावत् संशाम्य पाण्डवैः ।
 पूर्वसुत्तय ते भ्राता भीष्मेणासौ सुयोधनः ॥ २१ ॥ अजेवाः
 पाण्डवाः सङ्घे सौम्य संशाम्य तैः सह । न च तत् कृतवान्
 मन्दस्तव भ्राता सुयोधनः ॥ २२ ॥ स युद्धे धृतिमास्थाय यत्तो
 युध्यस्व पाण्डवैः । गच्छ तूष्णं रथेनैव यत्र तिष्ठति सात्यकिः
 ॥ २३ ॥ त्वया हीनं बलं ह्येतद्द्विद्विष्यति भारत । आत्मायं
 बोधय रणे सात्यकिं सत्यविक्रमम् ॥ २४ ॥ एवमुक्तस्तव सुतो
 नाब्रवीत् किञ्चिदप्यसौ । श्रुतञ्चाश्रुतवत् कृत्वा प्रायाद्येन स
 सात्यकिः ॥ २५ ॥ सैन्येन महता युक्तो स्नेच्छानामनिर्वर्तिनाम् ।
 आसाद्य च रणे यत्तो युयुधानमबोधयत् ॥ २६ ॥ द्रोणोऽपि
 रथिनां श्रेष्ठः पाञ्चालान् पाण्डवांस्तथा । अभ्यद्रवत संक्रुद्धो
 जवमास्थाय मध्यमम् ॥ २७ ॥ प्रविश्य च रणे द्रोणः पाण्डवानां
 वल्लधिनीम् । द्रावयामास बोधान् वै शतशोऽथ सहस्रशः ॥ २८ ॥
 ततो द्रोणो महाराज नाम विश्वाव्य संयुगे । पाण्डुपाञ्चाल-
 मक्षग्रानां प्रचक्रे क्रदनं महत् ॥ २९ ॥ तं जयन्तमनीकानि
 भारद्वाजं ततस्ततः । पाञ्चालपुत्रो द्युतिमान् वीरकेतुः समभ्ययात्
 ॥ ३० ॥ स द्रोणं पञ्चभिर्विज्वा शरैः सन्नतपर्वभिः । ध्वज-
 मेकेन विव्याध सारथिञ्चास्य सप्तभिः ॥ ३१ ॥ तत्राद्भुतं महा-
 राज दृष्टवानस्मि संयुगे । यद्द्रोणो रभसो युद्धे पाञ्चाल्यं नाभ्य-
 वर्तत ॥ ३२ ॥ सन्निरुद्धं रणे द्रोणं पाञ्चाला वीक्ष्य मारिष ।
 आबभूवुः सर्वतो राजन् धर्मपुत्रजयैषिणः ॥ ३३ ॥ तैः शतैरग्नि-
 सङ्घाग्नैस्तीमरैश्च महाधनैः । अस्त्रैश्च विविधैराजन् द्रोणमेव-
 मवाकिरन् ॥ ३४ ॥ निहत्य तान् वाणगणैर्द्रोणो राजन् सम-

ततः । महाजलधरान् व्योम्नि मातरिष्वा इवावभौ ॥ ३५ ॥
 ततः शरं महाघोरं सूर्यपावकसन्निभम् । सन्दधे परवीरहो
 वीरकैतोरथं प्रति ॥ ३६ ॥ स भित्त्वा तु शरो राजन् पाञ्चाल-
 कुलनन्दन । अभ्यगादरणीं तूष्णं लोहिताद्रौ ज्वलन्निव ॥ ३७ ॥
 ततोऽपतद्रथान्तूष्णं पाञ्चालाकुलनन्दनः । पर्वताग्रादिव महां-
 श्चक्रमे वायुपौडितः ॥ ३८ ॥ तस्मिन् हते महेष्वासे राजपुत्रे
 महाबले । पाञ्चालस्त्वरिता द्रोणं समन्तात् पर्यवारयन् ॥ ३९ ॥
 चित्रकेतुः सुधन्वा च चित्रवर्मा च भारत । तथा चित्ररथश्चैव
 आद्यवसनकर्षिताः ॥ ४० ॥ अभ्यद्रवन्त सहिता भारद्वाजं
 युयुत्सवः । सुव्रन्तः शरवर्षाणि तपान्ते जलदा इव ॥ ४१ ॥
 स बध्यमानो बद्धधा राजपुत्रैर्महारथैः । क्रोधमाहारयत्तेषा-
 मभावाय दिजर्षभः ॥ ४२ ॥ ततः शरमयं जालं द्रोणस्तेषा-
 मवाञ्जित् । ते हन्यमाना द्रोणस्य शरैराकर्ण्यचोदितैः ॥ ४३ ॥
 कर्तव्यं नाभ्यजानन् वै कुमारः राजसत्तम । तान् विमूढान् रणे
 द्रोणः प्रहसन्निव भारत ॥ ४४ ॥ व्यश्वसूतरथांश्चक्रे कुमारान्
 कुपितो रणे । तथा शरैः सुनिश्चितैर्मल्लैस्तेषां महायथाः ॥ ४५ ॥
 पुष्पाणीव विचिन्वान् उत्तमाङ्गान्यपातयत् । ते रथेभ्यो हताः
 पेतुः क्षिप्तौ राजन् सुवर्चसः ॥ ४६ ॥ देवासुरे पुरा युद्धे यथा
 दैतेयदानवाः । तान्निहत्य रणे राजन् भारद्वाजः प्रतापवान्
 ॥ ४७ ॥ कार्मुकं भ्रामयामास हेमपृष्ठं दुरासदम् । पाञ्चाला-
 निहतान् दृष्ट्वा दिवकल्पान्महारथान् ॥ ४८ ॥ धृष्टद्युम्नो रणे
 क्रुद्धो नेत्राभ्यां पातयञ्जलम् । अभ्यवर्त्तत सङ्ग्रामे क्रुद्धो द्रोण-
 रथं प्रति ॥ ४९ ॥ ततो हाहेति सहसा नादः समभवन्नृप ।
 पाञ्चाल्येन रणे दृष्ट्वा द्रोणमावारितं शरैः ॥ ५० ॥ स ह्याय-
 मानो बद्धधा पार्षतेन महात्मना । न विव्यथे ततो द्रोणः स्रय-
 नेवान्वयुध्यत ॥ ५१ ॥ ततो द्रोणं महाराज पाञ्चाल्यः क्रोध-

सूक्ष्मितः । आजघानोरसि क्रुद्धो नवत्या नतपर्वणाम् ॥ ५२ ॥
 स गाढविद्धो बलिना भारहाजो महाययाः । निषसाद् रथो-
 पस्थे कण्ठलञ्च जगाम ह ॥ ५३ ॥ तं वै तथागतं दृष्ट्वा घृष्टद्युम्नः
 पराक्रमी । चापमुत्सृज्य शीघ्रन्तु असिं जग्राह वीर्यवान् ॥ ५४ ॥
 अवप्लुत्य रथाच्चापि त्वरितः स महारथः । आसुरो ह रथं तूष्णं
 भारहाजस्य मारिष ॥ ५५ ॥ हर्तुं निच्छन् शिरः कायात् क्रोध-
 संरक्तलोचनः । प्रत्याश्वस्तस्ततो द्रोणो धनुरादाय वीर्यवान्
 ॥ ५६ ॥ आसन्नमागतं दृष्ट्वा घृष्टद्युम्नं जिघांसया । शरैर्वैत-
 स्तिकैराजन् विव्याधासन्नयोधिभिः ॥ ५७ ॥ योधयामास समरे
 घृष्टद्युम्नं महारथम् । ते हि वैतस्त्रिका नाम शरा आसन्न
 योधिभिः ॥ ५८ ॥ द्रोणस्य विदिता राजन् वैर्धृष्टद्युम्नमग्निपात् ।
 स बध्यमानो वज्रभिः सायकैस्तैर्महाबलः ॥ ५९ ॥ अवप्लुत्य रथा-
 तूष्णं भगवेगः पराक्रमी । आसृज्य स्वरथं वीरः प्रशृज्य च मच्च-
 द्बलः ॥ ६० ॥ विव्याध समरे द्रोणं घृष्टद्युम्नो महारथः । द्रोण-
 यापि महाराज शरैर्विव्याध पार्श्वतम् ॥ ६१ ॥ तदद्भुतमभूद्युद्धं
 द्रोणपाञ्चालयोस्तदा । तैलोक्यकाङ्क्षिणोरासीच्छक्रप्रह्लादयोरिव
 ॥ ६२ ॥ मण्डलानि विचित्राणि यमकानीतराणि च । चरन्तौ
 युद्धमार्गज्ञौ ततश्चतुरशेषुभिः ॥ ६३ ॥ मोहयन्तौ मनांस्त्याजौ
 योधानां द्रोणपार्श्वतौ । सृजन्तौ शरवर्षाणि वर्षांस्त्रिव वलाहकी
 ॥ ६४ ॥ ह्लादयन्तौ महात्मानौ शरैर्व्योम दिग्गो महीम् । तद-
 द्भुतं तयोर्व्युद्धं भूतसङ्गा क्षपूजयन् ॥ ६५ ॥ चतुर्यास महाराज
 ये चान्ये तत्र सैनिकाः । अवश्यं समरे द्रोणो घृष्टद्युम्नेन सङ्गयः
 ॥ ६६ ॥ दग्धमेधति नो राजन् पाञ्चाला इति चुक्रुशुः । द्रोणस्तु
 त्वरितो युद्धे घृष्टद्युम्नस्य सारथेः ॥ ६७ ॥ शिरः प्रच्यावयामास
 फलं पक्वं तरोरिव । ततस्तु प्रदुता वाचा राज्ञस्तस्य महात्मनः
 ॥ ६८ ॥ तेषु प्रद्वमाणेषु पाञ्चालान् सृज्जयांस्तथा । व्यद्रावच्च-

द्रोणे द्रोणस्तत्र तत्र पराक्रमी ॥ ६९ ॥ विजित्य पाण्डुपाञ्चालान्
भारद्वाजः प्रतापवान् । स्वं व्यहं पुनरास्थाय प्रत्यतिष्ठदरिन्दमः ।
न चैनं पाण्डवा युद्धे जेतुमुत्सेहिरे प्रभो ॥ ७० ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि द्रोणपराक्रमे
हाविंशत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १२२ ॥

सञ्जय उवाच । ततो दुःशासनो राजन् शैनेयं समुपाद्रवत् ।
किरन् शरसहस्राणि पर्जन्य इव वृष्टिमान् ॥ १ ॥ स विद्धा
सात्यकिं षष्ठ्या तथा षोडशभिः शरैः । नाकस्ययत् स्थितं युद्धे
मैनाकमिव पर्वतम् ॥ २ ॥ रथव्रातेन मद्धता नानादिशोद्धवेन ह ।
सर्वतो भरतश्रेष्ठो विष्टजन् सायकान् वहन् ॥ ३ ॥ पर्जन्य इव
घोषिण नादयन् वै दिशो दश । तमापतन्तमालोक्य सात्यकिः
कौरवं रणे ॥ ४ ॥ अभिद्रुत्य महाबाहुश्छादयामास सायकैः ।
ते छाद्यमाना वाणौघैर्दुःशासनपुरोगमाः ॥ ५ ॥ प्राद्रवन् समरे
भीतास्तत्र पुत्रस्य पश्यतः । तेषु द्रवत्सु राजेन्द्र पुत्रो दुःशासन-
स्तव ॥ ६ ॥ तस्थौ व्यपेतभीरुराजन् सात्यकिश्चाद्वैयञ्करैः । चतुर्भि-
र्वाजिनस्तस्य सारथिञ्च द्विभिः शरैः ॥ ७ ॥ सात्यकिञ्च शतेनाजौ
विद्धा नादं मुनीव ह । ततः क्रुद्धो महाराज माधवस्तस्य संयुगी
॥ ८ ॥ रथं सूतं ध्वजं तच्च चक्रेऽदृश्यमजिह्वागैः । स तु दुःशा-
सनं शूरं सायकैरावृणोद्धृषम् ॥ ९ ॥ ममकं समनुप्राप्तमूर्ख-
नाभिरिवोर्षया । त्वरन् समावृणोद्वाणैर्दुःशासनममित्रजित् ॥ १० ॥
दृष्ट्वा दुःशासनं राजा तथा शरशताचितम् । त्रिगर्त्ताश्चोदयामास
युयुधानरथं प्रति ॥ ११ ॥ तैः गच्छन् युयुधानस्य समीपं क्रूर-
कर्मणः । त्रिगर्त्तानां त्रिसाहस्रा रथा युद्धविशारदाः ॥ १२ ॥ ते
तु तं रथवंशेन मद्धता पर्यवारयन् । स्थिरां कृत्वा मतिं युद्धे

भूत्वा संशप्तका मिथः ॥ १३ ॥ तेषां प्रपततां युद्धे शरवर्षाणि
सुवृताम् । योधान् पञ्चशतान् सुख्यान् अग्रानीके व्यपोथयत्
॥ १४ ॥ ते पतन्ति हतास्तूष्णं शिनिप्रवरसायकैः । महा-
मास्तवेगेन भग्ना इव नगाद्दुमाः ॥ १५ ॥ नागैश्च बह्वधाच्छिन्नै-
र्ध्वजैश्चैव विश्राम्यते । हयैश्च कनकापीडैः पतितैस्तत्र मेदिनी
॥ १६ ॥ शैनेयशरसङ्कृतैः शोणितौघपरिप्लुतैः । अशोभत महा-
राज किंशुकैरिव पुष्पितैः ॥ १७ ॥ ते बध्यमानाः समरे युयु-
धानेन तावकाः । तातारं नाध्यगच्छन्त पञ्चमग्ना इव द्विपाः
॥ १८ ॥ ततस्ते पर्यवर्तन्त सर्वे द्रोणरथं प्रति । भयात् पतग-
राजस्य गर्तानीव महोरगाः ॥ १९ ॥ हत्वा पञ्चशतान् योधान्
शरैराशीविषोपमैः । प्रायात् स शनकैर्वीरो धनञ्जयरथं प्रति
॥ २० ॥ तं प्रयान्तं नरश्रेष्ठं पुत्रो दुःशासनस्तव । विव्याध
नवभिस्तूष्णं शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ २१ ॥ स तु तं प्रतिविव्याध
पञ्चभिर्निश्चितैः शरैः । रुक्मपुङ्खैर्महेष्वासी गार्दपतैरजिह्वगैः
॥ २२ ॥ सात्यकिं तं महाराज प्रहसन्निव भारत । दुःशासन-
स्त्रिभिर्विद्ध्वा पुनर्विव्याध पञ्चभिः ॥ २३ ॥ शैनेयस्तव पुत्रन्तु हत्वा
पञ्चभिराशुगैः । धनुश्चास्य रणे क्लिप्ता प्रक्षयन्नर्जुनं ययौ ॥ २४ ॥
ततो दुःशासनः क्रुद्धो वृष्णिवीराय गच्छते । सर्वपारशवीं शक्तिं
विसर्ज्य जिघांसया ॥ २५ ॥ तान्तु शक्तिं तदा धीरां तव पुत्रस्य
सात्यकिः । चिच्छेद स तदा राजन् निश्चितैः कङ्कपविभिः ॥ २६ ॥
अथान्यद्गुरुरादाय पुत्रस्तव जनेश्वर । सात्यकिञ्च शरैर्विद्ध्वा
सिंहनादं ननई ह ॥ २७ ॥ सात्यकिस्तु रणे क्रुद्धो मोहयित्वा
सुतं तव । शरैरग्निशिखाकारैराजधानं स्तनान्तरे ॥ २८ ॥
सर्वायसैस्तीक्ष्णवक्त्रैरष्टाभिर्विव्यधे पुनः । दुःशासनस्तु विंशत्या
सात्यकिं प्रत्यविध्यत ॥ २९ ॥ सात्वतोऽपि महाराज तं विव्याध
स्तनान्तरे । त्रिभिरेव महाभागः शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ ३० ॥

ततोऽस्य बाहान्निधितैः शरैर्जज्ञे महारथः । सारथिञ्च सुसं-
 क्रुद्धः शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ ३१ ॥ धनुरेकेन भस्त्रेण हस्तावापञ्च
 पञ्चभिः । ध्वजञ्च रथशक्तिञ्च भस्त्राभ्यां परमास्त्रवित् ॥ ३२ ॥
 चिच्छेद विशिखैस्तीक्ष्णैस्तयोभी पाणिं सारथी । स किन्तधन्वा
 विरथो हताश्वो हतसारथिः ॥ ३३ ॥ त्रिगर्तसेनापतिना स्वरथे-
 नापवाहतः । तमभिद्रुत्य शैनेयो मुहूर्तमिव भारत ॥ ३४ ॥
 न जघान महाबाहुर्भीमसेनवचः स्वरन् । भीमसेनेन तु बधः
 सुतानां तव भारत ॥ ३५ ॥ प्रतिज्ञातः सभामध्ये सर्वेषामेव
 संयुगे । ततो दुःशासनं जिह्वा सात्वकिः संयुगे प्रभो । जगाम
 त्वरितो राजन् येन यातो धनञ्जयः ॥ ३६ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथबधपर्वणि सात्यकिप्रवेशे दुःशासन-
 पराजये त्रयोविंशत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १२३ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । किं तस्यां मम सेनायां नासन् केचिन्महा-
 रथाः । ये तथा सात्यकिं यान्तं नैवास्मन्नाप्यवारयन् ॥ १ ॥
 एको हि समरे कर्म द्रुतवान् सत्यविक्रमः । अक्रतुल्यबलो युद्धे
 महेन्द्रो दानवेष्विव ॥ २ ॥ अथ वा भूयमासीत्तत् येन यातः स
 सात्यकिः । एको वै बहुलाः सेनाः प्रमृद्गन् सत्यविक्रमः ॥ ३ ॥
 कथञ्च पुद्ध्यमानानामपक्रान्तो महात्मनाम् । एको बहूनां शैनेय-
 स्तन्ममाचक्षु सञ्जय ॥ ४ ॥

सञ्जय उवाच । राजन् सेनासमुद्योगो रथनागाश्वपत्ति-
 नाम् । तुमुलस्तव सैन्यानां युगान्तमदृशोऽभवत् ॥ ५ ॥ आङ्गिकेषु
 समूहेषु तव सैन्यस्य मानद । नाभूल्लोके समः कश्चित् समूह इति
 मे मतिः ॥ ६ ॥ तत्र दिवास्त्वभाषन्त चारणाश्च समागताः ।
 एतदन्ताः समूहा वै भविष्यन्ति महीतले ॥ ७ ॥ न च एतादृशो

व्यूह आसीत् कश्चिद्विशाम्भते । यावज्जयद्रथवधे द्रोणेन विहितो-
 ऽभवत् ॥ ८ ॥ चण्डवातविभिन्नानां समुद्राणामिव स्वनः । रणे
 ऽभवदलौघानामन्योऽन्यमभिधावताम् ॥ ९ ॥ पार्थिवानां समे-
 तानां बह्वन्यासन् नरोत्तम । तद्वले पाण्डवानाञ्च सहस्राणि
 यतानि च ॥ १० ॥ संरक्षानां प्रवीराणां समरे दृढकर्मणाम् ।
 तत्रासीत् समहान् शब्दस्तुमुलो लोमहर्षणः ॥ ११ ॥ अथा-
 क्रन्दद्भीमसेनो घृष्टयुग्मश्च मारिष । नकुलः सहदेवश्च धर्मराजश्च
 पाण्डवः ॥ १२ ॥ आगच्छत प्रहरत द्रुतं विपरिधावत । प्रविष्टा-
 वरिसेनां हि वीरौ माधवपाण्डवौ ॥ १३ ॥ यथासुखेन गच्छेतां
 जयद्रथरथं प्रति । तथा प्रकुरुत क्षिप्रं इति सैन्यान्वचोदयत्
 ॥ १४ ॥ तयोरभावे कुरवः कृतार्थाः स्युर्वयं जिताः । ते यूयं
 सहिता भूत्वा तूष्णमेव बलास्मिन् ॥ १५ ॥ क्षोभयध्वं महावेगाः
 पवनः सागरं यथा । भीमसेनेन ते राजन् पाञ्चात्येन च चोदिताः
 ॥ १६ ॥ आजह्नः कौरवान् सङ्घे त्वक्तासूतात्मनः प्रियान् ।
 इच्छन्तो निधनं युद्धे शस्त्रैरुत्तमतेजसः ॥ १७ ॥ स्वर्गपसवो मित्त
 कार्यं नाभ्यनन्दत जीवितम् । तथैव तावका राजन् प्रार्थयन्तो
 महद्ययः ॥ १८ ॥ आर्या युद्धे मतिं कृत्वा युद्धायैवावतस्थिरे ।
 तस्मिंस्तु तुमुले युद्धे वर्त्तमाने भयावहे ॥ १९ ॥ जित्वा सर्वाणि
 सैन्यानि प्रायात् सात्यकिरर्जुनम् । कवचानाम्भस्तत्र सूर्य-
 रश्मिविराजिताः ॥ २० ॥ दृष्टीः सङ्घे सैनिकानां प्रतिजग्मुः
 समन्ततः । तथा प्रयतमानानां पाण्डवानां महात्मनाम् ॥ २१ ॥
 दुर्योधनो महाराज व्यगाहत महदलम् । स सन्निपातस्तुमुलस्तेषां
 तस्य च भारत । अभवत् सर्वभूतानामभावकरणो महान् ॥ २२ ॥
 धृतराष्ट्र उवाच । तथा यातेषु सैन्येषु तथा कुच्छ्रगतः
 स्वयम् । कच्चिदुर्योधनः सूत नाकार्षीत् पृष्ठतो रणम् ॥ २३ ॥
 एकस्य च बह्वनाञ्च सन्निपातो महाहवे । विशेषतो नरपतेर्विप्रमः

प्रतिभाति मे ॥ २४ ॥ सोऽत्यन्तसुखसंवृद्धो लक्ष्म्या लोभस्य
चेश्वरः । एको बहून् समासाद्य कञ्चिन्नासीत् पराङ्मुखः ॥ २५ ॥

सञ्जय उवाच । राजन् सङ्ग्राममाश्रय्यं तव पुत्रस्य भारत ।
एकस्य बह्वभिः सार्धं शृणुष्व गदतो मम ॥ २६ ॥ दुर्योधनेन
समरे पृथना पाण्डवी रणे । नलिनी हिरद्दिनेव समन्तात् प्रति-
लोडिता ॥ २७ ॥ ततस्तां प्रहतां सेनां दृष्ट्वा पुत्रेण ते नृप ।
भीमसेनपुरोगास्ते पाञ्चालाः समुपाद्रवन् ॥ २८ ॥ स भीमसेनं
दशभिः शरैर्विव्याध पाण्डवम् । त्रिभिस्त्रिभिर्यमौ वीरौ धर्म-
राजञ्च सप्तभिः ॥ २९ ॥ विराटद्रुपदौ षड्भिः शतेन च शिख-
ण्डिनम् । धृष्टद्युम्नञ्च विंशत्या द्रौपदेयांस्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ ३० ॥
शतशश्चापरान् योधान् सहिषांश्च रथान्रणे । शरैरवचक्रत्तोम्रैः
क्रुद्धोऽन्तक इव प्रजाः ॥ ३१ ॥ न सन्दधन् विमुञ्चन् वा मण्डली-
कृतकार्मुकः । अदृश्यत रिपून्निघ्नञ्छिक्त्वास्त्रवलेन च ॥ ३२ ॥
तस्य तान् निघ्नतः शत्रून् हेमपृष्ठं महद्बनुः । अजस्रं मण्डलीभूतं
दृष्टुः समरे जनाः ॥ ३३ ॥ ततो युधिष्ठिरो राजा भक्ताभ्या-
मच्छिनद्बनुः । तव पुत्रस्य कौरव्य यतमानस्य संयुगे ॥ ३४ ॥
विव्याध चैनं दशभिः सम्यगस्तैः शरोत्तमैः । वर्म चाशु समासाद्य
ते भग्नाः क्षितिमाविशन् ॥ ३५ ॥ तवः प्रमुहिताः पार्थाः परि-
वह्युर्युधिष्ठिरम् । यथा वृत्रवधे देवाः पुरा अक्रुन् महर्षयः ॥ ३६ ॥
ततोऽन्यद्बनुबाधाय तव पुत्रः प्रतापवान् । तिष्ठतिष्ठेति राजानं
ब्रुवन् पाण्डवमभ्ययात् ॥ ३७ ॥ तमायान्तमभिप्रेक्ष्य तव पुत्रं
महाशुभे । प्रत्युद्ययुः प्रमुहिताः पाञ्चाला जयगृह्णिनः ॥ ३८ ॥
तान् द्रोणः प्रतिजग्राह परीप्सन् युधि पार्थिवम् । चण्डवातो-
द्धूतान् मेघान् गिरिरन्तुमुचो यथा ॥ ३९ ॥ तत्र राजन्महा-
नासीत् सङ्ग्रामो लोमहर्षणः । पाण्डवानां महाबाहो तावकानाञ्च
संयुगे ॥ ४० ॥ रुद्रस्याक्रीडसदृशः संहारः सर्वहृदिनाम् । ततः

देव तावद्भिर्निमित्तैर्मृधे ॥ १० ॥ ततोऽभवन्महाराज तव सैन्यस्य
 विस्मयः । वृहत्क्षत्रेण तत् कर्म कृतं दृष्ट्वा सुदुष्करम् ॥ ११ ॥
 ततो द्रोणो महाराज वृहत्क्षत्रं विशेषयन् । प्रादुश्चक्रे रणे
 दिव्यं ब्राह्ममस्त्रं सुदुर्जयम् ॥ १२ ॥ कैकेयोऽस्त्रं समालोक्य
 मुक्तं द्रोणेन संशुभे । ब्रह्मास्त्रेणैव राजेन्द्र ब्राह्ममस्त्रमपातयत्
 ॥ १३ ॥ ततोऽस्त्रे निहते ब्राह्मे वृहत्क्षत्रस्तु भारत । विव्याध
 ब्राह्मणं षष्ठ्या स्वर्णपुङ्खैः शिलाभितैः ॥ १४ ॥ तं द्रोणो
 द्विपदां श्रेष्ठो नाराचिन समर्पयत् । स तस्य कवचं भित्त्वा
 प्राविशद्वरणीतलम् ॥ १५ ॥ कृष्णसर्पो यथा मुक्तो वल्मीकं
 नृपसत्तम । तथाभ्यगान्महीं वाणो भित्त्वा कैकेयमाहवे ॥ १६ ॥
 सोऽतिविद्धो महाराज कैकेयो द्रोणसायकैः । क्रोधेन महता-
 विष्टो व्यावृत्य नयने शुभे ॥ १७ ॥ द्रोणं विव्याध सप्तत्या
 स्वर्णपुङ्खैः शिलाभितैः । सारथिञ्चास्य वाणेन भृशं मर्मस्वता-
 ङ्गयत् ॥ १८ ॥ द्रोणस्तु बह्वभिर्विद्धो वृहत्क्षत्रेण भारिण ।
 अष्टजद्विशिखांस्तीक्ष्णान् कैकेयस्य रथं प्रति ॥ १९ ॥ व्याकुली-
 कृत्य तं द्रोणो वृहत्क्षत्रं महारथम् । अश्वान्शतुर्भिर्न्यबधीचतु-
 रोऽस्य पतद्विभिः ॥ २० ॥ सूतञ्चैकेन वाणेन रथनीडादपा-
 हरत् । हाभ्यां ध्वजञ्च कृत्वा भूमावपातयत् ॥ २१ ॥
 ततः साधुविद्वष्टेन नाराचिन द्विजर्षभः । हृद्यविध्यत् वृहत्क्षत्रं
 स किन्नहृदयोऽपतत् ॥ २२ ॥ वृहत्क्षत्रे हते राजन् कैकयान्
 महारथे । शैशुपालिरभिक्रुद्धो यन्तारमिदमब्रवीत् ॥ २३ ॥
 सारथे याहि यत्त्रैष द्रोणस्तिष्ठति दंष्ट्रितः । विनिघ्नन् कैकयानां
 सर्वान् पाञ्चालानाञ्च वाचिनौम् ॥ २४ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा
 सारथीरथिनां वदः । द्रोणाय प्रापयामास काम्बोजैर्जवनैर्हयैः
 ॥ २५ ॥ धृष्टकेतुश्च चेदीनामृषभोऽतिबलोदितः । वधायाभ्य-
 द्रवत् द्रोणं पतङ्ग इव पावकम् ॥ २६ ॥ सोऽविध्यत् तदा

द्रोणं पृष्ट्वा साश्वरथध्वजम् । पुनश्चान्यैः शरैस्तीक्ष्णैः सुप्तं व्याप्तं
तुदन्निव ॥ २७ ॥ तस्य द्रोणो धनुर्मध्ये क्षुरप्रेण धितेन च ।
चकर्त्त गार्धपत्रेण पतमानस्य शुष्मिणः ॥ २८ ॥ अथान्यद्गदगदादाय
शैशुपालिर्महारथः । विव्याध सायकैर्द्रोणं कङ्कवर्हिणवाजितैः
॥ २९ ॥ तस्य द्रोणो हयान् हत्वा चतुर्भिश्चतुरः शरैः । सारथेश्च
शिरः कायाच्चकर्त्त प्रहसन्निव ॥ ३० ॥ अथैनं पञ्चविंशत्या साय-
कानां समार्पयत् । अवप्लुत्य रथाच्चैद्यो गदामादाय सत्वरः ॥ ३१ ॥
भारहाजाय विक्षेप रुषितामिव पन्नगौम् । तामापतन्तीमालोक्य
कालरात्रिमिवोद्यताम् ॥ ३२ ॥ अश्वसारथ्यौ गुर्वीं तपनीय-
विभूषिताम् । शरैरनेकसाक्षसैर्भारहाजोऽच्छिन्नाच्छतैः ॥ ३३ ॥
सा छिन्ना बह्वभिर्वाणैर्भारहाजेन मारिष । गदापपात कौरव्य
नादयन्ती धरातलम् ॥ ३४ ॥ गदां विनिहतां दृष्ट्वा घृष्टकेतुरम-
र्षणः । तोमरं व्यहजद्वीरः शक्तिश्च कनकोज्ज्वलाम् ॥ ३५ ॥
तोमरं पञ्चभिर्मित्वा शक्तिश्चिच्छेद पञ्चभिः । तौ जम्भतुर्महीं
छिन्नौ सर्पाविव गरुत्मता ॥ ३६ ॥ ततोऽस्य विशिखं तीक्ष्णं
बधाय बधकाङ्क्षिणः । प्रेषयामास समरे भारहाजः प्रतापवान्
॥ ३७ ॥ स तस्य कवचं भित्त्वा हृदयञ्चामितौजसः । अभ्यगा-
दरणीं वाणो हंसः पद्मवनं यथा ॥ ३८ ॥ पतङ्गं हि ग्रसेच्चापौ
यथा क्षुद्रं बुभुक्षितः । तथा द्रोणोऽग्रसच्छूरो घृष्टकेतुं महाहवे
॥ ३९ ॥ निहते चेदिराजे तु तत्खण्डं पितृमाविशत् । अमर्ष-
वशमापन्नः पुत्रोऽस्य परमास्त्रवित् ॥ ४० ॥ तमपि प्रहसन् द्रोणः
शरैर्निन्ये यमक्षयम् । महाव्याघ्रो महारण्ये मृगशार्वं यथा
बली ॥ ४१ ॥ तेषु प्रक्षीयमाणेषु पाण्डवेयेषु भारत । जरा-
सन्धोऽसुतो वीरः स्वयं द्रोणमुपाद्रवत् ॥ ४२ ॥ स तु द्रोणं महा-
बाहुं शरधाराभिराहवे । अदृश्यमकरोत्तूष्णं जलदो भास्करं
यथा ॥ ४३ ॥ तस्य तलाघवं दृष्ट्वा द्रोणः क्षत्रियमर्दनः । व्यह-

जत् सायकांस्तूष्णं शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ४४ ॥ ह्यादयित्वा
 रणे द्रोणो रथस्थं रथिनाम्बरम् । जारासन्धिं जघानाशु मिषतां
 सर्वधन्विनाम् ॥ ४५ ॥ यो यः क्ष नौयते तत्र तं द्रोणो ह्यन्तको-
 पमः । अदत्तः सर्वभूतानि प्राप्तकाले यथान्तकः ॥ ४६ ॥ ततो
 द्रोणो महाराज नाम विद्याव्य संयुगे । शरैरनेकसाहस्रैः पाण्ड-
 वीयान् समावृणोत् ॥ ४७ ॥ ते तु नामाङ्गिता वाणा द्रोणेनास्ताः
 शिलाभिः । नरान्जागान् हयांश्चैव निजघ्नुः शतशो मृधे ॥ ४८ ॥
 ते वध्यमाना द्रोणेन शक्रेणेव महासुराः । समकम्पन्त पाञ्चाला-
 गावः शीतार्द्रिता इव ॥ ४९ ॥ ततो निष्ठानको घोरः पाण्ड-
 वानामजायत । द्रोणेन वध्यमानेषु सैन्येषु भरतर्षभ ॥ ५० ॥
 प्रताप्यमानाः सूर्येण हन्यमानाश्च सायकैः । अन्वपद्यन्त पाञ्चाला-
 स्तदा संव्रस्तचेतसः ॥ ५१ ॥ मोहिता वाणजालेन भारद्वाजेन
 संयुगे । उरुग्राह्यहीतानां पाञ्चालानां महारथाः ॥ ५२ ॥
 चेदयश्च महाराज सृञ्जयाः काशिकीशलाः । अभ्यद्रवन्त संहृष्टा
 भारद्वाजं युयुत्सवा ॥ ५३ ॥ ब्रुवन्तश्च रणे द्रोणं चेदिपाञ्चाल-
 सृञ्जयाः । हव द्रोणं हत द्रोणमिति ते द्रोणमभ्ययुः ॥ ५४ ॥
 ते पतन्तो नरव्याघ्राः सर्वे शतशो महाद्युतिम् । निनीषवो युधि
 द्रोणं यमस्य सदनं प्रति ॥ ५५ ॥ यतमानांश्च ताञ्कूरान् भार-
 द्वाजः शिल्लीमुखैः । यमाय प्रेषयामास चेदिमुख्यान् विशेषतः
 ॥ ५६ ॥ तेषु प्रक्षीयमाणेषु चेदिमुख्येषु सर्वशः । पाञ्चालाः
 समकम्पन्त द्रोणसायकपीडिताः ॥ ५७ ॥ प्राक्रोशन् भीमसेनन्ते
 धृष्टद्युम्नश्च भारत । दृष्ट्वा द्रोणस्य कर्माणि तथा रूपाणि भारिष
 ॥ ५८ ॥ ब्राह्मणेन तपो नूनं चरितं दुश्चरं महत् । तथा हि
 युधि संक्रुद्धो दहति क्षत्रियर्षभान् ॥ ५९ ॥ धर्मो युद्धं क्षत्रियस्य
 ब्राह्मणस्य परन्तपः । तपस्वी कृतवियश्च प्रेक्षितेनापि निर्दहेत्
 ॥ ६० ॥ द्रोणास्तमन्निं सम्पन्नं प्रविष्टाः क्षत्रियर्षभाः । वहवो

दुस्तरं घोरं यत्रादहन्त भारत ॥ ६१ ॥ यथा बलं यथोत्साहं
यथासत्त्वं महाद्युतिः । मोहयन् सर्वभूतानि द्रोणो हन्ति
बलानि नः ॥ ६२ ॥ तेषां तदचनं श्रुत्वा क्षत्रधर्मा व्यवस्थितः ।
अर्धचन्द्रेण चिच्छेद क्षत्रधर्मा महाबलः ॥ ६३ ॥ क्रीधसन्नि-
मनसो द्रोणस्य सशरं धनुः । सुसंरक्षतरो भूत्वा द्रोणः क्षत्रिय-
मर्दनः ॥ ६४ ॥ अन्यत् कार्मुकमादाय भास्वरं वेगवत्तरम् ।
तत्राधाय शरं तीक्ष्णं परानीकविशतनम् ॥ ६५ ॥ आकर्ष्यपूषं-
भाचार्यीं बलवानभ्यवाहजत् । स हत्वा क्षत्रधर्माणं जगाम
धरणीतलम् ॥ ६६ ॥ स भिन्नहृदयो वाहान्तरपतन्नेदिनीतले ।
ततः सैन्यान्यक्रमन्त घृष्टयुन्मसुते हते ॥ ६७ ॥ अथ द्रोणं
समारोहच्चेकितानो महाबलः । स द्रोणं दशभिर्विद्धा प्रत्यविध्यत्
स्तनान्तरे ॥ ६८ ॥ चतुर्भिः सारथिञ्चास्य चतुर्भिश्चतुरो हयान् ।
तस्याचार्यः षोडशभिरविध्यदक्षिणं भुजम् ॥ ६९ ॥ ध्वजं षोड-
शभिर्वाणैर्यन्तारञ्चास्य सप्तभिः । तस्य सुते हते तेऽश्वा रथ-
मादाय विद्रुताः ॥ ७० ॥ समरे शरसम्प्रीता भारद्वाजेन मारिष ।
चेकितानरथं दृष्ट्वा हताश्वं हतसारथिम् ॥ ७१ ॥ पाञ्चालान्
पाण्डवाञ्चैव महद्भयमथाविशत् । तान् समेताव्रणे शूरान् चेदि-
पाञ्चालसृञ्जयान् ॥ ७२ ॥ समन्तात् द्रावयन् द्रोणो बह्वशोभत
मारिष । आकर्ष्यपलितः श्यामो वयसासीतिपञ्चकः ॥ ७३ ॥
रणे पथ्यचरद्द्रोणो वृद्धः षोडशवर्षवत् । अथ द्रोणं महाराज
विचरन्तमभीतवत् ॥ ७४ ॥ वज्रहस्तममन्यन्त शत्रवः शत्रुसूदनम् ।
ततोऽब्रवीन्महाबाहुर्दुर्धनो बुद्धिमान्नृप ॥ ७५ ॥ लुब्धोऽयं क्षत्रि-
यान् हन्ति व्याघ्रः क्षुद्रमृगानिव । कच्छान् दुर्योधनो लोकान्
पापः प्राप्स्यति दुर्मतिः ॥ ७६ ॥ यस्य लोभादिनिहताः समरे
क्षत्रियवर्षभाः । शतशः शेरते भूमौ निवृत्त्या गोवृषा इव ॥ ७७ ॥
संधिरेण परीताङ्गाः श्वशृगालादनौकृताः । एवमुक्त्वा महाराज

द्रुपदोऽबौहिणीपतिः । पुरस्कृत्य रणे पार्थान् द्रोणमभ्यद्रवद्-
द्रुतम् ॥ ७८ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि द्रोणपराक्रमे
पञ्चविंशत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १२५ ॥

सञ्जय उवाच । व्यूहेष्वालोड्यमानेषु पाण्डवानां ततस्ततः ।
सुदुरमन्वयुः पार्थाः पाञ्चालाः सह सोमकैः ॥ १ ॥ वर्त्तमाने
तथा रौद्रे सङ्ग्रामे लोमहर्षणे । सङ्गृह्ये जगतस्तीव्रे युगान्त इव
भारत ॥ २ ॥ द्रोणे युधि पराक्रान्ते नर्दमाने मुहुर्मुहुः । पाञ्चाल-
लेषु च क्षीणेषु वध्यमानेषु पाण्डुषु ॥ ३ ॥ नापश्यच्छरणं किञ्चि-
र्धर्मराजो युधिष्ठिरः । चिन्तयामास राजेन्द्र कथमेतद्भवति
॥ ४ ॥ ततो वीक्ष्य दिशः सर्वाः सव्यसाचिदिदृक्षया । युधिष्ठिरो
ददर्शाय नैव पार्थं न माधवम् ॥ ५ ॥ सोऽपश्यन्नरशार्दूलं वानर-
र्षभलक्षणम् । गाण्डीवस्य च निर्घोषमशृण्वन् व्यथितेन्द्रियः ॥ ६ ॥
अपश्यन् सात्यकिश्चापि वृष्णीनां प्रवरं रथम् । चिन्तयामिपरी-
ताङ्गो धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ ७ ॥ नाध्यगच्छत्तदा भान्तिं ताव-
पश्यन्नरोत्तमौ । लोकोपक्रोशभीरुत्वात् धर्मराजो महामनाः ॥ ८ ॥
अचिन्तयन्महाबाहुः शैनेयस्य रथं प्रति । पदवीं प्रेषितश्चैव
फाल्गुनस्य मया रणे ॥ ९ ॥ शैनेयः सात्यकिः सत्योमित्राणा-
मभ्यङ्करः । तदिदं ह्येकमेवासीत् द्विधा जातं ममाद्य वै ॥ १० ॥
सात्यकिश्च हि मे ज्ञेयः पाण्डवश्च धनञ्जयः । सात्यकिं प्रेषयित्वा
तु पाण्डवस्य पदानुगम् ॥ ११ ॥ सात्वतस्यापि कं युद्धे प्रेषयिष्ये
पदानुगम् । करिष्यामि प्रयत्नेन भ्रातुरन्वेष्टणं यदि ॥ १२ ॥
युयुधानमनन्विष्य लोको मां गर्हयिष्यति । भ्रातुरन्वेष्टणं कृत्वा

धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ १३ ॥ परित्यजति वार्ष्णेयं सात्यकिं सत्य-
विक्रमम् । लोकापवादभीरुत्वात् सोऽहं पाथं वृकोदरम् ॥ १४ ॥
पदवीं प्रेषयिष्यामि भाधवस्य महात्मनः । यथैव च मम प्रीति-
रर्जुने शत्रुसूदने ॥ १५ ॥ तथैव वृष्णिवीरेऽपि सात्त्वते युद्ध-
दुर्महे । अतिभारे नियुक्तश्च मया शैनेयनन्दनः ॥ १६ ॥ स तु
मित्रोपरोधेन गौरवान्नु महाबलः । प्रविष्टो भारतीं सेनां मकरः
सागरं यथा ॥ १७ ॥ असौ हि श्रूयते शब्दः शूराणामनिवर्त्ति-
नाम् । मिथः संयुध्यमानानां वृष्णिवीरेण भीमता ॥ १८ ॥ प्राप्त-
कालं सुबलवत् निश्चितं बद्धधा हि ते । तत्रैव पाण्डवेयस्य भीम-
सेनस्य धन्विनः ॥ १९ ॥ गमनं रोचते मच्चं यत्र यातौ महा-
रथौ । न चाप्यसच्चं भीमस्य विद्यते भुवि किञ्चन ॥ २० ॥ शक्रो
क्षेप रणे यत्तः पृथिव्यां सर्वधन्विनाम् । स्वबाहुबलमास्थाय
प्रतिव्यूहितमञ्जसा ॥ २१ ॥ यस्य बाहुबलं सर्वं समाश्रित्य महा-
त्मनः । वनवासान्निवृत्ताः स्म न च युद्धेषु निर्जिताः ॥ २२ ॥
दूतो गते भीमसेने सात्त्वतं प्रति पाण्डवे । सनाथौ भवितारौ
हि युधि सात्त्वतफाल्गुनौ ॥ २३ ॥ कामन्त्वशीचनीयौ तौ रणे
सात्त्वतफाल्गुनौ । रक्षितौ वासुदेवेन स्वयञ्चास्त्राविशारदौ ॥ २४ ॥
अवश्यन्तु मया कार्यमात्मनः शोकनाशनम् । तस्माद्भीमं नियो-
ज्यामि सात्त्वतस्य पदानुगम् ॥ २५ ॥ ततः प्रतिकृतं मन्ये विधानं
सात्यकिं प्रति । एवं निश्चित्य मनसा धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ २६ ॥
यन्तारमब्रवीद्राजा भीमं प्रति नयस्व माम् । धर्मराजवचः श्रुत्वा
सारथिर्हयकोविदः ॥ २७ ॥ रथं हेमपरिष्कारं भीमान्तिक-
मुपानयत् । भीमसेनमनुप्राप्य प्राप्तकालमनुस्मरन् ॥ २८ ॥ कश्शलं
प्राविशद्राजा बद्ध तत्र समादिशत् । स कश्शलसमाविष्टो भीम-
माह्वय पार्थिवः ॥ २९ ॥ अब्रवीद्वचनं राजन् कुन्तीपुत्रो युधि-
ष्ठिरः । यः स देवान् सगन्धर्वान् दैत्याञ्चैकरथोऽजयत् ॥ ३० ॥

तस्य लक्ष्म न पश्यामि भीमसेनानुजस्य ते । ततोऽब्रवीद्धर्मराजं
 भीमसेनस्तथागतम् ॥ ३१ ॥ नैवाद्राक्षं न चाश्रौषं तव कश्मल-
 मोद्वधम् । पुरातिदुःखदीर्घाणां भवान् गतिरभूद्वि नः ॥ ३२ ॥
 उत्तिष्ठोत्तिष्ठ राजेन्द्र साधि किं करवाणि ते । न तु कार्य-
 मसाध्यं वा विद्यते मम मानद ॥ ३३ ॥ आज्ञापय कुरुश्रेष्ठ मा-
 च शोके मनः कृथाः । तमब्रवीद्दृशुपूर्सः कृष्णसर्प इव श्वसन् ॥ ३४ ॥
 भीमसेनमिदं वाक्यं प्रस्तानवदनो नृपः । यथा शङ्खस्य निर्घोषः
 पाञ्चजन्यस्य श्रूयते ॥ ३५ ॥ पूरितो वासुदेवेन संरक्ष्येन यश-
 स्विना । नूनमद्य हतः शैते तव भ्राता धनञ्जयः ॥ ३६ ॥
 तस्मिन् विनिहते नूनं युध्यतेऽसौ जनार्दनः । यस्य सत्त्ववती वीर्यं
 ह्युपजीवन्ति पाण्डवाः ॥ ३७ ॥ यं भयेष्वभिगच्छन्ति सहस्राक्ष-
 मिवामराः । स शूरः सैन्धवप्रेप्सरन्वयाद्भारतीञ्चमूम् ॥ ३८ ॥
 तस्य वै गमनं विद्वो भीम नावर्त्तनं पुनः । श्यामो युवा गुडा-
 केशो दर्शनोऽपि महारथः ॥ ३९ ॥ व्यूढोरस्को महाबाहुर्मत्त-
 हिरद्विक्रमः । चकोरनेत्रस्ताम्राक्षो हिषतां भयवर्द्धनः ॥ ४० ॥
 तदिदं मम भद्रन्ते शोकस्थानमरिन्दम । अर्जुनार्थं महाबाहो
 सात्त्वतस्य च कारणात् ॥ ४१ ॥ वर्द्धते हविषिवाग्निरिध्यमानः
 पुनः पुनः । तस्य लक्ष्म न पश्यामि तेन विन्दामि कश्मलम् ॥ ४२ ॥
 तस्मिन् कृष्णो हते नूनं युध्यते युद्धकोविदः । तं विद्धि पुरुष-
 व्याघ्रं सात्त्वतञ्च महारथम् ॥ ४३ ॥ स तं महारथं पश्चादनु-
 यातस्तवानुजम् । तमपश्यन्महाबाहुर्महं विन्दामि कश्मलम्
 ॥ ४४ ॥ स तत्र गच्छ कौन्तेय यत्र यातो धनञ्जयः । सात्य-
 किश्च महावीर्यः कर्त्तव्यं यदि मन्यसे ॥ ४५ ॥ वचनं मम धर्मज्ञ
 भ्राता ज्येष्ठो भवामि ते । न तेऽर्जुनस्तथा ज्ञेया ज्ञातव्यः
 सात्यकिर्यथा ॥ ४६ ॥ चिकीर्षुर्मत्प्रियं पार्थ स यातः सव्य-
 साचिनः । पदवीं दुर्गमां घोरामगन्यामकृतात्मभिः ॥ ४७ ॥

दृष्ट्वा कुण्डलिनौ कृष्णौ सात्त्वतश्चैव सात्यकिम् । सम्बिदश्चैव
कुर्यात्स्वं सिंहनादेन पाण्डव ॥ ४८ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि युधिष्ठिरचिन्तायां

षष्ठविंश धिकशतोऽध्यायः ॥ १२६ ॥

भीम उवाच । ब्रह्मेशानेन्द्रवरुणानबहयः पुरा रथः ।
तमास्थाय गतौ कृष्णौ न तयोर्विद्यते भयम् ॥ १ ॥ आत्रान्तु
शिरसा विभ्रन्नेष गच्छामि मा शुचः । समेत्य तान्नरव्याघ्रान्
तव दास्यामि सम्बिदम् ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच । एतावदुक्ता प्रययौ परिदाय युधिष्ठिरम् ।
धृष्टद्युम्नाय बलवान् सहृद्भ्यश्च पुनः पुनः ॥ ३ ॥ धृष्टद्युम्नश्चेद-
माह भीमसेनो महाबलः । विदितन्ते महाबाहो यथा द्रोणो
महारथः ॥ ४ ॥ ग्रहणे धर्मराजस्य सर्वोपायेन वर्तते । न च
मे गमने कृत्यं तादृक् पार्श्वत विद्यते ॥ ५ ॥ यादृशं रक्षणे राज्ञः
कार्यमात्ययिकं हि नः । एवमुक्तोऽस्मि पार्थेन प्रतिवक्तुञ्च नोत्-
सहे ॥ ६ ॥ प्रयास्ये तव यवासौ समूर्धुः सैन्यवः स्थितः ।
धर्मराजस्य वचने स्थातव्यमविग्रह्यया ॥ ७ ॥ दास्यामि पदवीं
भ्रातुः सात्त्वतस्य च धीमतः । सोऽयं यत्तो रणे पार्थं परिरक्ष
युधिष्ठिरम् ॥ ८ ॥ एतद्धि सर्वकार्याणां परमं कृत्यमाहवे । तम-
ब्रवीन्महाराज धृष्टद्युम्नो वृकोदरम् ॥ ९ ॥ ईप्सितं ते करि-
ष्यामि गच्छ पार्थाविचारयन् । नाहत्वा समरे द्रोणो धृष्टद्युम्नं
कथञ्चन ॥ १० ॥ निग्रहं धर्मराजस्य प्रकरिष्यति संयुगे । ततो
निक्षिप्य राजानं धृष्टद्युम्ने च पाण्डवम् ॥ ११ ॥ अभिवाद्य गुरुं
ज्येष्ठं प्रययौ येन फाल्गुनः । परिश्रुतश्च कौन्तेयो धर्मराजेन
भारत ॥ १२ ॥ आघ्रातश्च तथा मूर्ध्नि आवितसाग्निषः शुभाः ।

कृत्वा प्रदक्षिणं विप्रानर्चितांस्तुष्टमानसान् ॥ १३ ॥ आलभ्य
 नङ्गलान्यष्टौ पीत्वा कैलातकं मधु । दिगुणद्विविणो वीरो मद-
 रक्तान्तलोचनः ॥ १४ ॥ विप्रैः कृतस्वस्थयनो विजयोत्पाद-
 सूचितः । पश्यन्नेवात्मनो बुद्धिं विजयानन्दकारिणीम् ॥ १५ ॥
 अतुलोमानिलैश्चाशु प्रदेधितजयोऽजयः । भीमसेनो महाबाहुः
 कवची शुभकुण्डली ॥ १६ ॥ साङ्गदः सतलव्राणः सुरयो
 रथिनाम्बरः । तस्य कार्णायसं वर्म हेमचित्रं मर्द्द्विमत् ॥ १७ ॥
 विवभौ सर्वतः श्लिष्टं सविद्युत्तोयहोपमम् । पीतरक्तासितसितै-
 र्वांसोभिश्च सुवेष्टितः ॥ १८ ॥ कण्ठव्राणेन च वभौ सेन्द्रायुध
 इवाबुधः । प्रयाति भीमसेने तु तव सैन्यं युयुत्सवा ॥ १९ ॥
 पाञ्चजन्यरवो घोरः पुनरासीद्विश्राम्यते । तं श्रुत्वा निनदं घोरं
 त्रैलोक्यवासनं महत् ॥ २० ॥ पुनर्भीमं महाबाहुं धर्मपुत्रो-
 ऽभ्यभाषत । एष वृष्णिप्रवीरेण ध्यातः सलिलजो भृशम् ॥ २१ ॥
 पृथिवीञ्चान्तरीचञ्च विनादयति शङ्कराट् । नूनं व्यसनमापन्ने
 सुमहत् सव्यसाचिनि ॥ २२ ॥ कुरुभिर्युध्यते सार्धं सर्वैश्चक्रगदा-
 धरः । नूनमाय्यां महत् कुन्ती पापमद्य निदर्शनम् ॥ २३ ॥
 द्रौपदी च सुभद्रा च पश्यन्ति सह बन्धुभिः । स भीम तरया
 युक्तो याहि यत्र धनञ्जयः ॥ २४ ॥ मुच्यन्तीव हि मे सर्वा
 धनञ्जयदिदृक्षया । दिग्भ्यश्च प्रदिग्भ्यः पार्थ सात्त्वतस्य च कारणात्
 ॥ २५ ॥ गच्छगच्छेति गुरुणा सोऽनुज्ञातो वृकोदरः । ततः
 पाण्डुसुतो राजन् भीमसेनः प्रतापवान् ॥ २६ ॥ बह्वगोधाङ्गुलि-
 व्राणः प्रवृहीतशरासनः । ज्येष्ठेन प्रहितो भ्रात्रा भ्राता भ्रातुः
 प्रियङ्करः ॥ २७ ॥ आहत्य दुन्दुभीन् भीमः शङ्खं प्रध्वाप्य चास-
 व्रत् । विनद्य सिंहनादञ्च कृत्वा ज्याशब्दमेव च ॥ २८ ॥ तेन-
 शब्देन वीराणां पातयित्वा मनांस्युत । दर्शयन् घोरमात्मान-
 नमित्तान् सहसाभ्यधात् ॥ २९ ॥ तस्मै ह्यर्जुनानां दान्ता विकुर्वन्तो

ज्ञेयान्तमाः । विशोकेनाभिसंयत्ता मनोमास्तरंहसः ॥ ३० ॥
 आसृजन् विरुजन् पार्थो ज्यां विकर्षंश्च पाणिना । सोऽपकर्षन्
 विकर्षंश्च सेनाग्रं समलोडयत् ॥ ३१ ॥ तं प्रयान्तं महाबाहुं
 पाञ्चालाः सहस्रोमकाः । पृष्ठतोऽनुययुः शूरा मध्वन्तमिवामराः
 ॥ ३२ ॥ तं समेत्य महाराज सोढर्याः पर्यवारयन् । दुःशल-
 क्षितसेनश्च कुण्डभेदी विविंशतिः ॥ ३३ ॥ दुर्मुखो दुःसहस्रैव
 विकर्षंश्च शलस्तथा । विन्दानुविन्दौ सुमुखौ दीर्घबाहुः सुदर्शनः
 ॥ ३४ ॥ वृन्दारकः सहस्तश्च सुषेणी दीर्घलोचनः । अभयो-
 रौद्रकर्मा च सुवर्मा दुर्विभोचनः ॥ ३५ ॥ शोभन्ते रथिनां श्रेष्ठाः
 सहस्रैरन्यपदानुगाः । संवत्ताः समरे वीरा भीमसेनसुपाद्वन्
 ॥ ३६ ॥ तैः समन्तादृतः शूरः समरेषु महारथः । तान् समीक्ष्य
 तु कौन्तेयो भीमसेनः पराक्रमी ॥ ३७ ॥ अभ्यवर्त्तत वेगेन सिंहः
 क्षुद्रमृगानिव । ते महास्त्राणि दिव्यानि तत्र वीरा अदर्शयन्
 ॥ ३८ ॥ क्वादयन्तः शरैर्भीमं मेघाः सूर्यमिवोदितम् । स तान-
 नीत्य वेगेन द्रोणानीकसुपाद्वत् ॥ ३९ ॥ अग्रतश्च गजानीकं
 शरवर्षैरवाकिरत् । सोऽचिरेणैव कालेन तद्गजानीकमाशुगैः ॥ ४० ॥
 हिंस्रः सर्वाः समभ्यत्य व्यधमत् पवनात्मजः । तासिताः शरभस्येव
 गज्जितेन वने मृगाः ॥ ४१ ॥ प्राद्वन् हिरदाः सर्वे नदन्तो
 भैरवान् रवान् । पुनश्चातीत्य वेगेन द्रोणानीकसुपाद्वत् ॥ ४२ ॥
 तमवारयदाचार्यो वेलोदृत्तमिवार्णवम् । ललाटे ताडयच्चैनं
 नाराचिन स्रयन्निव ॥ ४३ ॥ उर्ध्वरश्मिरिवादित्यो विवभौ तत्र
 पाण्डवः । स मन्यमानस्त्वाचार्यो ममायं फाल्गुनो यथा ॥ ४४ ॥
 भीमः करिष्यते पूजामित्युवाच वृकोदरम् । भीमसेन न ते शक्यं
 प्रवेष्टुमरिवाहिनीम् ॥ ४५ ॥ मामनिर्जित्य ससरैः शत्रुमय महा-
 वल । यदि ते सानुजः कृष्णः प्रविष्टोऽनुमते मम ॥ ४६ ॥
 शनीकं न तु शक्यं मे प्रवेष्टुमिह वै त्वया । अथ भीमस्तु तच्छ्रुत्वा

गुरोर्षाक्यमैपतभीः ॥ ४७ ॥ क्रुद्धः प्रोवाच वै द्रोणं रक्तताम्रेक्षण-
 स्स्वरन् । तवार्जुनो नानुमते ब्रह्मवन्द्यो रणाजिरम् ॥ ४८ ॥
 प्रविष्टः स हि दुर्धर्षः अक्रस्यापि विशदलम् । तेन वै परमां पूजां
 कुर्वता मानितो ह्यसि ॥ ४९ ॥ नार्जुनोऽहं घृणी द्रोण भीम-
 सेनोऽस्मि ते रिपुः । पिता नस्त्वं गुरुर्वन्मुस्तथा पुत्रा हि ते
 वयम् ॥ ५० ॥ इति मन्यामहे सर्वे भवन्तं प्रणताः स्थिताः ।
 अद्य तद्विपरीतं ते वदतोऽज्ज्ञासु दृश्यते ॥ ५१ ॥ यदि त्वं शत्रु-
 मात्मानं मन्यसे तत्तथास्त्वित् । एष ते सदृशं शत्रोः कर्म भीमः
 करोम्यहम् ॥ ५२ ॥ अथोद्गम्य गदां भीमः कालदण्डमिवा-
 न्तकः । द्रोणाय व्यसृजद्राजन् स रथादवपुष्पुवे ॥ ५३ ॥ साश्व-
 सूतज्वजं यानं द्रोणस्यापोधयत्तदा । प्रामुद्धाच्च वद्धन् धौधान्
 बाधुर्वृक्षानिवौजसा ॥ ५४ ॥ तं पुनः परिवब्रुस्ते तव पुत्रा
 रथोत्तमम् । अन्यन्तु रथमास्थाय द्रोणः प्रहरतां वरः ॥ ५५ ॥
 बृहदारं समासाद्य युद्धाय समवस्थितः । ततः क्रुद्धो महाराज
 भीमसेनः पराक्रमी ॥ ५६ ॥ अग्रतः स्यन्दनानीकं शरवर्षैरवा-
 किरत् । ते बध्यमानाः समरे तव पुत्रा महारथाः ॥ ५७ ॥
 भीमं भीमवला युद्धं धौधयन्ति जयैषिणः । ततो दुःशासनः
 क्रुद्धो रथशक्तिं समाक्षिपत् ॥ ५८ ॥ सर्वपारसवीं तीक्ष्णां जिघांसः
 घाण्डुनन्दनम् । आपतन्तीं महाशक्तिं तव पुत्रप्रचेदिताम् ॥ ५९ ॥
 विधा चिक्षेद् तां भीमस्तदद्भुतमिवाभवत् । अथान्यैर्विशिखै-
 र्वाणैः पाण्डवः कुण्डभेदिनम् ॥ ६० ॥ सुषेणं दीधनेनैव च त्रिभि-
 स्त्रीनवधीहली । ततो हृन्दारकं वीरं कुक्षणां कीर्त्तिवर्द्धनम् ॥ ६१ ॥
 पुत्राणां तव वीराणां युध्यतामवधीत् पुनः । अभयं रौद्रकर्माणं
 दुर्विमोचनमेव च ॥ ६२ ॥ त्रिभिस्त्रीनवधीद्धीमः पुनरेव सुतां-
 स्तव । बध्यमाना महाराज पुत्रास्तव वलीयसा ॥ ६३ ॥ भीमं
 प्रहरतां ये हं समन्तात् पथ्यवारयन् । ते शरैर्भीमकर्माणं तद्वर्षुः

पाण्डवं युधि ॥ ६४ ॥ मेघा इव तपापायि धाराभिर्धरणीधरम् ।
 स तद्वाणमयं वर्षमश्नवर्षमिवाचलः ॥ ६५ ॥ प्रतीच्छन् पाण्डु-
 दायादो न प्राव्यथत शत्रुहा । विन्दानुविन्दौ सहितौ सुवर्माणश्च
 ते सुतम् ॥ ६६ ॥ प्रहसन्नेव कौन्तेयः शरैर्निन्ये यमक्षयम् । ततः
 सुदर्शनं वीरं पुत्रन्ते भरतर्षभ ॥ ६७ ॥ विव्याध समरे तूष्णं स
 पपात ममार च । सोऽचिरेणैव कालेन तद्रथानीकमाशुगैः ॥ ६८ ॥
 दिग्गः सर्वाः समालोक्य व्यधमत् पाण्डुनन्दनः । ततो वै रथ-
 घोषिण गाञ्जितेन मृगा इव ॥ ६९ ॥ भज्यमानाश्च समरे तव
 पुत्रा विश्राम्यते । प्राद्रवन् सहसा सर्वे भीमसेनभयार्हिताः ॥ ७० ॥
 अनुयायाश्च कौन्तेयः पुत्राणां ते महद्वलम् । विव्याध समरे
 राजन् कौरवेयान् समन्ततः ॥ ७१ ॥ वध्यमाना महाराज भीम-
 सेनेन तावकाः । त्यक्त्वा भीमं रणाज्जग्मुश्चोदयन्तो हयोत्तमान्
 ॥ ७२ ॥ तास्तु निर्जित्य समरे भीमसेनो महाबलः । सिंह-
 नाद्वरुणं चक्रे बाहुभ्यश्च पाण्डवः ॥ ७३ ॥ तलभद्वद्भु सुमहत्
 कृत्वा भीमो महाबलः । भीषयित्वा रथानीकं हत्वा योधान्
 वरान् वरान् । व्यतीत्य रथिनश्चापि द्रोणानीकमुपाद्रवत् ॥ ७४ ॥

इति द्रीणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भीमप्रवेशे भीमपराक्रमे

सप्तविंशत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १२७ ॥

सञ्जय उवाच । समुत्तीर्णं रथानीकं पाण्डवं विहसन्नशो
 विवारयिषुराचार्यः शरवर्षैरवाकिरत् ॥ १ ॥ पिवन्निव शरौषां-
 स्तान् द्रीणचापपरिच्युतान् । सोऽभ्यद्रवत् सोदर्यान् मायया
 मोहयन् बलम् ॥ २ ॥ तं मध्ये वेगमास्थाय मृपाः परमधन्विनः ।
 चाहितास्तव पुत्रैश्च सर्वतः पर्यवारयन् ॥ ३ ॥ स तैस्तु संव्रतो
 भीमः प्रहसन्निव भारत । उदयच्छद्गुह्यं तेभ्यः सुषोरां

सिंहवन्नदन् ॥ ४ ॥ अवाहजच्च वेगेन शत्रुपक्षविनाशिनीम् ।
 इन्द्राग्निरिवेन्द्रेण प्रविद्धा संहतात्मना ॥ ५ ॥ प्रामथ्यात् सा
 महाराज सैनिकांस्तव संयुगे । घोषेण महता राजन् पूरयन्तीव
 मेदिनीम् ॥ ६ ॥ ज्वलन्ती तेजसा भीमा लासयामास ते सुतान् ।
 तां पतन्तीं महावेगां दृष्ट्वा तेजोऽभिसंहताम् ॥ ७ ॥ प्राद्वंस्तावकाः
 सर्वे नदन्ती भैरवान् रवान् । तच्च शब्दमसह्यं वै तस्याः संलक्ष्य
 मारिष ॥ ८ ॥ प्रापतन्मनुजास्तत्र रथेभ्यो रथिनस्तदा । ते
 हन्यमाना भीमेन गदाहस्तेन तावकाः ॥ ९ ॥ प्राद्वन्त रणे
 भीता व्याघ्रघाता मृगा इव । स तान् विद्राव्य कौन्तेयः सङ्गे-
 ऽमित्रान् दुरासदान् ॥ १० ॥ सुपर्श इव वेगेन पक्षिराडृत्यगा-
 च्छमूम् । तथा तु विप्रकुर्वाणं रथयूथपयूथपम् ॥ ११ ॥ भार-
 हाजो महाराज भीमसेनं समभ्ययात् । भीमन्तु समरे द्रोणो
 वारयित्वा शरोर्मिभिः ॥ १२ ॥ अकरोत् सहसा नादं पाण्डुनां
 भयमादधत् । तद्युद्धमासीत् समहहोरं देवासुरोपमम् ॥ १३ ॥
 द्रोणस्य च महाराज भीमस्य च महात्मनः । यदा तु विप्रिखे-
 स्तीक्ष्णौ द्रोणचापविनिःसृतेः । वधग्रन्ते समरे वीराः शत-
 शोऽथ सहस्रयः । ततो रथाद्वपुत्य वेगमास्थाय पाण्डवः ॥ १५ ॥
 निमील्य नयने राजन् पदातिद्रोणमभ्ययात् । यथा हि गोवृषो
 वर्षं प्रति गृह्णाति लीलया ॥ १६ ॥ तथा भीमो नरव्याघ्रः शर-
 वर्षं समग्रहीत् । स वधग्रमानः समरे रथं द्रोणस्य मारिष ॥ १७ ॥
 ईषायां पाणिना गृह्य प्रचिक्षेप महाबलः । द्रोणस्तु सत्तरो
 राजन् क्षिप्तो भीमेन संयुगे ॥ १८ ॥ रथमन्यं समारुह्य व्यूह-
 हारमघातयौ । तस्मिन् क्षणे तस्य यन्ता तूष्णमश्वानवाहयत्
 ॥ १९ ॥ भीमसेनस्य कौरव्य तदद्भुतमिवाभवत् । ततः स्वरथ-
 मास्थाय भीमसेनो महाबलः ॥ २० ॥ अभ्यवर्तत वेगेन तव पुत्रस्य
 वाहिनीम् । स मृदन् क्षत्रियानाजौ वातो वृक्षानिवोद्धतः ॥ २१ ॥

अगच्छदारयन् सेनां सिन्धुवेगी नगानिव । भोजानीकं समा-
 साद्य हार्दिक्येनाभिरक्षितम् ॥ २२ ॥ प्रमथ्य बहुधा राजन्
 भीमसेनः समभ्ययात् । सन्नासयन्ननीकानि तलग्धेन मारिष
 ॥ २३ ॥ अजयत् सर्वसैन्यानि शार्दूल इव गोवृषान् । भोजा-
 नीकमतिक्रम्य काञ्चीजानाञ्च वाहिनीम् ॥ २४ ॥ तथा स्नेच्छ-
 गणांश्चान्यान् वहन् युद्धविशारदान् । सात्यकिश्चापि सम्प्रेक्ष्य
 युधामानं नरर्षभ ॥ २५ ॥ रथेन यत्तः कौन्तेयो वेगीन प्रययौ
 तदा । भीमसेनो महाराज द्रष्टुकामो धनञ्जयम् ॥ २६ ॥ अतीत्य
 समरे योधांस्तावकान् पाण्डुनन्दनः । सोपश्यदर्जनं तत युधामा-
 नानं महारथम् ॥ २७ ॥ सैन्धवस्य वधार्थं हि पराक्रान्तं परा-
 क्रमी । तं दृष्ट्वा पुनश्चाप्यशक्रोऽपि महतो रवान् ॥ २८ ॥ प्रावृष्ट-
 काले महाराज नदन्निव बलाहकः । तं तस्य निनदं धीरं पार्थः
 श्रुत्वा नर्दतः ॥ २९ ॥ वासुदेवश्च कौरव्य भीमसेनस्य संयुगे ।
 तौ श्रुत्वा युगपद्भीरौ निनदं तस्य शुष्मिणः ॥ ३० ॥ पुनः पुनः
 प्राणदतां दिदृक्षन्तौ त्रकोदरम् । ततः पार्थो महानादं सुवृन् वै
 माधवश्च ह ॥ ३१ ॥ अभ्ययातां महाराज नदन्तौ गोवृषाविव ।
 भीमसेनरवं श्रुत्वा फाल्गुनस्य च धन्विनः ॥ ३२ ॥ अप्रोयत
 महाराज धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः । विशोकश्चानवद्राजा श्रुत्वा तं
 निनदं तयोः ॥ ३३ ॥ धनञ्जयस्य च रणे जयमाप्तास्तवान्
 विभुः । तथा तु नर्दमाने वै भीमसेने मनीषकटे ॥ ३४ ॥ स्मितं
 कृत्वा महाबाहूधर्मपुत्रो युधिष्ठिरः । हृहतं मनसा प्राह धृतात्मा
 धर्मभृतां वरः ॥ ३५ ॥ दत्ता भीम त्वया सन्वितं कृतं सुखवच-
 स्तथा । न हि तेषां जयो युद्धे येषां हेष्टासि पाण्डव ॥ ३६ ॥
 दिष्ट्या जीवति सङ्ग्रामे सत्यसाची धनञ्जयः । दिष्ट्या च कुशली
 वीरः सात्यकिः सत्यविक्रमः ॥ ३७ ॥ दिष्ट्या शृणोमि गर्जन्तौ
 वासुदेवधनञ्जयौ । येन अत्र रणे जिह्वा तर्पितो हव्यवाहनः ॥ ३८ ॥

स हन्ता द्विषतां सङ्घो दिष्ट्या जीवति फाल्गुनः । यस्य बाहु-
 वलं सर्वं वयमाश्रित्य जीविताः ॥ ३८ ॥ स हन्ता रिपुसैन्यानां
 दिष्ट्या जीवति फाल्गुनः । निवातकवचा येन द्वैरपि सुदुर्जयाः
 ॥ ४० ॥ निर्जिता धनुषैकेन दिष्ट्या पार्थः स जीवति । कौर-
 वान् सहितान् सर्वान् गोमृहार्थं समागतान् ॥ ४१ ॥ योऽजगन्
 भत्स्यनगरे दिष्ट्या पार्थः स जीवति । कालकेयसहस्राणि
 चतुर्दश महारणे ॥ ४२ ॥ योऽबधोद्भुजवीर्येण दिष्ट्या पार्थः
 स जीवति । गन्धर्वराजं बलिनं दुर्योधनकृतेन वै ॥ ४३ ॥ जित-
 प्रान् योऽस्त्रवीर्येण दिष्ट्या पार्थः स जीवति । किरीटमाली
 बलवान् श्वेताश्वः कृष्णसारथिः ॥ ४४ ॥ मम प्रियश्च सततं
 दिष्ट्या जीवति फाल्गुनः । पुत्रशोकाभिसन्तप्तश्चिकीर्षन् कर्म
 दुष्करम् ॥ ४५ ॥ जयद्रथवघान्वेषी प्रतिज्ञां कृतवान् हि यः ।
 कश्चित् स सैन्धवं सङ्घो हनिष्यति धनञ्जयः ॥ ४६ ॥ कश्चित्तीर्थ-
 प्रतिज्ञं हि वासुदेवेन रक्षितम् । अनस्तमित आदित्ये समथा-
 न्यहमर्जुनम् ॥ ४७ ॥ कश्चित् सैन्धवको राजा दुर्योधनक्षिते
 रतः । नन्दयिष्यत्यमित्राणि फाल्गुनेन निपातितः ॥ ४८ ॥ कश्चित्
 दुर्योधनो राजा फाल्गुनेन निपातितम् । दृष्ट्वा सैन्धवकं सङ्घो
 श्रममत्तासु धास्यति ॥ ४९ ॥ दृष्ट्वा विनिहतान् भ्रातृन् भीमसेनेन
 संयुगे । कश्चित् दुर्योधनो मन्दः श्रममत्तासु धास्यति ॥ ५० ॥
 दृष्ट्वा चान्यान्महायोधान् पतितान् धरणीतले । कश्चित् दुर्योधनो
 मन्दः पश्चात्तापं करिष्यति ॥ ५१ ॥ कश्चिद्भीषणेण नो वैरं शम-
 मेकेन यास्यति । शेषस्य रक्षणार्थञ्च सन्धास्यति सुयोधनः ॥ ५२ ॥
 एवं बहुविधं तस्य राज्ञश्चिन्तयतस्तदा । कृपयाभिपरीतस्य वीरं
 युद्धमवर्त्तत ॥ ५३ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि युधिष्ठिरहर्षे

अष्टाविंशत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १२८ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । तथा तु नर्हमानं तं भीमसेनं महाबलम् ।
 मेषस्तनितनिर्घोषं के वीराः पर्यवारयन् ॥ १ ॥ न हि पश्चा-
 म्यहं तं वै त्रिषु लोकेषु सञ्जय । क्रुद्धस्य भीमसेनस्य यस्तिष्ठे-
 दग्रतो रणे ॥ २ ॥ गदामुद्यच्छतस्तस्य कालस्येव महामघे । न
 हि पश्चाम्यहं तात यस्तिष्ठेत रणाजिरे ॥ ३ ॥ रथं रथेन यो
 हन्यात् कुञ्जरं कुञ्जरेण च । कस्तस्य पुरतः स्थाता साक्षादपि
 यतक्रतुः ॥ ४ ॥ रणे क्रुद्धस्य भीमस्य मम पुत्रान् जिघांसतः ।
 दुर्योधनहिते युक्ताः समतिष्ठन्त केऽग्रतः ॥ ५ ॥ भीमसेनद्वा-
 मेस्तु मम पुत्रांस्तृणोपमान् । प्रधत्ततो रणमुखे केऽतिष्ठन्नग्रतो
 नराः ॥ ६ ॥ काव्यमानान् हि मे पुत्रान् भीमेनावेक्ष्य संयुगे ।
 कालेनेव प्रजाः सर्वाः के भीमं पर्यवारयन् ॥ ७ ॥ न मेऽर्जुना-
 द्यं तादृक् कृष्णान्नापि च साख्यतात् । हतभुगजन्मनो नैव
 यादृग्भीमाद्भयं मम ॥ ८ ॥ भीमवक्त्रेः प्रदीप्तस्य मम पुत्रान्
 दिधत्ततः । के शूराः पर्यवर्तन्त तन्ममाचक्षु सञ्जय ॥ ९ ॥

सञ्जय उवाच । तथा तु नर्हमानं तं भीमसेनं महारथम् ।
 तुमुलेनैव शब्देन कर्णोऽक्षयपतदल ॥ १० ॥ व्याघ्रिपन् वल-
 वचापमतिमात्रममर्षणः । कर्णस्तु युद्धमाकाङ्क्षन् दर्शयिष्यन् वलं
 ग्भी ॥ ११ ॥ सरोध मागं भीमस्य वातस्येव महीरुहः ।
 भीमोऽपि दृष्ट्वा साविशं पुरो वैकर्त्तनं स्थितम् ॥ १२ ॥ चुकोप
 बलवद्दीरश्चिह्नेपास्य शिलाशितान् । तान् प्रत्यगृह्णात् कर्णोऽपि
 प्रतीपं प्रेषयञ्छरान् ॥ १३ ॥ ततस्तु सर्वयोधानां यततां प्रेक्षतां
 तदा । प्रावेपन्नैव गात्राणि कर्णभीमसमागमे ॥ १४ ॥ रथिनां
 सादिताञ्चैव तयोः श्रुत्वा तलस्वनम् । भीमसेनस्य निनदं घोरं
 श्रुत्वा रणाजिरे ॥ १५ ॥ खञ्ज भूमिञ्च संसृद्धां मेनिरे क्षत्रिय-
 र्गमाः । पुनर्घोरैरा नाद्दिन पाण्डवस्य महात्मनः ॥ १६ ॥
 समरे सर्वयोधानां धनूंष्यभ्यपतन् क्षितौ । विव्रस्तानि च सर्वाणि

सङ्गन्तून् प्रसुश्रुतुः ॥ १७ ॥ वाहनानि महाराज वभ्रुर्विभनानि
 च । प्रादुरासन्निमित्तानि घोराणि च वह्नि च ॥ १८ ॥ मृध-
 कङ्कवलेशा सौदन्तरीचं समावृतम् । तस्मिंस्तु तुमुले राजन् भीम-
 कर्णसमागमे ॥ १९ ॥ ततः कर्णस्तु विंशत्या शराणां भीम-
 माईवत् । विव्याध चास्य लरितः सूतं पञ्चभिराशुभिः ॥ २० ॥
 प्रहस्य भीमसेनश्च कर्णं प्रत्याद्रवद्रुणे । सायकानां चतुःषष्ट्या
 क्षिप्रकारी महाबलः ॥ २१ ॥ तस्य कर्णो महाराज सायकां-
 श्चतुरोऽक्षिपत् । असंप्राप्तास्तु तान् भीमः सायकैर्नतपर्वभिः ॥ २२ ॥
 विच्छेद बद्धधा राजन् दर्शयन् पाणिनाववम् । तं कर्णं ह्लादया-
 मास शरव्रातैरनेकैः ॥ २३ ॥ सङ्क्राद्यमानः कर्णेन बद्धधा
 पाण्डुनन्दनः । विच्छेद चापं कर्णस्य सुष्टिदेशे महारथः ॥ २४ ॥
 विव्याध चैनं दशभिः सायकैर्नतपर्वभिः । अथान्यद्बनुरादाय सज्यं
 कृत्वा च सूतजः ॥ २५ ॥ विव्याध समरे भीमं भीमकर्मा महा-
 रथः । तस्य भीमो मृगं क्रुद्धस्त्रौन् शरान्ततपर्वणः ॥ २६ ॥
 निचखानोरसि क्रुद्धः सूतपुत्रस्य वेगतः । तै कर्णोऽराजत शरै-
 रुरोमध्यगतैस्तदा ॥ २७ ॥ महौघर इवादग्रस्त्रिगुणो भरत-
 र्णम । सुस्त्राव चास्य रुधिरं विद्धस्य परमेषुभिः ॥ २८ ॥ धातु-
 प्रस्यन्दिनः शैलादयथा गैरिकधातवः । क्रिचिद्विवलितः कर्णः
 सुप्रहाराभिपीडितः ॥ २९ ॥ ससायकं धनुः कृत्वा भीमं विव्याध
 मारिष । चिक्षेप च पुनर्वाणान् अतशोऽथ सहस्रशः ॥ ३० ॥
 स ह्लाद्यमानः सहसा कर्णेन दृढधन्विना । धनुर्ज्यामच्छिनत्तूर्ण-
 सुत्क्षयन् पाण्डुनन्दनः ॥ ३१ ॥ सारथिञ्चास्य मत्नेन प्राहिणी-
 दमसादनम् । वाहान्श्च चतुरः सङ्ग्रे व्यस्तंश्चक्र महारथः ॥ ३२ ॥
 हताश्वान्तु रथान्तूर्णमवप्लुत्य विशास्यते । स्यन्दनं वृषसेनस्य
 समारोहन्महारथः ॥ ३३ ॥ निर्जित्य तु रणे कर्णं भीमसेनः
 प्रतापवान् । ननाद च महानादं पञ्जन्यनिनदोपमम् ॥ ३४ ॥

तस्य तन्निनदं श्रुत्वा प्रहृष्टोऽभूद्यधिष्ठिरः । कर्षन्तु निर्जितं मत्वा
भीमसेनेन भारत ॥ ३५ ॥ समन्ताच्छृङ्खनिनदं पाण्डुसेनाकरो-
त्तदा । यन्मुसेनाध्वनिं श्रुत्वा तावका ह्यमदन् भृशम् ॥ ३६ ॥
गाण्डीवं पाक्षिपत् पार्थः कृष्णोऽप्यञ्जमवादयत् । तमन्तर्द्वाय
निनदं ध्वनिर्भीमस्य नर्हतः ॥ ३७ ॥ अश्रूयत महाराज सर्व-
सैन्येषु मारिष । ततो व्यावच्छतामस्त्रैः पृथक् पृथगजिह्वागैः ।
मृदुपूर्वञ्च राधेयो दृढपूर्वञ्च पाण्डवः ॥ ३८ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि कर्षपराजये

एकोनविंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १२८ ॥

सञ्जय उवाच । तस्मिन् विलुलिते सैन्ये सैन्धवायार्जुने गते ।
सात्त्वते भीमसेने च पुनस्ते द्रोणमभ्ययात् ॥ १ ॥ त्वरन्नेकरथे-
नैव बहुकृत्यं विचिन्तयन् । स रथस्तव पुनस्य त्वरया परया
युतः ॥ २ ॥ तूर्णमभ्यद्रवत् द्रौणं मनोभारुतवेगवान् । उवाच
चैनं पुनस्ते संरम्भाद्रक्तलोचनः ॥ ३ ॥ अर्जुनो भीमसेनश्च सात्यकि-
श्चापराजितः । विजित्य सर्वसैन्यानि समुहान्ति महारथाः ॥ ४ ॥
सम्प्राप्ताः सिन्धुराजस्य समीपमरिकर्षण । व्यावच्छन्ति च
तत्रापि सर्व एवापराजिताः ॥ ५ ॥ विजित्य सर्वसैन्यानि समुहान्ति
महारथाः । कथं सात्यकिभीमाभ्यां व्यतिक्रान्तोऽसि मानद ॥ ६ ॥
आश्चर्य्यभूतं लोकोऽस्मिन् समुद्रस्येव शीघ्रणम् । निष्पद्यस्तव
विप्राग्र्य सात्त्वतेनार्जुनेन च ॥ ७ ॥ तथैव भीमसेनेन लोकः सं-
वदते भृशम् । कथं द्रौणो जितः सङ्घो धनुर्वेदस्य पारगः ॥ ८ ॥
इत्थेवं ब्रुवते योधा अश्रद्धेयमिदं तव । नाश एव तु मे नूनं
मन्दभाग्यस्य संयुगे ॥ ९ ॥ यत्र त्वां पुरुषव्याघ्र व्यतिक्रान्तास्त्रयो

रथाः । एवं गते तु कृत्वेऽस्मिन् ब्रूहि यत्ते विवक्षितम् ॥ १० ॥
यद्गतं गतमेवेह श्रेष्ठं चिन्तय नामद । यत् कृत्यं सिन्धुराजस्य
प्राप्तकालमनन्तरम् । तद्ब्रवीतु भवान् क्षिप्रं साधु तत् सम्बिधी-
यतान् ॥ ११ ॥

द्रोण उवाच । चिन्त्यं बह्व महाराज यत्कृत्यं तच्च मे शृणु ।
तयो हि समतिक्रान्ताः पाण्डवानां महारथाः ॥ १२ ॥ चाव-
त्तेषां भयं पश्चात्तावदेषां पुरःसरम् । तद्गुरोयस्तरं नन्ये यत्र
कृष्णधनञ्जयौ ॥ १३ ॥ सा पुरस्ताच्च पश्चाच्च गृहीता भारती
चम्पू । तत्र कृत्यमहं नन्ये सैन्यवत्वागिरक्षणम् ॥ १४ ॥ स नो
रक्ष्यतमस्तात क्रुद्धाङ्गीतो धनञ्जयात् । गतौ हि सैन्यं वीरौ
युधुधानवकोदरौ ॥ १५ ॥ सम्प्राप्तं तदिदं द्यूतं यत्तच्छकुनि-
बुद्धिजम् । न सभायां जयौ वृत्तौ नापि तत्र पराजयः ॥ १६ ॥
इह नो ग्लहमानानामद्य तावज्जयाजयौ । यान् स तान् गृहते
घोरान् शकुनिः कुरुसंसदि ॥ १७ ॥ अक्षान् स मन्यमानः प्राक्-
शरास्ते हि दुरासदाः । न तेऽत्रा निशिता घोराः शरा युष्म-
त्तनुच्छिदः ॥ १८ ॥ यत्र ते बहवस्तात कुरवः पथ्येवस्थिताः ।
सेनां दुरोदरं विद्धि शरानक्षान् विषाम्यते ॥ १९ ॥ ग्लहञ्च
सैन्यं राजन्त्रय द्यूतस्य निश्चयः । सैन्यो हि महद्द्यूतं समा-
सक्तं परैः सह ॥ २० ॥ यत्र सर्वे महाराज त्यक्त्वा जीवित-
मात्मनः । सैन्यवस्य रणे रक्षां विधिवत् कर्तुमर्हय ॥ २१ ॥
तत्र नो ग्लहमानानां ध्रुवौ तात जयाजयौ । यत्र ते परमेष्ठाना
यत्ता रक्षन्ति सैन्यवम् ॥ २२ ॥ तत्र याहि ध्रुवं शीघ्रं तांश्च
रक्षस्व रक्षिणः । इहैव त्वहमाधिष्ठे प्रेषयिष्यामि चापरान् ॥ २३ ॥
निरोत्स्यमि च पाञ्चालान् सहितान् पाण्डुष्टब्धैः । ततो
दुर्योधनः प्रायात्तूर्खमाचार्यशासनात् ॥ २४ ॥ उद्यमात्मान-
मुग्राय कर्णो सपदानुगः । चक्ररक्षौ तु पाञ्चाल्यौ युधानन्यु-

क्षमौजसौ ॥ २५ ॥ बाह्येन सेनामध्येत्य जग्मतुः सव्यसाविनम् ।
 यो हि पूर्वं महाराज वारितो कृतवर्मणा ॥ २६ ॥ प्रविष्टेवर्जुने
 राजंस्तव सैन्यं युयुत्सवा । पार्श्वेन सेनामायान्तौ कुरुराजो
 हृदयं च ॥ २७ ॥ ताभ्यां दुर्योधनः चार्धं समार्द्धद्वन्द्वमुत्तमम् ।
 त्वरितस्त्वरमानाभ्यां आदृष्ट्वा भारतो बली ॥ २८ ॥ तावन्मि-
 द्रवतामेवमुभावयतकार्मुकौ । महारथसमाख्यातौ क्षत्रियप्रवरौ
 युधि ॥ २९ ॥ तमविध्यदधामन्युस्त्रिंशता कङ्कपतिभिः । विंशत्या
 सारथिञ्चापि चतुर्भिश्चतुरो हवान् ॥ ३० ॥ दुर्योधनो युधा-
 मन्योर्ध्वजमेकेषुणाच्छिनत् । द्रुपुणा कार्मुकञ्चास्य सञ्चक्रेत् सुत-
 स्त्वाव ॥ ३१ ॥ सारथिञ्चास्य भस्मेन रथनीडादपाहरत् । ततो
 विध्यच्छरेस्तीक्ष्णैश्चतुर्भिश्चतुरो हवान् ॥ ३२ ॥ युधामन्युश्च संक्रुजः
 शरंस्त्रिंशतमाहवे । व्यसृजत्तव पुत्रस्य त्वरमाणः स्तनान्तरे
 ॥ ३३ ॥ तद्योत्तमौजाः संक्रुजः शरैर्हमविभूषितैः । अविध्यत्
 सारथिञ्चास्य प्राहिणोद्यमसादनम् ॥ ३४ ॥ दुर्योधनोऽपि राजेन्द्र
 पाञ्चाव्यस्योत्तमौजसः । जवानचतुरोऽस्याश्वान् उभौ च पाष्णि-
 सारथौ ॥ ३५ ॥ उत्तमौजा हताश्वस्तु हतस्तस्तु संयुगे ।
 आश्वरीह रथं आलुर्युधामन्योरभित्वरन् ॥ ३६ ॥ सरथं प्राप्य
 तं आतुर्दुर्योधनहवान् शरैः । वज्रमिस्ताडयानास ते हताः
 प्रापतन् भुवि ॥ ३७ ॥ हयेषु गतितेष्वस्य विच्छेद परमेष्ठणा ।
 युधामन्युर्धनुः शीघ्रं शरावापञ्च वीर्यवान् ॥ ३८ ॥ हताश्व-
 सूतात् स रथादवपुत्य नरर्षभः । गदामादास ते पुनः
 पाञ्चाव्यावभ्यधावत ॥ ३९ ॥ तमापतन्तं सम्प्रेक्ष्य क्रुद्धं पर-
 पुरञ्जयम् । अवपुतौ रथोपस्थात् युधामन्युत्तमौजसौ ॥ ४० ॥
 ततः स हेमचितं तं स्यन्दनप्रवरं गदी । गदवा पोथयानास
 साश्वस्तध्वजं रणे ॥ ४१ ॥ हता चैव स पुनस्ते हताश्वौ
 हतसारथिः । मद्गराजरथं तूर्ध्वमाकरोह परन्तपः ॥ ४२ ॥

पाञ्चालानां मुखौ तौ राजपुत्रौ महारथौ । रथावन्यौ समा-
रुद्ध वीरसुमभिजग्मतुः ॥ ४३ ॥

इतिद्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि दुर्योधनयुद्धे

त्रिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १३० ॥

सञ्जय उवाच । वर्तमाने महाराज सङ्ग्रामे क्षौमहर्षणे ।
व्याकुलेषु च सर्वेषु पीड्यमानेषु सर्वशः ॥ १ ॥ राधेयो भीम-
मानश्चेद्युद्धाय भरतर्षभ । यथा नागो वने नागं मत्तो मत्त-
मभिद्रवन् ॥ २ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । यौ तौ कर्णश्च भीमश्च सम्प्रयुद्धौ महा-
वह्नौ । अर्जुनस्य रथोपान्ते कीदृशः सोऽभवद्दृशः ॥ ३ ॥ पूर्वं
हि निर्जितः कर्णो भीमसेनेन संयुगे । कथम्भूयस्तु राधेयो
भीममागान्महारथः ॥ ४ ॥ भीमो वा सूततनयं प्रव्युद्यातः कर्ण
रणे । महारथं समाख्यातं पृथिव्यां प्रवरं रथम् ॥ ५ ॥ भीम-
द्रोणावतिक्रम्य धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः । नान्यतो भयमादत्त बिना
कर्णं धनुर्धरम् ॥ ६ ॥ भयान्य श्रेते सततं चिन्तयन् वै महा-
रथम् । तं कथं सूतपुत्रं हि भीमोऽयुध्यत संयुगे ॥ ७ ॥ ब्राह्मण्यं
वीर्यसम्पन्नं समरेष्वनिवर्त्तिनम् । कथं कर्णं युधां अष्टं भीमो-
ऽयुध्यत सञ्जय ॥ ८ ॥ यौ तौ समीयतुर्वीरावर्जुनस्य रथं
प्रति । कथन्तु तावद्युध्येतां सूतपुत्रवृकोदरौ ॥ ९ ॥ आदत्तं
दर्शित्वं पूर्वं दृष्ट्वा चापि स सूतजः । कथं भीमेन युयुधे कुन्या
वाक्यमनुसरन् ॥ १० ॥ भीमो वा सूतपुत्रेण स्वरन् वैरं पुरा-
कृतम् । सोऽयुध्यत कथं वीरः कर्णेन सह संयुगे ॥ ११ ॥
आशास्ते च सदा सूत पुत्रो दुर्योधनो मम । कर्णो जेष्यति
सङ्ग्रामे सहितान् पाण्डवानिति ॥ १२ ॥ जयाया यत्र मन्दस्य

पुत्रस्य मम संयुगे । स कथं भीमक्रमाणां भीमसेनमयुध्यत ॥१३॥
यं समाश्रित्य पुत्रैर्मे कृतं वैरं महारथैः । तं सूततनयं तात
कथं भीमो ह्ययोधयत् ॥ १४ ॥ अनेकान् विप्रकारांश्च सूतपुत्र-
समुद्भवान् । अरमाणाः कथं भीमो युयुधे सूतसूनुना ॥ १५ ॥
मोऽजयत् पृथिवीं सर्वां रथेनैकेन वीर्यवान् । तं सूततनयं युद्धे
कथं भीमो ह्ययोधयत् ॥ १६ ॥ यो जातः कुण्डलाभ्याश्च कवचेन
सहैव च । तं सूतपुत्रं समरे भीमः कथमयोधयत् ॥ १७ ॥ यथा
तथैर्युद्धमभूत् यथासीद्विजयस्तयोः । तन्ममाचक्षु तत्त्वेन कुशलो
हसि सञ्जय ॥ १८ ॥

सञ्जय उवाच । भीमसेनस्तु राधेयमुत्सृज्य रथिनां वरम् ।
इषेष्टं गन्तुं यत्नास्तां वीरौ कृष्णधनञ्जयौ ॥ १९ ॥ तं प्रयान्त-
मभिद्रुत्य राधेयः कङ्क्षपतिभिः । अभ्यवर्षन्महाराजं मेघो वृष्टेऽव
पर्वतम् ॥ २० ॥ फलता पङ्कजेनेव बल्लेणाभ्युत्सयन् बली ।
आजुहाव रणे यान्तं भीममाधिरथिस्तदा ॥ २१ ॥

कर्ण उवाच । भीमाहितैस्तव रणः स्वप्नेऽपि न विभा-
वितः । तद्दर्शयसि कक्षान्ते पृष्ठं पार्थदिदृक्षया ॥ २२ ॥ कुन्त्याः
पुत्रस्य सदृशं नेदं पाण्डवनन्दन । तेन मामभितः स्थित्वा शर-
वर्षैरवाकिर ॥ २३ ॥ भीमसेनस्तदाह्वानं कर्णेनामर्षयद्युधि ।
पद्मेण्डलमावृत्य सूतपुत्रमयोधयत् ॥ २४ ॥ अवक्रगामिभिर्वाणै-
रभ्यवर्षन्महायथाः । दैरथे दंशितं यान्तं सर्वशस्त्रविशारदम् ॥ २५ ॥
विधित्वान् कलहस्यान्तं जिघांसुः कर्णमाक्षिणीत् । तांस्तु हत्वे-
तरान् सर्वान् भीमसेनो महाबल ॥ २६ ॥ तस्मै प्राञ्जदुग्राणि
विविधानि परन्तपः । अमर्षी पाण्डवः क्रुद्धः शरवर्षाणि मारिष
॥ २७ ॥ तस्य तानीषुवर्षाणि मत्तद्विरदगामिनः । सूतपुत्रो-
ऽस्त्रमावाभिरग्रसत् स महाबलः ॥ २८ ॥ स यथावन्महाराज
विद्यया नै संपूजित । आचार्यवन्महेष्वासः कर्णपर्यचरद्रणे ॥ २९ ॥

संरम्भेण तु युध्यन्तं भीमसेनं क्षयन्निव । अवाप्त्यत राधेय-
 स्तममर्षी वृकोदरम् ॥ ३० ॥ तन्नामृष्यत कौन्तेयः कर्णस्य शित-
 माहवे । युध्यमानेषु वीरेषु पश्यत्सु च समन्ततः ॥ ३१ ॥ तं
 भीमसेनः सम्प्राप्तं वत्सदन्तैः स्तनान्तरे । विव्याध वलवान्
 क्रुद्धस्तीव्रैरिव महादिपम् ॥ ३२ ॥ पुनस्तु स्तुतपुत्रस्तु सपुङ्ग-
 निशितैः शरैः । समुत्तैश्चित्रवर्माणं निर्विभेदं त्रिचपभिः ॥ ३३ ॥
 कर्णो जास्तूनदैर्जालैः सच्छृङ्गान् वातरंजसः । विव्याध तुरगान्
 वीरः पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः ॥ ३४ ॥ ततो वाणमयं जालं भीम-
 सेनरथं प्रति । कर्णम् विहितं राजन् निमेषाङ्गाददृश्यत ॥ ३५ ॥
 सरयः सध्वजस्तत्र ससूतः पाण्डवस्तदा । प्राच्छाद्यत महा-
 राज कर्णचापच्युतैः शरैः ॥ ३६ ॥ तस्य कर्णयुतुषट्पा व्यधमत्
 कवचं दृढम् । क्रुद्धश्चाप्यहनत् पाथं नाराचैर्मर्मभेदिभिः ॥ ३७ ॥
 ततोऽचिन्त्य महाबाहुः कर्णकार्मुकनिःसृतान् । समाश्लिष्यद-
 श्रान्तः स्तुतपुत्रं वृकोदरः ॥ ३८ ॥ स कर्णचापप्रमवानिष्पृणाशौ-
 विषोपमान् । विभ्रज्जीमो महाराज न जगाम व्यथां रणे ॥ ३९ ॥
 ततो हातिंशता भलैर्निमित्तैस्तिग्मतेजसैः । विव्याध समरे कर्णं
 भीमसेन प्रतापवान् ॥ ४० ॥ अश्वत्थैर्नैव तं कर्णः शरैर्भ्रमवा-
 किरत् । भीमसेनं महाबाहुं सैन्यवस्य वधैषिणम् ॥ ४१ ॥
 मृदुपूर्वं हि राधेयो भीमभाजावयोधयत् । क्रोधपूर्वं तथा भीम-
 पूर्ववैरमनुस्मरन् ॥ ४२ ॥ तं भीमसेनो नामृष्यदवमानममर्षणः ।
 स तस्मै व्यसृजन्तूष्णं शरवर्षममित्रहा ॥ ४३ ॥ ते शराः प्रेषिता
 स्तेन भीमसेनेन संयुगे । निपेतुः सर्वतो वीरे कूजन्त इव पक्षिणः
 ॥ ४४ ॥ हेमपुङ्खाः प्रसन्नाश्च भीमसेनधनुस्तुताः । प्राच्छादयन्
 राधेयं शलभा इव पावकम् ॥ ४५ ॥ कर्णस्तु रयिनां जेष्ठा-
 ष्छाद्यमानः समन्ततः । राजन् व्यसृजद्ग्राणि शरवर्षाणि भार-
 ॥ ४६ ॥ तस्य तानग्रनिप्रवृत्तिनिघ्नं समरशोभिनः । चिच्छे

कृमिर्भक्षैरसंप्राप्तान् वृकोदरः ॥ ४७ ॥ पुनश्च शरवर्षेण ह्यह-
यामास भारव । कर्णो वैकर्त्तनो युद्धे भीमसेनमरिन्दमः ॥ ४८ ॥
तत्र भारत भीमन्तु दृष्टवन्तः स्त्र सायकैः । समाचिततनुं सङ्ग्रे-
ष्वविधं शलभैरिव ॥ ४९ ॥ हेमपुष्पाङ्कितधौतान् कर्णं चाप-
श्रुताङ्करान् । दधार समरे वीरः स्वरश्मीनिव रश्मिवान्
॥ ५० ॥ रुधिरोक्षितसर्वाङ्गो भीमसेनो व्यराजत । समृद्ध-
कुसुमापीडो वसन्तेऽशोकवृक्षवत् ॥ ५१ ॥ तत्तु भीमो महा-
बाहोः कर्णस्य चरितं रणे । नामृष्यत महाबाहुः क्रोधादुद्धृत-
लोचनः ॥ ५२ ॥ स कर्णं पञ्चविंशत्या नाराचानां समर्पयत् ।
महीधरमिव श्वेतं गूढपादैर्ध्विषोल्लूणैः ॥ ५३ ॥ पुनरेव च विव्याध
षड्भिरष्टाभिरेव च । मर्मस्तरविक्रान्तः सूतपुत्रं तनुत्यजम्
॥ ५४ ॥ पुनरन्येन वाणेन भीमसेनः प्रतापवान् । विच्छेद-
कार्मुकं तूष्णं कर्णस्य प्रहसन्निव ॥ ५५ ॥ जघान चतुरश्वाश्वान्
सूतञ्च लरितः शरैः । नाराचैरकैरश्वगामैः कर्णं विव्याध चोरसि
॥ ५६ ॥ ते जम्बुधरणीमाशु कर्णं निर्भिद्य पत्रिणः । यथा
जलधरं भिक्षा दिवाकरमरीचयः ॥ ५७ ॥ स वैकल्यं महत्
प्राप्य किन्नधन्वा शराहतः । तथा पुरुषमानौ स प्रत्यपायाद्वा-
नरम् ॥ ५८ ॥

इति द्रोणपर्वणि अयद्वयवधपर्वणि कर्णपराजये
एकत्रिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १३१ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । यस्मिन् जयाया महती पुत्राणां मम
सञ्जय । तं भीमादिमुखं दृष्ट्वा किन्तु दुर्योधनोऽब्रवीत् ॥ १ ॥
कथञ्च युयुधे भीमो वीर्यश्लाघी महाबलः । कर्णो वा समरे

तात किमकार्षीदतः परम् । भीमसेनं रणे दृष्ट्वा ज्वलन्तमिव
पावकम् ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच । रथमन्यं समास्थाय विधिवत् कल्पितं पुनः ।
अभ्ययात् पाण्डवं कर्षो वातोद्धूत इवार्णवः ॥ ३ ॥ क्रुद्धमाधि-
रथं दृष्ट्वा पुत्रास्तव विशास्यते । भीमसेनममन्यन्त वैश्वानरमुखि
हृतम् ॥ ४ ॥ अरयद्धं ततः कुत्वा तलघवद्भु भैरवम् । अभ्य-
वर्षत राघेयो भीमसेनरथं प्रति ॥ ५ ॥ पुनरेव तयो राजन्
घोर आसीत् समागमः । वैकर्तनस्य शूरस्य भीमस्य च महा-
त्जनः ॥ ६ ॥ संरक्षौ हि महाबाहू परस्परवधैषिणौ । अन्यो-
ऽन्यमौघाञ्चक्राते दहन्ताविव लोचनैः ॥ ७ ॥ क्रोधरक्तेक्षणी
तीव्रौ निश्वसन्ताविवोरगौ । शूरावन्योऽन्यमासाद्य ततश्चतुररि-
न्दमौ ॥ ८ ॥ व्याघ्राविव सुसंरक्षौ श्येनाविव च शीघ्रगौ ।
अरभाविव संक्रुद्धौ युयुधाते परस्परम् ॥ ९ ॥ ततो भीमः
स्मरन् क्लेशानक्षयूते वनेऽपि च । विराटनगरे चैव दुःखं प्राप्त-
मरिन्दमः ॥ १० ॥ राष्ट्राणां स्त्रीतरङ्गानां हरणञ्च तवात्मजैः ।
सततञ्च परिक्लेशान् सपुत्रेण त्वया कृतान् ॥ ११ ॥ दग्धुमैच्छ-
यत् कुन्ती सपुत्रां त्वमनागसम् । कृष्णायाश्च परिक्लेशं सभामध्ये
दुरात्मभिः ॥ १२ ॥ केशपक्षग्रहञ्चैव दुःशासनकृतं तथा । पशु-
पाणि च वाक्यानि कर्णमोक्तानि भारत ॥ १३ ॥ पतिमन्यं
परीप्स त्वं न सन्ति पतयस्तव । पतिता नरके पार्थाः सर्वे
प्रण्डतिलोपमाः ॥ १४ ॥ समक्षं तव कौरव्य यदूचुः कुरवस्तदा ।
दासभावेन कृष्णाञ्च भीक्तुकामाः सुतास्तव ॥ १५ ॥ यच्चापि
तान् प्रव्रजतः कृष्णाजिननिवासिनः । पशुपाण्युक्तवान् कर्णः
सभायां सन्निधौ तव ॥ १६ ॥ दृष्ट्वा कृत्य यथा पार्थास्तव पुत्रो
ववत्सा ह । विप्रमस्थान् समस्थो हि संरक्षौ गतचेतसः ॥ १७ ॥
वाक्यात् प्रभृति चारिन्नः स्नानं दुःस्नानं चिन्तयन् । निरभियत्

धर्मात्मा जीवितेन वृकोदरः ॥ १८ ॥ ततो विस्मय्य समग्रं म-
 पृष्ठं दुरासदनम् । चापं भरतमादू ल त्यक्त्वा कर्णमभ्ययात्
 ॥ १९ ॥ स सायकमयैर्जालैर्भीमः कर्णरथं प्रति । भातुमङ्घ्रिः
 शिलाधौतैर्भानोः प्राच्छादयत् प्रभाम् ॥ २० ॥ ततः प्रहस्याधि-
 रधिस्तूर्णमस्य शिलाधितैः । व्यधमङ्घ्रिमसेनस्य शरजालानि पत्रिभिः
 ॥ २१ ॥ महारथो महाबाहुर्महाबाणैर्महाबलः । विव्याधाधि-
 रधिभीमं नवभिर्निधितैस्तदा ॥ २२ ॥ स तोत्रैरिव मातङ्गो
 वार्यमाणः पतत्रिभिः । अश्वधावत सन्भ्रान्तः सूतपुत्रं वृकोदरः
 ॥ २३ ॥ तमापतन्तं वेगेन रमसं पाण्डवर्षभम् । कर्णः प्रत्यु-
 दयौ क्रुद्धो मत्तो मत्तमिव द्विपम् ॥ २४ ॥ ततः प्रध्याय जलजं
 भेरीशतसमखनम् । अचुभ्यत बलं हर्षादुद्धूत इव सागरः ॥ २५ ॥
 तदुद्धूतं बलं दृष्ट्वा नागाश्चरथपत्तिमतः । भीमः कर्णं समासाद्य
 छादयामास सायकैः ॥ २६ ॥ अश्वान् च सवर्णांश्च हंसवर्णैर्हयो-
 त्तमैः । व्यामिश्रयद्वर्णे कर्णः पाण्डवं छादयन् शरैः ॥ २७ ॥
 ऋक्षवर्णान् हयान् हंसैर्मिश्रान् मारुतरं हसः । निरीक्ष्य तव
 पुत्राणां हाहाकृतमभूदलम् ॥ २८ ॥ ते हया बह्वर्णोभन्त निश्चिता
 वातरं हसः । शितासिता महाराज यथा व्योम्नि बलाहकाः
 ॥ २९ ॥ संरख्यौ क्रोधताम्राक्षौ प्रेक्ष्य कर्णवृकोदरौ । सन्तस्ताः
 समक्रव्यन्त त्वनीया वै महारथाः ॥ ३० ॥ यमराष्ट्रोपमं घोर-
 नासीदायोधनं तयोः । दुर्दृशं भरतश्रेष्ठ भैतराजपरं यथा ॥ ३१ ॥
 समाजमिव तच्चित्रं प्रेक्षमाणा महारथाः । मालचयन् जयं
 व्यक्तमेकस्यैव महारणे ॥ ३२ ॥ तयोः प्रैक्षन्त संभटं सन्निवृष्टं
 महास्त्रयोः । तव दुर्मन्त्रिते राजन् सपुत्रस्य विधास्यते ॥ ३३ ॥
 छादयन्ती हि शत्रुघ्नाप्यन्योन्यं सायकैः प्रितैः । शरजालावृत
 व्योम चक्रातेऽङ्गुतविक्रमौ ॥ ३४ ॥ तावन्व्योन्यं लिघांसन्तौ
 परैस्तीक्ष्णैर्महारथौ । प्रेक्षणीयतरावासां दृष्टिमन्तादिराज्यरौ

॥ ३५ ॥ सुवर्णविकृतान् वाणान् प्रसृज्यन्तावरिन्दमौ । भास्वरं
 व्योम चक्राते महोल्काभिरिव प्रभो ॥ ३६ ॥ ताभ्यां सुक्ताः शरा
 राजन् गर्द्विप्रलाशकाग्निरे । अरेण्यः शरदि मत्तानां सारसाना-
 मिवाश्वरे ॥ ३७ ॥ संसक्तं सूतपुत्रेण दृष्ट्वा भीममरिन्दमम् ।
 अतिभारमन्येतां भीमे कृष्णधनञ्जयौ ॥ ३८ ॥ ततोऽधिरथि-
 भीमाभ्यां शरैर्मत्तैर्दृढं हताः । इषुपातमतिक्रम्य पेतुरश्वनर-
 दिपाः ॥ ३९ ॥ पतद्भिः पतितैश्चान्यैर्गतासुभिरनेकशः । कृतो
 राजन्महाराज पुत्राणां ते जनक्षयः ॥ ४० ॥ मनुष्याश्च गजानाञ्च
 शरीरैर्गतजीवितैः । क्षणेन भूमिः सञ्जज्ञे संवृता भरतर्षभ ॥ ४१ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भीमकर्णयुद्धे
 द्वाविंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १३२ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । अत्यद्भुतमहं मन्ये भीमसेनस्य विक्रमम् ।
 यत् कर्णं योधयामास समरे लघुविक्रमम् ॥ १ ॥ त्रिदशानपि
 चोद्युक्तान् सर्वशस्त्रधरान् युधि । वारघेद्यो रणे कर्णः सद्यक्षा-
 सुरमानवान् ॥ २ ॥ स कथं पाण्डवं युद्धे भ्राजमानमिव श्रिया ।
 नातरत् संयुगे पार्थं तन्ममाचक्षु सञ्जय ॥ ३ ॥ कथञ्च युद्धं
 सम्भूतं तयोः प्राणदुरोदते । अत्र मन्ये समायत्तौ जयो वाजय
 एव च ॥ ४ ॥ कर्णं प्राप्य रणे सूत मम पुत्रः सुयोधनः । जेतु-
 मुत्सहते पार्थान् सगोविन्दान् ससात्त्वतान् ॥ ५ ॥ श्रुत्वा तु
 निर्जितं कर्णमसङ्गद्भीमकर्मणा । भीमसेनेन समरे मोहसावि-
 शतीव माम् ॥ ६ ॥ विनष्टान् कौरवान्मन्ये मम पुत्रस्य दुर्नयैः ।
 न हि कर्णो महोत्साहान् पाप्मान् जेष्यति सञ्जय ॥ ७ ॥ कृतवान्
 यानि युद्धानि कर्णः पाण्डुसुतैः सह । सर्वत्र पाण्डवाः कर्ण-
 मजयन्त रणाजिरे ॥ ८ ॥ अजेयाः पाण्डवास्तात द्वैरपि

सवासवैः । न च तदुध्यते मन्दः पुत्रो दुर्योधनो मम ॥ ८ ॥ धन-
धनेश्वरस्येव हत्वा पार्थस्य मे सुतः । मधुप्रेप्सुरिवाबुद्धिः प्रपातं
नावबुध्यते ॥ १० ॥ निकृत्वा निकृतिप्रज्ञो राज्यं हत्वा महा-
त्मनाम् । जितमित्येव मन्वानः पाण्डवानवमन्यते ॥ ११ ॥ पुत्र-
क्षेत्राभिभूतेन मया चाप्यकृतात्मना । धर्मं स्थितामहात्मानो
निकृताः पाण्डुनन्दनाः ॥ १२ ॥ अमकामः सदा पार्थो दीर्घा-
पेक्षी युधिष्ठिरः । अशक्त इति मन्वानैः पुत्रैर्मम निराकृतः ॥ १३ ॥
तानि दुःखान्यनेकानि विप्रकारांश्च सर्वशः । हृदि कृत्वा महा-
बाहुर्भीमोऽयुध्यत सूतजम् ॥ १४ ॥ तस्मान्मे सञ्जय ब्रूहि कर्ष-
भीमौ यथा दृणे । अयुध्येतां युधि श्रेष्ठौ परस्परदधैषिणौ ॥ १५ ॥

सञ्जय उवाच । शृणु राजन् यथावृत्तं सङ्ग्रामं कर्ण-
भीमयोः । परस्परं बध्नेप्सोर्वने कुञ्जरयोरिव ॥ १६ ॥ राजन्
वैकर्त्तनो भीमं क्रुद्धः क्रुद्धमरिन्दमम् । पराक्रान्तं परिक्रम्य विव्याध
त्रिंशता शरैः ॥ १७ ॥ महावेगैः प्रसन्नाग्रैः शतकुम्भपरिष्कृतैः ।
अहनद्भरतश्रेष्ठ भीमं वैकर्त्तनः शरैः ॥ १८ ॥ तस्यास्यतो धनु-
र्भीमश्चक्रे निशितैस्त्रिभिः । रथनीडाच्च यन्तारं धलेनापातयत्
क्षितौ ॥ १९ ॥ स काङ्क्षन् भीमसेनस्य बध्ने वैकर्त्तनो भयम् ।
शक्तिं कनकवैदूर्यचित्रदण्डां परामृशत् ॥ २० ॥ प्रगृह्य च महा-
शक्तिं कालशक्तिमिवापराम् । समुत्क्षिप्य च राधेयः सन्धाय च
महाबलः ॥ २१ ॥ चिक्षेप भीमसेनाय जीवितान्तकरोमिव ।
शक्तिं विस्तृत्य राधेयः पुरन्दर इन्द्राग्रनिम् ॥ २२ ॥ ननाद
समहानादं बलवान् सूतनन्दनः । तच्च नादं ततः श्रुत्वा पुत्रास्ते
हर्षिताभवन् ॥ २३ ॥ तां कर्णं भुजनिर्मुक्तामर्कवैश्वानरप्रभाम् ।
शक्तिं विधत्ति चिक्षेद् भीमः सप्तभिराशुगैः ॥ २४ ॥ क्षित्वा
शक्तिं ततो भीमो निर्मुक्तोरगसन्निभाम् । मार्गमाण इव प्राणान्
सूतपुत्रस्य मारिष ॥ २५ ॥ प्राहिणोत् कृतसंरम्भः शरान्

बर्हिणवांसः । स्वर्णपुङ्खान् प्रिलाधीतान् यमदण्डोपमान् धे
 ॥ २६ ॥ कर्षोऽप्यन्यद्वतुर्गच्छ हेमपृष्ठं दुरासदम् । विकृष्टं च
 महातेजा व्यसृजत् सायकांस्तदा ॥ २७ ॥ तान् पाण्डुपुत्रचिच्छेद
 नवभिर्नतपर्वभिः । वसुधैरेन निर्मुक्तान्नरराज महारथान् ॥ २८ ॥
 हित्वा भीमो महाराज नादं सिद्ध इवानदत् । तौ वृषाविव
 नर्दन्तौ वलिनौ वासितान्तरे ॥ २९ ॥ शार्दूलविव चान्योऽन्य-
 मामिषार्थोऽभ्यगर्जताम् । अन्योऽन्यं प्रजिहीर्षन्तावन्योऽन्यस्या-
 न्तरैषिणौ ॥ ३० ॥ अन्योऽन्यमभिवीक्षन्तौ गोष्ठे ध्रुव महर्षभौ ।
 महागजाविवासाद्य विषाणाग्रैः परस्परम् ॥ ३१ ॥ शरैः पूर्णा-
 यतोत्सृष्टैरन्योऽन्यमभिजग्मतुः । तिर्द्विहन्तौ महाराज शरवृष्ट्या
 परस्परम् । अन्योऽन्यमभिविकृतौ कोपाद्विद्वतलोचनौ ॥ ३२ ॥
 प्रहसन्तौ तथान्योऽन्यं भर्त्सयन्तौ मुहुर्मुहुः शङ्खशब्दं कुर्वाणौ
 युयुधाते परस्परम् ॥ ३३ ॥ तस्य भीमः पुनश्चापं मुष्टौ चिच्छेद
 भारिण । शङ्खवर्णांश्च तानश्चान् वाणैर्निन्ये यमक्षयम् ॥ ३४ ॥
 सारथिञ्च तथाप्यस्य रथनीडादपातयत् । ततो वैकर्तनः कर्ण-
 श्रिन्तां प्राप दुरत्ययाम् ॥ ३५ ॥ संक्राद्यमानः समरे हताश्वौ
 हतसारथिः । मोहितः शरजालेन कर्तव्यं नाभ्यपद्यत् ॥ ३६ ॥
 तथा कृच्छ्रगतं दृष्ट्वा कर्णं दुर्व्योधनो नृपः । वेपमान इव क्रोधा-
 द्यादिदृष्टाय दुर्जयम् ॥ ३७ ॥ गच्छ दुर्जय राधेयं पुरो यसति
 पाण्डवः । जहि तूवरकं क्षिप्रं कर्णस्य बलमादयत् ॥ ३८ ॥
 एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा तत्र पुत्रस्तवात्मजम् । अभ्यद्रव ह्रीमसेनं व्यासत्
 विकिरञ्छरैः ॥ ३९ ॥ स भीमं नवभिर्वाणैरश्चान्धमिरार्दयत् ।
 यङ्भिः सूतं त्रिभिः केतुं पुनस्तथापि सप्तभिः ॥ ४० ॥ भीम-
 सेनोऽपि संक्रुद्धः साश्वयन्तारमाशुनैः । दुर्जयं भिन्नमर्मार-
 म्नेययमसादनम् ॥ ४१ ॥ खलङ्घृतं क्षितौ क्षिप्तं चिष्टमानं यद्य-
 रणम् । रुदन्तार्जस्राव सूतं कर्णसक्ते प्रदक्षिणम् ॥ ४२ ॥

तु तं विरथं कृत्वा अयन्त्यन्तवैरिणम् । समाचिनोद्वाणगणैः
शतघ्नीमिव शङ्खुभिः ॥ ४३ ॥ तथाप्यतिरथः कर्णो भिद्यमानः स
सायकैः । न जहौ समरे भीमं क्रुद्धरूपं परन्तपः ॥ ४४ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि कर्णभीमयुद्धे
त्रयविंशदधिकप्रतोऽध्यायः ॥ १३३ ॥

सञ्जय उवाच । सर्वथा विरथः कर्णः पुनर्भीमेन निर्जितः ।
रथमन्यं समास्थाय सद्यो विव्याध पाण्डवम् ॥ १ ॥ महागजा-
विवासाद्य विषाणायै परस्परम् । शरैः पूर्यायतोत्सृष्टैरन्यो-
ऽन्यमभिजघ्नतुः ॥ २ ॥ अथ कर्णः शरव्रातैर्भीमसेनं समार्पयत् ।
मनाद् बलवन्नादं पुनर्विव्याध चोरसि ॥ ३ ॥ तं भीमो दशभि-
र्वाणैः प्रत्यविध्यदजिह्वगैः । पुनर्विव्याध विंशत्या शराणां नत-
पर्वणाम् ॥ ४ ॥ कर्णस्तु नवभिर्भीमं विद्धा राजन् स्तनान्तरे ।
ध्वजमेकेन विव्याध सायकैर्न श्रितेन ह ॥ ५ ॥ सायकानां ततः
पार्थं त्रिषष्ट्या प्रत्यविध्यत । तीव्रैरिव महानागं कशाभिरिव
वाजिनन् ॥ ६ ॥ सोऽतिविद्धो महाराज पाण्डवेन यशस्विना ।
सृक्कणो लेलिहन् वीरः क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ ७ ॥ ततः शरं
महाराज सर्वकायावहारणम् । प्राहिणोद्भीमसेनाय वधायिन्द्र-
द्ववाघनिम् ॥ ८ ॥ स निर्भेद्य रणे पार्थं सूतपुत्रधनुश्रुतः ।
अगच्छद्धारयन् भूमिं चित्रपुङ्खः शिलीमुखः ॥ ९ ॥ ततो भीमो
महाबाहुः क्रोधसंरक्तलोचनः । वज्रकल्पां चद्रक्लिप्कुं गुर्वीं
रुक्माङ्गदीं गदाम् ॥ १० ॥ प्राहिणोत् सूतपुत्राय षड्दशमविचा-
रयन् । तथा जघानाधिरथेः सदृश्वान् साधुवाहिनः ॥ ११ ॥
गदया भारतः क्रुद्धो वज्रेणैन्द्र द्ववासरान् । ततो भीमो महा-
बाहुः क्षुराभ्यां भरतर्षभ ॥ १२ ॥ ध्वजमाधिरथेऽग्निरुक्त्वा सूत-

मथ्यहनच्छरैः । हताश्वसूतसूतसूच्य सूर्यं पतितध्वजम् ॥ १३ ॥
 विस्तारयन् धनुः कर्णस्तस्थौ भारत दुर्मनाः । तत्राङ्गतमपश्याम
 राधेयस्य पराक्रमम् ॥ १४ ॥ विरथो रथिनां श्रेष्ठो वारयामास
 यद्रिपुम् । विरथं तं नरश्रेष्ठं दृष्ट्वाधिरथिमाहवे ॥ १५ ॥ दुर्यो-
 धनस्ततो राजन्नभ्यभाषत दुर्मुखम् । एष दुर्मुख राधेयो भीमेन
 विरथीकृतः ॥ १६ ॥ तं रथेन नरश्रेष्ठं सम्पादय महारथम् ।
 दुर्योधनवचः श्रुत्वा ततो भारत दुर्मुखः ॥ १७ ॥ त्वरमाणोऽभ्य-
 यात् कर्णं भीमञ्चावारयच्छरैः । दुर्मुखं प्रेक्ष्य सङ्ग्रामे सूतपुत्र-
 षदानुगम् ॥ १८ ॥ वायुपुत्रः प्रहृष्टोऽभूत् सूकर्णो परिलेखितम् ।
 ततः कर्णं महाराज वारयित्वा शिलीमुखैः ॥ १९ ॥ दुर्मुखाय
 रथं शीघ्रं प्रेषयामास पाण्डवः । तस्मिन् क्षणे महाराज नवमि-
 नतपर्वभिः ॥ २० ॥ सुमुखैर्दुर्मुखं भीमः शरैर्निन्ये यमक्षयम् ।
 ततस्तमेवाधिरथिः स्यन्दनं दुर्मुखे हते ॥ २१ ॥ आस्थितः
 प्रवभौ राजन् दीप्यमान इवांशुमान् । शयानं भिन्नमर्माणं
 दुर्मुखं शोणितोक्षितम् ॥ २२ ॥ दृष्ट्वा कर्णोऽश्रुपूर्णाक्षो मुहूर्तं
 नाभ्यवर्त्तत । तं गतासुमतिक्रम्य कृत्वा कर्णः प्रदक्षिणम् ॥ २३ ॥
 दीर्घमुष्णं श्वसन् वीरो न किञ्चित् प्रत्यपद्यत । तस्मिंस्तु विवरे
 राजन्नाराचान् मार्द्धवाससः ॥ २४ ॥ प्राक्षिणोत् सूतपुत्राच्च
 भीमसेनश्चतुर्दश । ते तस्य कवचं भित्त्वा स्वर्णपुङ्खा महीजसः ॥ २५ ॥
 हेमचित्रा महाराज द्योतयन्तो दिशो दृश । अपिवन् सूतपुत्रस्य
 शोणितं रक्तभोजनाः ॥ २६ ॥ क्रुद्धा इव मनुष्येन्द्र भुजङ्गाः काल-
 चोदिताः । प्रसर्पमाणा मेदिन्यां ते व्यरोचन्त मार्गणाः ॥ २७ ॥
 अर्धप्रविष्टाः संरक्त्वा बिलानीव महोरगाः । तं प्रत्यविध्यद्राधेयो
 जाम्बूनद्विभूषितैः ॥ २८ ॥ चतुर्दशभिरत्युग्रैर्नाराचैरविचारयन् ।
 ते भीमसेनस्य भुजं सव्यं निर्भिद्य पत्रिणः ॥ २९ ॥ प्राविश-
 न्मेदिनीं भीमाः क्रौञ्चपत्नरथा इव । ते व्यरोचन्त नाराचाः

प्रविशन्तो वसुन्धराम् ॥ ३० ॥ गच्छत्यस्तं दिनकरे दीप्यमाना
इवांशवः । स निर्भिन्नो रणे भीमो नाराचैर्मर्मभेदिभिः ॥ ३१ ॥
सुस्राव रुधिरं भूरि पर्वतः सलिलं यथा । स भीमस्त्रिभिरावस्तः
सूतपुत्रं पतत्रिभिः ॥ ३२ ॥ सुपर्णवेगैर्विव्याध सारथिञ्चास्य
सप्तभिः । स विह्वलो महाराज कर्णो भीमवलार्हितः ॥ ३३ ॥
प्राद्रवञ्जवनैरश्वैरणं त्यक्त्वा महायथाः । भीमसेनस्तु विस्फार्य चापं
हैमपरिष्कृतम् । आहवेऽतिरथोऽतिष्ठज्ज्वलन्निव हताशनः ॥ ३४ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि कर्णापयाने

चतुर्विंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १३४ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । दैवमेव परं मन्ये धिक् पौरुषमनर्थकम् ।
यत्राधिर धिरायत्ते नातरत् पाण्डवं रणे ॥ १ ॥ कर्णः पार्थान्
सगोविन्दान् जेतुमुत्सहते रणे । न च कर्णसमं योधं लोके
पश्यामि कञ्चन ॥ २ ॥ इति दुर्योधनस्याहमश्रीषं जल्पतो मुहुः ।
कर्णो हि बलवान् शूरो दृढधन्वा जितक्लमः ॥ ३ ॥ इति माम-
ब्रवीत् सून मन्दो दुर्योधनः पुरा । वसुषेणसहायं मां नालं
द्वापि संयुगे ॥ ४ ॥ किमु पाण्डुसुता राजन् गतसत्त्वा विचे-
तसः । तव तं निज्जितं दृष्ट्वा भुजङ्गमिव निविषम् ॥ ५ ॥ युद्धात्
कर्णमपक्लान्तं किं खित् दुर्योधनोऽब्रवीत् । अहो दुर्मुखमेवैकं
युद्धानामविशारदम् ॥ ६ ॥ प्रावेशयद्भुतवहं पतङ्गमिव मोहितः ।
अश्रुत्यामा मद्राजः कृपः कर्णश्च सङ्गताः ॥ ७ ॥ न शक्ताः
प्रमुखे स्थातुं नूनं भीमस्य सञ्जय । तेषां चास्य महाघोरं बलं
नागायुतोपमम् ॥ ८ ॥ जानन्तो व्यवसायञ्च क्रूरं मारुततेजसः ।
किमर्थं क्रूरकर्माणं यमकालान्तकोपमम् ॥ ९ ॥ बलसंरम्भवीर्यज्ञाः
कोपयिष्यन्ति संयुगे । कर्णस्त्वेको महाबाहुः खबाहुबलमाश्रितः

॥ १० ॥ भीमसेनमनादृत्य रणेऽयुध्यत सूतजः । योऽजयत्
 समरे कर्णं पुरन्दर इवासुरम् ॥ ११ ॥ न स पाण्डुसुतो जेतुं
 शक्यः केनचिदाहवे । द्रोण यः सम्प्रमथ्यैकः प्रविष्टो मम
 वाहिनीम् ॥ १२ ॥ भीमो धनञ्जयान्वेष्टी कस्तमर्च्छेऽञ्जिजौविषुः ।
 को हि सञ्जय भीमस्य स्थातुमुत्तहतेऽग्रतः ॥ १३ ॥ उद्यता-
 शनिवत्तस्य महेन्द्रस्येव दानवः । प्रेतराजपुरम्प्राप्य निवर्त्ततापि
 मानवः ॥ १४ ॥ न भीमसेनं सम्प्राप्य निवर्त्तत कदाचन ।
 पतङ्गा इव वह्निन्ते प्राविशन्नल्पतेजसः ॥ १५ ॥ ये भीमसेनं
 संक्रुद्धमन्वधावन् विमोहिताः । यत्तत् सभायां भीमेन मम पुत्र-
 वधाश्रयम् ॥ १६ ॥ उत्तं संरम्भिणोग्रेण कुरूणां शृण्वतां तदा ।
 तन्नूनमभिसङ्घिन्य दृष्ट्वा कर्णं विनिर्जितम् ॥ १७ ॥ दुःशासनः
 सह भ्राता भयाङ्गीनादुपारमत् । यस्य सञ्जय दुर्बुद्धिरव्रवीत्
 समितौ मुहुः ॥ १८ ॥ कर्णो दुःशासनोऽहञ्च जेष्यामो युधि
 पाण्डवान् । स नूनं विरथं दृष्ट्वा कर्णं भीमेन निर्जितम् ॥ १९ ॥
 प्रत्याख्यानाच्च कृष्णस्य भयं तप्यति सञ्जय । दृष्ट्वा भ्रातृन् हतान्
 सङ्क्षेपे भीमसेनेन दंघितान् ॥ २० ॥ आत्मापराधे सुमहन्नूनं
 तप्यति पुत्रकः । को हि जीवितमन्विच्छन् प्रतीपं पाण्डवं व्रजेत्
 ॥ २१ ॥ भीमं भीमायुधं क्रुद्धं साक्षात् कालमिव स्थितम् ।
 वड्ढ्वामुखमध्यस्थो मुचेतापि हि मानवः ॥ २२ ॥ न भीम-
 मुखसम्प्राप्तो मुचेदिति मतिर्मम । न पार्थो न च पाञ्चालान्
 च केशवसात्यकी ॥ २३ ॥ जानन्ते युधि संख्या जीवितं परि-
 रक्षितम् । अहो मन सुतानां हि विपन्नं सून जीवितम् ॥ २४ ॥

सञ्जय उवाच । यस्त्वं शेषमि कौरव्य वर्त्तमाने जनक्षये ।
 त्वमस्य जगतो भूलं विनाशस्य न संशयः ॥ २५ ॥ स्वयं वैरं
 महत् कृत्वा पुत्राणां वचने स्थितः । उच्यमानो न गृह्णीषि मर्त्यः
 पथमिदोवधम् ॥ २६ ॥ स्वयं पीला महाराज कालकूटं

सदुर्जरम् । तस्येदानीं फलं कृतस्त्वमवाप्सि नरोत्तम ॥ २७ ॥
 यत् कुत्सयसे योधान् युध्यमानान् यथाबलम् । तत्र ते वर्ण्यधि-
 ष्यामि यथा युद्धमवर्त्तत ॥ २८ ॥ दृष्ट्वा कर्णन्तु पुत्रास्ते भीमसेन-
 पराजितम् । नामृष्यन्त महेष्वासाः सोदर्याः पञ्च भारिव ॥ २९ ॥
 दुर्मर्षणो दुःसहश्च दुर्मदो दुर्धरो जयः । पाण्डवं चित्रसन्नाहा-
 स्तम्पूतीपमुपाद्रवन् ॥ ३० ॥ ते समन्तान्महाबाहून् परिवार्य
 वृकोदरम् । दिशः शरैः समावृण्वञ्कलभानामिव व्रजैः ॥ ३१ ॥
 आगच्छतस्तान् सहसा कुमारान् देवर्षिणः । प्रतिजग्राह
 अमरे भीमसेनो हसन्निव ॥ ३२ ॥ तव दृष्ट्वा तु तनयान् भीम-
 सेनपुरोगमान् । अभ्यवर्त्तत राधेयो भीमसेनं महाबलम् ॥ ३३ ॥
 विस्मजन् विशिखांस्तीक्ष्णान् स्वर्णपुष्पाञ्जलिभित्तान् । तन्तु
 भीमोऽभ्ययान्तूष्णं वार्यमाणः सुतैस्तव ॥ ३४ ॥ कुरवस्तु ततः
 कर्णं परिवार्य समन्ततः । अवाकिरन् भीमसेनं शरैः सन्नत-
 पर्वभिः ॥ ३५ ॥ तान् वार्यैः पञ्चविंशत्या साश्वानाजन्तरर्षभान् ।
 सस्रतान् भीमधनुषो भीमो निन्ये यमक्षयम् ॥ ३६ ॥ प्रापतन्
 स्यन्दनेभ्यस्ते सार्वं सूतैर्गतासवः । चित्रपुष्पधरा भग्ना वातेनेव
 महाद्रुमाः ॥ ३७ ॥ तद्दृष्टुमपश्याम भीमसेनस्य विक्रमम् ।
 संवार्थ्याधिरयिं वार्यैर्द्यञ्जजघान तवात्मजान् ॥ ३८ ॥ स वार्य-
 माणो भीमेन धितैर्वार्यैः समन्ततः । सूतपुत्रो महाराज भीम-
 सेनमवैक्षत ॥ ३९ ॥ तं भीमसेनः संरम्भात् क्रोधसंरक्तलोचनः ।
 विस्फार्य तु महश्चापं मुहुः कर्णमवैक्षत ॥ ४० ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भीमपराक्रमे

पञ्चविंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १३५ ॥

सञ्जय उवाच । तवात्मजांस्तु पतितान् दृष्ट्वा कर्णः प्रताप-
 वान् । क्रोधेन महताविष्टो निर्विन्तोऽभूत् स जीवितात् ॥ १ ॥
 आगस्कृतमिवात्मानं मेने चाधिरधिस्तदा । यत् प्रत्यक्षं तव सुता
 भीमेन निहता रणे ॥ २ ॥ भीमसेनस्ततः क्रुद्धः कर्णस्य निशि-
 तान् शरान् । विचखान स सम्भ्रान्तः पूर्ववैरमनुस्मरन् ॥ ३ ॥ स
 भीमं पञ्चभिर्विद्ध्वा राधेयः प्रहसन्निव । नुनर्विव्याध सप्तत्या स्वर्ण-
 पुङ्खैः शिलाश्रितैः ॥ ४ ॥ अविचिन्त्याथ तान् वाणान् कर्णेना-
 स्तान् वृकोदरः । रणे विव्याध राधेयं शतेनानतपर्वणाम् ॥ ५ ॥
 पुनश्च विधिखैस्तीक्ष्णैर्विद्ध्वा ममंसु पञ्चभिः । धनुश्चिच्छेद भक्तेन
 सूतपुत्रस्य मारिष ॥ ६ ॥ अथान्यद्धनुरादाय कर्णो भारत
 दुर्मनाः । द्रुमिष्ठाद्यामास भीमसेनं समन्ततः ॥ ७ ॥ तस्य
 भीमो हयान् हत्वा विनिहत्य च सारथिम् । प्रजहास महाहासं
 कृते प्रतिकृते पुनः ॥ ८ ॥ द्रुमिभिः कार्मुकञ्चास्य चक्रेत् पुरुषर्षभः ।
 तत् पथात् महाराज स्वर्णपृष्ठं महास्वनम् ॥ ९ ॥ अवारोह-
 द्रथात्तन्मादय कर्णो महारथः । गदां गृहीत्वा समरे भीमाय
 प्राहिणोद्गुघा ॥ १० ॥ तामापतन्तीं सहसा गदां दृष्ट्वा वृको-
 दरः । शरैरवारयद्राजन् सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥ ११ ॥ ततो
 वाणसहस्राणि प्रेषयामास पाण्डवः । सूतपुत्रवधाकाङ्क्षी त्वर-
 माणः पराक्रमी ॥ १२ ॥ तानिष्पूनिषुभिः कर्णो वारयित्वा महा-
 मृधे । कवचं भीमसेनस्य पातयामास सायकैः ॥ १३ ॥ अथैनं
 पञ्चविंशत्या क्षुद्रकाणां समार्पयत् । पश्यतां सर्वसैन्यानां तद-
 द्भुतमिवाभवत् ॥ १४ ॥ ततो भीमो महाराज नवभिर्नतपर्वभिः ।
 प्रेषयामास संक्रुद्धः सूतपुत्रस्य मारिष ॥ १५ ॥ ते तस्य कवचं
 भित्त्वा तथा बाहुञ्च दक्षिणम् । अभ्ययुर्जरणीं तीक्ष्णा वल्मीक-
 मिव पन्नगाः ॥ १६ ॥ सञ्छाद्यमानो वाणौघैर्भीमसेनधनुयुगैः ।
 पुनरेवाभवत् कर्णो भीमसेनपराङ्मुखः ॥ १७ ॥ तं पराङ्मुख-

मालोक्य पहातिं सूतनन्दनम् । कौन्तेयशरच्छन्नं राजा दुर्यो-
धनोऽब्रवीत् ॥ १८ ॥ त्वरध्वं सर्वतो यत्ता राधेयस्य रथं प्रति ।
ततस्तव सुता राजन् श्रुत्वा भ्रातुर्वचोऽद्भुतम् ॥ १९ ॥ अभ्ययुः
पाण्डवं युद्धे विद्वजन्तः शिलीमुखान् । चित्रोपचित्रश्चित्राक्षश्चात-
पित्रः शरासनः ॥ २० ॥ चित्रायुधश्चित्रवर्मा समरे चित्रबोधिनः ।
तानापतत एवाशु भीमसेनो महारथः ॥ २१ ॥ एकैकेन शरे-
णाजौ पातयामास ते सुतान् । ते हता न्यपतन् भूमौ वातरुणा
इव द्रुमाः ॥ २२ ॥ दृष्ट्वा विनिहतान् पुत्रांस्तव राजन् महा-
रथान् । अशुपूर्णमुखः कर्णः क्षत्तुः सस्तर तद्वचः ॥ २३ ॥
रथमन्यं समास्थाय विधिवत् कल्पितं पुनः । अभ्ययात् पाण्डवं
युद्धे त्वरमाणः पराक्रमी ॥ २४ ॥ तावन्योऽन्यं शरैर्विद्ध्वा स्वर्ण-
पुष्पैः शिलाग्नितैः । व्यभाजेतां यथा मेघौ संस्यूतौ सूर्यरश्मिभिः
॥ २५ ॥ षट्त्रिंशद्विस्तृतो भस्त्रैर्निष्पितैस्तिग्मतेजनैः । व्यधमत्
कवचं क्रुद्धः सूतपुत्रस्य पाण्डवः ॥ २६ ॥ सूतपुत्रोऽपि कौन्तेयं
शरैः सन्नतपर्वभिः । पञ्चाशता महाबाहुर्विव्याध भरतर्षभ ॥ २७ ॥
रक्तचन्दनदिग्धाङ्गौ शरैः कृतमहाव्रणौ । शोणिताक्षौ व्यरा-
जेतां चन्द्रसूर्याविवोदितौ ॥ २८ ॥ तौ शोणितोक्षितैर्गात्रैः शरै-
श्चिह्नतनुच्छदौ । कर्णभीमौ व्यराजेतां निर्मुक्ताविव पन्नगौ
॥ २९ ॥ व्याघ्राविव नरव्याघ्रौ दंष्ट्राभिरितरेतरम् । शरधारा-
सृजौ वीरौ मेघाविव बवर्षतुः ॥ ३० ॥ वारणाविव चान्योऽन्यं
विषाणाभ्यामरिन्दमौ । निर्भिन्दन्तौ स गात्राणि सायकैश्चानु-
रेजतुः ॥ ३१ ॥ नादयन्तौ प्रवर्षन्तौ विक्रीडन्तौ परस्परम् ।
मण्डलानि विकुर्वाणौ रथाभ्यां रथसत्तमौ ॥ ३२ ॥ वृषाविव च
नर्दन्तौ बलिनी वासितान्तरे । सिंहविव पराक्रान्तौ नरसिंहौ
महाबलौ ॥ ३३ ॥ परस्परं वीक्ष्यमाणौ क्रोधसंरक्तलोचनौ ।
युधुधाते महावीर्यौ शक्रवैरोचनौ यथा ॥ ३४ ॥ ततो भीमो

महाबाहुर्भुजाभ्यां व्याक्षिपन् धनुः । व्यरोचत रणे भीमः
 सविद्युदिव तोयदः ॥ ३५ ॥ स चापघोषस्तनितः शरधारास्वरो
 महान् । भीममेवो महाराज कर्णपर्वतमावृणोत् ॥ ३६ ॥ ततः
 शरसहस्रेण धनुर्मृत्तेन भारत । पाण्डवो व्यकिरत् कर्णं भीमो
 भीमपराक्रमः ॥ ३७ ॥ तत्रापश्यंस्तव सुता भीमसेनस्य विक्रमम् ।
 सुपुङ्खैः कङ्कवासोभिर्यत् कर्णं ह्लादयच्छुरैः ॥ ३८ ॥ स नन्दयन्
 रणे पार्थं केयवद्वयशस्त्रिनम् । सात्वकिश्चक्रारक्षौ च भीमः कर्ण-
 मयोधयत् ॥ ३९ ॥ विक्रमं भुजयोर्वीर्यं धैर्यञ्च विदितात्मनः ।
 पुत्रास्तव महाराज दृष्ट्वा विमनसोऽभवन् ॥ ४० ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भीमयुद्धे

षट्त्रिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १३६ ॥

सञ्जय उवाच । भीमसेनस्य राधेयः श्रुत्वा ज्यातलनिखनम् ।
 नामृष्यत यथा मत्तो गजः प्रतिगजखनम् ॥ १ ॥ सोऽपक्रम्य
 मुहूर्तन्तु भीमसेनस्य गोचरात् । पुत्रांस्तव ददृशाय भीमसेन
 पातितान् ॥ २ ॥ तानवेक्ष्य नरश्रेष्ठ विमना दुःखितस्तदा ।
 निःश्वसन् दीर्घमुष्णाञ्च पुनः पाण्डवमभ्ययात् ॥ ३ ॥ स ताम्ननयनः
 क्रोधात् श्वसन्निव महीरगः । वभौ कर्णः शरानस्यन् रश्मि-
 वानिव भास्करः ॥ ४ ॥ रश्मिजालैरिवार्कस्य विततैर्भरतर्षभ ।
 कर्णचापच्युतैर्वाणैः प्राच्छाद्युत वक्रोदरः ॥ ५ ॥ कर्ण चापच्युता-
 श्चित्राः शरा वह्निष्णवाससः । विविशुः सर्वतः पार्थं वासायै-
 वाण्डजा दुमम् ॥ ६ ॥ कर्णचापच्युता वाणाः सम्पतन्तस्ततस्ततः ।
 रक्तपुङ्खा व्यराजन्त हंसाः श्रेणीकृता इव ॥ ७ ॥ चापध्वजोप-
 स्कारेभ्यश्चन्द्रादीषामुखात् ध्वजात् । प्रभवन्तो व्यदृश्यन्त राज-
 नाधिरथेः शराः ॥ ८ ॥ खं पूरयन्महावेगान् खगमान् गृध्र-

वाससः । सुवर्णविभूतांश्चितान् मुनीन्वाविरथिः शरान् ॥ ८ ॥
तमन्तकमिवायान्तमापतन्तं वृकोदरः । त्यक्त्वा प्राणानतिक्रम्य
विव्याधः नवभिः शरैः ॥ १० ॥ तस्य वेगमसह्यञ्च दृष्ट्वा कर्णस्य
पाण्डवः । महतश्च शरीषांस्तान्निवाव्यथत वीर्यवान् ॥ ११ ॥
ततो विव्याधाधिरथेः शरजालानि पाण्डवः । विव्याध कर्णं
विंशत्या पुनरन्यैः शितैः शरैः ॥ १२ ॥ यथैव हि शरैः पार्थः
सूतपुत्रेण ह्यदितः । तथैव स रणे कर्णं ह्यदयामास पाण्डवः
॥ १३ ॥ दृष्ट्वा तु भीमसेनस्य विक्रमं युधि भारत । अभ्यगच्छन्
स्वदीयाश्च संप्रहृष्टाश्च चारणाः ॥ १४ ॥ भूरिश्रवाः कृपो द्रौणि-
र्मद्रराजो जयद्रथः । उत्तमौजा युधामन्युः सात्यकिः केशवा-
र्जुनौ ॥ १५ ॥ कुरुपाण्डवप्रवरा दश राजन्महारथाः । साधु-
साध्विति वेगेन सिंहनादमथानदन् ॥ १६ ॥ तस्मिंस्तु तुमुलै-
शब्दे प्रवृत्ते लोमहर्षणे । अभ्यभाषत पुत्रास्ते राजा दुर्योधन-
स्वरन् ॥ १७ ॥ राज्ञः स राजपुत्रांश्च सोदरांश्च विशेषतः ।
कर्णं गच्छत भद्रं वः परीप्सन्तो वृकोदरात् ॥ १८ ॥ पुरा
निघ्नन्ति राधेयं भीमचापच्युताः शराः । ते यतध्वं महेष्वासाः
सूतपुत्रस्य रचणे ॥ १९ ॥ दुर्योधनसमादिष्टाः सोदर्याः सप्त-
मारिष । भीमसेनमभिद्रुत्य संख्याः पर्यवारयन् ॥ २० ॥ ते
समासाद्य कौन्तेयमावृण्वञ्छरवृष्टिभिः । पर्वतं वारिधाराभिः
प्रावृणीव बलाहकाः ॥ २१ ॥ तेषूपीडयन् भीमसेनं क्रुद्धाः सप्त
महारथाः । प्रजासंहरणे राजन् सोमे सप्त ग्रहा इव ॥ २२ ॥
ततो वेगेन कौन्तेयः पीडयित्वा शरासनम् । मुष्टिना पाण्डवो
राजन् दृढेन सुपरिष्कृतम् ॥ २३ ॥ अनुष्यसमतां ज्ञात्वा सप्त
सन्धाव सायकान् । तेभ्यो व्यसृजदायस्तः सूर्यरश्मिनिभान् प्रभुः
॥ २४ ॥ निरस्यन्तिव देहेभ्यस्तनयानामसूतव । भीमसेनो
महाराज पूर्ववरमनुष्मरन् ॥ २५ ॥ ते क्षिप्ता भीमसेनेन शरा

भारत भारतान् । विदार्थं खं समुत्पेतुः स्वर्णपुङ्खाः शिलाशिताः
 ॥ २६ ॥ तेषां विदार्थं चेतांसि शरा हेमविभूषिताः । व्यराजन्त
 महाराज सुपर्णा इव खिचराः ॥ २७ ॥ शोणितादिग्धसर्वाङ्गा-
 स्तप्तहेमपरिष्कृताः । पुत्राणां तव राजेन्द्र पीत्वा शोणितमुद्रताः
 ॥ २८ ॥ ते शरैर्मिन्नमर्माणो रथेभ्यः प्रापतन् चित्तौ । गिरि-
 शानुरुद्धा भग्ना हिपेनेव महाद्रुमाः ॥ २९ ॥ शत्रुच्छत्रः शत्रुसह-
 सित्रश्चित्रायुधो दृढः । चित्रसेनो विकर्णश्च सप्तैते विनिपातिताः
 ॥ ३० ॥ पुत्राणां तव सर्वेषां निहतानां वृकोदरः । शोचत्यति-
 भ्रमं दुःखादिकर्णं पाण्डवः प्रियम् ॥ ३१ ॥ प्रतिज्ञेयं मया दत्ता
 निहन्तव्यास्तु संयुगे । विकर्णं तेनासि हतः प्रतिज्ञा रक्षिता
 मया ॥ ३२ ॥ त्रमाणाः सङ्गरं वीर चारुं धर्ममनुस्मरन् ।
 विशेषतोऽसि नृपतेस्तथास्माकं हिते रतः ॥ ३३ ॥ न्यायतो
 न्यायतो नैवमेकः शोको महाद्युतिः । तान्निहत्य महाराज
 राधेयस्यैव पश्यतः ॥ ३४ ॥ सिंहनादरवं घोरमसृजत् पाण्ड-
 नन्दनः । स रवस्तस्य शूरस्य धर्मराजस्य भारत ॥ ३५ ॥ आच-
 ख्याविव तद्युद्धे विजयञ्चात्मनो महत् । श्रुत्वा तं सुमहानादं
 भीमसेनस्य धन्विनः ॥ ३६ ॥ बभूव परमा प्रीतिर्धर्मराजस्य
 संयुगे । ततो हृष्टो महाराज वादित्राणां महास्वनैः ॥ ३७ ॥
 सिंहनादरवं भ्रातुः प्रतिजग्राह पाण्डवः । अभ्ययात् समरे
 द्रोणं सर्वशस्त्रविदाम्बरः ॥ ३८ ॥ हर्षेण महता युक्तः कृत-
 संज्ञे वृकोदरे । एकत्रिंशमहाराज पुत्रांस्तव तिपातितान् ॥ ३९ ॥
 हतान् दुर्योधनो दृष्ट्वा क्षत्तुः सस्मार तद्वचः । तदिदं समनुप्राप्तं
 क्षत्तुर्हितकरं वचः ॥ ४० ॥ इति सञ्चिन्त्य राजासौ नोत्तरं
 प्रत्यपयत । यत् द्यूतकाले दुर्बुद्धिरब्रवीत्तनयस्तव ॥ ४१ ॥ सभा-
 मानाय पाञ्चालीं कर्णेन सहितोऽल्पधीः । यच्च कर्णोऽब्रवीत्
 कृष्णां सभायां पक्षं वचः ॥ ४२ ॥ प्रमुखे पाण्डुपुत्राणां तव

चैव विशास्यते । शृण्वतस्तव राजेन्द्र कौरवाणाञ्च सर्वशः ॥४३॥
 विनष्टाः पाण्डवाः कृष्णो आश्रितं नरकं गताः । पतिमन्यं वृणु-
 शेति तस्येदं फलमागतम् ॥ ४४ ॥ यच्च षण्डतिलादीनि पद्म-
 घ्राणि तवात्मजैः । आवितास्ते महात्मानः पाण्डवाः कोपयिष्णुभिः
 ॥ ४५ ॥ तं भीमसेनः क्रोधाग्निं त्रयोदशसमाः स्थितम् । विष्टुञ्जं
 स्तव पुत्राणामन्तं गच्छति कौरवः ॥ ४६ ॥ विलपंश्च बद्धं चत्ता
 शमं नालमत त्वयि । सपुत्रो भरतश्चेष्ट तस्य भुङ्क्षु फलोदयम्
 ॥ ४७ ॥ त्वया वृद्धेन धीरेण कार्यतत्त्वार्थदर्शिना । न कृतं
 सहृदां वाक्यं दैवमत्रं परायणम् ॥ ४८ ॥ तन्माशुचो नरव्याघ्र
 तवैतापनयो महान् । विनाशहेतुः पुत्राणां भवानेव मतो मम
 ॥ ४९ ॥ हतो विकर्णो राजेन्द्र चित्रसेनश्च वीर्यवान् । प्रवरा-
 श्चात्मजानान्ते सुताश्चान्ये महारथाः ॥ ५० ॥ यानन्यान् ददृशे
 भीमश्चतुर्विधयमागतान् । पुत्रांस्तव महाबाहो त्वरया तान्
 जघान ह ॥ ५१ ॥ खेत्कृतेऽप्यहमद्राक्षं दृष्ट्यमानां वरूथिनीम् ।
 सहस्रशः शरेर्मुक्तैः पाण्डवेन वृषेण च ॥ ५२ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भीमयुद्धे

सप्तत्रिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १३७ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । महानपनयः सूत ममैवात्र विशेषतः ।
 स इदानीमनुप्राप्तो मन्ये सञ्जय शोचतः ॥ १ ॥ यद्वतं तद्वतमिति
 ममासीन्ननसि स्थितम् । इदानीमत्र किं कार्यं प्रकरिष्यामि
 सञ्जय ॥ २ ॥ यथा ह्येष क्षयो वृत्तो ममापनयसम्भवः । वीराणां
 तन्ममाचक्षु स्थिरीभूतोऽस्मि सञ्जय ॥ ३ ॥

सञ्जय उवाच । कर्ण भीमौ महाराज पराक्रान्तौ महाहवे ।
 बाणवर्षाण्यवर्षेतां वृष्टिमन्ताविवाम्बुदौ ॥ ४ ॥ भीमसेनाङ्गिता

वाणाः स्वर्णपुङ्खाः शिलाश्रिताः । विविशुः कर्णमासाय भिद्यन्त
 इव जीवितम् ॥ ५ ॥ तथैव कर्णनिर्मुक्तैः सविषैरिव पन्नगैः ।
 आक्रीर्यत रणे भीमः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ६ ॥ तयोः शरै-
 र्महाराज सम्पतद्भिः समन्ततः । बभूव तव सैन्यानां सङ्ग्रीमः
 सागरापमः ॥ ७ ॥ भीमचापच्युतेर्वाणैस्त्वव सैन्यमरिन्दम ।
 अवध्यत चमूमध्ये घोरैराश्वीविषीपमैः ॥ ८ ॥ वारणैः पतितै-
 राजन् वाजिभिश्च नरैः सह । अदृश्यत मही कीर्णां वातभगैरिव
 द्रुमैः ॥ ९ ॥ ते बध्यमानाः समरे भीमचापच्युतैः शरैः । प्राद्वं-
 स्तावका योधाः किमेतदिति चाब्रुवन् ॥ १० ॥ ततो व्युदस्तं
 तत् सैन्यं सिन्धुसौवीरकौरवम् । प्रोत्सारितं महावेगैः कर्ण-
 पाण्डवयोः शरैः ॥ ११ ॥ ते शूरा हतभूयिष्ठा हताश्वा हत-
 वारणाः । उत्सृज्य भीमं कर्णञ्च व्यद्रवन् सर्वतो दिशः ॥ १२ ॥
 नूनं पार्थार्थमेवास्मान्मोहयन्ति दिवौक्तसः । यत् वणं भीमप्रभवै-
 वध्यते नो बलं शरैः ॥ १३ ॥ एवं ब्रुवाणा योधास्ते तावका
 भयपीडिताः ॥ शरपातं समुत्सृज्य स्थितो युद्धदिदृक्षुः ॥ १४ ॥
 ततः प्रावर्तत नदी घोररूपा रणाजिरे । शूराणां हर्षजननी
 भीरूणां भयवर्दिनी ॥ १५ ॥ वारणाश्वमनुष्याणां रुधिरौष-
 समुद्भवा । संव्रता गतसत्त्वैश्च मनुष्यगजवाजिभिः ॥ १६ ॥
 सानुकर्षपताकैश्च दिपाश्वरथभूषणैः । स्यन्दनैरपविद्धैश्च भग्न-
 चक्राचक्रवर्गैः ॥ १७ ॥ जातरूपपरिष्कारैर्धनुर्मिः सुमहास्वनैः ।
 सुवर्णपुङ्खैरिषुभिर्नाराचैश्च सहस्रशः ॥ १८ ॥ कर्णपाण्डव-
 निर्मुक्तैर्निर्मुक्तैरिव पन्नगैः । प्राप्तो मरसङ्घातैः खड्गैश्च सपर-
 श्वधैः ॥ १९ ॥ सुवस्त्रविकृतश्चापि गदामुसलपट्टिशः । वज्रैश्च
 विविधाकारैः शक्तिभिः परिघैरपि ॥ २० ॥ शतघ्नीभिश्च चित्राभि-
 र्वैभो भारत मोदनी । कनकाङ्गद्वारैश्च कुण्डलैर्मुकुटैस्तथा
 ॥ २१ ॥ बलघैरपविद्धैश्च तथैवाङ्गुलिवेष्टकैः । चङ्गामणिभि-

रुशीषैः स्वर्गभूषैश्च मारिष ॥ २२ ॥ तन्मतेः सततल्लैश्च ग्रैवेयैश्चैव
भारत । वस्त्रैश्चल्लैश्च विद्वस्त्रैश्चामरव्यजनैरपि ॥ २३ ॥ गजाश्व-
मनुजैर्भिन्नैः शोणिताक्तैश्च पत्रिभिः । तैस्तैश्च विविधैर्भिन्नैस्तत्र
तत्र वसुमन्त्रा ॥ २४ ॥ पतितैरपविद्वैश्च विवभौ द्यौरिव ग्रहैः ।
अचिन्त्यमद्भुतञ्चैव तयोः कर्मातिमानुषम् ॥ २५ ॥ दृष्ट्वा चारण-
सिद्धानां विस्मयः समजायत । अग्नेर्वायुसहायस्य गतिः कच्च
इवाहवे ॥ २६ ॥ आसीद्भीमसहायस्य रौद्रमाधिरयेर्गतम् ।
निपातितध्वजरथं हतवाजिनरद्विपम् ॥ २७ ॥ गजाभ्यां सम्पु-
युक्ताभ्यामसौ नलवनं यथा । मेघजालनिभं सैन्यमासीत्तत्र नरा-
धिप । विमर्द्दः कर्णभीमाभ्यामासीच्च परमो रणे ॥ २८ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भीमकर्णयुद्धे

अष्टविंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १३८ ॥

सञ्जय उवाच । ततः कर्णो महाराज भीमं विद्वा विभिः
शरैः । सुमोच शरवर्षाणि विचित्राणि बहूनि च ॥ १ ॥ बध्य-
मानो महाबाहुः सूतपुत्रेण पाण्डवः । न विव्यथे भीमसेनो
भियमान इवाचलः ॥ २ ॥ स कर्णं कर्णिना कर्णं पीतेन निशि-
तेन च । विव्याध सुभ्रमं सङ्गेऽ तैलघीतेन मारिष ॥ ३ ॥ स-
कुण्डलं महच्चारु कर्णस्यापातयद्भुवि । तापनौघं महाराज दीप्तं
च्योतिरिवाम्बरात् ॥ ४ ॥ अथापरेण भस्मेन सूतपुत्रं स्नानान्तरे ।
आजघान भृशं क्रुद्धो हसन्निव वृकोदरः ॥ ५ ॥ पुनरस्य लरन्
भीमो नाराचान्द्रश्च भारत । रणे प्रेषीन्महाबाहुनिर्मुक्ताभी-
विप्रोपमान् ॥ ६ ॥ ते ललाटं विनिर्भिय सूतपुत्रस्य मारिष ।
विविशुद्योदितास्तेन वल्मीकमिव पन्नगाः ॥ ७ ॥ ललाटस्यैस्ततो
वाणैः सूतपुत्रो व्यरोचत । नीलोत्पलमयीं मायां धारयन् वै

दया पुरा ॥ ८ ॥ सोऽतिविद्धो भृशं कर्णः पाण्डवेन तरस्विना ।
 रथकूवरमालम्ब्य न्यमीलयत लोचने ॥ ९ ॥ स मुहूर्त्तात् पुनः
 संज्ञां लब्ध्वा कर्णः परन्तपः । रुधिरोक्षितचर्बाङ्गः क्रोधमाहा-
 रयत् परम् ॥ १० ॥ ततः क्रुद्धो रणे कर्णः पीडितो दृढधन्वना ।
 वेगचक्रे महावेगो भीमसेनरथं प्रति ॥ ११ ॥ तस्मै कर्णः शतं
 राजन्निषूणां गार्ज्जवाससाम् । अमर्षी बलवान् क्रुद्धः प्रेषयामास
 भारत ॥ १२ ॥ ततः प्राञ्जदुग्गाणि शरवर्षाणि पाण्डवः । समरे
 तमनादृत्य तस्य वीर्यमचिन्तयन् ॥ १३ ॥ कर्णस्ततो महाराज
 पाण्डवं नवभिः शरैः । आजघानोरसि क्रुद्धः क्रुद्धरूपं परन्तप
 ॥ १४ ॥ तावुभौ नरशार्दूलौ शार्दूलाविव दंष्ट्रिणौ । जीमूता-
 विव चान्योऽन्यं प्रववर्षतुराहवे ॥ १५ ॥ तलशब्दरवैश्चैव त्रास-
 यितां परस्परम् । शरजालैश्च विविधैस्त्रासयामासतुमुधे ॥ १६ ॥
 अन्योऽन्यं समरे क्रुद्धौ कृतप्रतिकृतैः प्रिणौ । ततो भीमो महा-
 बाहुः सूतपुत्रस्य भारत ॥ १७ ॥ क्षुरप्रेण धनुष्छित्त्वा ननाद
 परवीरहा । तदपास्य धनुष्छिन्नं सूतपुत्रो महारथः ॥ १८ ॥
 अन्यत् कार्मुकमादत्त भारघ्नं वेगवत्तरम् । दृष्ट्वा सक्तुरुसौवीर-
 सिन्धुवीरबलक्षयम् ॥ १९ ॥ सर्वमर्धजशस्त्रैश्च पतितैः संवृतां
 महीम् । अस्थिखरथदेहांश्च गतास्तन् प्रेक्ष्य सर्वतः ॥ २० ॥ सूत-
 पुत्रस्य संरम्भाद्दीप्तं वपुर्जायत । स विस्फार्य महच्चापं कार्त्त-
 खरविभूषितम् ॥ २१ ॥ भीमं प्रैक्षत राधेयो राजन् धीरेण
 चक्षुषा । ततः क्रुद्धः शरानस्यन् सूतपुत्रो व्यरोचत ॥ २२ ॥
 मध्यन्दिनगतेऽर्चिष्मान् शरदीव दिवाकरः । मरीचिविकचस्थेव
 राजन् भानुमतो वपुः ॥ २३ ॥ आसीदाधिरथेघोरं वपुः शर-
 यताचितम् । कराभ्यामाददानस्य सन्धानस्य चाशुगान् ॥ २४ ॥
 कर्षतो मुञ्चतो वाणान्नान्तरं दृष्ट्वे रणे । अग्निचक्रोपमं घोरं
 मण्डलीकृतमाधुधम् ॥ २५ ॥ कर्णस्यासीन्महीपाल सव्यदक्षिण-

मस्यतः । स्वर्णं पुङ्खाः सुनिधिताः कर्णचापच्युताः शराः ॥ २६ ॥
 आच्छादयन्महाराज दिशः सूर्यस्य च प्रभाः । ततः कनक-
 पुङ्खानां शराणां नतपर्वणाम् ॥ २७ ॥ धनुशुप्रतानां विद्यति ददृशे
 बहुधा ब्रजः । वाणासनादाधिरथेः प्रभवन्ति स्म सायकाः ॥ २८ ॥
 श्रेणीकृता व्यरोचन्त राजन् क्रौञ्चा इवाश्वरे । गार्दपताञ्जिला-
 धीतान् कार्त्तखरविभूषितान् ॥ २९ ॥ महाविगान् प्रदीप्ताग्रान्
 सुमोचाधिरथि शरान् । ते तु चापबलोद्भूताः शतकुम्भविभू-
 षिताः ॥ ३० ॥ अजस्रमपतन् वाणा भीमसेनरथं प्रति । ते
 व्योम्नि रुक्मविकृता व्यकाशन्त सहस्रशः ॥ ३१ ॥ शूलभानामिव
 ब्राताः शराः कर्णसमीरिताः । चापादाधिरथेर्वाणाः प्रपतन्त-
 सकाशिते ॥ ३२ ॥ एको दीर्घं द्वात्यर्थमाकाशे संस्थितः शरः ।
 पर्वतं वारिधाराभिष्छादयन्निव तोयदः ॥ ३३ ॥ कर्णः प्राच्छा-
 दयत् क्रुद्धो भीमं सायकवृष्टिभिः । तत्र भारत भीमस्य वलं
 वीर्यं पराक्रमम् ॥ ३४ ॥ व्यवसायञ्च पुत्रास्ते ददृशुः सहस्रैनिकाः ।
 तां समुद्रमिवोदृतं शरवृष्टिं समुत्थिताम् ॥ ३५ ॥ अचिन्तयित्वा
 भीमस्तु क्रुद्धः कर्णमुपाद्रवत् । रुक्मपृष्ठं महच्चापं भीमस्यासी-
 दिशाम्यते ॥ ३६ ॥ आकर्षान्मण्डलीभूतं शक्रचापमिवापरम् ।
 तस्माच्छराः प्रादुरासन् पूरयन्त इवाश्वरम् ॥ ३७ ॥ सुवर्णपुङ्खै-
 र्भीमेन सायकैर्नतपर्वभिः । गगने रचिता माला काञ्चनीवा
 व्यरोचत ॥ ३८ ॥ ततो व्योम्नि विपक्तानि शरजालानि भागशः ।
 आहतानि व्यशीर्यन्त भीमसेनस्य पतिभिः ॥ ३९ ॥ कर्णस्य शर-
 जालौघैर्भीमसेनस्य चोभयोः । अग्निस्फुलिङ्गसंस्पर्शैरञ्जोगतिभि-
 राहवे ॥ ४० ॥ तैस्तेः कनकपुङ्खानां द्यौरासीत् संवृता ब्रजैः ।
 नक्त सूर्यस्तदा भाति नक्तं वाति समीरणः ॥ ४१ ॥ शरजाला-
 हते व्योम्नि न चाश्वायत किञ्चन । स भीमं छादयन् वाणैः
 क्षतपुत्रः पृथग्विधैः ॥ ४२ ॥ उपारोहदनादृत्य तस्य वीर्यं

महात्मनः । तयोर्विष्टजतोस्तत्र शरजालानि मारिष ॥ ४३ ॥
 वायुभूतान्यदृश्यन्त संसक्तानीतरेतरम् । अन्योऽन्यशरसङ्घर्षात्तयो-
 र्मनुजसिंहयोः ॥ ४४ ॥ आकाशे भारतश्रेष्ठ पावकः समजायत ।
 तथा कर्णः शितान् वाणान् कर्मरपरिभार्जितान् ॥ ४५ ॥
 सुवर्णविकृतान् क्रुद्धः प्राहिणोद्धकाङ्क्षया । तानन्तरीक्षे विशिखै-
 स्त्रिधैकैकमघातयत् ॥ ४६ ॥ विशेषयन् सूतपुत्रं भीमस्थिष्ठेति
 चाब्रवीत् । पुनश्चाष्टजदुग्धाणि शरवर्षाणि पाण्डवः ॥ ४७ ॥
 अमर्षी बलवान् क्रुद्धो दिधक्षन्निव पावकः । ततश्चटचटाशब्दो
 गोधाघाताद्भूतयोः ॥ ४८ ॥ तलशब्दश्च सुमहान् सिंहनादश्च
 भैरवः । रथनेमिनादश्च ज्याशब्दश्चैव दारुणः ॥ ४९ ॥ योधा
 व्युपारमन् युद्धाद्दिदृक्षन्तः पराक्रमम् । कर्णपाण्डवयोरान्जन्
 परस्परवधैषिणोः ॥ ५० ॥ देवर्षिसिद्धगन्धर्वाः साधुसाधित्यपू-
 जयन् । मुमुचुः पुष्पवर्षश्च विद्याधरगणास्तथा ॥ ५१ ॥ ततो
 भीमो महाबाहुः संरम्भी दृढविक्रमः । अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य
 शरैर्विव्याध सूतजम् ॥ ५२ ॥ कर्णोऽपि भीमसेनस्य निवार्थीषून्-
 महाबल । प्राहिणोन्मव नाराचानाग्नीविषसमान्रणे ॥ ५३ ॥
 तावद्विरथ तान् भीमो व्योम्नि विच्छेद पत्निभिः । नाराचान्
 सूतपुत्रस्य तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ५४ ॥ ततो भीमो महाबाहुः
 शरं क्रुद्धोऽन्तकोपमम् । सुमोचाधिरथैर्वीरो यमदण्डमिवापरम्
 ॥ ५५ ॥ तमापतन्तश्चिच्छेद राघेयः प्रहसन्निव । त्रिभिः शरैः
 शरं राजन् पाण्डवस्य प्रतापवान् ॥ ५६ ॥ पुनश्चाष्टजदुग्धाणि
 शरवर्षाणि पाण्डवः । तस्य तान्याददे कर्णः सर्वाण्यस्त्राण्यभीत-
 वत् ॥ ५७ ॥ युध्यमानस्य भीमस्य सूतपुत्रोऽस्त्रमायया । तस्ये-
 षुधौ धनुर्ज्याश्च वाणैः सन्नतपर्वभिः ॥ ५८ ॥ रश्मीन् योक्त्राणि
 चाश्वानां क्रुद्धः कर्णोऽच्छिनन्मृधे । तस्याश्वांश्च पुनर्हत्वा सूतं
 विव्याध पञ्चभिः ॥ ५९ ॥ सोऽपस्तृप्त्य दुतं सूतो युधामन्योरथं

ययौ । विहसन्निव भीमस्य क्रुद्धः कालानलद्युतिः ॥ ६० ॥ ध्वज-
 च्छिच्छेद राधेयः पताकाञ्च व्यशातयत् । स विधन्वा महावाह-
 रथं शक्तिं परामृशत् ॥ ६१ ॥ तामवाहजदाविध्य क्रुद्धः कर्ण-
 रथं प्रति । तामाधिरथिरावस्तां शक्तिं कनकभूषणाम् ॥ ६२ ॥
 आपतन्तीं कहीत्काभां चिच्छेद दशभिः शरैः । सापतद्दशधा
 छिन्ना कर्णस्य निधितैः शरैः ॥ ६३ ॥ अस्यतः सूतपुत्रस्य मित्रार्थं
 चित्रयोधिनः । स चर्मादत्त कौन्तेयो जातरूपपरिष्कृतम् ॥ ६४ ॥
 खड्गञ्चानन्तरं प्रेप्सुर्मथोरग्रे जयस्य वा । तदस्य तरसा
 कर्णो व्यधमच्चर्म सुप्रभम् ॥ ६५ ॥ शरैर्वज्रभिरत्युग्रैः प्रहसन्निव
 भारत । स विचर्मा महाराज विरथः क्रोधमूर्च्छितः ॥ ६६ ॥
 अस्मिं प्राहजदत्युग्रं त्वरन् कर्णरथं प्रति । स धनुः सूतपुत्रस्य
 सज्यं छित्वा महानसिः ॥ ६७ ॥ पपात भुवि राजेन्द्र क्रुद्धः सर्प
 इवाम्बरात् । ततः प्रहस्याधिरथिरन्यदादाय कर्माकम् ॥ ६८ ॥
 शत्रुघ्नं समरे क्रुद्धो दृढज्यं वेगवत्तरम् । व्यावच्छत् स शरान्
 कर्णं कुन्तीपुत्रजिघांसया ॥ ६९ ॥ सहस्रशो महाराज रुक्म-
 पुङ्गवान् सुतेजनान् । स बध्यमानो बलवान् कर्णं चापच्युतैः शरैः
 ॥ ७० ॥ वैहायसम्प्राक्रमदै कर्णस्य कथयन्मनः । स तस्य
 चरितं दृष्ट्वा सङ्ग्रामे विजयैषिणः ॥ ७१ ॥ बलमास्थाय राधेयो
 भीमसेनमवञ्चयत् । तच्च दृष्ट्वा रथोपस्थे निलीनं व्यथितेन्द्रियम्
 ॥ ७२ ॥ ध्वजमस्य समारुह्य तस्थौ भीमो महीतले । तदस्य
 कुरवः सर्वे चारणाश्चाभ्यपूजयन् ॥ ७३ ॥ यद्विद्येय रथात् कर्णं
 हर्तुं तार्क्ष्य इवोरगम् । सच्छिन्नधन्वा विरथः स्वधर्ममनुपालयन्
 ॥ ७४ ॥ स्वरथं पृष्ठतः कृत्वा युद्धायैव व्यवस्थितः । तद्विहत्यास्य
 राधेयस्तत एनं समभ्ययात् ॥ ७५ ॥ संरम्भात् पाण्डवं सङ्ग्रहे
 युद्धाय समुपस्थितम् । तौ समेतौ महाराज सर्वमानौ महा-
 बलौ ॥ ७६ ॥ जीमूता इव चर्मान्ते गर्जमानौ नरर्षभौ । तयो-

रासीत् सम्प्रहारः क्रुद्धयोर्नरसिंहयोः ॥ ७७ ॥ अमृष्यमाणयोः
 सङ्घे देवदानवयोरिव । क्षीणशस्त्रस्तु कौन्तेयः कर्णं न समभि-
 द्रुतः ॥ ७८ ॥ दृष्टार्जुनहतान्नागान् पतितान् पर्वतोपमान् ।
 रथमार्गविधातार्यं व्यायुधः प्रविवेश ह ॥ ७९ ॥ हस्तिनां व्रज-
 मासाद्य रथदुर्गं प्रविश्य च । पाण्डवो जीविताकाङ्क्षी राधेयं
 नाभ्यहारयत् ॥ ८० ॥ व्यवस्थानमथाकाङ्क्षन् धनञ्जयशरैर्हतम् ।
 उद्यम्य कुञ्जरं पार्थस्तस्थौ परपुरञ्जयः ॥ ८१ ॥ महौषधि-
 समायुक्तं हनूमानिव पर्वतम् । तमस्य विशिखैः कर्णो व्यधमत्
 कुञ्जरं पुनः ॥ ८२ ॥ हस्त्यङ्गान्यथ कर्णाय प्राहिणीत् पाण्डु-
 नन्दनः । चक्राण्यश्वांस्तथा चान्यदयत् पश्याति भूतले ॥ ८३ ॥
 तत्तदादाय चिक्षेप क्रुद्धः कर्णाय पाण्डवः । तदस्य सर्वञ्चिक्षेद
 क्षिप्तं क्षिप्तं शितैः शरैः ॥ ८४ ॥ भीमोऽपि मुष्टिसुद्यम्य वज्रगर्भं
 सुदारुणम् । हन्तुमिच्छन् सूतपुत्रं संसरन्नर्जुनं क्षणात् ॥ ८५ ॥
 शक्तोऽपि नावधीत कर्णं समर्थः पाण्डुनन्दनः । रक्षमाणः
 प्रतिक्षां तां या कृता सव्यसाचिना ॥ ८६ ॥ तमेव व्याकुलं भीमं
 भूयो भूयः शितैः शरैः । मूर्च्छयाभिपरीताङ्गमकरोत् सूत-
 नन्दनः ॥ ८७ ॥ व्यायुधं नावधीचैनं कर्णः कुत्वा वचः सारन् ।
 धनुषोऽग्रेण तं कर्णः स्वभिद्रुत्य परामृषत् ॥ ८८ ॥ धनुषासृष्ट-
 मात्रेण क्रुद्धः सर्प इव श्रवन् । आच्छिद्य स धनुस्तस्य कर्णं
 मूर्धन्यताडयत् ॥ ८९ ॥ ताडितो भीमसेनेन क्रोधादारक्त-
 लोचनः । विहसन्निव राधेयो वाक्यमेतदुवाच ह ॥ ९० ॥ पुनः
 पुनस्तूवरक मूर्धेत्यौदरिकेति च । अकृतास्त्रक मायोत्सीर्वाल
 सङ्ग्रामकातर ॥ ९१ ॥ यत्र भोज्यं वहुविधं भक्ष्यं पेयञ्च पाण्डव ।
 तत्र त्वं दुर्मते योग्यो न युद्धेषु कदाचन ॥ ९२ ॥ मूलपुष्पफला-
 हारो व्रतेषु नियमेषु च । उचितस्त्वं वने भीम न त्वं युद्धविषा-
 रदः ॥ ९३ ॥ क्व युद्धं क्व मुनितञ्च वनं गच्छ त्वकोदर । न

त्वं युद्धोचितस्तात वनवासरतिर्भवान् ॥ ८४ ॥ सूदान् भृत्यजनान्
 दासास्त्वं गृहे त्वरयन् भृशम् । योग्यस्ताडयितुं क्रोधात् भोज-
 नार्थं वृकोदर ॥ ८५ ॥ मुनिभूत्वाय वा भीम फलान्यादत्स्व
 दुर्मते । वनाय व्रज कौन्तेय न त्वं युद्धविशारदः ॥ ८६ ॥ फल-
 मूलाग्ने युक्तस्त्वं तथातिथिपूजने । न त्वां शस्त्रममुद्योगे योग्यं
 मन्ये वृकोदर ॥ ८७ ॥ कौमारे यानि वृत्तानि विप्रियाणि
 विशास्यते । तानि सर्वाणि चाप्येनं रूक्षाण्यथावयद्भृशम् ॥ ८८ ॥
 अथैनं तत्र संलीनमसृग्दनुषा पुनः । प्रहसंश्च पुनर्वाक्यं भीम-
 माह वृषस्तदा ॥ ८९ ॥ योद्धव्यं मारिषान्यत्र न योद्धव्यन्तु
 मादृशः । मादृशैर्व्युध्यमानानामेतच्चान्यच्च विद्यते ॥ ९० ॥ गच्छ
 वा यत्र तौ कृष्णौ तौ त्वां रक्षिष्यतो रणे । गृहं वा गच्छ
 कौन्तेय किन्ते युद्धेन बालक ॥ ९१ ॥ कर्णस्य वचनं श्रुत्वा
 भीमसेनोऽतिदारुणम् । उवाच कर्णं प्रहसन् सर्वपां शृण्वतां
 वचः ॥ ९२ ॥ जितस्त्वमसकृद्दुष्ट कल्पसे किं वृथात्मना ।
 जयाजयौ महेन्द्रस्य लोके दृष्टौ पुरातनैः ॥ ९३ ॥ मत्तयुद्धं
 मया सार्द्धं कुरु दुष्कुलसम्भव । महाबलो महाभोगी कीचको
 निहतो यथा ॥ ९४ ॥ तथा त्वां घातयिष्यामि पश्यत्सु सर्व-
 राजसु । भीमस्य मतमाज्ञाय कर्णो बुद्धिमताम्बरः ॥ ९५ ॥
 विरराम रणान्तस्मात् पश्यतां सर्वधन्विनाम् । एवं तं विरथं
 कृत्वा कर्णो राजन् व्यकल्पयत् ॥ ९६ ॥ प्रमुखे वृष्णसिंहस्य
 पार्श्वस्य च महात्मनः । ततो राजन् शिलाधौतान् शरान् शाखा-
 मृगध्वजः ॥ ९७ ॥ प्राहिणीत् सूतपुत्राय केशवेन प्रचोदितः ।
 ततः पार्श्वभुजोत्सृष्टाः शराः कनकभूषणाः ॥ ९८ ॥ गाण्डीव-
 प्रभवाः कर्णं हंसाः क्रीडन्निवाविशन् । स भुजङ्गैरिवाविष्टै-
 र्गाण्डीवप्रेषितैः शरैः ॥ ९९ ॥ भीमसेनादपासेधत् सूतपुत्रं
 धनञ्जयः । स क्षिप्तधन्वा भीमेन धनञ्जयशराहतः ॥ १०० ॥

कस्यो भीमादपायासीदथेन महता द्रुतम् । भीमोऽपि सात्यके-
 र्वाहं समाकृच्छ नरपंथम् ॥ १११ ॥ अन्वयाद्भ्रातरं सङ्घ्रमे पाण्डवं
 सव्यसाचिनम् । ततः कस्यं समुद्दिश्य लरमाणो धनञ्जयः ॥ ११२ ॥
 नाराचं क्रोधताम्राक्षः प्रैषौन्मृत्युमिवान्तकः । स गरुडानिवा-
 काग्ने प्रार्थयन् भुजगोत्तमम् ॥ ११३ ॥ नाराचोऽभ्यपतत् कर्णं
 तूर्णं गाण्डीवचोदितः । तमन्तरीक्षे नाराचं द्रौणिष्विच्छेद
 पत्रिणा ॥ ११४ ॥ धनञ्जयभयात् कर्णमुज्जिहीर्षन्महारथः ।
 ततो द्रौणिं चतुःषष्ट्या विव्याध कुपितोऽर्जुनः ॥ ११५ ॥ शिली-
 मुखेर्महाराज मागास्तिष्ठेति चाब्रवीत् । स तु मत्तगजाकीर्ण-
 मनीकं रथसङ्कुलम् ॥ ११६ ॥ तूर्णमभ्याविशत् द्रौणिर्धनञ्जय-
 शराद्दैतः । ततः सुवर्णपृष्ठानां चापानां कूजतां रणे ॥ ११७ ॥
 शब्दं गाण्डीवघोषेण कौन्तेयोऽभ्यभवद्वली । धनञ्जयस्तथायातं
 पृष्ठतो द्रौणिमभ्ययात् ॥ ११८ ॥ नातिदीर्घमिवाध्वानं शरैः
 सन्नासयन् वली । विदार्य हेहान्नाराचैर्नरवानरवाजिनाम्
 ॥ ११९ ॥ कङ्कवर्हिणवासोभिर्वलं व्यधमदर्जुनः । तद्वलं भरत-
 श्रेष्ठ सबाजिहिपमानवम् । पाकशासनिरायत्तः पार्थः सन्नि-
 जघान ह ॥ १२० ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भीमकर्णयुद्धे

एकोनचत्वारिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १३८ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । अहन्वहनि मे दीप्तं यमः पतति सञ्जय ।
 हता मे वहवो योधा मन्ये कालस्य पर्ययम् ॥ १ ॥ धनञ्जयः
 सुसंक्रुद्धः प्रविष्टो नामकं वलम् । रक्षितं द्रौणिकस्योभ्यामप्रवेश्यं
 सुरैरपि ॥ २ ॥ ताभ्यामूर्जितवीर्याभ्यामाप्यायितपराक्रमः ।
 सहितः कृष्णभीमाभ्यां शिनौनामृपमेण च ॥ ३ ॥ तदा प्रभृति

मां शोको दहत्यग्निरिवाशयम् । अस्तानिव प्रपश्यामि भूमि-
पालान् ससैनवान् ॥ ४ ॥ अप्रियं सुमहत् कृत्वा सिन्धुराजः
किरीटिनः । चक्षुर्विषयमापन्नः कथं जीवितमाप्नुयात् ॥ ५ ॥
अनुमानाच्च पश्यामि नास्ति सञ्जय सैन्यवः । युद्धन्तु तदयथावत्तं
तन्माचक्षु तत्त्वतः ॥ ६ ॥ यच्च विद्वोभ्य महतीं सेनामालोड्य
चासकृत् । एकः प्रविष्टः संक्रुद्धो नलिनीमिव कुञ्जरः ॥ ७ ॥
तस्य मे वृष्णिवीरस्य ब्रूहि युद्धं यथातथम् । धनञ्जयार्थं यत्तस्य
कुशलो ह्यसि सञ्जय ॥ ८ ॥

सञ्जय उवाच । तथा तु वैकर्त्तनपीडितं तं भीमम्पुत्रान्तं
पुरुषप्रवीरम् । समीक्ष्य राजन्नरवीरमध्ये शिनिप्रवीरोऽनुययौ
रथेन ॥ ९ ॥ नदन् यथा वज्रधरस्तपान्ते ज्वलन् यथा जलदान्ते
च सूर्यः । निघ्नन्नभिवान् धनुषा दृढेन सङ्गम्ययंस्तव पुत्रस्य
सेनाम् ॥ १० ॥ तं यान्तमश्वैरजतप्रकाशैरायोधने वीरतरं नद-
न्तम् । नाशक्रुवन् वारयितुं लक्ष्मीयाः सर्वे तथा भारत माध-
वाग्रम् ॥ ११ ॥ अमर्षपूर्णस्त्वनिघ्नतयोधी शरासनी काञ्चनवर्म-
धारी । अलम्बुषः सात्यकिं माधवाग्रमवारयद्राजवरोऽभिपत्य
॥ १२ ॥ तयोर्भूङ्गारत सम्प्रहारो यथाविधौ नैव बभूव ऋषित् ।
प्रेक्षन्त एवाहवशोभिनौ तौ योधास्त्वदीयाश्च परे च सर्वे ॥ १३ ॥
अविध्यदेनं दशभिः पृषत्कैरलम्बुषो राजवरः प्रसह्य । अना-
गतानेव तु तान् पृषतकांश्चिच्छेदः वाणैः शिनिपुङ्गवोऽपि ॥ १४ ॥
पुनः स वाणैस्त्रिभिरग्निकल्पैराकर्णपूर्णैर्निर्मितैः सुपुङ्खैः । विव्याध
दिहावरणं विदार्थं ते सात्यकेराविविशुः शरीरम् ॥ १५ ॥ तै-
कायमस्याग्नानिलप्रभावैर्विदार्थं वाणैर्निर्मितैर्ज्वलद्भिः । आजघ्नि-
वांस्ताव्रजतप्रकाशानश्वान्शतुर्भिश्चतुरः प्रसह्य ॥ १६ ॥ तथा तु
तेनाभिहतस्तरस्त्री नष्टा शिनेशक्रधरप्रभावः । अलम्बुषस्योत्तम-
विगवद्भिरश्वान्शतुर्भिर्निजघान वाणैः ॥ १७ ॥ अथास्य सूतस्य

शिरो निरुध्य भस्त्रेण कालानलसन्निभेन । सकुण्डलं पूर्णशशि-
 प्रकाशं आजिष्णुं वक्त्रं विचकर्त्त देहात् ॥ १८ ॥ निहत्य तं
 पार्थिवपुत्रपौत्रं सङ्ग्रहे यदूनामृषभः प्रमाथी । ततोऽन्वया-
 दर्शुनमेव वीरः सैन्यानि राजंस्तव सन्निवार्य ॥ १९ ॥ अन्वा-
 गतं वृष्णिवीरं सनीच्य तथारिमध्ये परिवर्त्तमानम् । प्लुतं
 कुरुणामिषुभिर्बलानि पुनः पुनर्वायुमिवाभ्रपूगान् ॥ २० ॥ ततो
 ऽवहन सैन्यवाः साधुदान्ता गोक्षीरकुन्देन्दुहिमप्रकाशाः । सुवर्ण-
 जालावतताः सदृशा यतो यतः कामयते नृसिंहः ॥ २१ ॥
 अथात्मजास्ते सहिताभिप्रेतुरन्ये च योधास्त्वरितास्त्वदीयाः ।
 कृत्वा मुखं भारत योधमुख्यं दुःशासनं त्वत्सुतमाजमीढम् ॥ २२ ॥
 ते सर्वतः सम्परिवार्य सङ्ग्रहे ग्रैनेयमाजङ्गुरनीकसाहाः । स
 चापि तान् प्रवरः सात्त्वतानां न्यवारयद्वाणजालेन वीरः ॥ २३ ॥
 निर्वार्य तांस्तूर्णमभिव्रधातो नप्ता शिनेः पत्रिभिरग्निक्लृप्तैः । दुःशा-
 सनस्याभिजघान वाहानुद्यम्य वाणासनमाजमीढम् । ततोऽर्जुनो
 हर्षमवाप सङ्ग्रहे कृष्णाश्च दृष्ट्वा पुरुषप्रवीरम् ॥ २४ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि अलम्बुषवधे
 चत्वारिंशदधिकशततोऽध्यायः ॥ १४० ॥

सञ्जय उवाच । तमुद्यतं महाबाहुं दुःशासनरथं प्रति ।
 त्वरितं त्वरणीयेषु धनञ्जयजयैषिणम् ॥ १ ॥ त्रिगर्त्तानां महे-
 श्वासाः सुवर्णविकृतध्वजाः । सेनासमुद्रमाविष्टमनन्तं पर्यवार-
 यन् ॥ २ ॥ अथैनं रथवंशेन सर्वतः सन्निवार्य ते । अवाकिर-
 ष्कुरवातैः क्रुद्धाः परमधन्विनः ॥ ३ ॥ अजयद्राजपुत्रांस्तान् आज-
 मानात्मवारणे । एकः पञ्चाशतं शत्रून् साध्यकिः सत्यविक्रमः ॥ ४ ॥
 सम्प्राप्य भारतीयं तलघोषसमाकुलम् । असिभक्तिगदापूर्णा-

मध्वं सलिलं यथा ॥ ५ ॥ तत्राद्भुतमपश्याम शैनेयचरितं रणे ।
 प्रतीच्यां दिशि तं दृष्ट्वा प्राच्यां पश्याम लाघवात् ॥ ६ ॥ उदीचीं
 दक्षिणां प्राचीं प्रतीचीं विदिशस्तथा । नृत्यन्निवाचरच्छूरो यथा
 रथशतं तथा ॥ ७ ॥ तद्दृष्ट्वा चरितं तस्य सिंहविक्रान्तगामिनः ।
 विगत्ताः सन्नप्रवर्त्तन्त सन्तप्ताः स्वजनं प्रति ॥ ८ ॥ तमन्ये शूर-
 सेनानां शूराः सङ्घे न्यवारयन् । नियच्छन्तः शरत्रातैर्मत्तं
 हिपमिवाङ्घ्रैः ॥ ९ ॥ तैर्व्यवाहरदार्थात्मा मुहूर्त्तमिव सात्यकिः ।
 ततः कलिङ्गैर्युयुधे सोऽचिन्त्यबलविक्रमः ॥ १० ॥ ताञ्च सेनामति-
 क्रम्य कलिङ्गानां दुरत्ययाम् । अथ पार्थं महाबाहुर्धनञ्जयमुपा-
 सदत् ॥ ११ ॥ तरन्निव जलैऽभ्रान्तो यथा स्थलमुपेयिवान् ।
 तं दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रं युयुधानः समाश्वसत् ॥ १२ ॥ तमायान्त-
 मभिप्रेक्ष्य केशवः पार्थमब्रवीत् । असावायाति शैनेयस्तव पार्थ
 पदानुगः ॥ १३ ॥ एष शिष्यः सखा चैव तव सत्यपराक्रमः ।
 सर्वान् योधांस्तृणोक्त्य विजिग्ये पुरुषर्षभः ॥ १४ ॥ एष
 कौरवयोधानां कुला घोरमुपद्रवम् । तव प्राणैः प्रियतमः
 किरीटिनेति सात्यकिः ॥ १५ ॥ एष द्रोणं तथा भोजं कृतवर्माण-
 मेव च । कदर्योक्त्य विप्रिखैः फाल्गुनाभेति सात्यकिः ॥ १६ ॥
 धर्मराज प्रियान्वेषी हत्वा योधान् वरान् वरान् । शूरश्चैव
 कृतास्त्रश्च फाल्गुनाभेति सात्यकिः ॥ १७ ॥ कुला सुदुष्करं कर्म
 सैन्यमध्ये महाबलः । तव दर्शनमन्विच्छन् पाण्डवाभेति सात्यकिः
 ॥ १८ ॥ बहूनेकरथेनाजौ योधयित्वा महारथान् । आचार्य-
 प्रमुखान् पार्थ प्रायात्येष स सात्यकिः ॥ १९ ॥ स्वबाहुबल-
 माश्रित्य विदार्थ्य च वरूथिनीम् । प्रेषितो धर्मपुत्रेण पार्थैषो-
 ऽभ्येति सात्यकिः ॥ २० ॥ यस्य नास्ति समो योधः कौरवेषु
 कथञ्चन । सोऽयमायाति कौन्तेय सान्तेय सात्यकियुद्धदुर्मदः ॥ २१ ॥
 कुरुसैन्यादिमुत्तो वै सिंहो मध्याह्नवामिव । निहत्य बहूलाः

सेनाः पार्थोऽभेति सात्यकिः ॥ २२ ॥ एष राजसहस्राणां
 वक्त्रैः पङ्कजसन्निभैः । आस्तौर्यं वसुधां पार्थ क्षिप्रमायाति
 सात्यकिः ॥ २३ ॥ एष दुर्योधनं जित्वा भ्रातृभिः सहितं रणे ।
 निहत्य जलसन्धञ्च क्षिप्रमायाति सात्यकिः ॥ २४ ॥ रुधिरौघवतीं
 कृत्वा नदीं शीणितकूर्द्धमाम् । दणवदस्य कौरव्यानेष ह्यायाति
 सात्यकिः ॥ २५ ॥ ततोऽप्रकृष्टः कौन्तेयः केशवं वाक्यमब्रवीत् ।
 न मे प्रियं महाबाहो यन्मामभेति सात्यकिः ॥ २६ ॥ न हि
 जानामि वृत्तान्तं धर्मराजस्य केशव । सात्त्वतेन विहीनः स
 यदि जीवति वा न वा ॥ २७ ॥ एतेन हि महाबाहो रक्षितव्यः
 स पार्थिवः । तमेष कथमुत्सृज्य मम कृष्ण पदानुगः ॥ २८ ॥
 राजा द्रोणाय चोत्सृष्टः सैन्धवश्चानिपातितः । प्रत्युयाति च
 शैनेयमेष भूरियवा रणे ॥ २९ ॥ सोऽयं गुरुतरो भारः सैन्ध-
 वार्थं समाहितः । ज्ञातव्यश्च हि मे राजा रक्षितव्यश्च सात्यकिः
 ॥ ३० ॥ जयद्रथश्च हन्तव्यो लम्बते च दिवाकरः । आन्तथैव
 महाबाहुरल्पवाणश्च साम्प्रतम् ॥ ३१ ॥ परित्रान्ता हयाश्वस्य
 हयहन्ता च माधव । न च भूरियवाः आन्तः ससहायश्च केशव
 ॥ ३२ ॥ अपीदानीं भवेदस्य क्षेममस्मिन् समागमे । कच्चिन्न
 सागरं तीर्त्वा सात्यकिः सत्यविक्रमः ॥ ३३ ॥ गोप्यदं प्राप्य सीदेत
 स हौजाः शिनिपुङ्गवः । अपि कौरव्यमुख्येन कृतास्त्रेण महात्मना
 ॥ ३४ ॥ समेत्य भूरियवसा स्वस्तिमान् सात्यकिर्भवेत् । व्यति-
 क्रममिमं मन्ये धर्मराजस्य केशव ॥ ३५ ॥ आचार्याङ्गयमुत्सृज्य
 यः प्रैषयत सात्यकिम् । ग्रहणं धर्मराजस्य खगः श्वेन द्वा-
 मिषम् । नित्यमाशंसते द्रोणः कच्चित् स्यात् कुशली नृपः ॥ ३६ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यक्यर्जुनदर्शने

एकचत्वारिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १४१ ॥

सञ्जय उवाच । तमापतन्तं सम्प्रेक्ष्य सात्वतं युद्धदुर्महम् ।
 क्रोधाद्भूरिववा राजन् सहसा समुपाद्रवत् ॥ १ ॥ तमब्रवी-
 त्महाराज कौरव्यः शिनिपुङ्गवम् । अद्य प्राप्तोऽसि दिष्ट्या मे
 चतुर्विषयमित्यत ॥ २ ॥ चिराभिलषितं काममहं प्राप्स्यामि
 संयुगे । न हि मे मोक्ष्यसे जीवन् यदि नोत्सृजसे रणम् ॥ ३ ॥
 अद्य त्वां समरे हत्वा नित्यं शूराभिमानिनम् । नन्दयिष्यामि
 दाशाहं कुरुराजं सुयोधनम् ॥ ४ ॥ अद्य महाणनिर्द्दग्धं पतितं
 धरणीतले । द्रव्यतस्त्वां रणे वीरौ सहितौ केशवार्जुनौ ॥ ५ ॥
 अद्य धर्मसुतो राजा श्रुत्वा त्वां निहतं मया । सस्त्रीडो भविता
 सद्यो घेनासीह प्रवेशितः ॥ ६ ॥ अद्य मे हिक्रमं पार्थो विज्ञा-
 स्यति धनञ्जयः । त्वयि भूमौ विनिहते शयाने रुधिरोक्षिते ॥ ७ ॥
 चिराभिलषितो ह्येष त्वया सह समागमः । पुरा देवासुरे युद्धे
 शक्रस्य बलिना यथा ॥ ८ ॥ अद्य युद्धं महाघोरं तव दास्यामि
 सात्वत । ततो ज्ञास्यसि तत्त्वेन महीर्थेवलपौरुषम् ॥ ९ ॥ अद्य
 संयमनीं याता मया त्वं निहतो रणे । यथा रामानुजेनाजौ
 रावणिलक्षणेन च ॥ १० ॥ अद्य कृष्णश्च पार्थश्च धर्मराजश्च
 माधव । हते त्वयि निरुक्ताहा रणं त्यज्यन्त्यसंशयम् ॥ ११ ॥
 अद्य तेऽपचितिं कृत्वा षितैर्माधव सायकैः । तत् स्त्रियो नन्दयि-
 ष्यामि धी त्वया निहता रणे ॥ १२ ॥ मच्चतुर्विषयं प्राप्तो न त्वं
 माधव मोक्ष्यसे । सिंहस्य विषयं प्राप्तो यथा क्षुद्रमृगस्तथा
 ॥ १३ ॥ युयुधानस्तु तं राजन् प्रत्युवाच हसन्निव । कौरवेय
 न सन्तापी विद्यते मम संयुगे ॥ १४ ॥ नाहं भीषयितुं शक्यो
 वाङ्मात्रेण तु केवलम् । स मां निहन्यात् सङ्ग्रामे यो मां कुर्या-
 न्निरायुधम् ॥ १५ ॥ समास्तु शाश्वतार्हण्याद्यो मां हन्याद्वि
 संयुगे । किं वृथोक्तेन वज्रना कर्मणा तत् समाचर ॥ १६ ॥
 शारदस्येव मेघस्य गर्जितं निष्कलं हि ते । शुलैतर्हर्जितं वीर

हास्यं हि मम जायते ॥ १७ ॥ चिरकालेप्सितं लोके युद्ध-
 मद्यास्तु कौरव । लरते मे मतिस्तात तव युद्धाभिकाङ्क्षिणी
 ॥ १८ ॥ नाह्लाहं निवर्त्तिष्ये त्वामद्य पुरुषाधम । अन्योऽन्यं
 तौ तथा वाग्भिस्तच्चन्तौ नरपुङ्गवौ ॥ १९ ॥ जिघांसूपरमक्रुद्धा-
 मभिजघ्नतुराहवे । समेतौ तौ महेश्वाप्तौ शुष्मिणी स्पर्द्धिनौ
 रणे ॥ २० ॥ हिरदाविव संक्रुद्धौ वासितार्थं मदोत्कटौ । भूरि-
 श्रवाः सात्यकिश्च ववर्षतुररिन्दमौ ॥ २१ ॥ शरवर्षाणि घोरानि
 मेघाविव परस्परम् । सौमदत्तिस्तु शैनेयं प्रच्छादेषुभिराशुनैः
 ॥ २२ ॥ जिघांसुर्भरतश्रेष्ठ विव्याध निशितैः शरैः । दशभिः
 सात्यकिं विद्धा सौमदत्तिरथापरान् ॥ २३ ॥ सुमोच निशितान्
 वाणान् जिघांसु शिनिपुङ्गवम् । तानस्य विशिखांस्तीक्ष्णानन्त-
 रीक्षे विशास्यते ॥ २४ ॥ अप्राप्तानस्त्वमायाभिरग्रसत् सात्यकिः
 प्रभो । तौ पृथक् शस्त्रवर्षाभ्यामवर्षतां परस्परम् ॥ २५ ॥
 उत्तमाभिजनौ वीरौ कुरुवृषियशस्करो । तौ नखैरिव शार्दूलौ
 दन्तैरिव महाहिपौ ॥ २६ ॥ रथशक्तिभिरन्योऽन्यं विशिखैश्चाप्य-
 कृन्तताम् । निर्भिन्दन्तौ हि गात्राणि विचरन्तौ च शोणितम्
 ॥ २७ ॥ व्यष्टमयेतामन्योऽन्यं प्राणयूताभिर्देविनौ । एवमुत्तम-
 कर्माणौ कुरुवृषियशस्करो ॥ २८ ॥ परस्परमयुध्येतां वारणा-
 विव यूथपौ । तावदीर्घेण कालेन ब्रह्मलोकपुरस्कृतौ ॥ २९ ॥
 यियासन्तौ परं स्थानमन्योऽन्यं सञ्जगर्जतुः । सात्यकिः सौम-
 दत्तिश्च शरवृष्ट्या परस्परम् ॥ ३० ॥ दृष्टानां घातैराक्षाणां
 पश्यतामभ्यवर्षताम् । सम्प्रैक्षन्त जनास्तौ तु युध्यमानौ युधा-
 स्यतौ ॥ ३१ ॥ यूथपौ वासिताहेतोः प्रयुद्धाविव कुक्षरौ ।
 अन्योऽन्यस्य हयान् हत्वा धनुषी विनिकृत्य च ॥ ३२ ॥ विरथा-
 वसियुद्धाय समेयातां महारणे । आर्षमे चर्मणी चित्रे प्रगृह्य
 विपुले शुभे ॥ ३३ ॥ विकीर्षौ चाप्यसी कृत्वा समरे तौ विचरतुः ।

चरन्तौ विधिवन्मार्गान्मण्डलानि च भागशः ॥ ३४ ॥ मुहुराज-
 क्षतुः क्रुद्धावन्योऽन्यमरिमर्दनौ । सखङ्गौ चित्रवर्माणौ स-
 निष्काङ्गदभूषणौ ॥ ३५ ॥ भ्रान्तमुद्भ्रान्तमाविद्धमाप्नुतं विष्णुतं
 स्तम् । सम्पातं समुदीर्षञ्च दर्शयन्तौ यशस्विनौ ॥ ३६ ॥
 असिभ्यां सम्प्रजङ्घाते परस्परमरिन्दमौ । उभौ छिद्रैः प्रिणौ
 वीरावुभौ चित्रं दवत्तातुः ॥ ३७ ॥ दर्शयन्तावुभौ शिचां लाघवं
 सौष्टवं तथा । रणे रणकृतां श्रेष्ठावन्योऽन्यं पथ्यकर्षिताम् ॥ ३८ ॥
 मुहूर्तमिव राजेन्द्र समाहृत्य परस्परम् । पश्यतां सर्वसैन्यानां
 वीरावाश्वसतां पुनः ॥ ३९ ॥ असिभ्याञ्चर्मणी चित्रे शतचन्द्रे
 नराधिप । निकृत्य पुरुषव्याघ्रौ बाहुयुद्धं प्रचक्रतुः ॥ ४० ॥
 व्यूढोरस्कौ दीर्घभुजौ नियुद्धकुशलावुभौ । बाहुभिः समसज्जेता-
 मायसैः परिघैरिव ॥ ४१ ॥ तयोराजन् भुजाघातान्निग्रहप्रग्रहा-
 स्तथा । शिचावलसमुद्भूताः सर्वयोधप्रहर्षणाः ॥ ४२ ॥ तयो-
 नृवरयोराजन् समरे युद्धमानयोः । भीमोऽभवत्प्रहाशय्यो वज्र-
 पर्वतयोरिव ॥ ४३ ॥ द्विपाविव विषाणाग्रैः शृङ्गैरिव महर्षभौ ।
 भुजयोक्तावबन्धैश्च शिरोभ्याञ्चावघातनैः ॥ ४४ ॥ पादावकर्ष-
 स्यन्दनैस्तोमराङ्गुशपाशनैः । पादोदरविवन्धैश्च भूमावुद्गमणै-
 स्तथा ॥ ४५ ॥ गतप्रत्यागतक्षेपैः पातनोत्थानकाप्नुतैः । युयु-
 धाते महात्मानौ कुरुसात्त्वतपुङ्गवौ ॥ ४६ ॥ दक्षिणं प्रकरणीनि
 स्युर्यानि युद्धानि भारत । तान्यदर्शयतां यत्र युध्यमानौ महा-
 वलौ ॥ ४७ ॥ क्षीणायुधे सात्त्वते युध्यमाने ततोऽब्रवीदर्जुनं
 वासुदेवः । पश्यस्वैनं विरथं युध्यमानं रणे वरं सर्वधनुर्द्धराणाम्
 ॥ ४८ ॥ प्रविष्टो भारतीं भित्त्वा तव पाण्डव पृष्ठतः । योधितश्च
 महावीर्यैः सर्वैर्भारत भारतैः ॥ ४९ ॥ परिश्रान्तं युधां श्रेष्ठं
 सम्प्राप्तो भूरिदक्षिणः । युद्धाकाङ्क्षी समायान्तनैतत् सममिवा-
 र्जुनः ॥ ५० ॥ ततो भूरिश्रवाः क्रुद्धः सात्यकिं युद्धदुर्मदः ।

उद्यम्याभ्यहनद्राजन् मत्तो मत्तमिव द्विपम् ॥ ५१ ॥ रथस्थयो-
 र्योर्युद्धे क्रुद्धयोर्योधमुख्ययोः । केशवार्जुनयोराजन् समरे
 प्रेक्षमाणयोः ॥ ५२ ॥ अथ कृष्णो महाबाहुरर्जुनं प्रत्यभाषत ।
 पश्य वृष्णाग्र्यकव्याघ्रं सौमदत्तिवशं गतम् ॥ ५३ ॥ परिश्रान्तं
 गतं भूमौ कृत्वा कर्म सुदुष्करम् । तवान्तेवासिनं शूरं पालया-
 र्जुन सात्यकिम् ॥ ५४ ॥ न वशं यत्तन्मीलस्य गच्छेद्द्वेषवरो-
 र्जुन । तत्कृते पुरुषव्याघ्र तदाशु क्रियतां विभो ॥ ५५ ॥
 अथाब्रवीत् हृष्टमना वासुदेवं धनञ्जयः । पश्य वृष्णिप्रवीरेण
 क्रीडन्तं कुरुपुङ्गवम् ॥ ५६ ॥ महाद्विपेनेव वने मत्तेन हरियूथ-
 पम् । इत्येवं भाषमाणे तु पाण्डवे वै धनञ्जये ॥ ५७ ॥ हाहा-
 कारो महानसीत् सैन्यानां भरतर्षभ । यदुद्यम्य महाबाहुः
 सात्यकिं न्यहनद्भुवि ॥ ५८ ॥ स सिंह इव मातङ्गं विकर्षन्
 भूरिदक्षिणः । व्यरोचत कुरुश्रेष्ठः सात्त्वतप्रवरं युधि ॥ ५९ ॥
 अथ कोष्ठादिनिष्कृष्य खड्गं भूरिश्रवा रणे । मूर्ध्वजेषु निज-
 ग्राह पदा चोरस्यताडयत् ॥ ६० ॥ ततोऽस्य केतुमारव्यः शिरः
 कायात् सकुण्डलम् । तावत् क्षणं सात्त्वतोऽपि शिरः सन्ध्रमयं-
 स्त्वरन् ॥ ६१ ॥ यथा रथाङ्गं कौलालो दण्डविद्धन्तु भारतः ।
 सहैव भूरिश्रवसो बाहुना केशधारिणा ॥ ६२ ॥ तं तथा परि-
 कृष्यन्तं दृष्ट्वा सात्त्वतमाहवे । वासुदेवस्ततो राजन् भूयोऽर्जुन-
 मभाषत ॥ ६३ ॥ पश्य वृष्णाग्र्यकव्याघ्रं सौमदत्तिवशं गतम् ।
 तव शिष्यं महाबाहो धनुष्यनवरं त्वया ॥ ६४ ॥ असत्यो विक्रमः
 पार्थ यत्र भूरिश्रवा रणे । विशेषयति वार्ष्णेयं सात्यकिं सत्य-
 विक्रमम् ॥ ६५ ॥ एवमुक्तो महाबाहुर्वासुदेवेन पाण्डवः ।
 मनसा पूजयामास भूरिश्रवसमाहवे ॥ ६६ ॥ विकर्षन् सात्त्वत-
 श्रेष्ठं क्रीडमान इवाहवे । संहर्षयति मां भूयः कुस्त्रणां क्रीत्ति-
 वर्द्धन ॥ ६७ ॥ प्रवरं वृष्णिप्रवीराणां यन्न हन्याद्वि सात्यकिम् ।

महादिपमिवारण्ये मृगेन्द्र इव कर्षति ॥ ६७ ॥ एवमु मनसा
राजन् पार्थः सम्पूज्य कौरवम् । वासुदेवं महाबाहुरर्जुनः
प्रत्यभाषत ॥ ६८ ॥ सैन्ये सक्तदृष्टितान्त्रैः पश्यामि माधव ।
एष त्वसुकरं कर्म यादवार्थं करोम्यहम् ॥ ६९ ॥ इत्युक्त्वा वचनं
कुर्वन् वासुदेवस्य पाण्डवः । ततः क्षुरप्रं निश्चितं गाण्डीवे सम-
बोजयत् ॥ ७० ॥ पार्थवाह्नविष्टः स महोक्तेव नभयुता ।
सखङ्गं यज्ञश्रीलस्य साङ्गदं बाह्ममच्छिनत् ॥ ७१ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भूरिश्रवोबाह्मच्छेदे
द्विचत्वारिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १४२ ॥

सञ्जय उवाच । स बाह्मन्यपतङ्गमौ सखङ्गः सशुभा-
ङ्गदः । आदधज्जीवलोकस्य दुःखमद्भुतमुत्तमम् ॥ १ ॥ प्रह-
रिणन् हतो बाह्मरदृष्टेन किरीटिना । वेगेन न्यपतङ्गमौ पद्मास्य
इव पन्नगः ॥ २ ॥ स भीष्मं कृतमात्मानं दृष्ट्वा पार्थिवं कौरवः ।
उत्सृज्य सात्यकिं क्रोधाद्गर्हयामास पाण्डवम् ॥ ३ ॥

भूरिश्रवा उवाच । नृशंसं वत कौन्तेय कर्मदं कृतवानसि ।
अपश्यतोऽविषक्तश्च यन्मे बाह्ममचिच्छिदः ॥ ४ ॥ किन्तु वक्ष्यसि
राजानं धर्मपूर्वं युधिष्ठिरम् । किं कुर्वाणो मया सङ्गे हतो
भूरिश्रवा रणे ॥ ५ ॥ इदमिन्द्रेण ते साक्षादुपदिष्टं महात्मना ।
अस्त्वं रुद्रेण वा पार्थ द्रोणे नाथ कृपेण वा ॥ ६ ॥ ननु नामास्त्र-
धर्मचरत्वं लीकेऽभ्यधिकः परैः । सोऽयुध्यमानस्य कथं रणे
प्रहृतवानसि ॥ ७ ॥ न प्रमत्ताय भीताय विरथाय प्रयाचते ।
असने वर्तमानाय प्रहरन्ति मनस्विनः ॥ ८ ॥ इदन्तु नीचा-
चरितमसत्पुरुषसेवितम् । कथमानरितं पार्थ पापकर्म सुदुष्करम्
॥ ९ ॥ आर्य्येण सुकरं द्वाह्वरार्य्यकर्म धनञ्जय । अनार्य्यकर्म

त्वार्येण सुदुष्करतमं भुवि ॥ १० ॥ येषु येषु नरः पार्थ यत्र यत्र
च वर्तते । आशु तच्छीलतामेति तदिदं त्वयि दृश्यते ॥ ११ ॥
कथं हि राजवंशस्त्वं कौरवेयो विशेषतः । अत्रधर्मादपक्रान्तः
सुव्रत्तश्चरितव्रतः ॥ १२ ॥ इदन्तु यदतिक्षुद्रं वार्ष्णीयार्थं कृतं
त्वया । वासुदेवमतं नूनं नैतत्त्वय्युपपद्यते ॥ १३ ॥ को हि नाम
प्रमत्ताय परेण सह युध्यते । ईदृशं व्यसनं दद्याद्यो न कृष्णसखी
भवेत् ॥ १४ ॥ ब्राह्म्याः संश्लिष्टकर्माणाः प्रकृत्यैव विगर्हिताः ।
वृष्णाग्रन्धकाः कथं पार्थ प्रमाणं भवता कृताः । एवमुक्तो रणे
पार्थो भूरिश्यवसमब्रवीत् ॥ १५ ॥

अर्जुन उवाच । व्यक्तं हि जीर्यमाणोऽपि बुद्धिं जरयते
नरः । अनर्थकमिदं सर्वं यत्त्वया व्याहृतं प्रभो ॥ १६ ॥ जान-
न्नेव हृषीकेशं गर्हसे माद्व पाण्डवम् । सङ्गामाणां हि धर्मज्ञः
सर्वशास्त्रार्थपारगः ॥ १७ ॥ न चाधर्ममहं कुर्यां जानंश्चैव हि
मुञ्चसे । युध्यन्ति क्षत्रियाः शत्रून् स्वैः स्वैः परितृता नरैः ॥ १८ ॥
भ्रातृभिः पितृभिः पुत्रैस्तथा सम्बन्धिवान्धवैः । वयस्यैरथ मित्रैश्च
ते च बाह्वं समाश्रिताः ॥ १९ ॥ स कथं सात्यकिं शिष्यं सुख-
सम्बन्धिमेव च । अक्षदर्थं च युध्यन्तं त्यक्त्वा प्राणान् सुदुस्वजान्
॥ २० ॥ मम बाह्वं रणे राजन् दक्षिणं युद्धदुर्मदम् । न चात्मा
रक्षितव्यो वै राजव्रणगतेन हि ॥ २१ ॥ यो यस्य युज्यतेऽर्थेऽपि
स वै रक्ष्यो नराधिप । तैरक्ष्यमाणैः स नृपो रक्षितव्यो महा-
मूढे ॥ २२ ॥ यद्यहं सात्यकिं पश्ये वध्यमानं महारणे । तत-
स्तस्य वियोगेन पापं मेऽनर्थतो भवेत् ॥ २३ ॥ रक्षितश्च मया
यस्मात् तस्मात् क्रुध्यसि किं मयि । यच्च मे गर्हसे राजन्नन्येन सह
सङ्गतम् ॥ २४ ॥ अहं त्वया विनिकृतस्तत्र मे बुद्धिविभ्रमः । कवचं
धुन्वतस्तुभ्यं रथद्वारोहतः स्वयम् ॥ २५ ॥ धनुर्ज्यां कर्षतश्चैव
युध्यतः सह शत्रुभिः । एवं रथगजाकीर्णं हयपत्तिसमाकुले ॥ २६ ॥

सिंहनादोद्धतरवे गन्धारे सैन्यसागरे । स्वैः परैश्च समेतेभ्यः सात्त्व-
तेन च सङ्गमे ॥ २७ ॥ एकस्यैकेन हि कथं सङ्ग्रामः स भविष्यति ।
वह्निमिः सह सङ्गस्य निर्जित्य च महारथान् ॥ २८ ॥ आन्तश्च आन्त-
बाह्यश्च विमनाः शस्त्रपीडितः । ईदृशं सात्यकिं सङ्गे निर्जित्य च
महारथम् ॥ २९ ॥ अधिकृतं विजानोषि स्ववीर्यवशमागतम् ।
यदिच्छसि शिरश्चास्य असिना हन्तुमाहवे ॥ ३० ॥ तथा कृच्छ-
गतश्चैव सात्यकिं कः क्षमिष्यति । त्वं वै विगर्हयात्मानमात्मानं यो
न रक्षसि । कथं करिष्यसे वीर यो वा त्वां संयथेज्जनः ॥ ३१ ॥

सञ्जय उवाच । एवमुक्त्वा महाबाहूर्यूपकेतुर्महाययाः । युयु-
धानं समुत्सृज्य रणे प्रायमुपाविशत् ॥ ३२ ॥ शरानास्तीर्य
सव्येन पाणिना पुण्ड्रलक्षणः । यियासुर्व्रह्मलोकाय प्राणान्
प्राणेष्वयाजुहोत् ॥ ३३ ॥ सूर्यं चतुः समाधाय प्रसन्नं सलिले
भनः । ध्यायन्सहोपनिषदं योगयुक्तोऽभवन्मुनिः ॥ ३४ ॥ ततः
स सर्वसेनायां जनः कृष्णधनञ्जयौ । गर्हयामास तच्चापि शशंस
पुरुषर्षभम् ॥ ३५ ॥ निन्दमानौ तथा कृष्णौ नोचतुः किञ्चिदप्रि-
यम् । तथा प्रशस्यमानश्च नाह्वययूपकेतनः ॥ ३६ ॥ तांस्तथा-
वादिनो राजन् पुत्रांस्तव धनञ्जयः । असृष्टमाणी मनसा तेषां
तस्य च भाषितम् ॥ ३७ ॥ असंक्रुद्धमना वाचः स्फारयन्निव
भारत । उवाच पाण्डुतनयः साक्षेपमिव फाल्गुनः ॥ ३८ ॥ मम
सर्वेऽपि राजानो जानन्त्येव महाव्रतम् । न शक्यो मामको हन्तुं
यो मे स्याद्वाणगोचरे ॥ ३९ ॥ यूपकेतोः समीक्ष्यैतन्न मामर्हसि
गर्हितुम् । न हि धर्ममविज्ञाय युक्तं गर्हयितुं परम् ॥ ४० ॥
आत्तशस्त्रस्य हि रणे त्राणावीरं जिघांसतः । यदहं बाहुमच्छेत्त-
स्यन्न स धर्मो विगर्हितः ॥ ४१ ॥ न्यस्तशस्त्रस्य बालस्य विरथस्य
विवर्मणः । अभिमन्योर्वधं तात धार्मिकः कोऽनुपूजयेत् ॥ ४२ ॥
एवमुक्त्वा स पार्थिव शिरसा भूमिसस्य गतः । पाणिना चैव सव्येन

प्राहिणीदस्य दक्षिणम् ॥ ४३ ॥ एतत् पार्थ स्यान्नुवचस्ततः श्रुत्वा
महायुतिः । यूपकेतुर्महाराज तूष्णीमासीदवाङ्मुखः ॥ ४४ ॥

अर्जुन उवाच । या प्रीतिर्धर्मराजे मे भीमे च वलिनां वरे ।
नकुले सहदेवे च सा मे च्छयि शलाग्रज ॥ ४५ ॥ मया त्वं
समनुज्ञातः कृष्णेन च महात्मना । गच्छ पुण्यकृतालोकान् शिवि-
रौष्णीनरो यथा ॥ ४६ ॥

वासुदेव उवाच । ये लोका मम विमलाः सकृदिमान्ति
ब्रह्माद्यैः सुरवृषभैरपीयमाणाः । तान् क्षिप्रं ब्रज सतताग्नि-
होत्रवाजिन्मत्तुल्यो मम गरुडोत्तमाङ्गयानः ॥ ४७ ॥

सञ्जय उवाच । उत्थितः स तु शैनेदो विमुक्तः सौमदत्तिना ।
खड्गमादाय चिच्छित्सुः शिरस्तस्य महात्मनः ॥ ४८ ॥ निहतं
पाण्डुपुत्रेण प्रमत्तं भूरिदक्षिणम् । दूयेष सात्यकिर्हन्तुं शला-
ग्रजमकल्मषम् ॥ ४९ ॥ निवृत्तभुजमासीनं ह्यिन्नहस्तमिव द्विपम् ।
क्रोशता सर्वसैन्येन निन्यमानः सुदुर्मणाः ॥ ५० ॥ वार्थ्यमाणः स
कृष्णेन पार्थेन च महात्मना । भीमेन चक्ररक्षाभ्यामप्रवत्याम्ना
कुपेण च ॥ ५१ ॥ कर्णेन वृषशेनेन सैन्धवेन तथैव च । विक्रो-
शताच्च सैन्यानामवधीत्तं यतव्रतम् ॥ ५२ ॥ प्रायोपविष्टाय रणे
पार्थेन ह्यिन्नवाहवे । सात्यकिः कौरवेयाय खड्गिनापाहर-
च्छिरः ॥ ५३ ॥ नाभ्यनन्दन्त सैन्यानि सात्यकिन्तेन कर्मणा ।
अर्जुनेन हतं पूर्वं यज्जघान कुरुद्वन्द्वम् ॥ ५४ ॥ सहस्राक्षसमं
तत्र सिद्धचारणमानवाः । भूरिश्रवसमालोक्य युद्धे प्रायगतं हृदम्
॥ ५५ ॥ अपूजयन्त तं देवा विस्मितास्तस्यकर्मभिः । पक्षवादांश्च
सबहन् प्रावदंस्तव सैनिकाः ॥ ५६ ॥ न वार्ष्णेयस्यापराधो
भवितव्यं हि तत्तथा । तस्मान्नन्युर्न वः कार्यः क्रोधो दुःखतरो
नृणाम् ॥ ५७ ॥ हन्तव्यश्चैष वीरेण नात्र कार्या विचारणा ।
विहितो ह्यस्मै धातैव मृत्युः सात्यकिराहवे ॥ ५८ ॥

सात्यकिस्त्वाच । न हन्तव्यो न हन्तव्य इति यन्मां प्रभाषत ।
 धर्मवादैरधर्मिष्ठा धर्मकञ्चुकमास्थिताः ॥ ५८ ॥ यदा बालः
 सुभद्रायाः सुतः अस्त्रविनाकृतः । युष्माभिर्निहतो युद्धे तदा
 धर्मः क्व वो गतः ॥ ६० ॥ मया त्वेतत् प्रतिज्ञातं क्षेपे कस्मिं-
 श्चिदेव हि । यो मां निक्षिप्य सङ्ग्रामे जीवन् हन्यात् पदा रूपा
 ॥ ६१ ॥ स मे बध्यो भवेच्छत्रुर्यद्यपि स्यान्मनिव्रतः । चेष्टमानं
 प्रतीषाते समुजं मां सचक्षुषः ॥ ६२ ॥ मन्यध्वं मृतमित्येवमेतदो
 बुद्धिलाघवम् । युक्तो ह्यस्य प्रतीषातः कृतो मे कुरुपुङ्गवाः ॥ ६३ ॥
 यत्तु पार्थिव मे स्नेहात् प्रतिज्ञा चाभिरक्षिता । सखङ्गोऽस्य
 हतो बाहुरेतेनैवास्मि वञ्चितः ॥ ६४ ॥ भवितव्यञ्च यद्वावि दैवं
 चेष्टयतीव च । सोऽयं हतो विमर्द्दोऽस्मिन् किमत्राधमेचेष्टितम्
 ॥ ६५ ॥ अपिचायं पुरा गीतः श्लोको वाल्मीकिना भुवि । न
 हन्तव्याः स्त्रिय इति यद्ब्रवीषि प्लवङ्गम ॥ ६६ ॥ सर्वकालं मनु-
 ष्येण व्यवसायवता सदा । पीडाकरममित्राणां यत स्यात्कर्तव्य-
 मेव तत् ॥ ६७ ॥

सञ्जय उवाच । एवमुक्ते महाराज सर्वे पाण्डवकौरवाः ।
 न स्म किञ्चिदभाषन्त मनसा समपूजयन् ॥ ६८ ॥ मन्त्राभिपूतस्य
 महाध्वरेषु यशस्विनो भूरिशहस्रदस्य । सुनेरिवारण्यगतस्य तस्य
 न तस्य कश्चिदधमभ्यनन्दत् ॥ ६९ ॥ सुनीलकेशं वरदस्य तस्य
 शूरस्य पारावतलोहिताक्षम् । अश्वस्य मेध्यस्य शिरो निज्जतं
 न्यस्तं हविर्दानमिवान्तरेण ॥ ७० ॥ स तेजसा अस्त्रहतेन पूतो
 महाहवे देहवर्षं विरुज्य । आक्रामदूर्ध्वं वरदो वराहो व्याहृत्य
 धर्मण परेण रोदसी ॥ ७१ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भूरिशवोबधे

त्रिचत्वारिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १४३ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । अजितो द्रोणराघेयविक्रमकृतवर्मभिः ।
तीर्षः सैन्यार्षवन् वीरः प्रतिश्रुत्य युधिष्ठिरे ॥ १ ॥ स कथं कौर-
वेयेण समरेष्वनिवारितः । निगच्छ भूरिश्रवसा वलाङ्गु विनिपा-
तितः ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच । शृणु राजन्निहीत्यन्ति ग्रैनेयस्य यथा पुरा ।
यथा च भूरिश्रवसो यत्र ते संशयो नृप ॥ ३ ॥ अत्रैः पुत्रोऽभवत्
सोमः सोमस्य तु बुधः सुतः । बुधस्यासीन्महेन्द्रानः पुत्र आसीत्
पुच्छरवाः ॥ ४ ॥ पुच्छरवस आयुस्तु आयुषो नङ्गपः सुतः ।
नङ्गपस्य ययातिस्तु राजर्षिर्देवसन्मितः ॥ ५ ॥ ययातेर्देवयान्यान्तु
यदुर्ज्येष्ठोऽभवत् सुतः । यदोरभूदन्ववासे देवमीढ इति श्रुतः
॥ ६ ॥ यादवस्तस्य तु सुतः शूरस्त्रैलोक्यसन्मतः । शूरस्य शैनि-
र्नृवरो वसुदेवो महायथाः ॥ ७ ॥ धनुष्यनवरः शूरः कार्त-
वीर्यसमो युधि । तदीर्यस्तस्य तत्रैव कुले शिनिरभून्नृप ॥ ८ ॥
एतस्मिन्नेव काले तु देवकस्य महात्मनः । दुहितुः सम्बरे राजन्
सर्वज्ञवसमागमे ॥ ९ ॥ तत्र वै देवकीं देवीं वसुदेवार्थमाशु-
वै । निर्जित्य पार्थिवान् सर्वाव्रथमारोपयच्छिनिः ॥ १० ॥ तां
दृष्ट्वा देवकीं शौरेरथस्यां पुरुषर्षभ । नामृष्यत महातेजाः सोम-
दत्तः शिनेर्नृप ॥ ११ ॥ तयोर्युद्धमभूद्राजन् दिनार्धेष्टितमङ्गुतम् ।
वाङ्मयुडं सुवलिनोः प्रमत्तं पुरुषर्षभ ॥ १२ ॥ शिनिना सोम-
दत्तस्तु प्रसङ्गं भुवि पातितः । असिसुद्यम्य केशेषु प्रगच्छ च पदा-
हतः ॥ १३ ॥ मध्ये राजसहस्राणां प्रेक्षकाणां समन्ततः । कृपया
च पुनस्तेन स जीवेति विर्जितः ॥ १४ ॥ तदवस्थः कृतस्तेन
सोमदत्तोऽथ मारिष । प्रासादयन्महादेवममर्षवशमास्थितः ॥ १५ ॥
तस्य तुष्टो महादेवो वरदानां महाप्रभुः । वरेण कृन्दयामास स
तु वत्रे वरं नृपः ॥ १६ ॥ पुत्रमिच्छामि भगवन् यो हि हन्या-
च्छिनेः सुतम् । मध्ये राजसहस्राणां पदा हन्याच्च संयुगे ॥ १७ ॥

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सोमदत्तस्य पार्थिव । एवमस्त्विति तत्रोक्त्वा
 स देवोऽन्तरधीयत ॥ १८ ॥ स तेन वरदानेन लब्धवान् भूरि-
 दक्षिणम् । न्यपातयच्च समरे सोमदत्तिः शिनेः सुतम् ॥ १९ ॥
 पश्यतां सर्वसैन्यानां पद्मा चैनमताडयत् । एतत्ते कथितं राजन्
 यस्यां त्वं परिपृच्छसि ॥ २० ॥ न च शक्यो रणे जेतुं सात्वतो
 मनुजर्षभैः । लब्धलब्ध्याश्च सङ्ग्रामे वहवस्त्रियोधिनः ॥ २१ ॥
 देवदानवगन्धर्वा विजेतारो ह्यविस्मिताः । स्ववीर्यविजये युक्ता
 नैते परपरिग्रहाः ॥ २२ ॥ न तु त्व्यं वृष्णिभिरिह दृश्यते किञ्चन
 प्रभो । भूतं भव्यं भविष्यञ्च वल्लेन भरतर्षभ ॥ २३ ॥ न ज्ञाति-
 भवमन्यन्ते वृद्धानां शासने रताः । न देवासुरगन्धर्वा न यक्षो-
 रगराक्षसाः ॥ २४ ॥ जेतारो वृष्टिवीराणां किं पुनर्मानुषा
 रणे । ब्रह्मद्रव्ये गुरुद्रव्ये ज्ञातिद्रव्येऽप्यहिंसकाः ॥ २५ ॥ एतेषां
 रक्षितारश्च वे स्युः कस्याञ्चिदापदि । अर्थवन्तो न चोत्सिक्ता
 ब्रह्मण्याः सत्यवादिनः ॥ २६ ॥ समर्थानपि मन्यन्ते दीनानभ्यु-
 षरन्ति च । नित्यं देवपरा दान्ता दातारश्चाविकल्पनाः ॥ २७ ॥
 तेन वृष्टिप्रवीराणां चक्रं न प्रतिहन्यते । अपि मेरुं वहेत्कश्चित्
 तरेहा मकरालयम् ॥ २८ ॥ न तु वृष्णिप्रवीराणां समेत्यान्तं
 ब्रजेन्नृपः । एतत्ते सर्वमाख्यातं यत्र तो संशयो विभो । कुरु-
 राज नरस्येष्ठ तव ह्यपनयो महान् ॥ २९ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रशंसायां
 चतुश्चत्वारिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १४४ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । तदवस्थे हते तस्मिन् भूरिश्रवसि कौरवे ।
 यथा भूयोऽभवद्युद्धं तन्ममाचक्ष सञ्जय ॥ १ ॥
 सञ्जय उवाच । भूरिश्रवसि संक्रान्ते परलौकाय भारत ।

वासुदेवं महाबाहुरर्जुनः समवचूदत् ॥ २ ॥ चोदयाश्वान् भूष्य
 कृष्ण यतो राजा जयद्रथः । प्रतिज्ञां सकलाञ्चापि कर्तुमर्हसि
 मेऽनघ ॥ ३ ॥ अस्तमेति महाबाहो त्वरमाणो दिवाकरः ।
 एतद्धि पुरुषव्याघ्र महद्भ्युदितं मया ॥ ४ ॥ कार्यं संरक्ष्यते
 चैष कुरुसेनामहारथैः । नास्तमेति यथा सूर्यो यथा सत्यं
 भवेद्वचः ॥ ५ ॥ चोदयाश्वान्स्तथा कृष्ण यथा हन्यां जयद्रथम् ।
 ततः कृष्णो महाबाहूरजतप्रतिमान् हयान् ॥ ६ ॥ हयञ्चोद-
 यामास जयद्रथरथं प्रति । तं प्रयान्तममोघेषुमुत्पतद्भिरिवाशुनैः
 ॥ ७ ॥ त्वरमाणो महाराज सेनामुख्याः समान्नजन् । दुर्यो-
 धनश्च कर्णश्च वृषसेनोऽथ मद्राट् ॥ ८ ॥ अश्वत्थामा कृपश्चैव
 स्यमेव च सैन्यवः । समासाद्य तु वीभत्सुः सैन्यं प्रमुखे स्थितम्
 ॥ ९ ॥ नेत्राभ्यां क्रोधदीप्ताभ्यां संप्रैक्षन्निर्दहन्निव । ततो दुर्यो-
 धनो राजा राधेयं त्वरितोऽब्रवीत् ॥ १० ॥ अर्जुनं वीथ्य
 संयातं जयद्रथवधं प्रति । उवाच राजन् पुत्रस्ते कर्णं राजा
 सुयोधनः ॥ ११ ॥ अयं स वैकर्तन युद्धकालो प्रदर्शय स्वात्म-
 वलं महात्मन् । यथा न वध्येत रणेऽर्जुनेन जयद्रथः कर्णं तथा
 कुरुष्व ॥ १२ ॥ अल्पावशिष्टं दिवसं नृवीर विधातयस्त्राय रिपुं
 शरीरैः । दिनक्षयस्म्राप्य नरप्रवीर ध्रुवं हिनः कर्णं जयोभवि-
 ष्यति ॥ १३ ॥ सैन्यं रक्ष्यमाणे तु सूर्यस्यास्तमनं प्रति ।
 मिथ्याप्रतिज्ञः कौन्तेयः प्रवेक्ष्यति हताशनम् ॥ १४ ॥ अनर्जुना-
 याञ्च भुवि मुहूर्तमपि मानद । जीवितुं नोत्सहेरन् वै भ्रातरो-
 ऽस्य सहानुगाः ॥ १५ ॥ विनष्टैः पाण्डवेयैश्च सशैलवनकाननम् ।
 वसुन्धरामिमां कर्णं भोक्ष्यामो हतकण्टकाम् ॥ १६ ॥ दैवेनोप-
 हतः पार्थो विपरीतश्च मानद । कार्यार्थकार्थमजानन् यः प्रतिज्ञां
 कृतवाचने ॥ १७ ॥ नूनमात्मविनाशाय पाण्डवेन किरीटिना ।
 प्रतिज्ञेयं कृता कर्णं जयद्रथवधं प्रति ॥ १८ ॥ कथं जीवति

दुर्द्धर्षे त्वयि राधेय फाल्गुनः । अनस्तं गत आदित्ये हन्यात्
 सैन्धवकं नृपम् ॥ १९ ॥ रक्षितं मद्राजेन कृपेण च महात्मना ।
 जयद्रथं रणमुखि कथं हन्यादनञ्जयः ॥ २० ॥ द्रौणिना रक्ष-
 माणञ्च मया दुःशासनेन च । कथं प्राप्स्यति भीमत्सुः सैन्धवं
 कालचोदितः ॥ २१ ॥ युध्यन्ते बहवः शूरा लब्ध्वति च दिवाकरः ।
 शङ्के जयद्रथं पार्थो नैव प्राप्स्यति मानद ॥ २२ ॥ स त्वं कर्ण
 मया सार्धं शूरैश्चान्यैर्महारथैः । द्रौणिना त्वं हि सहितो मद्रे-
 णेन कृपेण च ॥ २३ ॥ युध्यस्व यत्नमाख्याय परं पार्थिव संयुगे ।
 एवमुक्तस्तु राधेयस्तव पुत्रेण मारिष ॥ २४ ॥ दुर्योधननिदं
 वाक्यं प्रत्युवाच कुस्वत्तमम् । दृढलक्ष्मिण शूरेण भीमसेनेन धन्विना
 ॥ २५ ॥ भयं भिन्नतनुः सङ्घो घरजालैरनेकयः । स्थातव्य-
 मिति तिष्ठामि रणे सम्प्रति मानद ॥ २६ ॥ नाङ्गनिङ्गति
 किञ्चिन्मे सन्तप्तस्य महेषुभिः । योत्स्यामि तु यथाशक्त्या त्वद्रथं
 जीवितं मम ॥ २७ ॥ यथा पाण्डवमुखोऽकी न हनिष्यति
 सैन्धवम् । न हि मे युध्यमानस्य सायकानस्यतः शितान् ॥ २८ ॥
 सैन्धव प्राप्स्यते वीरः सव्यभाची धनञ्जयः । यत्त मक्तिमता
 कार्यं सततं हितकाङ्क्षिणा ॥ २९ ॥ तत् करिष्याम्यद्य कौरव्य
 जयो दैवे प्रतिष्ठितः । सैन्धवार्थं परं यत्नं करिष्याम्यद्य संयुगे
 ॥ ३० ॥ तत्प्रियायं महाराज जयो दैवे प्रतिष्ठितः । अद्य
 योत्स्योऽर्जुनमहं पौरुषं संव्यपायितः ॥ ३१ ॥ त्वद्रथं पुरुष-
 व्याघ्र जयो दैवे प्रतिष्ठितः । अद्य युद्धं कुरुष्वेष्ट मम पार्थस्य
 शोभयिः ॥ ३२ ॥ पश्यन्तु सर्वसैन्यानि दारुणं लोमहर्षणम् ।
 कर्णकौरवयोरेवं रणे सन्नापमाणनयोः ॥ ३३ ॥ अर्जुनो निमित्तै-
 वांगैर्लघान तव वाहिनीम् । चिच्छेद निमित्तैर्भक्षैः शूराणा-
 मनिवर्तिनाम् ॥ ३४ ॥ भुजान् परिवसङ्गाग्रान् हस्तिहस्तो-
 पमानूय ॥ शिरांसि च महाबाहुचिच्छेद निमित्तैः शरैः ॥ ३५ ॥

हस्तिहस्तान् हयग्रीवान् रथाक्षांश्च समन्ततः । शीघ्रिताक्तान्
 हयायोधान् गृहीतपाशतोमरान् ॥ ३६ ॥ क्षुरैश्चिच्छेद वीमत्-
 सुर्धिवेकैकं त्रिधैव च । हया वारणमुख्याश्च प्रापतन्त समन्ततः
 ॥ ३७ ॥ ध्वजांश्चक्राणि चापानि चानराणि शिरांसि च । कक्ष-
 मग्निरिवोद्धूतः प्रदहंस्तव वाहिनीम् ॥ ३८ ॥ अचिरेण मह्यौ
 पार्थश्चकार रुधिरोत्तराम् । हनभूयिष्ठयोधन्तत् कृत्वा तव बलं
 वली ॥ ३९ ॥ आससाद् दुराधर्षः सैन्धवं सत्यविक्रमः । वीमत्-
 सुभीमसेनेन सात्त्वतेन च रक्षितः ॥ ४० ॥ प्रवभौ भरतश्रेष्ठ
 ज्वलन्निव हताशनः । तं तथावस्थितं दृष्ट्वा लक्ष्म्या वीर्यसम्पदा
 ॥ ४१ ॥ नानृष्यन्त महेष्वासाः फाल्गुनं पुरुषर्षभाः । दुर्यो-
 धनश्च कर्णश्च वृषसेनोऽथ मद्राट् ॥ ४२ ॥ अश्वत्यामा कृपश्चैव
 स्वयमेव च सैन्धवः । संरत्न्याः सैन्धवस्यार्थं समावृण्वन् किरी-
 टिनम् ॥ ४३ ॥ नृत्यन्तं रथमार्गेषु धनुर्ज्यातलनिस्वनैः । सङ्ग्राम-
 कोविदं पार्थं सर्वं युद्धविशारदाः ॥ ४४ ॥ अभीताः पथैर्वर्तन्त
 व्यादितास्यमिवान्तकम् । सैन्धवं पृष्ठतः कृत्वा जिघांसन्तोऽर्जुना-
 च्युतौ ॥ ४५ ॥ सूर्यास्तमनमिच्छन्तो लोहितायति भास्करे ।
 ते भुजैर्भोगिभोगाभैर्धनूंष्यानस्य सायकान् ॥ ४६ ॥ मुमुचुः सूर्य-
 रश्मिगमाञ्छतश्चः फाल्गुनं प्रति । तानस्त्रानस्यमानांश्च किरीटी
 युद्धदुर्मदः ॥ ४७ ॥ द्विधा त्रिधाष्टधैकैकं छित्त्वा विव्याध तानूणे ।
 सिंहलाङ्गूलकेतुस्तु दर्शयच्छक्तिमात्मनः ॥ ४८ ॥ आरहतौसतो
 राजन्नर्जुनं प्रत्यवारयत् । स विद्धा दशभिः पार्थं वासुदेवश्च
 सप्तभिः ॥ ४९ ॥ अतिष्ठद्रथमार्गेषु सैन्धवं परिपालयन् । अथैनं
 कौरवश्रेष्ठाः सर्वे एव महारथाः ॥ ५० ॥ महता रथसङ्गेन
 सर्वतः पथ्यवारयन् । विस्फारयन्तश्चापानि विवृजन्तश्च सायकान्
 ॥ ५१ ॥ सैन्धवं पथ्यरक्षन्त आसनात्तनयस्य ते । तत्र पार्थस्य
 भूरस्य बाह्वोर्वैलमदृश्यत ॥ ५२ ॥ दृष्ट्वाणामक्षयत्नश्च धनुषो

गाण्डीवस्य च । अस्त्रैरस्त्राणि सम्भार्य द्रौणेः शारङ्गतस्य च
 ॥ ५३ ॥ एकैकं नवभिर्वाणैः सर्वानेव समर्पयत् । तं द्रौणिः
 पञ्चविंशत्या वृषसेनस्य सप्तभिः ॥ ५४ ॥ दुर्योधनस्तु विंशत्या
 कर्णशल्यौ त्रिभिस्त्रिभिः । त एनमभिगर्जन्तो विध्यन्तश्च पुनः पुनः
 ॥ ५५ ॥ विधुन्वन्तश्च चापानि सर्वतः पथ्यवारयन् । श्लिष्टञ्च
 सर्वतश्चक्रूरथमण्डलमाशु ते ॥ ५६ ॥ सूर्यास्तमनमिच्छन्तस्त्वर-
 माणा महारथाः । त एतमभिनर्दन्तो विधुन्वाना धनूंषि च ॥ ५७ ॥
 सिषिचुर्मार्गणैस्तीक्ष्णैर्गिरिं मेघा इवाम्बुभिः । ते महास्त्राणि
 दिव्यानि तत्र राजन् व्यदर्शयन् ॥ ५८ ॥ धनञ्जयस्य गात्रे तु
 शूराः परिषवाहवः । हतभृयिष्ठयीधं तत्कृत्वा तव वलं बली
 ॥ ५९ ॥ आससाद् सुदुर्दर्षः सैन्यं सत्यविक्रमः । तं कर्णः
 संयुगे राजन् प्रत्यवारयद्वायुगैः ॥ ६० ॥ मिषतो भीमसेनस्य
 सात्त्वतस्य च भारत । तं पार्थो दशभिर्वाणैः प्रत्यविध्यद्रुणाजिरे
 ॥ ६१ ॥ सूतपुत्रं महाबाहुः सर्वसैन्यस्य पश्यतः । सात्त्वतस्तु
 त्रिभिर्वाणैः कर्णं विव्याध मारिष ॥ ६२ ॥ भीमसेनस्त्रिभिश्चैव
 पुनः पार्थस्य सप्तभिः । तान् कर्णः प्रतिविव्याध षष्ट्या षष्ट्या
 महारथः ॥ ६३ ॥ तद्युद्धमभवद्राजन् कर्णस्य बहुभिः सह ।
 तत्राद्भुतमपश्याम सूतपुत्रस्य मारिष ॥ ६४ ॥ यदेकः समरे
 क्रुद्धस्त्रीनृथान् पथ्यवारयत् । फाल्गुनस्तु महाबाहुः कर्णं वैक-
 र्त्तनं मृधे ॥ ६५ ॥ सायकानां शतेनैव सर्वमर्मस्तदाडयत् ।
 रुधिरोद्धितसर्वाङ्गः सूतपुत्रः प्रतापवान् ॥ ६६ ॥ शरैः पञ्चाशता
 बीरः फाल्गुनं प्रत्यविध्यत । तस्य तस्माद्यं दृष्ट्वा नामुष्यत रणे-
 र्जुनः ॥ ६७ ॥ तस्य पार्थो धनुष्किञ्चा विव्याधैनं स्तनान्तरे ।
 सायकैर्नवभिर्वीरस्त्वरमाणो धनञ्जयः ॥ ६८ ॥ वधार्थं तस्य
 समरे सायकं सूर्यवर्चसम् । चिक्षेप त्वरया युक्तस्वराकाले
 धनञ्जयः ॥ ६९ ॥ तमापतन्तं वेगेन द्रौणिश्चिक्षेद् सायकम् ।

अर्धचन्द्रेण तीक्ष्णेन स छिन्नः प्रापतद्भुवि ॥ ७० ॥ अथान्यदनु-
 रादाय सूतपुत्रः प्रतापवान् । सायकैर्वल्लसाहसैश्छादयामास
 पाण्डवम् ॥ ७१ ॥ तां शूलद्वष्टिमतुलां कर्णचापसमुत्थिताम् ।
 व्यधमत् सायकैः पार्थः शूलभानिव भासतः ॥ ७२ ॥ छादया-
 मास च तदा सायकैरर्जुनो रणे । पश्यतां सर्वयोधानां दृश्यन्
 पाण्डिलाघवम् ॥ ७३ ॥ कर्णोऽपि द्विषतां हन्ता छादयामास
 फाल्गुनम् । सायकैर्वल्लसाहसैः कृतप्रतिश्रुतेप्सया ॥ ७४ ॥ तौ
 वृषाविव नर्दन्तौ नरसिंहौ महारथौ । सायकैश्च प्रतिच्छन्
 चक्रतुः खमजिह्वागौ ॥ ७५ ॥ अदृश्यौ च शरैर्वैस्तौ निघ्नतानित-
 रेतरम् । पार्थोऽहमस्मि तिष्ठेह कर्णोऽहं तिष्ठ फाल्गुन ॥ ७६ ॥
 इत्येवं तर्जमानौ तु वाक्छल्यैस्तुदतां तदा । युध्येतां समरे वीरौ
 चित्रं लघु च सुष्ठु च ॥ ७७ ॥ प्रेक्षणीयावभवतां सर्वयोधसमा-
 गमे । प्रमथ्यमानौ समरे सिद्धचारणवातिकैः ॥ ७८ ॥ अशु-
 धेयतां महाराज परस्परवधैषिणौ । ततो दुर्योधनो राजंस्ताव-
 कानश्चभाषत ॥ ७९ ॥ यन्नाद्रक्षत राधेयं नाहता समरेऽर्जुनम् ।
 निवर्त्तिष्यति राधेय इति मामुक्तवान् वृषः ॥ ८० ॥ एतस्मिन्नन्तरे
 राजन् दृष्ट्वा कर्णस्य विक्रमम् । आकर्णमुत्तैरिषुभिः कर्णस्य
 चतुरोहयान् ॥ ८१ ॥ अनयन्नृत्यलोकाच्च चतुर्भिः श्वेतवाहनः ।
 सारथिञ्चास्य भलेन रथनीडादपाहरत् ॥ ८२ ॥ छादयामास
 च शरैस्तव पुत्रस्य पश्यतः । स छाद्यमानः समरे हताश्वो हत-
 सारथिः ॥ ८३ ॥ मोहितः शरजालेन कर्तव्यं नाभ्यपद्यत । तं
 तथा विरथं दृष्ट्वा रथमारोप्य तं तदा ॥ ८४ ॥ अश्वत्थामा
 महाराज भूयोऽर्जुनमयोधयत् । मद्वराजस्तु कौन्तेयमविध्य-
 त्तिशता शरैः ॥ ८५ ॥ शारद्वतस्तु विंशत्या वासुदेवं समा-
 र्पयत् । धनञ्जयं द्वादशभिराजघान प्रिलीमुखैः ॥ ८६ ॥ चतुर्भिः
 सिन्धुराजश्च वृषसेनश्च सहभिः । पृथक् पृथक् महाराज कृष्ण-

पार्थावविध्यताम् ॥ ८७ ॥ तथैव तान् प्रत्यविध्यत कुन्तीपुत्रो
धनञ्जयः । द्रोणपुत्रं चतुःषष्ट्या मद्रराजं अतेन च ॥ ८८ ॥
सैन्धवं दशभिर्भलैर्हर्षसेनं त्रिभिः शरैः । शारद्वतञ्च विंशत्या
विद्धा पार्थः समुन्नदन् ॥ ८९ ॥ ते प्रतिज्ञाप्रतीघातमिच्छन्तः
सव्यसाचिनः । रोषितास्तावकास्तूर्णमभिप्रेतुर्धनञ्जयम् ॥ ९० ॥
अथार्जुनः सर्वतो वारुणास्त्रं प्रादुश्यक्रे वासयन् धार्तराष्ट्रान् ।
तं प्रत्युद्दीयुः कुरवः पाण्डुस्तनुं रथैर्महाहैः शरवर्षास्त्रवर्षणम् ॥ ९१ ॥
ततस्तु तस्मिंस्तुमुले समुत्थिते सुदारुणे भारते मोहनौघे । नामु-
द्धत प्राप्य स राजपुत्रं किरीटमाली विसृजन् पृषत्तान् ॥ ९२ ॥
राज्यप्रेप्सुः सव्यसाची कुल्लणां स्मरन् क्षेमन् हादश्ववर्षवृत्तान् ।
गाण्डीवमुत्तैरिषुभिर्महात्मा सर्वा दिशो व्यावृणोद्प्रभेयः ॥ ९३ ॥
प्रदीप्तोक्तामभवचान्तरीक्षं देहेषु भूरीण्यपतन् वयांसि । यत्
पिङ्गलज्येन किरीटमाली क्रुद्धो रिपूनाजगवेन हन्ति ॥ ९४ ॥
ततः किरीटो महता महायथाः शरासनेनास्य शराननीकजित् ।
हयप्रवेकोत्तमनागधूर्गतान् कुरुप्रवीरानिषुभिर्व्यपातयत् ॥ ९५ ॥
गदाश्च गुर्वीः परिधानयस्त्रयानसींश्च शक्तीश्च रणे नराधिपाः ।
महान्ति शस्त्राणि च भीमदर्शनाः प्रगृह्य पार्थं सहसामिदुद्रुवुः
॥ ९६ ॥ ततो युगान्ताश्रमसमस्वनं महत् महेन्द्रवापप्रतिमं स
गाण्डिवम् । चकषं दोभंगा विहसन् भृशं ययौ दहंस्त्वदीवान्
यमराष्ट्रवर्धनः ॥ ९७ ॥ स तानुदीर्क्षान् सरथान् सनागान्
पदातिसङ्घांश्च धनुर्धरांश्च । विपन्नसर्वायुधजीवितानुरागे चकार
वीरो यमराष्ट्रवर्धनान् ॥ ९८ ॥

इतिद्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सङ्कुलयुद्धे

पञ्चचत्वारिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १४५ ॥

सञ्जय उवाच । श्रुत्वा निनादं धनुषश्च तस्य विस्मृत-
 क्रुष्टमिवान्तकस्य । अक्राशनिस्फोटसमं सुधीरं विक्रममाणस्य
 धनञ्जयेन ॥ १ ॥ त्रासोद्दिग्धं तदोद्भ्रान्तं तद्दीयं तदलं नृप ।
 युगान्तवातसङ्घुब्धं चलद्दीचितरङ्गिणम् ॥ २ ॥ प्रलीनमीनमकरं
 सागराश्च द्रुवाभवत् । स रणे व्यचरत् पार्थः प्रेक्षणीयो धन-
 ञ्जयः ॥ ३ ॥ युगपदिक्षु सर्वासु चित्राण्यस्त्राणि दर्शयन् ।
 आदधानं महाराज सन्दधानञ्च पाण्डवम् ॥ ४ ॥ उत्कर्षन्तं
 सृजन्तञ्च न स्म पश्याम लाघवात् । ततः क्रुद्धो महाबाहुरैन्द्रमुखं
 दुरासदम् ॥ ५ ॥ प्रादुशक्त्रे महाराज त्रासयन् सर्वभारतान् ।
 ततः शराः प्रादुरासन् दिव्यास्त्रप्रतिमन्त्रिताः ॥ ६ ॥ प्रदीप्ताश्च
 शिखिमुखाः शतशोऽथ सहस्रशः । आकर्णपूर्णनिर्मुक्तैरजराकांशु-
 निभैः शरैः ॥ ७ ॥ नाभोऽभवत् सुदुष्प्रेक्ष्यमुल्काभिरिव संवृतम् ।
 ततः शरान्धकारं तत् कौरवैः समुदीरितम् ॥ ८ ॥ अशक्यं
 मनसाप्यन्यैः पाण्डवः सम्भ्रमन्निव । नाशयामास विक्रम्य शरै-
 र्दिव्यास्त्रमन्त्रितैः ॥ ९ ॥ नैशन्तमोऽशुभिः क्षिप्रं दिनादाविव
 भास्करः । ततस्तु तावकं सैन्यं दौष्टैः शरगभस्त्रिभिः ॥ १० ॥
 आक्षिपत् पल्लवाभ्यूनि निदाघार्क इव प्रभुः । ततो दिव्यास्त्र-
 विदुषा प्रहिताः सायकांशवः ॥ ११ ॥ समाप्नुवन् हिषत्सैन्यं लोकं
 भानोरिवांशवः । तथा परे समुत्सृष्टा विशिखास्त्रिभ्रमतेजसः
 ॥ १२ ॥ हृदयान्याशु वीराणां विविशुः प्रियवन्धुवत् । य
 एनभीयुः समरे त्रयोधाः धूरमानिनः ॥ १३ ॥ अलभा इव ते
 दौष्टमग्निं प्राप्य ययुः क्षयम् । एवं समृद्धन् शत्रूणां जीवितानि
 यथांसि च ॥ १४ ॥ पार्थश्चचार सङ्ग्रामे मृत्युर्विग्रहवानिव ।
 सकिरीटानि वक्त्राणि साङ्गदान् विपुलान् भुजान् ॥ १५ ॥ स
 कुण्डलमुगान् कर्णान् दिपां निरहरच्छरैः । सतोमरान् गज-
 स्थानां सप्रासान् हयसाहिनाम् ॥ १६ ॥ सचर्मणः पदातीनां

रथिनाञ्च सधन्वनः । सप्रतोदान्नियन्तृणां वाङ्मयिच्छः पाण्डवः
 ॥ १७ ॥ स दीप्ताग्रशराच्चिष्मान् बभौ तत्र धनञ्जयः । स-
 विस्फुलिङ्गाग्रशिखो ज्वलन्निव हताशनः ॥ १८ ॥ तं देवराज-
 प्रतिमं सर्वशस्त्रभृतां वरम् । युगपद्द्विदुः सर्वासु रथस्थं पुरुष-
 र्षभम् ॥ १९ ॥ निक्षिपन्तं महास्त्राणि प्रेक्षणीयं धनञ्जयम् ।
 नृत्यन्तं रथमार्गेषु धनुर्ज्यातलनादितम् ॥ २० ॥ निरीक्षितुं न
 श्रेकुस्ते यत्नवन्तोऽपि पार्थिवाः । मध्यन्दिनगतं सूर्यं प्रतपन्त-
 मिवाश्वरे ॥ २१ ॥ दीप्ताग्रसंभतशरः किरीटौ विरराज ह ।
 वर्षास्त्रिवोदीर्णजलः सेन्द्रधन्वाश्वो महान् ॥ २२ ॥ महास्त्र-
 संप्लवे तस्मिन् जिष्णुना मम्पुर्वर्तिते । सुदुस्सारे महाघोरे ममञ्जु-
 र्योधपुङ्गवाः ॥ २३ ॥ उत्कृत्तवदनैर्हृष्टैः शरीरैः क्षतवाह्वभिः ।
 भुजैश्च पाणिनिर्मुक्तैः पाणिभिर्यङ्गुलीकृतैः ॥ २४ ॥ कृत्ताग्रहस्तैः
 करिभिः कृत्तदन्तैर्मंदोक्तैः । हयैश्च विखुरग्रौतैरथैश्च शकली-
 कृतैः ॥ २५ ॥ निक्वत्तान्तैः कृत्तपादैस्तथान्यैः कृत्तसन्धिभिः ।
 निशेष्टैर्विस्फुरद्भिश्च शतशोऽथ सहस्रशः ॥ २६ ॥ मृत्योराघात-
 ललितं तत् पार्थायोधनं महत् । अपश्याम महीपाल भौक्षणां
 भयवर्द्धनम् ॥ २७ ॥ आक्रीडमिव रुद्रस्य पुराभ्यर्हयतः पशून् ।
 गजानां क्षुरनिर्मुक्तैः करैः सभुजगेव भूः ॥ २८ ॥ क्वचिदमौ
 स्रग्विणीव वक्त्रपद्मैः समाचिता । विचित्रोष्णीषसुकुटैः केयूरा-
 ङ्गदकुण्डलैः ॥ २९ ॥ स्वर्णचित्रतनुवैश्च माण्डैश्च गजवाजिनाम् ।
 किरीटशतसङ्कीर्णा तत्र तत्र समाचिता ॥ ३० ॥ विरराज भृशं
 चित्रा मही नववधूरिव । मञ्जामेदःकर्हमिनो शोणितौघतर-
 ङ्गिणीम् ॥ ३१ ॥ मर्मास्थिभिरगाधाञ्च केयशैवलशादलाम् ।
 शिरोबाहूपलतटां रुक्मक्रोडास्थिसङ्घटाम् ॥ ३२ ॥ चित्रध्वज-
 पताकाट्यां कवचापोर्मिमालिनीम् । विगतासुमहाकायां गज-
 देहामिसङ्घलाम् ॥ ३३ ॥ रथोडुपशताङ्गीं हयसङ्घातरोधसम् ।

रथचक्रयुगीपाक्षकूवरैरतिदुर्गमाम् ॥ ३४ ॥ प्रासादियुक्तिपरशु-
 विप्रिखाहिदुरासदाम् । बलकङ्कमहानक्रां गोमायुमकरोत्-
 कटाम् ॥ ३५ ॥ अग्निदग्धमहाग्राहां शिवाभिस्तभैरवाम् । नृत्यत्
 प्रेतपिशाचाद्यैर्भूताक्रीणां सहस्रयः ॥ ३६ ॥ गतासुबोधनिश्चेष्ट-
 मरीरयतवाहिनीम् । महाप्रतिभयां रौद्रां घोरां वैतरणीमिव
 ॥ ३७ ॥ नदीं प्रवर्तयामास भौरुणां भयवर्द्धिनीम् । तं दृष्ट्वा
 तस्य विक्रान्तमन्तकस्यैव रूपिणः ॥ ३८ ॥ अभूतपूर्वं कुरुषु
 भयमागाद्रणाजिरे । तत आहाय वीराणामस्त्रैरस्त्राणां पाण्डवः
 ॥ ३९ ॥ आत्मानं रौद्रमाचष्ट रौद्रकर्मणि धिष्ठितः । ततो
 रथवरान्राजन्त्यतिक्रान्मर्जुनः ॥ ४० ॥ मध्यन्दिनगतं सूर्यं
 प्रतपन्तमिवाश्वरे । न श्रेतुः सर्वभूतानि पाण्डवं प्रतिवीक्षितुम्
 ॥ ४१ ॥ प्रसृतान् तस्य गाण्डीवाच्छरत्रातान्हात्मनः । संग्रामे
 सम्पृपश्यामो हंसपङ्क्तोरिवाम्बरे ॥ ४२ ॥ विनिवार्य स
 वीराणामस्त्रैरस्त्राणि सर्वयः । दृश्यन् रौद्रमात्मानमुग्रेकर्मणि
 धिष्ठितः ॥ ४३ ॥ स तान् रथवरान् राजन्त्यक्रामत्तदार्जुनः ।
 मोहयन्निव नाराचैर्जयद्रथवधेष्वसया ॥ ४४ ॥ विष्टजन् दिक्षु
 सर्वासु शरानवितसारथिः । स रणे व्यचरत्तृष्णं प्रेक्षणीयो
 धनञ्जयः ॥ ४५ ॥ भ्रमन्त इव शूरस्य शरत्राता महात्मनाः ।
 अदृश्यन्तान्तरौक्ष्ण्याः शतशोऽय सहस्रयः ॥ ४६ ॥ आदहानं
 महेश्वरं सन्द्धानञ्च पाण्डवम् । विष्टजन्तन्तु कौन्तेयं तानु-
 पश्यामहे तदा ॥ ४७ ॥ तथा सर्वा दिशो राजन् सर्वांश्च रथिनी
 रणे । आकुलीकृत्य कौन्तेयो जयद्रथमुपाद्रवत् ॥ ४८ ॥ विव्याध
 च चतुःप्रष्टया शराणां नतपर्वणाम् । सैन्यवाभिमुखं यान्तं वीधाः
 सम्प्रेक्ष्य पाण्डवम् ॥ ४९ ॥ न्यवर्तन्त रणाङ्गीरा निराशास्तस्य
 जीविते । सो योऽभ्यधावदाक्रन्दे तावकः पाण्डवं रणे ॥ ५० ॥
 तस्य तस्यान्तगो वारणः मरीरे न्यपतत् प्रभो । कवचमङ्गलञ्चक्रे

तव सैन्यं महारथः ॥ ५१ ॥ अर्जुनो जयतां अष्टः शरैरग्रशु-
 सन्निभैः । एवं तत्तव राजेन्द्र चतुरङ्गवलं तदा ॥ ५२ ॥ आकुली-
 कृत्य कोन्तेयो जयद्रथमुपाद्रवत । द्रौणिं पञ्चाग्रताविध्यदृषसेनं
 त्रिभिः शरैः ॥ ५३ ॥ कृपायमाणः कौन्तेयः कृपन्नवभिरार्द्धवत् ।
 शल्यं घोडशभिर्वाणैः कणं हात्रिंशता शरैः ॥ ५४ ॥ सैन्धवञ्च
 चतुःषष्ट्या विद्धा सिंह इवानदत् । सैन्धवस्तु तदा विद्धः शरै-
 र्गण्डीवधन्वना ॥ ५५ ॥ न चक्षमे सुसंक्रुद्धस्रोत्रार्द्धित इव हिपः ।
 स वराहध्वजस्तृणं गार्दपत्रानजिह्वागान् ॥ ५६ ॥ क्रुद्धाग्नीविष
 सङ्क्रामान् कर्मारपरिमारजितान् । आकर्णपूर्णांश्चक्षेप फाल्गु-
 नस्य रथं प्रति ॥ ५७ ॥ त्रिभिस्तु विद्धा गोविन्दं नाराचैः षड्भि-
 रर्जुनम् । अष्टाभिर्वाजिनोऽविध्यद्वजञ्चैकेन पत्रिणा ॥ ५८ ॥ स
 विक्षिप्यार्जुनस्तौक्ष्णान् सैन्धवप्रहिताञ्कुरान् । युगपत्तस्य विच्छेद
 शराभ्यां सैन्धवस्य च ॥ ५९ ॥ सारथेयश्च शिरः कायात् ध्वजञ्च
 समलङ्कृतम् । स छिन्नयष्टिः सुमहान्दौर्ध्यमाणः शराहतः ॥ ६० ॥
 वराहः सिन्धुराजस्य पपातामिशिखोपमः । एतस्मिन्नेव काले तु
 द्रुतं गच्छति भास्करे ॥ ६१ ॥ अब्रवीत् पाण्डवं तत्र त्वरमाणो
 जनार्दनः । एष मध्ये कृतः षड्भिः पार्थ वीरैर्महारथैः ॥ ६२ ॥
 जीवितेषुर्महाबाहो भीतस्तिष्ठति सैन्धवः । एतानर्निर्जित्य रणे
 षड्रथान् पुरुषर्षभ ॥ ६३ ॥ न शक्यः सैन्धवो हन्तुं यत्तो निर्व्याज-
 मर्जुन । योगमत्र विधास्यामि सूर्य्यत्यावरणं प्रति ॥ ६४ ॥ अस्तं
 गत इति व्यक्तं द्रक्ष्यत्येकः स सिन्धुराट् । हर्षेण जीविताकाङ्क्षी
 विनाशार्थं तव प्रभो ॥ ६५ ॥ न गोपस्यति दुराचारः स आत्मानं
 कथञ्चन । तत्र छिद्रे प्रहर्तव्यं त्वयास्य कुरुसत्तन ॥ ६६ ॥
 व्यपेक्षा नैव कर्तव्या गतोऽस्तमिति भास्करः । एवमस्त्विति वीभत्सु-
 कोशवं प्रत्यभाषत ॥ ६७ ॥ ततोऽसृजत्तमः कृष्णः सूर्य्यत्यावरणं
 प्रति । योगी योगीन संयुक्तो योगिनामीश्वरो हरिः ॥ ६८ ॥

दृष्टे तमचि कृष्णाय गतोऽस्मिति भाष्करः । लक्ष्मीया जहृषु-
 र्योधाः पार्थनाग्रान्तराधिप ॥ ६९ ॥ ते प्रहृष्टा रणे राजन्नाप-
 श्वन् सैनिका रविम् । उन्नाम्य वक्त्राणि तदा स च राजा जय-
 द्रयः ॥ ७० ॥ वीक्षमाणे ततस्तस्मिन् सिन्धुराजे दिवाकरम् ।
 पुनरेवाब्रवीत् कृष्णो धनञ्जयमिदं वचः ॥ ७१ ॥ पश्य सिन्धुपतिं
 वीरं प्रेक्षमाणं दिवाकरम् । भवं हि विप्रमुच्येतत्त्वतो भरत-
 सत्तम ॥ ७२ ॥ अयं कालो महाबाहो वधायास्य दुरात्मनः ।
 हिमि मूर्धाननस्याशु कुरु साफल्यमात्मनः । ७३ ॥ इत्येवं केशवे-
 नोक्तः पाण्डुपुत्रः प्रतापवान् । न्यवधीस्तावकं सैन्यं शरैरर्काग्नि-
 सन्निभैः ॥ ७४ ॥ कृपं विव्याध विशल्या कथं पञ्चाशता शरैः ।
 ग्रह्यं दुर्व्योधनञ्चैव पङ्क्तिभिः पङ्क्तिभिरताडयत् ॥ ७५ ॥ वृषसेनं
 तथाष्टाभिः पष्टा सैन्यवमेव च । तथैव च महाबाहुस्त्वदीवान्
 पाण्डुनन्दनः ॥ ७६ ॥ गाढं विद्धा शरैराजन् जयद्रथमुपाद्रवत् ।
 तं समीपस्थितं दृष्ट्वा लेलिहानमिवानलम् ॥ ७७ ॥ जयद्रथस्य
 गोप्ताः संशयं परमं गताः । ततः सर्वे महाराज तव योधा
 जयैरिष्यतः ॥ ७८ ॥ सिषिचुः शरधाराभिः पाकशासनिमाहवे ।
 सज्जहाद्यमानः कुरुनन्दनः । ततः शरमयं जालं तुमुलं पाक-
 शासनिः ॥ ८० ॥ व्यसृजत् पुरुषव्याघ्रस्तव सैन्यजिघांसया । ते
 हन्यमाना वीरेन योश्वा राजव्रणे तव ॥ ८१ ॥ प्रजुहुः सैन्यं
 भीता हौ समं नायधावत्तम् । तत्राद्भुतमपश्याम कुन्तीपुत्रस्य
 विक्रमम् ॥ ८२ ॥ तादृक्कर्मावी भूतो वा दक्षकार महायथाः ।
 हिपान् हिपगतांश्चैव हृदान् हृयगतानपि ॥ ८३ ॥ तथा सार-
 यिनश्चैव न्यहन् रुद्रः प्रभूनिव । न तत्र समरे कश्चिन्नया दृष्टो
 नराधिप ॥ ८४ ॥ गजो बाजी नरो वापि यो न पार्थशराहतः ।
 रजघा तमसा चैव योधाः सज्जन्तश्चक्षुषः ॥ ८५ ॥ कश्यप

प्राविशन् घोरं नान्वजानन् परस्परम् । ते शरैर्मिहमर्माणिः
 सैनिकाः कालचोदिताः ॥ ८३ ॥ वभ्रसुयस्वतुः पितुः सिद्धमन्त्र्य
 भारत । तस्मिन् महाभीषणजे प्रजानामिव सङ्गये ॥ ८४ ॥
 रणे महति दुष्पारे वर्तमाने सुदारुणे । शोणितस्य प्रसेकेन
 यौघलादनिलस्य च ॥ ८८ ॥ अश्वस्यत्तद्रजो भीममरुक्सिते
 धरातले । आनाभि निरञ्जय रथचक्राणि शोणितैः ॥ ८९ ॥
 मया वेगवती राजंस्तावकानां रणाङ्गणे । हस्तिनय हतारोहा
 दारिताङ्गाः सहस्रशः ॥ ९० ॥ खान्दनीकानि मृदून्त आर्त्तिनादाः
 प्रदुदुवुः । हवाश्च पतितारोहाः पतयश्च नराधिप ॥ ९१ ॥
 प्रदुदुवुर्भवाद्राजन् धतक्षयशराहताः । सुक्तकेशा विक्रवचाः
 क्षरन्तः क्षतजं क्षतैः ॥ ९२ ॥ प्रपलायन्त रज्जस्तास्यङ्गा रण-
 गिरो जनाः । जश्रुग्राहगृहीताश्च कौचित्तवामवन् भुवि ॥ ९३ ॥
 हतानाञ्चापरे मध्ये हिरदानां निलिखिरे । एवं तव वलं राजन्
 द्रावचित्वा धनक्षयः ॥ ९४ ॥ न्यवधीत् सायकैर्षीरैः सिन्धु-
 राजस्य रक्षिणः । कर्णं द्रौणिं कृपं शल्यं द्रुपसेनं सुयोधनम्
 ॥ ९५ ॥ क्वादेवामास तीव्रेण शरजालेन पाण्डवः । न गृह्य-
 न्निपव्राजन्त सञ्जनापि सन्धन ॥ ९६ ॥ अदृश्यतार्जुनः सङ्गे
 यौघास्त्रत्वात् कथञ्चन । धनुर्मण्डलमेवास्य दृश्यतेऽस्यास्यतः सदा
 ॥ ९७ ॥ सायकाश्च व्यदृश्यन्त निक्षरन्तः समन्ततः । कर्णस्य तु
 धनुर्मण्डलात् द्रुपसेनस्य चैव ह ॥ ९८ ॥ शल्यस्य सूतं मत्सेन रथ-
 नीडादपातयत् । गाढविहावुभौ कृत्वा शरैः खसीवमातुलो
 ॥ ९९ ॥ अर्जुनो जयतां श्रेष्ठो द्रौणिशारदतौ रणे । एवं तान्
 व्याकुलीकृत्य त्वदीयानां महारथान् ॥ १०० ॥ जज्जहार शरं
 घोरं पाण्डवोऽनलघनिभम् । दून्दाशनिरुमप्रख्यं दिव्यमन्ताभि-
 मन्त्रिणम् ॥ १०१ ॥ सर्वभारमहं शङ्कत् गन्धमाख्याक्षितं महत् ।
 बज्रेणास्त्रेण संयोज्य विधिवत् कुरुनन्दनः ॥ १०२ ॥ सना-

दधन्वावाङ्मर्गाण्डीवे क्षिप्रमर्जुनः । तस्मिन् समीयमाने तु शरे
 ज्वलन्तेजसि ॥ १०३ ॥ अन्तरोक्षे महानादो भूतानामभवन्पु ।
 अत्रवीच पुनस्तत्र त्वरमाणो जनार्दनः ॥ १०४ ॥ धनञ्जय शिर-
 श्छिन्धि सैन्धवस्य दुरात्मनः । अस्तं मञ्जीधरं श्रेष्ठं विधासति
 दिवाकरः ॥ १०५ ॥ शृणुष्वैव च मे वाक्यं जयद्रथबधं प्रति ।
 वृद्धक्षत्रः सैन्धवस्य पिता जगति विश्रुतः ॥ १०६ ॥ स कालेनेह
 महता सैन्धवं प्राप्तवान् सुतम् । जयद्रथममित्रघ्नं वाशुवाचाशरी-
 रिणी ॥ १०७ ॥ नृपमन्तर्हिता वाणी मेघदुन्दुभिनिस्सना ।
 तवात्मजोऽयं मर्त्येषु कुलशूलदमादिभिः ॥ १०८ ॥ गुणैर्भविष्यति
 विभो सदृशो वंशयोद्भवोः क्षत्रियप्रवरलोके नित्यं भूराभि-
 सत्कृतः ॥ १०९ ॥ किन्तुस्य युद्धमानस्य सङ्ग्रामे क्षत्रियधर्मः ।
 शिरश्छेत्स्यति संक्रुद्धः शत्रुरालक्षितो भुवि ॥ ११० ॥ एतच्छ्रुत्वा
 सिन्धुराजो ध्यात्वा विरमरिन्दमः । ज्ञातीन् सर्वानुवाचैदं पुत्र-
 स्नेहाभिषोडितः ॥ १११ ॥ सङ्ग्रामे युध्यमानस्य वहतो महतीं
 धरम् । धरण्यां मम पुत्रस्य पातविष्यति यः शिरः ॥ ११२ ॥
 तस्यापि शतधा भूर्धा फलिष्यति न संशयः । एवमुक्त्वा ततो राज्ये
 स्थापयित्वा जयद्रथम् ॥ ११३ ॥ वृद्धक्षत्रो वनं यातस्तपश्चेष्टं
 समास्थितः । सोऽयं तप्यति तेजस्यो तपो घोरं दुरासदम् ॥ ११४ ॥
 समन्तपङ्ककादस्माद्विर्वानरकेतन । तन्नाज्जयद्रथस्य त्वं शिर-
 श्छित्त्वा महामुधे ॥ ११५ ॥ दिव्येनास्त्रेण रिपुहन् घोरैणाङ्गत-
 कर्मणा । सक्रण्डलं सिन्धुपतेः प्रभञ्जनसुतानुज ॥ ११६ ॥ उत्-
 सङ्गे पातयत्याशु वृद्धक्षत्रस्य भारत । अथ त्वमस्य भूर्धनं पात-
 यिष्यासि भूतले ॥ ११७ ॥ तवापि शतधा भूर्धा फलिष्यति न
 संशयः । यथा चैतन्नजानीयात् स राजा पृथिवीपतिः ॥ ११८ ॥
 तथा कुरु कुरुश्रेष्ठ दिव्यमस्त्रमुपायितः । न ह्यसाध्यमकार्यं वा
 विद्यते तव किञ्चन ॥ ११९ ॥ समस्तैष्वपि लोकेषु त्रिषु वासव-

नन्दन । एतच्छ्रुत्वा तु वचनं हृक्कणी परिसंलिङ्घन ॥ १२० ॥
 इन्द्राग्रनिसमस्यं दिव्यं मन्त्राभिर्मन्त्रितम् । सर्वभारसहं शश्व-
 द्धयमाख्याचितं शरम् ॥ १२१ ॥ विससृर्जार्जुनस्तूष्णं सैन्यवस्य
 वधे धृतम् । स तु गाण्डीवनिर्मुक्तः शरः श्येन इवाशुगः ॥ १२२ ॥
 शकुन्तमिव वृक्षाग्रात सैन्यवस्य शिरोऽहरत् । अहरत्तत् पुनश्चैव
 शरैस्त्रिंशं घनक्षयः ॥ १२३ ॥ दुह्मदामप्रहर्षाय सुहृदां हर्षणाय
 च । शरैः कदम्बकीकृत्य काले तस्मिंश्च पाण्डवः ॥ १२४ ॥ समन्त-
 पञ्चकादाह्यं शिरस्तद्वारमत्ततः । एतस्मिन्नेव काले तु वृद्धचक्रो
 महीपतिः ॥ १२५ ॥ सन्ध्यामुपास्ते तेजस्वी सम्बन्धौ तव मारिष ।
 उपासीनस्य तस्याथ कृष्णकेशं सकण्डलम् ॥ १२६ ॥ सिन्धुराजस्य
 मूर्ध्निनमुत्सङ्गे तमपातयत् । तस्योत्सङ्गे निपतितं शिरस्तच्चक्र-
 कण्डलम् ॥ १२७ ॥ वृद्धचक्रस्य नृपतेरलक्षितमरिन्दम । कृत-
 जयस्य तस्याथ वृद्धचक्रस्य धीमतः ॥ १२८ ॥ उत्तिष्ठतस्तत्
 सहसा शिरोऽगच्छद्दरातलम् । ततस्तस्य नरेन्द्रस्य पुनर्मूर्ध्नि
 भूतलम् ॥ १२९ ॥ गते तस्यापि अतथा मूर्ध्नागच्छदरिन्दम ।
 ततः सर्वाणि भूतानि विस्मयं जग्मुस्तमम् ॥ १३० ॥ वासुदेवश्च
 बीमतसं प्रशंसमहावलम् । ततो विनिहते राजन् सिन्धुराजे
 किरीटिना ॥ १३१ ॥ तमस्तद्वासुदेवेन संहृतं भरतर्षभ । पञ्चाज-
 क्षातं महीपाल तव पुत्रैः सहानुगैः ॥ १३२ ॥ वासुदेवप्रयुक्तेयं
 मार्यति नृपसत्तम । एवं स निहतो राजन् पार्थिनामिततेजसा
 ॥ १३३ ॥ अक्षौहिणीरष्ट हत्वा जामाता तव सैन्यवः । ततो
 दृष्ट्वा विनिहतं सिन्धुराजं जयद्रथम् ॥ १३४ ॥ पुत्राणां तव
 नेत्रेभ्यो दुःखादभ्यपतज्जलम् । ततो जयद्रथे राजन् हते पार्थेन
 केशवः ॥ १३५ ॥ दधौ शङ्खं महाबाहुरर्जुनश्च परन्तपः । भीम-
 सेनाऽपि संग्रामे वोषयन्निव पाण्डवम् ॥ १३६ ॥ सिंहनादेन
 महता पूरयामास रोदसी । तं श्रुत्वा तु महानादं धर्मपुत्रो

युधिष्ठिरः ॥ १३७ ॥ सैन्यं निहतं मेने फल्गुनेन महात्मना ।
 ततो वादिवयोषिण स्वयोधानभ्यर्चयत् ॥ १३८ ॥ अभ्यवर्त्तत
 संग्रामे भारद्वाजं युयुत्सवा । ततः प्रवृत्ते राजन्नुक्तं गच्छति
 भास्करे ॥ १३९ ॥ द्रोणस्य सोमकैः साङ्गं संग्रामो लोमहर्षणः ।
 ते तु सर्वप्रयत्नेन भारद्वाजं जिघांसवः ॥ १४० ॥ सैन्ये निहते
 राजन्नुद्यन्त महारथाः । पाण्डवास्तु जयं लब्ध्वा सैन्यं विनि-
 हत्य च ॥ १४१ ॥ अयोधयस्ततो द्रोणं जयोन्मत्तास्ततस्ततः ।
 अर्जुनोऽपि रणे योधांस्तावकान् रथसत्तमान् । अयोधयन्महा-
 राज तं हत्वा सैन्यं नृपन् ॥ १४२ ॥ स दिवश्चतूनिव दिवराजः
 किरीटमाली व्यधमत् समन्तात् । यथा तमांस्यभ्युदितस्तमोऽपः
 पूर्वां प्रतिज्ञां समवाप्य वीरः ॥ १४३ ॥

इति द्रौणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि जयद्रथवधे
 षट्चत्वारिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १४६ ॥

वृतराष्ट्र उवाच । तस्मिन् विनिहते वीरे सैन्ये सव्यसाचिना ।
 मानका यदकुर्वन्त तन्मनाचक्षुः सञ्जय ॥ १ ॥
 सञ्जय उवाच । सैन्यं निहतं दृष्ट्वा रणे पार्थेन मारिष ।
 अमर्षवशमापन्नः क्रुपः शारद्वतस्तथा ॥ २ ॥ महता शरवर्षेण
 पाण्डवं समवाकिरत् । द्रौणिश्याभ्यद्रवत् पार्थं रथमास्थाय
 फाल्गुनम् ॥ ३ ॥ तावेतौ रथिनां ओष्ठौ रथाभ्यां रथसत्तमौ ।
 उभावुभयतस्तीक्ष्णैर्विश्वैरभ्यवर्षताम् ॥ ४ ॥ स तथा शरवर्षाभ्यां
 सुमहद्भगां महाभुजः । पीडयमानः परामार्त्तिमगमद्रथिनाम्वरः
 ॥ ५ ॥ सोऽजिघांसुर्गुरुं सङ्घेयं गुरोस्तनयमेव च । चकाराचार्यकं
 तत्र कुन्तोपुत्रो धनञ्जयः ॥ ६ ॥ अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य द्रोणोः
 शारद्वतस्य च । मन्दवेगानिष्ठाभ्यान्जिघांसुरवाहजत् ॥ ७ ॥

ते चापि भृशमभ्यघ्नन् विशिखा जयचोदिताः । बह्वलान् परा-
मार्त्तिं शराणान्तावगच्छताम् ॥ ८ ॥ अथ शरहतो राजन्
कौन्तेयशरपीडितः । अवासीद्वथोपस्थे मूर्च्छामभिजगाम च
॥ ९ ॥ विह्वलन्तमभिज्ञाय भर्तारं शरपीडितम् । हतोऽयमिति
च ज्ञात्वा सारथिस्तमपाहरत् ॥ १० ॥ तस्मिन् मने महाराज
कूपे शरहतो युधि । अश्रुत्यामाप्यपावासीत् पाण्डवेयाद्रथान्तरम्
॥ ११ ॥ दृष्ट्वा शरहतं पार्थो मूर्च्छितं शरपीडितम् । रथ एव
महेष्वासः कृपणं पथ्यदिवयत् ॥ १२ ॥ अश्रुपूर्णमुखो दीनो वचन-
घेदमब्रवीत् । पथ्यन्निदं महाप्राज्ञः क्षता राजानमुक्तवान् ॥ १३ ॥
कुलान्तकरणे पापे जातमात्रे सुबोधने । नीयतां परलोकाय
साम्बन्धं कुलपांसनः ॥ १४ ॥ अस्माद्धि कुरुमुख्यानां महदुत्-
पत्स्यते भयम् । तदिदं समनुप्राप्तं वचनं सत्यवादिनः ॥ १५ ॥
तत्कृतं ह्यद्य पश्यामि शरतल्पगतं गुरुम् । धिगस्तु क्षात्रमाचारं
धिगस्तु वलपौरुषम् ॥ १६ ॥ को हि ब्राह्मणमाचार्यमभिदुह्येत
मादृशः । ऋषिपुत्रो ममाचार्यो द्रोणस्य ददितः सखा ॥ १७ ॥
एष क्षते रथोपस्थे महाशैरमिपीडितः । अकामयानेन मया
विशिखैरर्हितो भृशम् ॥ १८ ॥ अवसीद्वथोपस्थे प्राणान् पीड-
यतीव मे । शराहितेन हि मया प्रेक्षणीयो महाद्युतिः ॥ १९ ॥
अभ्यस्तो बह्वभिर्वाणैर्दृष्टधर्मगतो वै । शोचयत्प्रेष निवतं भूयः
पुत्रवधाद्धि नाम् ॥ २० ॥ कृपणं स्वरथे सन्नं पथ्य कृष्ण यथा-
गतम् । उपाकृत्य तु वै विद्यामाचार्य्यश्चो नरर्षभाः ॥ २१ ॥
प्रयच्छन्तीह ये कामान् देवलमुपयान्ति ते । ये तु विद्यामुपादाय
गुरुभ्यः पुत्रप्राधनाः ॥ २२ ॥ घ्नन्ति तामेव दुर्वृत्तास्ते वै निरव-
गामिनः । तदिदं नरकायाद्य कृतं कर्म मया ध्रुवम् ॥ २३ ॥
आचार्य्यं शरवर्षेण रथे सादयता भृशम् । दत्तत् पूर्वमुपाकुर्व-
न्तस्त्वं नामब्रवीत् कृपः ॥ २४ ॥ न कथञ्चन कौरव्य प्रहर्तव्यं

गुराविति । तदिदं वचनं साधोराचार्यस्य महात्मनः ॥ २५ ॥
 नानुष्ठितं ममेवाजौ विधिखैरभिवर्षता । तमस्तस्मै सुपूज्याय
 गौतमायापलायिने ॥ २६ ॥ धिगस्तु मम वार्ष्णीययो ज्येष्ठे
 प्रहराम्यहम् । तथा विलपमाने तु सव्यसाचिनि तं प्रति ॥ २७ ॥
 सैन्धवं निहतं दृष्ट्वा राधेयः समुपाद्रवत् । तमापतन्तं राधेय-
 मर्जुनस्य रथं प्रात ॥ २८ ॥ पाञ्चाख्यौ सात्यकिश्चैव सहसा समु-
 पाद्रवन् । उपायान्तस्तु राधेवं दृष्ट्वा पार्थो महारथः ॥ २९ ॥
 प्रहसन्देवकीपुत्रमिदं वचनमब्रवीत् । एष प्रयात्याधिरथिः सात्यकिः
 स्यन्दनं प्रति ॥ ३० ॥ न सृष्यति हतं नूनं भूरिश्रवसमाहवे ।
 यत्र यात्येष तत्र त्वं वोदयाञ्चान् जनार्दन ॥ ३१ ॥ मा सौम-
 दत्तेः पदवीं गमयेत् सात्त्वतं व्रषः । एवमुक्तो महाबाहुः केशवः
 सव्यसाचिना ॥ ३२ ॥ प्रत्युवाच महातेजाः कालयुक्तमिदं वचः ।
 अलमेष महाबाहुः कर्णादिको हि पाण्डव ॥ ३३ ॥ किम्पुन-
 द्रौपदेवाभ्या सहितः सात्त्वतर्षभः । न च तावत् क्षमः पार्थ
 कर्णेन तव सङ्गरः ॥ ३४ ॥ प्रज्वलन्ती महोल्केव तिष्ठत्यस्य हि
 वासवौ । तदर्थं पूज्यमाना वै रक्ष्यते परवीरहन् ॥ ३५ ॥ अतः
 कर्णः प्रयातव्यः सात्त्वतस्य यथातथा । अहं ज्ञास्यामि कौन्तेय काल-
 मस्य दुरात्मनः । यत्नेन विधिखैस्तीक्ष्णैः पातयिष्यामि भूतले ॥ ३६ ॥

धृमराष्ट्र उवाच । याऽसौ कर्णेन वीरेण वार्ष्णीयस्य समा-
 गमः । हते च भूरिश्रवसि सैन्धवे च निपातिते ॥ ३७ ॥ सात्यकि-
 श्चापि विरथः कं समाह्वयवाग्रथम् । चक्ररक्षौ तु पाञ्चाख्यौ
 तन्मनाचक्षुः सञ्जय ॥ ३८ ॥

सञ्जय उवाच । हन्त ते वर्तयिष्यामि यथावृत्तं महारणे ।
 युयुषस्व स्थिरो भूत्वा दुराचरितमात्मनः ॥ ३९ ॥ पूर्वमेव हि
 कृष्णस्य मनोगतमिदं प्रभो । विजेतव्यो यथा वीरः सात्यकिर्युप-
 केतुना ॥ ४० ॥ अतीतानागते राजन् स हि वेत्ति जनार्दन ।

तत्र सूतं समानीय दारुकं सन्दिहिम् ॥ ४१ ॥ रथो मे युज्यतां
 कल्पमिति राजन्महाबलः । न हि देवा न गन्धर्वा न यक्षोरग-
 राक्षसाः ॥ ४२ ॥ मानवाश्च विजेतारः कृष्णयोः सन्ति केचन ।
 पितामहपुरोगाश्च देवाः सिन्धुश्च तं विदुः ॥ ४३ ॥ तयोः प्रभाव-
 मतुलं शृणु युवन्तु तत्तथा । सात्यकिं विरथं दृष्ट्वा कर्णश्चाभ्युद्यतं
 युधि ॥ ४४ ॥ दधौ शङ्खं महानादमार्षमेणाय माधवः । दारुको
 वेत्ति सन्देहं श्रुत्वा शङ्खस्य च स्वनम् ॥ ४५ ॥ रथमन्वानयत्तस्मै
 सर्वर्षींश्चित्तकेतनम् । स केशवस्यानुमते रथं दारुकसंयुतम् ॥ ४६ ॥
 आरुरोह श्विनेः पौत्रो ज्वलनादित्यसन्निभम् । कामगैः शैव्य-
 सग्रीवमेषपुष्पवलाहकैः ॥ ४७ ॥ हयोदयैर्महावेगैर्महाण्डविभू-
 पितैः । युक्तं समारुह्य च तं विमानप्रतिमं रथम् ॥ ४८ ॥ अभ्य-
 द्रवत् राधेयं प्रवपन् सायकान् वहन् । चक्ररक्षावपि तदा युधा-
 मन्युत्तमौजसी ॥ ४९ ॥ धनञ्जयरथं हित्वा राधेयं प्रत्युनीयतुः ।
 राधेयोऽपि महाराज शरवर्षं समुत्सृजन् ॥ ५० ॥ अभ्यद्रवत्
 संसंक्रुद्धो रणे शैनेयमच्युत । नैव देवं न गन्धर्वं नासुरोरग-
 राक्षसम् ॥ ५१ ॥ तादृशं भुवि नो युद्धं दिवि वा श्रुतमित्युत ।
 उपारमत तत्क्षैन्यं सरथाश्चनरदिपम् ॥ ५२ ॥ तयोर्दृष्ट्वा महा-
 राज कर्म सम्मूढचेतनम् । सर्वे च सम्पश्यन्त तद्युद्धमतिमानुषम्
 ॥ ५३ ॥ तयोर्नृवरयोराजन् सारथ्यं दारुकस्य च । गतप्रत्या-
 गतावृत्तैर्मण्डलैः सन्निवर्त्तनैः ॥ ५४ ॥ सारथेस्तु रथस्थस्य काश्य-
 पेयस्य विस्मिताः । नभस्तलगताश्चैव दिवगन्धर्वदानवाः ॥ ५५ ॥
 अतीवावाहता द्रष्टुं कर्णशैनेययोरणम् । मित्रार्थं तौ पराक्रान्तौ
 सार्द्धिनौ शुष्मिणौ रणे ॥ ५६ ॥ कर्णश्चामरसङ्काशो युयुधानश्च
 सात्यकिः । अन्योऽन्यं तौ महाराज शरवर्षैरवर्षताम् ॥ ५७ ॥
 प्रममाथ श्विनेः पौत्रं कर्णः सायकवृष्टिभिः । अमृष्यमाणो निधनं
 कौरव्यजलमन्धयोः ॥ ५८ ॥ कर्णः शोकसमाविष्टो महोरग इव

श्वसन् । स श्वेनैयं रणे क्रुद्धः प्रदहन्निव चक्षुषा ॥ ५८ ॥ अश्व-
 द्रवत वेगेन पुनः पुनररिन्दम । तन्तु सम्प्रेक्ष्य संक्रुद्धं सात्यकिः
 प्रत्यविध्यत ॥ ६० ॥ महता शरवर्षेण गजः प्रतिगजं यथा ।
 तौ समेत्य नरव्याघ्रौ व्यघ्राविब तरस्त्रिनौ ॥ ६१ ॥ अन्योऽन्यं
 सन्ततच्छाते रम्भेऽनुपमविक्रमौ । ततः कर्णं शिनेः पौत्रः सर्व-
 पारश्वैः शरैः ॥ ६२ ॥ विभेद सर्वगात्रेषु पुनः पुनररिन्दमम् ।
 सारथिञ्चास्य भस्मेन रथनीडादपाहरत् ॥ ६३ ॥ अश्वान् चतुरः
 श्वेतान् निजघ्ने निशितैः शरैः । छित्त्वा ध्वजं श्वेतेनैव शतधा
 पुरुषर्षभः ॥ ६४ ॥ चक्रार विरथं कर्णं तव पुत्रस्य पश्यतः ।
 ततो विमनसो राजंस्तावका भरतर्षभ ॥ ६५ ॥ दृष्टसेनः कर्ण-
 सुतः शल्यो मद्राधिपस्तथा । द्रोणपुत्रश्च श्वेनैयं सर्वतः पथ्य-
 वारचन् ॥ ६६ ॥ ततः पथ्याकुलं सर्वं न प्राज्ञायत किञ्चन ।
 तथा सात्यकिना वीरे विरथे सूतजे कृते ॥ ६७ ॥ हाहाकार-
 स्ततो राजन् सर्वसैन्येषु चाभवत् । कर्णोऽपि विह्वलो राजन्
 सात्त्वतेनाचितः शरैः ॥ ६८ ॥ दुष्योधनरथं राजन्नासरोह विनिः-
 श्वसन् । मानयंस्तव पुत्रस्य वात्यात्प्रभृति सौहृदम् ॥ ६९ ॥
 कृतां राज्यप्रदानेन प्रतिज्ञां परिपालयन् । तथा तु विरथं कर्णं
 पुत्रान् वै तव पार्थिव ॥ ७० ॥ दुःशासनमुखान् शूरान्नावधीत
 सात्यकिर्वशी । रक्षन् प्रतिज्ञां भीमेन पार्थिवेन च कृतां पुरा ॥ ७१ ॥
 विरथान् विह्वलांश्चक्रे न तु प्राणैर्व्ययोजयत् । भीमसेनेन तु
 वधः पुत्राणान्ते प्रतिश्रुतः ॥ ७२ ॥ पुनर्दूते पार्थिवेन वधः
 कर्णस्य संश्रुतः । वधे लकुर्वन् यत्र ते तस्य कर्णमुखा रथाः
 ॥ ७३ ॥ नाशक्रुवंश तं हन्तुं सात्यकिं प्रवरा रथाः । द्रौणिश्च
 कृतवर्मा च तथैवान्ये महारथाः ॥ ७४ ॥ निर्जिता धनुषैकेन
 शतशः क्षत्रियर्षभाः । काङ्क्षता परलोकञ्च धर्मराजस्य च प्रियम्
 ॥ ७५ ॥ कृष्णयोः सदृशौ वीर्यौ सात्यकि शत्रुकर्षणः । जित-

वान् सर्वसैन्यानि तावकानि हसन्निव ॥ ७६ ॥ कृष्णो वापि
भवेत्लोके पार्थोवापि धनुर्धरः । शैनेवो वा नरयेष्ठ चतुर्थो
नोपलभ्यते ॥ ७७ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । अजयं रथमास्थाय वासुदेवस्य सात्यकिः ।
विरथं कृतवान् कर्णं वासुदेवसमो युधि ॥ ७८ ॥ द्वास्तेषां
समायुक्तः स्वबाहुबलदर्पितः । कच्चिदन्यं समारुहः स रथं
सात्यकिः पुनः ॥ ७९ ॥ एतद्दिच्छाम्यहं श्रोतुं कुशलं ह्यसि
भाषितुम् । असह्यं तमहं मन्ये तन्ममाचक्षु सञ्जय ॥ ८० ॥

सञ्जय उवाच । शृणु राजन् यथा तस्य रथमन्यं महा-
मार्तः । द्वास्तेष्वनुजस्तूष्णं कल्पनाविधिकल्पितम् ॥ ८१ ॥
आयसैः काञ्चनैश्चापि पटैः सन्नदकूवरम् । तारासहस्रखचितं
सिंहध्वजपताकिनम् ॥ ८२ ॥ अश्वैर्वातजवैर्युक्तं हेमभाण्डपरि-
च्छदैः । रथं सम्पादयामास नेषगन्धीरनिखनम् ॥ ८३ ॥ तं
समारुह्य शैनेवस्तव सैन्यमुपाव्रवत् । द्वास्तेष्वपि यथाकार्म-
प्रश्रयो केयवान्तिकम् ॥ ८४ ॥ कर्णस्यापि महाराज शङ्खगोक्षीर-
पाण्डुरैः । चित्रकाञ्चनसन्नाहैः सदृशैर्वर्गवत्तरैः ॥ ८५ ॥ हेम-
कक्षाध्वजोपेतं कृपयन्त्रपताकिनम् । अग्रं रथं सुवन्तारं वज्र-
शस्त्रपरिच्छदम् ॥ ८६ ॥ उपजङ्गस्तमास्थाय कर्णोऽप्यभ्यद्रव-
द्विपुन । एतत्ते सर्वमाख्यातं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ ८७ ॥
भूयश्चापि निबोध त्वं तवापनयजं क्षयम् । एकत्रिंशत्तव सुता
भौमसेनेन पातिताः ॥ ८८ ॥ दुर्मुखं प्रमुखे कृत्वा सततं चित्र-
योधिना । शतशो निहताः शूराः सात्त्वतेनार्जुनेन च ॥ ८९ ॥
भीष्मं प्रमुखतः कृत्वा भगदत्तश्च नारिष । एवमेव क्षयो वृत्तो
राजन् दुर्मन्त्रिते तव ॥ ९० ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि कर्णसात्यकियुद्धे

सप्तचत्वारिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १४७ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । तथा गतेषु शूरेषु तेषां मम च संयुगे ।
किं वै भीमस्तदाकार्षीं तन्ममाचक्षु सञ्जय ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच । विरथो भीमसेनो वै कर्षावाक्शल्यपीडितः ।
अमर्षवशमापन्नः फाल्गुनं वाक्यमब्रवीत् ॥ २ ॥ पुनः पुनस्तू-
रक मूढ आदरौकेति च । अकृतास्त्वक मायात्सीर्वाल सग्राम-
कातर ॥ ३ ॥ इति मामब्रवीत् कर्णः पश्यतस्ते धनञ्जय । एवं
वक्ता च मे बध्यस्तेन चोक्तोऽस्मि भारत ॥ ४ ॥ एतद्ब्रतं महा-
बाहो त्वया सह कृतं मया । यद्यैतन्मम कौन्तेय तथा तव न
संशयः ॥ ५ ॥ तत् पालय नरत्नेष्ठ स्मरैतद्वचनं मन । यथा
भवति तत् सत्वं तथा कुरु धनञ्जय ॥ ६ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं
तस्य भीमस्यामितविक्रमः । ततोऽर्जुनोऽब्रवीत् कर्णं किञ्चिदभ्येत्य
संयुगे ॥ ७ ॥ कर्णं कर्णं वृथादृष्टे स्तनपुत्रात्मसंस्तुत । अधर्म-
बुद्धे शृणु मे यत्त्वं वक्ष्यामि साम्प्रतम् ॥ ८ ॥ हिंविधं कर्म
शूराणां युद्धे जयपराजयौ । तौ चाप्यनित्यौ राधेय वासव-
स्यापि युध्यतः ॥ ९ ॥ सुसूक्ष्मैर्युधानेन विरथो विकलेन्द्रियः ।
महद्व्यस्त्वमिति ज्ञात्वा जित्वा जीवन् विसर्जितः ॥ १० ॥ यद-
च्छ्रुत्वा भीमसेनं विरथं कृतवानसि । अधर्मस्त्वेष राधेय यत्त्वं
भीममवोचथाः ॥ ११ ॥ नारिं जित्वा विकत्यन्ते न च जल्पन्ति
दुर्वचः । न च किञ्चन निन्दन्ति सन्त शूरा नरपंभाः ॥ १२ ॥
तन्तु प्राज्ञतविज्ञानस्तत्तददसि स्तुतज । युध्यमानं पराक्रान्तं शूर-
मार्थ्यव्रते रतम् ॥ १३ ॥ यदवोचोऽप्रियं भीमं नैतत् सत्वं वच-
स्तव । पश्यतां सर्वसैन्यानां केशवस्य ममैव च ॥ १४ ॥ विरथो
भीमसेनेन कृतोऽसि बहुगो रणे । न च त्वां परुषं किञ्चिदुक्त-
वान् पाण्डुनन्दनः ॥ १५ ॥ यस्माद्बहुं च खलञ्च आवितस्ते
वक्रोदरः । परोक्षं यच्च सौभद्रो युष्माभिर्निहतो मम ॥ १६ ॥
तस्मादस्याबलेपस्य सद्यः फलमवाप्नुहि । त्वया तस्य धनुष्मन्त्र

मात्मनाप्राय दुर्मते ॥ १७ ॥ तस्मादध्योऽसि मे भूदृ सभृत्यवल-
 वाहनः । कुरु त्वं सर्वकृत्यानि महत्ते भयमागतम् ॥ १८ ॥
 हन्तास्मि वृषसेनं ते प्रेक्षमाणस्य संयुगे । धी चान्ये तूपयास्यन्ति
 बुद्धिमोहेन मां नृपाः ॥ १९ ॥ तांश्च सर्वान् हनिष्यामि सत्ये-
 नायुधनालभे । त्वाञ्च मूढाकृतप्रज्ञमभिमानिनमाहवे ॥ २० ॥
 दृष्ट्वा दुर्योधनो मन्दो भृशं तपस्यति पातितम् । अर्जुनेन प्रति-
 ज्ञाति वधे कर्णसुतस्य तु ॥ २१ ॥ महान् सुतमुलः शब्दो बभूव
 रथिनां तदा । तस्मिन्नाकुलमसंग्रामे वर्त्तमाने भयावहे ॥ २२ ॥
 मन्दरश्मिः सहस्रांशुरस्तं गिरिमुपागमत् । ततो राजन् हृषी-
 केशः संग्रामगिरसि स्थितम् ॥ २३ ॥ तीर्णप्रतिज्ञः वीभत्सुं
 परिव्वज्येदमब्रवीत् । दिष्ट्या सम्पादिता जिष्णो प्रतिज्ञा महती
 त्वया ॥ २४ ॥ दिष्ट्या च निहतः पापो वृद्धक्षत्रः सहात्मजः ।
 धार्तराष्ट्रवलं प्राप्य देवसेनोऽपि भारत ॥ २५ ॥ सीदित सनरे
 जिष्णो नात्र कार्या विचारणा । न तं पश्यामि लोकेषु चिन्तयन्
 पुरुषं क्वचित् ॥ २६ ॥ लटते पुरुषव्याघ्र य एतद्योधधैरलम् ।
 महाप्रभावा वज्रवस्तव तुल्याधिकापि वा ॥ २७ ॥ समेताः पृथिवी-
 पाला धार्तराष्ट्रस्य शासनात् । ते त्वां प्राप्य रणे क्रुद्धं नाभ्यवर्त्तन्त
 दंष्ट्रिताः ॥ २८ ॥ तव वीर्यं बलञ्चैव रुद्रशक्रान्तकोपमम् ।
 नेदृशं शक्रुवात् कश्चिद्वणे कर्तुं पराक्रमम् ॥ २९ ॥ यादृशं
 कृतवानद्य त्वमेकः शत्रुतापन । एवमेव हते कर्णे सानुवन्द्ये
 दुरात्मनि ॥ ३० ॥ वर्द्धयिष्यामि भूवस्तां विजितारिं हत-
 हिप्रम् । तमर्जुनः प्रत्युवाच प्रसादात्तत्र माधव ॥ ३१ ॥ प्रतिज्ञेयं
 मया तीर्णं विबुधैरपि दृष्टरा । अनाश्रयो जयस्तेषां येषां
 नाध्योऽसि केशव ॥ ३२ ॥ त्वत्प्रसादान्महीं कृत्स्नां सम्प्राप्स्यति
 युधिष्ठिरः । तत्र प्रभावो वाष्पेय तदैव विजयः प्रभो ॥ ३३ ॥
 वर्द्धनीयास्तत्र वयं प्रेष्याश्च मधुसूदन । एवमुक्त सत्यन् कृष्णः

अनकैर्वायन् हयान् । दर्शयामास पार्थाय क्रूरमायोधने
मच्चत् ॥ ३४ ॥

कृष्ण उवाच । प्रार्थयन्तो जयं युद्धे प्रथितञ्च महद्ययः ।
पृथिव्यां शिरते शूराः पार्थिवास्त्वच्छरैर्हताः ॥ ३५ ॥ विकीर्ण-
शस्त्राभरणा विपन्नाश्चरथहिपा । संच्छिन्नभिन्नवर्माणो वैक्लव्यं
परमं गताः ॥ ३६ ॥ सत्त्वा गतसत्त्वाश्च प्रभया परया युताः ।
सजीवा इव लक्ष्यन्ते गतसत्त्वा नराधिपाः ॥ ३७ ॥ तेषां शरैः
स्वर्णपुद्गलैः शस्त्रैश्च विविधैस्तथा । वाहनैरायुधैश्चैव सम्पूर्णां पश्य
मेदिनीम् ॥ ३८ ॥ वर्मभिर्मणिहारैश्च शिरोभिश्च सङ्गुण्डलैः ।
उष्णीषमुकुटैः स्रग्भिश्चङ्गामणिभिरेव च ॥ ३९ ॥ कण्ठसूत्रै-
रङ्गदैश्च निखैरपि च सुप्रभैः । अन्यैश्चामरस्यैश्चैवैर्भाति भारत
मेदिनी ॥ ४० ॥ अनुकषैरुपासङ्गैः पताकाभिर्ध्वजैस्तथा । उप-
स्करैरधिष्ठानैरीषादण्डकवन्धुरैः ॥ ४१ ॥ चक्रैः प्रमायितैश्चित्तै-
रक्षैश्च वज्रधारणैः । युगेर्वीक्ष्यैः कलापैश्च धनुर्भिः सायकैस्तथा
॥ ४२ ॥ परिस्त्रोमैः कुशाभिश्च परिवैरङ्गुलैस्तथा । शार्ङ्गभि-
भिर्निपालैश्च तूणैः शूलैः परश्वधैः ॥ ४३ ॥ प्रासैश्च तोमरैश्चैव
कुन्तैश्चैष्टिभिरेव च । शतघ्नीभिर्भुशुण्डीभिः खड्गैः परशुभि-
स्तथा ॥ ४४ ॥ मुषलैर्मुद्गरैश्चैव गदाभिः कुणपैस्तथा । सुवर्ण-
विकृताभिश्च कषाभिर्भरतर्षभ ॥ ४५ ॥ घण्टाभिश्च गजेन्द्राणां
भाण्डैश्च विविधैरपि । स्रग्भिश्च नानाभरणैर्वस्त्रैश्चैव महाघनेः
॥ ४६ ॥ अपविद्धैर्वभौ भूमिर्ग्रहेद्यौरिव आरदी । पृथिव्यां
पृथिवीहेतोः पृथिवीपतयो हताः ॥ ४७ ॥ पृथिवीमुपगुह्याङ्गैः
सुप्ताः कान्तामिव प्रियाम् । इमांश्च गिरिकूटाभान्नागानैरावतो-
पमान् ॥ ४८ ॥ क्षरतः शोणितं भूरि शस्त्रच्छेददरीमुखैः ।
दरीमुखैरिव गिरीन् गैरिकाम्बुपरिस्त्रवान् ॥ ४९ ॥ तांश्च वाणा-
हतान् वीर पश्य निष्टनतः क्षितौ । हयांश्च पतितान् पश्य स्वर्ण-

भाण्डविभूषितान् ॥ ५० ॥ गन्धर्वनगराकाराग्रथांश्च निहतै-
श्वरान् । किन्तध्वजपताकाक्षान् विचक्रान् हतसारथीन् ॥ ५१ ॥
निकृत्तकूबरयुगान् भग्नेषावन्धुरान् प्रभो । पश्य पार्थ हतान्
भूमौ विमानोपमदर्शनान् ॥ ५२ ॥ पत्नींश्च निहतान् वीर शत-
शोऽथ सहस्रजः । धनुर्मृतश्चर्मभृत शयानान् रुधिरोक्षितान्
॥ ५३ ॥ महीपालि त्र सर्वाङ्गैः पांशुध्वस्तग्निरोरुहान् । पश्य
योधान्महाबाहो लच्छरैर्भिन्नविग्रहान् ॥ ५४ ॥ चामरव्यजनैश्छत्रै-
र्ध्वजैश्चाश्वरथद्विपैः । विविधैश्च परिस्तोमैरश्वानाञ्च प्रकर्षयैः ॥ ५५ ॥
कुशार्भश्च विचित्राभिर्विरथैश्च महाधनैः । संस्तौर्णां वसुधां पश्य
चित्रपट्टैरिवाचिताम् ॥ ५६ ॥ नागीभ्यः पतितानन्यान् कल्पितेभ्यो
द्विपैः सह । सिंहान् वज्रप्रनुन्नेभ्यो गिथ्येभ्यश्च इव च्युतान् ॥ ५७ ॥
संस्तृतान् वाजिभिः साहं धनुर्मिश्र तथापरान् । पदातीन्
सादिसङ्घांश्च क्षतजौघपरिच्युतान् ॥ ५८ ॥ निपातितद्विपरथवाजि-
संकुलमण्डवसापिशितसमृद्धकर्हमम् । निशाचरश्ववृकपिशाचमोदनं
महीतलं नरवर पश्य दुर्दृशम् ॥ ५९ ॥ इदं महत्त्वय्युपपद्यते प्रभो
रणाजिरे कर्मयशोऽभिवर्द्धनम् । शतक्रतौ चापि च दिवसत्तमे
महाहवे जघ्नुषि दैत्यदानवान् ॥ ६० ॥

सञ्जय उवाच । एवं सन्दर्शयन् कृष्णो रणभूमिं किरीटिने ।
स्यैः समेतः समुदितैः पाञ्चजन्यं व्यनादयत् ॥ ६१ ॥ सन्दर्शयन्नेव
किरीटिनेऽरिहा जनार्दनस्त्रामारिभूमिमञ्जसा । अजातशत्रुं समु-
प्रेत्य पाण्डवं निवेद्यामास हतं जयद्रथम् ॥ ६२ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि युद्धभूमिदर्शने

अष्टचत्वारिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १४८ ॥

सञ्जय उवाच । ततो राजानमभ्येत्य धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
 ववन्दे संप्रहृष्टात्मा हते पार्थेन सैन्यवे ॥ १ ॥ दिष्ट्या वर्द्धसि
 राजेन्द्र हतशत्रुर्नरोत्तम । दिष्ट्या निस्तीर्णवांश्चैव प्रतिज्ञामनुज-
 स्तव ॥ २ ॥ सत्वेवमुक्तः कृष्णो हृष्टः परपुरञ्जयः । ततो
 युधिष्ठिरो राजा रथादामृत्य भारत ॥ ३ ॥ पर्यव्वजत्तदा
 कृष्णावानन्दाश्रुपरिप्लुतः । प्रमृज्य वदनं शुभ्रं पुण्डरीकसमप्रभम्
 ॥ ४ ॥ अत्रवीहास्तु देवञ्च पाण्डवञ्च धनञ्जयम् । दिष्ट्या पश्यामि
 संग्रामे तीर्थभारौ महारथौ ॥ ५ ॥ दिष्ट्या च निहतः पापः
 सैन्यवः पुरुषाधमः । कृष्णो दिष्ट्या मम प्रीतिर्महती प्रतिपादिता
 ॥ ६ ॥ दिष्ट्या शत्रुगणाश्चैव निमग्नाः शोकसागरे । न तेषां
 दुष्कृतं किञ्चित्त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ ७ ॥ सर्वलोकगुरुर्देषां
 तन्नाथो मधुसूदन । तत्प्रसादाच्च गोविन्द वयं जेष्यामहे
 रिपून् ॥ ८ ॥ यथा पूर्वं प्रसादात्ते दानवान् पाकशासनः ।
 पृथिव्या विजयो वापि त्रैलोक्यविजयोऽपि च ॥ ९ ॥ ध्रुवो हि
 तेषां वाष्णीयं येषां तुष्टोऽसि मानद । न तेषां विद्यते पापं
 संग्रामे वा पराजयः ॥ १० ॥ त्रिदशेश्वरनाथस्त्वं येषां तुष्टोऽसि
 मानद । तत्प्रसादात् हृषीकेश शक्रः सुरगणेश्वरः ॥ ११ ॥
 त्रैलोक्यविजयं श्रीमान् प्राप्तवाग्रभूर्जनि । तव चैव प्रसादेन
 त्रिदशास्त्रिदशेश्वर ॥ १२ ॥ अनरत्वं गताः कृष्ण लोकांश्चाशु-
 वतेऽक्षयान् । तत्प्रसादसमुत्थेन विक्रमेणारिसूदन ॥ १३ ॥
 सुरेशत्वं गतः शक्रो हत्वा दैत्यान् सहस्रशः । तत्प्रसादात्
 हृषीकेश जगत् स्थावरजङ्गमम् ॥ १४ ॥ स्ववर्त्मनि स्थितं वीर
 जपहोमेषु वर्त्तते । एकार्ष्यवमिदं पूर्वं सर्वमासीत्तमोमयम् ॥ १५ ॥
 तत्प्रसादान्महाबाहो जगत् प्राप्तं नरोत्तम । स्रष्टारं सर्वलोकानां
 परमात्मानमव्ययम् ॥ १६ ॥ ये पश्यन्ति हृषीकेशं न ते मुच्यन्ति
 कर्हिचित् । पुराणं परमं देवं देवदेवं सनातनम् ॥ १७ ॥ ये

प्रपन्नाः सुरगुरुं न ते सुह्रान्ति कर्हिचित् । अनादिनिधनं देवं
 लोककर्तारमव्ययम् ॥ २८ ॥ ये मक्तास्त्वां हृषीकेश दुर्गास्थति
 तरन्ति ते । परं पुराणं पुरुषं पराणां परमञ्च यत् ॥ २९ ॥
 प्रपद्यतस्तत् परमं परा भूतिर्विधीयते । यं गान्ति चतुरो वेदा
 यश्च वेदेषु गीयते ॥ ३० ॥ तं प्रपद्ये महात्मानं भूतिमश्नाम्यनु-
 त्तमाम् । परमेश परेशेश तिर्य्यगीश नरेश्वर ॥ ३१ ॥ सर्वेश्वरे-
 श्वरेशि नमस्ते पुरुषोत्तम । त्वमीश ईश्वरेशान प्रभो वर्जस्व
 माधव ॥ ३२ ॥ प्रभवाप्यथ सर्वस्य सर्वात्मन पृथुलोचन । धन-
 क्षयसखा यश्च धनक्षयहितश्च यः ॥ ३३ ॥ धनक्षयस्य गोप्तारं
 प्रपद्य सुखमेधते । एवमुक्तौ महात्मानौ तदा केशवपाण्डवौ
 ॥ ३४ ॥ तावब्रूतां तदा हृष्टौ राजानं पृथिवीपतिम् । तव
 कोपाग्निना दग्धः पापो राजा जयद्रथः ॥ ३५ ॥ उदीर्णश्चापि
 सुमहदार्ततराङ्गवत् प्रभो । हन्यन्ते निहताश्चैव विनश्यन्ति च
 भारत ॥ ३६ ॥ तव क्रोधोद्धता ह्येते कौरवाः शत्रुसूदनः । त्वां
 हि चक्षुर्दणं वीर कोपयित्वा सुयोधनः ॥ ३७ ॥ समित्रवन्धुः
 समरे प्राणांस्त्यज्यति दुर्मतिः । तव क्रोधहतः पूर्वं द्वैरपि दुरा-
 सहः ॥ ३८ ॥ शरतल्पगतः श्येते भीष्मः कुरुपितामहः । दुर्लभो
 हि जयश्लेषां संग्रामे विपुसूदन ॥ ३९ ॥ याता मृत्युवशं ते च
 शेषां हेष्टा च पाण्डवः । रान्यं प्राणाः प्रियाः पुत्राः सौख्यानि
 विविधानि च ॥ ४० ॥ अचिरात्तस्य नश्यन्ति यस्य क्रुद्धः परन्तप ।
 विनष्टान् कौरवान् मन्ये सपुत्रपशुवान्धवान् ॥ ४१ ॥ राजधर्म-
 परे नित्यं त्वयि क्रुद्धे परन्तप । ततो भीमो महाराज सात्यकिश्च
 महारथः ॥ ४२ ॥ अभिवाद्य गुरुं श्रेष्ठं मागणैः क्षतविक्षतौ ।
 क्षितावास्तां महेश्वासी पाञ्चाल्यैः परिवारितौ ॥ ४३ ॥ तौ दृष्ट्वा
 मुदितौ वीरौ प्राञ्जली समुपस्थितौ । अश्वनन्दत कौन्तेयस्त्रासुभौ
 भीमसात्यकौ ॥ ४४ ॥ दिष्ट्या पश्यामि वां शूरो विमुक्तौ सैन्य-

सागरात् । द्रोणग्राहदुराधर्षात् हार्दिक्यनकरालयात् । दिष्ट्या
 नो निर्जिताः सर्वे पृथिव्यां सर्वपार्थिवाः ॥ ३५ ॥ युवां विजयिनौ
 चापि दिष्ट्या पश्यामि संयुगे । दिष्ट्या द्रोणो जितः संखे
 हार्दिक्यस्य महारथः ॥ ३६ ॥ दिष्ट्या विकर्णिभिः कर्णौ रणे
 नीतः पराजयम् । विमुखस्य कृतः शल्यो युवाभ्यां पुनर्षर्षभौ
 ॥ ३७ ॥ दिष्ट्या युवां कुमलिनौ संग्रामात् पुनरागतौ । पश्यामि
 रघिनां श्रेष्ठान्भौ युद्धविगारदौ ॥ ३८ ॥ मम वाक्यकरो वीरौ
 मम गौरवचन्वितौ । सैन्यार्णवं समुत्तीर्णौ दिष्ट्या पश्यामि
 वामहम् ॥ ३९ ॥ समरश्लाघिनौ वीरौ संग्रामेष्वपलायिनौ ।
 मम प्राणसमौ चैव दिष्ट्या पश्यामि वामहम् ॥ ४० ॥ इत्युक्त्वा
 पाण्डवो राजन् युयुधानवक्रकोदरौ । सखजे पुनप्यव्याधौ हर्षा-
 दाप्सं मुमोच ह ॥ ४१ ॥ ततः प्रसूदितं सर्वं बलमासीद्विश्राम्यते ।
 पाण्डवानां रणे हृष्टं युद्धाय च मनो दधे ॥ ४२ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि युधिष्ठिरहर्षे

एकोनपञ्चाशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १४८ ॥

सञ्जय उवाच । सैन्ये निहते राजन् पुनस्तव सुयोधनः ।
 अशुक्लितमुखो दीनो निरुत्साहो हिषज्जये ॥ १ ॥ दुर्मना नि-
 श्वसन्पुणं भगदंष्ट्र द्वोररगः । आगस्कृतं सर्वलोकस्य नुवस्तेति
 परामनात् ॥ २ ॥ दृष्ट्वा ततः कदनं घोरं खलस्य कृतं महत् ।
 जिष्णुना भीमसेनेन सात्त्वतेन च संयुगे ॥ ३ ॥ स विवर्णः कृष्णो
 दीनो वाष्पविप्लुतलोचनः । अमन्यतार्जुनसमो न धीहा मुवि
 विद्यते ॥ ४ ॥ न द्रोणो न च राधेवो नाश्वत्थामा कृपो न च ।
 क्रुद्धस्य प्रमुखि स्थातुं पथ्याप्ता इति मारिष ॥ ५ ॥ निर्जित्य हि
 रणे पार्थः सर्वान्मम महारथान् । अवधीत्सैन्यं संखे नैनं

कश्चिद्वारयत् ॥ ६ ॥ सर्वथा हतमेवेदं पाण्डवैर्म महद्वलम् ।
न ह्यस्य विद्यते ताता साक्षादपि पुरन्दरः ॥ ७ ॥ यमुपाश्रित्य
संग्रामे कृतः शस्त्रसमुद्यमः । स कर्णो निर्जितः संख्ये हतश्चैव
जयद्रथः ॥ ८ ॥ यस्य वीर्यं समाश्रित्य शमं याचन्तमश्रुतम् ।
दणवन्तमहं मन्ये स कर्णो निर्जितो युधि ॥ ९ ॥ एवं क्लान्त-
मना राजन् प्रायात् द्रोणमीक्षितुम् । आगस्कृतं सर्वलोकस्य
पुत्रस्ते भरतर्षभ ॥ १० ॥ ततस्तत् सर्वमाचख्यौ कुरूणां वैशसं
महत् । परान् विजयतश्चापि धार्तराष्ट्रान्निमज्जतः ॥ ११ ॥

दुर्योधन उवाच । पश्य नृर्द्धाभिषिक्तानामार्यं कदर्नं
महत् । कृत्वा प्रमुखतो भीष्मं शूरं मम पितामहम् ॥ १२ ॥ तं
निहत्य प्रलुब्धोऽयं शिखण्डी पूर्णमानसः । पाञ्चालैः सहितः सर्वैः
सेनाग्रमभिवर्त्तते ॥ १३ ॥ अपरथापि दुर्द्वर्षः शिष्यस्ते सव्य-
साचिना । अक्षौहिणीः सप्त हत्वा हतो राजा जयद्रथः ॥ १४ ॥
अस्माद्विजयकामानां सुहृदामुपकारिणाम् । गन्तास्मि कथमानुष्णं
गतानां यमसादनम् ॥ १५ ॥ ये मदर्थं परीप्सन्ते वसुधां वसुधा-
धिपाः । ते हित्वा वसुधैश्वर्यं वसुधामधिगिरते ॥ १६ ॥ सोऽहं
कापुरुषः कृत्वा मित्राणां हयभीदश्रम । नाश्वमेवसहस्रेण पातु-
मात्मानमुत्सहे ॥ १७ ॥ मम कृत्वत्य पापस्य तथा धर्मापचायिनः ।
व्यायानेन जिगीषन्तः प्राप्ता वैवखतक्षयम् ॥ १८ ॥ कथं पतित-
वृत्तस्य पृथिवीसुहृदां दुहः । विवरं नाशकहातुं पृथिवी मम
दुर्मतेः ॥ १९ ॥ योऽयं क्षधिररक्ताक्षो राज्ञां मध्ये पितामहः ।
किम्पुवक्ष्यति दुर्द्वर्षं समेत्य परलोकजित् ॥ २० ॥ जलसन्धं
महेष्वासं पश्य सात्यकिना हतम् । मदर्थमुद्यतं शूरं प्राणां-
स्थत्वा महारथ ॥ २१ ॥ काश्वीजं निहतं दृष्ट्वा तथालम्बुषमेव
च । अन्यान् बह्वंश्च सुहृदो जीवितार्थोऽय को मम ॥ २२ ॥
व्याचच्छन्तो हताः शूरा मदर्थं योऽपराङ्मुखा । यतमाना परं

अक्षया विजेतुमर्हितान्मम ॥ २३ ॥ तेषां गत्वाहमानुष्मद्य अक्षया
 परन्तप । तर्पयिष्यामि तानेव जलेन यमुनामनु ॥ २४ ॥ सन्तते
 प्रतिजानामि सर्वं स्वभृताम्बर । इष्टापूर्त्तेन च अपि वीर्येण च
 सुरैरपि ॥ २५ ॥ निहत्य ताम्रणे सर्वान् पाञ्चालान् पाण्डुभिः
 सह । शान्तिं गन्तास्मि तेषां वा रणे गन्ता सलोकताम् ॥ २६ ॥
 सोऽहं तत्र गमिष्यामि यत्र ते पुरुषर्षभाः । हता मदर्थं संग्रामे
 युधमानाः किरीटिना ॥ २७ ॥ न हीदानीं सहाया मे परीप्-
 सन्त्यनुपस्कृताः । ये यो हि पाण्डून्मन्यन्ते न तथास्मान्महाभुज
 ॥ २८ ॥ स्वयं हि मृत्युर्विहितः सत्त्वसन्धेन संयुगे । भवानुपेक्षां
 कुरुते शिष्यत्वादर्जुनस्य तु ॥ २९ ॥ अतो हि निहताः सर्वे
 येऽस्मज्जयचिकीर्षवः । कर्णमेव तु पश्यामि सम्प्लव्यस्त्वयैषिणम्
 ॥ ३० ॥ यो हि मित्रमविज्ञाय याथातथ्येन मन्दधीः । मित्रार्थं
 योजयत्येनं तस्यार्थो ह्यवसीदति ॥ ३१ ॥ तादृग्रूपं कृतमिदं
 मम कार्यं सुहृत्तमैः । मोहाक्तुव्यस्य पापस्य जिह्वास्य घन-
 मोहतः ॥ ३२ ॥ हतो जयद्रथो राजा सौमदन्तिश्च वीर्यवान् ।
 अभीषाक्षाः शूरसेनाः शिवयोऽथ वयातयः ॥ ३३ ॥ सोऽहमद्य
 गमिष्यामि यत्र ते पुरुषर्षभाः । हता मदर्थं संग्रामे युध्यमानाः
 किरीटिना ॥ ३४ ॥ न हि मे जीवितेनार्थस्तानृते पुरुषर्षभान् ।
 आचार्यः पाण्डुपुत्राणामनुजानातु नो भवान् ॥ ३५ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि दुर्योधनानुतापे

पञ्चाशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १५० ॥

धृतराष्ट्र उवाच । सिन्धुराजे हते तात समरे सव्यसाचिना ।
 तथैव भूरिभ्रमसि किम्रासीदो मनस्सदा ॥ १ ॥ दुर्योधनेन च

द्रोणस्तथोक्तः कुरुसंसदि । किमुक्तवान् परं तस्मै तन्ममाचक्षु
सञ्जय ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच । निष्ठानको महानासीत् सैन्यानां तव भारत ।
सैन्यं निहतं दृष्ट्वा भूरिश्यवसमेव च ॥ ३ ॥ अवामन्यन्त ते सर्वे
तव पुत्रस्य मन्त्रितम् । येन मन्त्रेण निहताः शतशः पुरुषर्षभाः
॥ ४ ॥ द्रोणस्तु तद्वचः श्रुत्वा तव पुत्रस्य दुर्मनाः । ध्यात्वा
मुहूर्तं राजेन्द्र भयमात्तोऽभ्यभाषत ॥ ५ ॥

द्रोण उवाच । दुर्योधन किमेवं मां वाक्शरैरुपविध्यसि ।
अजयं हि तदा संख्ये ब्रूवाणं सव्यसाचिनम् ॥ ६ ॥ एतेनैवार्जुनं
ज्ञातुमलं कौरव संयुगे । यच्छिखण्डप्रवधीक्षीषं पाल्यमानः
किरीटिना ॥ ७ ॥ अबध्यं निहतं दृष्ट्वा संयुगे देवदानवैः । तदै-
वाञ्चासिषमहं नेयमस्तीति भारती ॥ ८ ॥ वः पुंसां त्रिषु लोकेषु
सर्वशूरममंसाहि । तस्मिन्निपतिते शूरे किं शेषं पर्युपास्यते
॥ ९ ॥ यान् स तान् गृह्णते तात शक्रमिः कुरुसंसदि । अद्यान्
तेऽद्या निशितावाणास्ते अत्रसाधनाः ॥ १० ॥ तत्र ते घ्नन्ति
नस्तात विशिखा जयनोदिताः । यांस्तदाख्यमानस्त्वं विदु-
रेण न बुध्यसे ॥ ११ ॥ यास्ता विलपतश्चापि विदुरस्य महा-
त्मनः । घोरस्य वाचो नाश्रीषीः क्षेमाय वदतः शुभाः ॥ १२ ॥
तदिदं वर्तते घोरमागतं वैशसं महत् । तस्यावमानादाक्यस्य
दुर्योधन कृते तव ॥ १३ ॥ योऽवमन्य वचः पथं सुहृदामाप्त-
कारिणाम् । क्षमतं कुरुते मूढः स शोचो न चिरादिव ॥ १४ ॥
यच्च नः पश्यमानानां कृष्णामानाथ्य यत् समाम् । अनर्हतीं कुले
जातां सर्वधर्मानुचारिणीम् ॥ १५ ॥ तस्याधर्मस्य गान्धारे फलं
प्राप्तमिदं महत् । नो चेत् पापं परे लोके त्वमर्ह्यास्ततोऽधि-
कम् ॥ १६ ॥ यच्च त्वं पाण्डवान् द्यूते विषमेण विजित्य च ।
प्राप्ताजयस्तदारण्ये रौरवाजिनवाससः ॥ १७ ॥ पुत्राणामिव

तेषां वै धर्ममाचरतां सदा । दृष्ट्वेत् को नु नरो लोके मदन्तो
 ब्राह्मणब्रुवः ॥ १९ ॥ पाण्डवानामयं कोपस्त्वया शकुनिना सह ।
 आहृतो धृतराष्ट्रस्य सम्मते कुरुसंसदि ॥ १९ ॥ दुःशासनेन संयुक्तः
 कर्णेन परिवर्द्धितः । चतुर्वाक्यमनादृत्य त्ववाभ्यस्तः पुनः पुनः
 ॥ २० ॥ यत्ताः सर्वे पराभूताः पथ्यवारयतार्जुनम् । सिन्धु-
 राजमपाश्रित्य स वो मध्ये कथं हतः ॥ २१ ॥ कथञ्च त्वयि कर्णे
 च कृपे श्रुत्ये च जीवति । अश्रुत्यास्ति च कौरव्य निधनं सैन्धवो
 गतः ॥ २२ ॥ युध्यतः सर्वराजानस्तेजस्तिग्ममुपासते । सिन्धु-
 राजं परिव्रातुं स वो मध्ये कथं हतः ॥ २३ ॥ मध्येव हि विभे-
 षिण तथा दुर्धौधन त्वयि । आशंसत परिव्राणमर्जुनात् स
 महीपतिः ॥ २४ ॥ ततस्तस्मिन् परिव्राणमलम्बयति फाल्गुनात् ।
 न किञ्चिदपि पश्यामि जीवितस्थानमात्मनः ॥ २५ ॥ मज्जन्तमिव
 चात्मानं धृष्टद्युम्नस्य किलिषि । पश्याम्यहत्वा पाञ्चालान् सह
 तेन शिखण्डिना ॥ २६ ॥ तस्मात् किमभितथ्यन्तं वाक्शरैरुप-
 कृन्तसि । अग्रतः सिन्धुराजस्य भूत्वा त्राणाय भारत ॥ २७ ॥
 सौवर्णं सत्यसन्धस्य ध्वजमल्लिष्टकारिणः । अपश्यन् युधि भीमस्य
 कथमाशंससे जयम् ॥ २८ ॥ मध्ये महारथानाञ्च यत्राहन्त
 सैन्धवः । हतो भूरिशवाश्चैव किं शेषं तत्र मन्यसे ॥ २९ ॥ कृप
 एव च दुर्धर्षो यादृ जीवति पार्थिव । यो नागात् सिन्धुराजस्य
 वत्सं तं पूजयाम्यहम् ॥ ३० ॥ यत्रापश्यं हतं भीमं पश्यतस्ते
 ऽनुजस्य वै । दुःशासनस्य कौरव्य कर्वाणं कर्म दुष्करम् ॥ ३१ ॥
 अवध्यकल्पं संग्रामे देवैरपि सवासर्वैः । न ते वसुन्धरास्तीति
 तद्वाहं चिन्तये नृप ॥ ३२ ॥ इमानि पाण्डवानाञ्च सृञ्जयानाञ्च
 भारत । अनीकान्याद्रवन्ते मां सहितान्यद्य मारिष ॥ ३३ ॥
 नाहत्वा सर्वपाञ्चालान् कवचस्य विमोक्षणम् । कर्त्तास्मि समरे
 कर्म धार्तराष्ट्र हितं तव ॥ ३४ ॥ राजन् ब्रूयाः सुतं मे त्ववश-

त्यामानमाहवे । न सोमकाः प्रमोक्तव्या जीवितं परिरक्षता ॥ ३५ ॥
 वचः पितृनुमिष्टोऽसि तद्वचः परिपालय । आनृशंस्ये दमे सत्ये
 आर्जवे च स्थिरो भव ॥ ३६ ॥ धर्मार्थकामकुशलो धर्मार्थावाप्य-
 पीडयन् । धर्मप्रधानकार्याणि कुर्याद्येति पुनः पुनः ॥ ३७ ॥
 दक्षिणाभिश्च सन्तर्प्या विप्राः पूज्याश्च सर्वशः । न चैषां विप्रियं
 कार्यं ते हि वक्त्रिश्चिखोपमाः ॥ ३८ ॥ एष लहमनीकानि प्रवि-
 श्याम्यरिस्तूदन । रणाय महते युक्तस्त्वया वाक्शब्दपीडितः
 ॥ ३९ ॥ लघु दुर्योधनबलं यदि शक्तोऽसि धारय । रात्रा-
 वपि हि धातुस्यन्ति संरम्भाः कुलसृक्षयाः ॥ ४० ॥ एवमुक्त्वा
 ततः प्रायान् द्रोणः पाण्डवसृञ्जवान् । मुष्णन् क्षत्रियतेजांसि
 नक्षत्राणामिवांशुनान् ॥ ४१ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि द्रोणवाक्ये
 एकपञ्चाशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १५१ ॥

सञ्जय उवाच । ततो दुर्योधनो राजा द्रोणेनैव प्रचोदितः ।
 अमर्षवशमापन्नो युद्धायैव ननो दधे ॥ १ ॥ अब्रवीच्च तदा कर्णो
 पुत्रो दुर्योधनस्तव । पश्य कृष्णसहायिन पाण्डवेन किरीटिना
 ॥ २ ॥ आचार्येविहितं व्यूहं भित्वा देवैः सदुर्भिक्षम् । तव
 व्यावच्छ्रमानस्य द्रोणस्य च महात्मनः ॥ ३ ॥ निघतां योध-
 मुखाणां सैन्यतो विनिपातितः । पश्य राधेय राजानः पृथिव्यां
 प्रवरा युधि ॥ ४ ॥ पार्थेनैकेन निहताः सिंहेनेवेतरे शृगाः ।
 मम व्यावच्छ्रमानस्य द्रोणस्य च महात्मनः ॥ ५ ॥ अल्पावशेषं
 सैन्यं मे कृतं शक्रात्मजेन हि । कथं नियच्छ्रमानस्य द्रोणस्य युधि
 फाल्गुनः ॥ ६ ॥ प्रतिज्ञाया गतः पारं हत्वा सैन्धवनर्जुनः ।
 अतिच्छतः कथं क्षीर द्रोणस्य युधि पाण्डवः ॥ ७ ॥ भिन्द्यात्

सुदुर्भिक्षं ब्रूहं यतमानस्य संयुगे । प्रियो हि फाल्गुनोऽत्यर्थमाचार्य-
स्य महात्मनः ॥ ८ ॥ ततोऽस्य दत्तवान् हारमयुद्धे नैव संयुगे ।
अभयं सैन्धवस्यादौ दत्त्वा द्रोणः परन्तपः ॥ ९ ॥ प्रादात् किरीटिने
हारं पश्य तिशुर्गतां मम । यद्यदास्यदतुक्षां वै पूर्वमेव गृहान्
प्रति ॥ १० ॥ सिन्धुराजस्य समरे नाभविष्यन्नक्षयः । जयद्रथो
जीवितार्थी गच्छमानो गृहान् प्रति ॥ ११ ॥ मयानार्थ्येण संरुद्धो
द्रोणात् प्राप्याभयं रणे । अद्य मे भ्रातरः क्षीणाश्वित्रसेनादयो
युधि । भीमसेनं समासाद्य पश्यतां नो दुरात्मनाम् ॥ १२ ॥

कर्ण उवाच । आचार्य्यं मा विगर्हस्व शक्त्या युध्यत्यसौ हिजः ।
यथाबलं यथात्साहं त्यक्त्वा जीवितमात्मनः ॥ १३ ॥ वधेन
समतिक्रम्य प्रविष्टः श्वेतवाहनः । नात्र सूक्ष्मोऽपि दोषः स्या-
दाचार्य्यस्य कथञ्चन ॥ १४ ॥ कृती दक्षो युवा धूरः कृतास्त्रो
लघुविक्रमः । दिव्यास्त्रयुक्तमास्थाय रथं वानरलक्षणम् ॥ १५ ॥
कृष्णेन च गृहीताश्वनभेद्यक्रबचावृतः । गाण्डीवमजरं दिव्यं
धनुरादाय वीर्यवान् ॥ १६ ॥ प्रवर्षन्निशितान् वाणान् बाहु-
द्रविणदमितः । यदर्जुनोऽभ्ययाद्द्रोणमुपपन्नं हि तस्य तत् ॥ १७ ॥
आचार्य्यः स्थविरो राजन् श्रीघ्नयाने तथाक्षनः । बाहुव्याघ्रम-
वेष्टायामशक्तस्तु नराधिप ॥ १८ ॥ तेनैनमभ्यतिक्रान्तः श्वेताश्वः
कृष्णसारथिः । तस्माद्दोषं न पश्यामि द्रोणस्यनेन हेतुना ॥ १९ ॥
अजेयान् पाण्डवान् अन्ये द्रोणेनास्त्रविदा मृधे । तथा ह्येनमति-
क्रम्य प्रविष्टः श्वेतवाहनः ॥ २० ॥ दैवादिष्टोऽन्यथाभावो न
मन्ये विद्यते क्वचित् । यतो नो युध्यमानानां परे शक्त्या सुयो-
धन ॥ २१ ॥ सैन्धवो निहतो युद्धे देवमात्रं परं श्रुतम् । परं
यत्नं कुर्वताञ्च त्वया सार्द्धं रणाजिरे ॥ २२ ॥ हत्वास्माकं
पौरुषञ्च दैवं पश्चात् करोति नः । सततं चेष्टमानानां निकृत्या
विक्रमेण च ॥ २३ ॥ दैवोपसृष्टः पुरुषो यत् कर्म कुरुते नृप ।

कृतं कृतं हि तत्तस्य दैवेन विनिपात्यते ॥ २४ ॥ यत् कर्त्तव्यं
मनुष्येण व्यवसायवता सदा । तत् कार्यमविशङ्केत सिद्धिर्देवे-
प्रतिष्ठिता ॥ २५ ॥ निरुद्धा वञ्चिताः पार्था विषयागैश्च भारत ।
दग्धा जतुश्चे चैव द्यूतेन च पराजिताः ॥ २६ ॥ राजनीतिं
समाश्रित्य प्रहिताश्चैव काननम् । यत्नेन च कृतं तत्तदैवेन विनि-
पातितम् ॥ २७ ॥ युध्यस्व यत्नमाख्याय देवं कृत्वा निरर्थकम् ।
यततस्तव तेषाञ्च देवं मार्गेण पश्यति ॥ २८ ॥ न तेषां मतिपूर्वं
हि सुकृतं विद्यते क्वचित् । दुष्कृतं तव वा वीर बुद्ध्या हीनं
कुरुद्वह ॥ २९ ॥ देवं प्रमाणं सर्वत्र सुकृतस्येतरस्य वा । अनन्य
कर्म देवं हि जागर्त्ति स्वपतामपि ॥ ३० ॥ बहूनि तव सैन्यानि
योधाश्च बहवस्तव । न तथा पाण्डुपुत्राणामेवं युद्धमवर्त्तत ॥ ३१ ॥
तैरल्पैर्वहवो यूयं क्षयं नीताः प्रचारिणः । शङ्खे देवस्य तत् कर्म
पौसपं येन नाशितम् ॥ ३२ ॥

सञ्जय उवाच । एवं सम्भाषमाणानां बहू तत्तज्जनाधिप ।
पाण्डवानामनौकानि समदृश्यन्त संयुगे ॥ ३२ ॥ ततः प्रवृत्ते युद्धं
क्षतिप्रक्षरयद्दिपम् । तावकानां परैः सार्द्धं राजन् दुर्मन्त्रिते
तव ॥ ३४ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि पुनर्युद्धारम्भो द्विपञ्चाश
दधिकशतोऽध्यायः समाप्तश्च जयद्रथवधपर्व ॥ १५२ ॥

अथ घटोत्कचवधपर्व ।

सञ्जय उवाच । तदुद्दीर्घं गजानीकं बलं तव जनाधिप ।
पाण्डुसैन्यामतिक्रम्य योधयानास सर्वतः ॥ १ ॥ पाण्डवाः कौरवा-
श्चैव योध्यन्तः परस्परम् । यमराष्ट्राय महते परलोकाय दीक्षिताः
॥ २ ॥ शूराः शूरैः समागम्य भरतोमर्यात्तभिः । विव्यधुः

समरे तूष्णं निन्युद्यैव यमक्षयम् ॥ ३ ॥ रथिनां रथिभिः सार्धं
 रुधिरस्तावदारुणम् । प्रावर्त्तत महद्युद्धं निघ्नतामितरेतरम् ॥ ४ ॥
 वारणाश्च महाराज समासाद्य परस्परम् । विषाणैरर्हयामासुः
 सुसंक्रुद्धमदोत्कटाः ॥ ५ ॥ हयारोहान् हयारोहाः प्रासशक्ति-
 परश्वधैः । विभिदुस्तुमुले युद्धे प्रार्थयन्तो महद्ययः ॥ ६ ॥
 पत्तवश्च महाबाहो शतशः शस्त्रपाणयः । अन्योऽन्यमभ्यधावन्त
 नित्यं यत्ताः परन्तप ॥ ७ ॥ गोत्राणां नामधेयानां कुलानाञ्चैव
 भारिणः । अवणादि विजानीमः पाञ्चालान् क्रुशभिः सह ॥ ८ ॥
 अन्योऽन्यं समरे योधाः शरशक्तिपरश्वधैः । प्रैषयन् परलोकाव
 भिवरन्तो ह्यभीतवत् ॥ ९ ॥ शरैर्हृद्यदिग्रो राजस्तेषां मुक्तः
 सहस्रशः । न भ्राजन्ते यथातत्त्वं भास्करेऽस्तं गतेऽपि च ॥ १० ॥
 तथा प्रयुध्यमानेषु पाण्डवेषु भारत । कुर्योधनो महाराज
 व्यवगाहत तदलम् ॥ ११ ॥ सैन्यवस्य वधेनैव ऋषदुःखमन्वितः ।
 मर्त्यमिति सङ्घिन्य प्राविशत्तद्विषां बलम् ॥ १२ ॥ नादयग्रथ-
 घोषिण कम्पयन्निव मेदिनीम् । अथ्यवर्त्तत पुत्रस्ते पाण्डवाना-
 मनीकिनीम् ॥ १३ ॥ स सन्निपातस्तुमुलस्तस्य तेषाञ्च भारत ।
 अभवत् सर्वसैन्यानामभावकरणो महान् ॥ १४ ॥ यथा मध्य-
 न्दिने सूर्यं प्रतपन्तमिवांशुभिः । तथा तव सुतं मन्ये प्रतपन्तं
 शरार्चिभिः ॥ १५ ॥ न श्रेकुर्भ्रातर युद्धे पाण्डवाः प्रतिवीक्षितुम् ।
 पलाययनकृतोत्साहा निरुत्साहा हिषज्जये ॥ १६ ॥ पर्यधावन्त
 पाञ्चाला वध्यमाना महात्मना । रुक्मपुङ्गवैः प्रसन्नाग्रैस्तव पुत्रेण
 धन्विना ॥ १७ ॥ अद्यमानाः शरैस्तीक्ष्णैर्न्यपतन् पाण्डुसैनिकाः ।
 न तादृशं रणे कर्म कृतवन्तः स्म पाण्डवाः ॥ १८ ॥ यादृशं कृत-
 वान् राजा पुत्रस्तव विशाम्पते । पुत्रेण तव सा सेना पाण्डवौ
 मथिता रणे ॥ १९ ॥ नलिनो हिरद्देनेव समन्तादिप्रलीडिता ।
 क्षीणतोयानिलाकाभ्यां क्षतान्निद्रिव पद्मिनी ॥ २० ॥ बभूव पाण्डवौ

सेना तव पुत्रस्य तेजसा । पाण्डुसेनां हतां दृष्ट्वा तव पुत्रेण
भारत ॥ २१ ॥ भीमसेनपुरोगास्तु पाञ्चालाः समुपाद्रवन् । स
भीमसेनं दृश्यामिर्माद्रौपुत्रो विभिस्त्रिभिः ॥ २२ ॥ विराटद्रुपदौ
पङ्क्तिभिः शतेन च शिखण्डिनम् । दृष्ट्वा तु त्वं सप्तत्या धर्मपुत्रस्य
सप्तभिः ॥ २३ ॥ कौकेयांस्यैव चेदीश वज्रभिर्निशितैः शरैः ।
साक्षतं पञ्चभिर्विद्धा द्रौपदेयांस्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ २४ ॥ घटोत्कचश्च
समरे विद्धा सिंह इवानदत् । शतशस्यापरान् योधान् हिपास्वनां
महारणे ॥ २५ ॥ शरीराणि चकत्तीक्ष्णैः क्रुद्धोन्तक इव प्रजाः ।
तस्य तान्निघ्नतः शत्रून् कृत्स्नपृष्ठं महद्बुधः ॥ २६ ॥ भलाभ्यां
पाण्डवो ज्येष्ठस्त्रिधा विच्छेद मारिष । विव्याध चैनं दशभिः
सम्यगस्त्रैः शितैः परैः ॥ २७ ॥ मर्म भिक्षातु ते सर्वैः संलग्नाः
क्षितिमाविशन् । ततः परिवृता घोषाः परिवर्ज्युर्ध्विष्ठिरम् ॥ २८ ॥
वृत्रहृद्वै यथा देवा परिवर्जः पुरन्दरम् । ततो युधिष्ठिरो राजा
तव पुत्रस्य मारिष ॥ २९ ॥ शवं परमदुर्द्धवं प्रेषयामास संयुगे ।
स तेन भृशसंविद्धो निपसाद् रथोत्तमे ॥ ३० ॥ ततः पाञ्चाल-
सैन्यानां भृशमासीद्वयो महान् । हतो राजेति राजेन्द्र तव
शब्दोऽमवन्महान् ॥ ३१ ॥ वाणशब्दरवसोशः शुश्रुवे तव भारत ।
अथ द्रोणो द्रुतं तव प्रत्यदृश्यत संयुगे ॥ ३२ ॥ हृष्टो दुर्योधन-
श्चापि दृढमादाय कार्मुकम् । तिष्ठतिष्ठेति राजानं ब्रुवन् पाण्डव-
मभ्यधात् ॥ ३३ ॥ प्रत्युद्ययुश्च लरिताः पाञ्चाला राजशङ्कितः । तान्
द्रोणः प्रतिजग्राह परोपसन् कुरुसत्तमम् ॥ ३४ ॥ चण्डवाताहता-
न्नेषान् निघ्नवृक्षिसुचो यथा । ततो राजन्महानासीत् संग्रामो
भूमिवर्धनः । तावकानां परेषाञ्च समेतानां युयुत्सवा ॥ ३५ ॥

इति द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि दुर्योधनपराभवे

सर्वः पञ्चाशदधिकशतौऽध्यायः ॥ १५३ ॥

दृतराष्ट्र उवाच । यत्तदा प्राविशत् पाण्डूनाचार्यः कुपितो
 बली । उक्त्वा दुर्योधनं सन्यक् मम शास्त्रातिगं सुतम् ॥ १ ॥
 प्रविश्य विचरन्तश्च रथे शूरमवास्थितम् । कथं द्रोणं महेश्वासं
 पाण्डवाः समवारयन् ॥ २ ॥ केऽरक्षन् दक्षिणञ्चक्रमाचार्यस्य
 महाहवे । के च वाममरक्षन्त निघ्नतः प्राणवान् दृढम् ॥ ३ ॥
 के वास्य पृष्ठतो कृत्वा वीरा वीरस्य योधिनः । के पुरस्ताद्वर्तन्त
 रथिनस्तस्य शत्रवः ॥ ४ ॥ मन्ये तानस्पृशच्छीतमतिवेलमना-
 त्तवम् । मन्ये ते समवेपन्त गावो वै शिशिरे यथा ॥ ५ ॥ यत्
 प्राविशमहेश्वासः पाञ्चालानपराजितः । नृत्यन् स रथमार्गेषु
 सर्वशस्त्रभृताम्बरः ॥ ६ ॥ निर्देहन् सर्वसैन्यानि पाञ्चालानां
 रथर्षभः । धूमकेतुर्विव क्रुद्धः कथं नृत्तमुपेयिवान् ॥ ७ ॥

सञ्जय उवाच । सायाज्ञे सैन्यं हत्वा राज्ञा पार्थः समेत्य
 च । सात्यकिश्च महेश्वासो द्रोणमेवाभ्यधावताम् ॥ ८ ॥ ततो
 युधिष्ठिरस्तूणं भीमसेनश्च पाण्डवः । पृथक्चमूमाभ्यां संसक्तौ द्रोण
 मेवाभ्यधावताम् ॥ ९ ॥ तथैव नकुलो धीमान् सहदेवश्च दुर्जयः ।
 धृष्टद्युम्नः सहानीको विराटश्च सकैकयः ॥ १० ॥ मत्स्याः शालुः
 ससेनाश्च द्रोणमेव ययुर्युधि । कुपदश्च तथा राजा पाञ्चालैरभि-
 रक्षितः ॥ ११ ॥ धृष्टद्युम्नपिता राजन् द्रोणमेवाभ्यवर्तत ।
 द्रौपदेया महेश्वासा राक्षसश्च षटोत्कचः ॥ १२ ॥ ससेनास्ते
 ऽभ्यवर्तन्त द्रोणमेव महाद्युतिम् । प्रमदकाश्च पाञ्चालाः षट्-
 सहस्राः प्रहारिणः ॥ १३ ॥ द्रोणमेवाव्यवर्तन्त पुरस्कृत्य शिख-
 ण्डिनम् । तथैतरे नरव्याघ्राः पाण्डवानां महारथाः ॥ १४ ॥
 सहिताः सन्नऽवर्तन्त द्रोणमेव नरर्षभ । तेषु शूरेषु युद्धाय गतेषु
 भरतर्षभ ॥ १५ ॥ बभूव रजनी घोरा भीरुणां भयवर्द्धिनी ।
 योधानामपि सा घोरा राजन्नस्तक्रगामिनी ॥ १६ ॥ कुक्षराश्व
 अनुष्णाणां प्राणान्तकरणौ तदा । तस्यां रजन्धां घोरायां नन्दन्यः

सर्वत शिवाः ॥ १० ॥ न्यवेदय भयं घोरं सञ्चालकवलैर्मुखैः ।
 चलूकाश्चाप्यरायन्त शंसन्तो विपुलं भयम् ॥ १८ ॥ विशेषतः
 कौरवाणां ध्वजिन्यानतिदारुणाः । ततः सैन्येषु राजेन्द्र शब्द-
 समभवन्महान् ॥ १९ ॥ भेरीशब्देन महता मृदङ्गानां स्वनेन च ।
 गजानां गर्जितैश्चापि तुरङ्गाणाञ्च क्लेषितैः ॥ २० ॥ खुरशब्द-
 निनादैश्च तुमुलं सर्वतोऽभवत् । ततः समभवद्युद्धं सन्ध्यायामति-
 दारुणम् ॥ २१ ॥ द्रोणस्य च महाराज सृज्जयानाञ्च सर्वशः ।
 तमसा चावृते लोके न प्राज्ञायत किञ्चन ॥ २२ ॥ सैन्येन रजसा
 चैव समन्तादुच्छ्रितेन च । नरस्याश्वस्य नागस्य समसृज्जत
 शोणितम् ॥ २३ ॥ न पश्याम रजो भौमं कश्चल्लोनाभिसंवृताः ।
 राज्ञौ वंशवनस्येव दक्ष्यमानस्य पर्वते ॥ २४ ॥ घोरस्रटचटाशब्दः
 शस्त्राणां पततामभूत् । मृदङ्गानकनिष्ठादैर्बलकीपटहैस्तथा ॥ २५ ॥
 चीत्कारैर्हृषिताकारैः सर्वमेवाकुलं विभो । नैव स्वेन परे राजन्
 प्राज्ञायन्त तमोवृते ॥ २६ ॥ उन्नतमिव तत्तवंस्वभूव रजनीमुखि ।
 भौमं रजोऽथ राजेन्द्र शोणितेन समुच्छ्रितम् ॥ २७ ॥ घातकौ-
 श्लैश्च कवचैर्भूषणैश्च तमोभ्यगात् । ततः सा भारती सेना मणि-
 हेमविभूषिता ॥ २८ ॥ द्यौरिवासीत् सनच्चरा रजन्यां भरत-
 र्षभ । गीमायुवलसंघुष्टा शक्तिध्वजसमाकुला ॥ २९ ॥ वार-
 णाभिरुता घोरा चेडितोत्क्रुष्टनादिता । ततोऽभवन्महाज्ज्वल-
 स्तुमुलो लोमहर्षणः ॥ ३० ॥ समावृण्वन्दिशः सर्वा महेन्द्राग्रनि-
 निखनः । सा निशीथे महाराज सेनादृश्यत भारती ॥ ३१ ॥
 अङ्गदैः कुण्डलैर्निष्कैः शस्त्रैश्चैवावभाषिता । तत्र नागा रथाश्चैव
 जाम्बूनदविभूषिताः ॥ ३२ ॥ निघ्रायां प्रत्यदृश्यन्त मेघा इव
 सविद्युतः । अशिशक्तिगदाखड्गमुषलप्रासपट्टिषाः ॥ ३३ ॥
 सम्पतन्तः स्र दृश्यन्ते भ्राजमाना इवानयः । दुर्योधनपुरोवातां
 रथगुल्मवलाङ्गकाम् ॥ ३४ ॥ बाहिरघोषस्तानितां चापविद्युज्जै-

वृताम् । द्रोणपाण्डवपर्जन्यां खड्गशक्तिगदाशनीम् ॥ ३५ ॥
 शरधारास्तपवनां मृगं श्रीतोषासंकुलाम् । घोरां विस्मापनीमुग्रां
 जीवितच्छेदविप्लवताम् ॥ ३६ ॥ तां प्राविशन्नतिभवां सैन्यां युद्ध-
 विकीर्षवः । तस्मिन्नाविमुखे घोरे महाशब्दनिनादिते ॥ ३७ ॥
 भीक्षणां त्रासजनने शूराणां हर्षवर्द्धने । रात्रियुद्धे महाघोरे
 वर्तमाने सुदारुणे ॥ ३८ ॥ द्रोणमभ्यद्रवन् क्रुद्धाः संहिताः पाण्डु-
 सृञ्जयाः । ये ये प्रमुखतो राजन्नावर्तन्त महात्सनः ॥ ३९ ॥
 तान् सर्वान् विमुखांश्चक्रे कांश्चिन्नित्ये यमचयम् । तानि नाग-
 सहस्राणि रथानामयुतानि च ॥ ४० ॥ पदातिद्वयसङ्घानां प्रयुता-
 न्यवुद्धानि च । द्रोणेनैकेन नाराचैर्निर्भिन्नानि निशामुखे ॥ ४१ ॥

इति द्रोणपर्वणि षटोत्सवधपर्वणि द्रोणयुद्धे

चतुःपञ्चाशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १५४ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । तस्मिन् प्रविष्टे दुर्धर्षे सृञ्जयानामितौजसि ।
 अमृष्यमाणे संरक्ष्ये का वाऽभूद्वै मतिस्तदा ॥ १ ॥ दुर्योधनं तथा
 पुत्रमुक्त्वा शास्त्रातिगं मम । वत् प्राविशदमेवात्मा किं पार्थः
 प्रत्यपद्यत ॥ २ ॥ निहत्यै सैन्यवे वीरे भूरिश्रवसि चैव हि ।
 यदभ्यगान्महातेजाः पाञ्चालानपराजितः ॥ ३ ॥ किममन्यत दुर्धर्षो
 प्रविष्टे शत्रुतापने । दुर्योधनस्तु किं कृत्यं प्राप्तकालममन्यत ॥ ४ ॥
 के च तं वरदं वीरमन्ययुर्द्विजसत्तमम् । के चास्य पृष्ठतः सुत
 वीराः शूरस्य युध्यतः ॥ ५ ॥ के पुरस्तादयुध्यन्त निघ्नतः शत्रु-
 वात्रणे । मन्येऽहं पाण्डवान् सर्वान् भारहाजशराहृतान् ॥ ६ ॥
 शिशिरे कम्पमाना वै क्रुधा गाव इव प्रभो । प्रविश्य स महेष्वासः
 पाञ्चालानरिमर्द्दनः । कथं नु पुरुषव्याघ्रः पञ्चलमुपजग्मिवान् ॥ ७ ॥
 सर्वेषु सैन्येषु च संहितेषु रात्रौ समेतेषु महारथेषु । संलीड्य-

मानेषु पृथग्विधेषु के वस्तुदानां मतिस्तदा ॥ ८ ॥ कृतां-
 श्वैव विषक्तांश्च पराभूतांश्च शंससि । रथिनो विरथांश्चैव कृतान्
 युद्धेषु मामकान् ॥ ९ ॥ तेषां सलोहप्रमानानां पाण्डवैर्हतचेत-
 साम् । अन्ये तमसि मग्नानामभवत् का मतिस्तदा ॥ १० ॥
 प्रहृष्टांश्चाप्युदगांश्च पाण्डवेवान् ब्रवीषि मे । अप्रहृष्टान् विमनसो
 विवस्तांश्चैव मामकान् ॥ ११ ॥ कथमेषां ततः सूत पार्थानामप-
 लाविनाम् । प्रकाशमभवद्रात्रौ कथं कुरुषु सञ्जय ॥ १२ ॥

सञ्जय उवाच । रात्रियुद्धे तदा राजन् वर्त्तमाने सुदारुणे ।
 द्रोणमभ्यद्रवन् सर्वे पाण्डवाः सह सोमकैः ॥ १३ ॥ ततो द्रोणः
 कैकयांश्च धृष्टद्युम्नस्य चात्मजान् । सम्प्रेषयत् प्रेतलोकं सर्वा-
 निषुभिराशुनैः ॥ १४ ॥ धी धी प्रमुखतो राजन्वर्त्तन्त महारथाः ।
 तान् सर्वान् प्रेषयामास पितृलोकाय पार्थिवान् ॥ १५ ॥ प्रमथन्तं
 तदा वीरं भारद्वाजं महारथम् । अभ्यवर्त्तत संक्रुद्धः शिवौ
 राजा प्रतापवान् ॥ १६ ॥ तमापतन्तं सम्प्रेष्य पाण्डवानां
 महारथम् । विव्याध दशभिर्द्रोणः सर्वपारश्वैः शरैः ॥ १७ ॥
 तं शिविः प्रतिविश्याध त्रिशङ्खिः कङ्कपत्रकैः । सारथिश्चास्य भस्मेन
 क्षयमानो न्यपातयत् ॥ १८ ॥ तस्य द्रोणो हयान् हत्वा सार-
 थिश्च महात्मनः । अथास्य सशिरस्त्राणं शिरः कायादपाहरत्
 ॥ १९ ॥ ततोऽस्य सारथिं क्षिप्रमन्यं दुष्योधनोऽदिशत् । स
 तेन संवृद्धीताश्वः पुनरभ्यद्रवद्भिपून् ॥ २० ॥ कलिङ्गानाञ्च सैन्येन
 कलिङ्गस्य सुतो रणे । पूर्वं पितृवधात् क्रुद्धो भीमसेनमुपाद्रवत्
 ॥ २१ ॥ स भीमं पञ्चभिर्विष्ठा पुनर्विव्याध सप्तभिः । विशोकं
 विभिरानच्छ्वं ह्वजमेकेन पत्रिणा ॥ २२ ॥ कलिङ्गानन्तु तं शूरं
 क्रुद्धं क्रुद्धो वृकोदरः । रथाद्रथमभिदुत्य मुष्टिना निजघान ह
 ॥ २३ ॥ तस्य मुष्टिहतन्याजो पाण्डवेन बलीयसा । सर्वाण्य-
 स्थीनि सहसा प्रापतन् वै पृथक् पृथक् ॥ २४ ॥ तं कर्णो

भ्रातरश्चास्य नामृष्यन्त परन्तर । ते भीमसेनं नाराचैर्लघुराशी-
 विषोपमैः ॥ २५ ॥ ततः शत्रुरथं त्यक्त्वा भीमो ध्रुवरथं गतः ।
 ध्रुवश्चास्यन्तमनिशं मुष्टिना समपोथयत् ॥ २६ ॥ स तथा पाण्डु-
 पुत्रेण वलिनामिहताऽपतत् । तं निहत्य महाराज भीमसेनो
 महाबलः ॥ २७ ॥ जयरातरथं प्राप्य मुहुः सिंह इवानदत् ।
 जयरातमयाक्षिप्य नदन् सव्येन पाणिना ॥ २८ ॥ तलेन नाश-
 यामास कर्णस्यैवाग्रतः स्थितः । कर्णस्तु पाण्डवे शक्तिं काञ्चनीं
 समवाहजत् ॥ २९ ॥ ततस्तामवजग्राह प्रहसन् पाण्डुनन्दनः ।
 कर्णाद्यैव च दुर्धर्षश्चिपेपाजौ वृकोदरः ॥ ३० ॥ तानापतन्ती-
 द्विच्छेद शकुनिस्तैलपायिना । एतत् कृत्वा महत् कर्म रस्ये-
 ऽद्भुतपराक्रमः ॥ ३१ ॥ पुनः स्वरथमास्थाय दुद्राव तव वाहि-
 नीम् । तमायान्तं जिघांसन्तं भीमं क्रुद्धमिवान्तकम् ॥ ३२ ॥
 नमस्कारयन्महाबाहुस्तत्र पुत्रो विष्णोभ्यते । महता शरवर्षेण क्लृप-
 यन्तो महारथाः ॥ ३३ ॥ दुर्मदस्य ततो भीमः प्रहसन्निव
 संयुगी । सारथिञ्च हयांस्यैव शरैर्निनेऽयमक्षयम् ॥ ३४ ॥
 दुर्मदस्तु ततो यानं दुष्कर्णस्यावचक्रमे । तावेकरथमाकृढौ
 भ्रातरौ परतापनौ ॥ ३५ ॥ संग्रामशिरसो मध्ये भीमं हाव-
 प्यधावताम् । तथास्युपतिमित्रौ हि तारकं दैत्यकृतमम् ॥ ३६ ॥
 ततस्तु दुर्मदस्यैव दुष्कर्णश्च तबात्मजौ । रथमेकं समारुह्य भीमं
 बाणैरविध्यताम् ॥ ३७ ॥ ततः कर्णस्य मिषतो द्रौणेर्दुर्योधनस्य
 च । कृपस्य सोमदत्तस्य बाह्लीकस्य च पाण्डवः ॥ ३८ ॥ दुर्मदस्य
 च वीरस्य दुष्कर्णस्य च तं रथम् । पादप्रहारेण धरां प्राविशव-
 दारिन्दमः ॥ ३९ ॥ ततः सुतौ तौ वलिनौ शूरो दुष्कर्णदुर्मदौ ।
 मुष्टिनाहत्य संक्रुद्धौ ममर्हं च ननर्हं च ॥ ४० ॥ तयो हाहाकृते
 केनोद्दृष्ट्वा भीमं नृपात्रवन् । रुद्रोऽयं भीमरूपेण धार्तराष्ट्रेषु
 शुभ्यति ॥ ४१ ॥ एवमुक्त्वा पलायन्ते सर्वे भारत पाण्डिनाः

विसंज्ञा वाहयन् वाहान्न च हौ सह धावतः ॥ ४२ ॥ ततो बले
भृशललिते निशामुखि सुपूजिते नृपवृषभैर्ब्रह्मकोदरः । महाबलः
कमलबिबुङ्गलोचनो युधिष्ठिरं नृपतिमपूजयदली ॥ ४३ ॥ ततो
यमौ द्रुपदविराटकैकया युधिष्ठिरश्चापि परां मुदं ययुः । त्रको-
दरं सुभृशमपूजयंश्च ते यथान्धके प्रतिनिहते हरं सुराः ॥ ४४ ॥
ततः सुतास्ते वरुणान्धजोपमा कृषान्विताः सहगुरुणा महा-
त्मना । त्रकोदरं सरथपदातिकुञ्जरा युयुत्सवो भृशमभिपथ्य-
वारयन् ॥ ४५ ॥ ततोऽप्रभवत्तिभिरघनैरिवावृते महाभये भयद-
मतीव दारुणम् । निशामुखि वक्रबलश्रमोदनं महात्मनां नृप-
वर युद्धमुत्तमम् ॥ ४६ ॥

इति द्रोणपर्वणि षटोत्सववधपर्वणि भीमपराक्रमे

पञ्चपञ्चाशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १५५ ॥

सञ्जय उवाच । प्रायोपविष्टे त हते पुत्रे सात्यकिना ततः ।
सोमदत्तो भृशं क्रुद्धः सात्यकिं वाक्यमब्रवीत् ॥ १ ॥ क्षत्रधर्मः
पुरा दृष्टो यस्तु देवैर्महात्मभिः । तत्त्वं सात्त्वत सत्यज्य दस्यु-
धर्म रतः कथम् ॥ २ ॥ पराङ्मुखाय दीनाय न्यस्तशस्त्राय
याचते । क्षत्रधर्मरतः प्राज्ञः कथं नु प्राहरद्रणे ॥ ३ ॥ हावेव
क्विल वृष्णीनां तत्र सुख्यौ महारथौ । प्रयन्तश्च महातेजाश्चञ्चैव
युधि सात्त्वत ॥ ४ ॥ कथं प्रायोपविष्टाय पार्थिव विन्तवाहवे ।
नृशंसम्पतनोवन्न तादृशं कृतवानसि ॥ ५ ॥ कर्मणस्तस्य दुर्वृत्त
फलं प्राप्नुहि संयुगे । अथ क्वीत्स्यामि ते मूढ शिरो विक्रम्य
पत्रिणा ॥ ६ ॥ शमे सात्त्वतपुत्राभ्यामिष्टेन सुकृतेन च । अन-
तीर्तामिमां रालिं यदि त्वां वीरमानिनम् ॥ ७ ॥ अरज्यमाणां
पार्थिव जिष्णुना ससुतानुजम् । न हन्यां नरके घोरं पतेयं वृष्टि-

पांसन ॥ ८ ॥ एवमुक्त्वा तु संक्रुद्धः सोमदत्तो महाबलः । दधौ
 शङ्खश्च तारेण सिंहनादं ननाद च ॥ ९ ॥ ततः कमलपत्राक्षः
 सिंहदंष्ट्रो महाबलः । सात्यकिर्भृशसंक्रुद्धः सोमदत्तमथाब्रवीत्
 ॥ १० ॥ कौरवेय नमो त्रासः कथञ्चिदपि विद्यते । त्वया सार्ध-
 मघान्यैश्च युध्यते हृदि कथन ॥ ११ ॥ यदि सर्वेण सैन्येन गुप्तो
 मां योषयिष्यसि । तथापि न व्यथा काचित्त्वाय स्यान्मम कौरव
 ॥ १२ ॥ युद्धसारेण वाक्येन सतामवमतेन च । नाहं भीष-
 यितुं शक्यः क्षत्रवृत्ते स्थितस्त्वया ॥ १२ ॥ यदि तेऽस्ति युयुत्-
 साय मया सह नराधिप । निर्देया निश्चितैर्वाणैः प्रहर प्रहरामि
 ते ॥ १३ ॥ हतो भूरिचवा राजंस्तव पुत्रो महारथः । शलश्चैव
 तदा वीर वृषसेनश्च कषितः ॥ १४ ॥ त्वाञ्चाप्यद्य वधिष्यामि
 सपुत्रं सहवान्भवम् । तिष्ठेदानीं रणे यत्तः कौरवोऽसि महा-
 बलः ॥ १५ ॥ यस्मिन् दानं दमः शौचमहिंसा क्लीर्धृतिः क्षमा ।
 अनपायानि सर्वाणि नित्यं राक्षि युधिष्ठिरे ॥ १६ ॥ मृदङ्ग-
 केतोस्तस्य त्वं तेजसा निहतः पुरा । सकर्णसौबलः सङ्गे
 बिनाशमुपयास्यासि ॥ १७ ॥ शपेऽहं कृष्णचरणैरिष्टापूर्त्तनं चैव
 हि । यहि त्वां ससुतं वार्ष्णेन हन्यां युधि रोषितः ॥ १८ ॥ अप-
 यास्यसि चेत्प्रज्ज्ञा ततो मुक्तो भविष्यसि । एवमाभाष्य चान्दोऽन्यं
 क्रोधसंरक्तलोचनौ ॥ १९ ॥ प्रवृत्तौ शरसम्पातं कर्तुं पुरुष-
 शक्तौ । ततो रथसहस्रेण हयानामयुतेन च ॥ २० ॥ दुर्यो-
 धनः सोमदत्तं परिवार्यै व्यवस्थितः । अकुनिश्च सुसंक्रुद्धः सर्व-
 शस्त्रपरिग्रहः ॥ २१ ॥ पुत्रपौत्रैः परिवृतो भ्रातृभियेन्द्रविक्रमैः ।
 श्यालस्तव महाराज वज्रसंहननो युवा ॥ २२ ॥ साग्रं शतसह-
 सन्तु हयानां तस्य धीमतः । सोमदत्तं महेष्वासं समन्तात्
 पर्यवारयत् ॥ २३ ॥ रक्ष्यमाणश्च वलिभिश्छादयामास सात्य-
 किम् । तं छाद्यमानं विशिखैर्दृष्ट्वा सन्नतपर्वभिः ॥ २४ ॥ दृष्ट-

युक्तोऽभ्ययात् क्रुद्धः प्रवृत्त्य महतीं हनूम् । चण्डवाताभिसृष्टाना-
 मुदधीनामिव स्वनः ॥ २५ ॥ आसीद्राजन् वलौघानामन्योऽन्य-
 मभिनिघ्नताम् । विव्याध सोमदत्तश्च सात्त्वतं नवभिः शरैः ॥ २६ ॥
 सात्यकिर्नवभिश्चैनमवधौत् कुरुपुङ्गवम् । सोऽतिविहो बलवता
 समरे दृढधन्विना ॥ २७ ॥ रथोपस्थं समासाद्य सुमोह गत-
 चेतनः । तं विमूढं समालक्ष्य सारथिस्त्वरयान्वितः ॥ २८ ॥
 अपोवाह रणादीरं सोमदत्तं नहारयम् । तं विसृज्य समालक्ष्य
 युयुधानशरार्दितम् ॥ २९ ॥ अभ्यवधावत्ततो द्रोणो यदुवीरजिघां-
 सया । तमायान्तमभिप्रेक्ष्य युधिष्ठिरपुरोगमाः ॥ ३० ॥ परि-
 ब्रज्मन्हात्मानं परीप्सन्तो यदृढहम् । ततः प्रवव्रते युद्धं द्रोणस्य
 सह पाण्डवैः ॥ ३१ ॥ वलैरिव शरैः पूर्वं वैलोक्यजयकाङ्क्षया ।
 ततः सायकजालेन पाण्डवानीकमावृणोत् ॥ ३२ ॥ भारद्वाजो
 महातेजा विव्याध च युधिष्ठिरम् । सात्यकिर्दृशभिर्बाणैर्विश्रया
 पार्षतं शरैः ॥ ३३ ॥ भीमसेनश्च नवभिर्नकुलं पञ्चभिस्तथा ।
 सहदेवं तथाष्टाभिः शतेन च शिखण्डिनम् ॥ ३४ ॥ द्रौपदेवा-
 ल्महाबाहुः पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः । विराटं मत्स्यमष्टाभिर्दुपदं
 दशभिः शरैः ॥ ३५ ॥ युवामन्युं त्रिभिः षड्भिरुत्तमौजस-
 माहवे । अन्यांश्च सैनिकान् बिद्ध्वा युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ ३६ ॥
 न वध्यमाना द्रोणेन पाण्डुपुत्रस्य सैनिकाः । प्राद्रवन् वै भया-
 द्राजन् सार्तिनादा दिशो दश ॥ ३७ ॥ कात्त्यमानन्तु तत्क्षैन्यं
 दृष्ट्वा द्रोणेन फाल्गुनः । किञ्चिदागतसंरम्भो शुक्लं पार्थोऽभ्य-
 यात् द्रुतम् ॥ ३८ ॥ दृष्ट्वा द्रोणस्तु वीमत्सुमभिधावन्तमाहवे ।
 सन्नप्रवर्त्तत तत्क्षैन्यं पुनर्यौधिष्ठिरं नृप ॥ ३९ ॥ ततो युद्धमभू-
 ज्जूयो भारद्वाजस्य पाण्डवैः । द्रौणस्तव सुतैराजन् सर्वतः परि-
 वारितः ॥ ४० ॥ व्यधमत् पाण्डुसैन्यानि तूलराग्निनिवानलः ।
 तं ज्वलत्यग्निवादित्यं दीप्तानलसमद्युतिम् ॥ ४१ ॥ राजन्निश-

मत्पुत्रं दृष्ट्वा द्रोणशरार्चिषम् । मण्डलीकृतधन्वानं तपन्तमिव
 भास्करम् ॥ ४२ ॥ दहन्तमहितान् सैन्ये नैनं कश्चिद्वारयत् ।
 धी धी हि प्रसुखे तस्य तस्थौ द्रोणस्य पुरुषः ॥ ४३ ॥ तस्य तस्य
 शिरश्छिता ययौ द्रोणशरः क्षितिम् । एवं सा पाण्डवी सेना
 बध्यमाना महात्मना ॥ ४४ ॥ प्रदुद्राव पुनर्भीता पश्यतः सव्य-
 साचिनः । सम्प्रभनं वलं दृष्ट्वा द्रोणेन निशि भारत ॥ ४५ ॥
 गीविन्दमव्रवीज्जिष्णुगच्छ द्रोणरथं प्रति । ततो रजतगोक्षीर-
 क्रन्देन्दुसदृशप्रभान् ॥ ४६ ॥ चोदयानास दाशार्हो हयान्
 द्रोणरथं प्रति । भीमसेनाऽपि तं दृष्ट्वा यान्तं द्रोणाद्य फाल्गुनम्
 ॥ ४७ ॥ स्रसारथिसुवाचेदं द्रोणानीकाय मां बह । साऽपि
 तस्य वचः शुक्ला विशोकोऽवाहयहयान् ॥ ४८ ॥ पृष्ठतः सव्य-
 सन्धस्य जिष्णोर्भरतसूतन । तौ दृष्ट्वा भातरौ यज्ञौ द्रोणानीक-
 मभिद्रुतौ ॥ ४९ ॥ पाञ्चालाः सृञ्जया मत्स्याश्वेदिकारूपकोशलाः ।
 अन्वगच्छन्महाराज कैकयाश्च महारथाः ॥ ५० ॥ ततो राज-
 नभूद्वोरः संग्रामो लोमहर्षणः । वीभत्सुर्दक्षिणं पार्श्वमुत्तरञ्च
 वृकोदरः ॥ ५१ ॥ महद्भद्रां रथवृन्दाभ्यां वलं जगहतुस्तव । तौ
 दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रौ भीमसेनघनक्षयौ ॥ ५२ ॥ घृष्टद्युन्नोऽभ्यवा-
 द्राजन् सात्यकिश्च महाबलः । चण्डवाताभिपन्नानामुदधीनामिव-
 स्वनः ॥ ५३ ॥ आसीद्राजन् वलौघानां तदान्योऽन्यमभिघ्नताम् ।
 सौमदत्तिवधात् क्रुद्धो दृष्ट्वा सात्यकिमाहवे ॥ ५४ ॥ द्रौणिरभ्य-
 द्रवत् क्रुद्धः सात्त्वतं रणमूर्धनि । तमापतन्तं समरे श्रैनेयस्य रथं
 प्रति ॥ ५५ ॥ प्रहृद्ययौ महद्द्रुहो भैमसेनिर्महाबलः । कार्णा-
 यसं महाघोरमृच्चर्मवृतं महत् ॥ ५६ ॥ महान्तं रथमास्थाय
 त्रिभन्नलान्तरान्तरम् । विक्षिप्तयन्त्रसन्नाहं महामेधौघनिखनम्
 ॥ ५७ ॥ युक्तं गजनिभैर्वाहैर्न हयैर्नापि वारणैः । विक्षिप्तपच-
 चरणबिहताक्षिण कूजता ॥ ५८ ॥ ध्वजेनोत्थितदण्डेन गृध्रराजेन

राजता । लोहिताद्गन्धपताकञ्च अन्वमालाविभूषितम् ॥ ५८ ॥
 अष्टचक्रसमायुक्तमास्थाय विपुलं रथम् । शूलमुद्गरधारिण्या शैल-
 पादपदस्तया ॥ ६० ॥ रक्षसां घोररूपपाणामर्चोद्दिष्टया समा-
 वृतः । तमुद्यतमहाबापं निश्चम्य व्यथिता नृपाः ॥ ६१ ॥ युगात्य-
 कालसमये दण्डहस्तमिवान्तकम् । ततस्तं गिरिशृङ्गामं भीम-
 रूपं भयावहम् ॥ ६२ ॥ दंष्ट्राकरालोऽग्रमुखं शङ्खकण्ठं महाहनुम् ।
 जर्द्विकेशं विरूपाक्षं दीप्तास्यं निर्नर्तोदरम् ॥ ६३ ॥ महाश्व-
 भगलहारं किरीटच्छूनमुर्ध्वजम् । वासनं सर्वभूतानां व्यात्तानन-
 मिवान्तकम् ॥ ६४ ॥ वीक्ष्य दीप्तमिवायान्तं रिपुविह्वोमकारकम् ।
 तमुद्यतमहाबापं राक्षसेन्दुं घटोत्कचम् ॥ ६५ ॥ भयार्हिता प्रच-
 क्षोभ तव पुत्रस्य वाहिनी । वायुना क्षोभितावर्त्ता गङ्गेवोद्ध-
 तरङ्गिणी ॥ ६६ ॥ घटोत्कचप्रमुक्तेन सिंहनादेन भीषिताः ।
 प्रसुप्तबुर्गजा मूढा विव्ययुष नृपा भृशम् ॥ ६७ ॥ ततोऽश्मर्वाष्ट-
 रत्यन्तमासीत्तत्र समन्ततः । सन्ध्याकालाधिकवलैर्विमुक्ताः राक्षसैः
 क्षितौ ॥ ६८ ॥ आयसानि च चक्राणि भुशुण्डाः शक्तितोमराः ।
 पतन्त्यविरताः शूलाः शतघ्नयः पट्टिशास्तथा ॥ ६९ ॥ तदुग्रमति-
 रौद्धञ्च दृष्ट्वा युद्धं नराधिपाः । तनयास्तव कर्णस्य व्यथिताः
 सम्पुटदुःखः ॥ ७० ॥ तत्रैकोऽस्त्रवलस्त्राघी द्रौणिर्मानो न विव्यये ।
 व्यहनञ्च तदा मायां घटोत्कचविनिर्मिताम् ॥ ७१ ॥ विहतायान्तु
 मायायाममर्षी स घटोत्कचः । विसर्ज्य शरान् घोरांस्तोऽश्व-
 त्यामानमाविशन् ॥ ७२ ॥ भुजगा इव वेगेन वल्मीकं क्रोध-
 मूर्च्छिताः । ते शरा रुधिराक्ताङ्गा भित्त्वा शरहतीसुतम् ॥ ७३ ॥
 विविशुर्धरणीं शीघ्रं वल्मीकमिव पन्नगाः । अश्वत्यामा तु
 संक्रुद्धो लघुहस्तः पुतापवान् ॥ ७४ ॥ घटोत्कचमतिक्रुद्धो विभेद
 दशभिः शरैः । घटोत्कचोऽतिविह्वस्तु द्रोणपुत्रेण मर्मसु ॥ ७५ ॥
 चक्रं शतसहस्रारमगृह्णाद्वाश्रितो भृशम् । क्षुरान्तं बालसूर्याभं

मणिवज्रविभूषितम् ॥ ७३ ॥ अश्वत्थामान्न स विक्षेप भैमसेनि-
 लिङ्गमया । वेगीन महता गच्छद्विचित्रं द्रौणिना शरैः ॥ ७४ ॥
 अभाग्यस्येव सङ्कल्पस्तन्मोघमपहु वि । घटोत्कचस्ततस्तूष्णं दृष्ट्वा
 चक्रं निपातितम् ॥ ७५ ॥ द्रौणिं प्राच्छादतदागैः स्वर्भानुरिव
 भास्करम् । घटोत्कचसुतः श्रीमान् भिन्नाङ्गनचयोपमः ॥ ७६ ॥
 कुरोध द्रौणिमायान्तं प्रभञ्जनमिवाद्दिशत् । पौत्रेण भीमसेनस्य
 शूरेणाङ्गनपर्वणा ॥ ७७ ॥ वभौ मेघेन घाराभिर्गिरिर्मूर्ध्नि रवा-
 दितः । अश्वत्थामा तु संक्रुद्धो रुद्रोपेन्नेन्द्रविक्रमः ॥ ७८ ॥
 ध्वजमेकेन वाणेन चिक्षेदाङ्गनपर्वणः । हाभ्यान्तु रथयन्तारौ
 त्रिभिश्चास्य त्रिवेणुकम् ॥ ७९ ॥ घनुरेकेन चिक्षेद चतुर्भिश्चतुरो
 हयान् । विरथस्योद्यतं हस्ताब्जेमविन्द्रभिराचितम् ॥ ८० ॥
 विप्रिखेन सुतीक्ष्णेन खड्गमस्य हिधाकरोत् । गदा हेमाङ्गदा
 राजस्तूष्णं हैहम्बस्तनुना ॥ ८१ ॥ आभ्योत्क्षिप्ता शरैश्चापि
 द्रौणिनाहत्य पातिता । ततोऽन्तरीक्षमुत्पत्य कालमेघ इवोन्नदन्
 ॥ ८२ ॥ ववर्षाङ्गनपर्वं स द्रुमवर्षं नभस्तलात् । ततो माया-
 धरं द्रौणिर्घटोत्कचसुतं दिवि ॥ ८३ ॥ मार्गणैरभिविव्याध धनं
 सूर्य इवांशुभिः । सोऽतिवीर्य्य पुनस्तस्थौ रथे हेमविभूषिते
 ॥ ८४ ॥ महीगत इवाढ्युच्चः श्रीमान्ङ्गनपर्वतः । तमयस्मय-
 वर्माणं द्रौणिर्भीमात्मजात्मजम् ॥ ८५ ॥ जघानाङ्गनपर्वान्
 महेश्वर इवान्धकम् । अथ दृष्ट्वा हतं पुत्रमश्वत्थाम्ना महाबलम्
 ॥ ८६ ॥ द्रौणेः सकाशमभ्येत्य रोषात् प्रच्वलिताङ्गदः । प्राह
 वाक्यमसंभ्रान्तो वीरं शारदतीक्ष्णतम् । दहन्तं पाण्डुवानीकं वन-
 मग्निमिवोत्थितम् ॥ ८७ ॥

घटोत्कच उवाच । तिष्ठ तिष्ठ न मे जीवनं द्रौणपुत्र गमि-
 ष्यसि । त्वामद्य निहनिष्यामि क्रौञ्चमग्निसुतो वया ॥ ८८ ॥

अश्वत्थामोवाच । गच्छ वत्स सहान्यैस्त्वं युध्यस्वामराविक्रमम् ।

न तु पुत्रेण हैडिम्बे पिता न्याय्यः प्रवाधितुम् ॥ ८२ ॥ कामं
खलु न मे रोषो हैडिम्बे विद्यते त्वयि । किन्तु रोषार्हितो जन्तु-
र्हन्त्यादात्मानमप्युत ॥ ८३ ॥

सप्तम उवाच । श्रुत्वा च क्रोधताम्राक्षः पुत्रशोकसमन्वितः ।
अश्रुत्यामानमायस्तो भैमसेनिरभाषत ॥ ८४ ॥ किमहं कातरो
द्रोणे पृथग्जन इवाहवे । यन्मां भीषयसे वाग्भिरद्वैतद्वच-
स्तव ॥ ८५ ॥ भीमात् खवूहमुत्पन्नः कुरूणां विपुले कुले ।
पाण्डवानामहं पुत्रः समरेष्वनिर्वर्त्तिताम् ॥ ८६ ॥ राक्षसामधि-
राजोऽहं दशग्रीवसमो वले । तिष्ठ तिष्ठ न मे जीवनं द्रोणपुत्र
गमिष्यसि ॥ ८७ ॥ युद्धमहामहं तेऽद्य विनैष्यामि रणाजिरे ।
प्रत्युक्ता रोषताम्राक्षो राक्षसः सुमहाबलः ॥ ८८ ॥ द्रौणिमभ्य-
द्रवत् क्रुद्धो गजेन्द्रमिव केशरी । रथाक्षमावैरिषुभिरभ्यवर्ष
वटोत्कचः ॥ ८९ ॥ रथिनामृषभं द्रौणिं घाराभिरिव तोयदः ।
शरवृष्टिं शरैर्द्रौणिरप्राप्तान्ता व्यधातयत् ॥ ९० ॥ ततोऽन्त-
रीक्षे वाणानां संग्रामोऽन्य इवाभवत् । अथास्त्रसङ्घातकृतैर्विस्फु-
लिङ्गैस्तदा बभौ ॥ ९१ ॥ विमावरीमुखे व्योम खद्योतैरिव
चित्रितम् । निशम्य निहतां मायां द्रौणिना रणमानिना ॥ ९२ ॥
वटोत्कचस्तदा मायां ससर्जान्तिर्हितः पुनः । सोऽभवद्भिरिरव्यूहः
शिखरैस्तत्सङ्घटैः ॥ ९३ ॥ शूलप्रासाचिमुषलजलप्रस्रवणो
महान् । तमञ्जनचयप्रख्यं द्रौणिर्दृष्ट्वा महीधरम् ॥ ९४ ॥
प्रपतद्भिष्व वज्रभिः शस्त्रसङ्घैर्न चूचभे । ततः स्मयन्निव द्रौणि-
र्बज्रमस्त्रमुदैरयत् ॥ ९५ ॥ स तेनास्त्रेण शैलेन्द्रः क्षिप्रः क्षिप्रं
व्यनश्यत । ततः स तोयदो भूत्वा नीलः सेन्द्राशुधो दिवि ॥ ९६ ॥
अश्रुवृष्टिभिरत्युग्रो द्रौणिं प्राच्छादयद्रणे । अथ सन्धाय वायव्य-
मस्त्रमस्त्राविदास्वर ॥ ९७ ॥ व्यधमत् द्रोणतनयो नीलमेघं
समुत्थितम् । स मार्गणगणैर्द्रौणिर्गर्दभः प्रच्छाद्य सर्वशः ॥ ९८ ॥

शतं रथसहस्राणां जघान द्विपद्मास्वरः । स दृष्ट्वा पुनरायान्तं
 रथेनायतकार्मुकम् ॥ १०८ ॥ घटोत्कचमसम्भ्रान्तं राक्षसैर्वह्निभि-
 र्वृतम् । सिंहशार्दूलसदृशैर्मत्तहिरदविक्रमैः ॥ ११० ॥ गज-
 स्थैश्च रथस्थैश्च वाजिपृष्ठगतैरपि । विकृतान्यग्निरोग्नीवैर्हैङ्गिभ्यो-
 ऽनुचरैः सह ॥ १११ ॥ पौलस्तैर्यातुधानैश्च तादृशैश्चेन्द्रविक्रमैः ।
 नानाशस्त्रधरैर्वीरैर्नानाकवचभूषितैः ॥ ११२ ॥ महाभयङ्करैः
 क्रुद्धैः संरम्भाहृतलोचनैः । उपस्थितैस्ततो युद्धे राक्षसैर्युद्धदुर्महैः
 ॥ ११३ ॥ विप्रस्यमभिसप्रेक्ष्य पुनः ते द्रौणिरब्रवीत् । तिष्ठ
 दुर्योधनाय त्वं न कार्यः सम्भ्रमस्त्वया ॥ ११४ ॥ सहैभिर्भ्रातृभि-
 र्वीरैः पार्थिवैश्चेन्द्रविक्रमैः । निहनिष्याम्यमित्रांस्ते तव नास्ति
 पराजयः । सत्यं ते प्रतिजानामि पर्याश्वामय वाहिनीम् ॥ ११५ ॥

दुर्योधन उवाच । न ह्येतदङ्गुतं मनेऽयं यत्ते महद्दिदं मनः ।
 अस्मासु च परा भक्तिस्त्वयि गौतमिनन्दन ॥ ११६ ॥

सञ्जय उवाच । अश्वत्यामानमुक्त्वैवं ततः सौवलमब्रवीत् ।
 वृतं शतसहस्रेण रथानां रणशोभिनाम् ॥ ११७ ॥ षष्ठ्या रथ-
 सहस्रैश्च प्रयाहि त्वं धनञ्जयम् । कर्णश्च वृषसेनश्च कृपो नील-
 स्तथैव च ॥ ११८ ॥ उद्दीच्याः कृतवर्मा च पुनर्मित्रसुताः पुनः ।
 दुःशासनो निकुम्भश्च कुण्डभेदी पुनः क्रनः ॥ ११९ ॥ पुरञ्जयो
 दृढरथः पताकी हेमपुञ्जकः । शल्योऽरुणीन्द्रसेनाश्च सञ्जयो विजयो
 जयः ॥ १२० ॥ कमलाक्षः परक्राथी जयधर्मा सुदर्शनः । एते
 त्वामनुयास्यन्ति पत्नीनामयुतानि षट् ॥ १२१ ॥ जहि भीमं
 यमौ चैव धर्मराजश्च मातुल । असुरानिव देवेन्द्रो जयाशा
 त्वयि मे स्थिता ॥ १२२ ॥ दारितान् द्रौणिना वाणैर्भृशं विक्षत-
 विश्रहान् । जहि मातुल कौन्तेयान् असुरानिव पावकः ॥ १२३ ॥
 एवमुक्त्वो ययौ शीघ्रं पुनरेण तव सौवलः । पिप्रौषुस्ते सुताव्राजन्
 दिधक्ष्यैव पाण्डवान् ॥ १२४ ॥ अथ प्रवृत्ते युद्धं द्रौणिराक्षसयो-

मृधे । विभावय्यां सुतुमुलं यक्रप्रह्लादयोरिव ॥ १२५ ॥ ततो
 घटोल्कचो वाणैर्द्वयभिर्गौतमोसुतम् । जघानोरसि संक्रुद्धो विषाग्नि-
 प्रतिमैर्दृढैः ॥ १२६ ॥ स तेरभ्याहतो गाढं ग्रैभीमसुतेरितैः ।
 प्रचचाल रथोपस्थे वातोद्धूत इव द्रुमः ॥ १२७ ॥ भूयसाञ्जलि-
 केनास्य मार्गणेन महाप्रभम् । द्रौणिहस्तस्थितद्वापं चिच्छेदाशु
 घटोल्कचः ॥ १२८ ॥ ततोऽन्यद्द्रौणिरादाय धनुर्भारसहं दृढम् ।
 ववर्ष विशिखांस्तीक्ष्णान् वारिधारा इवाब्जुदः ॥ १२९ ॥ ततः
 शारहतोपुत्रः प्रेषयामास भारत । सुवर्षपुङ्गाञ्छुक्लुप्तान् खचरान्
 खचरं प्रति ॥ १३० ॥ तदाणैरर्दितं यूथं रक्षसां पीनवक्षसाम् ।
 सिंहैरिव वभौ मत्तं गजानां चङ्कुलं कुलम् ॥ १३१ ॥ विधम्य
 राक्षसान् वाणैः साश्वसूतरथदिपान् । ददाह भगवान् वक्त्रि-
 भूतानीव युगक्षये ॥ १३२ ॥ स दग्ध्वाक्षौहिणीं वाणैर्नैर्ऋतौ
 कुरुचे भृशम् । पुरेव त्रिपुरं दग्ध्वा दिवि देवो महेश्वरः ॥ १३३ ॥
 युगान्ते सर्वभूतानि दग्ध्वेव वसुरुलूगः । रराज जयतां येष्टो
 द्रोणपुत्रस्तवाहितान् ॥ १३४ ॥ ततो घटोल्कचः क्रुद्धो रक्षसां
 भीमकर्मणाम् । द्रौणिं हतेति महतीं चोदयामास ताञ्चभूम
 ॥ १३५ ॥ घटोल्कचस्य तामाज्ञां प्रतिगृह्णाय राक्षसाः । दंष्ट्रो-
 ज्ज्वला महावक्त्रा घोररूपा भयावहाः ॥ १३६ ॥ व्यात्तानना
 दीर्घजिह्वा क्रोधदौष्टेक्षणा भृशम् । सिंहनादेन महता नादयन्तो
 वसुन्धराम् ॥ १३७ ॥ हन्तुमभ्यद्रवन् द्रौणिं नानाप्रहरणायुधाः ।
 शक्तीः शतघ्नीः परिधानशनीः भूलपट्टिणान् ॥ १३८ ॥ खड्गान्
 गदा भिन्दिपालान् सुप्रलानि परश्वधान् । प्राज्ञानघौस्तोनरांश्च
 कुणपान् कम्पनाच्छितान् ॥ १३९ ॥ भूलान् भुशुण्डाश्चगुडाः
 स्थूणाः काशांघसीस्तथा । सुहरांश्च महाघोरान् समरे शत्रु-
 दारकान् ॥ १४० ॥ द्रौणिमूर्धन्यमज्जन्त राक्षसा भीमविक्रमाः ।
 चिच्छिपुः क्रोधताम्राक्षाः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ १४१ ॥ तच्छस्त्रं

वषं सुमहद्गोणपुत्रस्य मूर्धनि । पतमानं समीच्याय वीधास्ते
 व्यथिताभवन् ॥ १४२ ॥ द्रोणपुत्रस्त्वस्रभ्रान्तस्तद्वर्षं घोरमुच्छि-
 तम् । अरैर्विध्वंसयामास वज्रकल्पैः शिलासितैः ॥ १४३ ॥ ततो-
 ऽन्यैर्विशिखैस्तूष्णं स्वर्णपुङ्खैर्महामनाः । निजघ्ने राक्षसान् द्रौणि-
 हिष्यास्त्रप्रतिमन्त्रितैः ॥ १४४ ॥ तद्वागैरहितं यूथं रक्षसां पीन-
 वक्षसाम् । सिद्धैरिव बभौ मत्तं गजानामाकुलं कुलम् ॥ १४५ ॥
 ते राक्षसाः सुसंक्रुद्धा द्रोणपुत्रेण ताडिताः । क्रुद्धाः सम्प्राद्वन्
 द्रौणिं जिघांसन्तो महाबलाः ॥ १४६ ॥ तद्वाह्युतमिमं द्रौणि-
 र्द्वैर्गयामास विक्रमम् । अशक्यं कर्तुमन्येन सर्वभूतेषु भारत
 ॥ १४७ ॥ यद्विको राक्षसीं सेनां क्षणाद्द्रौणिर्महास्त्रवित् ।
 ददाह ज्वलितैर्वागैराक्षसेन्द्रस्य पश्यतः ॥ १४८ ॥ स दहन्नाक्ष-
 सानीकं रराज द्रौणिराहवे । युगान्ते सर्वभूतानि सत्त्वर्तक
 इवानलः ॥ १४९ ॥ तं दहन्तमनीकानि अरैराक्षीविषोपमैः ।
 तेषु राजसहस्रेषु पाण्डवेयेषु भारत ॥ १५० ॥ नैनं निरीक्षितुं
 कथित् शक्नोति द्रौणिमाहवे । ऋते घटोत्कचाद्दीराद्राक्षसेन्द्रा-
 न्महाबलात् ॥ १५१ ॥ स पुनर्भरतश्रेष्ठ क्रोधादुद्ध्वान्तलोचनः ।
 तलं तलेन संहत्य सन्दृश्य दग्धनच्छदम् ॥ १५२ ॥ स्वं सूतमब्रवीत्
 क्रुद्धो द्रोणपुत्राय मां वच । स ययौ घोररूपेण तेन जैत्रपता-
 किना ॥ १५३ ॥ हैरथं द्रोणपुत्रेण पुनरप्यरिस्त्रहनः । स विनश्य
 महानादं सिंहवज्जीमविक्रमः ॥ १५४ ॥ चिक्षेपाविध्य संग्रामे
 द्रोणपुत्राय राक्षसः । अष्टषण्ठां महाघोरामशनीं द्विनिर्मिताम्
 ॥ १५५ ॥ तामवप्लव्य जग्राह द्रौणिर्न्यस्य रथे धनुः । चिक्षेप
 चैनां तस्यैव स्थन्धनात् सोऽवपुष्पुवे ॥ १५६ ॥ साश्वस्तं ध्वजं
 वाहं भस्म कृत्वा महाप्रभा । विवेश वसुधां भित्त्वा साधनिभृश-
 दासणा ॥ १५७ ॥ द्रौणेस्तत् कर्म दृष्ट्वा तु सर्वभूतान्यपूजयन् ।
 यदवप्लव्य जग्राह घोरं शङ्करनिर्मिताम् ॥ १५८ ॥ घृष्टयुन्तरथं

गत्वा भैमसेनिस्ततो नृप । धनुर्वीरं समादाय महदिन्द्रायुधो-
पमम् ॥ १५८ ॥ सुमोच निश्चितान् वाणान् पुनर्द्रोणेर्महात्मनः ।
धृष्टद्युम्नोऽप्यसम्भ्रान्तो सुमोचाग्रौविप्रोपमान् ॥ १६० ॥ सुवर्ण-
पुङ्गवान् प्रवरान् द्रोणपुत्रस्य वक्षसि । ततो सुमोच नाराचान्
द्रोणिस्तांश्च सहस्रयः ॥ १६१ ॥ तावद्यग्निसमस्यैर्जैश्चतुस्तस्य
मार्गणान् । अतिवौत्रमभूद्युद्धं तयोः पुरुषसिंहयोः ॥ १६२ ॥
योधानां प्रीतिजननं द्रोणेश्च भरतर्षभ । ततो रथसहस्रेण
हिरदानां तिमिः शतैः ॥ १६३ ॥ षड्भिर्वाजिसहस्रैश्च भीमस्तं
द्विजमाज्जत् । ततो भीमात्मजं वीरं धृष्टद्युम्नश्च सानुजम् ॥ १६४ ॥
अयोधयत धर्मात्मा द्रोणिरुत्कृष्टविक्रमः । तत्राद्भुततमं द्रौणि-
र्द्विर्द्वयमास विक्रमम् ॥ १६५ ॥ अश्वक्यं कर्तुमन्येन सवभूतेषु
भारत । निमेषान्तरमात्रेण साश्वसूतरथद्विपान् ॥ १६६ ॥
अक्षौहिणीं राक्षसानां शितैर्वायैरघातयत् । निपतो भीम-
सेनस्य हैडिम्बेः पार्षितस्य च ॥ १६७ ॥ यमयोर्धर्मपुत्रस्य विज-
यस्याच्युतस्य च । प्रगाढमज्जोगतिभिर्नाराचैरथ ताडिताः ॥ १६८ ॥
निपेतुर्हिरदा भूमौ विशृङ्गा इव पर्वताः । निकृत्तैर्हस्तिहस्तैश्च
विचरद्भिरितस्ततः ॥ १६९ ॥ रराज वसुधा कीर्णां विमर्षद्भि-
रिवोरनैः । छिन्नैः काञ्चनदण्डैश्च नृपच्छलैः क्षितिर्वमौ ॥ १७० ॥
द्यौरिवोदितचन्द्रार्का ग्रहाकीर्णां युगक्षये । प्रवृद्धध्वजमण्डूकां
मेरीविस्तीर्णकच्छुपाम् ॥ १७१ ॥ कृतहंसावलोजुष्टां फेणवामर-
मालिनीम् । कङ्कणधमहाग्राहां नैकायुधभूषाकुलाम् ॥ १७२ ॥
विस्तीर्णगजपाषाणां हस्त्यश्वमकराकुलाम् । रथक्षिप्तमहावप्रां
पताकारुचिरदुमाम् ॥ १७३ ॥ शरमीनां महारौद्रां प्रासशक्त्युष्टि-
दुण्डुभाम् । मज्जामांसमहापङ्कां कवम्भावर्जितोडुपाम् ॥ १७४ ॥
कैश्र्यैवलकल्पाणां भीरूणां कश्मलावहाम् । नागैश्च हययोधानां
शरीरव्ययसम्भवाम् ॥ १७५ ॥ शोणितौघमहावेगां द्रौणिः प्राव-

तैयन्नदीम् । योधार्तरवनिर्घोषां क्षतजोर्मिसमाकुलाम् ॥ १७६ ॥
 पदातिभिर्महाघोरां यमक्षयमहोदधिम् । निपात्य राक्षसान्
 वाणैर्द्रौणिर्हैडिम्बिमाद्दयत् ॥ १७७ ॥ पुनरप्यतिसंक्रुद्धः सत्त्वको-
 द्ररपार्षतान् । स नाराचगणैः पार्थान् द्रौणिर्विह्वा महारथान्
 ॥ १७८ ॥ जघान सुरथं नाम द्रुपदस्य सुतं विभुः । पुनः शत्रु-
 क्षयं नाम सुरथस्यानुजं रणे ॥ १७९ ॥ वलानीकं जयानीकं
 जयञ्चात्र निजघ्नवान् । पुनः शरेण तीक्ष्णेन द्रौणिः सिंह इवो-
 न्नदन् ॥ १८० ॥ जघान स पृथ्वञ्च चन्द्रसेनञ्च मानिनम् ।
 कुन्तीभोजसुतांश्चासौ दशभिर्दृश जघ्नवान् ॥ १८१ ॥ श्रुताशुपञ्च
 राजेन्द्र द्रौनिर्निन्ये यमक्षयम् । त्रिभिरन्यैः शरैस्तीक्ष्णैः सुपुङ्खै-
 रक्तलोचनैः ॥ १८२ ॥ शत्रुक्षयञ्च वलिनं शक्रलोकं निनाय ह ।
 अश्वत्यामा सुसंक्रुद्धः सन्धायोग्रमजिह्वगम् ॥ १८३ ॥ सुमोचा-
 कर्षपूर्णं धनुषा शरमुत्तमम् । यमदण्डोपमं घोरमुद्दिश्याशु
 घटोत्कचम् ॥ १८४ ॥ स भित्त्वा हृदयं तस्य राक्षसस्य महा-
 शरः । विवेश वसुधां भित्त्वा सुपुङ्खः पृथिवीपते ॥ १८५ ॥ तं
 हतं पतितं ज्ञात्वा घृष्टद्युन्नो महारथः । द्रौणेः सकाशाद्राजेन्द्र
 अपनिन्ये वथान्तरम् ॥ १८६ ॥ तथा पराङ्मुखरथं सैन्यं योधि-
 स्ठिरं नृप । पराजित्य रिपून् वीरो द्रोणपुत्रो ननाद ह । पूजितः
 सर्वलोकैश्च तव पुत्रैश्च भारिष ॥ १८७ ॥ अथ शरशतभिन्नकृत-
 दिहैर्हतपतितैः क्षणदाचरैः समन्तात् । निधनमुपगतैर्बभूव भूमि-
 गिरिशिखरैरिव दुर्गमातिरौद्रा ॥ १८८ ॥ तं सिद्धगन्धर्वपिशाच-
 सङ्घा नागाः सुपर्णाः पितरो वयांसि । रक्षोगणा भूतगणाश्च
 द्रौणिमपूजयन्प्रसरसः सुराश्च ॥ १८९ ॥

इति द्रोणपर्वणि घटोत्कचबधपर्वणि अश्वत्यामाशुद्धे

षट्पञ्चाशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १५६ ॥

सञ्जय उवाच । द्रुपदस्यात्मजान् दृष्ट्वा कुन्तिभोजसुतांस्तथा ।
 द्रोणपुत्रेण निहतान्नाक्षसांश्च सहस्रयः ॥ १ ॥ युधिष्ठिरो भीम-
 सेनो घृष्टद्युम्नश्च पार्षतः । युयुधानश्च संसृता युजायैव मनो
 दधुः ॥ २ ॥ सोमदत्तः पुनः क्रुद्धो दृष्ट्वा सात्यकिमाहवे । महता
 श्रवर्षेण क्वाद्यामास भारत ॥ ३ ॥ ततः समभवद्युद्धमतीवा-
 द्भूतदर्शनम् । लदीयानां परेषाञ्च घोरं विजयकाङ्क्षिणाम् ॥ ४ ॥
 दशभिः सात्त्वतस्यार्थं भीमो विव्याध कौरवम् । सोमदत्तोऽपि
 तं वीरं शतेन प्रत्यविध्यत ॥ ५ ॥ सात्त्वतस्त्वभिसंक्रुद्धः पुत्राधिभि-
 रभिप्लुतम् । वृद्धं वृद्धशृणैर्युक्तं ययातिमिव नाङ्गणम् ॥ ६ ॥
 विव्याध दशभिस्तौच्छैः शरैर्वज्रनिपातिभिः । शक्त्या चैनं विनि-
 र्भिद्य पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥ ७ ॥ ततस्तु सात्यकेरर्थं भीमसेनो
 नवं दृढम् । सुमोच परिधं घोरं सोमदत्तस्य मूर्धनि ॥ ८ ॥
 सात्त्वतोऽप्यनिसङ्काशं सुमोच शरमुत्तमम् । सोमदत्तोरसि क्रुद्धः
 सुपत्रं निश्चितं युधि ॥ ९ ॥ युगपत् पेततुर्वीरे घोरौ परिध-
 मार्गणौ । शरीरे सोमदत्तस्य स पपात महारथः ॥ १० ॥
 विमोहिते तु तनये बाह्लीकस्तमुपाद्रवत् । विसृजञ्छरवर्षाणि
 कालवर्षीव तीव्रदः ॥ ११ ॥ भीमोऽथ सात्त्वतस्यार्थं बाह्लीकं
 नवभिः शरैः । प्रपीडयन्महात्मानं विव्याध रणमूर्धनि ॥ १२ ॥
 प्रातिपीयस्तु संक्रुद्धः शक्तिं भीमस्य वक्षसि । निचखान महा-
 बाहुः पुरन्दर इवाशनिम् ॥ १३ ॥ स तथा निहतो भीमश्चाल
 च सुमोह च । प्राप्य चेतश्च बलवान् गदामस्त्रे समर्ज्ज ह ॥ १४ ॥
 सा पाण्डवेन प्रहिता बाह्लीकस्य शिरोऽहरत् । स पपात हतः
 पृथ्वा वज्राहत इव द्रुमः ॥ १५ ॥ तस्मिन् विनिहते वीरे बाह्लीके
 पुरुषर्षभे । पुत्रास्तेऽभ्यर्हयन् भीमं दश दाशरथेः समाः ॥ १६ ॥
 नागदत्तो दृढरथो वीरवाङ्मरयोभुजः । दृढः सुहस्तो विरजाः
 प्रमाथश्चोग्रयाथपि ॥ १७ ॥ तान् दृष्ट्वा चुक्रुधे भीमो जगृहे

भारसाधनान् । एकमेकं समुद्दिश्य पातयामास मर्मसु ॥ १८ ॥
 ते विद्धा व्यसवः पेतुः स्यन्दनेभ्यो हतौजसः । चण्डवातप्रमग्नास्तु
 पर्वताग्रान्महोरुहाः ॥ १९ ॥ नाराचैर्द्विभिरभीमस्तान्निहत्य
 तवात्मजान् । कर्णस्य दयितं पुत्रं वृषसेनमवाकिरत् ॥ २० ॥
 ततो वृकरयो नाम आता कर्णस्य विश्रुतः । विव्याध भीमं
 नाराचैस्तं समभ्यवधीदली ॥ २१ ॥ ततः सप्तरथान् वीरः
 श्यालानां तव भारत । निहत्य भीमो नाराचैः शतचन्द्रमपोथयम्
 ॥ २२ ॥ अमर्षयन्तो निहतं शतचन्द्रं महारथम् । अकुनेर्भातरौ
 वीर गवाक्षः शरभो विभुः ॥ २३ ॥ अभिद्रुत्य शरैस्तीक्ष्णैर्भीमसेन-
 मताडयत् । स ताड्यमानो नाराचैर्दृष्टिवेगैरिवाचलः ॥ २४ ॥
 जघान पञ्चभिर्वाणैः पञ्च चातिवलान्नृपान् । तान् दृष्ट्वा निह-
 तान् वीरान् विचेलुर्नृपसत्तमाः ॥ २५ ॥ ततो युधिष्ठिरः क्रुद्ध-
 स्तवानौकमश्नातयत् । त्रिषतः कुम्भयानेश्य पुत्राणां तव चानघ
 ॥ २६ ॥ अस्वष्ठान्मालवान् भूरास्त्रिगर्तान् सशिवीनपि । प्राहि-
 णीन्मृत्युलोकाय गणान् युद्धे युधिष्ठिरः ॥ २७ ॥ अभीषाहान्
 भूरसेनान् वालीकांश्च वशातिकान् । निवृत्त्य पृथिवीञ्चक्रे मास-
 शोणितकर्हमाम् ॥ २८ ॥ यौधेयान् मालवान्राजन् मद्रकांश्च गणान्
 युधि प्राहिणोद्यमलोकाय भूरान् वाणगणैः क्षणात् ॥ २९ ॥
 हता हरत गृह्णीत विध्यत व्यवकृन्तत । अभवत्तुमुलः शब्दो
 युधिष्ठिररथं प्रति ॥ ३० ॥ सैन्यानि द्रावयन्तन्तं द्रोणो दृष्ट्वा
 युधिष्ठिरम् । चोदितस्तव पुत्रेण सायकैरभ्यवाकिरत् ॥ ३१ ॥
 द्रोणस्तु परमः क्रुद्धो वायव्यास्त्रेण पाण्डवम् । विव्याध सोऽपि
 तद्दिव्यमस्त्रशस्त्रेण जघ्निवान् ॥ ३२ ॥ तस्मिन्नस्त्रे विनिहत्य भार-
 व्राजो युधिष्ठिरे । वारुणं याम्यमाण्यं त्वाष्ट्रं सावित्रमेव च
 ॥ ३३ ॥ विक्षेप परमक्रुद्धो जिघांसुः पाण्डुनन्दनम् । क्षिप्तानि
 क्षिप्यमानानि तानि चास्त्राणि बर्मवित् ॥ ३४ ॥ जघानास्त्रैर्महा-

बाहूः कुम्भयोनेरविवचन् । सत्यां चिकीर्षमानस्तु प्रतिज्ञां कुम्भ-
सम्भावः ॥ ३५ ॥ प्रादुश्चक्रेऽस्त्रमैन्द्रं वै प्राजापयञ्च भारत ।
जिघांसुर्धर्मतनयं तव पुत्रहिते रतः ॥ ३६ ॥ पतिः कुत्सणां
गजसिंहगामी विशालवक्षाः पृथुलोहिताक्षः । प्रादुश्चकारास्त्र-
महीनतेजा माहेन्द्रमन्यत् स जघान चास्त्रम् ॥ ३७ ॥ निहन्य-
मानेष्वस्त्रेषु द्रोणः क्रोधसमन्वितः । युधिष्ठिरवधं प्रेप्सुर्ब्राह्म-
मस्त्रमुदैरयत् ॥ ३८ ॥ नात्रासिक्त ततः किञ्चिद्द्वारेण तमसा
वृते । सर्वभूतानि च त्रासं परं जग्मुर्विशम्भते ॥ ३९ ॥ ब्रह्मास्त्र-
मुद्यतं दृष्ट्वा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः । ब्रह्मास्त्रेनैव राजेन्द्र तदस्त्रं
पर्यवारयत् ॥ ४० ॥ ततः सैनिकमुखास्ते प्रशशंसुर्नरर्षभौ ।
द्रोणपार्थौ महेष्वासौ सर्वयुद्धविशारदौ ॥ ४१ ॥ ततः प्रमुच्य
कौन्तेयं द्रोणो दुपद्वाहिनीम् । व्यधमत् सोऽस्त्रमस्त्रेण क्रोध-
पर्याकुलेक्षणः ॥ ४२ ॥ ते हन्यमाना द्रोणेन पाञ्चालाः प्राद्वन्
भयात् । पश्यतो भीमसेनस्य पार्थस्य च महात्मनः ॥ ४३ ॥
ततः किरौटी भीमश्च सहसा संन्यवर्त्तताम् । महद्भगां रथवंशाभ्यां
प्रतिगृह्य दलं तदा ॥ ४४ ॥ वीभत्सुर्दक्षिणं पार्श्वमुत्तरञ्च
वृकोदरः । भारहाजं शरौघाभ्यां महद्भगामभ्यवर्षताम् ॥ ४५ ॥
कैकयाः सृज्जयाश्चैव पाञ्चालाश्च महौजसः । अन्वगच्छन्महा-
राज मत्स्याश्च सह सात्त्वतैः ॥ ४६ ॥ ततः सा भारती सेना
दध्यमाना किरौटिना । तमसा निद्रया चैव पुनरेव व्यदीर्यते
॥ ४७ ॥ द्रोणेन वार्यमाणास्ते स्वयं तव सुतेन च । नाशक्यन्त
महाराज योधा वारयितुं तदा ॥ ४८ ॥

इति द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि द्रोणयुधिष्ठिरयुद्धे

सप्तपञ्चाशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १५७ ॥

सञ्जय उवाच । उदीर्यमाणं तं दृष्ट्वा पाण्डवानां महद्वलम् ।
अविसृज्य मन्वानः कर्णं दुर्योधनोऽब्रवीत् ॥ १ ॥ अयं स
कालः सम्प्राप्तो मित्राणां मित्रवत्सल । त्रायस्व समरे कर्णं
सर्वान् योधान्महारथान् ॥ २ ॥ पाञ्चालैः कैकयैर्मत्स्यैः पाण्ड-
वैश्च महारथैः । वृतान् समन्तात् संक्रुद्धैर्निश्वसद्भिरिवोरगैः
॥ ३ ॥ एते नर्दन्ति संहृष्टाः पाण्डवा जितकाशिनः । शक्रो-
पमाश्च बहवः पाञ्चालानां रथव्रजाः ॥ ४ ॥

कर्ण उवाच । परित्रातुमिह प्राप्तो यदि पाथं पुरन्दरः ।
तनय्याशु पराजित्य ततो हन्तास्मि पाण्डवम् ॥ ५ ॥ सत्यं ते
प्रतिजानामि समाश्वसिहि भारत । हन्तास्मि पाण्डुतनयान्
पाञ्चालांश्च समागतान् ॥ ६ ॥ जयन्ते प्रतिदास्यामि वासवस्येव
पावकिः । प्रियं तव मया कार्यमस्मिन्नणसमागमे ॥ ७ ॥ सर्वेषा-
मेव पार्थानां फाल्गुनो बलवत्तरः । तस्यामोघां विमोक्ष्यामि
शक्तिं शक्रविनिर्मिताम् ॥ ८ ॥ तस्मिन् हते महेष्वासि भ्रातर-
स्तस्य मानदः । तव वध्या भविष्यन्ति वनं चास्यन्ति वा पुनः ॥ ९ ॥
मयि जीवति कौरव्य विषादं मा कृथाः क्वचित् । अहं जेष्यामि
समरे सहितान् सर्वपाण्डवान् ॥ १० ॥ पाञ्चालान् कैकयाश्चैव
वृष्णींश्चापि समागतान् । वाणोघैः शङ्खलीकृत्य तव दास्यामि
भेदिनीम् ॥ ११ ॥

सञ्जय उवाच । एवं ब्रुवाणं कर्णं तु कृपः भारहतोऽब्रवीत् ।
स्मयन्निव महाबाहुः सूतपुत्रमिदं वचः ॥ १२ ॥ शोभनं शोभनं
कर्णं मनाथः कुरुपुङ्गवः । त्वया नाथेन राधेय वचसा यदि
सिध्यति ॥ १३ ॥ बह्वशः कल्पसे कर्णं कौरवस्य समीपतः । न
तु ते विक्रमः कश्चिद्दृश्यते फलमेव वा ॥ १४ ॥ समागमः पाण्डु-
सुतैर्दृष्टो बह्वशो युधि । सर्वत्र निर्जितश्चासि पाण्डवैः सूत-
नन्दन ॥ १५ ॥ क्षियमाणे तदा कर्णं नम्यैर्धृतराष्ट्रजे । तदा-

युध्यन्त सैन्यानि तमेकोऽग्रे पलायिष्याः ॥ १६ ॥ विराटनगरे
 चापि समेताः सर्वकौरवाः । पार्थेन निर्जिता युद्धे तच्च कर्ष
 सहानुजः ॥ १७ ॥ एकस्याप्यसन्नयस्त्वं फाल्गुनस्य रणाजिरे ।
 कथमुत्सहसे जेतुं सकृष्णान् सर्वपाण्डवान् ॥ १८ ॥ अनुवन् कर्ण
 युध्यस्व कत्यसे वृद्ध सूतज । अनुक्त्वा विक्रमेद्यस्तु तदै सत्पुरुष-
 व्रतम् ॥ १९ ॥ गर्जित्वा सूतपुत्र त्वं शारदाभ्रमिवाजलम् ।
 निष्कलो दृश्यसे कर्षं तच्च राजा न बुध्यते ॥ २० ॥ तावद्गर्जसि
 राधेय यावत् पार्थं न पश्यसि । आरात् पार्थं हि ते दृष्ट्वा दुर्लभं
 गर्जितं पुनः ॥ २१ ॥ त्वमनासाद्य तान् वाणान् फाल्गुनस्य
 विगर्जसि । पार्थसायकविद्धस्य दुर्लभं गर्जितं तव ॥ २२ ॥
 बाहुभिः क्षत्रियाः शूरा वाग्भिः शूरा हिजातयः । धनुषा
 फाल्गुनः शूरः कर्षं शूरो मनोरथैः ॥ २३ ॥ तोषितो येन
 स्रोऽपि कः पार्थं प्रतिघातयेत् । एवं स रुषितस्तेन तदा शार-
 दतेन ह ॥ २४ ॥ कर्षः प्रहरतां श्रेष्ठः कृपं वाक्यमयाव्रवीत् ।
 शूरा गर्जन्ति सततं प्रावृषीव वलाहकाः ॥ २५ ॥ फलञ्चाशु प्रय-
 क्षन्ति बीजमुप्तं क्षिताविव । दोषमत्र न पश्यामि शूराणां रण-
 मूर्ध्नि ॥ २६ ॥ तत्तद्विकल्पमानानां भारवोदहतां युधि । यं भारं
 पुरुषो वोढुं मनसा हि व्यवस्यति ॥ २७ ॥ दैवमस्यं ध्रुवं तत्र साहा-
 य्याधिपपद्यते । व्यवसायद्वितीयोऽहं मनसा भारमुदहन् ॥ २८ ॥
 हत्वा पाण्डुसुतानाजौ सकृष्णान् सहसास्त्वतान् । गर्जामि यद्यहं
 विप्र तव किन्तव नश्यति ॥ २९ ॥ वृथा शूरा न गर्जन्ति शारदा
 इव तीक्ष्णदाः । सामर्थ्यमात्मनो ज्ञात्वा ततो गर्जन्ति पण्डिताः
 ॥ ३० ॥ सोऽहमद्य रणे यत्तौ सहितौ कृष्णपाण्डवौ । उत्सहे
 मनसा जेतुं ततो गर्जामि गौतम ॥ ३१ ॥ पश्य त्वं गर्जितस्यास्य
 फलं मे विप्र सानुगान् । हत्वा पाण्डुसुतानाजौ सहकृष्णान् स-
 सास्त्वतान् । दुर्योधनाय दास्यामि पृथिवीं हतकण्टकाम् ॥ ३२ ॥

कृप उवाच । मनोरथप्रलापो मे न ग्राह्यस्तव सूतज । यदा-
 क्षिपसि वै कृष्णो धर्मराजञ्च पाण्डवम् ॥ ३३ ॥ ध्रुवस्तस्य जयः
 कर्णं यत्न युद्धविशारदौ । देवगन्धर्वयक्षाणां मनुष्योरगपक्षिणाम्
 ॥ ३४ ॥ दक्षितानामपि रणेऽप्यजेयौ कृष्णपाण्डवौ । ब्रह्मण्यः
 सत्यवाग्दान्तः पितृदैवतपूजकः ॥ ३५ ॥ सत्यधर्मरतश्चैव कृता-
 स्त्वय्य विप्रेषतः । धृतिमांश्च कृतज्ञश्च धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ३६ ॥
 भ्रातरश्चास्य बलिनः सर्वास्त्रेषु कृतयमाः । गुरुवृत्तिरताः प्राज्ञा
 धर्मनित्या यशस्विनः ॥ ३७ ॥ सस्वन्धिनश्चेन्द्रवीर्याः खनुरक्ताः
 प्रहारिणः । धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च दौर्मुखिर्जनमेजयः ॥ ३८ ॥
 चन्द्रसेनो मदसेनः कौर्त्तिवर्मा ध्रुवो धरः । वसुचन्द्रो दामचन्द्रः
 सिंहचन्द्रः सुतेजनः ॥ ३९ ॥ द्रुपदस्य तथा पुत्रा द्रुपदश्च महास्व-
 वित् । वीषामर्थाय संयत्तो मत्स्यराजः सहानुजः ॥ ४० ॥ गजा-
 नीकः श्रुतानीको वीरभद्रः सुदर्शनः । श्रुतध्वजो बलानीको
 जयानीको जयप्रियः ॥ ४१ ॥ विजयो लव्यलक्ष्य जयाश्वो रथ-
 वाहनः । चन्द्रोदयः कामरथो विराटभ्रातरः शुभाः ॥ ४२ ॥
 यमो च द्रौपदेयाश्च राक्षसश्च घटोत्कचः ॥ वीषामर्थाय युध्यन्ते न
 तेषां विद्यते क्षयः ॥ ४३ ॥ एते चान्ये च बहवो गणाः पाण्डु-
 सुतस्य वै । कामं खलु जगत् सर्वं सद्देवासुरमानुषम् ॥ ४४ ॥
 सयक्षराक्षसगणं सभूतभुजगदिपम् । निःशेषमस्त्ववीर्येण कुर्यातां
 भीमफाल्गुनौ ॥ ४५ ॥ युधिष्ठिरश्च पृथिवीं निर्देहेहोरचक्षुषा ।
 अप्रमेयबलः शौरिर्वीषामर्थं च दंष्ट्रितः ॥ ४६ ॥ कथं तान् संयुगे
 कर्णं जेतुमुत्तहसे परान् । महानपनयस्त्वेष तव नित्यं हि
 सूतज । यस्त्वमुत्तहसे योद्धुं समरे शौरिणा सह ॥ ४७ ॥

सञ्जय उवाच । एवमुक्तस्तु राधेयः प्रहसन् भरतर्षभ ।
 अब्रवीच्च तदा कर्णो गुरुं आरुढं कृपम् ॥ ४८ ॥ सत्यमुक्तं
 त्वया ब्रह्मन् पाण्डवान् प्रति यद्वचः । एते चान्ये बहवो गुणाः

पाण्डुसुतेषु वै ॥ ४८ ॥ अजेयाश्च रणे पार्था देवैरचि सवासवैः ।
सदैत्ययक्षगन्धर्वैः पिशाचोरगराक्षसैः ॥ ५० ॥ तथापि पार्थान्
जेधामि शक्त्या वासवदत्तया । ममाप्यमोघा दत्तेयं शक्तिः शक्रेण
वै हिज ॥ ५१ ॥ एतस्मा निहनिष्यामि सव्यसाचिनमाहवे । हते
तु पाण्डवे कृष्णो भ्रातरश्चास्य सोदराः ॥ ५२ ॥ अनर्जुनान्
अक्षयन्ति महीं भोक्तुं कथञ्चन । तेषु सर्वेषु नष्टेषु पृथिवीर्यं
ससागरा ॥ ५३ ॥ अयत्नात् कौरवेन्द्रस्य वशे स्थास्यति गौतम ।
सुनीतैरिह सर्वाणि सिध्यन्ते नात्र संशयः ॥ ५४ ॥ एतमर्थमहं
ज्ञात्वा ततो गच्छामि गौतम । वन्तु वृद्धश्च विप्रश्च अकृतप्रज्ञश्च
संयुगे ॥ ५५ ॥ कृतस्त्रेहश्च पार्थेषु ततो मामवमन्यसे । यद्येवं
वक्ष्यसे भूयो ममाप्रियमिह हिज ॥ ५६ ॥ ततस्ते खड्गमुत्कृष्य
जिह्वां केत्स्यामि दुर्मते । यच्चापि पाण्डवान् विप्र स्तोतुमिच्छामि
संयुगे ॥ १७ ॥ भीषयन् सर्वसैन्यानि कौरवेयाणि दुर्मते ।
अत्रापि ब्रुवतो ब्राक्यं यथावच्छृणु गौतम ॥ ५८ ॥ दुर्योधनश्च
द्रोणश्च शकुनिर्दुर्मखो जयः । दुःशासनो वृषसेनो मद्राज-
स्त्वमेव च ॥ ५९ ॥ सोमदत्तश्च भूरिश्च तथा द्रौणिर्विविंशतिः ।
तिष्ठन्ति दंशिता यत्र सर्वे युद्धविशारदाः ॥ ६० ॥ जयेद्देताव्रणे
को हि शक्रतुल्यबलोऽप्यरिः । शूराश्च हि कृतास्त्राश्च वलिनः
स्वर्गलिप्सवः ॥ ६१ ॥ धर्मज्ञा युद्धकुशला हन्युर्युद्धे सुरानपि ।
एते स्थास्यन्ति सङ्ग्रामे पाण्डवानां वधार्थिनः ॥ ६२ ॥ जयमाकाङ्क्ष-
माणस्य कौरवेवस्य दंशिताः । दैवायत्तमहं मन्ये जयं सुबलिना-
मपि ॥ ६३ ॥ यत्र भीष्मो महाबाहुः शीते शरप्रतापितः । विकर्ष-
यितसेनश्च बाह्लीकश्च जयद्रथः ॥ ६४ ॥ भूरिश्चवा जयस्यैव जल-
सन्ध सुदक्षिणः । शलश्च रथिनां श्रेष्ठो भगदत्तश्च वीर्यवान् ॥ ६५ ॥
एते चान्ये च बहवो देवैरपि च दुर्जयाः । निहताः समरे शूरा
पाण्डवैर्बलवत्तराः ॥ ६६ ॥ किमन्यद्वैवसंयोगान्नन्यसे, पुरुषा-

धम । यथैतान् स्तौषि सततं दुर्योधमरिपून् हिज ॥ ६७ ॥
 तेषामपि हताः शूरा शतशोऽय सहस्रयः । क्षीयन्ते सर्वसैन्यानि
 कुरूणां पाण्डवैः सह ॥ ६८ ॥ प्रभावं नात्र पश्यामि पाण्डवानां
 कथञ्चन । यस्तान् बलवतो नित्यं मन्यसे हि नराधम ॥ ६९ ॥
 यतियेऽहं परं शक्त्या योद्धुं तैः सह संयुगे । दुर्योधन हितार्थाय
 जयो दैवे प्रतिष्ठितः ॥ ७० ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि कृपकर्णवाक्ये

अष्टपञ्चाशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १५८ ॥

सञ्जय उवाच । तथा परुषिते दृष्ट्वा सूतपुत्रेण मातुलम् ।
 खड्गमुद्यम्य वेगेन द्रौणिरभ्यपतद्दुदुतम् ॥ १ ॥ ततः परम-
 संक्रुद्धः सिंहो मत्तमिव हिपम् । प्रेक्षतः कुरुराजस्य द्रौणिः
 कर्णं समभ्ययात् ॥ २ ॥

अश्वत्थामोवाच । यदर्जुनगुणांस्तथ्यान् कीर्त्तयानं नराधम ।
 शूरं देषात् सुदुर्बुद्धे त्वं मर्त्ययसि मातुलम् ॥ ३ ॥ विकल्पमानः
 शौर्येण सर्वलोकधनुर्धरम् । दर्पोद्दृष्टहीतोऽय न किञ्चिद्गुण-
 यन्मृधे ॥ ४ ॥ क्व ते वीर्यं क्व चास्त्राणि यस्त्वां निर्जित्य
 संयुगे । गाण्डीवधन्वा हतवान् प्रेक्षतस्ते जयद्रथम् ॥ ५ ॥
 येन साक्षान्महादेवः समरे योधितः पुरा । तमिच्छसि वृथा
 जेतुं सूताधम मनोरथैः ॥ ६ ॥ यं हि कृष्णेन सहितं सर्वशस्त्र-
 भताम्बरम् । जेतुं न शक्ताः सहिताः सेन्द्रा अपि सुरासुराः ॥ ७ ॥
 लोकैकवीरमजितमर्जुनं सूत संयुगे । किम्पुनस्त्वमलं जेतुं
 सहैभिर्वसुधाधिपैः ॥ ८ ॥ कर्णाद्य पश्य दुर्बुद्धे तिष्ठेदानीं नरा-
 धम । एष तेऽय शिरः कायादुर्ध्वरामि सुदुर्मते ॥ ९ ॥

सञ्जय उवाच । तस्यैतन्तु वेगेन राजा दुर्योधनः स्वयम् ।
न्यवारयन्महातेजाः कृपञ्च द्विपदां वरम् ॥ १० ॥

कर्ण उवाच । भूरोऽयं समरस्त्राघौ दुर्मतिश्च द्विजाधमः ।
आसादयतु महीर्थं सुज्ञेनं द्विजसत्तमम् ॥ ११ ॥

अश्वत्थामोवाच । तवैतत् क्षम्यतेऽस्माभिः सूतात्मज सुदु-
र्मते । दर्पमुत्थितमेतत्ते फाल्गुनो नाशयिष्यति ॥ १२ ॥

दुर्योधन उवाच । अश्वत्थामन् प्रसीदस्व क्षन्तुमर्हसि मानद ।
कोपः खलु न कर्तव्यः सूतपुत्रे त्वयानघ ॥ १३ ॥ त्वयि कर्णे
कृपे द्रोणे मद्राजे च सौवले । महत् कार्यं समायातं प्रसीद
द्विजसत्तम ॥ १४ ॥ एते क्षमिमुखाः सर्वे राक्षसेन युयुत्सवः ।
आयान्ति पाण्डवाः ब्रह्मन्नाह्वयन्तः समन्ततः ॥ १५ ॥

सञ्जय उवाच । प्रसाद्यमानस्तु ततो राज्ञा द्रौणिर्महा-
मनाः । प्रससाद् महाराज क्रोधवेगसमन्वितः ॥ १६ ॥ ततः
कृप उवाचेदमाचार्यः सुमहामनाः । सौम्यस्वभावाद्राजेन्द्र क्षिप्र-
मागतमार्द्वः ॥ १७ ॥

कृप उवाच । तवैतत् क्षम्यतेऽस्माभिः सूतात्मज सुदुर्मते ।
दर्पमुत्थितमेतत्ते फाल्गुनो नाशयिष्यति ॥ १८ ॥

सञ्जय उवाच । ततस्ते पाण्डवा राजन् पाञ्चालाश्च यश-
स्विनः । आजग्मुः सहितास्तत्र तर्जयन्तः सहस्रशः ॥ १९ ॥
कर्णोऽपि रथिनां श्रेष्ठश्चापमुद्यम्य वीर्यवान् । कौरवाग्रैः परि-
वृतः शक्रो देवगणैरिव ॥ २० ॥ पर्यतिष्ठत तेजस्वी स्वबाहुवल-
माश्रितः । ततः प्रवव्रते युद्धं कर्णस्य सह पाण्डवैः ॥ २१ ॥
भीषणं सुमहाराज सिंहनादविराजितम् । ततस्ते पाण्डवा
राजन् पाञ्चालाश्च यशस्विनः ॥ २२ ॥ दृष्ट्वा कर्णं महाबाहून्मुचैः
शब्दमथानदन् । अयं कर्णः कुतः कर्णस्तिष्ठ कर्णं महारणे
॥ २३ ॥ युध्यस्व सहितोऽस्माभिर्दुरात्मन् पुक्त्राधम । अन्ये तु

दृष्ट्वा राधेयं क्रोधदीप्तेक्षणान्बुवन् ॥ २४ ॥ बध्यतामयमुत्तिक्तः
 सूतपुत्रोऽल्पचेतनः । सर्वः पार्थिवशार्दूलैर्नानेनार्थोऽस्ति जीवता
 ॥ २५ ॥ अत्यन्तवैरौ पार्थानां सततं पापपूरुषः । एष मूलं
 क्षनर्थानां दुर्योधनमते स्थितः ॥ २६ ॥ हतैनमिति जल्पन्तः
 क्षत्रियाः समुपाद्रवन् । महता शरवर्षेण क्वादयन्तो महारथाः
 ॥ २७ ॥ वधार्थं सूतपुत्रस्य पाण्डवेयेन नोदिताः । तांस्तु सर्वा-
 स्तथा दृष्ट्वा पाण्डपुत्रान्महाबलान् ॥ २८ ॥ न विव्यथे सूतपुत्रो
 न च त्रासमगच्छत । दृष्ट्वा संहारकल्पं तदद्भुतं सैन्यसागरम्
 ॥ २९ ॥ प्रियकृत्तव पुत्राणां संग्रामेष्वपराजितः । सायकौघेन
 बलवान् क्षिप्रकारी महाबलः ॥ ३० ॥ वारयामास तत् सैन्यं
 समन्ताद्भरतर्षभ । ततस्तु शरवर्षेण पाण्डवाः समवारयन् ॥ ३१ ॥
 धनूंषि ते विधुन्वानाः शतशोऽथ सहस्रशः । अयोधयन्त राधेयं
 शक्रं दैत्या यथा पुरा ॥ ३२ ॥ शरवर्षन्तु तत् कर्षः पार्थिवैः
 समुदीरितम् । शरवर्षेण महता समन्तादधमद्वली ॥ ३३ ॥
 तद्युद्धमभक्षेपां कृतप्रतिकृतैषिणाम् । यथा देवासुरे युद्धे शक्रस्य
 सह दानवैः ॥ ३४ ॥ तत्राद्भुतमपश्याम सूतपुत्रस्य लाघवम् ।
 बहिनं समरे यत्ता नाप्नुवन्त्यपरे युधि ॥ ३५ ॥ निवार्य च
 शरौघांस्तान् पार्थिवानां महारथः । युगेष्वीपासु कृत्रेषु रथेषु
 च हथेषु च ॥ ३६ ॥ आत्मनामाङ्घ्रितान् घोरान् राधेयः प्राहि-
 णीच्छरान् । ततस्ते व्याकुलीभूता राजानः कर्षपीडिताः ॥ ३७ ॥
 बभ्रमुस्तत्र तत्रैव गावः शीतार्हिता इव । हयानां बध्यमानानां
 गजानां रथिनां तदा ॥ ३८ ॥ तत्र तत्र स दृश्यन्ते सङ्घाः कर्षेण
 पीडिताः । शरोभिः पतितैराजन् वाङ्मभिस्र समन्ततः ॥ ३९ ॥
 प्रकीर्णा वसुधा सर्वा भूराणामनिवर्तिनाम् । हतैश्च हन्यमानैश्च
 निष्टनङ्घ्रिश्च सर्वशः ॥ ४० ॥ बभ्रुवायोधनं राजन् वैवस्वतपुरं
 यथा । दुर्योधनस्ततो राजन् दृष्ट्वा कर्णस्य विक्रमम् ॥ ४१ ॥

अश्वत्थामानमासाद्य ततो वाक्यमुवाच ह । अगौ हि दृश्यते
कर्णो दंशितः सर्वपार्थिवैः ॥ ४३ ॥ पश्येमां द्रवतीं सेनां कर्ण-
सायकपीडिताम् । कार्तिकेयसमुद्धूतामासुरीमिव तां चमूम् ॥ ४४
दृष्टेमां निर्जितां सेनां रणे कर्णेन धीमता । अभियात्येष
वीभत्सुः सूतपुत्रजिघांसया ॥ ४५ ॥ तद्यथा पश्यमानानां सूत-
पुत्रं महारथम् । न हन्यात् पाण्डवः सङ्गे तथा नीतिर्विधी-
यताम् ॥ ४६ ॥ ततो द्रौणिः क्रुपः शल्यो हार्दिक्यश्च महारथः ।
प्रत्युद्ययुस्तदा पार्थं सूतपुत्रस्य रक्षिणः ॥ ४७ ॥ आयान्तं वीज्य
कीन्तेयं अक्रां दैत्यचमूमिव । वीभत्सुरपि राजेन्द्र पाञ्चालैरभि-
संवृतः । प्रत्युद्ययौ तदा कर्णं यथा वृत्रं पुरन्दरम् ॥ ४८ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । संरब्धं फाल्गुनं दृष्ट्वा कालान्तकयमो-
पमम् । कर्णो वैकर्त्तनः सूत प्रत्यपद्यत् किमुत्तरम् ॥ ४९ ॥ यो-
ऽस्यर्द्धत च पार्थिन नित्यमेव महारथः । आशंसते च वीभत्सुमव-
जेतुं सुदक्षिणः ॥ ५० ॥ स तु तं सहसा प्राप्तं नित्यमत्यन्त-
वैरिणम् । कर्णो वैकर्त्तनः सूत किमन्यत् प्रत्यपद्यत ॥ ५१ ॥

सञ्जय उवाच । आयान्तं पाण्डवं दृष्ट्वा गजः प्रतिमजं यथा ।
असम्भ्रान्तस्ततः कर्णः प्रत्युदीयात् धनञ्जयम् ॥ ५२ ॥ तमापतन्तं
वेगेन स्वर्णपुङ्खैरजिह्वागैः । ह्लादयामास पार्थोऽयं कर्णन्तु
विजयं शरैः ॥ ५३ ॥ तं कर्णं शरजालेन ह्लादयामास पाण्डवः ।
ततः कर्णः सुसंरब्धः शरैस्त्रिभिरविध्यत ॥ ५४ ॥ तस्य तल्लाघवं
दृष्ट्वा नामृष्यत महारथः । तस्मै वाणाच्छिलाधौतान् प्रदीप्ताग्रा-
नजिह्वागान् ॥ ५५ ॥ प्राक्षिणात् सूतपुत्राय त्रिंशतं शत्रुवापनः ।
विव्याध चैनं संरम्भात् वाणेनैकेन वीर्यवान् ॥ ५६ ॥ स व्ये
भुजाग्रे बलवान्नाराचेन हसन्निव । तस्य विजस्य वेगेन कराच्चापं
पपात ह ॥ ५७ ॥ पुनरादाय तच्चापं निमेषार्द्धान्तहाबलः ।
ह्लादयामास वाणौघैः फाल्गुनं कृतहस्तवत् ॥ ५८ ॥ शरवृष्टिन्तु

तां मुक्तां सूतपुत्रेण भारत । व्यधमच्छरवर्षेण सायन्निव धन-
 क्षयः ॥ ५८ ॥ तौ परस्परमासाद्य ह्यादयेतां समन्ततः । शर-
 जलेर्महेष्वासैः कृतप्रतिकृतैषिणौ ॥ ६० ॥ तदङ्गुतमभूद्युद्धं
 कार्णपाण्डवयोर्मध्ये । उभयोर्वासिताहेतोर्वन्ययोर्गजयोरिव ॥ ६१ ॥
 ततः पार्थो महेष्वासो दृष्ट्वा कर्णस्य विक्रमम् । मुष्टिदेशे धनु-
 स्तस्य चिक्षेद् वरयान्वितः ॥ ६२ ॥ अश्वान् चतुरो भक्षैरन-
 ययमसादनम् । सारथेश्च शिरः कायादहनच्छत्रुतापनः ॥ ६३ ॥
 अथैनं क्षिन्नधन्वानं हताश्वं हतसारथिम् । विव्याध सायकैः
 पार्थश्चतुर्भिः पाण्डुनन्दनः ॥ ६४ ॥ हताश्वान् चतुर्णां अप-
 द्रुत्य नरर्षभः आसुरो ह रथं तूर्णं कृपस्य शरपीडितः ॥ ६५ ॥
 राधेयं निर्जितं दृष्ट्वा तावका भरतर्षभ । धनक्षयशरैर्नुनाः
 प्राद्रवन्त दिशो दय ॥ ६६ ॥ द्रवतस्तान् समालोक्य राजा
 दुर्योधनः स्वयम् । निवर्तयामास तदा वाक्यञ्चेदमुवाच ह ॥ ६७ ॥
 अलं द्रुतेन वः शूरास्तिष्ठध्वं चत्विर्वर्षभाः । एष पार्थवधायाहं
 स्वयं गच्छामि संयुगे ॥ ६८ ॥ अहं पार्थं हनिष्यामि सपाञ्चालं
 समागतम् । अद्य मे युध्यमानस्य सह गाण्डीवधन्वना ॥ ६९ ॥
 द्रव्यन्ति विक्रमं पार्थाः कालस्यैव युगक्षये । अद्य महागजालानि
 विमुक्तानि सहस्रशः ॥ ७० ॥ द्रव्यन्ति समरे पार्थाः शलभान-
 मिवायतीः । अद्य वाणमयं वर्षं सृजतो मम धन्विनः ॥ ७१ ॥
 जीमूतस्यैव धर्मान्ते द्रव्यन्ति मम सैनिकाः । जेष्याम्यद्य रणे
 पार्थं सायकैर्नतपर्वभिः ॥ ७२ ॥ तिष्ठध्वं समरे वीरा भयं त्यजत
 फाल्गुनात् । न हि मदीर्यमासाद्य फाल्गुनः प्रसहिष्यति ॥ ७३ ॥
 यथा वेला समासाद्य सागरोः मकरालयः । इत्युक्त्वा प्रययौ राजा
 सैन्येन महता वृतः ॥ ७४ ॥ फाल्गुनं प्रति संरव्यः क्रोध-
 संरक्तलोचनः । तस्म्ययान्तं महाबाहुं दृष्ट्वा शरहतस्तदा ॥ ७५ ॥
 अश्वत्यामानमासाद्य वाक्यञ्चेदमुवाच ह । एष राजा महाबाहु-

रमणीं क्रोधमूर्च्छितः ॥ ७६ ॥ पतङ्गवृत्तिमास्थाय फाल्गुनं
 वोढुमिच्छति । यावन्नः पश्यमानानां प्राणान् पार्थिव संयुगे ॥ ७७ ॥
 न जह्यात् पार्थिवश्रेष्ठस्तावत् वारय कौरवम् । यावत् फाल्गुन-
 वाणानां गोचरं नाधिगच्छति ॥ ७८ ॥ कौरव्यः पार्थिवो वीर-
 स्तावत्तिष्ठति संयुगे । यावत् पार्थशरैर्वोरैर्निर्मुक्तोरगसन्निभैः
 ॥ ७९ ॥ न भस्मीक्रियते राजा तावद्युद्धान्निवर्त्यताम् । अयुक्त-
 निव पश्यामस्तिष्ठत्स्वप्नासु मानह ॥ ८० ॥ स्वयं युद्धाय यद्राजा
 रणं यात्यसहायवान् । दुर्लभं जीवितं मन्ये कौरवस्य किरीटिना
 ॥ ८१ ॥ युध्यमानस्य समरे शार्दूलेनेव हस्तिनः । मातुलेनेव-
 मुक्तस्तु द्रौणिः शस्त्रभृताम्बरः ॥ ८२ ॥ दुर्योधनमिदं वाक्यं
 लरितः समभाषत । मयि जीवति गान्धारे न युद्धं कर्तुमर्हसि
 ॥ ८३ ॥ नामनाट्य कौरव्य तव नित्यं हितैषिणम् । न हि ते
 सम्भ्रमः कार्यः पार्थस्य विजयं प्रति । अहमावारयिष्यामि पार्थं
 तिष्ठ सुबोधन ॥ ८४ ॥

दुर्योधन उवाच । आचार्यः पाण्डुपुत्रान् वै पुत्रवत् परि-
 रक्षति । त्वमप्यपेक्षां कुरुष्वि तेषु नित्यं ममारिषु ॥ ८५ ॥ मम
 वा मन्दभाग्यत्वान्मन्दस्ते विक्रमो युधि । धर्मराजप्रियार्थस्वा
 द्रौपद्या वा न विद्म तत् ॥ ८६ ॥ धिगस्तु मम त्वत्स्य यत् कृते
 सर्वदान्यवाः । सुखक्रामाः परं दुःखं प्राप्नुवन्ति पराजिताः ॥ ८७ ॥
 को हि शस्त्रभृतां श्रेष्ठो महेश्वरसमो युधि । शत्रुं न हपयेच्छत्रो
 यो न स्याद्दौतमीसुतः ॥ ८८ ॥ अश्वत्थामन् प्रसीदस्व नाशयै-
 तान्ममाहितान् । तवास्त्रगोचरे शक्ताः स्यातुं देवा न दानवाः
 ॥ ८९ ॥ पञ्चालान् सोमकाश्चैव जहि द्रौणे सहानुगान् । वयं
 शेषान् हनिष्यामस्त्वयैव परिरक्षिताः ॥ ९० ॥ एते हि सोमका
 विप्र पाञ्चालाश्च यशस्विनः । मम सैन्येषु संक्रुद्धा विचरन्ति दवा-
 निवत् ॥ ९१ ॥ तान् वारय महाबाहो कौकशांश्च नरोत्तम ।

पुरा कुर्वन्ति निःशेषं रक्ष्यमाणाः क्रिरीटिना ॥ ८२ ॥ अश्वत्थामां
स्वरायुक्तो याहि श्रीघ्नमरिन्दम । आदौ वा यदि वा पश्चात्तवेदं
कर्म ब्राह्मण ॥ ८३ ॥ तमुत्पन्नो महाबाहो पाञ्चालानां वधाय
वै । करिष्यसि जगत् कृत्स्नमपाञ्चालं किलोद्यतः ॥ ८४ ॥ एवं
सिद्धान्ब्रुवन्नार्या भविष्यति च तत्तथा । तस्मात्त्वं पुष्पव्याघ्र
पाञ्चालान् जहि सानुगान् ॥ ८५ ॥ न तेऽस्त्रगोचरे शक्ताः स्थातुं
देवाः सवान्धवाः । किंशु पार्थाः सपाञ्चालाः सत्यमेतद्वचो मम
॥ ८६ ॥ न त्वां समर्थाः संग्रामे पाण्डवाः सह सोमकैः । वला-
द्योधयितुं वीर सत्यमेतदुब्रवीमि ते ॥ ८७ ॥ गच्छ गच्छ
महाबाहो न नः कालात्ययो भवेत् । इयं हि द्रवते सेना पार्थ-
सायकपीडिता ॥ ८८ ॥ शक्तो ह्यसि महाबाहो दिव्येन स्वेन
तेजसा । निग्रहे षाण्डपुत्राणां पाञ्चालानाञ्च मानद ॥ ८९ ॥

इति द्रोणपर्वणि षटोत्सवधर्मपर्वणि दुर्योधनवाक्ये

एकोनषष्ट्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १५८ ॥

सञ्जय उवाच । दुर्योधनेनैवमुक्तो द्रौणिराहवदुर्मदः ।
चकारारिवधे यत्नमिन्द्रो दैत्यवधे यथा ॥ १ ॥ प्रत्युवाच महा-
बाहुस्तव पुत्रमिदं वचः । सत्यमेतन्महाबाहो यथा वदसि कौरव
॥ २ ॥ प्रिया हि पाण्डवा नित्यं मम चापि पितुश्च मे । तथै-
वावां प्रियौ तेषां न युद्धे तु कथञ्चन ॥ ३ ॥ शक्तितस्तात युध्या-
वस्यक्ता प्राणानभीतवत् । अहं कर्षीय शल्यश्च कृपो हार्दिक्य
एव च ॥ ४ ॥ निमेषात् पाण्डवीं सेनां क्षपयेयुर्नृपोत्तम । ते
चापि कौरवीं सेनां निमेषात् कुरुसत्तम ॥ ५ ॥ क्षपयेयुर्महाबाहो
यदि न स्याम संयुगे । युध्यतः पाण्डवान् शक्त्या तेऽपि चास्मान्
युयुत्सवः ॥ ६ ॥ तेजस्तु तेज आसाद्य प्रथमं याति भारत ।

अशक्या तरसा जेतुं पाण्डवानामनीकिनी ॥ ७ ॥ जीवत्स
 पाण्डुपुत्रेषु तद्धि सत्यं ब्रवीमि ते । आत्मार्यं युध्यमानास्ते समर्थाः
 पाण्डुनन्दनाः ॥ ८ ॥ किमर्थं तव सैन्यानि न हनिष्यन्ति भारत ।
 त्वन्तु लुप्यतमो राजनिष्कृतिश्च यः कौरव ॥ ९ ॥ सर्वाभिश्चङ्गी
 मानी च ततोऽस्मानभिश्चङ्गसे । मन्ये त्वं कुत्सितो राजन् पापात्मा
 पापपूरुषः ॥ १० ॥ अन्यानपि स नः क्षुद्रश्चङ्गसे पापभावितः ।
 अहन्तु यत्नमास्थाय तदर्थं त्यक्तजीवितः ॥ ११ ॥ एष गच्छामि
 सङ्ग्रामं त्वत्कृते कुरुसत्तम । योत्स्यामि शत्रुभिः सार्धं हनि-
 ष्यामि परान् बहून् ॥ १२ ॥ पाञ्चालैः सह योत्स्यामि सोमकैः
 कैकयैस्तथा । पाण्डवेयैश्च संग्रामे त्वत्प्रियार्थमरिन्दम ॥ १३ ॥
 अद्य महायनिर्हृन्धाश्वेदिपाञ्चालसोमकाः । सिंहेनेवार्दिता गावो
 विद्रविष्यन्ति सर्वतः ॥ १४ ॥ अद्य धर्मसुतो राजा दृष्ट्वा मम
 पराक्रमम् । अश्रुत्याममयं लोकं मंस्यते सह सोमकैः ॥ १५ ॥
 आगमिष्यति निर्वेदं धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः । दृष्ट्वा विनिहतान् सङ्घेय
 पाञ्चालान् सह सोमकैः ॥ १६ ॥ ये मां युद्धे प्रयास्यन्ति तान्
 हनिष्यामि भारत । न हि ते वीर मोक्ष्यन्ते महाद्भवलपीडिताः
 एवमुक्त्वा महाबाहुः पुनं दुर्योधनं तव । अभ्यवर्तत युद्धाय
 द्रावयन् सर्वधन्विनः ॥ १७ ॥ चिकीर्षुस्तव पुत्राणां प्रियं प्राण-
 भृताम्बरः । ततोऽब्रवीत् सकैकेयान् पाञ्चालान् गौतमीसुतः
 ॥ १८ ॥ प्रहरध्वमितः सर्वं मम गात्रे महारथाः । स्थिरी-
 भूताश्च युध्यध्वं दर्शयन्तोऽस्त्रलाघवम् ॥ १९ ॥ एवमुक्त्वास्तु ते
 सर्वे शस्त्रवृष्टिमपातयन् । द्रौणिं प्रति महाराज जलं जलधरा
 इव ॥ २० ॥ तान्निहत्य रणे द्रौणिर्हृशवीरानपोषयत् । प्रमुखे
 पाण्डुपुत्राणां घृष्टद्युम्नस्य वा विभो ॥ २१ ॥ निहन्यमानाः समरे
 पाञ्चालाः सोमकास्तथा । परित्यज्य रणे द्रौणिं व्यद्रवन्त दिग्गो-
 दृश ॥ २२ ॥ तान् दृष्ट्वा द्रवतः शूरान् पाञ्चालान् सह सोमकैः ।

धृष्टद्युम्नो महाराज द्रौणिमथ्यद्रवद्युधि ॥ २३ ॥ ततः काञ्चन-
 चित्राणां सजलाम्बुदनादिनाम् । वृतः शतेन घूराणां रथाना-
 मनिवर्तिनाम् ॥ २४ ॥ पुनः पाञ्चालराजस्य धृष्टद्युम्नो महा-
 रथः । द्रौणिमित्यब्रवीडाक्यं दृष्ट्वा चोधान्निपातितान् ॥ २५ ॥
 आचार्यपुत्र दुर्बुध्ने किमन्यैर्निहतैस्तव । प्रयुध्यस्व मया सार्धं
 यदि घूरोऽसि संयुगे ॥ २६ ॥ अहं त्वां निहनिष्यामि तिष्ठेदानीं
 स्थिरो भव । ततस्तमाचार्यसुतं धृष्टद्युम्नः प्रतापवान् ॥ २७ ॥
 मर्मभिद्धिः शरैस्तीक्ष्णैर्जघान भृशदारुणैः । ते तु पङ्चीकृता
 द्रौणिं शरा विविशुराशुगाः ॥ २८ ॥ रुक्मपुङ्खाः प्रसन्नाग्राः
 सर्वकायावदारणाः । मध्वर्धिर्न इवोद्दामा भ्रमराः पुष्पितं दुग्धम्
 ॥ २९ ॥ सोऽतिविद्धो भृशं क्रुद्धः पादाक्रान्त इवोरगः । मानी
 द्रौणिरसम्भ्रान्तः शरपाणिरभाषत ॥ ३० ॥ धृष्टद्युम्न स्थिरो
 भूत्वा सुदृढं प्रतिपालय । यावत्त्वां निश्चितैर्मल्लैः प्रेषयामि यम-
 क्षवम् ॥ ३१ ॥ द्रौणिरेवमयाभाष्य पार्श्वतं परवीरहा । ह्लादया-
 नास वागीधैः समन्तालधुहस्तवत् ॥ ३२ ॥ सञ्छाद्यमानः समरे
 द्रौणिना युद्धदुर्मदः । द्रौणिं पाञ्चालतनयो वाग्भिरातर्जय-
 त्तदा ॥ ३३ ॥ न जानीषि प्रतिज्ञां मे विप्रोत्पत्तिं तथैव च ।
 द्रोणं हत्वा किल मया हन्तव्यत्वं सुदुर्मते ॥ ३४ ॥ ततस्त्वाहं
 न हन्मद्य द्रोणे जीवति संयुगे । इमान् तु रजनीं प्राप्तां सुप्र-
 भातां सुदुर्मते ॥ ३५ ॥ निहत्य पितरं तेऽद्य ततस्त्वामपि संयुगे ।
 नेष्यामि प्रेतलोकाय एतन्मे मनसि स्थितम् ॥ ३६ ॥ यस्ते पार्थिव
 विद्वेषो या भक्तिः कौरवेषु च । तां दृश्य स्थिरो भूत्वा न मे
 जीवन् गमिष्यसि ॥ ३७ ॥ यो हि ब्राह्मणसुत्सृज्य क्षत्रधर्म-
 रतो हिजः । स बध्यः क्षत्रलोकस्य यथा त्वं पुरुषाधम ॥ ३८ ॥
 द्रव्युक्तः परुषं वाक्यं पार्श्वतेन हिजोत्तमः । क्रोधमाहारयत्तीव्रं
 तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ३९ ॥ निर्दहन्निव वचुर्भया पार्श्वतं

सीऽभ्यवैक्षत । द्वादशमास समरे निश्वसन्नुरगो यथा ॥ ४० ॥
स ताड्यमानः समरे द्रौणिना पार्षतः शरैः । सर्वपाञ्चालसेनाभिः
संवृतो रथसत्तमः ॥ ४१ ॥ नाकम्यत महाबाहुः स्ववीर्यं समु-
पाश्रितः । सायकांश्चैव विविधानश्चत्वारिंशि सुभोच ह ॥ ४२ ॥
तौ पुनः संन्यवर्त्ततां प्राणद्यूताभिर्देविनौ । निवारयन्तौ वाणी-
षान् परस्परममर्षणौ ॥ ४३ ॥ उत्सृजन्तौ महेश्वासौ शरवृष्टीः
समन्ततः । द्रौणिपार्षतयोर्युद्धं घोरत्तपं भयावहम् ॥ ४४ ॥
दृष्ट्वा सम्पूजयामासुः सिद्धचारणवातिकाः । शरैर्वैः पूरयन्तौ
तावाकाशं प्रदिग्गस्तथा ॥ ४५ ॥ अलक्ष्यौ समयुध्येतां महत् कृत्वा
शरैस्तमः । नृत्यमानाविव रणे मण्डलीकृतकार्मुकौ ॥ ४६ ॥
परस्परबधे युक्तौ सर्वभूतभयङ्करौ । अयुध्येतां महाबाहू चित्रं
लघु च सुष्टु च ॥ ४७ ॥ सम्पूज्यमानौ समरे योधमुख्यैः सह-
स्रशः । तौ प्रयुक्तौ रणे दृष्ट्वा वने वन्यौ गजाविव ॥ ४८ ॥
उभयोः सेनयोर्हर्षस्तुमुलः समपद्यत । सिंहनादरवाश्रासन् दध्नुः
शङ्खाश्च सैनिकाः ॥ ४९ ॥ वादिताण्यभ्यवादन्त शतशोऽथ सह-
स्रशः । तस्मिंस्तु तुमुले युद्धे भीरुणां भयवर्जने ॥ ५० ॥ मुहूर्त-
मिव तद्युद्धं समरूपमिवामवत् । ततो द्रौणिर्महाराज पार्षतस्य
महात्मनः ॥ ५१ ॥ अनुर्ध्वजं तथा कृत्वा तयोभौ पार्ष्णिसारधी ।
सूतमश्वान् चतुरो निहत्याभ्यद्रवद्रणे ॥ ५२ ॥ पाञ्चालांश्चैव
तान् सर्वान् शरैः सन्नतपर्वभिः । व्यद्रावयद्मेवात्मा शतशोऽथ
सहस्रशः ॥ ५३ ॥ ततः प्रविच्यथे सेना पाण्डवी भरतर्षभ ।
दृष्ट्वा द्रौणिर्महत् कर्म वासवस्येव संयुगे ॥ ५४ ॥ शतेन च शतं
हत्वा पाञ्चालानां महारथः । त्रिभिश्च निमित्तैर्वाणैर्हत्वा त्रीन् वै
नरर्षभान् ॥ ५५ ॥ द्रौणिर्दुर्पदपुत्रस्य फाल्गुनस्य च पश्यतः ।
नामयामास पाञ्चालान् भूयिष्ठं ये व्यवस्थिताः ॥ ५६ ॥ ते बध्य-
मानाः पाञ्चालाः समरे सह सृज्जयैः । अगच्छन् द्रौणिमुत्सृज्य

विप्रकीर्णरथध्वजाः ॥ ५७ ॥ स जित्वा समरे शत्रून् द्रोणपुत्रो
महारथः । ननाद सुमहानाहं तपान्ते जलदो यथा ॥ ५८ ॥
स निहत्य बहून् शूरानश्वत्थामा व्यरोचत । युगान्ते सर्वभूतानि
प्रदहन्निव पावकः ॥ ५९ ॥ सम्पूज्यमानो युधि कौरवेयैर्निर्जित्य
सङ्घोऽरिगणान् सहस्रशः । व्यरोचत द्रोणसुतः प्रतापवान् यथा
सुरेन्द्रोऽरिगणान्निपात्य वै ॥ ६० ॥

इति द्रोणपर्वणि षटोत्कचबधपर्वणि अश्वत्थामापराक्रमे
षष्ठ्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १६० ॥

सञ्जय उवाच । ततो युधिष्ठिरो राजा भीमसेनश्च पाण्डवः ।
द्रोणपुत्रं महाराजं समन्तात् पर्यवारयन् ॥ १ ॥ ततो दुर्यो-
धनो राजा भारद्वाजेन संवृतः । अभ्ययात् पाण्डवान् सङ्घो
ततो युद्धमवर्त्तत ॥ २ ॥ घोररूपं महाभीमं भीरूणां भयवर्द्धनम् ।
अभ्यष्टान्मालवान् वङ्गाञ्छीवींस्त्रैगर्त्तकानपि ॥ ३ ॥ प्राहिणो-
न्मृत्युलोकाय गणान् क्रुद्धो युधिष्ठिरः । अमीषाहान् शूरसेनान्
क्षत्रियान् युद्धदुर्मदान् ॥ ४ ॥ निवृत्त्य पृथिवीञ्चक्रे भीम श्रेणित-
कर्द्दमाम् । यौधेयान्द्रिजाग्राजन् मदकान्मालवानपि ॥ ५ ॥
प्राहिणोन्मृत्युलोकाय किरीटी श्वतवाहनः । प्रगाढमञ्जोगतिभि-
र्नारैरमिताङ्गिताः ॥ ६ ॥ निपेतुर्हिरहा भूमौ हिशृङ्गा द्वव-
पर्वताः । निवृत्तैर्हस्तिहस्तैश्च चैष्टमानैस्ततस्ततः ॥ ७ ॥ रराज
वसुधा कीर्णा विसर्पिभिरिवोरगैः । क्षिप्तैः कनकचित्तैश्च नृप-
कुत्रैश्च भूर्वभौ ॥ ८ ॥ द्यौरिवादित्यचन्द्राद्यैर्ग्रहैः कीर्णा युग-
क्षये । हत प्रहरताभीता विध्यत व्यवक्रान्तत ॥ ९ ॥ इत्यासी-
त्सुमलः शब्दः स शोणाश्वरथं प्रति । द्रोणस्तु परमक्रुद्धो वाय-
व्यास्त्रेण संयुगे ॥ १० ॥ व्यधमत्तान्महाबाहुर्मेषानिन् दुरत्ययः ।

ते हन्यमाना द्रोणेन पाञ्चालाः प्राद्वन् भयात् ॥ ११ ॥ पश्यतो
भीमसेनस्य पार्थस्य च महात्मनः । किरीटी भीमसेनश्च सहसा
सन्नवर्त्तताम् ॥ १२ ॥ महता रथवंशेन परिगृह्य बलं महत् ।
वीभत्सुर्दक्षिणं पार्श्वमुत्तरञ्च वृकोदरः ॥ १३ ॥ भारद्वाजं शरौ-
षाभ्यां महद्भगमभ्यवर्षताम् । तौ तथा सृञ्जयाथैव पाञ्चालाश्च
महारथाः ॥ १४ ॥ अन्वगच्छन्महाराज मत्स्यैश्च सह सीमकैः ।
तथैव तव पुत्रस्य रथोदाराः प्रहारिणः ॥ १५ ॥ महत्या सेनया
राजन् जम्बुद्रोणरथं प्रति । ततः सा भारती सेना बध्यमाना
किरीटिना ॥ १६ ॥ तमसा निद्रया चैव पुनरेव व्यदीर्यत ।
द्रोणेन वार्यमाणास्ते स्वयं तव सुतेन च ॥ १७ ॥ नाशक्यन्त
महाराज योधा वारयितुं तदा । सा पाण्डुपुत्रस्य शरैर्बध्यमाना
महाचक्षूः ॥ १८ ॥ तमसा संवृते लोके व्यद्रवत् सर्वतोमुखी ।
उत्सृज्य शतशो बाहांस्तत्र केचिन्नराधिपाः । व्यद्रवन्त मह-
राज भयाविष्टाः समन्ततः ॥ १९ ॥

इति द्रोणपर्वणि घटोत्कचबधपर्वणि सङ्कलयुद्धे

एकषष्ट्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १६१ ॥

सञ्जय उवाच । सीमदत्तन्तु संक्रुद्धो विधुन्वानं महङ्गुः ।
सात्यकिः प्राह यन्तारं सीमदत्ताय मां वह ॥ १ ॥ न ह्यहत्वा
रणे शत्रुं बाह्वीकं कौरवाधमम् । निर्वर्त्तिष्ये रणे सूत सत्यमेत-
द्वी मम ॥ २ ॥ ततः सम्प्रेषयदन्ता सैन्धवांस्तान्महाजवान् ।
तुरङ्गमाञ्जुवर्णान् सर्वशस्त्रातिगात्रणो ॥ ३ ॥ तैः सहन् युयु-
धानन्तु मनोमारुतरंहसः । यथेन्द्रं हरयो राजन् पुरा दैत्य-
बधोद्यतम् ॥ ४ ॥ तमापतन्तं सम्प्रेष्य सात्त्वतं रभसं रणे ।
सीमदक्षो महाराज ह्यसम्भ्रान्तो न्यवर्त्तत ॥ ५ ॥ विमुञ्चञ्जर-

वर्षाणि पर्जन्य इव वृष्टिमान् । छाद्यामास सैन्यं भास्करं
 जलदो यथा ॥ ६ ॥ असम्भ्रान्त्य समरे सात्यकिः कुरुपुङ्गवम् ।
 छाद्यामास बाणैः समन्ताद्भरतर्षभ ॥ ७ ॥ सोमरत्नस्तु
 तं पृष्ट्वा विव्याधोरसि नाधवम् । सात्यकिश्चापि तं राजन्
 अविधात् सायकैः श्रितः ॥ ८ ॥ तावन्त्योन्यं शरैः कृत्तौ व्यरो-
 चेतां परस्परम् । सुपुष्पौ पुष्पजमघे पुष्पिताविव किंशुक्लौ ॥ ९ ॥
 रुधिरोक्षितसर्वाङ्गौ कुरुवृष्णियशस्करो । परस्परमवेक्षेतां दह-
 न्ताविव लोचनैः ॥ १० ॥ रथमण्डलमार्गेषु चरन्तावरिमर्द्दतौ ।
 घोरक्षपौ हि तावास्तां वृष्टिमन्ताविवाम्बुदौ ॥ ११ ॥ शर-
 सन्निभगात्रौ तौ सर्वतः सकलौकृतौ । श्वाविधाविव राजेन्द्र
 दृश्येतां शरविद्युतौ ॥ १२ ॥ सुवर्णपुङ्खैरिष्टभिराचितौ तौ व्यरो-
 चताम् । खद्योतैरावृतौ राजन् प्रावृषीव वनस्पतौ ॥ १३ ॥
 सम्प्रदीपितसर्वाङ्गौ सायकैस्तौ महारथौ । अदृश्येतां रणे
 क्रुद्धाबुक्काभिरिव कुञ्जरौ ॥ १४ ॥ ततो युधि महाराज सोम-
 दत्तो महारथः । अर्द्धचन्द्रेण चिच्छेद माधवस्य महद्भुजः ॥ १५ ॥
 अथैनं पञ्चविंशत्या सायकानां समार्पयत् । त्वरमाणस्त्वरालो
 पुनश्च दशभिः शरैः ॥ १६ ॥ अथान्यद्भुजरादाय सात्यकिर्विग-
 वत्तरम् । पञ्चभिः सायकैस्तूष्णीं सोमदत्तमविध्रुतम् ॥ १७ ॥ ततो-
 ऽपरेण भस्त्रेण ध्वजश्चिच्छेद काञ्चनम् । बाह्यौकस्य रणे राजन्
 सात्यकिः प्रहसन्निव ॥ १८ ॥ सोमदत्तस्त्वसम्भ्रान्तो दृष्ट्वा केतुं
 निपातितम् । सैन्यं पञ्चविंशत्या सायकानां समाचिनोत् ॥ १९ ॥
 सात्त्वतोऽपि रणे क्रुद्धः सोमदत्तस्य धन्विनः । धनुश्चिच्छेद समरे
 क्षुरप्रेण श्रितेन च ॥ २० ॥ अथैनं रुक्मपुङ्गवानां श्रितेन नतपर्व-
 णाम् । आचिनोत्तं महाराज भग्नदंष्ट्रमिवोरगम् ॥ २१ ॥
 अथान्यद्भुजरादाय सोमदत्तो महारथः । सात्यकिं छाद्यामास
 शरवृष्ट्या महाबलः ॥ २२ ॥ सोमदत्तश्च संक्रुद्धो रणे विव्याध

सात्यकिः । सात्यकिञ्चेषुजालेन सोमदत्तोऽभ्यपीडयत् ॥ २३ ॥
 दशभिः सात्त्वतस्यार्थं भीमोऽहन् वाल्मिकात्मजम् । सोमदत्तो-
 ष्यसम्भ्रान्तो भीममार्च्छच्छतेः शरैः ॥ २४ ॥ ततस्तु सात्त्वतः
 क्रुद्धो हेमदण्डं नवं दृढम् । सुमोच परिधं घोरं सोमदत्तस्य
 वक्षसि ॥ २५ ॥ तमापतन्तं वेगेन परिधं घोरदर्शनम् । द्विधा
 चिच्छेद् समरे प्रहसन्निव कौरवः ॥ २६ ॥ स पपात द्विधा
 छिन्न आचसः परिधो महान् । महीधरस्येव महच्छिखरं वज्र-
 ताडितम् ॥ २७ ॥ ततस्तु सात्यकी राजन् सोमदत्तस्य संयुगे ।
 धनुश्चिच्छेद् भस्त्रेण हस्तावापञ्च पञ्चभिः ॥ २८ ॥ ततश्चतुर्भिश्च
 शरैस्तूष्णं तान् तुरगोत्तमान् । समीपं प्रेषयामास प्रैतराजस्य
 भारत ॥ २९ ॥ सारथेश्च शिरः कायात् भस्त्रेनानतपर्वणा ।
 जहार रथशार्दूलः प्रहसन्निव भारत ॥ ३० ॥ ततः शरं महा-
 घोरं ज्वलन्तमिव पावकम् । सुमोच स्वर्णपुङ्खं तं तैलधीतं
 शिलाघ्नितम् ॥ ३१ ॥ स विमुक्तो दलवता शैनेयेन शरोत्तमः ।
 घोरस्तस्यौरसि विभो निपपाताशु श्येनवत् ॥ ३२ ॥ सोऽतिविद्धो
 दलवता सात्त्वतेन महारथः । सोमदत्तो महाराज पपात च
 ममार च ॥ ३३ ॥ तं दृष्ट्वा निहतं तत्र सोमदत्तं महारथम् ।
 तावका रथवंशेन युयुधानमुपाद्रवन् ॥ ३४ ॥ पाण्डवाश्च महा-
 राज सद्यः सर्वैः प्रभद्रकैः । महत्या सेनया सार्धं द्रोणानीक-
 मुपाद्रवन् ॥ ३५ ॥ ततो युधिष्ठिरः क्रुद्धो भारद्वाजस्य सैनिकान् ।
 शरैर्विद्रावयामास भारद्वाजस्य पश्यतः ॥ ३६ ॥ सैन्यानि द्रावय-
 न्तञ्च द्रोणो दृष्ट्वा युधिष्ठिरम् । अभिदुद्राव वेगेन क्रोधसंरक्त-
 लोचनः ॥ ३७ ॥ ततः सुनिमित्तैर्वाणैः पाथं विव्याध सप्तभिः ।
 युधिष्ठिरोऽपि संक्रुद्धः प्रतिविव्याध पञ्चभिः ॥ ३८ ॥ सोऽतिविद्धो
 महेश्वासः शृङ्गणो विलिहन्मुहुः । युधिष्ठिरस्य चिच्छेद् ध्वजं
 कार्मुकमेव च ॥ ३९ ॥ ततो विधन्वा क्षरितस्वराकाले नृपो-

त्तमः । अन्यद्वादत्त वेगेन कार्मुकं समरे दृढम् ॥ ४० ॥ ततः
 शरसहस्रेण द्रोणं विव्याध पाण्डवः । साश्वसूतध्वजरथं तद-
 द्भुतमिवामवत् ॥ ४१ ॥ ततो मुहूर्त्तं व्यधितः शरघातप्रपी-
 षितः । निपसाद् रथोपस्थे द्रोणो ब्राह्मणपुङ्गवः ॥ ४२ ॥ प्रति-
 लभ्य ततः संज्ञां निश्वसन्नुरगो यथा । क्रोधेन महताविष्टो
 वावव्यास्त्रमथासृजत् ॥ ४३ ॥ असम्भ्रान्तस्ततः पार्थो धनुरादाय
 वीर्यवान् । तदस्त्रमस्त्रेण रणे स्तम्भयामास तस्य तु ॥ ४४ ॥
 चिक्षेद् च धनुर्दीर्घं ब्राह्मणस्य च पाण्डवः । अथान्यद्दनुरादाय
 द्रोणः क्षत्रियमर्दनः ॥ ४५ ॥ तदप्यस्य श्रितैर्मलैश्चिक्षेद् कुरु-
 पुङ्गवः । ततोऽब्रवीद्वासुदेवः कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥ ४६ ॥
 युधिष्ठिर महाबाहो यत्त्वां वक्ष्यामि तच्छृणु । उपारमस्व युद्धात्त्वं
 द्रोणाद्भारतसत्तम ॥ ४७ ॥ यतते हि सदा द्रोणो ग्रहणे तव
 संयुगे । नानुरूपमहं मध्ये युद्धमस्य त्वया सह ॥ ४८ ॥ योऽस्य
 सृष्टो विनाशाय स एवैनं हनिष्यति । परिवर्ज्य गुरुं वाहि
 यत्र राजा सुयोधनः ॥ ४९ ॥ राज्ञा राजा हि योद्धव्यो नाराज्ञा
 युद्धमिष्यते । तव त्वं व्रज कौन्तेय हस्त्यश्वरथसंवृतः ॥ ५० ॥
 चावन्मात्रेण च मया सहायेन धनञ्जयः । भीमश्च नरमादूर्लो
 युध्यते कौरवैः सह ॥ ५१ ॥ वासुदेववचः श्रुत्वा धर्मराजो युधि-
 ष्ठिरः । मुहूर्त्तं चिन्तयित्वा तु ततो दारुणमाहवम् ॥ ५२ ॥
 प्रायादुद्रुतममित्तमो यत्र भीमो व्यवस्थितः । विनिघ्नं स्तावकान्
 योधान् व्यादितास्य इवान्तकः ॥ ५३ ॥ रथघोषेण महता नाद-
 यन् वसुधातलम् । स तेषु द्वव घर्मान्ते राजराजो युधिष्ठिरः
 ॥ ५४ ॥ भीमस्य निघ्नतः शत्रून् पाष्णिं जग्राह पाण्डवः । द्रोणोऽपि
 शत्रून् पाञ्चालान् व्यधमद्रजनीमुखे ॥ ५५ ॥

इति द्रोणपर्वणि षटोत्तचवधपर्वणि रात्रियुद्धे सोमदत्तवधे

द्विषष्ट्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १६२ ॥

सञ्जय उवाच । वर्तमाने तथा युद्धे घोररूपे भयानके ।
तमसा संवृते लोके रजसा च महीपते ॥ १ ॥ नापश्यन्त रणे
योधाः परस्परमवस्थिताः । अतुमानेन संज्ञाभिर्बुध्यन्ते सन्निवृ-
र्षभाः ॥ २ ॥ नरनागाश्चपत्तीनां महारौरुक्ष्ये विभी । द्रोण-
कर्षकृषा वीरा भीमपार्श्वतसाक्षताः ॥ ३ ॥ अन्योन्यं क्षीमवा-
नासुः सैन्यानि भरतर्षभ । वध्यमानानि सैन्यानि समन्तात्तैर्महा-
रथैः ॥ ४ ॥ तमसा संवृते चैव समन्तादिप्रदुदुबुः । ते सर्वतो
विद्रवन्तो योधा विस्रस्तचेतसः ॥ ५ ॥ अहन्त्यन्त महाराज धाव-
मानाश्च सर्वतः । महारथसहस्राणि जघ्नरन्योन्यमाहवे ॥ ६ ॥
अन्धेतमसि मूढानि पुत्रस्य तव मन्त्रितैः । ततः सर्वाणि भूतानि
सेनामुख्याश्च भारत । व्यमुह्यन्त रणे वस्तास्तमसा संवृते सति ॥ ७ ॥
वृतराष्ट्र उवाच । अथ संलीड्यमानानां पाण्डवैर्निहतौ-
जसाम् । अन्धे तमसि मन्त्रानामासीत् किं वो मनस्तदा ॥ ८ ॥
कथं प्रकाशस्तेषां वा मम सैन्यस्य वा पुनः । बभूव लोके तमसा
तथा सञ्जय संवृते ॥ ९ ॥

सञ्जय उवाच । ततः सर्वाणि सैन्यानि हतप्रिष्टानि यानि
वै । सेनागोपृन्थादिभ्यः पुनर्व्यूहमकल्पयन् ॥ १० ॥ द्रोणः
पुरस्ताज्जघने तु शल्यस्तथा द्रोणिः पार्श्वतः सौबल्यश्च । स्वयञ्च
सर्वाणि बलानि राजन् राजाभ्ययाहोपयन् वै निशायाम् ॥ ११ ॥
उवाच सर्वेऽथ पदातिमहान् दुर्योधनः पार्थिवान् सान्त्वपूर्वम् ।
उत्सृज्य सर्वे परमायुधानि गृह्णीत हस्तैर्ज्वलितान् प्रदीपान्
॥ १२ ॥ ते चोदिताः पार्थिवसन्तमेन ततः प्रहृष्टा जगद्गुहः प्रदी-
पान् । दिवर्षिगन्धर्वसुरर्षिसङ्घा विद्याधराश्चाप्सरसां गणाय
॥ १३ ॥ नागाः सयक्षोरगकिन्नराश्च हृष्टा दिविस्था जगद्गुहः
प्रदीपान् । दिग्दैवतेभ्यश्च समापतन्तोऽदृश्यन्त दीपाः समुगन्धि-
तेलाः ॥ १४ ॥ विवेक्षतो नारदपर्वताभ्यां सञ्चोध्यमानाः कुरु-

पुङ्गवार्थम् । सा चैव भूयो ध्वजिनो विप्रक्ता व्यरोचतान्निप्रमया
 निशायाम् ॥ १५ ॥ महाधनेरामरणेय दीप्तैः शस्त्रैश्च दिव्यैरभि-
 सम्पतद्भिः । रथे रथे पञ्च विदीपिकास्तु प्रदीपिका मत्तगजे
 वयश्च ॥ १६ ॥ प्रत्यश्वमेकश्च महाप्रदीपः कृतास्तु ताः पाण्डव-
 कौरवेयैः । क्षणेन सर्वे विहिताः प्रदीपा व्यादीपयन्तो ध्वजिनीं
 तवाशु ॥ १७ ॥ सर्वान्तु सेनां परिशीलमानाः पदातिभिः पावक-
 तैलहस्तैः । प्रकाशमाना ददृशुर्निशायां यथान्तरौही जलदा-
 स्तडिङ्गिः ॥ १८ ॥ प्रकाशितायान्तु ततो ध्वजिन्यां द्रोणोऽनि-
 कल्पः प्रपतन् समन्तात् । रराज राजेन्द्र सुवर्णवर्मा मध्यङ्गतः
 सूर्य इवांशुमाली ॥ १९ ॥ जाम्बूनद्वेषाभरणेषु चैव निष्केषु
 शुद्धेषु शरासनेषु । पीतेषु शस्त्रेषु च पावकस्य प्रतिप्रभास्तत्र तदा
 वभूवुः ॥ २० ॥ गदाश्च शैक्याः परिघाश्च शुभा रथेषु शतैश्च
 विवर्त्तमानाः । प्रतिप्रभा रश्मिभिराजमौढ पुनः पुनः सञ्जनयन्ति
 दीपान् ॥ २१ ॥ ह्यत्राणि बालव्यजनानि खड्गा दीप्ता महो-
 ल्लास्य तथैव राजन् । व्याघ्रसूत्रमानाश्च सुवर्णमाला व्यायच्छतां
 तत्र तदा विरेजुः ॥ २२ ॥ अस्त्रप्रभाभिश्च विराजमानं दीपप्रभा-
 मिश्च तदा बलन्तत् । प्रकाशितश्चाभरणप्रभाभिर्भृशं प्रकाशं नृपते
 वभूव ॥ २३ ॥ पीतानि शस्त्राण्यष्टगुचितानि वीरावधृतानि
 सुशोभनानि । दीप्तां प्रभां प्राजनयन्त तत्र तपात्यये विद्युद्विवा-
 न्तरौही ॥ २४ ॥ प्रकम्पितानामभिघातवेगैरभिज्ञताञ्चापततां
 जवेन । वक्त्राण्यशोभन्त तदा नराणां वायूरितानीव महाम्बु-
 जानि ॥ २५ ॥ महाबने दास्यमये प्रदीप्ते यथा प्रभा भास्कर-
 स्याधिका स्यात् । तथा तदासीत् ध्वजिनी पदीप्ता महाभये तत्र
 तु भीमरूपाः ॥ २६ ॥ तत् सम्प्रदीप्तं बलमम्भदीपं निशम्य
 पार्याङ्गरितास्तथैव । सर्वेषु सैन्येषु पदातिसङ्घानबोधयन्तोऽपि
 च चक्रुरेवम् ॥ २७ ॥ गजे गजे सप्त कृताः प्रदीपा रथे रथे चैव

दश प्रदीपाः । हावश्चपृष्ठे परिपाश्वर्तोऽन्ये ध्वजेषु चान्ये जघनेषु
 चान्ये ॥ २८ ॥ सेनासु सर्वासु च पाश्वर्तोऽन्ये पश्चात् पुरस्ताच्च
 समन्ततश्च । मध्ये तथान्ये ज्वलितप्रदीपाः सेनाद्वयेऽपि स्म तदा
 बभूवुः ॥ २९ ॥ सर्वेषु सैन्येषु पदातिसङ्घाः सम्मिश्रिता हस्ति-
 रथाश्चवृन्दैः । मध्ये तथान्ये ज्वलितानिहस्ता व्यदीपयन्
 पाण्डुसुतस्य सेनाम् ॥ ३० ॥ तैस्तु प्रदीपैस्तु तथा प्रदीप्तं वलं
 यथासीदलवहलेन । भाः कुर्वता भानुमता ग्रहेण दिवाकरेणान्नि-
 रिवाभितप्तः ॥ ३१ ॥ तयोः प्रमा पृथिवीमन्तरीक्षं सर्वं व्यतिक्रम्य
 दिशश्च विद्धाः । तेन प्रकाशेन भृशं प्रकाशं तथा च तेषां तव चैव
 सैन्ये ॥ ३२ ॥ तेन प्रकाशेन दिवं गतेन सम्बोधिता देवगणाः
 समस्ताः । गन्धर्वयक्षाः सुरसिद्धसङ्घाः समागमन्परसरसश्च सर्वाः
 ॥ ३३ ॥ तद्देवगन्धर्वसमाकुलञ्च यच्चैश्च सिद्धाप्सरसांगणैश्च ।
 हतैश्च योधैर्देवमाविशद्भिरायोधनं दिव्यकल्पं लभूव ॥ ३४ ॥
 रथाश्चनागाकुलदीर्घदीप्तं संरक्ष्योधं हतविद्रुताश्वम् । महदलं
 व्यूढनराश्वनागं सुरासुरव्यूहसमं बभूव ॥ ३५ ॥ तच्छक्तिसम्पर्क-
 सुचण्डवातं महारथाभ्रं नरवाजिनागम् । शरौघवर्षं रुधिराम्बु-
 धारं निशि प्रवृत्तं नरदेवयुद्धम् ॥ ३६ ॥ तस्मिन्महाग्निप्रतिमो
 महात्मा सन्तापयन् पाण्डवान् विप्रमुख्यः । गभस्तिभिर्मध्यगतो
 पथाकीं वर्षात्ययि तददभून्नरेन्द्रः ॥ ३७ ॥

द्वितीयापर्वणि षटोत्तचवधपर्वणि द्वीपोद्योतने

त्रिप्रष्टाधिकशतोऽध्यायः ॥ १६३ ॥

सञ्जय उवाच । प्रकाशिते तथा लोके रजसा च समावृते ।
 समागमूरथोवीराः परस्परवधैषिणः ॥ १ ॥ ते समेत्य रणे
 राजन् शस्त्रमासासिधारिणः । परस्परमुदैक्षन्त परस्परकृता-

गसः ॥ २ ॥ प्रदीपानां सहस्रेषु दीप्यमानैः समन्ततः । रत्ना-
चितैः स्वर्णदण्डैर्गन्धतैलावसिञ्चितैः ॥ ३ ॥ देवगन्धर्वदीपाद्यैः
प्रभाभिरधिकोज्ज्वलैः । विरराज तदा भूमिर्ग्रहैर्यौरिव भारत
॥ ४ ॥ उल्लासतैः प्रज्वलितैरग्नभूमिर्विराजत । दह्यमानेव
लोकानामभावे च वसुन्धरा ॥ ५ ॥ व्यदीपन्त दिशः सर्वाः प्रदी-
पैस्तैः समन्ततः । वर्षाप्रदोषे खद्योतैर्दृता वृक्षा इवावभुः ॥ ६ ॥
असृजन्त तदा वीरा राजन् वीरैः पृथक् पृथक् । नागा नागैः
समाजग्मुस्तुरगा हयसाहिभिः ॥ ७ ॥ रथा रथिवरैरेव समा-
जग्मुर्मुदा युताः । तस्मिन्नात्रिमुखि घोरै पुत्रस्य तव शासनात् ॥ ८ ॥
चतुरङ्गस्य सैन्यस्य सम्पातश्च महानमूत् । ततोऽर्जुनो महाराज
कौरवाणामनीकिनीम् । व्यधमस्त्रया युक्तः क्षपयन् सर्व-
पार्थिवान् ॥ ९ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । तस्मिन् प्रविष्टे संरक्ष्ये मम पुत्रस्य वाहि-
नीम् । अमृष्यमाणो दुर्द्धर्षो किं व आसीन्ननस्तदा ॥ १० ॥ किम-
मन्यन्त सैन्यानि प्रविष्टे परतापने । दुष्योधनश्च किं कृत्यं प्राप्त-
कालममन्यत ॥ ११ ॥ के चैनं समरे वीरं प्रत्युद्ययुररिन्दमाः ।
द्रोणञ्च के व्यरक्षन्त प्रविष्टे श्वेतवाहने ॥ १२ ॥ केऽरक्षन्त
दक्षिणञ्चक्रं के च द्रोणस्य सव्यतः । के पृष्ठतोऽन्वरक्षन्त वीरा
वीरस्य युधामतः ॥ १३ ॥ केपुस्तदादगच्छन्त निघ्नतः शत्रवाग्रणे ।
यत् प्राविशन्तहेष्वासः पाञ्चालानपराजितः ॥ १४ ॥ नृत्यन्निव
नरव्याघ्रो रथमार्गेषु वीर्यवान् । यो ददाह शरैर्द्रोणः पाञ्च-
ालानां रथव्रजान् ॥ १५ ॥ धूमकेतुरिव क्रुद्धः कथं मृत्युमुपैषि-
वान् । अव्यग्रानेव हि परान् कथमस्यपराजितान् ॥ १६ ॥
हृष्टानुदीर्णान् सङ्ग्रामे न तु सञ्जय मामकान् । हतांश्चैव वि-
ष्णांश्च विप्रकीर्णांश्च शंससि । रथिनो विरथांश्चैव कृतान् यु-
धामाजन् ॥ १७ ॥

सञ्जय उवाच । द्रोणस्य मतमाज्ञाय योद्धुकामस्य तां
निशाम् । दुर्योधनो महाराज वक्ष्यान् भ्रातृनभाषणम् ॥ १८ ॥
विकस्यञ्चितसेनञ्च सुपाश्वन्तु तथैव च । दुर्धर्षं दौर्धवाद्भञ्च ये च
तेषां पदानुगाः ॥ १९ ॥ द्रोणं यत्ताः पराक्रान्ताः सर्वे रक्षन्तु
पृष्ठतः । हार्दिक्यो दक्षिणञ्चक्रं शल्यस्यैवोत्तरं तदा ॥ २० ॥
त्रिगर्तानाञ्च ये भूरा हतशेषा महारथाः । तांश्चैव पुरतः सर्वान्
पुनस्ते समचोदयत् ॥ २१ ॥ आचार्यो हि क्षमायुक्तो भूयं
यत्ताश्च पाण्डवाः । तं रक्षध्वं सुश्रूयुक्ता निघ्नन्तं शत्रवान्नये ॥ २२ ॥
द्रोणोऽपि बलवान् युद्धे क्षिप्रहस्तः पराक्रमी । निर्जयेत्तिदृशान्
युद्धे किमु पाथान् ससोमकान् ॥ २३ ॥ ते यूयं सहिताः सर्वे
भूयं यत्ता महारणे । द्रोणं रक्षत दुर्धर्षं पृष्ठयुक्तान्महारथात्
॥ २४ ॥ पाण्डवेद्येषु योद्धेषु योद्धं पश्चाम्यहं न बभूव । यो जयेत
रणे द्रोणं पृष्ठयुक्तादृते पुमान् ॥ २५ ॥ तत्र सर्वात्मना मन्ये
भारद्वाजस्य रक्षणम् । स गुप्तः सोमकान् हन्यात् सञ्जयांश्च
क्रमागतान् ॥ २६ ॥ सञ्जयेषु च सर्वेषु निहतेषु चमूमुखे । पृष्ठ-
युक्तां रणे द्रौणिर्वातयिष्यत्यसंशयम् ॥ २७ ॥ तयार्जुनं रणे
कण्ठो विजेष्यति महारथः । भीमसेनमुखांश्चाहं युद्धे जेष्यामि
दंभितान् ॥ २८ ॥ शेषांश्च पाण्डवान् योधाः प्रसभं हीननेजसः ।
सोऽयं मम जयो व्यक्तो दौर्धकालं भविष्यति ॥ २९ ॥ तस्मा-
द्दृष्ट्वैव सङ्ग्रामे द्रोणमैव महारथम् । इत्युक्त्वा भरतश्रेष्ठ पुत्रो
दुर्योधनस्तव ॥ ३० ॥ व्यादिदेश तदा सैन्यं तस्मिंस्तमसि
दारुणे । ततः प्रववृते युद्धं रात्रौ भरतसत्तम ॥ ३१ ॥ उभयोः
सैन्ययोरान्नं विजयं प्रतिकाङ्क्षिणोः । अर्जुनः कौरवं सैन्य-
मर्जुनञ्चापि कौरवाः ॥ ३२ ॥ नानाशस्त्रसमावायैरन्योऽन्यं पथ्य-
पीडयन् । द्रौणिः पाञ्चालराजानं भारद्वाजस्य सञ्जयान् ॥ ३३ ॥
काद्याञ्चक्रिरे सङ्ग्रामैः सन्ततपर्वभिः । पाण्डुपाञ्चालसैन्यानां

कौरवाणाञ्च भारत ॥ ३५ ॥ आशीन्निष्ठानको घोरो निघ्नता-
मितरेतरम् । नैवास्माभिर्न पूर्वैश्च दृष्टपूर्वन्तथाविधम् । यादृशं
युद्धमेवासीद्रात्रौ अत्रभयानकम् ॥ ३६ ॥

इति द्रोणपर्वणि वटोत्कचवधपर्वणि सङ्कुलयुद्धे

चतुःषष्ट्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १६४ ॥

सञ्जय उवाच । वर्त्तमाने तथा रौद्रे रात्रियुद्धे विश्राम्यते ।
सर्वभूतक्षयकरे धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ १ ॥ अब्रवीत् पाण्डवाश्चैव
पाञ्चालाञ्च सोमकान् । मनुष्यरथनागानामभावाय नराधिप
॥ २ ॥ युधिष्ठिरोऽब्रवीद्राजा स्वान् योधान्मनुजाधिपः । अभ्या-
गच्छत गच्छध्वं द्रोणमेव जिघांसया ॥ ३ ॥ रात्रस्ते वचना-
द्राजन् पाञ्चालः सोमकास्तथा । द्रोणमेवाभ्यधावन्त नदन्तो
भैरवाब्रवान् ॥ ४ ॥ तान् वयं प्रतिगर्जन्तः प्रत्युद्यातास्त्वमर्षिताः ।
यथाशक्ति यथोत्साहं यथासत्त्वञ्च संयुगे ॥ ५ ॥ कृतवर्मा तु
हार्दिक्यो युधिष्ठिरमुपाद्रवत् । द्रोणं प्रति समायान्तं मत्तो
मत्तमिव हिपम् ॥ ६ ॥ ग्रैनेयं शरवर्षाणि विसृजन्तं समन्ततः ।
अभ्यधात् कौरवो राजन् भूरिः संग्राममर्द्दनः ॥ ७ ॥ सहदेव-
मथायान्तं द्रोणलिप्सुं महारथम् । कर्णो वैकर्त्तनो राजन्
वारयामास पाण्डवम् ॥ ८ ॥ भीमसेनं तथायान्तं रथेन रथिनां
वरम् । स्वयं दुर्योधनो युद्धे प्रतीपं मृत्युमाव्रजत् ॥ ९ ॥ नकुलञ्च
युधां श्रेष्ठं सर्वयुद्धविशारदम् । अकुनिः सौवलो राजन् वारया-
मास सत्वरः ॥ १० ॥ शिखण्डिनमथायान्तं रथेन रथिनां वरः ।
कृपः शारहतो राजन् वारयामास संयुगे ॥ ११ ॥ प्रतिविस्त्र-
मथायान्तं मयूरसदृशैर्हयैः । दुःशासनो महाराज यत्तो यत्त-
मवारयत् ॥ १२ ॥ भैमसेनिमथायान्तं मायाशतविशारदम् ।

अश्वत्थामा महाराज राक्षसं संन्यवारयत् ॥ १३ ॥ द्रुपदं वृष-
 सेनस्तु ससैन्यं सपदानुगम् । वारयामास समरे द्रोणप्रेम्सु
 महाबलम् ॥ १४ ॥ विराटं द्रुतमायान्तं द्रोणस्य निधनं प्रति ।
 मद्रराज सुसंक्रुद्धो वारयामास भारत ॥ १५ ॥ अतानीकमथा-
 यान्तं नाकुलिं रभसं रणे । चित्रसेनो सरोधैनं अरैर्द्रोणवधेषु-
 सया ॥ १६ ॥ अर्जुनस्तु युधां श्रेष्ठं प्राद्रवन्तं महारथम् । अल-
 म्बुषो महाराज राक्षसेन्द्रो न्यवारयत् ॥ १७ ॥ ततो द्रोणं
 महेश्वासं निघ्नन्तं अत्रवाव्रणे । घृष्टयुक्तोऽथ पाञ्चाख्यो हृष्ट-
 क्लमवारयत् ॥ १८ ॥ तथान्यान् पाण्डुपुत्राणां समायातन्महा-
 रथान् । तावका रथिनो राजन् वारयामासुरोजसा ॥ १९ ॥
 गजारोहा गजैस्तूष्णं सन्निपत्य महामुधे । योधयन्तश्च मृदून्तः
 अतश्चोऽथ सहस्रशः ॥ २० ॥ निग्रीथे तुरगा राजन् द्रवन्तश्च
 परस्परम् । प्रत्यदृश्यन्त वेगेन पक्षवन्तो यथाद्रयः ॥ २१ ॥
 सादिनः सादिभिः सार्धं पायस्यत्तृष्टिपाणयः । समागच्छन्महा-
 राज विनदन्तः परस्परम् ॥ २२ ॥ नरास्तु वहवस्तत्र न्यहन्यन्त
 परस्परम् । गदाभिर्मण्डलैश्चैव नाचाशस्त्रैश्च सङ्ग्रयः ॥ २३ ॥ कृत-
 वर्मा तु हार्दिक्यो धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् । वारयामास संक्रुद्धो
 वेलोद्धतमर्षवम् ॥ २४ ॥ युधिष्ठिरस्तु हार्दिक्यं विद्ध्वा पञ्चभि-
 राशुनैः । पुनर्विव्याध विंशत्या तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ २५ ॥
 कृतवर्मा तु संक्रुद्धो धर्मराजस्य मारिष । धनुश्चिच्छेद भलेन
 तच्च विव्याध सप्तभिः ॥ २६ ॥ अथान्यदनुरादाय धर्मपुत्रो महा-
 रथः । हार्दिक्यं दशभिर्वाणैर्वाह्नोरुरसि चार्पयत् ॥ २७ ॥
 माधवस्तु रणे विद्धो धर्मपुत्रेण मारिष । प्राकम्पत च रोषेण
 सप्तभिश्चाह्वयञ्जरैः ॥ २८ ॥ तस्य पार्थो धनुश्छित्त्वा हस्तावापं
 निकृत्य तु । प्राहिणोनिशितान् भलान् पञ्च राजजिक्कलाशितान्
 ॥ २९ ॥ तस्य तत् कवकं भित्त्वा हेमचित्तं महाधनम् । प्राविशन्

धरणीसुग्रां वल्मीकमिव पन्नगाः ॥ ३० ॥ अक्षोर्निमेषमात्रेण
 सोऽन्यदादाव कार्मुकम् । विव्याध पाण्डवं पृष्ट्वा पुनश्च दशभिः
 शरैः ॥ ३१ ॥ तस्य शक्तिममेयात्मा चिक्षेप भुजगोपमाम् ।
 पाण्डवेन तदा क्षिप्ता रथे न्यस्य महद्वनुः ॥ ३२ ॥ सा हेमचित्रा
 महती पाण्डवेनानुप्रेषिता । निर्भिय दक्षिणं बाहुं प्राविश-
 ष्वरणीतलम् ॥ ३३ ॥ एतस्मिन्नेव काले तु गृह्य पार्थो महद्वनुः ।
 हार्दिक्यं ह्लादयामास शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ ३४ ॥ ततस्तु तत्र
 वै शूरो वृष्णीनां प्रवरो रथी । व्यश्वसूतरथञ्चक्रे निमेषार्द्धा-
 द्युधिष्ठिरम् ॥ ३५ ॥ ततस्तु पाण्डवो ज्येष्ठः खड्गचर्मं समा-
 ददे । तदण्यस्य शितैर्मलैर्व्यधमन्माधवो रणे ॥ ३६ ॥ तामरन्तु
 ततो गृह्य स्वर्णदण्डं दुरासदम् । अप्रैषीत् समरे तूष्णं हार्दि-
 क्यस्य महात्मनः ॥ ३७ ॥ तमापतन्तं सहसा युधिष्ठिरभुजच्युतम् ।
 द्विधा चिक्षेद हार्दिक्यः कृतहस्तः स्रयन्निव ॥ ३८ ॥ ततः
 शरशतेनाजौ धर्मपुत्रमवाकिरत् । कवचञ्च रणे क्रद्धो वाण-
 जालैरवाकिरत् ॥ ३९ ॥ हार्दिक्यशरसञ्छन्नं जाम्बूनदविभू-
 षितम् । व्यशीर्यत रणे राजंस्ताराजालमिवाम्बरात् ॥ ४० ॥
 स ह्रिन्वर्मा विरथः कृतवर्मशरार्हितः । अपयातो रणात्तूष्णं
 धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ४१ ॥ कृतवर्मा तु निर्जित्य धर्मपुत्रं युधि-
 ष्ठिरम् । पुनर्द्रीणस्य जुगुप्से चक्रमेव महारथः ॥ ४२ ॥

इति द्रोणपर्वणि षटोत्कचवधपर्वणि युधिष्ठिरापयाने

पञ्चषष्ठ्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १६५ ॥

सञ्जय उवाच । भूरिस्तु समरे राजन् शैनेयं रथिनाम्बरम् ।
 आपतन्तमवासेधत् प्रवणादिव कुञ्जरम् ॥ १ ॥ अथैनं सात्यकिः
 क्रुद्धः पञ्चभिर्निशितैः शरैः । विव्याध हृदये तस्य प्राप्तवत्तस्य

शोणितम् ॥ २ ॥ तथैव कौरवो युद्धे शैनेयं युद्धदुर्मदम् । दशभि-
विभिस्त्रैस्तूर्णमविध्यत भुजान्तरे ॥ ३ ॥ तावन्योऽन्यं महाराज
ततश्चाति परस्परम् । क्रोधसंरक्तनयनौ दृढे विस्फार्य कार्मुके
॥ ४ ॥ तयोरासीन्महाराज शरवृष्टिः सुदारुणा । क्रुद्धयोः
सायकमुचार्थ्यमान्तकनिकाशयोः ॥ ५ ॥ तावन्योऽन्यं महाराज
प्रच्छाद्य समरे स्थितौ । मुहूर्त्तञ्चैव तद्युद्धं समरूपमिवाभवत्
॥ ६ ॥ ततः क्रुद्धो महाराज शैनेयः प्रहसन्निव । धनुश्चिच्छेद
समरे कौरवस्य महात्मनः ॥ ७ ॥ अथैनं छिन्नधन्वानं नवभि-
र्निर्मितैः शरैः । विव्याध हृदये तूष्णं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत्
॥ ८ ॥ सोऽतिविद्धो बलवता शत्रुणां शत्रुतापनः । धनुरन्यत्
समादाय सात्त्वतं प्रत्यविध्यत ॥ ९ ॥ स विद्धा सात्त्वतं वाणै-
स्त्रिभिरेव विशास्यते । धनुश्चिच्छेद मत्नेन सुतीक्ष्णेन हसन्निव
॥ १० ॥ छिन्नधन्वा महाराज सात्यकिः क्रोधमूर्च्छितः । चिक्षेप
सुमहावेगां शक्तिं तस्य महोरधि ॥ ११ ॥ स तु शक्त्या विभि-
न्नाङ्गो निपपात रथोत्तमात् । लोहिताङ्ग इवाकाशाद्दीप्तरश्मि-
र्द्यदृच्छया ॥ १२ ॥ तन्तु दृष्ट्वा हतं शूरमश्रुत्यामा महारथः ।
अभ्यधावत वेगेन शैनेयं प्रति भारत ॥ १३ ॥ तिष्ठ तिष्ठेति
वाभाष्य सात्यकिं स नराधिप । अभ्यवर्षच्छरौघेन मेरुं वृष्ट्या
वयाम्बुदः ॥ १४ ॥ तमापतन्तं वेगेन शैनेयस्य रथं प्रति ।
घटोत्कचोऽब्रवीद्राजन्नादं सुक्ता महारथः ॥ १५ ॥ तिष्ठ तिष्ठ न
मे जीवनं द्रौणपुत्र गमिष्यसि । एष त्वां निहनिष्यामि महिषं
प्रणमुखा वया ॥ १६ ॥ युद्धश्रद्धामहं तेऽद्य विनेष्यामि रणा-
जिरे । इत्युक्त्वा रोषतान्नाक्षो राक्षसः परवीरहा ॥ १७ ॥
द्रौणिमभ्यद्रवत् क्रुद्धो गजेन्द्रमिव केशरी । रथाक्षमातैरिषुभि
रभ्यवर्षद्वटोल्कवः ॥ १८ ॥ रथिनान्मृषमं द्रौणिं धाराभिरिव
तोयदः । तां वाणवृष्टिमप्राप्तां शरैराशीविषीपमैः ॥ १९ ॥

श्रातयामास समरे तरसा द्रौणिराहवे । ततः शरशतैस्तीक्ष्णैः
 भ्रमभेदिभिराशुगैः ॥ २० ॥ समाचिनोद्राक्षसेन्द्रं घटोत्कचमरि-
 न्दमम् । स शरैराचितस्तेन राक्षसो रणमूर्धनि ॥ २१ ॥ व्यका-
 शत महाराज श्वाविच्छललिता यथा । ततः क्रोधसमाविष्टो
 भैमसेनिः प्रतापवान् ॥ २२ ॥ शरैरवचकर्त्तोऽग्रे द्रौणिं वज्राग्नि-
 स्वनैः । क्षुरप्रैरर्द्धचन्द्रैश्च नाराचैः सशिलीमुखैः ॥ २३ ॥ वराह-
 कर्णेर्नालीकैर्विकर्णैश्चाभ्यवीवृषत् । तां शस्त्रद्वष्टिमतुलां वज्राग्नि-
 समखनाम् ॥ २४ ॥ पतन्तीमुपरि क्रूरा द्रौणिरव्यथितेन्द्रियः ।
 सुदुःसहं शरैर्घोर्गैर्दिव्यास्त्रपरिमन्त्रितैः ॥ २५ ॥ व्यधमत् स
 महाराज महाभाणीव मास्तः । ततोऽन्तरीक्षे वाणानां संग्रा-
 मोऽन्य इवाभवत् ॥ २६ ॥ घोररूपो महाराज धीधानां हर्ष-
 वर्धनः । तद्योस्तु सङ्घर्षकृतैर्विस्फुलिङ्गैरितस्ततः ॥ २७ ॥ बभौ
 निश्रामुखे व्योम खद्योतैरिव चित्रितम् । स मार्गणगणैर्द्रौणि-
 र्द्विभः प्रच्छाद्य सर्वशः ॥ २८ ॥ प्रियायं तव पुत्राणां राक्षसं
 समवाकिरत् । ततः प्रवृत्ते युद्धं द्रौणिराक्षसयोः पुनः ॥ २९ ॥
 विगाढे रजनीमध्ये अक्रप्रह्लादयोरिव । ततो घटोत्कचो वाणै-
 र्द्विशभिर्द्रौणिमाहवे ॥ ३० ॥ जघानोरसि संक्रुद्धः कालज्वलन-
 सन्निभैः । स गाढविद्धो व्यथितो राक्षसेन महाबलः ॥ ३१ ॥
 चचाल समरे द्रौणिर्वातनुन्न इव दुमः । स मोहमनुसंप्राप्तो
 ध्वजयष्टिं समाश्रितः ॥ ३२ ॥ ततो हाहाकृतं सैन्यं तव सर्वं
 जनाधिप । हतं स मेनिरे सर्वं तावकास्तं विश्राम्यते ॥ ३३ ॥
 तन्तु दृष्ट्वा तथावस्थनश्चत्त्यामानमाहवे । पाञ्चालां सृञ्जयाश्चैव
 सिंघनादं प्रचक्रिरे ॥ ३४ ॥ प्रतिलभ्य ततः सञ्ज्ञामश्चत्त्यामा महा-
 रथः । धनुः प्रपीड्य वामेन करेणाभिवर्कषणः ॥ ३५ ॥ सुभो-
 चाकर्णपूर्णं धनुषा शरमुत्तमम् । यमदण्डोपमं घोरमुद्दिश्याशु
 घटोत्कचम् ॥ ३६ ॥ स भित्त्वा हृदयं तस्य राक्षसस्य शरोत्तमः ।

विवेश वसुधामुग्रः सुपुङ्गवः पृथिवीपते ॥ ३७ ॥ सोऽतिविद्धो महा-
 राज रथोपस्थ उपाविशत् । राक्षसेन्द्रः स बलवान् द्रौणिना
 रणमानिना ॥ ३८ ॥ दृष्ट्वा विमूढं हृदिभ्यं सारथिस्तं रणा-
 जिरात् । द्रौणेः सकाशात् सम्भ्रान्तस्त्वपनिन्ये तरान्वितः ॥ ३९ ॥
 तथा तु समरे विष्ट्वा राक्षसेन्द्रं घटोत्कचम् । ननाद सुमहानादं
 द्रोणपुत्रो महारथः ॥ ४० ॥ पूजितस्तव पुत्रैश्च सर्वघोषैश्च भारत ।
 वपुषा प्रतिजज्वाल मध्याङ्गे भास्करो यथा ॥ ४१ ॥ भीमसेनन्तु
 युध्यन्तं भारद्वाजरथं प्रति । स्वयं दुर्योधनो राजा प्रत्यविध्य-
 च्छितैः शरैः ॥ ४२ ॥ तं भीमसेनो नवभिः शरैर्विव्याध भारत ।
 दुर्योधनोऽपि विंशत्या शराणां प्रत्यविध्यत ॥ ४३ ॥ तौ सायकैः
 प्रतिच्छन्नावदृश्येतां रणाजिरे । मेघजालप्रतिच्छन्नौ नभसौवेन्दु-
 भास्करो ॥ ४४ ॥ ततो दुर्योधनो राजा भीमं विव्याध पतिभिः ।
 पञ्चभिर्भरतश्रेष्ठ तिष्ठ तिष्ठेति चान्नवीत् ॥ ४५ ॥ तस्य भीमो
 धनुष्किला ध्वजश्च निशितैः शरैः । विव्याध कौरवश्रेष्ठं नवत्या
 नतपर्वणाम् ॥ ४६ ॥ ततो दुर्योधनः क्रुद्धो धनुरन्यन्महत्तरम् ।
 गृहीत्वा भरतश्रेष्ठो भीमसेनं शितैः शरैः ॥ ४७ ॥ अपीडयद्रण-
 मुखे पश्यतां सर्वधन्विनाम् । निहत्य तान् शरान् भीमो दुर्यो-
 धनधनुश्रुतान् ॥ ४८ ॥ कौरवं पञ्चविंशत्या क्षुद्रकाणां समा-
 र्पयत् । दुर्योधनस्तु संक्रुद्धो भीमसेनस्य मारिष ॥ ४९ ॥ क्षुर-
 प्रेण धनुष्किला दशभिः प्रत्यविध्यत । अयान्यद्धनुरादाय भीम-
 सेनो महाबलः ॥ ५० ॥ विव्याध नृपतिं तूष्णं सप्तभिर्निशितैः
 शरैः । तदप्यस्य धनुः क्षिप्रं चिक्षेद लघुहस्तवत् ॥ ५१ ॥
 द्वितीयञ्च तृतीयञ्च चतुर्थं पञ्चमस्तथा । आत्तमात्तं महाराज
 भीमस्य धनुराच्छिनत् ॥ ५२ ॥ तव पुत्रो महाराज जितकाशी
 मदोत्कटः । स तदा क्रियमानेषु कार्मुकेषु पुनः पुनः ॥ ५३ ॥
 अतिक्षिप्तिप समरे सर्वपारश्ववीं दृढाम् । गृत्थोरिव स्वसारं हि

दीप्तां केतुशिखामिव ॥ ५४ ॥ सीमन्तमिव कुर्वन्तीं नमसोऽग्नि-
 समप्रभाम् । अप्राप्तमेव तां शक्तिं त्रिधा चिच्छेद कौरवः ॥ ५५ ॥
 पश्यतः सर्वलोकस्य भीमसेनस्य चाग्रतः । ततो भीमो महाराज-
 गदां गुर्वीं महाप्रभाम् ॥ ५६ ॥ चिक्षेपाविध्य वेगेन दुर्योधन-
 रथं प्रति । ततः सा सहसा बाह्यांस्तव पुत्रस्य संयुगे ॥ ५७ ॥
 सारथिञ्च गदा गुर्वीं ममर्द्दास्य रथं पुनः । पुत्रस्तु तव राजेन्द्र
 भीमाङ्गीतः प्रणश्य च ॥ ५८ ॥ आरुरोह रथञ्चान्यं नदिकस्य
 महात्मनः । ततो भीमो हतं मत्वा निशामध्ये सुयोधनम् ॥ ५९ ॥
 सिंहनादं महच्चक्रे तर्जयन्निव कौरवान् । तावकाः सैनिकाश्चापि
 मेनिरे निहतं नृपम् ॥ ६० ॥ ततो विचुक्रुशुः सर्वे हाहेति च
 समन्ततः । तेषाञ्च निनदं श्रुत्वा त्रस्तानां सर्वयोधिनाम् ॥ ६१ ॥
 भीमसेनस्य नादञ्च श्रुत्वा राजन्महात्मनः । ततो युधिष्ठिरो राजा
 हतं मत्वा सुयोधनम् ॥ ६२ ॥ अभ्यवर्त्तत वेगेन यत्र पार्थो
 वृकोदरः । पाञ्चालाः सृञ्जया मत्स्याः कैकेयाश्चेदयस्तथा ॥ ६३ ॥
 सर्वोद्योगिनाभिजग्मुर्द्रोणमाशु जिघांसया । तत्रापि सुमहद्युद्धं
 द्रोणस्यासीत् परैः सह । घोरे तमसि मग्नानां निघ्नतामितरे-
 तरम् ॥ ६४ ॥

इति द्रोणपर्वणि षटोत्सववधपर्वणि दुर्योधनापयाने

षट्षष्ट्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १६६ ॥

सञ्जय उवाच । सहदेवमथायान्तं द्रोणप्रेप्सुं महारथम् ।
 कर्णो वैकर्त्तनो राजान वारयामास संयुगे ॥ १ ॥ सहदेवस्तु
 राधेयं विद्धा नवभिराशुभिः । पुनर्विव्याध समरे नवभिर्नतपर्वभिः
 ॥ २ ॥ तं कर्णः प्रतिविव्याध भूतेन नतपर्वणाम् । सञ्जयास्य
 धनुः शीघ्रं चिच्छेद लघुहस्ततः ॥ ३ ॥ ततोऽन्यद्बनुरादाय

माद्रीपुत्रः प्रतापवान् । कर्णं विव्याध विंशत्या तदद्भुतमिवाभवत्
 ॥ ४ ॥ तस्य कर्णो हयान् हत्वा शरैः सन्नतपर्वभिः । सारथि-
 ज्ञास्य भक्षेन द्रुतं निन्ये यमक्षयम् ॥ ५ ॥ विरथः सहदेवस्तु
 खड्गचर्म समाददे । तदप्यस्य शितैर्वाणैर्व्यधमत् प्रहसन्निव
 ॥ ६ ॥ ततो गुर्वीं गदां घोरां हेमचित्रां महाबलः । प्रेषया-
 मास समरे वैकर्त्तनरथं प्रति ॥ ७ ॥ तामापतन्तीं सहसा सह-
 देवेन प्रेषिताम् । व्यष्टम्यच्छरैः कर्णो भूमावेवाभ्यपातयत् ॥ ८ ॥
 गदां विनिहतां दृष्ट्वा सहदेवस्त्वरान्वितः । शक्तिञ्चिन्नेप कर्णाय
 तामप्यस्याच्छिनच्छरैः ॥ ९ ॥ माद्रीसुतस्ततस्तूर्णमवप्लुत्य रथो-
 त्तमात् । प्रज्वलन्निव रोषिण दृष्ट्वा कर्णं व्यवस्थितम् ॥ १० ॥
 रथचक्रं ततो गृह्य सुमोचाधिरथिं प्रति । तदापतदै सहसा
 कालचक्रमिवाव्यतम् ॥ ११ ॥ शरैरनेकसाहसैरच्छिनत् सूत-
 नन्दनः । तस्मिंश्छिन्ने रथाङ्गे तु सहदेवस्तु मारिष ॥ १२ ॥
 ईषादण्डकधोक्ताणि युगानि विविधानि च । हस्त्यङ्गानि तथा-
 श्वांश्च मृतांश्च पुरुषान् बहून् ॥ १३ ॥ चिन्नेप कर्णमुद्दिश्य कर्ण-
 स्थान् व्यधमच्छरैः । स निरायुधमात्मानं ज्ञात्वा माद्रवतीसुतः
 ॥ १४ ॥ वार्थ्यमाणस्तु विशिखैः सहदेवो रणं जहौ । तमभि-
 द्रुत्य राघेयो सुहृत्तं भरतर्षभ ॥ १५ ॥ अब्रवीत् प्रहसन् वाक्यं
 सहदेवं सुनिष्ठरम् । मा युध्यस्व रणे वीर विशिष्टैरथिभिः सह
 ॥ १६ ॥ सदृशैर्युधैर्माद्रेय वचो मे नाभिःशङ्किताः । अथैनं
 धनुषोऽग्रेण तुदन् भूयोऽब्रवीदिदम् ॥ १७ ॥ एषोऽर्जुनो रणे
 यत्तो युधति कुरुभिः सह । तत्र वा गच्छ माद्रेय गृहं वा यदि
 मन्यसे ॥ १८ ॥ एवमुक्त्वा तु तं कर्णो रथेन रथिनाम्बरः ।
 प्रायात् पाञ्चालराजस्य सैन्यानि प्रहसन्निव ॥ १९ ॥ वधप्राप्तन्तु
 माद्रेयं नावधीत् समरेऽरिहा । कुन्त्याः स्मृत्वा वचो राजन् सत्य-
 सन्धो महारथः ॥ २० ॥ सहदेवस्ततस्तस्मिन् विमनाः शर-

पीडितः । कर्णवाक्शब्दविद्वद्य जीवितान्निरविद्यत ॥ २१ ॥
 आरुरोह रथ तूष्णं पाञ्चात्यस्य महात्मनः । जनमेजयस्य समरे
 त्वरायुक्तो महारथः ॥ २२ ॥

इति द्रोणपर्वणि घटीत्कवधपर्वणि सह देवापयाने

सप्तषष्ठ्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १६७ ॥

सञ्जय उवाच । विराटं सहसेनन्तु द्रोणार्थं द्रुतमागतम् ।
 मद्राजः शरौवेण ह्लादयामास सर्वतः ॥ १ ॥ तथैः समभव-
 युद्धं समरे दृढधन्विनोः । यादृशी ह्यभवद्राजन् बलिवासवयोः
 पुरा ॥ २ ॥ मद्राजो महाराज विराटं वाहिनीपतिम् ।
 आजघ्ने त्वरितस्त्रीक्ष्णः शतेन नतपर्वणाम् ॥ ३ ॥ प्रतिविव्याध
 तं राजा नवभिन्निशितैः शरैः । पुनश्चैनं त्रिसप्तत्या भूयश्चैव शतेन
 तु ॥ ४ ॥ तस्य मद्राधिपो हत्वा चतुरो रथवाजिनः । कूर्म-
 ध्वजञ्च समरे शराभ्यां सन्नप्रातयत् ॥ ५ ॥ हताश्वान् रथा-
 क्षूर्णमवप्लुत्य महीपतिः । तस्थौ विस्फारयंश्चापं विमुञ्चन्निशिता-
 ल्कुरान् ॥ ६ ॥ शतानीकस्तु तं दृष्ट्वा भ्रातरं हतवाहनम् ।
 रथेनोभ्यपतत्तूष्णं सर्वलोकस्य पश्यतः ॥ ७ ॥ शतानीकमद्यायान्तं
 मद्राजो महीपतिः । विशिखैर्वृद्धभिर्विद्धा ततो निन्ये यमक्षयम्
 ॥ ८ ॥ तस्मिंस्तु निहते वीरे विराटो वाहिनीपतिः । हता-
 रोहोद्ग्राह्यत्तूष्णं तमेवारुरुहे तदा ॥ ९ ॥ ततो विस्फार्य नयने
 क्रोधाद्दिगुणविक्रमः । मद्राजं रथं तूष्णं ह्लादयामास पत्रिभिः
 ॥ १० ॥ ततो मद्राधिपः क्रुद्धः शतेन नतपर्वणाम् । आज-
 घानोरसि भृशं विराटं वाहिनीपतिम् ॥ ११ ॥ सोऽतिविद्धो
 बलवता रथोपस्थ उपाविशत् । कञ्जलं चाविशत्तूष्णं स विराटो
 महारथः ॥ १२ ॥ सारथिस्तमपोवाह समरे शरविक्षतम् । ततः

सा महती सेना प्राद्वन्निधि भारत ॥ १३ ॥ बध्यमानाः शर-
 शतैः मल्लेनाहवयोभिना । तां दृष्ट्वा द्रवतीं सेनां वासुदेवधन-
 क्षयौ ॥ १४ ॥ आयातौ तत्र राजेन्द्र यत्र मल्लो व्यवस्थितः ।
 तौ तु प्रत्युद्ययौ राजन् राक्षसेन्द्रो ह्यलम्बुषः ॥ १५ ॥ अष्टचक्र-
 समायुक्तमास्थाय प्रवरं रथम् । तुरङ्गवदनैर्युक्तं पिशाचैर्षोर-
 दर्शनैः ॥ १६ ॥ लोहिताङ्गपताकं तं रथं मातुर्विभूषितम् ।
 कार्णायिसमयं घोरमृक्षचर्मसमावृतम् ॥ १७ ॥ रौद्रेण चित्रपक्षेण
 विवृताक्षेणकूजता । ध्वजेनोच्छ्रितदण्डेन मृध्रक्षयेण पत्रिणा ॥ १८ ॥
 स बभौ राक्षसो राजन् भिन्नाञ्जनचयोपमः । सरोवार्जुन-
 मायान्तं प्रभञ्जनमिवाद्विराट् ॥ १९ ॥ किरन्निष्ठुगणाग्राजन्
 प्रायशोऽञ्जनमूर्धनि । अतितीव्रनभवद्युद्धं नरराक्षसयोर्मध्ये ॥ २० ॥
 द्रष्टृणां प्रीतिजननं सर्वेषां तत्र भारत । मृध्रकाकबलोलूककङ्क-
 गीमायुर्धर्षणम् ॥ २१ ॥ तमर्जुनः शरैः षड्भिरलम्बुषमता-
 डयत् । दशभिश्च शितैर्वाणैर्ध्वजश्चिच्छेद तस्य तु ॥ २२ ॥ सार-
 थिश्च त्रिभिर्वाणैस्त्रिभिरेव त्रिविणुकम् । धनुरेकेन चिच्छेद चतुर्भि-
 श्चतुरो हयान् ॥ २३ ॥ पुनः सज्जं कृतञ्चापं तदप्यस्य विधा-
 श्छिनत् । अथैनं निधितैर्वाणैश्चतुर्भिर्भेरतर्षभ ॥ २४ ॥ पाथो-
 ऽविध्यद्राक्षसेन्द्रं स विद्वः प्राद्ववद्वयात् । तं विजित्याजुनस्तूष्णं
 द्वीगान्तिकमुपाद्वत् ॥ २५ ॥ किरञ्छरगणाग्राजन् नरवारण-
 वाजिष्ठु । युध्यमाना महाराज पाण्डवेन यशस्विना ॥ २५ ॥ सैनिका
 न्यपतन्तुष्यां वातनुम्ना इव दुमाः । तेषु तूत्साद्यमानेषु पाण्डवेन
 यशस्विना । सस्याद्ववन् मृगं सर्वं मृगा इव भयार्हिताः ॥ २७ ॥

इति द्वीगपर्वण षटोत्काचवधपर्वणि अलम्बुषपरामवे
 अष्टषष्ट्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १६८ ॥

सञ्जय उवाच । शतानीकं शरैस्तोक्ष्यैर्निर्द्दहतञ्चमूतव ।
 चित्रसेनस्तव सुतो वारयामास भारत ॥ १ ॥ नाकुलिश्चित्रसेनस्तु
 विद्धा पञ्चभिराशुनैः । स च तं प्रतिविव्याध दशभिर्निश्चितैः शरैः
 ॥ २ ॥ चित्रसेनो महाराज शतानीकं पुनर्युधि । नवभिर्निश्चितै-
 राजञ्छरैर्विव्याध वक्षसि ॥ ३ ॥ नाकुलिस्तस्य विशिखैर्वर्म सन्नत-
 पर्वभिः । गात्रान् सञ्चयावयामास तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ४ ॥
 सोऽपेतवर्मा पुत्रस्ते विरराज भृशं नृप । उत्सृज्य काले राजेन्द्र
 निर्मोकमिव पन्नगः ॥ ५ ॥ ततोऽस्य निश्चितैर्वाणैर्ध्वजश्चिच्छेद
 नाकुलिः । धनुष्यैव महाराज यतमानस्य संयुगे ॥ ६ ॥ स
 छिन्नधन्वा विरथो विवर्मा च महारथः । अथान्यहतुरादाय
 सुदृढं वेगवत्तरम् ॥ ७ ॥ ततस्तूष्णं चित्रसेनो नाकुलिं नतपर्वभिः ।
 शरैर्विव्याध समरे भारतानां महारथः ॥ ८ ॥ शतानीकोऽथ
 संक्रुद्धश्चित्रसेनस्य भारत । जघान चतुरो बाह्वान् सारथिञ्च
 महाबलः ॥ ९ ॥ आप्नुत्य स रथात्तस्माच्चित्रसेनो महावशाः ।
 नाकुलिं पञ्चविंशत्या शराणामाद्वैयङ्ग्यी ॥ १० ॥ तस्य तत्कुर्वतः
 कर्म नकुलस्य सुतो रणे । अर्धचन्द्रेण चिच्छेद चापं हेमपरि-
 ष्कृतम् ॥ ११ ॥ स छिन्नधन्वा विरथो हताश्वो हतसारथिः ।
 आसुरो ह रथं शीघ्रं हार्दिक्यस्य महात्मनः ॥ १२ ॥ द्रुपदस्तु
 सञ्जानीकं द्रोणप्रेप्सुं महारथम् । वृषसेनो महाराज किर-
 ञ्छरयतेस्तदा ॥ १३ ॥ यज्ञसेनस्तु समरे कर्णपुत्रं महारथम् ।
 यष्ट्या शराणां विव्याध बाह्वोरुरसि वा विभो ॥ १४ ॥ वृष-
 सेनस्तु संक्रुद्धो यज्ञसेनं रथे स्थितम् । बह्वभिः सायकैस्तूष्ण-
 माजघान स्तनान्तरे ॥ १५ ॥ तावुभौ शरनुन्नाङ्गौ शरकण्टकिनौ
 रणे । व्यराजेतां महाराज श्वाविधौ शललैरिव ॥ १६ ॥ रुक्म-
 पुष्टैरजिह्वाग्रैः शरैः सन्नतपर्वभिः । रुधिरौघपरिक्लिन्नौ व्यरा-
 जेतां महामुधे ॥ १७ ॥ तपनीयनिभौ चित्रौ बल्यवृद्धाविवाङ्गतौ ।

किंशुकाविव पुष्पाढ्यौ प्रकाशितां रणाजिरे ॥ १८ ॥ वृषसेनस्ततो
 राजन् दुपदं नवभिः शरैः । विद्धा विव्याध सप्तत्या पुनश्चान्यै-
 स्त्रिभिः शरैः ॥ १९ ॥ ततः शरसहस्रानि विमुञ्चन विवभौ रणे ।
 कर्णपुत्रो महाराज वर्षमाण इवाश्वदः ॥ २० ॥ दुपदस्तु ततः
 क्रुद्धो वृषसेनस्य कार्मुकम् । द्विधा चिच्छेद भस्तेन पीतेन निशि-
 तेन च ॥ २१ ॥ सोऽन्यत् कार्मुकमादाय रुक्मवधं नवं दृढम् ।
 तूष्णादाकृष्य विमलं मलं पीतं शीतं दृढम् ॥ २२ ॥ कार्मुके योज-
 चित्वा तं दुपदं सन्निरीक्ष्य च । आकर्ण्यपूर्णं मुमुचे त्रासयन् सर्व-
 सोमकान् ॥ २३ ॥ हृदयं तस्य भित्त्वा च जगाम वसुधातलम् ।
 कश्मलं प्राविशद्राजा वृषसेनशराहतः ॥ २४ ॥ सारथिस्तमप्रो-
 वाह क्षरन् सारथिचेष्टितम् । तस्मिन् प्रभगे राजेन्द्र पाञ्चालानां
 महारथे ॥ २५ ॥ ततस्तु दुपदानौकं शरैश्छिन्नतनुच्छदम् ।
 सम्पाद्रवच्चक्षुः सर्वा निग्रिथे भैरवे सति ॥ २६ ॥ प्रदीपैर्हि
 परित्यक्तैः प्रज्वलद्भिः समन्ततः । व्यराजत मही राजन् वीताभ्रा
 द्यौरिव ग्रहैः ॥ २७ ॥ तथाङ्गदैर्निपतितैर्व्यराजत वसुधरा ।
 प्रावृट्काले महाराज विद्युद्भिरिव तोयदः ॥ २८ ॥ ततः कर्ण-
 सुतवस्ताः समन्तादिप्रदुदुवुः । यथेन्द्रभववितस्ता दानवास्तारका-
 मये ॥ २९ ॥ तेनार्थमानाः सङ्ग्रामे पाञ्चालाः सोमकैः सह ।
 व्यराजन्त महाराज प्रदीपैरिव भासिताः ॥ ३० ॥ तांस्तु निर्जित्य
 समरे कर्णपुत्रो व्यराजत । मध्यन्दिनमनुप्राप्तो वमंशुरिव भारत
 ॥ ३१ ॥ तेषु राजसहस्रेषु तावकेषु परेषु च । एक एव ज्वलं-
 स्तस्थौ वृषसेनः प्रतापवान् ॥ ३२ ॥ स निर्भिद्य रणे शूरान्
 सोमकांश्च महारथान् । जगाम त्वरितो राजन् यत्र राजा
 युधिष्ठिरः ॥ ३३ ॥ प्रतिविम्बं समायान्तं प्रदहन्तं रणे रिपून् ।
 दुःशासनस्तव सुतः प्रत्यगच्छन्महारथम् ॥ ३४ ॥ तथाः समागमो
 राजंश्चित्कपो बभूव ह । व्यपेतजलदे व्योम्नि बुधभार्गवयो-

रिव ॥ ३५ ॥ प्रतिविन्ध्यन्तु समरे कुर्वाणं कर्म दारुणम् ।
 दुःशासनस्त्रिभिर्वाणैर्ललाटे समविध्यत ॥ ३६ ॥ सोऽतिविजो
 बलवता तव पुत्रेण धन्विना । विरराज महाराज समृद्ध इव
 पर्वतः ॥ ३७ ॥ दुःशासनन्तु समरे प्रतिविन्ध्यो महारथः ।
 नर्वाभः सायकैर्विह्वा पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥ ३८ ॥ तत्र भारत
 पुत्रस्ते कृतवान् कर्म दुष्करम् । प्रतिविन्ध्यह्वयानुग्रैः पातयामास
 सायकैः ॥ ३९ ॥ सारथिश्चास्य भस्त्रेण ध्वजश्च समपातयत् ।
 रथश्च तिलशो राजन् व्यधमत्तस्य धन्विनः ॥ ४० ॥ पताकाश्च
 सतूणीरा रक्ष्सीन् योक्ताणि च प्रभो । चिच्छेद तिलशः क्रुद्धः
 शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ ४१ ॥ विरथः स तु धर्मात्मा धनुष्याणि-
 रवस्थितः । अयोधयत्तव सुतं क्रिरच्छरयतान् बहून् ॥ ४२ ॥
 क्षुरप्रेण धनुस्तस्य चिच्छेद कृतहस्तवत् । अथैनं दशभिर्वाणै-
 र्च्छिन्नधन्वानमार्हयत् ॥ ४३ ॥ तं दृष्ट्वा आतरं तत्र आतरोऽस्य
 महारथाः । अन्ववर्त्तन्त वेगेन महत्या सेनया सह ॥ ४४ ॥
 सोऽद्वयन्तु ततो यानं श्रुतसोमस्य भास्वरम् । धनुर्गृह्य महाराज
 विव्याध तनयं तव ॥ ४५ ॥ ततस्तु तावकाः सर्वे परिवार्य्य सुतं
 तव । अथैवर्त्तन्त वेगेन महत्या सेनया वृताः ॥ ४६ ॥ ततः
 प्रववृते युद्धं तव तेषाञ्च भारत । निशीथे दारुणे काले वम-
 राष्ट्रविवर्द्धनम् ॥ ४७ ॥

इति द्रोणपर्वणि षटोत्सवधपर्वणि मतानीकादियुद्धे

एकोनसप्तत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १६८ ॥

सञ्जय उवाच । नकुलं रमसं युद्धे निघ्नन्तं तव वाहिनीम् ।
 अभ्ययात् सौवलः क्रुद्धस्तिष्ठतिष्ठेति चात्रवीत् ॥ १ ॥ कृतवैरौ
 तु तौ शूरावन्त्योऽन्यदधकाङ्क्षिणौ । शरैः पूर्यायतोत्सृष्टैरन्योऽन्य-

मभिजज्ञतुः ॥ २ ॥ यद्यव नकुलो राजन् शरवर्षाण्वमुच्चत ।
तथैव सौदलयापि शिञ्चां सन्दर्शयन् युधि ॥ ३ ॥ तावुभौ समरे
राजच्छरकण्टकिनौ तदा । व्यभ्राजेतां महाराज श्वादिधौ
शल्लैरिव ॥ ४ ॥ रुक्मपुङ्खैरजिह्वाग्रैः शरैः छिन्नतनुच्छदौ ।
रुधिरौघपरिक्लिन्तौ व्यभ्राजेतां महामृधे ॥ ५ ॥ तपनीवनिभौ
चित्रौ कल्पवृक्षाविव द्रुमौ । किंशुकाविव चात्फुल्लौ प्रकाशेते
रणाजिरे ॥ ६ ॥ तावुभौ समरे शूरौ शरकण्टकिनौ तदा ।
व्यराजेतां महाराज कण्टकैरिव शात्मली ॥ ७ ॥ सजिह्वां प्रेक्ष-
माणौ तौ राजव् विवृतलोचनौ । क्रोधरक्तान्तनयनैर्निर्दहन्तौ
परस्परम् ॥ ८ ॥ श्यालस्तव सुसंक्रुद्धो माद्रीपुत्रं हसन्निव ।
कर्ष्णिनैकेन विव्याध हृदये निशितेन ह ॥ ९ ॥ नकुलस्तु भृशं
विद्धः श्यालेन तव धन्विना । निषसाद रथोपस्थे कश्ललञ्चैन-
माविशत् ॥ १० ॥ अत्यन्तवैरिणं दृष्टं दृष्ट्वा शत्रुं तद्यागतम् ।
ननाद शकुनिस्तत्र तपान्ते जलदो यथा ॥ ११ ॥ प्रतिलभ्य ततः
सञ्ज्ञां नकुलः पाण्डुनन्दनः । अभ्ययात् सौदलं भूयो व्यात्तानन
इवान्तकः ॥ १२ ॥ स क्रुद्धः शकुनिं पृष्ट्वा विव्याध भरतर्षभ ।
पुनश्चैनं शतेनैव नाराचानां स्तनान्तरे ॥ १३ ॥ ततोऽस्य सशर-
श्चापं मुष्टिदेशे दिधाच्छिनत् । ध्वजञ्च त्वरितं छित्त्वा रथाङ्गमा-
वपातयत् ॥ १४ ॥ विशिखैन च तीक्ष्णेन पीतेन निशितेन च ।
उरु निर्मिय चैकेन नकुलः पाण्डुनन्दनः ॥ १५ ॥ श्येनं सपञ्च-
व्याधेन पातयामास तं तदा । सोऽतिविद्धो महाराज रथोपस्थ
उपाविशत् ॥ १६ ॥ ध्वजयष्टिं परिक्षिप्य कामिनीं कामुको यथा ।
वं विसृज्य निपतितं दृष्ट्वा श्यालं तवानघ ॥ १७ ॥ अपोवाह
रथेनाशु साराथिर्ध्वजिनीमुखात् । ततः सञ्चक्रुः शूः पार्था ये च
तेषां पदावुगाः ॥ १८ ॥ निर्जित्य च रणे शत्रून् नकुलः शत्रु-
पापनः । अव्रवीत् सारथिं तत्र द्रोणानीकाय मां वह ॥ १९ ॥

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा माद्रीपुत्रस्य सारथिः । प्रायात्तेन तदा राजन्
 येन द्रोणो व्यवस्थितः ॥ २० ॥ शिखण्डिनस्तु समरे द्रोणप्रेम्सुं
 महाबलम् । कृपः शारदतो यत्तः प्रत्युद्गच्छत वेगितः ॥ २१ ॥
 गौतमं द्रुतमायान्तं द्रोणान्तिकमरिन्दमः । विव्याध नवभिर्वाणैः
 शिखण्डी प्रहसन्निव ॥ २२ ॥ तमाचार्यो महाराज विद्वा पञ्चभि-
 राशुगैः । पुनर्विव्याध विंशत्या पुत्राणां प्रियकृत्तव ॥ २३ ॥ मह-
 द्युद्धं तदीरासीह्वोररूपं विशास्यते । यथा देवासुरे युद्धे अम्बरा-
 मरराजयोः ॥ २४ ॥ शरजालावृतं व्योम चक्रतुस्तौ महारथौ ।
 मेघाविव तपापाये वीरौ समरदुर्महौ ॥ २५ ॥ प्रकृत्या वीररूपं
 तदासीह्वोरतरं ततः । रात्रिश्च भरतश्चैव धीधानां युद्धशालिनाम्
 ॥ २६ ॥ कालरात्रिनिभा चासीह्वोररूपा भयावहा । शिखण्डी
 तु महाराज गौतमस्य महद्वनुः ॥ २७ ॥ अर्धचन्द्रेण चिच्छेद
 ससर्जं च शितान् शरान् । तस्य क्रुद्धः कृपो राजञ्छक्तिश्चिच्छेप
 दारुणाम् ॥ २८ ॥ रुक्मदण्डामकुण्ठाग्रां कर्मरपरिमार्जिताम् ।
 तामापतन्तीश्चिच्छेद शिखण्डी दशभिः शरैः ॥ २९ ॥ सा पपात
 च मेदिन्यां शक्तिर्हमविभूषिता । अथान्यद्वनुरादाय गौतमो
 वदताम्बरः ॥ ३० ॥ प्राच्छादयच्छितैर्वाणैर्महाराज शिखण्डिनम् ।
 स ह्याद्यमानः समरे गौतमेन महात्मना ॥ ३१ ॥ व्यसीदत
 रथोपस्थे शिखण्डी रथिनाम्बरः । सीदन्तश्चैनमालोक्य कृपः
 शारदतो युधि ॥ ३२ ॥ आजघ्ने वज्रभिर्वाणैर्जिघांसन्निव भारत ।
 विमुखं तं रणे दृष्ट्वा याज्ञसेनिं महारथम् ॥ ३३ ॥ पाञ्चालाः
 सोमकाश्चैव परिवृष्टः समन्ततः । तथैव तव पुत्राश्च परिवृष्ट-
 र्हिजोत्तमम् ॥ ३४ ॥ महत्या सेनया सार्धं ततो युद्धमभूत् पुनः ।
 रथिनाञ्च रणे राजन्नन्योऽन्यमभिधावताम् ॥ ३५ ॥ बभूव तुसुलः
 शब्दो मेघानामिव भारत । द्रवतां सादिनाञ्चैव गजानाञ्च विषा-
 म्यते ॥ ३६ ॥ अन्योऽन्यं निघ्नतां राजन् क्रूरमाघोषनं बभौ ।

यत्तीनां द्रवतां चैव पादशब्देन मेदिनी ॥ ३७ ॥ अकम्पत महा-
 राज योषिन्नस्ता भयादिव । रथिनो रथमारुह्य प्रवृत्ता वेग-
 वत्तरम् ॥ ३८ ॥ अगृह्णन् बहवो राजन् शलमान् वायसा इव ।
 तथा गजान् प्रभिन्नाङ्गान् सुप्रभिन्ना महागजाः ॥ ३९ ॥ तस्मि-
 न्नेव पदे यत्ता निगृह्णन्ति स्म भारत । सादौ साद्दिनमासाद्य
 पदातौयः पदातिनम् ॥ ४० ॥ समासाद्य रणेऽन्योऽन्यं संरक्ष्य
 नातिचक्रमुः । धावतां द्रवताञ्चैव पुनरावर्त्ततामपि ॥ ४१ ॥
 बभूव तत्र सैन्यानां शब्दस्तु तुमुलो निशि । दीप्यमानाः प्रदी-
 याश्च रथवारणवाजिषु ॥ ४२ ॥ अदृश्यन्त महाराज महोक्ता
 इव खाच्चुगताः । सा निशा भरतश्रेष्ठ प्रदीपैरवभासिता ॥ ४३ ॥
 दिवसप्रतिमा राजन् बभूव रणमूर्धनि । आदित्येन यथा व्याप्तं
 तमो घोरं प्रणश्यति ॥ ४४ ॥ तथा नष्टं तमो घोरं दीपैर्दीप्तै-
 रणे कृतम् । दिवश्च पृथिवीञ्चैव दिशश्च प्रदिशस्तथा ॥ ४५ ॥
 रजसा तमसा व्याप्ता द्योतिताः प्रभया पुनः । शस्त्राणां कवचा-
 नाञ्च मणीनाञ्च महात्मनाम् ॥ ४६ ॥ अन्तर्द्धुः प्रभाः सर्वा दीप्तै-
 स्तैरवभासिताः । तस्मिन् युद्धे महारौद्रे वर्त्तमाने निशामुखे
 ॥ ४७ ॥ न केचिद्दुरात्मानमयमस्मीति भारत । अवधीत् समरे
 पुत्रं पिता भरतसत्तम ॥ ४८ ॥ पुत्रश्च पितरं मोहात् सखायञ्च
 तथा सखा । सख्यन्धिनञ्च सख्यन्धी स्वस्वीयञ्चापि मातुलः ॥ ४९ ॥
 स्वे खान् परे स्वकीयांश्च निजघ्नस्तत्र भारत । निर्मर्यादमभू-
 द्राजन् रात्रौ युद्धं भयानकम् ॥ ५० ॥

इतिद्रोणपर्वणि षटोत्पलचवधपर्वणि रात्रिसङ्कुलयुद्धे
 सप्तत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १७० ॥

सञ्जय उवाच । तस्मिन् सुतसुते युद्धे वर्तमाने भयावहे ।
 धृष्टद्युम्नो महाराज द्रोणमेवाभ्यवर्तत ॥ १ ॥ सन्दधानो धनुः
 येष्टं ज्यां विकर्षन् पुनः पुनः । अभ्यद्रवत द्रोणस्य रथं रुक्म-
 विभूषितम् ॥ २ ॥ धृष्टद्युम्नमथायान्तं द्रोणस्यान्तं चिकीर्षया ।
 परिवर्ज्य महाराज पाञ्चालाः पाण्डवैः सह ॥ ३ ॥ तथा परिवृतं
 दृष्ट्वा द्रोणमाचार्यसत्तमम् । पुत्रास्ते सर्वतो यत्ता ररक्षुर्द्रोण-
 माहवे ॥ ४ ॥ बलार्णवौ ततस्तौ तु सभेयातां निशामुखि ।
 वाताङ्गौ चक्षुसस्त्वौ भैरवौ सागराविव ॥ ५ ॥ ततो द्रोणं
 महाराज पाञ्चाल्यः पञ्चभिः शरैः । विव्याध हृदये तूष्णं सिंह-
 नादं ननाद च ॥ ६ ॥ तं द्रोणः पञ्चविंशत्या विद्धो भारत
 संयुगे । चिच्छेदान्येन भस्मेन धनुरस्य महाप्रभम् ॥ ७ ॥ धृष्ट-
 द्युम्नस्तु निर्विद्धो द्रोणेन भरतर्षभ । उत्सृज्य च धनुः शीघ्रं
 सन्दश्य दशनच्छुदम् ॥ ८ ॥ ततः क्रुद्धो महाराज धृष्टद्युम्नः
 प्रतापवान् । आददेऽन्यद्धनुः येष्टं द्रोणस्यान्तं चिकीर्षया ॥ ९ ॥
 विकृष्य तद्धनुः शीमानाकर्णात् परवीरहा । द्रोणस्यान्तकरं घोरं
 व्यसृजत् सायकं ततः ॥ १० ॥ स विस्फोटो बलवता तस्मिन्नाद्रे
 महामुधे । भासयामास तत् सैन्यं दिवाकर इवोदितः ॥ ११ ॥
 तन्तु दृष्ट्वा शरं घोरं देवगन्धर्वदानवाः । स्वस्थस्तु समरे राजन्
 द्रोणायेत्यनुवन् वचः ॥ १२ ॥ तन्तु सायकमायान्तमाचार्यस्य रथं
 प्रति । कर्णो दादशधा राजंश्चिच्छेद कृतवस्तवत् ॥ १३ ॥ स
 क्षिप्तो बह्वधा राजन् धृष्टद्युम्नस्य मारिष । निपपात शरस्तूष्णं
 निर्विषो भुजगी यथा ॥ १४ ॥ क्षित्त्वा तु समरे वाजान् शरैः
 सन्नतपर्वभिः । धृष्टद्युम्नं ततः कर्णो विव्याध निश्चितैः शरैः
 ॥ १५ ॥ पञ्चभिर्द्रोणपुत्रस्तु स्वयं द्रोणश्च पञ्चभिः । मथ्यस्तु
 नवभिर्भस्मै स्त्रिभिर्दुःशासनस्तथा ॥ १६ ॥ दुर्योधनस्तु विंशत्या
 मकुनिषापि पञ्चभिः । पाञ्चाल्यं हरिताविभ्यन् सर्व एव महा-

यथाः ॥ १७ ॥ स विदः सप्तभिर्वीरैर्द्रोणत्राणार्थमाहवे । स
चापि प्रतिविव्याध सर्वानेव त्रिभिस्त्रिभिः ॥ १८ ॥ द्रोणं कर्णञ्च
द्रौणिञ्च विव्याध तनयं तव । त्वरायुक्तो महाराज घृष्टद्युम्नो
महामृधे ॥ १९ ॥ निर्भिन्ना धन्विना तेन घृष्टद्युम्नं पुनर्मृधे ।
विव्यधुः समवेतास्ते मुञ्चन्तो भैरवान् रवान् ॥ २० ॥ द्रुमसेनन्तु
संक्रुद्धो राजन् विव्याध पत्रिणा । पुनश्च विशिखैस्तूष्णं तिष्ठ-
तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ २१ ॥ स तु तं प्रतिविव्याध त्रिभिस्त्रीक्ष्णै-
रजिह्मगैः । स्वर्णपुङ्खैः शिलाघातैः प्राणान्तकरणैर्युधि ॥ २२ ॥
भल्लेनान्येन तु पुनः सुवर्णोज्ज्वलकुण्डलम् । उन्ममाय धिरः
कायात् द्रुमसेनस्य संयुगे ॥ २३ ॥ तच्छिरः प्रापतङ्गूमौ सन्द-
ष्टौष्ठपुटं रणे । महावातमुद्धूतं पक्वं तालफलं यथा ॥ २४ ॥
तांश्च विद्धा पुनर्योधान् वीरः सुनिश्चितैः शरैः । राधेयस्याच्छि-
नत् भल्लैः कार्मुकं क्षित्रयोधिनः ॥ २५ ॥ न च तन्मृधे कर्णो
धनुषश्छेदनं तदा । विलेखनमिवात्युग्रो लाङ्गूलस्य यथा हरिः
॥ २६ ॥ सोऽन्यद्वनुः समादाय क्रोधरक्तेक्षणः श्वसन् । अभ्य-
वर्षच्छरैर्विधेन घृष्टद्युम्नं महाबलम् ॥ २७ ॥ दृष्ट्वा कर्णन्तु सरब्धं
ते वीराः प्रहृष्टवर्षमाः । पाञ्चालपुत्रं त्वरिताः परिवर्ज्जिषांसवः
॥ २८ ॥ पश्यां योधप्रवीराणां तावकानां पुरस्कृतम् । मृत्यो-
र्यास्यमनुप्राप्तं जेनिरे सैनिका विभो ॥ २९ ॥ एतस्मिन्नेव काले
तु दासाहो विकिरन् शरान् । घृष्टद्युम्नं पराक्रान्तं सात्यकिः
प्रत्यपद्यत ॥ ३० ॥ तमापतन्तं सम्प्रेक्ष्य सात्वतं युद्धदुर्मदम् ।
राधेयो दशभिर्वाणैस्ततो विव्याध संयुगे ॥ ३१ ॥ तं सात्यकि-
र्महाराज विव्याध दशभिः शरैः । पश्यतां सर्ववीराणां मागा-
स्तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ३२ ॥ स सात्यकेस्तु बलिनः कर्णस्य च
महात्मनः । आसीत् समागमो राजन् बलिवासवयोरिव ॥ ३३ ॥
वासवत्रयघोषेण क्षत्रियान् क्षत्रियर्षभः । राजोबलीचनं कर्णं

सौत्यकिः प्रत्यविध्यत ॥ ३४ ॥ कम्पवन्निव धीषेण धनुषो वसुधां
 बली । सूतपुत्रो महाराज सात्यकिं प्रत्ययोधयत् ॥ ३५ ॥ विपा-
 ठकृषिं नाराचैर्वत्सदन्तैः क्षुरैरपि । कर्णः शरशतैश्चापि शैनेयं
 प्रत्यविध्यत ॥ ३६ ॥ तथैव युयुधानोऽपि वृष्णीनां प्रवरो युधि ।
 अभ्यवर्षच्छुरैः कर्णं तद्युद्धमभवत् समम् ॥ ३७ ॥ कर्णं प्रमु-
 खतः कृत्वा पुत्रास्तव विद्यास्यते । सात्यकिं विव्यधः सर्वे समन्ता-
 न्निधितैः शरैः ॥ ३८ ॥ अस्त्रैरस्त्राणि सम्वार्य तेषां कर्णस्य वा
 विभो । अविध्यत् सात्यकिस्तूर्णं वृषसेनं स्तनान्तरे ॥ ३९ ॥
 तेन वाणेन निर्विद्धो वृषसेनो महायुतिः । न्यपतच्च रथे तूर्णं
 धनुस्तृण्य वीर्यवान् ॥ ४० ॥ ततः कर्णो हतं मत्वा वृषसेनं
 महारथम् । पुत्रशोकमिसन्तप्तः सात्यकिं प्रत्यपोडयत् ॥ ४१ ॥
 पीड्यमानस्तु कर्णेन युयुधानो महारथः । विव्याध बज्रभिः
 कर्णं त्वरमाणः पुनः पुनः ॥ ४२ ॥ स कर्णं दृग्भिविद्ध्वा वृष-
 सेनञ्च पञ्चभिः । सहस्तावाप्रधनुषो तयोश्चिच्छेद सात्वतः ॥ ४३ ॥
 तावन्ये धनुषौ सज्ये कृत्वा शत्रुभयङ्करे । युयुधानमविध्येतां सम-
 न्तान्निधितैः शरैः ॥ ४४ ॥ वर्त्तमाने तथा रौद्रे तस्मिन् वीर-
 वरक्षये । अतीव शुश्रुवे राजन् गाण्डीवस्य महास्वनः ॥ ४५ ॥
 श्रुत्वा तु रथनिर्घोषं गाण्डीवस्य च निस्वनम् । सूतपुत्रोऽब्रवी-
 द्राजन् दुर्योधनमिदं वचः ॥ ४६ ॥ एष सर्वाङ्गम् हत्वा मुख्य-
 शश्च नरर्षभान् । कौरवांश्च महेष्वासान् गाण्डीवनिनदो महान्
 ॥ ४७ ॥ श्रूयते रथनिर्घोषो वासवस्येव गर्जतः । करोति
 पाण्डवो व्यक्तां कर्मोपयिकमात्मनः ॥ ४८ ॥ एष पाथो महाराज
 नर्हयेत् सुमहाचभूः । विप्रकीर्णान्यनेकानि नावतिष्ठन्ति कर्हि-
 चित् ॥ ४९ ॥ वातेनेव समुद्धूतमभ्रजालं विदीर्यते । सव्यसाचिन-
 मासाद्य भिन्ना नौरिव सागरे ॥ ५० ॥ द्रवतां योधमुख्यानां
 गाण्डीवप्रेषितैः शरैः । पततां समरे राजन् श्रूयते तिनदो

महान् ॥ ५१ ॥ शृणु दुन्दुभिनिर्घोषमर्जुनस्य रथं प्रति । निशीथे
 राजशार्ङ्गं ल स्तनयिन्नोरिवाश्वरे ॥ ५२ ॥ हाहाकाररवाश्चैव
 सिंहनादांश्च पुष्कलान् । शृणु शब्दान् वज्रविधानर्जुनस्य रथं
 प्रति ॥ ५३ ॥ अयं मध्ये स्थितोऽस्त्राकं सात्यकिः सत्त्वताश्वरः ।
 द्रुह चेन्नश्यते लक्ष्यं कृतस्तान् जेष्यामहे परान् ॥ ५४ ॥ एवं
 पाञ्चालराजस्य पुत्रो द्रोणेन सङ्गतः । सर्वतः संवृतः शूरैरथैः
 पुरुषसत्तमैः ॥ ५५ ॥ सात्यकिं यदि हन्याम वृष्टयुस्त्रय पार्श्व-
 तम् । असंशयं महाराज ध्रुवो नो विजयी भवेत् ॥ ५६ ॥
 सौमद्रवदिमौ वीरौ परिवार्य महारथौ । प्रयताम महाराज
 निहतुं वृष्णिपार्श्वतौ ॥ ५७ ॥ सव्यसाची पुरोऽभ्येति द्रोणा-
 नीकाय भारत । संसक्तं सात्यकिं ज्ञात्वा वज्रभिः कुरुपुङ्गवैः ॥ ५८ ॥
 तत्र गच्छन्तु वहवः प्रवरारथसत्तमाः । यावत् पार्थो न जानाति
 सात्यकिं वज्रभिर्हतम् ॥ ५९ ॥ ते त्वरध्वं महाशूराः शराणां
 भोक्षणे भृशम् । यथा विह ब्रजत्येष परलोकाय माधवः ॥ ६० ॥
 कर्णस्य मतमाज्ञाय पुत्रस्ते प्राह सौबलम् । बभेन्दुः समरे
 राजन् प्राह विष्णुं महायशः ॥ ६१ ॥ वृतः सहस्रैर्दशभिर्गजाना-
 मनिर्वर्तिनाम् । रथैश्च दशसाहस्रैर्वृतो याहि धनञ्जयम् ॥ ६२ ॥
 दुःशासनो दुर्विषहः सुबाहुदुष्प्रधर्षणः । एते त्वामनुयास्यन्ति
 पत्तिभिर्वज्रभिर्हताः ॥ ६३ ॥ जहि कृष्णो महेश्वासौ धर्मराजश्च
 मातुल । नकुलं सहदेवश्च भीमसेनश्च पाण्डवम् ॥ ६४ ॥ देवाना-
 मिव देवन्द्रे जयाशा त्वयि मे स्थिता । जहि मातुल कौन्तेया-
 नसुरानिव पावकिः ॥ ६५ ॥ एवमुक्तो ययौ पार्थान् तव पुत्रेण
 ज्ञादितः । महत्या सेनया सार्धं तव पुत्रैश्च दंशितः ॥ ६६ ॥
 प्रियार्थं तव पुत्रस्य दिधुः पाण्डुनन्दनान् । ततः प्रववृते युद्धं
 तावकानां परैः सह ॥ ६७ ॥ प्रयाते सौबले राजन् पाण्डवाना-
 मनीकिनीम् । बलेन महता युक्तः सूतपुत्रस्तु सात्वतम् ॥ ६८ ॥

अभ्ययात्वरितो युद्धे किरन् शरशतान् वहन् । समेत्य तावकाः
सर्वे सात्यकिं पर्यवारयन् ॥ ६९ ॥ भारद्वाजस्ततो गत्वा धृष्ट-
द्युन्तरयं प्रति । महद्यज्ञं तदा चक्रे निशीथे भरतर्षभ । धृष्ट-
द्युन्नेन शूरेण याज्ञात्यैश्च महाह्नुतम् ॥ ७० ॥

इति द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि सङ्कुलयुद्धे

एकसप्तत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १७१ ॥

सञ्जय उवाच । ततस्ते पार्थिवाः सर्वे तदीया युद्धदुर्मदाः ।
अमृत्यमाणाः संरक्ष्या युयुधानरयं प्रति ॥ १ ॥ ते रथैः कल्पितै
राजेन हेमरत्नविभूषितैः । सादिभिश्च गजैश्चैव परिवव्रुः स
सात्त्वतम् ॥ २ ॥ अथैनं कोष्ठक्रीडत्य सर्वतस्ते महारथाः ।
सिंहनादं महत् कृत्वा तर्ज्जयन्त्यतुर्दिशम् ॥ ३ ॥ तेऽभ्यवर्षच्छरै-
स्तीक्ष्णैः सात्यकिं सत्यविक्रमम् । त्वरमाणा महावीरा माधवस्य
वधैषिणः ॥ ४ ॥ तान् दृष्ट्वापततस्तूर्णं शैनेयः परवीरहा ।
प्रत्यग्लहान्महाबाहु प्रमुञ्चन् विप्रिखान् वहन् ॥ ५ ॥ तत्र वीरो
महेष्वासः सात्यकिर्युद्धदुर्मदः । निचकर्त्त शिरांस्युग्रैः शरैः सन्नत-
पर्वभिः ॥ ६ ॥ हस्तिहस्तान् हयग्रीवान् बाहूनपि न साङ्गदान् ।
क्षुरप्रैः शतयामास तावकानान्तु माधवः ॥ ७ ॥ पतितैश्चामरैश्चैव
श्वेतच्छत्रैश्च भारत । बभूव धरणी पूर्णा नक्षत्रैर्यौरिव प्रभो
॥ ८ ॥ तेषान्तु युयुधानेन वध्यतां युधि भारत । बभूव तुमुलः
अव्दः प्रेतानामिव क्रन्दताम् ॥ ९ ॥ तेन अव्देन महता पूरितयं
वसुन्धरा । रात्रिः समभवच्चापि घोररूपा भयावहा ॥ १० ॥
दीर्यमाणं बलं दृष्ट्वा युयुधानशराहतम् । श्रुत्वा तु विपुलं नादं
निशीथे लोमहर्षणम् ॥ ११ ॥ सुतस्तवात्रवीराजन् सारथिं
रथिनाम्बरः । यतैष अन्दस्तत्राश्वाश्चोदयेति पुनः पुनः ॥ १२ ॥

ततो दुर्योधनो राजा दृढधन्वा जितक्लमः । श्रीघ्नहस्तश्चित्रयोधी
युधुधानमुपाद्रवत् ॥ १३ ॥ ततः पूर्यायतोत्पृष्टैर्मांसशोणित-
भोजनैः । दुर्योधनं हादशभिर्माधवः प्रत्यविध्यत ॥ १४ ॥ दुर्यो-
धनस्तेन तथा पूर्वमेवार्दितः शरैः । शैनेयं दशभिर्वाणैः प्रत्य-
विध्यदमर्षितः ॥ ५ ॥ ततः समभवद्युद्धमद्भुतोपमदर्शनम् ।
पाञ्चालानाञ्च सर्वेषां तावकानाञ्च सर्वशः ॥ १६ ॥ शैनेयस्तु रणे
क्रुद्धस्तव पुत्रं महारथम् । सायकानामश्रीत्या तु विव्याधोरधि
भारत ॥ १७ ॥ ततोऽस्य वाहान् समरे शरैर्निन्ये यमक्षयम् ।
सारथिञ्च रथान्तूष्णं पातयामास शत्रुहा ॥ १८ ॥ हताश्वे तु
रथे तिष्ठन् पुत्रस्तव विशास्यते । मुमोच निशितान् वाणाञ्छैने-
यस्य रथं प्रति ॥ १९ ॥ शरान् पञ्चाशतस्तांस्तु शैनेयः कृत-
हस्तवत् । चिच्छेद समरे राजन् प्रेषितांस्तनयेन ते ॥ २० ॥
अथापरेण मल्लेन मुष्टिदेशे महद्वनुः । चिच्छेद रभसा युद्धे तव
पुत्रस्य माधवः ॥ २१ ॥ विरथो विधनुष्काश्च सर्वलोकेश्वरः प्रभुः ।
आरुरोह रथं तूष्णं भास्वरं कृतवर्मणः ॥ २२ ॥ दुर्योधने
परावृत्ते शैनेयस्तव वाहिनीम् । द्रावयामास विशिखैर्निशामध्ये
विशास्यते ॥ २३ ॥ शकुनिश्चार्जुनं राजन् परिवार्य समन्ततः ।
रथेरनैकसाहस्रैर्गजैश्चैव सहस्रशः ॥ २४ ॥ तथा हयसहस्रैश्च
तुमुलं सर्वतोऽकरोत् । ते महास्त्राणि दिव्यानि विकिरन्तो-
र्जुनं प्रति ॥ २५ ॥ अर्जुनं योधयन्ति स्रक्षत्रियाः कालचोदिताः ।
तान्यर्जुनः सहस्राणि रथवारणवाजिनाम् ॥ २६ ॥ प्रत्यवारय-
दावस्तः प्रकुर्वन् विमुखं रिपुम् । ततोऽर्जुनमरिघ्नन्तं विव्याध
युधि सौवलः ॥ २७ ॥ रोषताम्रेक्षणः क्रुद्धो विंशत्या सायकै-
र्भगम् । पुनश्चैव शतेनास्य संकरोध महारथम् ॥ २८ ॥ तम-
र्जुनस्तु विंशत्या विव्याध युधि भारत । अथेतरान् महैष्वासां-
स्त्रिभिस्त्रिभिर्विध्यत ॥ २९ ॥ निवार्य तान् वाणगणान् युधि

राजन् धनञ्जयः । निजघ्ने तावकान् योधान् वज्रवेगैः शरी-
 त्तमैः ॥ ३० ॥ भुजैश्चिह्नैर्महाराज शरीरैश्च सहस्रशः । समा-
 स्तीर्णा धरा तत्र बभौ पुष्पैरिवावृता ॥ ३१ ॥ शिरोभिः सकिरी-
 टैश्च सुनक्षेत्रासकुण्डलैः । सन्दष्टौष्ठपुटैः क्रुद्धैस्तथैवोद्धतलोचनैः
 ॥ ३२ ॥ निष्कचूडामणिधरैः क्षत्रियाणां प्रियस्वदैः । चम्पकैरिव
 विन्यस्तैः पर्वतैर्विवभौ महो ॥ ३३ ॥ कृत्वा तत् कर्म बीभत्सु-
 रग्रमुग्रपराक्रमः । स विद्धा शकुनिं भूयः पञ्चभिर्नतपर्वभिः ॥ ३४ ॥
 उलूकं पुनराजघ्ने युधि वाणेन रोषितः । तमुलूकं तथा विद्धा
 सौवलस्यैव पश्यतः ॥ ३५ ॥ ननाद च महानादं पूरयन् वसुधा-
 तलम् । ततो दिवेन्द्रतनयः शकुनेर्धनुराच्छिनत् ॥ ३६ ॥ निन्ये
 च चतुरो वाहान् यमस्य सदनं प्रति । ततो रथादवप्लुत्य
 सौवलो भरतर्षभ ॥ ३७ ॥ उलूकस्य रथं तूर्णमारुरोह त्रा-
 न्वितः । तावेकरथमारुढौ पितापुत्रौ महारथौ ॥ ३८ ॥ पाथं
 ववृषतुर्वाणैर्गिरिं मेधाविवोत्थितौ । ततो विद्धा महाराज पाण्डवौ
 निश्रितैः शरैः ॥ ३९ ॥ विद्रावयंस्तव चमूं शतशोऽथ सहस्रशः ।
 अनिलेन यथाभाणि विच्छिन्नानि ततस्ततः ॥ ४० ॥ विच्छि-
 न्नानि तथा राजन् बलान्यासन् विशास्यते । तदहं भरतश्रेष्ठ
 बध्यमानं तदा निशि ॥ ४१ ॥ प्रदुद्राव दिशः सर्वा वीक्षमाणं
 भयार्हितम् । उत्सृज्य वाहान् समरे चोदयन्तस्तथापरे ॥ ४२ ॥
 अन्तस्ताः पर्यवर्तन्त तस्मिंस्तमसि दारुणे । निर्जित्य समरे
 योधास्तावकान् भरतर्षभ ॥ ४३ ॥ दधतुर्मुदितौ शङ्खौ वास-
 देवधनञ्जयौ । धृष्टद्युम्नो महाराज द्रोणं विद्धा त्रिभिः शरैः
 ॥ ४४ ॥ चिक्षेद धनुषस्तूष्णं ज्यां शितेन शरेण च । स
 विहाय धनुर्भूमौ द्रोणः क्षत्रियमर्हणः ॥ ४५ ॥ आददेऽन्यद्वनु-
 शूरो वेगवत् सारवत्तमम् । धृष्टद्युम्नं ततो द्रोणो विद्धा सप्तभि-
 राशुनैः ॥ ४६ ॥ सारथिं पञ्चभिर्वाणैर्विव्याध भरतर्षभ । तं

निवार्य शरैर्द्रोणं धृष्टद्युम्नो महारथः ॥ ४७ ॥ व्यधमत्
 कौरवीं सेनामासुरीं मघवानिव । वध्यमाने बले तस्मिंस्तव
 पुत्रस्य मारिष ॥ ४८ ॥ प्रावर्त्तत नदी घोरा शिणितौषतर-
 द्विणी । उभयोः सेनयोर्मध्ये नराश्वद्विपवाहिनी ॥ ४९ ॥ यथा
 वैतरणी राजन् यमराष्ट्रं प्रति प्रभो । द्रावायत्वा तु तत् सैन्यं
 धृष्टद्युम्नः पतापवान् ॥ ५० ॥ अभ्यराजत तेजस्वी शक्रो देव-
 गणेष्विव । अथ दध्मर्महाशङ्कान् धृष्टद्युम्नश्छिन्नानौ ॥ ५१ ॥
 यमौ च युयुधानश्च पाण्डवश्च ब्रह्मकोदरः । जित्वा राजसहस्राणि
 तावकानां तरस्विनाम् ॥ ५२ ॥ सिंहनादरवांश्चक्रुः पाण्डवा जित-
 काग्निनः । पश्यतस्तव पुत्रस्य कर्णस्य च रणोत्कटा । तथा
 द्रोणस्य मूरस्य द्रौणेश्चैव विशाम्पते ॥ ५३ ॥

इति द्रोणपर्वणि षटोत्कचवधपर्वणि सङ्गुलयुद्धे

द्विसप्तत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १७२ ॥

सञ्ज्ञय उवाच । विदुतं स्वबलं दृष्ट्वा वध्यमानं महात्मभिः ।
 क्रोधेन महताविष्टः पुत्रस्तव विशाम्पते ॥ १ ॥ अभ्येत्य सहसा
 कर्णं द्रोणञ्च जयताम्वरम् । अमर्षवशमापन्नो वाक्यज्ञो वाक्य-
 मब्रवीत् ॥ २ ॥ भवद्भगामिह संग्रामः क्रुद्धाभ्यां सम्प्रवर्त्तितः ।
 आहवे मिह तं दृष्ट्वा सैन्यं सव्यसाचिना ॥ ३ ॥ निहन्यमानां
 पाण्डूनां बलेन मम वाहिनीम् । भूत्वा तद्विजये शक्तावशक्ता-
 विव पश्यतः ॥ ४ ॥ यद्यहं भवतोऽस्त्राज्यो न वाच्योऽस्मि तदैव
 हि । आवां पाण्डुसुतान् सङ्क्षेपे जेष्याव इति मानदौ ॥ ५ ॥
 तदैवाहं वचः श्रुत्वा भवद्भगामनुसम्मतम् । नाकरिष्यमिदं पार्थ-
 वं योधविनाशनम् ॥ ६ ॥ यदि नाहं परित्याज्यो भवद्भगां
 पुंस्रपण्णमौ । युध्यतामनुस्त्रपेण विक्रमेण सुविक्रमौ ॥ ७ ॥

वाक्प्रतोद्देन तौ वीरौ प्रमुन्नौ तनयेन ते । प्रावर्त्तयेतां तौ युद्धं
 षट्तिताविव पन्नगौ ॥ ८ ॥ ततस्तौ रथिनां ओष्ठौ सर्वलोकधनु-
 र्वरौ । शैनेयप्रमुखान् पार्थानभिदुद्रुवतूरणे ॥ ९ ॥ तथैव
 सहिताः पार्थाः स्वेन सैन्येन सर्वशः । अभ्यवर्त्तन्त तौ वीरौ
 नर्द्दमानौ मुहुर्मुहुः ॥ १० ॥ अथ द्रोणो महेष्वासी दशभिः
 शिनिपुङ्गवम् । अविध्यत्वरितं क्रुद्धः सर्वशस्त्रभृताम्बरः ॥ ११ ॥
 कर्षय दशभिर्वाणैः पुत्रश्च तव सप्तभिः । दशभिर्दृष्टसेनस्य चौवल-
 श्यापि सप्तभिः ॥ १२ ॥ एते कौरवसंक्रन्दे शैनेयं पथ्यवाकिरन् ।
 दृष्ट्वा च समरे द्रोणं निघ्नन्तं पाण्डवीं चमूम् ॥ १३ ॥ विव्यधुः
 सोमकास्तूष्णं समन्ताच्छरवृष्टिभिः । तत्र द्रोणोऽहरत् प्राणान्
 क्षत्रियाणां विश्राम्यते ॥ १४ ॥ रश्मिभिर्भास्करो राजंस्तमांसीव
 समन्ततः । द्रोणेन दध्यमानानां पाञ्चालानां विश्राम्यते ॥ १५ ॥
 शुश्रुवे तुमुलः शब्दः क्रोधतामितरेतरम् । पुत्रानन्ये पितृनन्ये
 भ्रातृनन्ये च मातुलान् ॥ १६ ॥ भागिनेयान् दशस्यांश्च तथा
 सख्यन्धिदाम्बवान् । उत्सृज्योत्सृज्य गच्छन्ति त्वरिता जीवि-
 तेप्सवः ॥ १७ ॥ अपरे मोहिता मोहात्तमेवाभिमुखा ययुः ।
 पाण्डवानां वल्ले योधाः परलोकं गताः परे ॥ १८ ॥ तथा सा
 पाण्डवी सेना पीडयमाना महात्मना । निशि सम्प्राद्वद्राजन्
 विसृज्योत्क्लाः समन्ततः ॥ १९ ॥ पश्यतो भीमसेनस्य विजय-
 स्याच्युतस्य च । यमयोर्धर्मपुत्रस्य पार्षतस्य च पश्यतः ॥ २० ॥
 तमसा संलुते लोके न प्राच्यायत किञ्चन । कौरवाणां प्रकाशेन
 दृश्यन्ते विदुताः परे ॥ २१ ॥ द्रवमाणन्तु तत् सैन्यं द्रोणकर्णौ
 महारथौ । जग्मतुः पृष्ठतो राजन् किरन्तौ सायकान् वहन्
 ॥ २२ ॥ पाञ्चालेषु प्रमग्नेषु क्षीयमाणेषु सर्वतः । जनार्दनो
 दीनमनाः प्रत्यभाषत फल्गुनम् ॥ २३ ॥ द्रोणकर्णौ महे-
 ष्वासावेतौ पार्षतसायकौ । पाञ्चालैश्चैव सहितौ जग्मतुः सायकै-

युधि ॥ २४ ॥ सा तदा शरवर्षेण प्रभन्ना महती चम्बूः । वार्य-
माणापि कौन्तेय पृथना नावतिष्ठते ॥ २५ ॥ तान्नु विद्रवतीं
दृष्ट्वा जघतुः केशवार्जुनौ । माभिद्रवत विवस्ता भयं त्यजत
पाण्डवाः ॥ २६ ॥ एतावावां सर्वसैन्यैर्व्यूढौ सम्यगुदायुधौ ।
द्रोणञ्च सूतपुत्रञ्च प्रयातौ सम्प्रवाधितुम् ॥ २७ ॥ वृकोदरमथा-
यान्तं दृष्ट्वा तत्र जनाईनः । पुनरेवाब्रवीद्राजन् हर्षयन्निव पाण्ड-
वम् ॥ २८ ॥ एष भीमो रणस्त्रापी वृतः सोमकपाण्डवैः । अभ्य-
वर्त्तत वेगेन द्रोणकर्णौ महारथौ ॥ २९ ॥ एतेन सहितो युध्य
पाञ्चालैश्च महारथैः । गच्छाश्वन्तं त्वमप्यद्य सैन्यानां पाण्डु-
नन्दन ॥ ३० ॥ ततस्तौ पुरुषव्याघ्रावुभौ पाण्डवमाधवौ । द्रोण-
कर्णौ समासाद्य धिष्ठितौ रणमूर्धनि ॥ ३१ ॥

सञ्जय उवाच । ततस्तत् पुनरावृत्तं युधिष्ठिरवलं महत् ।
यतो द्रोणश्च कर्णश्च परान् मन्दतुर्युधि ॥ ३२ ॥ सम्प्रहारस्तु
तुमुलो निमीथे चाभवन्महान् । यथा सागरयो राजन् चन्द्रो-
दय सङ्घट्टयोः ॥ ३३ ॥ तत उत्सृज्य पाणिभ्यां प्रहीपांस्तव
वाहिनी । युयुधे पाण्डवैः सार्धमुत्तवदसम्भ्रमम् ॥ ३४ ॥ रजसा
तनसा चैव संग्रामे भृशदारुणो । केवलं नाममात्रेण प्रायुध्यन्त
रणाजिरे ॥ ३५ ॥ अशूचन्त हि नामानि आव्यमाणानि पार्थिवैः ।
प्रहरद्भिर्महाराज स्वयम्बर इवाहवे ॥ ३६ ॥ निःशब्दमासीत्
सहसा पुनः शब्दो महानभूत् । क्रुद्धानां युध्यमानानां जयतां
जीयतामपि ॥ ३७ ॥ यत्र यत्र स दृश्यन्ते प्रहीपाः कुरुपुङ्गव ।
ते भूरास्तत्र तत्र स निपतन्ति पतङ्गवत् ॥ ३८ ॥ तथा संयुध-
मानानां विगाढाभून्महानिशा । पाण्डवानाञ्च राजेन्द्र कौर-
वाणाञ्च भारत ॥ ३९ ॥

इति द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि सङ्कलनयुक्ते

त्रिसप्तत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १०३ ॥

सञ्जय उवाच । ततः कर्णो रणे दृष्ट्वा पार्श्वतं परवीरहा ।
 आजघानोरसि शरैर्द्दशभिर्मर्मभेदिभिः ॥ १ ॥ प्रतिविव्याध तं
 कर्णं धृष्टद्युम्नो महारणे । पञ्चभिः सायकैस्तूष्णीं तिष्ठतिष्ठेति
 चाब्रवीत् ॥ २ ॥ तावन्त्योऽन्यं शरैराजन् सञ्ज्ञाय सुमहारणे ।
 पुनः पूर्यायतोत्सृष्टैर्विव्याधाति परस्परम् ॥ ३ ॥ ततः पाञ्चाल-
 मुख्यस्य धृष्टद्युम्नस्य संयुगे । सारथिञ्चतुरश्वान् कर्णो निन्ये
 चमत्तयम् ॥ ४ ॥ कार्मुकप्रवरञ्चास्य चिच्छेद निमित्तैः शरैः ।
 सारथिञ्चास्य भस्मेन रथनीडादपातयत् ॥ ५ ॥ धृष्टद्युम्नस्तु
 विरथो हताश्वो हतसारथिः । अवप्लुत्य रथात्तूष्णीं गदामादाय
 वीर्यवान् ॥ ६ ॥ स दध्यमानः कर्णेन शरैः सन्नतपर्वभिः । गत्वा
 कर्णसमीपन्तु जघान चतुरो हयान् ॥ ७ ॥ पुनरावर्त्तय वेगेन
 पार्श्वतः परवीरहा । धनञ्जयरथं क्षिप्रमारुह्य रथिनाम्बरः ॥ ८ ॥
 प्रयातुकामः कर्णाय वारितो धर्मस्तुना । कर्णस्तु सुमहातेजाः
 सिंहनादविमिश्रितम् ॥ ९ ॥ धनुः शब्दं महच्चक्रे दध्नी तारेण
 चाम्बुजम् । दृष्ट्वा विनिर्जितं युद्धे पार्श्वतं ते महारथाः ॥ १० ॥
 अभर्षवशमापन्नाः पाञ्चालाः सह सोमकैः । सूतपुत्रवधार्थाय
 शस्त्राण्यादाय सर्वशः ॥ ११ ॥ प्रययुः कर्णमुद्दिश्य मृत्युं कृत्वा
 निवर्त्तनम् । कर्णस्यापि रथे वाहानन्यान् सूतोऽप्ययोजयत् ॥ १२ ॥
 शङ्खवर्णान् महावेगान् सैन्यवान् साधुवाहिनः । लब्धलक्षस्तु
 राधेयः पाञ्चालानां महारथान् ॥ १३ ॥ अभ्यपीडयदायस्तः
 शरैर्मैध इवाचलम् । सा पीडयमाना कर्णेन पाञ्चालानामनी-
 किनी ॥ १४ ॥ सम्प्राद्रवत् सुसन्नस्ता सिंहनेवाहिता मृगी ।
 प्रपतन्तो रणेभ्यश्च गजेभ्यश्च महीपते ॥ १५ ॥ रथेभ्यो रथिन-
 स्तूष्णीमदृश्यन्त समन्ततः । धावमानस्य योधस्य चुरप्रैश्च महा-
 मृधे ॥ १६ ॥ बाहू चिच्छेद वै कर्णः शिरश्चैव सक्तुण्डलम् । जरु
 चिच्छेद चान्यस्य गजस्यस्य विग्राम्पते ॥ १७ ॥ वाजिपृष्ठगत-

स्यापि भूमिष्ठस्य च भारिष । नात्रासिषुर्धावमाना वह्नोऽन्ये
महारथाः ॥ १८ ॥ संच्छिन्नान्यात्मगात्राणि वाहनानि च संयुगे ।
वध्यमानाः शरैर्घोरैः पाद्भालाः छल्लयैः सह ॥ १९ ॥ तण-
विस्फन्दनाच्चापि सूतपुत्रश्च मेनिरे । अपि स्वं समरे योधं धाव-
मानं विचेतसः ॥ २० ॥ कर्णमेवाभ्यमन्यन्त ततो भीता द्रवन्ति
ते । तान्यनीकानि भग्नानि द्रवमाणानि भारत ॥ २१ ॥ अभ्य-
द्रवद्द्रुतं कर्णः सर्वतो विकिरञ्जकरान् । वध्यन्ते समरे योधा
धावमाना विचेतसः ॥ २२ ॥ नाशक्तुर्वन्नवस्थातुं काव्यमाना
महात्मना । कर्णेनाभ्याहता राजन् पाद्भालाः परमेषुभिः ॥ २३ ॥
द्रोणेन च दिशः सर्वा वीक्ष्यमानाः प्रदुद्रुवुः । ततो युधिष्ठिरो
राजा स्वसैन्यं प्रेक्ष्य विद्रुत ॥ २४ ॥ अपयाने मतिं कृत्वा फाल्गुनं
वाक्यमब्रवीत् । पश्य कर्णं महेष्वासं धनुष्पाणिमवस्थितम् ॥ २५ ॥
निशीथे दारुणे काले तपन्तमिव भास्करम् । कर्णं सायकनुन्नानां
क्रोशतामेष निखनः ॥ २६ ॥ अनिशं श्रूयते पार्थ त्वदन्धूनामनाश-
वत् । यथा विस्फुजतश्चास्य सन्दधानस्य चाशुगान् ॥ २७ ॥
पश्यामि नान्तरं पार्थ क्षपयिष्यति बान्धवान् । यद्वानन्तरं कार्यं
प्राप्तकालं प्रपश्यसि ॥ २८ ॥ कर्णस्य बधसंयुक्तं तत् कुरुष्व धन-
ञ्जय । एवमुक्तो महाराज पार्थः कृष्णमथान्नवौत् ॥ २९ ॥ भीतो
धर्मसुतो राजा राघेयस्याय विक्रमात् । एवङ्गते प्राप्तकालं
कर्णानीके पुनः पुनः ॥ ३० ॥ भवान् व्यवस्यतां शीघ्रं द्रवते हि
वल्गुयिनी । द्रोणसायकनुन्नानां भग्नानां मधुसूदन ॥ ३१ ॥
कर्णेन त्रास्यमानानामवस्थानं न विद्यते । पश्यामीह तथा कर्णं
विवरन्तमभीतवत् ॥ ३२ ॥ द्रवमाणान्रयोदारान् किरन्तं निमित्तैः
शरैः । नैनं शङ्क्यामि संसोढुं चरन्तं रणमूर्ध्वनि ॥ ३३ ॥ प्रत्यक्षं
वृष्णिशार्दूल पादस्पर्शमिवोरगः । स भवांस्तत्र आलाशु यत्र
कर्णो महारथः । अहमेनं वधिष्यामि मां वैप्र मधुसूदन ॥ ३४ ॥

वासुदेव उवाच । पश्यामि कर्णं कौन्तेय देवराजमिवाहवे ।
 विचरन्तं नरव्याघ्रमतिमानुषविक्रमम् ॥ ३५ ॥ न तथान्योऽस्ति
 समरे प्रत्युद्याता धनञ्जय । ऋते त्वां पुरुषव्याघ्र राक्षसाहा
 घटोत्कचात् ॥ ३६ ॥ न तु तावदहं मन्ये प्राप्तकालं तवानघ ।
 समागमं महाबाहो सूतपुत्रेण संयुगे ॥ ३७ ॥ दीप्यमाना महो-
 ल्कीव तिष्ठत्यस्य हि वासवो । त्वदर्थञ्च महाबाहो सूतपुत्रेण
 संयुगे ॥ ३८ ॥ रक्ष्यते शक्तिरेषा हि रौद्रं रूपं विभर्ति च
 सततञ्चानुरक्तो वै हितैषी च घटोत्कचः ॥ ३९ ॥ घटोत्कचस्तु
 राधेयं प्रत्युद्यातु महाबलः । स हि भीमेन बलिना जातः सुर-
 पराक्रमः ॥ ४० ॥ तस्मिन्नस्त्राणि दिव्यानि राक्षसान्यासुराणि
 च । विजेष्यति रणे कर्णमिति मे नास्ति संशयः ॥ ४१ ॥ एव-
 मुक्तो महाबाहुः पार्थः पुष्करलोचनः । आजुहावाथ तद्रक्षस्तचा-
 सीत् प्रादुरग्रतः ॥ ४२ ॥ कवची सशरः खड्गो सधन्वा च
 विश्राम्यते । अभिवाद्य ततः कृष्णं पाण्डवञ्च धनञ्जयम् ॥ ४३ ॥
 अब्रवीत् स तदा गर्वादयमस्मि प्रशाधि माम् । ततस्तं मेष-
 सङ्घाशं दीप्तास्यं दीप्तलोचनम् । अश्वभापत हैडिम्बिं दाशार्हः
 ग्रहसन्निव ॥ ४४ ॥

वासुदेव उवाच । घटोत्कच विजानीहि यत्त्वां वक्ष्यामि
 तच्छृणु । प्राप्तो विक्रमकालोऽयं तव नान्यस्य कस्यचित् ॥ ४५ ॥
 स त्वं निमज्जतां युद्धे पाण्डवानां प्लवो भव । विविधानि तवा-
 स्त्राणि सन्ति माया च राक्षसी ॥ ४६ ॥ पश्य कर्णेन हैडिम्बे
 पाण्डवानामनीकिनी । कात्यमाना यथा गावः पालेन रण-
 मूर्धनि ॥ ४७ ॥ एष ऋणो महेष्वासो मतिमान् दृढविक्रमः ।
 पाण्डवानामनीकेषु दहति क्षत्रियर्षभान् ॥ ४८ ॥ किरन्तः शर-
 वर्षाणि महान्ति दृढधन्विनः । नाशकुवन्नवस्थातुं पीड्यमानाः
 अराक्षसा ॥ ४९ ॥ निशीथे सूतपुत्रेण शरवर्षेण पीडिताः । एते

द्रवन्ति पाञ्चालाः सिंहेनेवार्हिता मृगाः ॥ ५० ॥ एतस्यैवं प्रवृ-
त्तस्य सूतपुत्रस्य संयुगे । निषिद्धा विद्यते नान्यस्त्वामृते भीम-
विक्रम ॥ ५१ ॥ स त्वं कुरु महाबाहो कर्म युक्तमिहात्मनः ।
मातुलानां पितृणाञ्च तेजसा च बलेन च ॥ ५२ ॥ एतदर्थं हि
हैङ्गिभ्यो पुत्रानिच्छन्ति मानवाः । कथं न तारयिदुर्गात् स त्वं
तारय बान्धवान् ॥ ५३ ॥ इच्छन्ति पितरः पुत्रान् स्वार्थहेतो-
र्धटोत्कच । इह लोकात् परे लोके तारविष्यन्ति ये हिताः ॥ ५४ ॥
तवाप्यसदृशं घोरं बलं युद्धे महात्मतः । संग्रामे युध्यमानस्य न
समस्तव विद्यते ॥ ५५ ॥ पाण्डवानां प्रभङ्गानां कर्णेन निमि-
सायकैः । मज्जतां धार्तराष्ट्रेषु भव पारं परन्तप ॥ ५६ ॥ रात्रौ
हि राक्षसा भूयो भवन्त्यमितविक्रमाः । बलवन्तः सुदुर्धर्षाः
शूरा विक्रान्तयोधिनः ॥ ५७ ॥ जहि कर्णं महेष्वासं निभीये
मायया रणे । पार्था द्रोणं बधिष्यन्ति पृष्ठद्युन्मपुर्गमाः ॥ ५८ ॥

सञ्जय उवाच । केशवस्य वचः श्रुत्वा दौभत्सुरपि राक्षसम् ।
अथ्यभाषत कौरव्य घटोत्कचमरिन्दमम् ॥ ५९ ॥ घटोत्कच भवां-
स्यैव दीर्घबाहुय सात्यकिः । मतौ मे सर्वसैन्येषु भीमसेनस्तु
पाण्डवः ॥ ६० ॥ स भवान् यातु कर्णेन दैरथं संयुगे निमि ।
सात्यकिः पृष्ठतो गोप्ता भविष्यति महारथः ॥ ६१ ॥ जहि कर्णं
रणे शूरं सात्वतेन सहायवान् । यथेन्द्रस्तारकं पूर्वं स्कन्देन
सह जज्ञिवान् ॥ ६२ ॥

घटोत्कच उवाच । अलमेवास्मि कर्णाय द्रोणायालञ्च भारत ।
अन्येषां क्षत्रियाणां वै कृतास्त्राणां महात्मनाम् ॥ ६३ ॥ अद्य
दास्यामि संग्रामं सूतपुत्राय तं निमि । यं जनाः सम्प्रवक्ष्यन्ति
यावद्भूमिर्धरिष्यति ॥ ६४ ॥ न चात्र शूरान्मोक्ष्यामि न भीतान्
कृताञ्जलीन् । सर्वमेव बधिष्यामि राक्षसं धर्ममास्थितः ॥ ६५ ॥

सञ्जय उवाच । एवमुक्त्वा महाबाहुर्हैङ्गिभिः परवीरहा ।

अभ्ययात्तमुले कर्णं तत्र सैन्यं विभीषचन् ॥ ६६ ॥ तमापतन्तं
संक्रुद्धं दीप्तास्यं दीप्तमूर्ध्वजम् । प्रहसन् पुरुषव्याघ्रः प्रतिजग्राह
सूतजः ॥ ६७ ॥ तयोः समभवद्युद्धं कर्णराक्षसयोर्मध्ये । गर्जतो
राजभाटूर्ल शक्रप्रज्ञादयोरिव ॥ ६८ ॥

इति द्रोणपर्वणि षटोत्कचवधपर्वणि षटोत्कचयाने
चतुःसप्तत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १७४ ॥

सञ्जय उवाच । दृष्ट्वा षटोत्कचं राजन् सूतपुत्ररथं प्रति ।
प्रतियातं महाबाहूँ जिघांसुं कर्णमाहवे ॥ १ ॥ अब्रवीत्तत्र
पुत्रस्ते दुःशासनमिदं वचः । एतद्रक्षो रणे तूष्णं दृष्ट्वा कर्णस्य
विक्रमम् ॥ २ ॥ अभियाति रणे कर्णं तदारय सचारयम् ।
व्रतः सैन्येन महता याहि यत्र महाबलः ॥ ३ ॥ कर्णो वैकर्त्तनी
युद्धे राक्षसेन युयुत्सति । रक्ष कर्णं रणे यत्तो व्रतः सैन्येन
मानद् ॥ ४ ॥ मा कर्णं राक्षसो धीरः प्रमाहान्नाशयिष्यति ।
एतस्मिन्नन्तरे राजन् जटासुरसुतो बली ॥ ५ ॥ दुर्योधनमुपा-
गम्य प्राह प्रहरताम्बरः । दुर्योधन तवामित्रान् प्रस्थातान्
युद्धदुर्मदान् ॥ ६ ॥ पाण्डवान् हन्तुमिच्छामि त्वयाक्षयः सहा-
नुगान् । जटासुरो मम पिता राक्षसाग्रो बली पुरा ॥ ७ ॥
प्रयुज्य कर्म रक्षोघ्नं क्षुद्रैः पार्थैर्निपातितः । तस्यापचिति-
मिच्छामि शत्रुगोणतपूजया ॥ ८ ॥ शत्रुमांसैश्च राजेन्द्र मामनु-
च्चातुमर्हसि । तमब्रवीत्ततो राजा प्रीयमाणः पुनः पुनः ॥ ९ ॥
द्रोणकर्णादिभिः सार्धं पथ्याप्तोऽहं द्विषज्जये । त्वन्तु गच्छ मया-
क्षप्तो जहि युद्धे षटोत्कचम् ॥ १० ॥ राक्षसं क्रूरकर्माणं रक्षो
मानुषसम्भवम् । पाण्डवानां हितं नित्यं हस्यश्वरथघातिनम् ॥ ११ ॥
वैहायसगतं युद्धे प्रेषयेद्यमसादनम् । तथेत्युक्त्वा महाकायः

समाह्वय घटोत्कचम् ॥ १२ ॥ जटासुरिभैमसेनिं नानाशस्त्रैरवा-
 किरत् । अलम्बुषश्च कर्णश्च कुरुसैन्यश्च दुस्तरम् ॥ १३ ॥
 हैडिम्बिः प्रममाथैको महावातोऽम्बुदानिव । ततो मायावलं
 दृष्ट्वा रक्षस्तूर्णमलम्बुषः ॥ १४ ॥ घटोत्कचं शरव्रातनानालिङ्गैः
 समाकिरत् । विज्ञा तु बद्धभिवाणैर्भैमसेनिमलम्बुषः ॥ १५ ॥
 व्यद्रावयच्छरैस्तूष्णं पाण्डवानामनौकिनीम् । तेन विद्राव्यमाणानि
 पाण्डुसैन्यानि भारत ॥ १६ ॥ निशीथे विप्रकीर्यन्त वातनुन्ना
 घना इव । घटोत्कचश्चरैर्नुन्ना तथैव तव वाहिनी ॥ १७ ॥ निशीथे
 प्राद्रवद्राजन्तुत्सृज्योत्का सहस्रशः । अलम्बुषस्ततः क्रुद्धो भैम-
 सेनिं महामृधे ॥ १८ ॥ आजग्ने बद्धभिवाणै स्तोत्रैरिव महा-
 द्विपम् । तिलशश्च ततो यानं सूतं सर्वायुधानि च ॥ १९ ॥ घटो-
 त्कचः प्रचिच्छेद प्राहसच्चातिभैरवम् । ततः कर्णं शरव्रातैः
 कुलंश्चापि सहस्रशः ॥ २० ॥ अलम्बुषश्चाभ्यवर्षन्नेघो भैरुमिवा-
 चलम् । ततः सञ्जुचुभे सैन्यं कुरूणां राक्षसार्हितम् ॥ २१ ॥
 उपर्युपरि चान्योऽन्यं चतुरङ्गं ममर्द्द ह । जाटासुरिर्महाराज
 विरथो हतसारथिः ॥ २२ ॥ घटोत्कचं रणे क्रुद्धो मुष्टिनाभ्यहनच
 सः । मुष्टिनाभ्याहतः सोऽथ प्रचचाल घटोत्कचः ॥ २३ ॥ चिति-
 कम्पे यथा शैलः सद्रक्षस्तूर्णगुल्मवान् । ततः स परिधाभेन
 द्विषदृष्टेन तु वाङ्मना ॥ २४ ॥ जाटासुरिं भैमसेनिरवधीत्
 क्रोधमूर्च्छितः । ततः प्रमथ्य तं क्रुद्धं तूष्णं हैडिम्बिराक्षिपत्
 ॥ २५ ॥ हाभ्यां भुजाभ्यां संगृह्य निष्पिपेष महीतले । जाटा-
 सुरिर्माक्षयित्वा आत्मानश्च घटोत्कचात् ॥ २६ ॥ पुनरुत्थाय वेगेन
 घटोत्कचमुपाद्रवत् । अलम्बुषोऽपि विक्षिप्य समुत्क्षिप्य च
 राक्षसम् ॥ २७ ॥ घटोत्कचं रणे रोषानिष्पिपेष महीतले ।
 तयोः समभवद्युद्धं गर्जितोरतिकाययोः ॥ २८ ॥ घटोत्कचाल-
 म्बुषयोस्तुसुलं लोमहर्षणम् । विशेषयन्तावन्योऽन्यं मायाभि-

रतिमानिनौ ॥ २९ ॥ युयुधाते महावीर्याविन्द्रवैरोचनाविव ।
 पावकाभ्युनिधी भूत्वा पुनर्गर्गुडतक्षकौ ॥ ३० ॥ पुनर्मेवमहा-
 वातौ पुनर्वज्रमहाचलौ । पुनः कुञ्जरमादूलौ पुनः स्वर्भानु-
 भास्करो ॥ ३१ ॥ एवं मायाशतसृजावन्योन्यवधकाङ्क्षिणौ । भृश-
 द्वित्रमयुध्येतामलम्बप्रघटोत्कचौ ॥ ३२ ॥ परिघैश्च गदाभिश्च प्रास-
 मुहरपट्टिभैः । सुषलैः पर्वताग्रैश्च तावन्योऽन्यं निजघ्नतुः ॥ ३३ ॥
 हवाभ्याञ्च गदाभ्याञ्च पदातिरथिनौ पुनः । युयुधाते महामायौ
 राक्षसां प्रवरौ युधि ॥ ३४ ॥ ततो घटोत्कचो राजन्नलम्बुष-
 वधेप्सया । उत्पपात भृशं क्रुद्धः श्येनवन्निपपात च ॥ ३५ ॥
 गृहीत्वा च महाकायं राक्षसेन्द्रमलम्बुषम् । उद्यतं न्यवधीद्धूमौ
 भयं विष्णुरिवाहवे ॥ ३६ ॥ ततो घटोत्कचः खड्गमुदृच्छाद्भुत-
 दर्शनम् । रौद्रस्य कायाद्धि शिरो भीमं विवृणुतदर्शनम् ॥ ३७ ॥
 स्फुरतस्तस्य समरे नहतश्चातिभैरवम् । विचकर्त्त महाराज शलो-
 रमितविक्रमः ॥ ३८ ॥ शिरस्तच्चापि सङ्गृह्य केशेषु रुधिरोक्षितम् ।
 ययौ घटोत्कचस्तूष्णं दुर्योधनरथं प्रति ॥ ३९ ॥ अभ्येत्य च महा-
 बाहुः स्रवमानः स राक्षसः । शिरो रथेऽस्य निक्षिप्य विवृतानन-
 मूर्द्धजम् ॥ ४० ॥ प्राणदङ्गैरवं नादं प्रावृषीव बलाहकः । अब्रवीच्च
 ततो राजन् दुर्योधनमिदं वचः ॥ ४१ ॥ एष ते निहतो वन्धुस्त्वया
 संहृष्टविक्रमः । पुनर्द्रष्टासि कर्णस्य निष्ठासेतां तथात्मनः ॥ ४२ ॥
 स्वधर्ममथं कामञ्च त्रितयं योभिवाञ्कति । रिक्तपाणिर्न पश्येत्
 राजानं ब्राह्मणं स्त्रियम् ॥ ४३ ॥ सुप्रीतस्तावत् तिष्ठस्व यावत्
 कर्णं वधाम्यहम् । एवमुक्त्वा ततः प्रायात् कर्णं प्रति नरेश्वर ॥ ४४ ॥
 किरञ्छरशतांस्तीक्ष्णान् विमुञ्चन कर्णमूर्द्धनि । ततः समभवद्युद्धं
 घोररूपं भयानकम् । विस्मापनं महाराज नरराक्षसयोर्मध्ये ॥ ४५ ॥

इति द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि अलम्बुषवधे

पञ्चसप्तत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १७५ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । यत्तद्वैकर्तनः कर्णो राक्षसश्च घटोत्कचः ।
निशीथे समसज्जेतां तद्युद्धमभवत् कथम् ॥ १ ॥ कीदृशश्चाभव-
द्रूपं तस्य घोरस्य रक्षसः । रथश्च कीदृशस्तस्य हयाः सर्वायुधानि
च ॥ २ ॥ किम्प्रमाणा हयास्तस्य रथकेतुर्द्विबुस्तथा । कीदृशं
वर्मं चैवास्य शिरस्त्राणञ्च कीदृशम् । पृष्ठस्त्रिनेतदावक्षु कुमली
क्षसि सञ्जय ॥ ३ ॥

सञ्जय उवाच । लोहिताक्षो महाकायस्ताम्रास्यो निर्णतो-
दरः । जङ्घाभ्यां हरितश्शश्वः शङ्खकर्णो महाहनुः ॥ ४ ॥
आकर्णाहारितास्यश्च तीक्ष्णदंष्ट्रः करालवान् । सुदीर्घताम्र-
जिह्वोष्ठो लम्बभूः स्थूलनासिकः ॥ ५ ॥ नीलाङ्गो लोहितग्रीवो
गिरिवर्णा भयङ्करः । महाकायो महाबाहुर्महाभीर्षो महाबलः
॥ ६ ॥ विकृतः परुषस्पर्शो विकटोद्वहपिण्डकः । स्थूलस्निग्-
गूढनाभिश्च शिथिलोपचयो महान् ॥ ७ ॥ तथैव हस्ताभरणो
महामाघोऽङ्गदी तथा । उरसा धारयन्निष्क्रमणिमालां यथा-
चलः ॥ ८ ॥ तस्य हेममयच्चित्रं बहुरूपकशोभितम् । तोरण-
प्रतिमं शुभ्रं किरीटं मूर्द्ध्नाशोभत ॥ ९ ॥ कुण्डले बालसूर्याभि-
मालां हेममयीं शुभाम् । धारयन् विपुलं कांस्यं क्रवचञ्च महा-
प्रभम् ॥ १० ॥ किङ्किणीशतनिर्घोषं रक्तध्वजपताकिनम् । ऋक्ष-
वर्मावनद्वाङ्गं मल्लमालं महारथम् ॥ ११ ॥ सर्वायुधवरोपेत-
मास्थितं ध्वजमालिनम् । अष्टचक्रसमायुक्तं मेघगन्धौरनिखनम्
॥ १२ ॥ मत्तमातङ्गसङ्घाशा लोहिताक्षा विभीषणाः । कामवर्ण-
जवोपेता बलवन्तश्च ते हयाः ॥ १३ ॥ वहन्तो राक्षसं घोरं
बलवन्तो जितश्रमाः । विपुलाभिः सटाभिस्ते क्लेषमाणा मुहु-
र्मुहुः ॥ १४ ॥ राक्षसोऽस्य विरूपाक्षः सुतो दीप्तास्यकुण्डलः ।
रश्मिभिः सूर्यारश्मिगर्भैः सञ्जग्राह हयान्रणे ॥ १५ ॥ स तेन
सहितस्तस्यावरुणेन यथा रविः । संसक्त इव चाभेण यथाद्रि-

महता महान् ॥ १६ ॥ दिवस्युक् समहाकेतुः स्यन्दनेऽस्य समु-
 च्छितः । रक्तोत्तमाङ्गः क्रव्यादो गृध्रः परमभीषणः ॥ १७ ॥
 वासवाग्रनिनिर्घोषं दृढज्यमतिविच्छिपन् । व्यक्तं किष्कुपरोणाहं
 हादमारत्तिकामुकम् ॥ १८ ॥ रथाक्षमात्रैरिषुभिः सर्वाः प्रच्छा-
 दयन् दिशः । तस्यां वीरापहारिण्यां निशायां कर्णमभ्ययात्
 ॥ १९ ॥ तस्य विच्छिपतश्चापं रथे विष्टभ्य तिष्ठतः । अश्रूयत
 धनुर्वीरो विस्फुरज्जितमिवाग्नेः ॥ २० ॥ तेन वित्रास्यमानानि तव
 सैन्यानि भारत । समकम्पन्त सर्वाणि सिन्धोरिव महोर्मयः ॥ २१ ॥
 तमापतन्तं सम्प्रेक्ष्य विरूपाक्षं विभीषणम् । उत्सवन्निव
 राधेयस्त्वरमाणो न्यवारयत् ॥ २२ ॥ ततः कर्णोऽभ्ययादेनमस्य-
 न्नस्यन्तमन्तिकात् । मातङ्गमिव मातङ्गो यूथर्षभ द्ववर्षभम् ॥ २३ ॥
 स सन्निपातस्तुमुलस्तथीरासीदिशाम्पते । कर्णराक्षसथीराजन्निन्द्र
 शम्बरथोरिव ॥ २४ ॥ तौ प्रगृह्य महाभीमे धनुषी भीमनिखने ।
 प्रच्छादयेतामन्योऽन्यं तच्चमाणौ महेषुभिः ॥ २५ ॥ ततः पूर्णा-
 यतोत्सृष्टैः शरैः सन्नतपर्वभिः । व्यदारयेतामन्योऽन्यं कांस्ये
 निर्भिय वर्मणी ॥ २६ ॥ तौ नखैरिव शार्दूलौ दन्तैरिव महा-
 हिपौ । रथशक्तिभिरन्योऽन्यं विमिश्रैस्तौ ततश्चतुः ॥ २७ ॥
 संच्छिद्यन्तौ च गात्राणि सन्धानौ च सायकान् । दहन्तौ च
 शरव्रातैर्दुष्प्रेक्ष्यौ च बभूवतुः ॥ २८ ॥ तौ शरक्षतसर्वाङ्गौ शोणि-
 तौषपरिप्लुतौ । विभ्राजेतां यथा वारिस्त्वन्तौ गैरिकाचलौ ॥ २९ ॥
 तौ शराग्रविभिन्नाङ्गौ निर्भिदन्तौ परस्परम् । नाकम्पयेतामन्योन्यं
 यतमानौ महारथौ ॥ ३० ॥ तत् प्रवृत्तं निशाशुद्धं चिरं सम-
 मिवाभवत् । प्राणयोर्दीव्यतोरान् कर्णराक्षसयोर्मृधे ॥ ३१ ॥
 तस्य सन्धतस्तीक्ष्णान् शरांश्चासक्तमस्यतः । धनुर्वीरेण वित्रस्ताः
 स्वे पदे च तदाभवन् ॥ ३२ ॥ घटोत्कचं तदा कर्णो न विशिष्यते
 नृप । प्रादुश्रजे ततो दिव्यमस्त्रमस्त्रविदाम्बरः ॥ ३३ ॥ कर्णेन

सन्धितं दृष्ट्वा दिव्यमस्त्रं घटोत्कचः । प्रादुश्यक्रे ततो मायां राक्षसीं
 राक्षसेश्वरः ॥ ३४ ॥ शूलपर्वतधारिण्या शैलमुद्गरहस्तया ।
 रक्षसां घोररूपपाणां महत्या सेनया हतः ॥ ३५ ॥ समुद्यतमहा-
 अस्त्रं दृष्ट्वा ते व्यथिता नृपाः । भूतान्तकमिवायान्तं कालदण्डोग्र-
 धारिणम् ॥ ३६ ॥ घटोत्कचप्रसुक्तेन सिंहनादेन भीषिताः ।
 प्रसुप्तवुर्गजा मूर्खं विव्यथुश्च नरा भृशम् ॥ ३७ ॥ ततोऽञ्जवृष्टि-
 रत्युग्रा महतासीत् समन्ततः । अर्धरात्राधिकवलैर्विमुक्ता राक्षसै-
 र्भृशम् ॥ ३८ ॥ आचसानि च चक्राणि भुशुण्डयः शक्तितीमराः ।
 पतन्त्यविरलाः शूलाः शतघ्नयः पट्टिशास्त्रया ॥ ३९ ॥ तमुग्रमति-
 रौद्वृष्टं दृष्ट्वा युद्धं नराधिपाः । पुत्राश्च तव योधाश्च व्यथिता
 विप्रदुद्रुवुः ॥ ४० ॥ तत्रैकोऽस्त्रवलश्लाघी कर्णो मानी न विव्यथे ।
 व्यधमत् स शरैर्मायां घटोत्कचविनिर्मिताम् । विससर्ज शरान्
 घोरान् सूतपुत्रवधेऽप्यया ॥ ४१ ॥ ततस्ते रुधिराभ्यक्ता भिक्षा
 कर्णं महाहवे । विविशुर्वरणीं वाणाः संक्रुद्धा इव पन्नगाः ॥ ४२ ॥
 सूतपुत्रस्तु संक्रुद्धो लघुहस्तः प्रतापवान् । घटोत्कचमतिक्रम्य
 विभेद दशभिः शरैः ॥ ४३ ॥ घटोत्कचो विनिर्मिन्नः सूतपुत्रेण
 मर्मसु । चक्रं दिव्यं सहस्रारमण्डलादग्रयितो भृशम् ॥ ४४ ॥
 क्षुरान्तं बालसूर्याभं मणिरत्नविभूषितम् । चिक्षेपाधिरथेः क्रुद्धो
 भेयसेनिर्जिघांसया ॥ ४५ ॥ प्रविद्धमतिवेगेन विक्षिप्तं कर्णसायकैः ।
 अभाग्यस्येव सङ्कल्पस्तन्मोघमपतद्गुवि ॥ ४६ ॥ घटोत्कचः सुसं-
 क्रुद्धो दृष्ट्वा चक्रं निपातितम् । कर्णं प्राच्छादयद्वाणैः स्वर्मानु-
 रिव भास्करम् ॥ ४७ ॥ सूतपुत्रस्त्वसम्भ्रान्तो रुद्रीपेन्द्रेन्द्रविक्रमः ।
 घटोत्कचवर्यं तूष्णं छादयामास पत्रिभिः ॥ ४८ ॥ घटोत्कचेन तु
 गदा नद्धहेमाङ्गदा तदा । क्षिप्ता भ्राज्य शरैश्चापि कर्णेनाभ्या-
 हतापतत् ॥ ४९ ॥ ततोऽन्तरीक्षमुत्पत्य कालमेष इवोन्नदन् ।
 मृगवर्षं महाकायो द्रुमवर्षं नभस्तलात् ॥ ५० ॥ ततो मायाविनं

कर्णो भीमसेनसुतं दिवि । मार्गणैरभिविव्याध धनं सूर्य्य इवां-
 शुभिः ॥ ५१ ॥ तस्य सर्वान् हयान् हत्वा सञ्चिद्य शतधा रथम् ।
 अभ्यवर्षच्छरैः कर्णः पर्जन्य इव वृष्टिमान् ॥ ५२ ॥ न तस्यासी-
 दनिर्मिन्नं गात्रे दृग्जुलमन्तरम् । सोऽदृश्यत मुहूर्त्तेन श्वाविच्छ-
 ललितो यथा ॥ ५३ ॥ न हयान् रथं तस्य न ध्वजं न घटोत्-
 कचम् । दृष्टवन्तः स्रग्धरे शरीरेणाभिसंस्तुतम् ॥ ५४ ॥ स तु
 कर्णस्य तद्दिव्यमस्त्रमस्त्रेण शतयन् । मायायुद्धेन मायावी सूत-
 पुत्रमयोधयत् ॥ ५५ ॥ सोऽयोधयत्तदा कर्णं मायया लाघवेन
 च । अलक्ष्यमाणानि दिवि शरजालानि सप्पतन् ॥ ५६ ॥ भैम-
 सेनिर्महामाघो मायया कुरुसत्तम । विचकारात्मनात्मानं मोहय-
 न्निव भारत ॥ ५७ ॥ स तु कृत्वा विरूपाणि वदैनान्यशुभानि
 च । अग्रसत् सूतपुत्रस्य दिव्यान्यस्त्राणि वीर्य्यवान् ॥ ५८ ॥ पुन-
 यापि महाकायः सञ्छिन्नः शतधा रणे । हतसत्त्वो निरुत्साहो
 पतितः समदृश्यत ॥ ५९ ॥ हतं तं मन्यमानाश्च प्रणेदुः कुरु-
 पुङ्गवाः । अथ देहैर्नवैरन्यैर्हिंसु सर्वास्वदृश्यत ॥ ६० ॥ पुनश्चापि
 महाकायः शतशीर्षः शतोदरः । व्यदृश्यत महाराज मैनाक इव
 पर्वतः ॥ ६१ ॥ अङ्गुष्ठमात्रो भूत्वा च पुनरेव स राक्षसः । साग-
 रोर्मिरिवोद्धूतस्तिर्य्यगृध्रं मवर्त्तत ॥ ६२ ॥ वसुधां दारयित्वा च
 पुनरप्सु न्यमज्जत । अदृश्यत तदा तत्र पुनरुन्मज्जितोऽन्यतः
 ॥ ६३ ॥ सोऽवतीर्य्य पुनस्तस्थौ रथं हेमपरिष्कृतम् । क्षितिं
 खञ्ज दिग्भ्रैव माययाभ्येत्य हंशितः ॥ ६४ ॥ गत्वा कर्णरथाभ्यासं
 विचलत् कुण्डलाननः । प्राह वाक्यमसम्भ्रान्तः सूतपुत्रं विशा-
 म्यते ॥ ६५ ॥ तिष्ठेदानीं क्व मे जीवन् सूतपुत्र गमिष्यसि ।
 शुद्धश्रद्धामहं तेऽयं विनेष्यामि रणाजिरे ॥ ६६ ॥ इत्युक्त्वा रोष-
 तान्नाचं रक्षः क्रूरपराक्रमम् । उत्पयातान्तरीचञ्च जहास च
 सुविस्तरम् ॥ ६७ ॥ कर्णमभ्यहनञ्चैव गजेन्द्रमिव केशरी । रथाच-

मातैरिषुभिरभ्यवर्षहृष्टोत्कथः ॥ ६८ ॥ रथिनाम्बुषमं कर्णं धारामि-
 रिव तोयद्दः । अरवृष्टिञ्च तं कर्णो दूरात् प्राप्तमयातयत् ॥ ६९ ॥
 दृष्ट्वा च विहतां मायां कर्णेन भरतर्षभ । घटीत्कचस्ततो मायां
 ससर्जान्तिर्हितः पुनः ॥ ७० ॥ सोऽभवद्भिरिरत्युच्चः शिखरैस्तस्-
 सङ्घटैः । भूलप्रासासिमुप्रलैर्जलप्रस्रवणो महान् ॥ ७१ ॥ तम-
 ज्जनचयप्रस्थं कर्णो दृष्ट्वा महीधरम् । प्रपातैरायुधान्युग्राण्युह-
 हन्तं न चुचुभे ॥ ७२ ॥ सयन्निव ततः कर्णो दिव्यमस्त्रमुदैरयत् ।
 ततः सोऽस्त्रेण शैलेन्द्रो विचिप्तो वै व्यनश्यत् ॥ ७३ ॥ ततः स
 तोयद्दो भूत्वा नीलः सेन्द्रायुधो दिवि । अश्रवृष्टिभिरत्युग्रः
 स्तपुत्रमवाकिरत् ॥ ७४ ॥ अथ सन्धाय वायव्यमस्त्रमस्त्रविदा-
 म्बरः । व्यधमत् कालमेघं तं कर्णो वैकर्तनो वृषः ॥ ७५ ॥
 स मार्गणगनैः कर्णो दिशः प्रच्छाद्य सर्वशः । जघानास्त्रं महा-
 राज घटीत्कचसमीरितम् ॥ ७६ ॥ ततः प्रहस्य समरे भैमसेनि-
 मंहावलः । प्रादुशक्ते महाकायां कर्णं प्रति महारथम् ॥ ७७ ॥
 स दृष्ट्वा पुनरायान्तं ह्येव रथिनाम्बरम् । घटीत्कचमसम्भ्रान्तं
 राक्षसैर्वह्निभित्तम् ॥ ७८ ॥ सिंहशार्दूलसदृशैर्मत्तमातङ्गविक्रमैः ।
 गजस्थैश्च रथस्थैश्च वाजिपृष्ठगतैस्तथा ॥ ७९ ॥ नानाशस्त्रधरै-
 र्घोरैर्नानाकवचभूषणैः । वृतं घटीत्कचं क्रूरैर्मंसङ्घिरिव वासवम्
 ॥ ८० ॥ दृष्ट्वा कर्णो महेष्वासो बोधयामास राक्षसम् । घटीत्-
 कचस्ततः कर्णं विद्धा पञ्चभिराशुगैः ॥ ८१ ॥ ननाद भैरवं नादं
 भीषयन् सर्वपार्थिवान् । भूयश्चाञ्जलिकोनाथ समार्गणगणं महत्
 ॥ ८२ ॥ कर्णहस्तस्थितश्चापं चिच्छेदाशु घटीत्कचः । अथान्य-
 ज्जपुरादाय दृढशार्दूलसं महत् ॥ ८३ ॥ विचकणं वलात् कर्ण-
 इन्द्रायुधमिवोच्छ्रितम् । ततः कर्णो महाराज प्रेषयामास साय-
 कान् ॥ ८४ ॥ सुवर्णपुङ्खाञ्जलुप्तान् खचरान् राक्षसान् प्रति ।
 तद्वायैरार्द्धितं यूथं रक्षसां पीनवक्षसाम् ॥ ८५ ॥ सिंहेनेवार्द्धितं

वन्यं गजानामाकुलं कुलम् । विधम्य राक्षसान् वाणैः साश्व-
 सूतगजान् विभु ॥ ८६ ॥ ददाह भगवान् वक्त्रिभूतानोव युग-
 क्षये । स हत्वा राक्षसीं सेनां शुशुभे सूतनन्दनः ॥ ८७ ॥ पुरेव
 त्रिपुरं दग्ध्वा दिवि देवो महेश्वरः । तेषु राजसहस्रेषु पाण्ड-
 वेषु मारिष ॥ ८८ ॥ नैनं निरीक्षितुमपि कञ्चिच्छक्नोति पार्थिव ।
 ऋते घटात्कचाद्राजन् राक्षसेन्द्रान्महावक्त्रात् ॥ ८९ ॥ भीमवीर्य-
 वलोपेतात् क्रुद्धादैवस्वतादिव । तस्य क्रुद्धस्य नेत्राभ्यां पावकः
 समजायत ॥ ९० ॥ महोल्काभ्यां यथा राजन् सार्क्षिपः स्नेह-
 विन्दवः । तलं तलेन संहत्य सन्दश्य दग्धनच्छदम् ॥ ९१ ॥ रथ-
 मास्थाय च पुनर्मायया निर्मितं ततः । युक्तं गजनिभैर्वाहिः
 पिशाचवदनैः खरैः ॥ ९२ ॥ स सूतमब्रवीत् क्रुद्धः सूतपुत्राय
 मां वह । स ययौ घोररूपेण रथेन रथिनाश्वरः ॥ ९३ ॥
 द्वैरथं सूतपुत्रेण पुनरेव विश्राम्यते । स चिक्षेप पुनः क्रुद्धः सूत-
 पुत्राय राक्षसः ॥ ९४ ॥ अष्टचक्रां महाघोरामगनीं सद्रनिर्मि-
 ताम् । तामवप्लुत्य जग्राह कर्णो न्यस्य रथे धनुः ॥ ९५ ॥
 चिक्षेप चैनां तस्यैव स्यन्दनात् सोऽवप्लुवे । साश्वसूतध्वजं यानं
 भस्म कृत्वा महाप्रभा ॥ ९६ ॥ विवेश वसुधां भित्वा सुरास्तत्र
 विमिश्रियुः । कर्णञ्च सर्वभूतानि पूजयामासुरज्जना ॥ ९७ ॥
 यद्वप्लुत्य जग्राह दिवच्छटां महाशनीम् । एवं कृत्वा रणे कर्णं
 आकरोह रथं पुनः ॥ ९८ ॥ ततो मुनीव विशिखान् सूतपुत्रः
 परन्तपः । अग्नयं कर्तुमन्येन सर्वभूतेषु मानद ॥ ९९ ॥ यद-
 कार्षीत्तदा कर्णः संग्रामे भीमदर्शने । स हन्यमानो नाराचै-
 र्धाराभिरिव पर्वतः ॥ १०० ॥ गन्धर्वनगराकारः पुनरन्तरधीयत ।
 एवं स वै महाकायो मायया लाघवेन च ॥ १०१ ॥ अस्त्राणि
 तानि दिव्यानि जघान रिपुसूदनः । निहन्यमानेष्वस्त्रेषु मायया
 तेन रक्षसा ॥ १०२ ॥ असम्भ्रान्तस्ततः कर्णस्तद्रक्षः प्रत्ययोधयत् ।

ततः क्रुद्धो महाराज भैमसेनिर्महाबलः ॥ १०३ ॥ चकार
बहुधात्मानं भीषयाणो महारथान् । ततो दिग्भ्यः समापेतुः
सिंहव्याघ्रतरक्षवः ॥ १०४ ॥ अग्निजिह्वास्तु भुजगा विहगा-
श्चाप्ययोमुखाः । आकीर्णमाणो विशिखैः कर्णचापच्युतैः शरैः
॥ १०५ ॥ नगराजसमप्रक्षस्तत्रैवान्तरधीयत । राक्षसाश्च पिशा-
चाश्च यातुधानस्तथैव च ॥ १०६ ॥ शालावृक्षाश्च बहवो वृक्षाश्च
विकृताननाः । ते कर्णं भक्षयिष्यन्तः सर्वतः समुपाद्रवन् ॥ १०७ ॥
अथैनं वाग्भिरुग्राभिस्त्रासयाञ्चक्रिरे तदा । उद्यतैर्वहुभिर्वीरै-
रायुधैः शोणितोक्षितैः ॥ १०८ ॥ तेषामनेकैरेकैकं कर्णो विव्याध
चायुजैः । प्रतिहत्य तु तां मायां दिव्येनास्त्रेण राक्षसीम् ॥ १०९ ॥
आजघान हयान् घोराण् शरैः सन्नतपर्वभिः । ते भग्ना विकृ-
ताङ्गाश्च छिन्नपृष्ठाश्च सायकैः ॥ ११० ॥ वसुधामन्वपद्यन्त पश्यत-
स्तस्य रक्षसः । स भग्नमायो हृदिभ्यः कर्णं वैकर्त्तनं ततः ।
एष ते विदधे मृत्युमित्युक्तान्तरधीयत ॥ १११ ॥

इति द्रोणपर्वणि षटोत्कचवधपर्वणि कर्णघटीत्कचयुद्धे

षट्सप्तत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १७६ ॥

सञ्जय उवाच । तस्मिंस्तथा वर्त्तमाने कर्णराक्षसयोर्मध्ये ।
अलायुधो राक्षसेन्द्रो वीर्यवानभ्यवर्त्तत ॥ १ ॥ महत्या सेनया
युक्तः सुयोधनमुपागमत् । राक्षसानां विरूपाणां सहस्रैः परि-
वारितः ॥ २ ॥ नानारूपधरैर्वीरैः पूर्ववैरमनुत्तरन् । तस्य
ज्ञातिर्हि विक्रान्तो ब्राह्मणादो वक्रो हतः ॥ ३ ॥ किम्रीरश्च
महातेजा हिडिम्बश्च तथा सखा । स दीर्घकालाध्युषितं पूर्ववैर-
मनुत्तरन् ॥ ४ ॥ विज्ञायैतन्निशायुद्धं जिघांशुर्भीमनाहवे । स
मत्त इव मातङ्गः संक्रुद्ध इव चौरगः ॥ ५ ॥ दुर्योधनमिदं

वाक्यमब्रवीद्युद्धलालसः । विदितं ते महाराज यथा भीमेन
 राक्षसाः ॥ ६ ॥ हिङ्गिस्ववककिर्मीरा निहता मम बान्धवाः ।
 परामर्षश्च कन्याया हिङ्गिस्वायाः कृतः पुरा ॥ ७ ॥ किमन्य-
 द्राक्षसानन्यानस्त्रांश्च परिभूय ह । तमहं सगणं राजन् सवाजि-
 रथकुञ्जरम् ॥ ८ ॥ द्विङ्गिस्विञ्च सहामात्यं हन्तुमभ्यागतः स्वयम् ।
 अयं कुन्तीसुतान् सर्वान् वासुदेवपुरोगमान् ॥ ९ ॥ हत्वा सम्भ-
 द्धयिष्यामि सर्वैरनुचरैः सह । निवारय वलं सर्वं वयं योत्स्याम
 पाण्डवान् ॥ १० ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा हृष्टो दुर्योधनस्तदा ।
 प्रतिगृह्णाब्रवीद्वाक्यं भ्रातृभिः परिवारितः ॥ ११ ॥ त्वं पुरस्कृत्य
 सगणं वयं योत्स्यामहे परान् । न हि वैरान्तमनसः स्थास्यन्ति
 मम सैनिकाः ॥ १२ ॥ एवमस्त्विति राजानमुक्त्वा राक्षसपुङ्गवः ।
 अभ्ययात्त्वरितो भीमं सहितः पुरुषादकैः ॥ १३ ॥ दीप्यमानेन
 वपुषा रथेनादित्यवर्चसा । तादृशेनैव राजेन्द्रः यादृशेन घटीत्-
 कचः ॥ १४ ॥ तस्याप्यतुलनिर्घोषो बहूतोरणचित्रितः । ऋक्ष-
 चर्मावनद्धाङ्गो नल्लमात्रो महारथः ॥ १५ ॥ तस्यापि तुरगाः
 श्रीघ्नं हस्तिकायाः खरखराः । शतं युक्ता महाकाया मांस-
 श्राणितभोजनाः ॥ १६ ॥ तस्यापि रथनिर्घोषो महामेघरवो-
 पमः । तस्यापि सुमहच्चापं दृढज्यं बलवत्तरम् ॥ १७ ॥ तस्या-
 प्यक्षसमा वाणा रुक्मपुङ्खाः शिलाश्रिताः । सोऽपि वीरो महा-
 बाहुर्धैर्यैव स घटीत्कचः ॥ १८ ॥ तस्यापि गोमायुबलाभिगुप्तो
 बभूव केतुर्ज्वलनार्कतुल्यः । स चापि रूढेण घटीत्कचस्य श्रीमत्तमो
 व्याकुलदीपिताम्यः ॥ १९ ॥ दीप्ताङ्गदो दीप्तकिरीटमाली बद्ध-
 स्तगुणीप्रनिबद्धखड्गः । गदो भुशुण्डो मुषली हली च शरा-
 सनी वारणतुल्यवर्मा ॥ २० ॥ रथेन तेनानलवर्चसा तदा विद्रा-
 वयन् पाण्डववाहिनीं ताम् । रराज सङ्घेऽपरिवर्त्तमानो विद्यु-
 न्माली मेघ इवान्तरीक्षे ॥ २१ ॥ ते चापि सर्वे प्रवरा नरेन्द्रा

महाबला वर्मिणश्चर्मिणश्च । हर्षान्विता युयुधुस्तत्र राजन् सम-
न्ततः पाण्डवयोधवीराः ॥ २२ ॥

इतिद्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि अलायुधयुद्धे

सप्तसप्तत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १७७ ॥

सञ्जय उवाच । तमागतमभिप्रेक्ष्य भीमकर्माणमाहवे । हर्षे-
माह्वारयाञ्चक्रुः कुरवः सर्व एव ते ॥ १ ॥ तथैव तव पुत्रास्ते
दुर्योधनपुरोगमाः । अप्लवाः प्लवमासाय तर्तुकामा इवार्थवम्
॥ २ ॥ पुनर्ज्वातमिवात्मानं मन्वानाः पार्थिवास्तदा । अलायुधं
राक्षसेन्द्रं स्वागतेनाभ्यपूजयन् ॥ ३ ॥ तस्मिंस्त्वनानुषे युद्धे वर्त्त-
माने भवावहे । कर्षराक्षसयोर्नक्तं दारुणप्रतिदर्शनम् ॥ ४ ॥
उपप्रेक्षन्त पाञ्चालाः स्मयमानाः सराजकाः । तथैव तावका
राजन् रक्षमाणास्ततस्ततः ॥ ५ ॥ चुक्रुशुर्निदमस्तीति द्रोण-
द्रौणिक्पदादयः । तत् कर्म दृष्ट्वा सन्त्यान्ता हैडिन्वस्य रणाजिरे
॥ ६ ॥ सर्वमाविग्ममभवत् हाहाभूतमचेतनम् । तव सैन्यं महा-
राज निराशं कर्षजौविते ॥ ७ ॥ दुर्योधनस्तु सम्प्रेक्ष्य कर्ण-
मार्त्तिं परां गतम् । अलायुधं राक्षसेन्द्रमाह्वयेदनयाव्रवीत् ॥ ८ ॥
एष वैकर्त्तनः कर्णो हैडिन्वेन समागतः । कुरुते कर्म समह-
द्यदस्योपयिकं मृधे ॥ ९ ॥ पश्यैतान् पार्थिवान् शूरान् निह-
तान् भैमसेनिना । नानाशस्त्रैरभिहतान् पादपानिव दन्तिना
॥ १० ॥ तवैष भागः समरे राजमध्ये मया कृतः । तवैनानुमते
वीर तं विक्रम्य निवर्हय ॥ ११ ॥ पुरा वैवर्त्तनं कर्षमेघ पापो
घटोत्कचः । मायावलमुपाश्रित्य माह्वयाच्छतुकर्षण ॥ १२ ॥
एवमुक्तः स राज्ञा तु राक्षसस्तीव्रविक्रमः । तथेत्युक्ता महाबाहु
घटोत्कचमुपाद्रवत् ॥ १३ ॥ ततः कर्षं समुत्सृज्य भैमसेनिरपि
प्रभो । प्रयमित्रमुपायान्तं मर्द्दयानास मार्गणैः ॥ १४ ॥ ततः

सप्तभवयुक्तं क्रुद्धयोराक्षसेन्द्रयोः । मत्तयोर्वाञ्छिताहेतोर्हिपयो-
 रिव काननम् ॥ १५ ॥ राक्षसादिप्रमुक्तस्तु कर्षोऽपि रथिना-
 म्बरः । अश्वद्वयद्वीमसेनं रथेनादित्यवर्चसा ॥ १६ ॥ तमायान्त-
 मनादित्य दृष्ट्वा अस्तं घटीत्कचम् । अलायुधेन समरे सिंहेनेव
 गवायतिम् ॥ १७ ॥ रथेनादित्यवपुषा भीमः प्रहरताम्बरः ।
 किरन् अश्वीषान् प्रययावलायुधरथं प्रति ॥ १८ ॥ तमायान्त-
 मभिप्रेक्ष्य स तदालायुधः प्रभो । घटीत्कचं समुत्सृज्य भीमसेनं
 ततोऽभ्ययात् ॥ १९ ॥ तं भीमः सहस्रामेप्रत्य राक्षसान्तकरः प्रभो ।
 सगणं राक्षसेन्द्रं तं शरवर्षैरवाकिरत् ॥ २० ॥ तथैवालायुधो
 राजञ्छित्त्वा धीतेरजिह्वगैः । अभ्रवर्षत कौन्तेयं पुनः पुन-
 ररिन्दमः ॥ २१ ॥ तथा ते राक्षसाः सर्वे भीमसेनमुपाद्रवन् ।
 नानाप्रहरणा भीमास्त्वत्सुतानां जयैषिणाः ॥ २२ ॥ स
 ताड्यमानो दह्मभिर्भीमसेनो महाबलः । पञ्चभिः पञ्चभिः सर्वा-
 स्तानविध्यच्छितैः शरैः ॥ २३ ॥ ते युध्यमाना भीमेन राक्षसाः
 क्रूरवुद्धयः । विनेदुश्च महानादान् दुदुवुश्च दिशो दध ॥ २४ ॥
 तांस्त्रास्यमानान् भीमेन दृष्ट्वा रक्षो महाबलम् । अभिदुद्राव
 वेगेन शरैश्चैनमवाकिरत् ॥ २५ ॥ तं भीमसेनः समरे तीक्ष्णाग्रै-
 रक्षिणोक्कुरैः । अलायुधस्ततस्तांस्तान् भीमेन विमिश्रावणे ॥ २६ ॥
 चिच्छेद् काञ्चित् समरे लरया काञ्चिदग्रहीत् । स तं दृष्ट्वा
 राक्षसेन्द्रं भीमो भीमपराक्रमः ॥ २७ ॥ गदाञ्चिक्षेप वेगेन वज्र-
 पातोपमा तदा । तामापतन्तीं वेगेन गदां क्ष्वालाकुलां ततः
 ॥ २८ ॥ गदया ताड्यदामास सा गदाभीममाद्रवत् । स राक्ष-
 सेन्द्रं कौन्तेयः शरवर्षैरवाकिरत् ॥ २९ ॥ तानप्यस्याकरोक्षीषा-
 ब्राचसो निमितैः शरैः । ते चापि राक्षसाः सर्वे सैनिका भीम-
 क्षपिणः ॥ ३० ॥ आसनाद्राक्षसेन्द्रस्य निजघ्नुरथ कुञ्जरान् ।
 पाशालाः सृक्क्षयाश्चैव बाजिनः परमहिपाः ॥ ३१ ॥ न शान्तिं

क्षेमिरे तत्र राक्षसैर्भयपीडिताः । तं दृष्ट्वा तु महाघोरं वर्तमानं
 महाहवम् ॥ ४२ ॥ अत्रवीत् पुत्रप्रप्रेष्टो धनञ्जयमिदं वचः ।
 पश्य भीमं महाबाहुं राक्षसेन्द्रवशङ्कतम् ॥ ४३ ॥ पदमस्यानुगच्छ
 त्वं मा विचारय पाण्डव । धृष्टद्युम्नः शिस्तण्डो च युधामन्युत्तनो-
 जसौ ॥ ४४ ॥ सहितौ द्रौपद्याश्च कथं यान्तु महारथाः ।
 नकुलः सहदेवश्च युयुधानश्च वीर्यवान् ॥ ४५ ॥ इतराद्राक्षसान्
 ज्ञान्तु शासनात्तव पाण्डव । त्वमपीमां महाबाहो चमूं द्रोणपुर-
 स्कृतान् ॥ ४६ ॥ वारयस्व महाबाहो महद्भि भयमागतम् ।
 एवमुक्ते तु कृष्णेन यथोद्दिष्टा रथोत्तमाः ॥ ४७ ॥ जम्बुवर्कजनं
 कथं राक्षसांश्चेतराग्रणे । अथ पूर्णाव्रतोत्सृष्टैः शरैराग्नीविषो-
 पमैः ॥ ४८ ॥ धनुश्चिच्छेद भीमस्य राक्षसेन्द्रः प्रतापवान् ।
 हयांश्चैव शितैर्वाणैः सारथिञ्च महाबलः ॥ ४९ ॥ जघान निषतः
 सङ्गे भीमसेनस्य भारत । सोऽवतीर्थ रथोपस्थादवाश्वो हत-
 सारथिः ॥ ५० ॥ तस्मै गुर्वीं गदां घोरं स विनद्योत्सर्ज्य ह ।
 ततस्तां भीमनिर्घोषामापतन्तीं महागदाम् ॥ ५१ ॥ गदया राक्षसो
 वीरो निजघान ननाद च । तद्दृष्ट्वा राक्षसेन्द्रस्य घोरं कर्म
 भयावहम् ॥ ५२ ॥ भीमसेनः प्रहृष्टात्मा गदामुग्रां परान्धमतम् ।
 तयोः समभवद्युद्धं तुमुलं नररक्षसोः ॥ ५३ ॥ गदानिपात-
 संज्ञादैर्भुवं कम्पयतो भृशम् । गदाविमुक्तौ तौ स्यूयः समासाद्ये-
 तरेतरम् ॥ ५४ ॥ मुष्टिभिर्वज्रसंज्ञादैरन्योऽन्यमभिजघ्नतुः । रथ-
 चक्री युगैरक्षैरधिष्ठानैरुपस्करैः ॥ ५५ ॥ यथासन्नमुरादाय तौ
 जम्भतुरमर्षणौ । तौ विचरन्तौ रुधिरं समासाद्ये तरेतरम् ॥ ५६ ॥
 भक्ताविव महानागौ चक्रुष्वाते परस्परम् । तदपश्यद्दृष्टीकेशः पाण्ड-
 वानां हिते रतः । स भीमसेनरक्षायं ह्रीडिम्बिं प्रत्यबोदयत् ॥ ५७ ॥
 इति द्रोणपर्वणि षटोत्तरचवधपर्वणि अष्टाध्याययुद्धे

अष्टाध्याययुद्धे ॥ १७८ ॥

सञ्जय उवाच । सन्दृश्य भीमं समरे रक्षसा ग्रस्तमन्ति-
 कात् । वासुदेवोऽब्रवीद्वाक्यं षटात्कचमिदं ततः ॥ १ ॥ पश्य
 भीमं महाबाहो रक्षसा ग्रस्तमाहवे । पश्यतां सर्वसैन्यानां तव
 चैव महाद्युते ॥ २ ॥ स कर्णं त्वं समुत्सृज्य राक्षसेन्द्रमलायुधम् ।
 जहि क्षिप्रं महाबाहो पथात् कर्णं बधिष्यसि ॥ ३ ॥ स वार्ष्णीय-
 वचः श्रुत्वा कर्णमुत्सृज्य वीर्यवान् । युयुधे राक्षसेन्द्रेण वक्-
 आता षटात्कचः ॥ ४ ॥ तयोस्तु तुमुलं युद्धं बभूव निशि
 रक्षसीः । अलायुधस्य चैवोग्रं हृदिष्वस्य च भारत ॥ ५ ॥
 अलायुधस्य योधास्तु राक्षसान् घोरदर्शनान् । वेगेनापततः
 शूरान् प्रगृहीतशरासनान् ॥ ६ ॥ आत्तायुधः सुसंक्रुद्धो युयुधानो
 महारथः । नकुलः सहदेवश्च विभिदुर्निमित्तैः शरैः ॥ ७ ॥
 सर्वाश्च समरे राजन् किरीटी क्षत्रिवर्षभान् । परिचिक्षेप बीमल्लुः
 सर्वतः प्रक्षिपन् शरान् ॥ ८ ॥ कर्णश्च समरे राजन् व्यद्रावयत
 पार्थिवान् । दृष्टव्युन्मथिखण्डग्राहीन् पाञ्चालानां महारथान् ॥ ९ ॥
 तान् बध्यमानान् दृष्ट्वा तु भीमो भीमपराक्रमः । अभयात्स्वरितः
 कर्णं विप्रिखान् विकिरव्रणे ॥ १० ॥ ततस्तेऽप्याययुर्हत्वा
 राक्षसान् यत्र सूतजः । नकुलः सहदेवश्च सात्यकिय महारथः
 ॥ ११ ॥ ते कर्णं योधयामासुः पाञ्चाला द्रोणमेव तु । अला-
 युधस्तु संक्रुद्धो षटात्कचमरिन्दमम् ॥ १२ ॥ परिधेनातिकाधेन
 ताडयामास मूर्ध्नि । स तु तेन प्रहारेण भैमसेनिर्महाबलः
 ॥ १३ ॥ ईषन्मूर्च्छावृतात्मानं स्तम्भयामास वीर्यवान् । ततो
 द्दीप्तान्निघ्नान्नाम्नां शतघण्टामलङ्कृतम् ॥ १४ ॥ चिक्षेप समरे
 तस्मै गदां काञ्चनभूषणाम् । सा हवान् सारथिञ्चास्य रथञ्चास्य
 महास्वनम् ॥ १५ ॥ चूर्णयामास वेगेन निरुष्टा भीमकर्मणा ।
 स भग्नहयचक्राक्षादिशीर्षध्वजकूवरात् ॥ १६ ॥ उत्पपात रथा-
 त्तर्णं मायामास्थाय राक्षसीम् । स समास्थाय मायान्तु ववर्ष

रुधिरं वद्ध ॥ १७ ॥ विद्युद्भिभ्राजितञ्चासीत्तिमिराभ्राकुलं नभः ।
 ततो वज्रनिपाताश्च साश्चनिस्तनयिन्नावः ॥ १८ ॥ मह्यं सटचटा-
 शब्दस्तवासीद्वि महाहवे । तां प्रेक्ष्य विहितं मायां राक्षसी
 राक्षसेन तु ॥ १९ ॥ ऊर्ध्वं सुत्यत्य हैडिम्बिस्तां मायां मायया-
 वधीत् । सोऽभिवीक्ष्य हतां मायां मायावी माययैव ह ॥ २० ॥
 अश्रमवर्षं सुतमुलं विससर्ज घटात्कचे । अश्रमवर्षं स तद्द्वोरं शर-
 वर्षेण वीर्यवान् ॥ २१ ॥ दिक्षु विध्वंसयामास तदद्भुतमिवा-
 भवत् । ततो नानाप्रहरणैरन्योऽन्यमभिवर्षताम् ॥ २२ ॥ आयसैः
 परिधैः शूलैर्गदामुषलमुद्गरैः । पिनाकैः करवालेभ्यः तोमरप्रास-
 कम्पनैः ॥ २३ ॥ नाराचैर्निशितैर्मल्लैः शरैश्चक्रैः परश्वधैः । अयो-
 गुडैर्भिन्दिपालैर्गोशीर्षोत्खलैरपि ॥ २४ ॥ उत्पाट्य च महा-
 शाखैर्विविधैर्जगतीरुहैः । शमीपीलकरौरैश्च चम्पकैश्चैव भारतः
 ॥ २५ ॥ इक्षु दीवदरीभिश्च कोविदारैश्च पुष्पितैः । पलाशैररिमेदैश्च
 पुच्छन्यग्रोधपिप्पलैः ॥ २६ ॥ महद्भिः संयुगे तस्मिन्नन्योऽन्यमभि-
 जघ्नतुः । विविधैः पर्वताग्रैश्च नानाधातुभिराचितैः ॥ २७ ॥
 तेषां शब्दो महानासीदज्ञाणां भिद्यतामिव । युद्धं तत्राभवद्द्वोरं
 भैरन्यलायुधयोर्नृप ॥ २८ ॥ हरीन्द्रयोर्यथा राजन् वालिसुग्री-
 वयोः पुरा । तौ युध्ये विविधैर्घोरैरायुधैर्विशिखैस्तथा ॥ २९ ॥
 प्रगृह्य निशितौ खड्गावन्योऽन्यमभिजघ्नतुः । तावन्योऽन्यमभि-
 द्रुत्य केशेषु सुमहाबलौ ॥ ३० ॥ प्रभिन्नागात्रौ प्रखेदं शुश्रुवाते
 जनाधिप । रुधिरञ्च महाकायावमिहृष्टाविवास्वदौ ॥ ३१ ॥
 अथाभिपत्य वेगेन समुद्गम्य च राक्षसम् । वलेनाक्षिप्य हैडिम्बि-
 शकर्त्तात्य शिरो महत् ॥ ३२ ॥ सोऽपहत्य शिरस्तस्य कुण्ड-
 लाभ्यां विभूषितम् । ततः सुतमुलं नादं ननाद सुमहाबलः ॥ ३३ ॥
 हतं दृष्ट्वा महाकायं वक्त्रातिमरिन्दमम् । पाण्डालाः पाण्डवा-
 यैव सिंहनादान् विनेदिरे ॥ ३४ ॥ ततो मेरीचद्वस्त्राणां शङ्ख-

नामयुतानि च । अवाद्यन् पाण्डवेयास्तस्मिन्नक्षत्रि पातिते ॥ ३४ ॥
 अतीव सा निष्ठा तेषां बभूव विजयावहा । विद्योतमाना विवभौ
 समन्ताद्दीपमालिनी ॥ ३५ ॥ अलायुधस्य तु शिरो भैमसेनि-
 म्हावलः । दुर्योधनस्य प्रमुखे चिक्षेप गतचेतसः ॥ ३६ ॥ अथ
 दुर्योधनो दृष्ट्वा हतं वीरमलायुधम् । बभूव परमोदितः सह
 सैन्यन भारत ॥ ३७ ॥ तेन ह्यस्य प्रतिज्ञातं भीमसेनमहं युधि ।
 हन्तेति स्वयमागम्य स्मरता वैरमुत्तमम् ॥ ३८ ॥ ध्रुवं स तेन
 हन्तव्य इत्यमन्यत पार्थिवः । जीवितञ्चिरकालाय भ्रातृणामित्य-
 मन्यत ॥ ३९ ॥ स तं दृष्ट्वा विनिहतं भीमसेनात्मजेन वै । प्रतिज्ञां
 भीमसेनस्य पूर्णामेवाभ्यमन्यत ॥ ४० ॥

इति द्रोणपर्वणि घटील्लवधपर्वणि अलायुधयुद्धे

एकोनाशीत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १७९ ॥

सञ्जय उवाच । निहत्यालायुधं रक्तः प्रहृष्टात्मा घटील्लवः ।
 ननाद विविधान्नादान् वाहिन्याः प्रमुखे स्थितः ॥ १ ॥ तस्य तं
 तुमुलं शब्दं श्रुत्वा कुञ्जरकम्पनम् । तावकानां महाराज भय-
 मासीत् सुदारुणम् ॥ २ ॥ अलायुधनिपतन्तु भैमसेनिं महा-
 बलम् । दृष्ट्वा कर्णो महाबाहुः पात्रालान् समुपाद्रवत् ॥ ३ ॥
 दशभिर्दशभिर्वाणैर्घृष्ट्युन्नमिखण्डिनौ । दृढैः पूर्णायतोत्सृष्टै-
 र्विभेद् नतपर्वभिः ॥ ४ ॥ ततः परमनाराचैर्युधामन्यूत्तमौजसौ ।
 सात्यकिञ्च रथोदारं कम्पयामास मार्गणैः ॥ ५ ॥ तेषामप्यस्यतां
 सङ्क्षेपं सर्वेषां सव्यदक्षिणम् । मण्डलान्येव चापानि व्यदृश्यन्त
 जनाधिप ॥ ६ ॥ तेषां ज्यातलनिर्घोषो रथनेमिस्त्रनश्च ह ।
 मेघानामिव घर्मान्ते बभूव तुमुलो निग्रि ॥ ७ ॥ ज्यानेमिघोष-
 स्त्रनयिन्नु मांश्च धनुस्तडिन्मण्डलकेतुशृङ्गः । शरीषवर्षाकुलवृष्टि-

मांश्च संग्राममेषः स बभूव राजन् ॥ ८ ॥ तदङ्गुतं शैल इवा-
प्रकम्पो वर्षं महाशैलसमानरूपः । विध्वंसयामास रणे नरेन्द्र-
वैकर्तनः शत्रुगणावमर्द्दी ॥ ९ ॥ स तोमरेर्वज्रनिपाततुल्यैः शितैः
शरैः काञ्चनचित्रपुङ्खैः । शत्रून् व्यपोहन् समरे महात्मा वैकर्तनः
पुनर्हितेरतस्ते ॥ १० ॥ संच्छिन्नभिन्नध्वजिनश्च केचित्तीक्ष्णैः
शरैरर्हितभिन्नदेहाः । केचिद्विस्तृता विहयाश्च केचिद्वैकर्तनेनाशु-
कृता बभूवुः ॥ ११ ॥ अविन्दमानस्त्वथ शर्म शङ्क्रे यौधिष्ठिरं
तद्वलमभ्यपद्यत । तान् प्रेक्ष्य भस्मान् विमुखीकृतांश्च घटोत्कचो
रोषमतीव चक्रे ॥ १२ ॥ आस्थाय तं काञ्चनरत्नचित्तं रथोत्तमं
सिंहवत् खननाद् । वैकर्तनं कर्णमुपेत्य चापि विव्याध वज्र-
प्रतिमैः पृष्ठत्कैः ॥ १३ ॥ तौ कर्णिनाराचशिलीमुखैश्च नालीक-
दण्डाग्रनिबद्धदन्तैः । वराहकर्मैः सविषाणशृङ्गैः क्षुरप्रसङ्गैश्च
ववर्षतुः खम् ॥ १४ ॥ तदाणवर्षावृतमन्तरौचं तिर्यग्गताभिः
समरे रराज । सुवर्णपुङ्खज्वलितप्रभाभिर्विचित्रपुष्पाभिरिव
क्षयोभिः ॥ १५ ॥ समं हि तावप्रतिमप्रभावान्वयोऽन्यमाजघ्नतु-
ल्यमास्त्रैः । तयोर्हि वीरोत्तमयोर्न कश्चिद्दुर्मर्षं तस्मिन् समरे
विशेषम् ॥ १६ ॥ अतीव तं चित्रमतुल्यरूपं बभूव युद्धं रवि-
भीमसूनुः । समाकुलं शस्त्रनिपातघोरं द्विवीव राहंशुमतोः
प्रदीप्तम् ॥ १७ ॥

सञ्जय उवाच । घटोत्कचो यदा कर्णं न विशेषयते नृप ।
ततः प्रादुशकारोग्रमस्त्रमस्त्रविदाग्वरः ॥ १८ ॥ तेनास्त्रेण हयान्
पूर्वं निहत्य तस्य राक्षसः । सारथिञ्चैव हृदिभ्यः क्षिप्रमन्तर-
धीयत ॥ १९ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । तथा ह्यन्तर्हिते तस्मिन् कूटयोधिनि
राक्षसे । यन्मानकैः प्रतिपन्नं तस्मानाचक्षु सञ्जय ॥ २० ॥

सञ्जय उवाच । अन्तर्हितं राक्षसं तं विदित्वा सम्प्राक्रोशन्

कुरवः सर्व एव । कथं नायं राक्षसः कूटयोधो हन्यात् कर्णं
 समरे पश्यमानः ॥ २१ ॥ ततः कर्णो लघुचित्रास्त्रयोधो सर्वा
 दिशो व्यावृणोद्वाणजालैः । न वै किञ्चिदपटस्येत भूतं तमोभूते
 सायकैरन्तरीक्षे ॥ २२ ॥ न चाददानो न च सन्दधानो न चेषुधौ
 स्पृश्यमानः कराग्रैः । अटस्यद्वै लाववान् सूतपुत्रः सर्वैर्वाणै-
 श्छादयानोऽन्तरीक्षम् ॥ २३ ॥ ततो मायां विहितामन्तरीक्षे
 घोरां भीमां राक्षसीं दारुणेन । तां पश्यामी लोहिताभप्रकाशां
 दिदीप्यन्तीमग्निशिखामिवोग्राम् ॥ २४ ॥ ततस्ततो विद्युतः
 प्रादुरासन्नुल्काद्यापि ज्वलिताः कौरवेन्द्र । घोषश्चासां प्रादु-
 रासीत् सुघोरः सहस्रशो नदतां दुन्दुभीनाम् ॥ २५ ॥ ततः
 शराः प्राशतन् रुक्मपुङ्खाः शक्त्यः प्रासा सुसलान्यायुधानि । पर-
 श्वधास्तैलधौताश्च खड्गाः प्रदीप्ताग्राः पट्टिशास्तीमराश्च ॥ २६ ॥
 मयूखिनः परिषा लोहवद्वा गदाश्चित्राः शितधाराश्च शूलाः ।
 गुर्व्यो गदा हेमपटावनद्धाः शतघ्नश्च प्रादुरासन् समन्तात् ॥ २७ ॥
 महाशिलाश्चापतस्तत्र तत्र सहस्रशः साशनयश्च वज्राः । चक्राणि
 चानेकशतचुराणि प्रादुर्बभूवुर्ज्वलनप्रभाणि ॥ २८ ॥ तां शक्ति-
 पाशासिपरश्वधानां प्रासर्ष्टिवज्राशनिसुहराक्षाम् । वृष्टिं विशालां
 ज्वलितां पतन्तीं कर्णः शरैर्घैर्न शशाक हन्तुम् ॥ २९ ॥ शरा-
 हतानां पततां हयानां वज्राहतानाञ्च महागजानाम् । अस्त्रा-
 हतानाञ्च महारथानां महान्निनाहः पततां बभूव ॥ ३० ॥ सुभीम-
 नानाविधशस्त्रपातैर्घघोल्कचेनाभिहतं समन्तात् । दौर्थ्योर्धनं
 तद्वलमार्त्तमासीद्वारवर्त्तमानं दृष्ट्वा अमत्तत् ॥ ३१ ॥ हाहाकृतं
 सम्परिवर्त्तमानं संलीचमानञ्च विषमरूपम् । ते चार्थ्यभावात्
 पुरुषप्रवीराः पराङ्मुखा न बभूवुस्तदानीम् ॥ ३२ ॥ तां राक्षसीं
 घोरतरां सुभीमां वृष्टिं महाशस्त्रमयीं पतन्तीम् । दृष्ट्वा बली-
 षांश्च निपात्यमानान् महद्भयं तव पुत्रान् विवेश ॥ ३३ ॥ शिवाश्च

Printed by Kālī Dāss Sen, at the Bhārata Press,
No. 1, Rājā Gooroo Dāss' Street, Calcutta.

निक

